

ACADEMIA R.S.R.
FILIALA IAȘI

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

157.

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

VII
1970

F.I. 29.806

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL“
BIBLIOTECA
P-129

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil), D. CIUREA,
CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU,
L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAȘ,
I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale
și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

Academia
de Științe Sociale și Politice
a Republicii Socialiste România

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie **539X**
„A. D. XENOPOL”

Tom. VII, 1970

S U M A R

AL. ZUB, A. D. Xenopol. 50 de ani de la moartea sa	9
*	
D. CIUREA, Noi contribuții privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV—XIX	21
L. ȘIMANSCHI, Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432—1447	59
N. GRIGORAȘ, Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XV—XVIII	83
I. CAPROȘU, Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (Până la începutul regimului fanariot)	107
V. RUSSU și D. VITCU, Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870) (I)	139
TAHSIN GEMIL, Asociația din România a „Junilor turci”	173
D. ȘANDRU, Prețurile de expropriere și împroprietărire în legile agrare din 1918—1921	197
GH. BUZATU, Problema petrolului românesc la conferința păcii de la Paris din anul 1919	225
I. SAIZU, Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la industrializarea României	243
*	
PAUL CERNOVODEANU, Călătoria lui Henri Cavendish în țările române la 1589	271
VEN. CIOBANU, Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova (1768—1771)	276

F.i. 29.806

S. MARIȘ-AGAPI, Abuzuri ale consulilor în Moldova în anii 1822—1828	291
D. CIUREA. A. D. Xenopol — istoric	301
I. CIUPERCĂ, România și conferințele agrare din 1930—1932	307
A. KAREȚCHI și L. EȘANU, Poporul român în sprijinul refugiaților polonezi în anii celui de al doilea război mondial	317

*

J. BENDITER, Surse documentare pentru studierea celui de la doilea război mondial	327
---	-----

DOCUMENTE

D. CONSTANTINESCU, Documente moldovenești din secolele XV—XVII	335
PAUL MIHAIL, Alte acte românești de la Constantinopol	353
C. TURCU, Trei documente moldovenești inedite din secolele XVI—XVII	357

RECENZII

<i>Istoria lumii în date</i> , București, Editura Enciclopedică Română, 1969, 615 p. (Lucrare elaborată de Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantin, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolaescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă și contemporană), sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oțelea) (Ven. Ciobanu)	363
<i>Unitate și continuitate în istoria poporului român</i> , sub redacția prof. univ. D. Berciu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 461 p. (N. Corivan și N. Ursulescu).	367
CONSTANTIN C. GIURESCU, <i>Istoricul podgotiei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918 (Cu 124 de documente inedite — 1626 — 1864 — și 3 reproducții)</i> , București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1961, 550 p. + 1 hartă (I. Caproșu)	374
STEFAN OLTEANU și CONSTANTIN SERBAN, <i>Mestesugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu</i> , București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 460 p. în 8° (N. Grigoraș)	375
GHEORGHE CRONȚ, <i>Instituții medievale românești. Întrăirea de moșie. Jurătorii</i> . București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 244 p. în 8°. (N. Grigoraș)	377
FERNAND BRAUDEL, <i>Civilisation matérielle et capitaliste (XV—XVIIIe siècles)</i> , Tome I, Paris, Armand Colin, 1967, 467 p. cu ilustr. + 28 f. pl. (Destins du Monde). (S. Columbeanu)	380
DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN R. S. ROMÂNIA, <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului</i> , vol. III, 1653—1675, București, 1968, 690 p. + 18 facsimile (I. Caproșu)	384

- ILIE CORFUS, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 404 p. (Corneliu Istrate) 385
- GH. CRISTEA, *Conspirația „republicană” din august 1870*, „Studii, revistă de istorie”, XXII (1969), 2, p. 231—247 (Const. C. Angelescu) 391
- ȘTEFAN PASCU, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*. Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, 1968, 510 p. (N. Corivan) 396
- GH. GICA, *Procesul de descompunere a partidului conservator progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, „Analele Universității București”, Seria științei sociale, Istorie, XVI (19767), p. 85—96 (Constantin C. Angelescu) 397

NOTE BIBLIOGRAFICE

- P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, 1969, 400 p. în 8° + 36 pl. în afara textului (N. Grigoraș) 405
- HENRI H. STAHL, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, 278 p. (L. Simanschi) 406
- CORIAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. I, 1967, 431 p. și vol. II, 1968, 144 p. (I. Caproșu) 408
- E. M. ПОДГРАДСКАЯ, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII-века* (E. M. PODGRADSCAIA, *Relațiile comerciale ale Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII*), sub redacția lui E. M. Rusev, Chișinău, 1969, 224 p. (Paul Mihail) 409
- Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „N. Iorga”, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, volumul XIX (1626—1628) întocmit de HARALAMBIE CHIRCA, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 798 + LXII p. (I. Caproșu și L. Simanschi) 411
- Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, volumul XXII (1628—1629), întocmit de DAMASCHIN MIOC, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 863 p. (G. Ignat) 412
- CONSTANTIN ȘERBAN, *Constantin Brîncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969, 206 p. în 8° (N. Grigoraș) 413
- ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia, Epoca*. București, Editura Științifică, 1969, 464 p. + 2 hărți (G. Ignat) 414
- I. D. LĂUDAT, *Istoria literaturii române vechi. Partea a III-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, 156 p. în 8°. (N. Grigoraș) 415
- DUMITRU VELCIU, *Ion Neculce*, București, Editura Tineretului, 1968, 245 p. (I. Caproșu) 417
- ION NECULCE, *O samă de cuvinte. Letopsetul Țării Moldovei*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1969, 452 p. (Paul Mihail) 418

- VALERIAN MACIARADZE, *Besiki pe arena diplomatică*, Tbilisi, 1968, 340 p. (în l. georgiană, cu rezumat amplu în l. rusă) (*Alexandru Andronic*) 418
- АКАДЕМИЯ НАУК МОЛДАВСКОЙ С. С. Р. ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА, Александр Иванович Яцимирский, Библиография, Chişinău, 1967, 40 p. (*Paul Mihail*) 419
- LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, *Un veac de frământări sociale. 1821—1907*, Editura Politică, București, 1969, 358 p. (*I. Căpreanu*) 420
- D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hirtie „Letea”-Bacău*, Bacău, 1969, 294 p. (*V. Cristian*) 423
- А. С. ЭРУСАЛИМСКИЙ, Бисмарк Дипломатия и милитаризм, Издательство „Наука”, Москва, 1968, 283 p. (*J. Bendiler*) 425
- VASILE NETEA, *Nicolae Titulescu*, Verlag Meridiane, Bukarest, 1969, 86 p. (*I. Ciupercă*) 427
- *
- Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anii 1968—1969 (*Gh. I. Florescu*) 428

S O M M A I R E

AL. ZUB, Alexandre Demètre Xenopol commémoré 50 ans après sa omrt	9
*	
D. CIUREA, Nouvelles considerations concernant les villes et les bourgs de Moldavie aux XIV ^e —XIX ^e siècles	21
L. ŞIMANSCHI, Rectifications chronologiques concernant l'histoire de la Moldavie de 1432 à 1447	59
N. GRIGORAŞ, La propriété foncière et immobilière des artisans, des marchands, des boyards et des monastères dans les villes moldaves. Son régime et son rôle aux XV ^e —XVIII ^e siècles	83
J. CAPROŞU, Le rôle du capital usuraire dans l'asservissement de la petite propriété en Moldavie au Moyen Âge (jusqu'au début du régime phanariote en 1711)	107
B. RUSSU et D. VITCOU, Les luttes politiques en Roumanie sous le cabinet Demètre Ghica — Michel Kogălniceanu (1868—1870) (I)	139
TAHSIN GEMIL, L'Association des „Jeunes Turcs“ en Roumanie	173
D. ŞANDRU, L'indemnité d'expropriation accordée aux propriétaires et le prix payé par les paysans pour les terres qui leur furent attribuées conformément aux lois agraires roumaines de 1918—1921	197
G. BUZATU, Le problème du pétrole roumain à la Conférence de la paix de Paris (1919).	225
J. SAIZU, Projets concernant l'industrialisation de la Roumaine durant la période 1922--1928	243

	*	
PAUL CERNOVODEANU, Le voyage de Henry Cavendish dans les pays rou- mains en 1589		271
VEN. CIOBANU, La confédération de Bar et ses conséquences pour la Mol- davie (1768—1771)		279
S. MARIEȘ-AGAPI, Abus commis par les consuls en Moldavie de 1822 à 1828		291
D. CIUREA, L'historien A. D. Xenopol		301
J. CIUPERCĂ, La Roumanie et les conférences agraires de 1930—1932		307
A. KAREȚCHI et L. EȘANU. Le peuple roumain et les réfugiés polo- nais pendant la deuxième guerre mondiale		317
	*	
J. BENDITER, Sources documentaires concernant la deuxième guerre mon- diale		327

DOCUMENTS

D. CONSTANTINESCO, Documents moldaves des XV ^e —XVII ^e siècles	335
PAUL MIHAIL, Anciens documents roumains découverts à Constantinople	353
C. TURCU, Trois documents moldaves inédits des XVI ^e —XVII ^e siècles	357

COMPTES—RENDUS

<i>Histoire du monde en dates</i> , Bucarest, Edition encyclopédique roumaine, 1969, 615 pages (rédigée par Horia C. Matei (histoire ancienne), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (histoire du Moyen Âge), Nicolas C. Nicolaesco, Georges Radulesco (histoire moderne et contemporaine), sous la direction du professeur André Oțetea, membre de l'Académie de la République Socialiste de Rouma- nie) (Ven. Ciobanu)	365
<i>Unité et continuité dans l'histoire du peuple roumain</i> , sous la direction du professeur D. Berciu, Bucarest, Editions de l'Académie de la Ré- publique Socialiste de Roumanie, 1968, 461 pages (N. Corivan et N. Ursulesco)	367
CONSTANTIN C. GIURESCO, <i>Histoire du vignoble d'Odobesti</i> . Des temps les plus anciens jusqu'en 1918 (avec 124 documents inédits 1626— 1864 et 3 facsimiles), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 550 pages et une carte (J. Caproșu)	374
ETIENNE OLTEANU et CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Les artisans en Valachie et en Moldavie au Moyen Âge</i> , Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 460 pages (N. Grigoraș)	375

- GEORGES CRONȚ, *Institutions roumaines du Moyen Âge. L'adoption Iraternelle. Les cojureurs*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 244 pages (N. Grigoraș) 377
- FERNARD BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitaliste (XVe—XVIIIe siècles)*, Tome I, Paris, Armand Colin, 1967, 467 pages et 26 pl. (collection „Destins du Monde”) (S. Columbeanu) 380
- DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES NATIONALES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Catalogue des documents moldaves conservés aux Archives Historiques Centrales de l'Etat*, tome III, 1653—1675, Bucarest, 1968, 690 pages et 18 fascimiles (J. Caproșu). 384
- ÉLIE CORFUS, *L'agriculture de la Valachie pendant la première moitié du XIXe siècle*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 404 pages (Corneille Istrate) 385
- G. CRISTEA, *La conspiration „républicaine” d'août 1870*, „Studii, revue d'histoire”, XXII (1969) 2, p. 231—247 (Constantin C. Angelesco) 391
- ÉTIENNE PASCOU, *La grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia (1918)*, Cluj, Editions de l'Université Babeș-Bolyai de Cluj, 1968, 510 pages (N. Corivan) 396
- G. GICA, *La décomposition du parti conservateur-progresiste sous la présidence d'Alexandre Marghiloman*, „Annales de l'Université de Bucarest”, Série des sciences sociales, Histoire, XVI (1967), p. 85—96 (Constantin C. Angelesco) 397

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

- P. P. PANAITESCO, *Introduction à l'histoire de la culture roumaine*, Bucarest, Editions scientifiques, 1969, 400 pages et 36 planches (N. Grigoraș) 405
- HENRI H. STHAL, *Controverses d'histoire sociale roumaine*, Bucarest, Editions scientifiques, 1969, 278 pages (L. Șimanschi) 406
- CORIOLAN SUCIU, *Dictionnaire historique des communes de Transylvanie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, tome I, 1967, 431 pages, et tome II, 1968, 144 pages (J. Caproșu) 408
- E. M. PODGRADSCAIA, *Les relations commerciales entre la Moldavie et Lwow aux XVIe—XVIIIe siècles*, sous la rédaction de E. M. Rusev, Kichinev, 1969, 224 pages (Paul Mihail) 409
- Académie de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'histoire „N. Iorga”, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldavie*, tome XIX (1626—1628), publié par H. CHIRCĂ, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 798—LII pages (J. Caproșu et L. Șimanschi) 411
- Académie de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'histoire „N. Iorga”, *Documenta Romaniae Historica, B, Valachie*, tome XXII (1628—1629), publié par D. MIOC, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 863 pages (G. Ignat) 412

CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Constantin Brancovan</i> , Bucarest, Editions pour la jeunesse, 1969, 206 pages (N. Grigoraș)	413
ETIENNE IONESCO et PANAIT I. PANAIT, <i>Le prince Constantin Brâncovan. Sa vie, Son règne, Son époque</i> , Bucarest, Editions scientifiques, 1969, 64 pages et 2 cartes (G. Ignat)	414
I. D. LĂUDAT, <i>Histoire de l'ancienne littérature roumaine. III-e partie</i> , Bucarest, Editions didactiques et pédagogiques, 1969, 156 pages (N. Grigoraș)	415
DEMÊTRE VELCIU, <i>Jean Neculce</i> , Bucarest, Editions pour la jeunesse, 1968, 245 pages (J. Caproșu)	417
JEAN NECULCE, <i>Quelques propos. Chronique de la Moldavie</i> , Kichinev, Editions du livre moldave, 1969, 452 pages (Paul Mihail)	418
VALÉRIEN MACIARADZE, <i>Besiki (B. Gabașvili) sur l'arène diplomatique</i> , Tbilisi, 1968, 340 pages (en georgien avec un ample résumé en russe) (Alexandre Andronic)	418
ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA R.S.S. MOLDAVE, BIBLIOTHÈQUE SCIENTIFIQUE CENTRALE, <i>Alexandre Ivanovitch Iatzimirski, Bibliographie</i> , Kichinev, 1967, 40 pages (Paul Mihail)	419
I. LUCRÉCE PATRAȘCANU, <i>Un siècle d'agitations sociales, 1821—1907</i> , Bucarest, Édition politique, 1969, 358 pages (J. Căpreanu)	420
D. BERLESCU, C. BOTEZ et J. SAIZU, <i>Histoire de la fabrique de cellulose et de papier „Letea” Bacău</i> , Bacău, 1969, 294 pages (B. Cristian)	423
A. S. ERUSALIMSKII, <i>Bismarck, Diplomatie et militarisme</i> , Moscou, Editions scientifiques, 1968, 283 pages (J. Benditer)	425
BASILE NETEA, <i>Nicolas Titulesco</i> , Bucarest, Editions Meridiane, 1969, 86 pages (J. Ciupercă)	427
*	
L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol” de Iassy en 1968 et 1969 (G. I. Floresco)	428

A. D. XENOPOL

50 de ani de la moartea sa

Între personalitățile de prim rang care au contribuit la dezvoltarea culturii române în epoca modernă, A. D. Xenopol ocupă un loc central. Activitatea lui, multilaterală și fecundă, se situează tocmai în epoca în care, Unirea Principatelor înfăptuită, ținta principală a societății românești era consolidarea ei pe cale economică, diplomatică și culturală, ca o fază preparatorie pentru realizarea unirii depline. Împlinirii acestui țel, A. D. Xenopol și-a consacrat întreaga putere a minții și a sufletului său. Istoric și filozof, sociolog și economist, profesor, jurist și îndrumător cultural, contribuția lui este remarcabilă în toate aceste domenii. Începând din 1868, când se fixează debutul său publicistic și până la trecerea lui din viață, întâmplată acum o jumătate de secol, el n-a încetat să lucreze, cu un înalt simț al datoriei civice, pentru propășirea patriei sale. „Fără voia mea, mărturisese Xenopol încă în 1870, m-am născut, am crescut în slul unui popor, am adunat în sufletu-mi toate aspirațiile lui spre mai bine. Trebuie să-i consacru tot ce natura mi-a dăruit: inimă și spirit, putere și răbdare, pentru că natura prin legile ei de fier a legat existența și fericirea mea de existența și fericirea întregului din care fac parte”. Reconstituirii și cimentării acestui întreg, afirmării lui majore în cultura lumii, A. D. Xenopol și-a închinat toată viața, încredințat fiind că „un popor e cu atât mai mare, cu cât își înfrige mai adânc rădăcinile în sufletul umanității”.

Născut la 23 martie 1847, în Iași, viitorul istoric și filozof și-a făcut întâile studii în pensioane particulare, la vechea Academie Mihăileană și la Institutul Academic. Încă de pe acum pasiunea lui pentru istorie, alimentată prin lecturi alese din biblioteca tatălui său ori din aceea a prințului Grigore Sturza (citește, de exemplu, pe Volney și pe Guizot), găsește cîmp de manifestare în cadrul unei

„societăți studioase”, unde și prezintă o dizertație despre Importanța și utilitatea istoriei (1866), în care — cum s-a observat deja — „ideile pozitive ale lui Guizot privind dinamica dezvoltării sociale se regăsesc parțial”. Inceputul era de bun augur. Pentru tânărul de 19 ani istoria încetase de a fi o simplă factologie dinastică, fixându-și ca sarcină „cercetarea stării societății sub cutare sau cutare regim”. Ca și în concepția lui Kogălniceanu sau Bălcescu, studiul trecutului era chemat să răspundă unor comandamente politice, oferind prezentului „învățătura trebuitoare pentru a realiza [...] ideile libertății și a egalității”. Paralel cu aceste preocupări, tânărul Xenopol studiază muzica, desenul, literatura etc., lărgindu-și sensibil orizontul cultural și artistic. O pregătire temeinică i-au asigurat, la Institutul Academic, profesori de elită ca Gr. Cobălcescu, I. Caragiani, P. Poni, T. Maiorescu ș.a. Ultimul mai ales — va nota Xenopol în retrospectiva autobiografică din 1913 — i-a arătat „o mare simpatie”, prețuindu-i sîrguința și priceperea. La propunerea lui, după trecerea bacalaureatului, societatea „Junimea” i-a acordat o bursă pentru studiul filozofiei în Germania. Ajutat și de municipalitatea ieșeană, avea să rămână astfel, la Berlin, timp de 4 ani (1867—1871). Este o etapă fructuoasă, în care tânărul dovedește nu numai alese însușiri intelectuale, ci și nobila ambiție de a se face cît mai folositor țării sale. Nu se mulțumește cu filozofia, ci frecventează în același timp dreptul și istoria, arătînd preferință pentru dreptul roman, studiat cu profesorul Adolf Rudorff și pentru istoria universală, pentru care audiază cursurile lui Th. Mommsen, Ernst Curtius, L. v. Ranke ș.a., studiind totodată opera lui Georg Gervinus, istoric și literat cunoscut și printr-o lucrare asupra Principiilor istoriei (Leipzig, 1837). Îl interesează de asemenea estetica, cercetează muzeele de artă și de istorie, participă la conferințe, ia lecții de piano, scrie articole pentru „Convorbiri literare”, într-un activism excesiv care-i atrage muștrări din partea lui Maiorescu. Planul era deosebit de ambițios, filozofia și dreptul trebuind să constituie doar cadrul general al formației sale istoriografice, gîndită la un nivel superior, în care apelul la disciplinele cele mai variate se impunea ca necesar. Era convins, după cuvîntul lui Joseph Ortolan, care cerea istoricului să fie în același timp și jurist, iar juristului să fie istoric, că numai pe această bază, lărgind orizontul teoretic al disciplinei, se putea ajunge la rezultate durabile. Pasiunea majoră și-o mărturisea limpede: „tendența naturală a spiritului meu, îi scria lui I. Negruzzi la 1 aprilie 1868, a fost întotdeauna studiile istorice”. Acestora le va consacra cea mai mare parte a timpului, încredințat că în orientarea societății românești istoria era disciplina cu cea mai mare eficiență. Interesul pentru știința în sine era dublat așa dar de o rațiune practică, asupra căreia corespondența din Berlin nu lasă nici o îndoială. Luînd atitudine față de insultele proferate în presa străină („Neue Freie Presse” și „Ueber Land und Meer”) la adresa poporului român, Xenopol scria cu amărăciune, indignat :

„nu înțeleg cum nu se scoală nimeni în contra acestui sistem, cum nu ia unul de la noi până în mână pentru a îndepărta calomniile care curg din toate părțile asupra noastră”. Și se hotără să întocmească el însuși, numaidecînt, „o privire asupra istoriei noastre”, iar pentru a nu fi învinuit de parțialitate, voia să se sprijine pe „izvoare cît se poate de cunoscute”.

Urmîndu-și vocația, Xenopol tipărește în „Convorbiri literare” o serie de studii despre „Cultura națională” (1868), care debutau cu această afirmație categorică, semnificativă pentru întreaga orientare a tînărului: „Trebuie bine să ne însemnăm, noi românii, că orice pas pe calea propășirii nu poate avea însemnătate pentru noi decît în măsura în care se reflectează asupra naționalității noastre. Cosmopolitismul nu e pentru noi”. Colaborarea continuă cu Istoriile civilizațiunii, studiu istoric (1869), în care lua în discuție opera lui Fr. Guizot, H. T. Buckle, H. Leky și W. Draper. Pornind de la opera lui Bukle, Hristory of Civilization in England, Xenopol lărgeste conceptul de istorie, fixîndu-i o țintă înaltă, aceea de a descifra „care sînt puterile ce împing pe popoare spre progres sau spre decădere, care este direcția mersului lor și aceea a mersului omenirii”. Legînd-o de cerințele prezentului el îi atribuie o dublă finalitate: aceea de cunoaștere a trecutului în lineamentele lui generale și aceea de a contribui la amîndarea stării prezente. Colaborarea, uneori anonimă sau deghizată, continuă cu Studii asupra stării noastre actuale (1870), în care atrăgea atenția asupra importanței deosebite a problemelor economice. „Cu acest studiu, va nota Xenopol, gîndirea mea se aruncă asupra vieții materiale a poporului român, parte ce devine mai tîrziu un element esențial al cercetărilor mele istorice...”.

Dezacordul față de ideologia „Junimii” se manifestă de la început, în legătură mai ales cu critica lui Maiorescu asupra formelor fără fond. Recunoscînd existența unor „nelegitimități” inerente, Xenopol aprecia că starea în care se afla România era pe deplin justificată. „A pretinde ca un popor, din momentul chiar cînd începe a se dezvolta să nu producă decît lucruri bune [...], este a transporta la început rezultatul final al dezvoltării”. Natura progresului — învinsă el, refractar la viziunea sceptică a criticului — reclamă „a merge de la rău la bine, de la neștiință la știință”.

Încercînd în caracterul pozitiv al evoluției sociale, el încerca astfel să legitimizeze starea prezentă și să propună mijloace de îndreptare. În această privință, momentul cel mai caracteristic este Cuvîntarea festivă rostită, la 15 august 1871, la mormîntul lui Ștefan cel Mare, cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la sfințirea mănăstirii Putna. Se aflau acolo, adunați din toate provinciile țării, tineri și bătrîni preocupați de „viitorul după care năzuiește orice suflet mai nobil”. Faptele domnitorului — ctitor fiind pgrstrate „în cel mai mîndru din izvoarele amintirii, în sufletul poporului, însuși”, gîndul isto-

ricului se întorcea către nevoile prezentului ,iar personalitatea lui Ștefan, devenită un simbol al luptei pentru prezervarea ființei naționale, avea menirea să fortifice credința într-un viitor comun și să determine „o apropiere a tuturor, din toate părțile ,spre o împreună lucrare”. Unirea deplină nu se putea realiza decât printr-o pregătire metodică, îndelungată. „Cînd tot românul va tinde spre un țel, cînd unirea minții și a inimei va fi încheiată, atunci acea politică va urma numaidecît din însuși mersul lucrurilor”. Maturitatea și echilibrul gîndirii, sobrietatea expresiei, viziunea clară asupra viitorului, entuziasmul stăpînit, sînt trăsături ce se desprind din acest discurs care avea girul unei comisii de mare autoritate (Măiorescu, Alexandri, Pogor), și care a fost rostit în fața unei adunări din sînul căreia nu lipseau personalități de înția mărime : Kogălniceanu, Eminescu, Slavici, Ciprian Porumbescu ș.a.

Întors de la studii cu un doctorat în drept, susținut magna cum laude la Berlin, cu o dizertație de istoria dreptului roman și cu un doctorat în filozofie susținut la Giessen, Xenopol e numit procuror la tribunalul din Iași (1871—1875), apoi prim-procuror (1876), pînă în 1878 cînd părăsește magistratura, dedicîndu-se avocaturii. Solicitat de Măiorescu, îndeplinește odată cu aceasta funcțiunea de profesor la Institutul Academic, iar în cadrul „Junimii” pe aceea de secretar, pînă în anul 1872.

Față de „spiritul nepăsător și pesimist” ce domnea în cercul „Convorbirilor”, prezența lui Xenopol constituia o „oază de exuberantă încredere”. Un optimism neclintit îi inspiră toate demersurile. Scrie studii de istorie și de filozofia culturii, articole de polemică literară, note bibliografice, aforisme, traduce versuri etc., devenind — cum s-a remarcat — un țel de „factotum”, „cel mai fecund scriitor al Convorbirilor literare”. Conferențiar neobosit, beneficiind de un larg orizont de cultură, angajează subiecte de o diversitate deconcertantă : Cele cinci simțuri, Naționalitatea, Focul, Panteismul, Criticismul, Direcția istorică, Despre moarte, Patriotismul etc. În tot ce întreprinde, Xenopol e un animator neobosit, convins că o putere uriașă rezidă în circulația ideilor și că acestea nutresc, „ca un sînge generos”, corpul întreg al poporului, înviorîndu-i puterile, înălțîndu-i cugetul, înnobilîndu-i simțirea. Publicist fecund, conferențiar și profesor, Xenopol a împlinit această misiune timp de aproape jumătate de secol cu demnitate și prestanță. „Omul acesta a fost lumină”, scria G. Ibrăileanu. În adevăr, ca profesor la Universitatea din Iași, pasager în 1875—1876 și continuu începînd din 1883, el a răspîndit lumina științei asupra trecutului național și a contribuit în mare măsură la educația civică a mai multor generații.

Personalitate multilaterală, de o deosebită forță creatoare, A. D. Xenopol s-a voit și a fost înainte de toate istoric. Inaugurîndu-și cursul la Universitatea din Iași, în 1883, el observa îndoita finalitate a isto-

riografiei din epoca sa: 1) „cercetarea amănunțată a trecutului și precizarea pe cât se poate a faptelor acestuia”, cu alte cuvinte întocmirea de monografii istorice și 2) „sinteza ideilor generale, deduse din studiul acestui material pozitiv”. În amândouă aceste direcții, Xenopol s-a afirmat cu o vigoare deosebită, marcând etape distincte atât în cercetările istorice propriu-zise, cât și în valorificarea lor teoretică.

Propunându-și să utilizeze la nivelul sintezei documentația existentă, el a realizat „cea dintii înjghebare a istoriei depline a poporului român” într-o expunere clară și sistematică, ale cărei „lineamente obștești” și-au dovedit rezistența. N. Iorga se va referi peste câteva decenii la activitatea profesorului și înaintașului său, amintindu-i opera „la fel de frumoasă pe cât de îndrăzneată”. În adevăr, față de penuria documentară a epocii, Istoria românilor din Dacia traiană era un act temerar. Autorul însuși recunoștea, în prefața întiiului volum (1888), că „rodul este încă necopt pe arborele istoreii noastre”. Dacă se hotărîse totuși să-l „culegă”, faptul se datora convingerii sale că „fiecare timp este [...] în drept să aibă istoria lui”. A aștepta ca izvoarele să fie adunate integral pentru a proceda la întocmirea sintezei, însemna condamnarea oricărei sinteze. „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat pînă atunci”, afirma Xenopol, încreștinat că dispunea de datele fundamentale pentru întocmirea unei sinteze comprehensive a istoriei naționale. Viitorul va adăuga noi date, „modulînd” cu mai multă precizie „corpul viu al trecutului nostru”, dar conturul general se putea stabili de pe acum. Marea dificultate era absența lucrărilor pregătitoare. În multe privințe, mai cu seamă la capitolele privind dezvoltarea social-economică a Țărilor Române, istoricul avea să se pronunțe el cel dintii. Opera se cuvenea deci judecată în ansamblul construcției și nu în detaliile ei. Recapitulîndu-și realizările, cu ocazia unui incident academic (1905), A. D. Xenopol își fixa el însuși locul în dezvoltarea istoriografiei naționale: „Este netăgăduit că eu sînt cel dintii și singurul pînă acum, de la Șincai încoace, care am întreprins a scrie o istorie deplină a poporului român de la primele ei începuturi pînă la 1866, și că singura carte din care se poate dobîndi o cunoștință unitară a întregii noastre dezvoltări este a mea”. Nouă — cu unele excepții — era concepția generală, periodizarea după criterii raționale, cercetarea stării economice „ca unul din factorii de căpetenie ai dezvoltării noastre”, considerarea multiplelor aspecte ale vieții social-politice și culturale într-o viziune sintetică, cuprinzătoare, studiul vechilor instituții: domnie, boirime, biserică, armată, bresle, școli etc. Astfel, conchidea autorul, „Istoria românilor scrisă de mine este nu numai o istorie politică, ci și o expunere a civilizației sale”. Era convins, de aceea, că lucrarea sa „înseamnă o epocă în dezvoltarea istoriografiei române” și că „de la dînsa încoace a început era monografiilor”. De la Cronica românilor a lui Șincai și de la Istoria Daciei

a lui Dionisie Fotino, nici o altă expunere sintetică, înafara manualelor de școală, nu fusese făcută. Ea era cu atât mai necesară acum după ce se tipăriseră Cronicile României de către M. Kogălniceanu, diverse izvoare narative și diplomatice de către Bălcescu, Laurian, Hasdeu, T. Cipariu, T. Codrescu etc., narațiuni străine de către Al. Papiu-Ilarian, iar numeroase documente externe fuseseră procurate prin călătoriile întreprinse de C. Esarcu, Al. Odobescu, N. Denșușianu, I. Bianu, B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu ș.a. Xenopol însuși făcuse cercetări în arhive și biblioteci, hotărât — încă din vremea studiilor — să se consacre întocmirii istoriei naționale: „scopul vieții mele”. Ca să-l poată realiza, el a întreprins mai întâi cercetări de amănunt pe care le-a tipărit în „Convorbiri literare”, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, în diverse alte reviste din țară și străinătate și mai ales în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, pe care el însuși a condus-o multă vreme. În 1875 publica în „Convorbiri literare” un studiu despre jurători și o cercetare asupra lui Herodot în raport cu istoria noastră. Asupra lui Strabon se va opri în anul următor, cu intenția evidentă de a lămurii știrile privitoare la istoria veche a patriei. Darea de seamă Despre Rumänische Studien ale lui Rösler i-a oferit prilejul să abordeze de pe o poziție critică problema continuității românilor în spațiul carpato-dunărean. Studiile Bălcescu și Teutschländer și Țăranii sub Mihai Viteazul i-au dat posibilitatea să se rostească asupra unei alte epoci însemnate din istoria națională. În ultimul studiu Xenopol critica interpretarea dată de Tocilescu unui document din vremea lui Mihai Viteazul care i se părea neconformă cu realitatea istorică. Afirmând primatul adevărului, el avea curajul de a fi obiectiv, demonstrând că Mihai fusese și el un spoliator al țărănimii, așa cum cereau spiritul și trebuințele epocii. Alte studii pregătitoare privesc Politica franceză în Orient (1882), Războaiele dintre ruși și turci (1879—1880), ultimele publicate și separat, în două volume (1880), și epoca fanariotă, „absolut necunoscută” pînă la el. Buletinele bibliografice publicate în „Revue historique” începînd din 1881, atestă nu numai remarcabilul efort documentar al istoricului, ci totodată spiritul său critic și tendința de a converti întreaga masă informațională unei viziuni sintetice, unificatoare. Cu Teoria lui Rösler (Iași 1884), publicată și într-o versiune franceză (Les Roumains au moyen-âge, Paris 1885) și cu Etudes historiques sur le peuple roumain (Iassy, 1887), Xenopol realiza o cercetare metodică și cuprinzătoare din care se va dezvolta Istoria românilor. Dedicînd-o pe cea dintîi „românilor de peste munți”, autorul făcea și un act de opțiune politică, pe linia idealului de unitate națională.

Publicată în mai multe ediții și într-o versiune franceză prescurtată care s-a bucurat de înalte aprecieri în toată lumea, fiind premiată de Academia Franceză, Istoria românilor din Dacia Traiană este nu numai „una din lucrările cele mai mari ale vieții mele”, cum i-a plăcut autorului să o considere, ci și opera de maturitate a istorio-

grafiei naționale, care se ridică astfel, prin ampla viziune a trecutului, prin rigoarea metodologică, la nivelul istoriografiei europene. Se cuvine subliniată îndeosebi tendința lui Xenopol de a înfățișa tabloul complet al istoriei românilor din toate provinciile țării, urmînd o schemă rațională, de o vastitate impresionantă, care includea atît cercetarea fenomenelor economice și social-politice cît și aceea a vieții culturale. Nimic esențial din ceea ce putea contribui la cunoașterea tabloului social-politic (organizarea statală, armata, modul de trai, profesiunile, comerțul etc.), a dinamicii evenimentelor, înlănțuite pe „firul cauzalității” etc. nu era pierdut din vedere. În spiritul concepției moderne asupra istoriei, „viața materială” era abordată împreună cu corolarul ei firesc în planul culturii, pe temeiul examinării critice a surselor de informare: texte narative, inscripții, documente diplomatice etc. Concluzia cea mai importantă desprinsă din cercetarea metodică a perioadei vechi era ideea originii daco-romane a poporului român, a latinității limbii acestuia și a continuității lui în spațiul carpato-dunărean, idee ce a contribuit în bună măsură la păstrarea ființei naționale.

În prezentarea ȣvului mediu, Xenopol avea în vedere întregul teritoriu locuit de români, relevînd tabloul complex al vieții social-politice și culturale: organizarea societății, structura și dinamica claselor sociale, dreptul, organizarea militară, biserica, dregătoriile, legăturile politice cu țările vecine, cultura etc. Accentul cade pe lupta pentru dobîndirea, păstrarea sau recucerirea independenței, în care istoric găsea „un farmec deosebit pentru simțămintele noastre”. O anumită idealizare a epocii eroice era în acest caz explicabilă, Xenopol încercînd să prezinte o societate oarecum armonioasă. Tabloul înfățișat implica un îndemn rostit — în alți termeni — și mai înainte, dar și speranța că viitorul rezervă poporului român momente de echilibru intern și de creație autentică. În general istoricul se silea să fie obiectiv, afirmînd pretutindeni primatul adevărului: „n-am îndrăznit niciodată, mărturisirea ei, a sfîșia acest adevăr, cînd venea în slujba simțămîntului”. De Domnia lui Cuza-Vodă încerca să se apropie cu toată „libertatea de condei” ca de domnia unui „faraon egiptean”. Istoricul era totuși conștient că în obiectivitatea sa există un coeficient de relativitate: „să se bage de seamă, avertiza Xenopol, că chiar atunci cînd credem că aprețuim cu nepărtinire, uităm adeseori că măsura acestei judecări o luăm din vremile și după ideile noastre, spre a o aplica pe vremi și idei cu totul altele”. Militant prin excelență, el afla totuși o împăcare în conștiința identității depline dintre „convingerea științifică” și imperativul național, așa încît n-a avut în față „urcîcioasa dilemă de a pune în cumpănă sau adevărul sau interesul poporului meu”. Important era însă efortul său permanent pentru stabilirea adevărului, înțeles ca finalitate supremă a istoriei. Nu s-a știut, de aceea, să arate și laturile negative ale domniei lui Mihail

Viteazul, intensa exploatare a țăranimii în evul mediu și mai cu seamă în epoca destrămării feudalismului. O însemnătate deosebită acorda, din acest punct de vedere, răscoalei transilvane condusă de Horia, Cloșca și Crișan (1784) și celei muntene condusă de Tudor Vladimirescu (1821).

Epoca contemporană, al cărei început îl situa la 1821, s-a bucurat, de asemenea, de o atenție deosebită din partea lui Xenopol. Concepind istoria ca o dezvoltare continuă, progresivă, era firesc să-i urmărească efectele pînă „în pragul actualității, unde istoria se frămîntă și se produce din luptele contemporane”. Dominată de revoluția de la 1848 și de Unirea Principatelor (1859), istoria contemporană evidențiază în primul rînd „eforturile politice ale poporului român pentru a se constitui ca organizare neatîrnată”. Unirea îi apărea în acest sens ca un eveniment cardinal, „momentul cel mai solemn” al istoriei naționale, tocmai fiindcă ea izbutise „să înalțe întregul popor la nivelul unei mari idei”. Realizată parțial la mijlocul secolului trecut, ea trebuia să se desăvîrșească în viitor. Unirea deplină, îndemna istoricul, „acesta să fie idealul către care să tindem, ținta noastră pe pămînt”. Înfăptuirii acestui deziderat, Xenopol i-a închinat o bună parte a activității sale, publicînd studii în reviste străine, articole în presă, rostind prelegeri în cadrul unor înalte instituții de cultură de peste hotare, conferințe etc.

Practica istorică l-a condus pe Xenopol la teoretizarea domeniului. Ultimele lucrări aveau în intenția sa și un scop subsidiar, acela de a exemplifica metodologia expusă în Principiile fundamentale ale istoriei (1899). Domnia lui Cuza-Vodă urma, din acest punct de vedere, sistemul seriilor istorice „asupra căruia se rostise mai înainte. Pe această cale, credea el, istoricul poate restabili „adevărul de atîtea ori zdruncinat”. Imperativul lui Ranke, care impunea prezentarea faptelor istorice în lumina crudă a adevărului, îi venea în minte atunci cînd încerca să motiveze abordarea epocii contemporane.

Contribuția lui Xenopol la elucidarea specificului istoriei în raport cu celelalte domenii ale cunoașterii s-a bucurat de aprecieri cvasi-unanime. De la iluștrii săi contemporani Em. Boutroux, H. Berr, H. Bergason, H. Rickert ș.a. pînă astăzi, numele lui a răstos amintit cu stîmna cuvenită unui mare gînditor. Boutroux remarcă admirabila pregătire a istoricului român în „numeroasele și subtilele teorii filozofice care se raportă la obiectul său”, inteligența vie și ingenioasă, claritatea și spiritul metodic. Filozoful columbian Rodrigue de Nozera, care scriese și el o Teorie a istoriei, îi trimetea lucrarea cu această dedicație: „Unuia din cei mai mari cugetători ai omenirii”. Apelul frecvent la ideile formulate de Xenopol în Les Principes fondamentaux de l'histoire este semnul fertilității remarcabile a gîndirii sale. Studiile apărute în cele cinci decenii ce s-au scurs de la moartea sa, invocarea „actualității” gîndirii xenopoliane de către comentatori (Francesco Saverio Varano, Francesco Elias de Tejada, O. Buhociu ș.a.) atestă durabili-

tatea operei lui A. D. Xenopol. Heinz Maus îl aprecia nu de mult ca pe filozoful care „a fondat o logică a științelor istorice”, iar J. B. Bury, încercînd să definească istoria, făcea apel la distincția fundamentală făcută de istoricul și filozoful român între faptele de repetiție și cele de succesiune. Definirea și explicarea acestor fapte în raport cu timpul și spațiul; formularea concluziei că fenomenele de succesiune nu pot fi generalizate și cuprinse în legi, ca în cazul fenomenelor de repetiție, ci în serii istorice; redefinirea științei ca „un sistem de adevăruri dovedite, fie ele generale sau individuale” pentru a putea cuprinde și istoria în sinul ei; analiza funcțiilor îndeplinite de serie; determinarea metodei specifice a istoriei — inferența, sînt elementele pe baza cărora Xenopol conferea istoriei statut de știință. Este de observat că, opunînd cauzalitatea legității, filozoful pierdea din vedere tocmai latura lor comună, aceea care face din cauzalitate nervul însuși al legității. Atribuind istoriei un sens și o structură prin intermediul seriei cauzale („sufletul istoriei”), el realiza însă un important pas înainte.

Xenopol face parte dintre puținii istorici care și-au teoretizat disciplina. Constatînd că știința nu este o pură creație a spiritului nostru, ci o reflectare a lumii obiective, el încerca să fixeze locul istoriei în ansamblul științelor. Conceptul de serie, întemeiat pe acela de cauzalitate, stă în miezul sistemului său. Fiindcă o istorie care nu urmărește stabilirea raportului genetic între fapte „n-ar fi altceva decît un amalgam de date și evenimente, fără nici un principiu ordonator”. Efortul lui Xenopol tindea la constituirea unei noi părți a logicei, alături de logica deductivă — aristotelică și de cea inductivă — baconiană, avînd a trata „înlănțuirea lucrurilor care se urmează”. În domeniul fluctuant al faptelor istorice, prin excelență individuale, ei încerca să surprindă generalitatea, modul de integrare a particularului în universal. Fiecare fapt serial rezumă și condensează în el un proces, o tendință socială generală, pe care filozoful o numea „ideea seriei”. Serii înseși au o tendință convergentă, fiind solidare cu sensul general al evoluției. Investind seria cu proprietăți și funcțiuni specifice legilor, condiționînd definirea faptelor istorice de „stabilirea nexului cauzal”, Xenopol găsea un principiu ordonator, merit să determine structura logică a istoriei.

În afară de volumul consacrat Teoriei istoriei (1908), în care dezvoltă un întreg sistem filozofic, Xenopol a publicat și o serie de studii și comunicări privind natura istoriei și problematica ei specifică, încercînd să fundamenteze istoria ca o filozofie a lumii, ca un alt Weltanschauung, cu o logică proprie, opusă logicii întîlnite în științele de legi. Concluzia? Cea mai generoasă definire a istoriei, privită nu ca o știință solitară, coordonată altora, ci ca „un mod general de concepție a fenomenelor, atît ale naturii, cît și ale spiritului”.

Gîndirea lui A. D. Xenopol nu e lipsită desigur de contradicții și limitări inerente, pe care critica filozofică a încercat să le explice. Efortul lui de a demonstra că istoria este o știință, în opoziție cu concepțiile profesate atunci de Benedetto Croce, Windelband, Rickert etc. și de a-i stabili principiile fundamentale, constituie însă o realizare însemnată a culturii noastre moderne.

De o diversitate frapantă, activitatea lui Xenopol s-a desfășurat mai ales în trei domenii: istoric, teoretic, și economic, care stau într-un raport de strînsă conexiune. Cercetînd trecutul, istoricul constata că totul se află în devenire și sesiza mișcarea progresivă a societății, iar această convingere, întărită de rezultatele cercetării științifice de la finele secolului trecut, avea să devină „fapt de meditație teoretică”. În filozofia sa, ideea de revoluție este esențială, reprezentînd conceptul, „mantia” ce acoperă toate domeniile existenței, iar întreaga lui operă istorică voia să fie o confirmare a acesteia. Cealaltă latură, cu adînci implicații în ordinea practică, decurgea din același „evoluționism dinamic”: economistul încerca să stabilească condițiile concrete de dezvoltare a României moderne. Istoris-mul său, prezumînd încrederea în dezvoltarea nelimitată a societății, izvora nu numai din tradiția filozofică a țării, ci și din situația social-politică concretă.

Alături de alte personalități eminente (Eminescu, Conta, Iorgu, Enescu, Brîncuși ș.a.), Xenopol reprezintă încă o întruchipare a efortului românesc spre universalitate. Ținta supremă a vieții lui a fost aceea de a vedea România unită, conștientă de sine, integrată armonios în valorile lumii. Pentru realizarea ei și-a cheltuit toate puterile sufletului. Edificiul cel mai impunător din bogata lui operă îl constituie, desigur Istoria Românilor din Dacia Traiană. Expunerea metodică, refuzul fabulației și al dilentatizmului, dezvoltarea conexiunii cauzale a faptelor („folosul cel mai însemnat al istoriei”), înfățișate de la prefigurarea lor pînă la ultimele consecințe, largul sprijin documentar, stringența argumentării, efortul de a desluși înțelesul adînc al faptelor, trama deslășurării lor spațio-temporale, caracterizează această lucrare monumentală, cea dintîi în care istoria patriei se înfățișă integral. Ea s-a bucurat de o legitimă recunoaștere, aducîndu-i autorului, în 1889, titlul de membru corespondent al Academiei Române, iar în 1893 consacrarea supremă în fotoliul ocupat altădată de Mihail Kogălniceanu. Versiunea franceză a lucrării (1896) și mai ales opera filozofică, receptată cu viu interes peste graniță, aveau să determine alegerea lui ca membru corespondent al Institutului Franței (1901), iar mai tîrziu, după noi și substanțiale contribuții, consacrarea solemnă ca membru asociat străin al înaltei instituții (1914). Înaintea sa, cu o operă mai modestă, G. Bibescu se bucurase de o atenție asemănătoare în lumea savantă franceză, fiind ales membru asociat al aceleiași instituții. După Cantemir, care dăduse lumii opere de mare însemnătate în domeniul istoriei, filozofiei, logicii și moralei,

bucurându-se de consacrarea Academiei berlineze, Xenopol era cel dintâi român care s-a impus înafara granițelor ca istoric și gânditor de prestigiu mondial. În ipostaza dintâi avea să-l evoce Athanasie Joja la 18 octombrie 1965, cu ocazia recepției sale ca membru corespondent al Academiei de științe morale și politice din Franța.

Să adăugăm, încheind aceste rânduri, că A. D. Xenopol a fost și un militant pe tărâm social-politic, o prezență critică dintre cele mai active. El a sesizat carențele societății românești cu pricepere de sociolog și de economist și a încercat să ofere remedii. Și-a îndreptat atenția îndeosebi spre clasa majoritară a țării, a cărei mizerie îi trezea legitime îngrijorări. Comentînd, în 1907, mișcarea țărănească din România, istoricul făcea observația că aceasta nu era un fenomen izolat. „Ea nu este decît un răsunset al unei mișcări obștești care a cuprins toată omenirea civilizată. Este un puternic șivoi al evoluției universale, este un pas pe care omenirea îl face spre realizarea ideii binelui, acela prin care se va dărîma cel de pe urmă părete ce desparte neamul omenesc în două tabere deosebite: exploatații și exploatații, muncitorii și cei ce huzuresc, stăpîinii și robii. Cine nu vede încotro merg vremile este un orb și în contra puhoiului timpului e cu neputință să ridici zăgazuri“. Ceea ce trebuia făcut, credea Xenopol, era o mai judicioasă organizare în sfera producției bunurilor materiale și o mai bună repartiție a lor, potrivit cu tendința tot mai evidentă a epocii moderne de a realiza principiul libertății, al egalității depline și al democrației. Istoricul și filozoful Xenopol se vădește astfel a fi o prezență activă în problematica complexă a epocii sale, militînd pentru triumful valorilor supreme ale existenței. Opera sa, devenită ea însăși fapt istoric, cum prevăzuse Boutroux, continuă să rodească, oferind încă un larg cîmp explorărilor viitoare. La cincantenarul morții lui A. D. Xenopol această constatare constituie, în sine, un omagiu.

AL. ZUB

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND ORAȘELE ȘI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XIV—XIX

DE

D. CIUREA

I. FORMAREA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR ȘI TÎRGURILOR DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XIV—XVII

Materialul documentar privind problema orașelor este insuficient pentru redarea unei imagini fidele, nu se referă la aspectele esențiale, sporadic și discontinuu, pînă la secolul al XVIII-lea. Un auxiliar util pentru un astfel de studiu îl constituie unele contribuții mai recente ale unor istorici unguri, poloni și germani în problema orașelor din zonele teritoriale vecine cu Moldova, pentru posibilitatea determinării proporțiilor fenomenului orașenesc, influențelor și evaluări comparative sub raportul economic și demografic¹. Inițial remarcăm că în evoluția istorică a vechilor așezări „urbane” se pot delimita: o primă fază din secolul XIV pînă în secolul XVI, faza formării și dezvoltării în legătură cu orașele din Transilvania și cu Polonia: o a

¹ Cf. I. Szücz, *Das Städtewesen in Ungarn im 15—17 Jahrhundert*, în „*Studia Historica A.S.H.*”, 53, Budapesta, 1963, p. 97—164. Se subliniază geneza „evolutivei est-europene” a orașelor din Ungaria în secolul XV. Cf. și, în vol. *Miasta Polskie w tysiącleciu*, tom. I, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1965, p. 1—96, studiile *Geneza miast polskich i ich dzieje do końca XV wieku* (A. Gieysztor), *Dzieje miast polskich od końca XV wieku do początku XVIII wieku* (St. Herbst) și *Miasta polskie w XVIII wieku* (Jerzy Michalski). Cf. și A. Gieysztor, *From forum to civitas: urban changes in Poland in the twelfth and thirteenth Centuries*, în vol. „*Ac. Pol. Sc.*”, *La Pologne au XIIe Congrès international des sciences historiques à Vienne*, Warszawa, 1965, p. 7—30 (pentru dezvoltarea orașului polon în secolul XIII). Cf. și I. M. Houston, *A Social Geography of Europe*, London, 1953, p. 142—152 (Factors in the growth of towns in the Middle Ages).

două, secolul XVII, fază de criză și decadență în general, cauzată și de factorul extern, de orientare sud-estică, de fiscalitatea oprimentă, de anii numeroși de secetă și de foamete și de epidemii și o a treia, care include perioada „fanariotă”, caracterizată prin atriuirea orașelor, în majoritate, (cu excepția Iașilor, Galaților, Botoșanilor, Birladului, Pietrei și Bacăului), de domnie bisericii și boierilor, prin înființarea târgurilor noi, sub regimul direct al proprietății particulare, în număr relativ mare, prin instituirea epitropiei de târg, transformată sub regimul Regulamentului Organic în eforie, și, în fine, elberarea lor². Autori străini s-au referit, recent, la condițiile apariției și dezvoltării orașelor din Moldova³. O „civitas de Mylco” (Milcoviensis) n-a existat în Moldova în secolul al XIII-lea și apare ca identificabilă, după relatările documentelor papale, cu Argeșul, cum s-a susținut încă din secolul XVIII. Între „Ruscia” și „Comania”, pe teritoriul viitoarei Moldove, încă fără nume, în documentele papale și ungare „terra Brodnic”, nu existau în 1241 orașe și Rogerius nu le menționează în scrierea sa. Călătorii Rubruc și Plano Carpini se referă, în însemnările lor, la dezolarea de țărani a regiunii de la Dunărea inferioară și nordul Mării Negre la jumătatea secolului XIII⁴. Termenul „tarkan”, din documentele din secolul XV (1439, 1457) arată, totuși, o „acomodare” lentă⁵.

Cele mai vechi târguri din Moldova, Siretul, Suceava, Baia și Neamțul, s-au putut forma după jumătatea secolului al XIV-lea și nu

² Pentru periodizare cf. și P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești*, București, 1947, p. 205—206. Termenul „comună” este folosit aici impropriu, ca și de C. D. Aricescu, pentru Cîmpulung, cu un secol înainte. Recent s-a subliniat absența „mișcării comunale” în orașele polone. Cf. *Acta Poloniae Historica*, vol. XIV, 1966, p. 85 („Les groupes d'intrêt dans les villes polonaises”, de Stanislaw Russocki): „Les villes polonaises qui — comme nous le savons — étaient plus faibles que les villes de l'Europe occidentale, n'avaient pas crée dans leurs murs de mouvement communal et n'avaient pas été capables d'organiser une activité politique”. Cf. pentru situația din Rusia similară în parte cu cea din Moldova în sec. XVIII, P. G. Rindziunskii, *Новые города Росей конца XVIII в.*; în vol. *Проблемы Истории Росей (Сборник Тихомирова)* Москва, 1963, pp. 350—370. În anii 1770—1780 au fost înființate în Rusia peste 200 de târguri (cu iarmaroase și țărani).

³ Cf. „Annales E.S.C.” 3/1967, p. 612 (Jean-Marie Pesez). Se subliniază lipsa surselor pentru situația anterioară secolului XIV. Cercelările arheologice au arătat că apariția orașelor a fost un fenomen autohton, legat de transformările economice ale societății rurale. Dezvoltarea urbană a fost întârziată în Moldova de invaziile tătare și s-a manifestat în secolul XIV, când, unele centre, ca Suceava și Iași, „prennent véritablement rang de villes”. Totuși, aceste orașe au avut mult timp „un caractere archaïque”. Cf. și „Zeitschrift für Ostforschung, 16. Jahrgang”, 1967, Heft 1, p. 176. Hugo Weczerka distinge așezări constituite cu elemente germane venite din Transilvania în Moldova și altele, ulterioare, ale unor elemente active în comerț venite din „Rusia Roșie”.

⁴ Cf. *Stinica Franciscana*, vol. I, Firenze, 1929, p. 86, 166—168, 195; D. Ciurea, *Problema Brodnicilor și Milcoviei* (în manuscris).

⁵ Cf. și N. Iorga, *La place des Roumains dans l'Histoire Universelle*, vol. I, București, 1935, p. 170—171.

mai curînd. Aceasta rezultă nu numai din unele date arheologice, dar și din faptul că viața orășenească, mult mai avansată, din teritoriul galițian al Poloniei, începea să se dezvolte, aici în direcția nord-sud, să se organizeze abia începînd din acest timp. Statul feudal a recunoscut existența acestor vechi centre, le-a asigurat-o și consolidat-o prin fixarea relațiilor comerciale externe și protejarea traficului în cadrul actelor vamale (începînd din 1408) și prin determinarea condiției juridice a populației în privilegii acordate în serie de Ștefan cel Mare. Apariția orașelor din Moldova începînd din a doua jumătate a secolului XIV se datorește noii funcții economice a acestei regiuni, activizată tardiv, în raport cu altele, și ca o zonă de periferie între Polonia și Ungaria⁶, state feudale avansate, și Dunărea inferioară și Marea Neagră. Siretul și Suceava au apărut în imediata apropiere a principalei căi de trafic, care în sec. XIV străbătea Moldova⁷. Țirgurile Baia și Neamț s-au format în cadrul unor vechi comunități pastorale și agricole românești la limita zonei depresionare est-carpatică. Siretul, Suceava și Neamțul reeditează toponimie din nord. Baia, sub forma inițială „Mulda”, este datorat elementului saxon⁸. Alte așezări (improvizări) orășenești mai vechi, în cadrul rețelei rutiere din Mol-

⁶ Cf. și H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte...*, Berlin, 1959, p. 167. Pentru înființarea de orașe și extinderea celor existente, prin aducerea de negustori și meseriași, se acorda așa-zisul drept de oraș, care includea o anumită autonomie și libertate orășenească. Cf. H. Hausherr, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit...*, III, Aufl., Köln, 1960 (cap. II, *Die Wirtschaft der Städte*), p. 12—23. Orașul medieval era mai puțin o creație a principelui, care, în privilegii bine păstrate, acorda dreptul de oraș, decît negustorilor, care se fixau în locuri de legătură, de multe ori la adăpostul unui burg. Aici începea să se desfășoare activitatea producției de bunuri de consum. Sub raportul tipologiei putem distinge în Moldova orașe adăpostite (Siret, Baia, Șchei), orașe în poziție strategică (Suceava, Neamț, Vaslui), orașe de vad (Șchei, Tuțora, Ștefănești, Fălcu, Galați) și de popas (Roman, Bacău, Adjud, Piatra, Birlad, Tecuci, Țirgu Frumos, Iași, Huși).

⁷ Cf., mai recent, F. Lütge, *Strukturwandlungen im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts*, München, 1964, p. 15—17.

⁸ În cronică germană a lui Ștefan cel Mare apare expresia „die Mulda ein Hauptstadt Muldenerland”. În Saxa există riul Mulda (și Muldenberg), la care s-au referit și Miron Costin și B. P. Hașdeu. Cf. Miron Costin, *Chronika*, ed. I. Bogdan, p. 164. Baia era concepută a fi în categoria Bergbaustädte, în raport cu limita maximă de iradiere a „focarului” montanist din Freiberg, care a dat așezări similare și în Serbia. Cf. și M. Unger, *Stadtgemeinde und Bergwesen Freibergs im Mittelalter*, Weimar, 1963. Extinderea mineritului a contribuit, în regiunile Europei centrale, la înființarea de orașe de tipul montanist. Alexandru Lăpușneanu, în 1561, utiliza încă, în corespondența cu Bistrița, cele două nume ale orașului („in unserm Markt Banya so auff deytisch Moldenmarkt gned wyerd”). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV₁, p. 570. Neamțul a fost reședința efectivă a lui Ștefan voievod, cum rezultă din documente ale regelui Sigismund de Luxemburg, care a avut cu domnul moldovean un „conflictus in Albus” și a ajuns „circa lares seu domum proprie residencie ipsius Stephani vayuode”. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. I₂, p. 333, 362, 365, 383, 414, 1395—1401; XV₁, p. 4. În 1641 Vasile Lupu mai menționa legăturile economice ale Țirgului Neamț cu Ardealul (vama mică de la negustorii ce trec sau vin de acolo). Cf. *Cat. doc. mold. A.I.C.S.*, vol. II, 1959, p. 310.

dova, aparțin ca formare incipientă, sfârșitului sec. XIV (Dorohoi, Roman, Iași, Vaslui, Bîrlad) și secolului XV (Adjud, Trotuș, Hîrlău, Tecuci, Ștefănești, Bacău, Cotnari, Piatra, pentru legătura între Neamț și Bacău, Huși, Schei, puncte strategice și de trecere)⁹. În secolul XVI se dezvoltau abia Galații și Botoșanii, care își afirma existența sub Petru Rareș, la egală distanță între Suceava, Ștefănești, Dorohoi și Hîrlău, iar în secolul XVII Focșani tot în cadrul unor așezări rurale și în legătură cu căile de trafic. Între târgurile care au dispărut datorită izolării, fără să ajungă la „maturitate” și n-au avut organe de conducere locală și sigiliu se pot aminti Sărata (mențiune din 1489 martie 13), Putna (a doua jumătate a sec. XVI) și Piscu (inceputul secolului XVIII). N-a existat un târg Tutova și ținutul cu acest nume își avea centrul în Bîrlad din sec. XV pînă în secolul al XVII-lea¹⁰. Prezintă importanță în problema conținutului și terminologia din documentele latine și slave ale epocii. Termenii *oppidum* și *civitas*, ca și *forum*, *locus* și *terra* se folosesc în textele epocii (secolul XV) fără un raport riguros cu sensul și conținutul lor specific, ca și în Polonia. Date importante, susceptibile a fi interpretate, conține privilegiul lui Ștefan cel Mare pentru Bîrlad, din anul 1495, singurul de acest gen, existent în original slav. Orașul este redat aici cu termenii *measto*, *measto* — *tîrg*, *tîrg*; locuitorii prin „*meșceane*”, dar și *uboghi liudi* (egal cu „*plebs misera*”), ca și cei din satele atașate. „*Vechiul hotar care a ascultat din veac*” este o expresie stereotipă de uz diplo-

⁹ N. Iorga a identificat eronat „Asparsi” menționat în memoriile lui Johann Schiltberger, pentru anul 1394, cu Iașii. Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, 1937, p. 221. Cf. N. Iorga, *La place des Roumains...*, vol. I, 1935, p. 199—200. În 1503 (după datele din *Quellen*) erau active în comerț: Moldavia (Baia), Tâtrusz, Bulgaria (Șchei), Vasloy, Romesmark (Roman), Barlad, Schutschawa, Putna, Tacus (Tecuci), Hws, Gesch (Iași), Zyretha (Siret), Myrczest, Kygess.

¹⁰ Dlugosz (*Historia Polonica*, Lipsiae, 1712, p. 61—62) considera, în legătură cu evenimentele din 1449, greșit Lipovățul „*oppidum*” iar Crasna corect „*villa*”. Tot la Dlugosz (cadrul geografic) apar „*Jaskitarz alias Philistinorum forum*” (Iași), „*Drochum oppidum*” (Dorohoi), „*villa Sczepanowice*” (Ștefănești), „*villa Czarnowice*”, „*Romanowtarz*”. Cf. ed. Lipsiae, 1711, p. 18. Ștefăneștii s-au numit astfel după Ștefan II, care, în 1435 mai 26 (Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 677), da un document „scris în gura Bașăului”. *Focșani apărea ca sat (pagus) la 1600. Un doc. polon din 1601 menționa Focșanii „pagum cui una medietas ad terram Moldavie altera vero ad Multianum pertinens utrasque provincias dividit”. Arch. Gl. Varș., *Libri Legationum*, vol. XXVII, f. 190. În 1620 avea târg săptămînal, și într-un document din 1615 decembrie 5 (Ac. 98/171) se făcea mențiunea „tîrgului de joi” la Focșani. Cf. și „*Dipl. Ital.*”, vol. II, p. 333. În 1670 era menționat „*Cuscigneo città di nuovo fatta*”. Cf. *Dipl. Ital.*, vol. I, p. 107. „*Galatz*” și în A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antorf, 1580, nr. 86. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 225. În 1595 era amintit „*Galatia Valachiae oppidum*” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV₁, p. 102). Toponimicul „*Vadul Ungurului*”, întîlnit documentar în secolul XVII, ar corespunde lui „*Gall*”, de care este legat numele orașului. Galații era amintit și în descrierea lui Sommer (ed. Legrand, 1889, p. 31), „*Galaczae ad ripam Danubii*”, dar mențiunea quod oppidum Graeci mercatores plerique incolunt” se referă la „*Regen*”. Mențiuni pentru ambele ca „*civitas*”, din 1551, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 59, Cf. și *Tesaur III*, p. 142. „*Galații Bistriței*” în 1510, Hurmuzaki, XV₁, p. 200.*

matic. „*Starii zakon*” nu pare a fi dreptul de Magdeburg, ci, mai curînd, cutume bizantino-sud-slave. „Measto” este și Tîrgul Neamț (1503 septembrie 30); orașenii sînt desemnați cu termenii „mistici” la Neamț și Roman (1455 februarie 8, 1458 aprilie 12), „meșceane” și „ubozi liudi” la Hirleu (1499 noiembrie 23 și 1470 mai 28). Termenul slav *gorod* asumă în secolele XIV—XV, în documente ambele accepțiuni de oraș și de cetate și trebuie fixată aceea corespunzătoare. Introducerea termenului oraș (1450 iulie 5) în diplomația slavă moldovenească subliniază necesitatea unei distincții, care se făcea și cu tîrg și measto. Simpla menționare a unor tîrguri în actele pentru privilegiile vamale din 1408 și 1460 nu denotă sau marchează existența reală a unor orașe, ci a unor localități în formare (cum a fost cazul cu Tecuci și Putna). Expresia „forum seu villa Berlam”, dintr-un act extern, din 1412, arată tocmai incertitudinea calificării pentru Birlad. Această incertitudine continua și în sec. XVI. Istoricul polon „Iodocius Ludovicus Decius” se referea, în legătură cu evenimente din 1509, la „*multas civitates ac villas item curias ac praedia*” transformate în cenușă („in cineres redegit”) de invadatorii poloni, „*in quibus insigniores fuere Czarnowce, Dorohim, Bothuszaniij, Scepanowscze et Choczim*”. Suceava era „palatini sedes”¹¹.

Organizarea orașului din Moldova în secolul XV conținea, în mod inerent, unele elemente din viața orașului polon și din Transilvania. N-a existat în vigoare un drept orașenesc, ca în Polonia¹², accesul la care să fi fost condiționat de un anumit timp de ședere și de plata unei taxe, aceasta datorită slabei populări, lipsei unei stratificări (patriciat), nesiguranței și obligațiilor apăsătoare față de statul feudal. Organele locale (șoltuz și pîrgari) erau desemnate anual, după o uzanță generalizată, de obștea tîrgoveților¹³, în unele localități (Suceava, Baia, Siret, Roman, Bacău) în funcție și de elementul etnic, alternativ sau separat (Suceava), Alegerea se făcea din rîndurile meseriașilor în primul rînd, dar și dintre cultivatori, în secolul XVII în faza de „reagrarezare”. Termenii *voit* și *șoltuz* au avut în nomenclatura epocii un sens identic și se foloseau simultan, chiar și în același document, pentru aceeași persoană. Alegerea organelor reprezentative ale comunității se făcea, fără un regim bine determinat, la diverse termene, în diferite localități, cum arată informația documentară din prima jumătate a secolului XVII (1 ianuarie, sf.

¹¹ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 12, p. 485. Cf. *Polonicae Historiae Corpus...*, Basel, 1582, tom. II, p. 307.

¹² În Polonia, dreptul de Magdeburg era în vigoare încă din sec. XVII. „*Juxta observationem juris Magdeburgensis*” se făcea mențiunea într-un document din 1632. Cf. A. Przyboś, *Akta radzieckie Rzeszowskie (1591—1634)*, Wrocław-Kraków, 1957, p. 139. Cf. și *History of Poland*, Warszawa, 1968, p. 87, 131.

¹³ Cf. și I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. IV, Birlad, 1924, p. 66—69, 74, 86, 96. Cf. și „*Romanoslavica*”, vol. X, 1964, p. 452; *Cat. doc. mold. AICS*, I, 1957, p. 284 (pentru Baia). „*Les anciens et les sages de la ville*” (Morges, 1475—1476) amintii în *Cronica elvețiană* (ed. 1948), p. 145.

Gheorghe, sf. Mihail). La Baia erau desemnați, în secolul XVI, șoltuzi dintre blănari și butnari, la Suceava un timpliar etc. În 1561 era menționat „judex civitatis Zochawa” (al cărui fiu plecase în 1560 la Cassovia, la Despot), în conflict cu Alexandru Lăpușeanu, identificabil însă cu Ion Moțoc vornic, apoi „mare sftenic”¹⁴. Sigiliile orașelor aveau, frecvent, în emblema lor, resursele regiunii, în afară de simboluri de altă natură, unele inspirate din mistica religioasă. Vinatul și vitele stau pe primul plan și, alături de acestea, produsele agricole redau cadrul rustic. Nu avem informații din care să rezulte că „emblemele” orașelor din Moldova ar fi fost acordate, recunoscute sau întărite de domnie, cum a fost cazul în Transilvania și Ungaria¹⁵, deși sigiliul orașenesc este menționat frecvent în documentele domnești de întărire, ca mijloc de autentificare a zapiselor, privind tranzacții locale de pământ, deci admis ca atare¹⁶. Subordonarea orașului față de domnie a fost aproape completă. N-a existat categoria orașelor particulare ca în Polonia din sec. XIII. Curtea domnească locală, în frunte cu vornicul, numit și ureadnic (comparabil cu vechiul «judex regius» din Ungaria), dirija întreaga administrație locală și regională; după instituirea ținuturilor și organizarea ocoalelor de târguri în Moldova, autoritatea vornicilor era limitată la acestea din urmă¹⁷. Astfel de curți domnești au existat cronologic în orașele Roman, Iași, Hirău, Vaslui, Bacău, Piatra, Tîrgu-Frumos, Dorohoi, Bîrlad, Huși (sec. XV), Botoșani (din sec. XVI). Sistemul curților se dizolvă în sec. XVII și Iașii începeau să exercite efectiv, spre jumătatea acestui secol, funcția de „capitală” domnească. Deja Ieremia Movilă făcea mențiunea ruinării curților domnești. Vasile Lupu se referea la curtea din Vaslui ca la o „relievă” sacră. Au rămas bisericile „domnești” din târguri, cu clerul lor, menționate ocazional în documentele din sec. XVII. Curtea din Hirău a fost recon-

¹⁴ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 387. În orașele polone în sec. XVII. 5 consilieri erau sub un „burmistru” și 7 scabini sub un voit. Cf. A. Przybos, *Acta radzieckie Rzeszowskie*, Wrocław-Krakow, 1957, p. XXXVII-XXXIX.

¹⁵ Pentru acordarea de către monarhia ungară a emblemelor sigiliilor orașelor reșale libere, în sec. XVI, cf. și J. Schönherr, *Die Denkmäler städtischen Lebens*, 1896, p. 254, 260. Cf. și S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958, p. 90. Cf. și *Breve histoire de la Transylvanie*, București, 1965, p. 97. Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, vol. VIII, p. 46-47; Idem, *Supl. I*, p. 424 („Les villes n'en ont point d'armoiries”, 1712).

¹⁶ *D.I.R.*, A, XVII, V, p. 60, 1621 (iulie 4). Alexandru Iliș se adresa pircălabului de Colnari, șoltuzului și pîrșarilor și „tuturor oamenilor buni târgoveți”, în legătură cu o vie, să caute în „catastrul târgului” dacă este vînzare sau zestre și să scrie o „carte” la domnie, cu „pecetea târgului” (actul domnesc este semnat de Ghianghea mare logofăt).

¹⁷ S-a făcut de unii cercetători o distincție inexistentă între vornic și ureadnic. dar două documente din 1617 și 1618 calificau aceeași persoană „fost vornic” primul și al doilea „fost ureadnic” de Huși. *D.I.R.*, A, XVII, IV, p. 165, 291, 298, 305. în *Pravila lui Vasile Lupu* (ed. Longinescu, 1912, p. 277) „un giudecător de la un târg ce se zice un dregător”.

struită sub Radu Mihnea ca reședință estivală, cum arăta și Miron Costin. Țirgoveții erau scoși de dregători să secere „piinea” domniei din hotarul Țirgului, în secolul XVII¹⁸ și, de asemenea, obligați, în afară de „dabile”, la „podvezi” (transporturi) de la un oraș la altul (există mențiuni documentare pentru Vaslui — Birlad în prima jumătate a secolului XVII). Mai mult, erau atribuiți, uneori, de domnie, în secolul XVII, ca vecini, unui boier, care lua în stăpânire un sat fost din hotarul Țirgului¹⁹. Sarcini grele apăseau asupra orașenilor din Baia față de mănăstirea Moldovița, asupra celor din Siret față de mănăstirea Putna, asupra celor din Birlad și Bacău față de mănăstirea Bistrița, încă din secolul XV și situația s-a menținut până în secolul XVIII. Hotarele Țirgurilor (cărora li s-au atașat ocoale de sate ca un fel de „contado”) au fost trasate, întărite și modificate de autoritatea domnească din sec. XIV—XVII²⁰. Hotarele unor Țirguri apar menționate documentar din prima jumătate a secolului al XV-lea (Baia, Vaslui). Ștefan cel Mare le definitivează, construiește curți din piatră și pune bazele ocoalelor prin gruparea de sate cumpărate, schimbate, reținute sau confiscate. Existența ocolului domnesc de Țirg a fost fluctuantă și în declin de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Orașenii erau stăpîni efectiv pe locurile de case, cumpărate sau obținute din „vatra” Țirgului, și asupra viilor din „hotarul” acestuia, dar domnia le putea relua oricînd prin bani sau o altă compensație²¹. Viile și locurile de casă erau înscrise în „catastihul” orașului de șoltuz sub controlul ureadnicului (vornicului) domnesc. În acte se menționează motivele revocării, în cazul înstrăinării donației condiționate sau se subliniază că domnia n-a cumpărat „cu sila”. S-ar părea că stăpînirea orașenilor asupra „hotarului” Țirgului în Țara Românească a fost mai efectivă, până în secolul XVI, și sub influența situației din Transilvania, cu unele excepții. N-a existat

¹⁸ Această situație a fost definită juridic de Constantin Mavrocordat în „condică” sa din 1741—1742, p. 639 (publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI): locuitorii pe moșiile lor, locuitorii pe moșiile boieresti și mănăstirești, locuitorii în Țirguri „pe locuri gospod”. Obligațiile Țirgoveților din Cotnari erau menționate într-un document din 1621 (Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, 346/11): angherii, jold, podvoade, robot la via domnească, strajă („priveghi”), piine și „angherii mai mărunte”.

¹⁹ Arh. St. București, Achiziții noi, 91/9. Cf. și Fr. Graus (Praga), *Pauvres des villes et pauvres des campagnes*, „Annales ESC”, 6/1961, p. 1053—1065.

²⁰ S-a păstrat numai planul „hotarului” Țirgului Baia din secolul XVIII, (Arh. St. Iași) „Dealul domnesc” cu vii exista la Cotnari, Bacău, Birlad, Huși, Iași etc.

²¹ Cumpărări masive, desigur forțate, de mici locuri cu vii a făcut Gheorghe Duca, între anii 1666—1669, pentru construirea mănăstirii de pe dealul Cetățuia, din hotarul Țirgului Iași. Cf. *Cat. Doc. Mold. A.I.C.S.*, vol. III, 1968, p. 289—291, 370, 374, 377. Ca o favoare se întărea succesiv în 1602, 1623, 1630 sasului Feallin, Țirgoveț și șoltuz de Cotnari, de Jeremia Movilă, Ștefan Tomșa (Feallin era „gazda” lui) și Moise Movilă, o moară și o povarnă pe pîrîul Buhalnița, cu uric-privilegiu de la Petru voievod. *Bibl. Acad.*, 627/5; *Rev. „T. Codrescu”*, II, 97, 115—116. *Arh. St. București*, Neamț, 140/19 (1652 ianuarie 8). Stăpînirea orașenilor era, în fond, o posesiune nu fără apășări feudale (angherii), dar care nu afectau poziția lor juridică. Cf. și H. Mottek, *op. cit.*, p. 165—166.

aici ocolul separat și suprapus care să-i diminueze existența. În actele muntene se amintește de consensul orășenilor pentru atribuirea unui loc de către domnie și de compensația pe care le-o dă²².

Topografia orașului sau târgului din Moldova din secolul XV a fost, în linii sumare, aceea a orașului polon și ardelean contemporan²³. La așezările mai vechi este prezentă înălțimea fortificată din apropiere, transformată, ulterior, la Neamț și Suceava în întăritură domnească, dar fără să prezinte asemănări directe cu orașul rus (kreml și posad). „Cetatea Nouă” de lângă Roman n-a plasat-o Ștefan cel Mare pe locul târgului, care a avut întăritura sa mai veche, ca la Suceava și Neamț, ci pe hotarul satului Gîdintî, la Siret, atașat de el la ocolul constituit atunci al cetății și târgului. Dar la sfîrșitul secolului XVI, „Cetatea Nouă” nu mai avea un rol efectiv în sistemul de apărare a statului feudal, era abandonată și satul Gîdintî reatribuit de Ieremia Movilă, în 1596, unui boier²⁴.

Seria „descrierilor” orașelor din Moldova începe cu acelea din secolul XV ale lui Bonfini și Angiolello și devin mai numeroase în secolul XVII. Ambii remarcă aspectul modest în ansamblu, construcțiile de lemn și lipsa zidurilor de apărare la Roman, Baia și Suceava. Baia era după descrierea lui Bonfini „*urbs lignea vimineo muro circumsepta*”²⁵. Negustori străini și din Moldova aprovizionau în secolele XV—XVI piața locală cu diferite mărfuri aduse din Polonia și din Transilvania, dar calitatea inferioară sau absența lor de moment determinau curtea domnească să se aprovizioneze și direct, la Brașov, Liov, Cracovia, Milano și Veneția²⁶. Negustorii poloni și moldoveni circulau și practicau comerțul „*juxta antiquam legem et secundum antiqua depositoria*”. Normele juridice în vigoare erau

²² D.I.R., B, Țara Românească, 1534, martie 17.

²³ Cf. și G. Treiber, *Der mittelalterliche Stadtgrundriss von Bacău*, în „*Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*”, an. 61, 1938, p. 266—268: Se referă la planul simplu tip „*Zweistrasensystem*”, întâlnit și la orașele din Moldova sub influența ardeleană și polonă.

²⁴ Termenul „*posadă*”, din documentele din secolul XV, are două sensuri: contribuții pentru apărarea orașului și punct vamal de cîmp și de trecere (la Baia). Într-un doc. muntean din 1670 apare expresia „*aici la posadă în straja vămii*” (Rucăr-Dragoslave). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV₂, p. 132. Posadnic în Moldova era egal cu pîrcălab de cetate la loc de vad (Costea posadnic pîrcălab în 1499). Cf. Hurmuzaki II₂, p. 444—445. „Cetatea Nouă” de la Roman exista în 1476. Cf. Veress, *Acta et epistolae*, Budapesta, 1914, p. 21. Cf. și I. Bogdan *Documente Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 352. Hotarul satului Gîdintî (fost al cetății) a fost în parte acaparat ulterior de oraș. Cf. și *Tesaur*, tom. III, p. 142, (Reichersdorf).

²⁵ Cf. A. Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*, Basel, 1568, p. 570; Donado Da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, Buc., 1910. Cf. și H. Aubin, *Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung*, Leipzig, 1939, p. 63. Autorul consideră așezările orășenești medievale de la noi sale cu elemente de drept de Magdeburg. În unele surse apare expresia „*oppida aperta*”. „*Villae forenses*” în documente polone.

²⁶ I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 369; Veress, *Documente*, vol. I, p. 212; idem, vol. X, p. 21. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. I, p. 267. Pentru negustori turci în Moldova în 1552, cf. Veress, *Documente*, vol. I, p. 78—80; vol. X

considerate aceleași în Ardeal și în Moldova²⁷. Meseriași aproape de toate branșele, dar fără să fi fost grupați în bresle pînă în secolul XVII, au existat în principalele orașe din Moldova, veniți din Ardeal sau formați acolo (morari, berari, măcelari, postăvari, croitori, curelari, blănari, fierari, armurieri, zugravi etc.)²⁸.

Activitățile economice, cu tendințe de intensificare, în secolul XV, ale unora din orașele din Moldova, nu s-au dezvoltat în secolul XVI; mai mult, se remarcă o stagnare economică. Istorici poloni și maghiari au subliniat, recent, „evoluția est-europeană”, pentru orașele din țările lor, începînd din secolele XV—XVI. Instructivă este comparația cu orașul Bistrița, (care, temporar, a aparținut Moldovei lui Petru Rareș, prin atribuire regală în 1529, „litteris donacionalibus”), o *civitas*, cu un teritoriu de 24 sate și ziduri în secolul XVI. În 1586 Bistrița avea 966 unități impozabile și circa 4500 locuitori²⁹, ca și Suceava aproximativ.

În secolul XVI vechiul sistem de conducere se menținea nealterat și elementul săsesc-german își conserva încă specificul etnic. Spre sfîrșitul secolului XVI, la Iași, meseriile erau practicate de sași convertiți la luteranism, comerțul de negustori greci, macedoneni, armeni și ragusani³⁰. Ioan Despot, care întreprinse strînse legături cu

p. 215. Negustori greci și cracovieni erau prezenți la Suceava în timpul domniei lui Despot. Se redau episoadele asasinării unuia și spoliierii altuia. Cf. I. Sommer, *Vita Jacobi Despotae...*, ed. E. Legrand, Paris, 1889, p. 38—39, 48, în „acordurile” din 1527 (Hirlău-Piotrkow), dintre Petru Rareș și regele Sigismund, se prevedea libera circulație a negustorilor de ambele părți „servato iure antiquorum emporiorum et depositorum”. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II₃, p. 602—606, 725—732.

²⁷ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI₁, p. 55; XV₂ p. 1106 (1643); Hurmuzaki, vol. II₂, p. 443 (acordul moldo-polon din 1499), Hurmuzaki, Supl. II₁ (1589), p. 296. Legăturile negustorilor din Suceava cu Sniatynul, în 1643, erau intense. Pentru negustori din Moldova la Rzeszów, cf. A. Przybos, *Akta radzieckie Rzeszowskie* (1591—1634), Wrocław-Krakow, 1957, p. XXXII. Cf. și N. Iorğa, *Studii și documente*, vol. XXIII, 1913, p. 318—456 (pentru relații între Suceava, Lemberg și Cracovia).

²⁸ Cf. și СРЕДНИЕ ВЕКА vol. X, p. 195—205 (pentru Caffa). Pentru meseriile la Suceava în secolele XV—XVI, cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV₁, p. 77, 113, 226, 294, 305, 318, 400, 447, 561 (mențiuni de curelari, măcelari, croitori, postăvari, zlătari, zugravi, zidari etc.). Cf. și Sommer, *ed. cit.*, p. 38, 43, 48. Cf. și N. Iorğa, *op. cit.*, p. 310.

²⁹ Cf. și M. Dan și S. Goldenberg, *Bistrița în secolul XVI și relațiile ei comerciale cu Moldova*, „Studia Univ. Cluj”, Historia, 1964/2, p. 23—24. Cf. și K. Blaschke, *Zur Statistik der süchsichen Städte im 16. Jahrhundert*, în vol. *Vom Mittelalter zur Neuzeit...*, Berlin, 1956, p. 133—143. (Date importante privind terminologia orașelor germane, categoria „Bergstädte”, autoconducerea sau poziția de dependentă față de feudali și populația. Dintre 137 orașe din Saxa la 1550, numai 4 aveau peste 5000 locuitori și media era 1024). Orașul Rzeszow, din Polonia, avea în 1589 448 case și 2240 locuitori. Cf. A. Przybos, *Akta radzieckie...*, 1957, p. XXXII. Date pentru orașe din Polonia în sec. XVI (Halicki, Rohatin, Sniatin, Colomia), calificate „*civitas lignea*”, la A. Guagninus Veronensis, *Sarmatiae europaeae descriptio...*, Spira, 1581, p. 36, 39—40.

³⁰ Cf. și relația lui Giulio Mancinelli din 1582—1586 („...artegiani che sono quasi tutti Todeschi overo Ungari luterani”), în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 115—117. Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 1102—1103. Miron Costin (*De*

lumea germană și cu cea italiană a Renașterii, își propunea să aducă din Occident coloniști pentru a construi adevărate orașe în Moldova³¹. Unele știri importante în legătură cu situația orașelor din Moldova în 1562, conține corespondența umanistului Ioannes Belsius, „nunțiu” habsburgic în Moldova. În aceasta apare evidentă diversitatea populației (Flacci, Armeni, Iudaei, Graeci, Serviani, Saxones). Belsius se referă la standardul de viață al sașilor, care ar fi fost numeroși, „unul din cinci” („germanis saxonibus quorum maxima hic est in oppidis copia... unus e quinque”). Sînt menționate „oppidum”: Iași, Tirgu-Frumos, Hirlău, Șcheia, Roman („oppidum populosum”), Cotnari, Vaslui, Suceava, Neamț, Trotuș, Galați, Reni, Ciobărciu. Despot își propunea să se fixeze într-un oraș („civitas”), cu ziduri, castele și pavaj. Față de acțiunea de „valahizare” a lui Alexandru Lăpușeanu, care continua pe Ștefan Rareș, Despot a instituit un episcopat al sașilor și ungarilor („constituisse se episcopus nationis saxonicae et hungaricae”), numind titular pe un polonez („Joannes Lusenius natione polonus”), care urma să fie promovat apoi arhiepiscop cu sediul în Suceava. Belsius se mai referă, în afară de restituirea bisericilor ungarilor, la reinstaurarea șoltuzilor unguri de orașe. („Impetravimus enim nos pauci Hungari *judices oppidorum* hungaricos qui antea supressi erant a Flaccionis”). Despot s-ar fi condus după principiul „suum cuique tribuere”³².

O sumară „descriere” a Moldovei din 1588 se referă și la cele circa 15 orașe („oppida”), cu populație mixtă³³.

R. Heidenstein, la 1600, amintea de cele 18 „territoria” și diviza orașele în „urbes praecipuae (Suceava, Iași) și „oppida notabiliora” (Ștefănești, Botoșani, Roman, Bacău, Tecuci, Bîrlad, Hirlău)³⁴. În jurul anului 1600 Suceava și Iași se aflau pe același plan ca importanță economică și politică. Se sublinia lipsa întăriturilor la Iași și prezența lor la Suceava („quondam sedes palatinorum”), care nu mai era reședință unică³⁵. Paul de Alep se referă, în memoriile sale,

neamul moldovenilor, ed. C. Gurescu, 1914, p. 25) sublinia dispariția recentă a sașilor ardeleni din Moldova. Pentru elementul grec, cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 365, 415, 441, 443.

³¹ A. M. Gratiani scria: „Oppida Valachii perpauca habent, pagos vicinosque incolunt, casis trabe paleaque exaedificatis quibus vim hyemis arceant”. Cf. ed. Legrand, Paris, 1889, p. 170.

³² Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 404—486 *passim*. Cf. și memoriile lui Minas din Tokat, ed. Dan, Cernăuți, 1894, „Studii”, 4/1958, p. 69—70.

³³ Veress, *Documente*, vol. III, p. 155—157. Știrea a fost reprodusă și de Giovanni Botero în forma: „Fa quindecim terre ove come anche nelle ville habitano Sassoni e Ongheri, ma più di quelli che di questi”. Cf. *Le relazioni universali di —, Venezia*, 1608, p. 95—96 (Parte prima, lib. I). Bernardo Quirini (1603) considera Moldova „molto grande, fertile et habitata di molte città et ville... abondante d'ogni sorte d'animali”. Cf. „Rev. Cal.”, IV, 1915, p. 519.

³⁴ *Rerum Polonicarum*, Frankfurt a.M., 1672, p. 318, 360.

³⁵ „Diplomatarium Italicum”, vol. I, p. 382. Într-un doc. din 1602 aprilie 17 era menționată „angăria Iașului...”. Coroana domnească apărea în exerga sigiliului orașului.

la situația localităților din Moldova în anii 1653—1654. Calificati-
vele sale pentru orașe sînt echivoce. Scinteia este calificat „un mic
oraș”, Vaslui „un mare oraș”, Tecuci „bazar”, Focșani „un mare
oraș”. Iași, „capitala Moldovei”, era abandonat de populație dato-
rită evenimentelor. Romanul era oraș, cu unele case mari ale ar-
menilor, care aprovizionau pe domni și pe călători. „Orașul” apar-
ținînd marelui vornic Dabija nu poate fi decît Domnești³⁶. La Magni
(1672), Vaslui și Bîrlad apar „casali malacconci”³⁷. Situația din
1683 a orașelor din Moldova era redată de Gio. Battista de Burgo,
care a vizitat Galații, Iași și Suceava, în compania unor negustori
olandezi și sublinia caracterul cosmopolit al populației din Galați.
Iași este considerat un oraș mare și populat (ca și de Quirini la
începutul secolului XVII), cu un „castello forte alla marina” (reșe-
dința domnească) și „una rocca altissima sopra una collina” (Cetă-
țuia”) ³⁸. Schimbarea traseului rutei de trafic internațional a contri-
buit și mai mult la izolarea Sucevei. J.-B. Tavernier arăta că legă-
tura între Varșovia—Cafra și Varșovia—Varna se făcea exclusiv
prin Iași, („la ville capitale de Moldavie”), unde se controlau mărfu-
rile intrate și se percepea 5%. Un alt punct vamal era la Galați, unde
mărfurile erau taxate la intrare (taxele erau incasate la Iași după
„biletul” adus de negustori de la Galați) ³⁹. În prima jumătate a
secolului XVII breslele au apărut și s-au extins, în unele dintre
orașele Moldovei, ca și în estul Europei, datorită și dezvoltării pie-
ței locale, intensificării influenței balcanice și slăbirii relațiilor
economice vechi cu Polonia și cu Ardealul ⁴⁰. La Iași apar mențio-
nate în documente din secolul XVII o serie de ulițe de negustori
și de meseriași ⁴¹. Un staroste de „bărbieri” apărea menționat în
1674 ⁴². Curtea domnească (cu circa 1000 oameni, cum arăta Bandini)
își avea meseriașii proprii (blănari, croitori, cizmari, săbieri, cea-

³⁶ *The Travels of Macarius...*, London, 1829, p. 43—98, 161—162, 318, 319—320.
Cf. mai recent pentru Evliya Celebi, *Studia et Acta Orientalia*, vol. IV, 1962,
p. 153—208.

³⁷ Cf. N. Iorga, *Un călător italian în Moldova*, București, 1910, p. 24.

³⁸ *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa, et Europa, parte terza*, In Milano,
Nelle Stampe dell'Agnelli (1688), p. 158, 139, 140, 420. Cf. și *Theatrum novellarum
mundi alterum*, Augsburg, 1686, p. 44—46.

³⁹ *Lex six voyages de... en Turquie, en Perse et aux Indes...*, Paris, 1677,
vol. I, p. 303—304. Vameșii de Galați erau amintiți într-un doc. din 1608 dec. 13,
de la Constantin Movilă, D.I.R., A, XVII₂, p. 187.

⁴⁰ Cf. și E. Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, București, 1939, p. 178.
Rev. *История СССР* 3/1959, p. 118—129.

⁴¹ Numele acestora erau în funcție de profesie, proveniență și de etnic: arme-
nească (1610), ungurească (1620), târbujenească (1631), ciubotărească (1641), rusească
(1645), brașovenească (1665), cărvăsăriei (1671), măjilor (1672), sîrbească (1680), cro-
itorilor (1682), curelarilor (1695). Cf. și *Cat. Doc. Mold. AICS*, vol. III, 1968, p. 43,
90, 130, 161—162, 183, 199, 255, 374, 389, 391, 408, 423, 424, 425. „Ulița Mare a
Mitropoliei” era rezervată locuințelor dregărilor domnești, în sec. XVII.

⁴² *Cat. Doc. Mold. AICS*, vol. III, 1968, p. 486.

sornicari, etc.), care, purtind atributul „domnesc”, probabil nu lucrau și pentru piață și nu erau nici subordonați regimului de breaslă. Negustorii au fost ruinați prin „împrumuturi” forțate, pentru domnie, amintite în surse interne și externe⁴³.

Există o literatură întreagă din secolul XVII, mai ales din a doua jumătate a acestuia, referitoare la condițiile extrem de nefavorabile pentru populația orașelor din Moldova. Calamitățile naturale (foametea și epidemiile) au contribuit, în egală măsură cu evenimentele politico-militare (invazii și jafuri), la depopularea acestora. „Sono tutte le città e luoghi della Moldavia esposte alle scorrerie et insulti dei Tartari, Cosacchi et altre nationi, per non essere queste circondate da muraglie o altri ripari, anzi le case tutte fabricate di legno e coperte di paglia”, scria Fra Bernardino Valentini da Perugia în 1650⁴⁴, subliniind deci absența oricărei geometrii urbane. O impresie nealterată avea și secretarul ambasadorului suedez Conrad Jacob Hildebrandt în 1656—1658⁴⁵. Dimitrie Cantemir se referea la situația Iașilor în 1685; toate casele erau arse și populația dispersată s-a reîntors și viața a început să pulseze din nou. În 1687 majoritatea orașelor din Moldova erau iarăși abandonate de populație și se spera în reluarea activităților după restabilirea păcii, țara fiind fertilă și cu bunuri de consum din abundență⁴⁶.

În *concluzie*, orașele din Moldova în secolele XIV—XVII, a căror evoluție poate fi urmărită comparativ cu și diferențiat de a celor din Polonia și Transilvania, datorită și publicării unor materiale recente, n-au putut ajunge la nivelul economico-social și edilitar al celor din Transilvania și Polonia, datorită condițiilor specifice nefavorabile: factorului extern, rapacității bisericii și boierilor, abuzurilor domniei. Au existat în acestea numai rudimente de organizare și activități economice reduse și o populație slabă, fluctuantă și instabilă. Este, astfel, explicabil faptul că orașele din Moldova au fost ignorate ca realitate istorică în marea colecție *Civitates Orbis Terrarum* (Braun — Hohenberg), care a apărut în 6 volume începând din 1572 (la Colonia) pînă în 1617 (vol. 6 cu titlul *Theatri precipuarum totius mundi urbi-um, liber sextus*). Alături de Cracovia apar aici imaginile orașelor Cluj („civitas primaria Transilvaniae”) și Oradea.

⁴³ Bibl. Acad. 61/71 (1657) mai 15. În 1662 (aprilie 5) Istrate Dabija se referea la Rustea negustorul și alții fugiți în alte țări „de multe prade și răutăți”, în legătură cu revenirea în Moldova. Cf. *Cat. Doc. Mold.*, AICS, vol. III, 1968, p. 180, 323.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. IX, p. 159—161; „Balcania”, vol. II—III, p. 375; „Diplomatarium Italicum”, vol. IV, p. 242 (1653); Veress, *Documente*, vol. XI, p. 213 (1684), „Bolușan oraș împrejmuit”. Franco Sivori făcea aceeași remarcă pentru cele 21 orașe din Țara Românească în 1585: „le terre tutte senza muraglie”. Cf. memoriul, ed. Șt. Pascu, 1944, p. 176, 181.

⁴⁵ Cf. ed. 1937, p. 78, 100—101. În 1662 erau menționate ca „pustii” Șchei și Tîrgu Frumos. Cf. *Cat. Doc. Mold.*, AICS, vol. III, 1968, p. 187.

⁴⁶ Cf. *Vita Constantini Cantemirii*, ed. Iorga, 1925, p. 32. Cf. și Ph. Avrii, în *Tesaur*, vol. III, p. 190; „Diplomatarium Italicum”, vol. I, p. 140. Cf. și Anuar Istoric Cluj, XII, 1969, p. 256—263, relatări Giorgini (1688) și Renzi (1689).

DATE STATISTICE
pentru populația orașelor din Moldova în secolul XVII

Localitatea	Data	Autorul	Schismatici		Catolici		Total		Calificări
			case	sufle- te	case	sufle- te	case	sufle- te	
Bacău	1623 1632 1641 1646	Bogoslavici Bonnici Diodat Bandini	100	520	100		100 200		„città senza mura o più presto terra di Bacchovia; essendo vescovato la chiamano città (Diodat, 1641); civitas (1646); Bacovia oppidum vicinum mon- tibus Carpatiis (1654).
Baia	1599 1632 1641 1643 1646	Quirini Bonnici Diodat Bassetti Bandini	150 180	900 600	63f. 44 40	316 246 246	300f. 300f. 224	1140 815	oppidum Banya (1468); oppi- dum Bania (1564); città di Bag- na (Bania 1606); città grande (1636); oppidum Baja (1646).
Birlad	1633 1632 1641 1643 1646	Barsi Bonnici Diodat Bassetti Bandini	150 150	800 430	15 25 30	120 150	250 175 600	550 5000	terra grossa (1635)
Cotnari	1599 1623 1643 1646	Quirini Bogoslavici Bassetti Bandini	120 120	480	198 260 47	1083 260 276	350 167	720	città (1606) oppidum (1646)
Galați	1641 1643 1646	Diodat Bassetti Bandini	100 300	260 1300	13 12	63 70	313 500	1363 1500	oppidum (1595)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Hirlău	1643 1646	Bassetti Bančini	350	1200	4 5	16 19	354 200	1216	civitas Herlo (1603); oppidum Herlo (1625); oppidum Bachlo (Sommer)
Huși	1599 1632	Quirini Bonnici			72		130 300		oppidum-forum Hwzt (1548)
Iași	1612 1623 1632 1636 1641 1643 1646 1711 1714 1781	Alberti Bogoslavici Bonnici Krasinski Diodat Bassetti Bandini Cantemir Schneider Sulzer	9600 15000	100000 60000	84		8000 7 — 8000f. 7000 202 15000 4000 6000 2000	60000 28000 tributari	oppidum (1562,1664, 1669); metropolis (1618); civitas capitalaris (1638); civitas metropolitana (1646).
Neamț	1599 1641 1643 1646	Quirini Diodat Bassetti Bandini	100 120	550 470	74f. 17	383 92 85 94	250f. 137	4000 555	oppidum (1503, 1646) villaggio grosso (1636)
Piatra	1632 1643 1646	Bonnici Bassetti Bandini	60	280	3 3	10 16	300 83 300	290 809	grosso luogo (1692)
Roman	1599 1632 1641 1643 1646	Quirini Bonici Diodat Bassetti Bandini	250 A.80	1200 A.360	25f. 7 6	138 37 36	400f. 600 340 337	1950 1597	terra (1623) città senza mura (1641), oppidum (1646), civitas Roman (1654).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Suceava	1599	Quirini			30f.	153	c.600 focuri (nu 6000)	4000 5450	oppidum (1564, 1566, 1570, 1578, 1600) Civitas principalis regni(1561), metropolis (1562, 1587, 1599), secundaria sedes principum (1646).
	1623	Bogoslavici			38		1500		
	1632	Bonnici					1000		
	1641	Diodat	550	3400	12	50	962		
	1643	Bassetti	A.400	A.2000					
1646	Bandini				25		527		
1779									
Ștefănești	1632	Bonnici			25				
Tecuci	1646	Bandini					50	400	
Trotuș	1599	Quirini			78	394	350f.	233	oppidum (1468) terra (1641)
	1632	Bonnici			22	100	400c.		
	1643	Bassetti	45	133	30	125	67		
	1646	Bandini							
Vaslui	1633	Barsi			11		250	peste 1000 capete	oppidum (1474, 1561), civitas (1445, 1557).
	1632	Bonnici					400		
	1646	Bandini							

II. SITUAȚIA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR ȘI ȚIRGURILOR DIN MOLDOVA ÎN SEC. XVIII — ÎNCEPUTUL SEC. XIX

Și în evoluția istorică a orașelor și țărgurilor⁴⁷ din Moldova, în cadrul secolului XVIII, ca și în alte țări, se remarcă aspecte particu-

⁴⁷ Deși în vechile documente nu se face distincție netă între oraș și țărg și chiar cele două reședințe principale, Suceava și Iași, sînt astfel numite și în secolul XVII, totuși pentru secolul XVIII pot fi calificate ca orașe Iași, Botoșani, Bîrlad, Galați, Bacău, față de restul localităților rămase într-o situație de mediocritate și care n-au depășit, în fond, stadiul de țărguri, de simple piețe locale de schimb. Chiar pentru secolul XVIII nu putem face remarcă unui progres fără reculuri, datorate invaziilor turco-tătare, războaielor și alor calamități, ca incendii, cutremure, foamete etc. De la Dimitrie Cantemir pînă la Andreas Wolf, putem urmări, într-o serie de memorii ale călătorilor străini, prezentarea și calificarea lor. Trebuie luat în considerație, cînd urmărim aceste caracterizări, și punctul de vedere din care sînt privite orașele. Acești călători, deprinși cu aspectul compact al orașelor din Europa centrală și occidentală, cu plan specific urban și ziduri de apărare, piață și catedrală, nu vedeau în localitățile noastre aceste elemente și le considerau, mai curînd, sate cu aspectele secundare ale orașului. În *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, orașele sînt numite în genere *oppidum*, dar se remarcă și o confuzie de termeni și lipsa unui criteriu riguros în folosirea acestora. Focșani este *oppidulum*, Iași este *urbs*, la fel Vaslui și Bîrlad. Cetatea Neamț este numită *urbs* și nu *castrum*. Cf. *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 13. Tot Dimitrie Cantemir (în *Vita Constantini Cantemirii*, ed. Iorga, 1925) califică *oppidum* Galați, Bîrladul, Focșanii, Cotnarii (Țuțora este *locus*). Cetatea Suceava este *urbs*; Neamț *civitas*. Aprecierile călătorului Erasm Heinrich Schneider de Weissmantel (1709—1714) nu sînt nici ele favorabile. Orașele sînt considerate „mizerabile”, mici și asemănătoare mai mult cu satele, neexcepțîndu-se nici Iași („so möchte es ehe einen grossen Dorffe als Stadt ihrer Unordnung wegen”). În legătură cu reședința domnească (das fürstliche Schloss und Residence) sublinia: „Es ist wohl ein gemauertes aber schon über die Helfte verwüest, ruinirtes und altväterisches Gebäude auch halb ohne Tach”. Botoșanii însă „este mai mare și mai bun” („ist schon viel grosser und besser”). O impresie mai bună i-a făcut Ocna, nu mare, dar „aproape cel mai distins în toată țara după Iași” („fast die feinste im ganzen Lande nach Jassy”). Troțuș era „total ruinal” („totaliter ruiniert”), Baia „seamănă mai mult cu un sat rău decît cu un oraș” (siehe einem schlechten Dorfe auch ähnlicher als einer Stadt”), Suceava „ruinat ca și celelalte” („gleich den anderen ziemlich ruiniert”). Cf. „Revista istorică”, vol. XVI, 1930, p. 16—21. Cf. și *Kurze Anmerkungen von dem Fürstenthum Moldau* (din 18 mai 1737), de ing. col. Weiss, în C. Giurescu, *Materiale pentru Istoria Olteniei sub Austriaci* vol. III (1753—1739), București, 1944, p. 118—121. Sînt menționate „Flecken” Baia Roman, Ocna, Fălcu, Troțuș, Galați, „Marckflecken” Focșani, Husi, fără calificare; Iași, la Bahlui, este „fürstliche Residenz-Stadt und Schloss”. În *System of Geograph* (E. Bowen), Londra, 1747, vol. II, p. 33, Iași era menționat „a considerable town” iar Suceava „a small town”. Ruggiero Bosovich califică, în 1761, țărgurile Bîrlad și Vaslui „villaggio”, Dorohoi „buon villaggio”, Botoșani „specie di città” (cu 400 case). Cf. *Giornale di un Viaggio...*, „Uricarul”, vol. XXIV, p. 272—315. Într-o descriere, probabil din 1769, „țîrgurile” sînt grupate în două categorii mai mici, cu cîteva dughene și cîrciumi și zi de țărg săplămînal (Suceava, Țîrgul Siret, Neamț, Piața Bacău, Adjud, Bîrlad, Vaslui, Husi, Fălcu, Movilău, Hîrlău, Dorohoi și Țîrgu-Frumos) și mai mari, cu negustori „așezați” și activitate comercială mai intensă (Botoșani, Roman, Focșani, Galați). Cf. „Arhiva Românească”, t. I, ed. a II-a, Iași, 1860, p. 139—148. Sulzer scoate în relief numai importanța Galaților, atestată și de unele surse din secolul XVII: „grosser Handel mit den Anwohnern des Schwarzen Meeres und mit noch entfernten türkischen Kaufleuten geliebten wird, ist in Ansehung seiner Grösse und Bauart von keiner Bedeutung, hat aber viel Volk...”. (Cf. *Geschichte*, ..

lare, specifice: trecerea majorității acestora sub dominația directă a bisericii și boierilor, prin danie domnească, dispariția unora, în funcție de factorul economico-geografic⁴⁶, crearea a numeroase altele sub regimul direct al proprietății boierești și decadența vechii conduceri, înlocuită spre sfârșitul secolului XVIII și la începutul secolului XIX, în cele rămase domnești, adică libere, cu alta de tip fanariot, epitro-

vol. I, Viena, 1781, p. 399). În 1774, prin „arz”, Moldovenii cereau Porții restituirea lacului Brateș, care aparținuse hotarului („terroir”) Țîrgului Galați. (Cf. DIR, col. Hurmuzaki s.n., vol. I, 1962, p. 109, 243). Maurice d’Haulerive (*Memoire*, ed. București, 1902, p. 184) scria în 1787: „Jassy en s’embelissant de la résidence de tant de boyards, s’enrichit proportionnellement de l’affluence toujours croissante d’une multitude de marchands et d’artisans, qui feront bientôt disparaître la difference qu’on observe encore entre les Moldaves et leurs voisins” (ceea ce însă a fost numai o iluzie). Știri veridice referitoare la orașele („bourgs et villes”) din Moldova în 1792—1793, conține și „jurnalul” unui membru al ambasadei Kutusov la Constantî-nopol. Ravagiile războiului erau încă vizibile, dar s-a revenit oarecum la „normal” Galații, „mic oraș” aveau case noi de lemn, construite după ce fusese incendiat complet, ca și alte Țîrguri din Moldova, un șir lung de dughene și în port prezente numeroase vase străine. Tecuci era un „sat” refăcut numai parțial. Înainte de război avusese peste 800 case și atunci abia 100. Birladul a fost, de asemenea, incendiat de turci. Cf. *Relation de l’Ambassade envoyée de Petersbourg à Constantinople en 1793*, Paris, 1802, p. 98—99, 281, 289—290, 298, 302. Parrant, în 1798, referindu-se la orașele din Moldova, într-o descriere a sa, remarca, de asemenea, dezvoltarea Iașilor și rolul Galațiilor. În legătură cu Iașii, scria între altele: „Les marchands y sont établis dans des boutiques particulières, construites en pierre et assez sûres, dont le nombre est très considérable. Tous les jours encore on en bâtit de nouvelles”. „Galatz est la principale échelle de la Moldavie... C’est en grande partie à Galatz qu’abondent les marchandises destinées pour la Moldavie et les pays environnants. C’est du moins là qu’on embarque presque toutes celles qui en sortent”. (Cf. Hurmuzaki, Documente, supl. I, vol. 2, p. 179). Un călător din 1809 sublinia că Galații („grande ville”) este, datorită comerțului, cel mai important oraș din Moldova. Cf. *Le voyage en Moldavie du comte de Moriollles*, Buc., 1903, p. 65. Aprecierile lui A. Wolf sînt cu totul dezolante: Fălticeni și Neamț, sînt sate, Bacău, Piatra, Tecuci, Bîrlad, Greteni, niște Țîrguri (Marktleck, Ort. Städtchen) rele, rău construite, mizerabile. (Cf. *Beschreibung*, I, 1805, p. 68). În ansamblu, orașele din Moldova aveau, remarca Wolf, case de lemn și ulițe impracticabile. Un sat sădesc din Ardeal era preferabil, pentru el, unui Țîrg moldovenesc. „Privind aceste sate și Țîrguri îți dai seama de rolul nefast al arendașilor acestei țări”. În cronici interne din sec. XVIII se întîlnesc mențiuni care confirmă constatările dezolante ale călătorilor străini (invasia turcă din 1768, incendii în 1725 și 1753 la Iași, „mare omor de ciumă” în 1738, foamete în 1739). Cf. ed. M. Koșălniceanu, vol. II, p. 403; vol. III, p. 140, 261. Cf. și C. Daponte, *Dakikai Ephemerides (1736—1739)*, ed. E. Legrand, t. II (trad.) Paris, 1821, p. 359, 382.

⁴⁶ În a doua jumătate a secolului XVIII au decăzut total Țîrgurile Șchei, Baia, Troțuș și Cotnari, rămînd simple sate. Cf. pentru Baia, D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, „Studii și cercetări științifice”, istorie, Iași, II 3—4/1955. Sulzer (*Geschichte*, I, p. 404, 412, 420) în 1781, mai amintea ca „mici orașe” (Städtchen) Cotnari și Troțuș.

pia de tirg⁴⁹, transformată apoi de Regulamentul Organic în eforie, fără modificări esențiale.

Problema poziției juridice a orașelor din Moldova, față de domnie, biserică și particulari în secolul XVIII, a preocupat, în trecut și mai recent, pe unii istorici. S-a remarcat încă de Al. Papadopol-Calimah⁵⁰, apoi de N. Iorga⁵¹, P. P. Panaitescu⁵² și alții ulterior, situația de inferioritate, de tutelă în care erau puse, prin subordonarea populației față de un uzufructuar sau chiar proprietar, care le exploatau și împiedecau, într-o anumită măsură, dezvoltarea lor. Recent s-a scos în relief, pe bază de material documentar, utilizat exhaustiv, modul în care locuitorii orașelor au căutat să-și apere vechile drepturi și libertăți, care n-au fost, de altfel, statuate în mod precis. Nu se poate afirma că toate orașele din Moldova au trecut în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului XIX, printr-o fază de decădere categorică, dacă se cunoaște aprofundat literatura epocii și materialul documentar. Nu se poate nega decadența temporară sau chiar de durată a unora dintre aceste orașe⁵³, dar, iarăși, se poate remarca, în mod net, dezvoltarea evidentă a altora, spațial și din punct de vedere al traficului, afacerilor comerciale și producției de meserii. Desigur, această dezvoltare economică și creștere demografică ar fi avut alt ritm și alte forme, dacă n-ar fi continuat și nu s-ar fi accentuat exploatarea turcească⁵⁴. Expresii ca „Tirgul nou”, față de cel „vechi”, întâlnite în documente contemporane, pentru Iași, Botoșani, Bîrlad, Suceava și altele, creșterea numărului „mahalalelor” și ulițelor, mențiuni precise despre „adăugirea și înmulțirea locuitorilor” la Botoșani (1776) și Huși (1784, 1792), sau reclamațiile făcute de proprietari că locuitorii s-au extins cu casele și pe „moșiile” acordate lor de domn, din ho-

⁴⁹ Cea mai veche epitropie de tirg, atestată documentar, se constată la Bîrlad în 1803. Cf. I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. IV, p. 246. La Tirgu-Frumos, unde se instituie epitropia în 1815, se constată, excepțional, menținerea, mai bine zis supraviețuirea, șolțuzului și pișgarilor. Cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Tirgului-Frumos*. *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. istorice, Seria a II-a, tom. XXXIV București, 1911.

⁵⁰ *Notiță despre Botoșani*, 1887, p. 35.

⁵¹ *Istoria Poporului Românesc*, vol. III, p. 210—211.

⁵² *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești* București, 1947, p. 170—171.

⁵³ Orașele din Moldova au suferit mult și în sec. XVIII din cauza epidemiilor invaziilor, războaielor și jafurilor turcești. În 1711 Bîrladul „a rămas numai pașiște”. Galații a fost devastat de turci. (Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 110). Tecuciul, în 1769, era tirg „rămas în părăsire”. Dar această situație n-a fost de durată și s-au refăcut. (Cf. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova*, București, 1947, p. 105—107, cf. și „Arhiva Românească” vol. I, ed. II, 1860, p. 140).

⁵⁴ Agentul consular francez la Iași, Parrant, scria, între altele, în 1798: „C'est à Constantinople que tous les ans, tous les jours, à chaque heure se vont prendre par mille canaux divers les richesses de la Moldavie”. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 181.

tarul târgurilor⁵⁵, arată o creștere evidentă a populației și, implicit, a producției economice, cum o atestă și organizarea breslelor⁵⁶, și o intensificare a relațiilor marfă-bani.

Crearea de noi târguri, sub regimul direct al proprietății particulare, începând mai ales din a doua jumătate al sec. XVIII, este un fenomen istoric specific pentru Europa orientală și sud-estică, ce trebuie pus în legătură directă cu aceeași dezvoltare a forțelor de producție locale, creșterea schimbului și ameliorarea standardului de viață a populației în această fază de început de descompunere a sistemului economic feudal. Fenomenul se remarcă și în Rusia și în Bulgaria și Albania în aceeași epocă și comportă aceeași explicație⁵⁷. În legătură cu același fenomen istoric trebuie pusă și înființarea de manufacturi diverse, mai ales în apropierea unor orașe, de domnie sau și de boieri, cu concursul unor elemente din afară și, uneori, și a capitalului străin, deși existența lor a fost discontinuă sau, de regulă, de scurtă durată⁵⁸.

⁵⁵ Pentru Huși în 1792 se remarcă „adunarea târgului acestuia este acum mai multă”. Cf. Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 401. Cf. și doc. Arh. St. Iași 402/13 („Fiindcă la târgul Hușii se află lăcuințe de mulți oameni”). Într-un document din 1769, de la Alex. Calimah, se arată că boierii epitropi ai mănăstirii Sf. Spiridon au reclamat că locuitorii târgoveți din târgul Hirău „afară din vatra târgului, care a fost din vechi pentru lăcuința orașenilor, ei acum s-ar fi întins cu casele pe locul mănăstirii, ce este prin prejur”. Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV, 2, p. 252—253.

⁵⁶ La Iași în 1776 existau 30 bresle de meseriași și negustori care dau poaloane agie (ciubolari, curelari, blănari, cojocari, sucmanari, croitori, ceprăzari, șlicari, zlătari, bărbierii, abăgerii, făclieri, bacali, pitari, plăcintari, mesărcii, apari, zidari, pietrari, vârnicerii, cărămidarii, olari, teslari, etc.). Cf. P. Rășcanu, *Letile și veniturile boierilor Moldovei*, 1887, p. XCV, nota 16 și p. 15—17 a „Condiții de așezământ”. În „Condiția de așezământ” a lui Grigore Alexandru Ghica, cu data de 1 septembrie 1776, erau menționate străzile mai populate din „orașul Iașului”, „menrețul podurilor”, alinierea „dughenilor”, măsuri pentru curățenie și luminat și pază, măsuri contra speculanților („matrapajii”), care nu puteau avea un staroste. Țăranii trebuiau să vîndă direct produsele „după vechiul obicei”, și „matrapanlicul” se pedepsea cu „ulița”. Cf. și „Studii și referate privind istoria României”, 1954, p. 823, *Uricarul*, vol. VIII, p. 299, 315—316, 363. În 1826 Ioan Sandu Sturza se refera la „Înmulțirea norodului celui din vreme în vreme adaus și allat astăzi în cuprinsul orașului Iași” („norodul cel înmulțit de acum”). (Cf. C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, Buc., 1888, p. 55). La Iași erau case boierești „făptură de Țarigrad”. Cf. *Letop.* Enache Kogălniceanu, ed. M. Kogălniceanu, vol. III, p. 200.

⁵⁷ П. К. Рыдзюнский, *Новые города России конца XVII в.*, Собрания Тихомирова, Москва 1963, p. 359—370. În anii 1770—1780 au fost înființate în Rusia peste 200 de târguri. Cf. și Бигера А. Цветкова, *Турецкий феодализм и положение на болгарския народ до началото на XIX в.*, *Исторически Преглед* XI, 1955, p. 67; Cf. și Z. Shkodra, *Le marché albanais au XVIIIe siècle*, în „Studime Historikë” 3/1966, p. 92—100. Cf. și Lorenz von Langendorfs Reise (1796). Pentru iarmarocce la Soveja, cf. doc. din 4 iulie 1755 de la Matei Ghica (Arh. St. București, M-rea Soveja, 5/19). Pe moșia Cașin a mănăstirii omonime, se afirma în 1843, „se afla statornicit din vremi neînumerate cu mintea” un iarmaroc (la 15 august). Arh. St. Iași, doc. 1130, tr. 1316, op. 1488.

⁵⁸ Exemplu „fabrica de sîclărie” de la Vitejeni de lângă Hîrlău înființată de italianul Pietro Maggi, amintită în documente din 1768—1792, „fabrica de scos postajă” de la confluența Bahluiului cu Jijia, înființată în 1766.

Tirguri au fost înființate sau s-au dezvoltat și în secolul anterior, dar numărul lor este cu totul redus față de al acelora noi constituite din a doua jumătate a secolului XVIII înainte. Înființarea tirgurilor Fălticeni⁵⁹ (1780), Burdujeni (1786), Vlădeni (1792), ulterior numit Mihăileni, și Herța trebuie pusă în directă legătură și cu anexiunile teritoriale la Imperiul Habsburgic. Aceste tirguri apar ca niște corespondențe pentru orașele Siret și Suceava, necesare pentru contactele și schimburile de frontieră, Herța (sat în 1721) și Fălticeni (sat din sec. XV) și ca centre administrative ale noilor ținuturi (Herța și Suceava) reconstituite după raptul teritorial comis de austrieci.

Între alte tirguri noi, menționate sau existente în a doua jumătate a secolului XVIII, și prima jumătate a secolului XIX — pentru unele dintre acestea data înființării nu este precis cunoscută — pot fi amintite Sadagura (1772), Tuzora, Stroești, (1796), pe moșia Budele, Pinzăreni (în ținutul Iași), Panciu, Mamornița (1799), Nămolosa (1827), în ținutul Putna, Drăcșani (1819), Sculeni la carantină (1821), Săveni (1818), Rădăuți și, între cele mai noi, Drinceni (Drăceni, sat în sec. XVII) al lui Mihail Kogălniceanu. În funcție de condițiile geografice și economice, se va reduce în mod considerabil numărul lor⁶⁰, prin dispariția totală a unora și menținerea ca simple sate a altora.

⁵⁹ Date pentru împrejurările formării noului târg Fălticeni (în ținutul Suceava) se găsesc în documentul din 1780 august 8, de la Constantin Moruzi („Uricarul”, vol. XVI, p. 129—132). Este amintită „scrisoarea de tocmeală” a târgoveților, „creștini, armeni, jidovi”, cu Ionii Bașotă stolnic, pentru bezmă (inițial târgul s-a numit „Șoldănești”), pe baza căreia s-a acordat „întăritura gospod”. Se amintește și de „școala și învățătura copiilor”. În catagrafia din 1820 târgul și satul Fălticeni sînt menționate ca ale căminarului Tudorache Ciurea și, separat, satul Șoldănești al spătarului Andrei Bașotă. Târgul Fălticeni s-a extins asupra celor trei așezări mai vechi (omonimă, Șoldănești și Timpești). În 1826 spătarul Andrei Bașotă, stăpînul târgului, se plîngea lui Ioan Sturza că târgoveții nu i-au achitat de 11 ani „adetiul” său „bezmănu”. În 1830 Bașotă vindea târgul la mezat, cu 10.000 galbeni, spătarului M. Cantacuzino, iar acesta, în 1845, primea de la obștea târgului 11.000 galbeni pentru „vînzare veșnică”. Arh. St. Iași, tr. 1765, op. II, 2036, Condicta hrisoavelor (1834), f. 63—67, 210.

⁶⁰ Cf. Condicta Ruzilor, în *Uricarul*, vol. VII, p. 242, vol. VIII, p. 299, 290, T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. VI, p. 384—386; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 309—310, vol. XII, p. 73—74; Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. 143; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 271, 298. Grigore Ghica „a descălecat târgușorul de sub Galata” (circa 1730). Cf. *Letopiseșe*, Ed. M. Kogălniceanu, vol. III, 1874, p. 169. În 1809 aprilie 23, comisul Ioan Balș arenda lui Gavril Evstratie moșia Pașcani (din ținutul Suceava), cu podul la Siret, morile și circumiile. Cf. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI₂, p. 195—196. În 1835 Mihail Sturza făcea, într-un nou hrisov, acordat lui Iordache Roset biv vel vistiernic, mențiunea pierderii celui vechi, pentru iarmaroace la Pașcani (ținutul Suceava), „la răzvrătirea de la 1821, întimplată în acest principat”. Arh. St. Iași, 548/23. Pentru incendierea târgului Sculeni, în iulie 1821, cf. C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, București, 1888, p. 137, 140. „Tîrgușorul mi l-au făcut cenuse, pagubă peste pagubă” scria Iordache Ruset vistiernic. În 1846 se făcea mențiunea că Mamornița era „scală spre înlesnirea negoțului între Moldavia și Austria”, cu „vechi drituri cuvenite unui târg, cuprinse prin... hrisov a domnului Ipsilanti din anul 1799”, în legătură

Din actele cunoscute, referitoare la înființări de târguri pe proprietăți particulare sau ale bisericii, în a doua jumătate a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX, rezultă că procedeul era uniform practicat. După acordul („așezare”) intervenit între proprietarul locului și viitorii târgoveți, veniți din alte părți, se emitea și privilegiu domnesc de întărire. Astfel a fost cazul cu Fălticeni, Burdujeni, Vlădeni, Telenești ș.a.⁶¹. Recunoașterea existenței de drept a târgului era legată, în mod obligatoriu, de respectarea formală a unor anumite condiții prevăzute în hrisovul domnesc. Astfel, în actele pentru Vlădeni (viitorul Mihăileni) se prevedea că înființarea acestui târg nou nu va produce dezavantaje și dificultăți celorlalte existente din apropiere, că are loc numai cu elemente dinafară „nu și din lăcutorii pământului acestuia” (nu se admitea primirea unor birnici care ar fi fugit de pe alte moșii datorită exploatării). Se subliniază, de asemenea, faptul că prin înființarea de târguri se avea în vedere și creșterea veniturilor vistieriei.

În privilegiul domnesc acordat titularului se fixa și ziua de târg săptăminal și, de asemenea, numărul celor de iarmaroace și data lor. Ziua de târg săptăminal și numărul de iarmaroace se fixau, prin hrisov, și pentru târguri mai vechi ca Tîrgu-Frumos și Vaslui etc.⁶². De asemenea erau menționate veniturile proprietarului și avantajele târgoveților. Proprietarul avea drept la bezmăn pentru dugheni și case și la taxe aplicate mărfurilor vândute în iarmaroace. Mortasipia era o taxă domnească și se acorda de domnie și altui beneficiar decât proprietarul. Din aceste acte, privind întemeierea de târguri, rezultă și modul de construire a caselor, în funcție de o topografie tipică sau specifică chiar pentru sfîrșitul secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX. Se face o distincție netă între ulița cu dugheni și cîr-

cu conflictul dintre proprietarul acestui târg (Mavrogheni) cu proprietara târgului Herța (logofeteasa Ghica). Arh. St. Iași, dosar 2246, tr. 1764, op. 2013. În 1839 vornicul Costache Sturza solicita privilegiu pentru refacerea târgului Șcheia („din învechime au fost și târg la această moșie”), invocând poziția pretinsă avantaioasă („ce această moșie se găsește în drumul mare și în depărtare de târgurile de prinprejur”). Arh. St. Iași, dosar 1764, op. 2013, 1137, f. 15. În 1860 se amintea de Adjudul Nou, la „drumul mare” (de care era departe „cel vechi”) înființat în 1795, cu hrisov de la M. Șuțu, al serdăresei Elencu Cantă. Cf. *Doc. târguri Moldova*, București, 1960, p. 434. Cf. pentru înființarea târgurilor Nămoaloasa, Dracșani și Sculeni, *Doc. târguri Moldova*, p. 76, 82–85, 132.

⁶¹ Cf. și *Doc. târguri Moldova*, București, 1960. Majoritatea târgurilor, care erau proprietate particulară, au fost întemeiate pe bază de garanții reciproce date de proprietari și locuitori, prin dreptul de redevență la care s-au supus (se sublinia într-un memoriu al boierilor din 1835). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 545.

⁶² Este discutabil dar posibil că acest sistem de organizare și intensificare a noii vieți economice a târgurilor din Moldova, prin fixarea zilei de târg săptăminal și a iarmaroacelor, să se datorească și unei influențe austriace. Prin două privilegii imperiale, pe pergament, cu semnătura lui Francisc I și sigiliul mare atârnat, din 1794 și 1806, se acordau, succesiv, târgului (Marktplek, Ort) Cîmpulung dreptul de zi de târg săptăminal și de trei iarmaroace în zilele de lucru. Actele, inedite încă, la muzeul orașului Cîmpulung.

ciumi și mahalale. Se prevedea și înființarea de școli și construirea de „feredee”. Reprezentantul conducerii de stat, pe plan local, era căpitanul de târg, desemnat la recomandarea proprietarului respectiv, și acesta făcea poliția și judecățile. Influența austriacă pare a fi evidentă în instituirea acestui nou organ local.

Cu excepția lui Nicolae Mavrocordat, în atitudinea și comportarea căruia remarcăm concepții avansate, iluministe, și care a căutat să menajeze țărănimea și orașele, avînd în vedere rolul acestor categorii în cadrul statului feudal, domnii fanarioți, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost unanimi în a acorda venitul (dijma) din hotarul și din vatra târgului (bezmăn, mortasapie etc.), bisericilor și particularilor, venituri, care, cu timpul, au dus la instituirea unei stăpîniri efective, care a fost și întărită prin hrisov domnesc. Alexandru Papadopol-Calimah a acuzat pe domnii „Racoviștești” că „au scornit pacostea” acordării orașelor la boieri și mănăstiri, ceea ce nu corespunde realității istorice decît în parte⁶³. P. P. Panaitescu a considerat a doua jumătate a secolului XVIII ca o perioadă de „desfacere totală a averii statului”⁶⁴, ceea ce iarăși nu constituie o realitate istorică absolută. Atribuirea târgurilor, cu „hotarul” lor, a fost un act condamnabil, cum au subliniat-o și Al. Papadopol-Calimah și N. Iorga. Abia într-o anaforă a boierilor țării, pentru „pronomiile” Moldovei, din 1827, se hotăra sistarea daniilor („...și de acum înainte danie de târguri slobode să nu mai fie, păzindu-se neștrămătarea celor învechite, chiar deși nu vor avea documenturi...”). Se sublinia, în acest act, în sensul vederilor progresiste ale lui Nicolae Mavrocordat, formulate cu un secol înainte, că „orașul Iași” și „toate târgurile țării, care sînt slobode”, sînt „obștești orașe a pămîntului”⁶⁵.

Procesul de eliberare a târgurilor atribuite și dependente a fost de durată și orașele Vaslui, Dorohoi și Piatra (parțial), deși centre de ținuturi au continuat să aibă regimul unor proprietăți particulare⁶⁶. S-ar putea pretinde și admite că domnii fanarioți au acordat și aseruit târgurile la mănăstiri și episcopii dintr-un exces de piozitate, dar, pentru stăpînii particulari rezultă, în mod evident, că domnii o fă-

⁶³ Cf. Alex. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, Extras din „Analele Academiei Române, an. II, tom. IX, București, 1887, p. 35. Idem, *Notiță istorică despre Birlad*, 1889, p. 85.

⁶⁴ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 170-171.

⁶⁵ Cf. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, p. 303-304. La Iași au fost delașate, din hotarul târgului, în sec. XVII-XVIII, porțiuni, acordate mănăstirilor „închinată” la „locuri sfînte”. Dar acesta a continuat să existe, incluzînd vatra „orașului domnesc”, țarina, vilele și „codrul Iașilor”, la care s-a atașat „braniștea”. Șesul Bahluiului, cu afluenții, a fost, de asemenea, „parcelat” și acordat unor mănăstiri (Galata, Frumoasa, Zlataust), pentru mori. Această situație a persistat pînă în prima jumătate a sec. XIX. Cf. „Cercetări Istorice”, X-XII, p. 107-116; Paul Mihail, *Documente*, 1948, p. 92-93; rev. „T. Codrescu”, I, p. 149-150, VI, p. 22.

⁶⁶ Cf. pentru Vaslui și vol. *Doc. orașe și târguri din Moldova*, București, 1960, p. 87-97.

ceau numai cu intenția de a-și răsplăti favoriții și de a obține profiture imediate în detrimentul obștilor orașenești. Ar fi însă simplist să explicăm acordarea moșiilor țărgurilor numai prin tendința de căpătuială a boierilor și prin epuizarea stăpînirii domnești de sate, așa cum s-a făcut anterior. Creșterea producției de cereale, cererea lor ca marfă, în tot mai mari cantități, pe piața externă mai ales, a determinat intensificarea cultivării pe vechile moșii ale țărgurilor, mult mai fertile și mai productive decît altele. Conta, în plus, apropierea imediată a acestora de căile de acces, care duceau la punctele de export de la frontiera cu Imperiul Habsburgic și la Galați, unicul port al țării. Manifestarea acestui proces de „agrarizare” a orașului moldovenesc în perioada de descompunere a feudalismului, se remarcă, de altfel, și în țările vecine (Polonia, de exemplu).

Acest act condamnabil al domnilor fanarioți poate fi considerat compensat numai în parte prin introducerea unei administrații noi, moderne, în locul celei vechi medievale, căzută în desuetudine și neputință și prin preocupările introducerii unor elemente de edilitate, inexistente pînă atunci.

Pe baza informației documentare existente, se pot indica datele la care majoritatea moșiilor și vetrelor țărgurilor au fost acordate stăpînitorilor particulari și mănăstirilor de domnii fanarioți. Dania domnești din locurile țărgurilor s-au făcut sporadic începînd încă din secolul XV (Baia, Siret). În 1666 Iliăș Alexandru întărea mănăstirii Putna „o bucată mare din țărgul Siretului și cu bezmănăria”. În 1747 o parte din hotarul țărgului Siret a fost întărită lui Constantin Sturza clucer, iar o alta a rămas țărgoveților pentru hrană. În 1759 se confirmau mănăstirii Putna vama și mortasipia⁶⁷. Seria donațiilor de țărguri începea la sfîrșitul secolului XVII cu Șchei întărit în 1690 de Constantin Cantemir unui boier (Iordache Ruset vel vistiernic) dar aceasta putea fi considerată încă excepție. De la jumătatea secolului XVIII înainte, daniile de țărguri iau amploare. În 1741—1742, țărgul de pe moșia Buecani, era menționat aparținînd mănăstirii Galata; în 1747 erau amintiți și „oameni de Buecani”, satul mănăstirii Galata⁶⁸. În 1751 dijma de pe tot hotarul Botoșanilor era acordată mănăstirii Sf. Nicolae, în 1755 moșia țărgului Frumos de Matei Ghica Spiridoniei, în 1756 dijma de pe locul țărgului Huși Episcopiei de acolo, iar în 1782 vatra. Tot în 1756 Constantin Racoviță făcea danie lui Ion Cantacuzino, țărgul Baia, cu locul rămas; bisericii Precista din Roman locul domnesc rămas neatribuit și vatra țărgului Hirlău și episcopiei vatra și moșia țărgului Roman. Același atribuia în 1757 Spiridoniei

⁶⁷ Cf. T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 29—30, vol. V, p. 30—31, p. 195—196. În 1748 Constantin Mavrocordat intervenea în favoarea „săhaștrilor” de la schitul Horecea în conflictul cu țărgoveții pentru pădure, cerînd ispravnicului să-i pedepsească. *DRAM*, p. 286.

⁶⁸ Arh. St. București, 20/8, 1742 mai 31; Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 448.

moșia domnească a Ocnei, locul domnesc și vatra Tîrgului Neamț mănăstirii omonime, moșia tîrgului Tecuci mănăstirii Proorocul Samuil din Focșani, moșia Vasluiului, mănăstirii Precista din Roman, (în 1795 hatmanul Costache Ghica acapara vatra aceluiași tîrg). Tot în 1757 același domn atribuia locul tîrgului Birlad mănăstirii proorocul Samuil din Focșani, iar în 1784 vatra, pînă în 1793. În 1764 moșia Dorohoiului era întărită lui Hrisoscolev iar în 1795 moșia și vatra tîrgului erau atribuite mănăstirii închinată din Herța⁶⁹. Printre cele mai noi danii pot fi amintite aceea a tîrgului Fălciu, vatra și locul domnesc neacordat încă, făcută de Constantin Alexandru Ipsilanti lui Șerban Costache Negel biv vel spătar în 1802⁷⁰, și a Tîrgului Frumos de Scarlat Calimah, fiicei sale Ralu, în 1813, dar revocată în 1814, de același domn, în împrejurările cunoscute. În 1784 (mai 6) Alexandru Mavrocordat se referea la „jaloba” tîrgoveților din Tîrgu-Frumos (ținutul Cîrligăturii) („au arătat că la acest tîrg ar fi fost scaun vechi de domnie, unde și pînă acum ar fi stînd zidurile curților domnești față”), a cărui „moșie domnească” fusese atribuită (în 1755) de Matei Ghica, prin hrisov, la „schitul din codrul Iașului, ce este deasupra Socolei” (menț. în 1671, ctitor Păun vameșul), metoh la mănăstirea Spiridon. Prin hrisovul lui Grigore Calimah din 1767 (iulie 3) se hotărîse să nu dea „adet de case”, „numai dijma obicinuită de pe moșie de afară”. Ulterior, însă, li se cerea și 2 lei bezmăn de casă „vrînd să le ia și hrisovul din mina lor”. Alexandru Mavrocordat a hotărît și el ca „toți tîrgoveții ce vor fi șezători în vatra Tîrgului Frumos și pe siliștea cea veche a tîrgului să fie apărați și nesupărați de către nime pentru adetiul de casă”. În hrisovul din 1815 septembrie 5, publicat de N. Iorga, se remarcă spiritul de relativă înțelegere a lui Scarlat Al. Calimah față de situația tîrgurilor în general și a Tîrgului Frumos în particular. Se subliniază așezarea tîrgului „în schelele drumurilor mari” și dificultățile ce le înfruntă locuitorii. Tîrgoveții redeveneau „slobozi, precum au fost și mai înainte”, și se declara „răsuflat” „hrisovul de hărăzire” pentru domnița Ralu. Pentru repopularea localității se va putea apela, prevedea documentul, la elemente străine, cărora li se vor acorda facilitări și nu vor fi admiși birnici din interior, care „se vor da de grumaz înapoi” și vor fi pedepsiți „ca spărgători de sate”⁷¹.

În 1803 Ștefănești era proprietatea logofetesei Elenco Paladi. „Catastihul de venitul Ștefăneștilor” pentru anii 1793—1819 îl arată arendaș pe șetrarul Ștefan Ștircea. Veniturile rezultau din cășăpie și cîntar, pod, orînda horilcii și vinului, mortasiapie, avaeul caselor, uiumul morii.

⁶⁹ Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise* vol. VI, p. 146—151, 155, 163. Idem, în „Arhiva”, II, 1891, p. 630.

⁷⁰ Buletinul „Ioan Neculce”, vol. I—II, 1922, p. 310.

⁷¹ Cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Tîrgului Frumos*, „Analele Academiei Române”, Mem. Secțiunii Istorice, seria a II-a, tom. XXXIV, București, 1911. Cf. și *Doc. orașe și tîrguri din Moldova*, București, 1960, p. 6—7; *DRAM*, București, 1960, p. 403.

Cifrele arată venitul în creștere: 6115 lei în 1813, 26 200 lei în 1818. În 1820 Ștefănești (în ținutul Iași) era „moșie” a hatmanului Constantin Palade, cu 451 birnici, 70 „jidovi hrisovoliți”, total 587 (30 străini)⁷².

Din datele prezentate rezultă că cele mai numeroase atribuiri și donații a făcut Constantin Racoviță în anii 1756—1757 (Baia, Birlad, Vaslui, Hirlău, Tecuci, Ocna, Tg. Frumos, Tg. Neamț), fără a fi fost însă primul. În unele cazuri, acordarea veniturilor din târguri se făcea avându-se în vedere și un scop filantropic, cum a fost cazul cu întreținerea spitalelor din Iași și din Roman, înființate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin imitarea unor instituții de binefacere din alte țări. Deși exploatarea era practică nu se pot ignora și bunele intenții ale domnilor respectivi⁷³.

Orășenii au acționat în mod diferit față de procesul de aservire. În unele orașe, populația s-a limitat la o rezistență pasivă, în altele, însă, a protestat energic și a dus cu asupritorii procese la divanul domnesc, în capitala țării. Informația documentară insuficientă permite numai relatarea unor aspecte și episoade ale acestor lupte. O situație cu totul dificilă au avut locuitorii din vechile orașe episcopale Roman și Huși, datorită tendinței tiranice a celor doi prelați de a-i pune, cu totul, sub controlul și dependența lor, atât sub raport economic cât și juridic. La Roman a avut loc un conflict de proporții între episcopie și orășeni încă în prima jumătate a secolului XVII, ca și la Curtea de Argeș. Acest eveniment, care iese din comun prin temeritatea orășenilor, ne amintește de luptele din perioada comunală din Occident. Orășenii din Roman, cu conducerea lor, au fost învinși cu intervenția domniei (Ștefan Tomșa). Ulterior, episcopia, care exercita și un adevărat monopol feudal (încă din secolul XV) asupra morilor și podurilor de la riul Moldova, a obținut de la Nicolae Mavrocordat, în 1710, zeciuiala din hotarul târgului. Aservirea completă a populației s-a consumat în 1756, cînd atât moșia cât și vatra târgului Roman erau acordate episcopiei de Constantin Cehan Racoviță. În 1752 intervenea mitropolitul Iacob, delegat de Constantin Racoviță, în conflictul dintre episcopie și târgoveții moldoveni și mai ales armeni, care „se fac și ei stăpînituri în hotarul târgului pe niște părți de loc”. Se preciza că moșia episcopiei este între apa Siretului și a Moldovei, „ce se hotărăște cu locul târgului”. Meseriașii din Roman (cococari, blănari, ciubotari, tăbăcari, săpunari, curelari, stoleri) și negustorii se refereau în 1827 și la exploatarea de statul feudal.

⁷² Arh. St. Iași, p. 445; Catagrafia din 1820, Fond vistierie, tr. 166, op. 184. În 1803, Ștefănești era în ținutul Hirlău. Cf. Condica liuzilor, în „Uricarul”, vol. VIII p. 326. Numărul liuzilor birnici în 1803 era 75.

⁷³ Cf. N. Iorga, *La continuation des hôpitaux byzantins par les hôpitaux roumains*, București, 1932. Veniturile și bunurile erau afectate formal noii mănăstiri st. Spiridon din Iași și administrate de un organ de modă fanariotă: *epitropia*. În 1803 (în Condica Liuzilor) erau menționate ca aparținînd direct acestei mănăstiri, care susținea spitalul, satele Blăgești, Dumesti, Chelrosul, Hriața, Crăiniceni, Cotnari, ulterior și Războieni (în afară de venitul din târguri).

Conflictul cu episcopia se manifesta din nou (latent a existat continuu), pentru loc în 1835. Se amintea de lipsa documentelor, care s-au pierdut. În anaforaua din 1835, a divanului domnesc, se însera afirmația orașenilor din Roman că stăpînirea lor asupra vetrii și locului s-a bazat pe un „osebit privilegiu”, atunci pierdut. Această situație avea să continue pînă spre jumătatea secolului al XIX-lea, cînd vatra și o parte din vechiul hotar al tîrgului vor putea fi rîscumpărate, cu mari sacrificii de obștea tîrgului⁷⁴. Episcopia de Huși obținea, printr-un hrisov din 1756, de la Matei Grigore Ghica, dijma de pe locul domnesc, „însă numai dijma, iară nu și pămîntul, care dijma mai înainte se lua de către domnie”. În același an, la cererea episcopului, Constantin Racoviță fixa, din nou, sediul ispravnicilor ținutului la Fălciu, unde au rămas pînă în 1832, și, astfel, episcopia avea să exercite, după obținerea vetrei tîrgului în 1782, prin hrisov de la Constantin Dimitrie Moruzi, și justiția asupra orașenilor, prin dichiu. Episcopia a acaparat și aici, ca și la Roman, toate sursele de venit din tîrg (dijme, bezmăn, vînzarea păcurei și dohotului, mortasia). Prin fraudă episcopia a smuls de la obștea tîrgului actele domnești. O atmosferă de continuă încordare și revoltă s-a menținut aici și în 1824, cînd unii locuitori din Huși erau acuzați că „întăritau obșteea tîrgoveților de a nu recunoaște episcopiei drepturile acordate ei asupra tîrgului”. Acestei situații i s-a pus capăt abia în 1834, dar dominația episcopiei asupra orașului a continuat și s-a prelungit pînă în 1858⁷⁵. Alte complicații de amploare s-au produs la Botoșani, prin acordarea satului Tătărași, fost „din locul tîrgului Botoșani și dijma de pe tot hotarul acestui tîrg”, de Constantin Cehan Racoviță, în 1751, bisericii Nicolae Păpăuți (transformată de el în mănăstire și închinată la Antiohia). S-a ajuns în mod inevitabil, și aici, la conflicte între tîrgoveți și călugării greci pentru „încălcări”. În 1776 egumenul mănăstirii Păpăuți reclama pe tîrgoveți la domnie că și-au făcut case și pe moșia Tătărași și nu se supun la dijma. În 1778 Constantin Moruzi împuternicea pe egumen să stăpînească locul din jurul vetrei tîrgului și cerea isprăvniceii de Botoșani să ia măsuri contra tîrgoveților care îi vor produce pagube. În 1780 Constantin Moruzi desemna hotarnici pentru delimitarea vetrei tîrgului și aceștia constatau că tîrgul s-a extins de trei ori. Conflictul a continuat latent pînă în 1794, cînd Mihail C. Suțu întărea tîrgoveților vatra orașului **Botoșani, cu case și dugheni** și locul rămas domnesc, fără „zidiri”, neatribuit încă, în afară de locul lăsat pentru vînzarea vitelor și cel al mănăstirii Sf. Nicolae Păpăuți. Se ajungea astfel la un fel de compromis provizoriu. Se făcea mențiunea că „tîrgul acesta Botoșani dintru început a fost domnesc și nimăru pînă

⁷⁴ Bibl. Acad., 63/119, DRAM, p. 300; *Doc. tîrguri Moldova*, București, 1960, p. 125—126, 195. Arh. St. Iași, Anaforale (1835). În 1835 episcopul de Roman ar fi dat 7000 ducați lui Mihail Sturza pentru o sentință favorabilă în procesul cu locuitorii din orașul „episcopal”. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 546.

⁷⁵ Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, vol. VII, p. 448; Melchisedek, *Cronica Hușilor*, 1869.

acum nu a fost dat". Importanța Botoșanilor ca centru comercial era menționată în 1788 de o informație străină („molto riguardevole nella Moldavia, per il comercio che si vien fatto"). De asemenea, ulterior, în 1844 era amintit „piațul Botoșanilor" „îndemănatic pentru speculație de vite", în legătură cu Galiția.

În 1820 „toată obștea lăcuitoarelor orașului Botoșani" se adresa domniei, reinnoindu-și doleanțele contra stăpînirii abuzive exercitată de egumenul mănăstirii Păpăuți asupra locului țirgului. Se arăta că „la vreme de bejenii" s-au pierdut „hrisoavele moșiei țirgului" și egumenul mănăstirii, extinzînd stăpînirea asupra restului locului, a încercuit complet „vatra slobodă a țirgului". În catastafii mănăstirilor „închinat", din 1822, mănăstirea „sf. Nicolae de la Botoșani" este trecută cu venitul de 21.000 lei pentru Păpăuți, iar în altul din 1827 numai cu 1.800 lei (Păpăuți inclusiv satele Boțoia și Băloșeni din ținutul Vaslui) și rezultă clar că Ioan Sandu Sturza, în cadrul măsurilor „antigrecești", impuse de Poartă, a restabilit parțial privilegiile de oraș liber ale Botoșanilor. În 1844 M. Kogălniceanu apăra interesele obștii țirgului într-un proces cu mănăstirea. Pe această plîngere a orașenilor, din 1820, era aplicat sigiliul orașului cu legenda „Pecetea țirgului Botoșani afierosit la sfeți Gheorghii, 1780", și aceasta comportă explicația că, în împrejurările pierderii hotarului țirgului și amenințării de a fi acaparată și vatra lui de călugării greci de la mănăstirea Sf. Nicolae Păpăuți, orașenii au recurs formal la protecția bisericii Sf. Gheorghe a curții domnești din Botoșani, datînd din 1550, ctitoria Elenei Rareș, cum arată inscripția existentă. Aceasta fusese o soluție de moment, cînd „sacru" putea apăra contra tiraniei „sacrului"⁷⁶.

Locul țirgului Dorohoi a fost obținut, prin atribuire cu hrisev de danie de la Ioan Mavrocordat, de Alistarh Hrisoscolev biv vel vistiernic și el pretindea dijma de la orașeni, care s-au plîns lui Grigore Ghica și acesta, prin alt hrisev, a hotărît să nu fie supărați cu boieresc, bezmăn de casă, dijma din țarină și finaț, „ci numai din piine mare să dea o parte din dijma". Hrisoscolev însă, „fiind boier mare și cu stare la acea vreme", a smuls actele țirgului de la țirgoveții care veniseră la divan cu ele pentru reinnoire. Aga Iordache, fiul lui Hrisoscolev, le-a impus din nou dijma din toate resursele locului și țirgoveții au amenințat atunci domnia cu abandonarea orașului, datorită condițiilor dificile de existență, „pe moșie boierească". În aceste împrejurări, Grigore Alexandru Ghica, stabilea, în 1764, că țirgoveții vor da boierului acaparator numai dijma din „piine mare" și din finul în plus, peste necesitățile lor și erau scutiți de bezmăn, dijma din țarină, finaț, prisăci, etc.,

⁷⁶ Cf. Lelep. Canta, ed. M. Kogălniceanu, *Letopiseșe* vol. III, 1874, p. 186—187. I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, 1914, p. 184. Cf. și N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, p. 260—261. Cf. și *Doc. țirguri Moldova*, București, 1960, p. 289, 296, 20—22; D. Ciurea, *Orașul Botoșani sub raport edilitar și al dinamicii demografice* (com. ms., 1967); „Cercetări istorice", an. X—XII, nr. 2, 1936, p. 86; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, p. 22.

subliniindu-se că vor fi „volnici să trăiască și să se hrănească” pe locul târgului. În 1795 însă Mihail C. Suțu acorda bisericii închinată din Herța mortasipia târgului Dorohoi, pentru ca în aprilie următor să-i „afierosească” și vatra târgului, din care să-și ia taxe și bezmăn⁷⁷. În 1764 (iulie 15) Grigore Alexandru Ghica se referea la conflictul târgoveților din Bacău cu Andronic vornic, care obținuse danie locul târgului, cu hrisov de la Ioan Teodor voievod, dar lua numai o hotărâre provizorie în favoarea lor, în legătură cu locul. Târgoveții s-au referit la hrisoavele domnești pe care le-au avut pentru locul din jurul târgului, care le-au fost luate de Andronic cu „poruncă gospod”. Unele privilegiile anterioare obținuse la Bacău și episcopia catolică de acolo și pe care le menținea. În 1618 se arăta că majoritatea populației era constituită din „schizmatici” și puțini catolici. Biserica catolică era din piatră, campanilul din lemn ca și casa episcopală („parva et lignea”). În 1654 se făcea mențiunea că episcopia catolică stăpânea în afară de satul Trebeș și jumătate din oraș („media pars oppidi Bakoviae”) și o moarăă la riul Bistrița⁷⁸.

La Vaslui s-a ajuns la un „acord”, ca în târgurile mai noi, în 1795, între târgoveți și hatmanul Costache Ghica, proprietarul vetrei și apoi al locului din 1805. Locul rămas domnesc fusese „afierosit” în 1757 de Constantin Racoviță mănăstirii Precista din Roman. În 1758 Scarlat Grigore Ghica întărea acesteia „venitul de pe tot hotarul târgului domnesc”. Târgoveții au căutat să reziste călugărilor obținând și o carte domnească anulată ulterior. În 1760 se întăreau târgoveților de către Ioan Calimah voievod, și scutirile de camână, bezmăn, mortasipie, bour și se interzicea boierilor să deschidă cîrciumi acolo, cerîndu-se ispravnicilor de ținut să ia măsuri pentru facilitarea ținerii târgului săptămînal de vite și de mărfuri. Într-un hrisov din 1776, Grigore Alexandru Ghica se referea la abuzurile arendașilor locului și călugărilor de la mănăstirea Precista din Roman, care luau locuitorilor și bezmăn pentru case. Se sublinia că ei „sînt târgoveți, iar nu șezători printre-alte sate și asupra lor razimă toate supărările drumului”. Pentru a se preveni plecarea locuitorilor, care erau „de mare trebuință pentru odihna celor care trec”, se hotăra să nu li se ia bezmăn, dijmă din fin și să cultive cereale în țarină cu dijmă. De asemenea li se oferea posibilitatea de a „cumpăra” târgoveții venitul moșiei de la mănăstirea Precista pentru a înlătura pe intermediarii abuzivi, ceea ce însă nu s-a întîmplat. Oamenii cu case pe locul mănăstirii erau obligați la boieresc după „ponturi” sau achitarea lui în bani⁷⁹.

La Birlad, orășenii au reușit să se elibereze de sub dominația boierească și să răscumpere și moșia târgului, cu concursul unora din-

⁷⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII (Dorohoiul), p. 61—64, 78, 80, 81.

⁷⁸ I. C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, vol. I, p. 92, 101. *DRAM*, p. 383. Cf. pentru Bacău în 1823, *Uricarul*, vol. VI, p. 475—479. Cf. și „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, XII (1969), p. 252 și 258.

⁷⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV (Vaslui), p. 136—143, 148 și 176.

tre boierii care locuiau în oraș. Moșia târgului Birlad, „loc drept domnesc”, fusese atribuită în 1757 de Constantin Racoviță mănăstirii pro-rocul Samuil din Focșani, după o hotarnică la care au participat și ispravnicul și șoltuzul de Birlad. Tîrgoveții au cerut atunci de la domnie garanții pentru vatra târgului, că nu li se va pretinde taxe pentru case și dijmă din grădini. Într-o anaforă a boierilor, din 1792, se subliniau, din nou, rolul tîrgoveților și dificultățile „în drumul cel mare” („împărătesc”). În 1784 Alexandru Mavrocordat a acordat căminarului Iordache Balș, ca danie, pentru slujire, vatra târgului Birlad (confirmată și de Alexandru Moruzi în 1792), cu bezmănul, mortasipia, taxele pe băuturi. După circa 10 ani de dominație și exploatare boierească, locuitorii din Birlad, care, între timp, și-au recuperat actul original în limba slavă, de la Ștefan cel Mare, din 1495, singurul document păstrat de la acest domn pentru un târg, de la Regep Mirza, au cerut să li se reacorde vechea libertate. În iulie 1793 Mihail C. Șuțu a convocat la mitropolie divanul domnesc pentru examinarea conflictului dintre locuitorii din Birlad și Iordache Balș vel căminar, „după așezămînt și obiceiurile pămîntului”. Stăpînirea boierească asupra vetei târgului a fost înlăturată, dar a continuat exploatarea tîrgoveților de către proprietarul locului. Iordache Canta, care obținuse, prin schimb, de la mănăstirea Samuil din Focșani, metoh al Spiridoniei, moșia Birladului, și sora sa Catrina Canta pretindeau de la locuitori taxe și au fost obligați de Alexandru Mavrocordat, sub amenințarea închisorii la supunerea la „adet” față de spătăreasa Catrina Sturza. Abia în anul 1814 s-a ajuns la o soluție de compromis între obștea târgului și proprietarul locului de atunci Nicolae Dimachi biv vel spătar, care pretindea și el bezmăn pentru locurile de case din târg. Stimulați și de unul dintre ispravnici, Ioniță Iamandi, cum rezultă dintr-un document din 8 august 1814, birlădenii s-au plîns la domnie și, în decembrie 1814, în urma dispoziției lui Scarlat Alexandru Calimah, se redacta o anaforă a boierilor, în care se vorbea de „orașele domnești” și se sublinia că domniile „protimisesc folosul obștesc și liniștea norodului decît folosurile în parte sau particulare”. Se sublinia că, la fel cu tîrgoveții din Bacău și din Iași, se cuvine și birlădenilor un astfel de „legiuit pronomion al orașelor domnești”, „fiind și orașul acesta unul din cele întii și mai vechi orașe domnești și în chendru, unde se reazimă nădejdea a tot alișveriușul norodului părții din gios, în vremea adunării de iarmaroace și a negustorilor străini, de vin, pentru neguțitoriile lor, din alte megieșite țări cu Moldavie”, și că nu se poate „răsiți un oraș pentru un particular folos”. Importanța economică a Birladului a contribuit deci la înlăturarea completă a stăpînirii particulare și în 1815 Profira Dimachi era obligată să vîndă obștii târgului moșia acestuia cu suma considerabilă de 180.000 lei, „spre istov conținere a prigonirilor ce urma”. Noi complicații s-au ivit, totuși, ulterior, cu vornicul Constantin Paladi, care a extins hotarul moșiei sale Cetățuia asupra locului orașului, luînd și moara și o mahala întregă (Bujo-

renii). În „jaloba” din 1826 se arăta situația precară a orașului. Într-o întărire din 15 mai 1826 a lui Ioniță Sturza, pe baza unei anchete, se afirma că „moșia Cetățuia n-a avut nici un amestec peste apa Bîrladului” și că tîrgoveții au luat moșia din jur cu „protimisul vetrei tîrgului”. Conflictul se încheia însă abia în 1837, cînd, moșia Cetățuia (stăpînită de familia Palade din 1637) era cumpărată, prin mezat, pentru obștea tîrgului Bîrlad, prin vornicul Iancu Giurgea, cu suma de 1.420 galbeni. Obștea orașului Bîrlad a salvat tîrgul de la incendiu complet, cu care era amenințat în 1821, dînd ienicerilor, intrați în oraș, 4.000 lei⁸⁰. La Piatra acaparatorii particulari n-au reușit, pornind de la stăpînirea unor locuri adiacente, să ia în stăpînire și tîrgul propriu-zis. Moșia Mărăței, a vornicului (ulterior vistiernic) Lascarache Roset, se „hotăra” cu vatra tîrgului Piatra (1786) și avea și dugheni ale negustorilor. În 1789 (mai 30) în legătură cu un conflict cu „toți sătenii din Mărăței”, pentru un loc de arat și pășune, căpitanul Ștefan Pisoschi sublinia că „moșia” a fost „toată domnească, cum și tîrgul Pietrei” și a revenit lui Lascarache Roset „cu hrisoave și alte întărituri domnești”. În 1789 (ianuarie 26) divanul Romanului se pronunță în relațiile vistiernicului Lascarache Roset cu negustori și „gospodari” de pe moșiile sale Mărăței de peste vale și Mărăței „parte din tîrgul Pietrei”. În catagrafia din 1820 se făcea mențiunea că locuitorii „șed pe moșia gospod ce este dată cu hrisov lăcuitorilor din tîrg Piatra și moșia dumisale spatarului Teodor Balș”. În 1843 erau amintite tîrgul domnesc de la Piatra și „tîrgul Pietrii de pe moșia Mărăței” a hatmanului Ioan Costache, care protesta pentru înființarea eforiei și pe partea lui, de către isprăvnicie⁸¹.

Alte informații de importanță secundară se referă la relațiile și conflictele dintre locuitorii altor orașe și stăpînii acestora, laici sau ecleziastici. Două documente din 1765 și 1815 se referă la situația de la Tîrgu-Neamț. Anterior, printr-un act de la Mihai Racoviță, din 13 noiembrie 1723, se atribuia lui Ilie Catargiu vel logofăt o porțiune din locul domnesc, din hotarul Tîrgului Neamț, cu 72 pămînturi, „în fruntea hotarului”, o treime din tot locul domnesc, „pe cit au fost rămas tîrgului pînă acum”. Se menționau „stilpii cei bătrîni ai hotarului tîrgului”, „tîrgul nou” și hotarul mitropolitului „carele i s-au dat iară din hotarul tîrgului”. În 1765 Grigore Alexandru Ghica menționa obligațiile tîrgoveților față de mănăstirea Neamț. Între acestea bezmănul pentru case și dugheni „la fața uliței” și dijma din țarină „după obicei”. Dijma fusese acordată mănăstirii Neamț în 1751 de Constantin Racoviță, iar în 1757 același domn întărise mănăstirii locul domnesc și

⁸⁰ Cf. I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. II, 1912, p. 186—188, 216—217, 226—227, 231—233, 255, 259, 261—267 și 301. *Uricarul*, vol. VII, p. 337—338, 358—359; *Bibl. Acad. 205/957*. Arh. St. Iași, dosar 2019, tr. 1772, op. 2020.

⁸¹ DRAM, 1966, p. 549, 347—348. Cf. și *Doc. orașe și tîrguri din Moldova*, București, 1960, p. 8—10, 383, 29, 44.

vatra târgului, livezile, pădurea, vadul de mori și cîmpuri. Călugării s-au obligat să nu pretindă de la locuitorii zile de boieresc. În 1815 locuitorii târgoveți erau reclamați la visterie pentru nesupunere la venitul ce se cuvine mănăstirii „după hotărîrea hrisoavelor gospod ce are asupra acestui târg și a venitului său”⁸². Asupra situației precare a târgoveților din Hîrlău se insistă în unele documente din anii 1783 și 1787. Prima danie din locul târgului Hîrlău a fost făcută de Ștefan Petriceico în 1673, pentru schitul lui Zagavei. Un document din 1757 de la Constantin Racoviță, amintea încă de „hotarul cel de vac al târgului Hîrlăul”, ale cărui limite trebuiau din nou fixate. Anterior, în 1756, același domn arăta împrejurările cedării „bucății de loc din hotarul târgului drept domnesc nedat nimănui”, „afierosit” mănăstirii Precista din Roman, cu vaduri de mori în apa Bahluiului, în vatra târgului și „cu bisericile cele de piatră”. În 1796 Alexandru Calimah se referea la extinderea „lăcuitorilor târgoveți din târgul Hîrlăului afară din vatra târgului, care au fost din vechi pentru lăcuința orășenilor”, pe locul cedat mănăstirii Precista. Se cerea să se stabilească limitele vechi ale vetei târgului și să se facă o hartă. În documentele din 1783 și 1787 se arăta situația dificilă a locuitorilor, în funcție de izolarea localității și de pretențiile mănăstirii Precista și se luau unele măsuri în favoarea populației⁸³.

Importante date, încă inedite, privind orașele și târgurile din Moldova, există în catagrafia de la 1820 (Arh. St. Iași), care este prima sursă oficială internă cu date mai sigure și mai ample, comparativ cu cu acelea din «Condica liuzilor», din anul 1803, catagrafie întocmită, pe baza unor instrucțiuni ale domniei, cu scop prevalent fiscal. Iese aici în relief distincția între locuitori impozabili și neimpozabili. Datele referitoare la orașe și târguri, în număr de circa 22 (domnești 11, episcopale și mănăstirești 5, particulare boierești 6) permit evaluarea populației orășenești și stabilirea unui procentaj în cadrul celei totale din Moldova de atunci: circa 20.000 capete de familie, circa 100.000 suflete, 10% din totalul populației țării, sub un milion de suflete. Tîrgurile cu datele statistice respective, sînt prezentate în cadrul ocoalelor, subdiviziuni administrative ale ținuturilor, la începutul sau la sfîrșitul statisticilor privind satele. Nu s-au păstrat catagrafiile a două ținuturi, Covurlui și Tecuci, și lipsesc deci datele pentru orașele Galați și Tecuci, dar ele pot fi deduse din literatura străină a epocii⁸⁴.

⁸² Arh. St. București, Neamț 54/1, 53, 64/5.

⁸³ Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV, p. 219—256.

⁸⁴ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 359—361. Cf. Buletinul „Comisiei Istorice a României”, vol. IX, 1930, p. 177. Cf. pentru Galați informațiile din W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, ed. a II-a, Paris, 1824, p. 72—74. Populația Galaților nu depășea 7.000 locuitori, dar flotanții îi dădeau aparența de a fi un oraș mai populat. Cf. și *D.I.R.*, Hurmuzaki, s.n. II, 1967, p. 111—112, 148, 544. O fidelă prezentare a Galaților în vol. *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit vom Grafen von P.*, Leipzig, 1840, p. 22—23, 170—171, 176. Cf. și vol. *Din istoria statisticii românești*, 1969, p. 132 și 138.

Sub aspect demografic, în catagrafia din 1820, târgurile apar ca un mozaic de elemente românești și străine (în mod particular târgurile Herța, Fălticeni, Burdujeni, etc.). Din datele catagrafiei rezultă caracterul de improvizare a noilor târguri de frontieră atunci, Burdujeni, Herța, Fălticeni. Reminiscențe ale vechii conduceri orașenești sînt redată prin mențiunea unor „pîrgari ai căpitanului” (patru la Bacău) sau „pîrgari ai târgului” (șase la Roman). Organele eficiente în târguri (indiferent dacă erau sau nu sub stăpîni particulari) erau acum căpitanii (1—3), ispravnicii și beșli-aga turc, de ținut cu neferi⁸⁵. De un regim de favoare se bucurau alături de „casele boierești” (la Iași circa 50, la Bacău 22), cu slugile și breslașii lor, și agenții străini și medicii asimilați unor boieri de rang. Din totalul de 22 orașe și târguri înscrise în catagrafie (în „extractul statistic” din 1832, 39, în 1841, 35) erau considerate domnești (unele numai parțial) : Iași, Botoșani, Birlad, Tîrgu-Frumos, Hîrlău, Bacău, Galați, Piatra, Dorohoi, Focșani, Tîrgu-Ocna ; târguri episcopale și mănăstirești : Roman, Huși, Tîrgu-Neamț, Tecuci, târguri sub stăpînire boierească : Herța, Fălticeni, Ștefănești, Adjud, Fălcu, Vaslui și numărul acestora din urmă era în continuă creștere, în funcție de privilegiile acordate unor boieri de domnie și, ulterior, pe baza unor prevederi ale Regulamentului Organic. Datele statistice, privind orașele și târgurile, le prezentăm într-un tabel-anexă. La Iași în afară de cei 4.068 liuzi se aflau și 1.145 sudiiți (majoritatea ruși și austrieci). În 1824 Ioan Sandu Sturza se referea la „însoțirile („cu neconținere”) raialilor pămîntene cu sudeții străini”, „atît în orașul Iași cît și pe la târgurile din afară”, interzise de Poartă⁸⁶. Bejenarii din interior sînt numiți și „haimanale”. Circa 300 de negustori și meseriași erau „hrisovoliți” (cu „cărți gospod de apărare”). Un număr important de oameni aparțineau curții domnești și conducerii centrale prin ocupația lor. (Între aceștia și cei 31 călărași de Tarigrad și lipcani). Un număr restrîns de „arnăuți” erau „șezători în mahalale”. Alături de „tulumbagii” sînt menționați și cioclii, prezenți aproape în toate orașele datorită flagelelor. La Iași, liuzii birnici erau repartizați pe ulițe și mahalale (12), indicate nominal. Iașii aveau, așa cum arată călătorii străini, aspectul unui „grand village”, deși cu palate care puteau face o bună impresie și în orașele „europene”.

Al doilea oraș ca importanță și populație din Moldova apare, în catagrafie, Botoșanii, pentru care, în catagrafie, lipsește un total general, care ar părea să fie de circa 1445, majoritatea birnici. Se face distincția între „birnici vechi” și „liuzi ce s-au dat în bir cu mahalalele” (indicate nominal). Numărul sudiiților austrieci și ruși era la Botoșani de 79 iar al negustorilor hrisovoliți 18. Doctorul Caruso avea 24 de

⁸⁵ Pentru serdar turc, beșlegi și neferi în orașele din Moldova, cf. și Fl. D. Stănculescu, *Lefile boierilor Moldovei la 1795* (după ms. din 1795, Bibl. Acad., ms. nr. 54), *R.I.R.*, vol. XVI, 1946, p. 270.

⁸⁶ Cf. doc. la C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, București, 1888, p. 259.

scutelnici și breslași, căpitanul de târg 19, ca și beșliaga tot 19. 40 ciocli erau prevăzuți, „după hrisov”, „pentru îngroparea morților”. Căpitanul de târg avea la dispoziție 27 „vătăjei”, care „umblă noaptea cu straja și cu paza focului” și pentru „împlinirea de bani domnești și de la mahalale”.

Între târgurile domnești un loc important îl ocupa Birladul, cu un total de 829 liuzi, între care 100 negustori hrisovoliți, 562 supuși, slugi și bejenari și 116 locuitori în mahalale (în număr de 6). La Bacău numărul total de liuzi era 557, între care 319 fără bir, la cele 22 „case boierești” din oraș. Beșliaga avea 37 liuzi, medelnicerul Vasile Alecsandri 2. Wolf staroste de sudți avea 11 scutelnici, iar „doftorul Petrarhe” 3. Căpitanul de târg avea 21. Între „sudți” se aflau 44 austrieci (unul cu patentă din 1818) și 8 rusești (între aceștia și doi englezi și unul francez). Existau aici 12 „luminărari” (în alte părți numiți „fana-rații”) ai isprăvniciei și 17 ciocli la biserici.

La Tîrgu-Ocna se aflau în total 816 locuitori, între care 151 „șau-găi”, 258 „lăturași ai ocnelor”, 78 „lăturași” din târgul Trotuș, în total 633 oameni „în slujba ocnelor”, 134 fără bir (15 pentru spătarul Ștefan Roset, 13 pentru stolnicul Iordache gramaticul Ocnei și 5 ai lui Mah-med Turcul).

Târgul Piatra avea o populație redusă, de circa 314 liuzi, între care 103 birnici, circa 200 breslași și slugi la boieri și „slujbași” (zece ai diecilor cancelariei isprăvniciei) și la biserici (13 ai bisericii „gospod” Sf. Ioan după hrisov). Apar 11 panțiri ai căpitaniei, 3 arnăuți ai isprăvniciei, 16 ciocli ai bisericilor. Aceeași situație ambiguă la Dorohoi cu circa 200 liuzi, din care 60 birnici, 120 bresle (13 ai beșlegii, 5 ai vameșului Teodorache, 8 ai celor trei căpitani, 5 „luminărari isprăvniciești”). Situația dificilă a populației era subliniată prin mențiunea: „Șed pe moșie domnească și a vornicului Ioniță Sturza. Strîmtorați foarte pentru cele trebuincioase ale hranei lor. Chiverniseala și alijverișul birnicilor cu cărătura de chiatră și lucrul mănilor, starea lor foarte proastă”.

Tîrgu Frumos și Hirăul, ambele rămase „domnești”, se aflau pe același plan; anemice, dar, ca reședințe de ținuturi, mai aveau încă un rol economic șters. La Tîrgu-Frumos, din totalul de 193 locuitori, se aflau 81 slugi fără bir, 68 birnici și „haimanale care poartă bir și havalale”, 6 sudți nemțești și rusești, 17 breslași (dintre care 5 ai sămeșiei) și 6 panțiri ai isprăvniciei. La Hirăul din totalul de 312 locuitori, 122 erau liuzi fără bir (10 ai beșleagăi ținutului), 83 birnici, 105 evrei hrisovoliți, 11 „luminărari ai isprăvniciei”, și 13 ciocli (fără bir). La Focșani, din 654 liuzi, 30 negustori hrisovoliți, circa 140 birnici în mahalale și pe uliți (8 indicate nominal), 20 „rămași din sudți”, circa 100 breslași — slugi (6 ai școalei „gospod”, 11 ai cișmelelor, 12 ciocli ai târgului, 40 breslași ai beșleagăi și 4 ai vameșului Iordache Lascar).

Restul târgurilor din Moldova se aflau sub stăpînirea episcopilor de Roman și de Huși, mănăstirilor Neamț și Burdujeni și a boierilor. Din cei circa 500 liuzi de la Roman, episcopia de acolo dispunea de 56 breslași (negustori și meseriași), situație mai veche din secolul XVII (atunci „poslușnici”). Romanul era un important centru economic, cu numeroși negustori (20 negustori creștini hrisovoliți și 103 negustori armeni hrisovoliți) și 42 sudiți austrieci și 49 sudiți ruși. Alături de cei 100 birnici ai târgului, 11 breslași și slugi aprățeau doctorului Samurcaș, (în 1803 avuse 18 la Botoșani), 10 spitalului Precista, 2 spițerului Brukner, 4 beșleagăi de Roman. Episcopia mai dispunea și de 20 ciocli. La Huși, cu un număr relativ mare de locuitori (786 liuzi și 54 în mahalaua Broșteni, încă nealipită efectiv), se remarcă fenomenul demografic important al constituirii unei colonii numeroase de sirbo-bulgari „hrisovoliți” (136). Unii dintre aceștia au revenit peste Dunăre, iar alții s-au mutat la Tecuci. Episcopia dispunea aici, ca și cea de la Roman, de 29 „slugi” (pietrari, olari, ciubotari, croitori), situație datînd din secolul XVII. Erau menționați separat 58 negustori „hrisoviți” (bogasieri, bacali, abageri), 135 birnici „ci păra acum plăte stăpînii (boieri) pentru dinșii, aflîndu-se supuși”. Unul dintre acești negustori, Hași Petcu Kesekov (m. 1841) „makidonean ot Koprișvița”, construia în Huși biserica „înălțării” în 1833. În funcție de specificul economic al regiunii, un număr de breslași și slugi se ocupau cu grădinăria, alături de sirbi și de bulgari. Existau circa 80 „sudiți nemțești” și „rusești”. Mai apar 16 călărași ai căpitanilor târgului Huși, 13 vătăjei boierești și ai episcopiei, 14 scutelnici ai cișmelelor din tîrg, 13 slugi bejenari ai beșleagăi, 4 bejenari cu cartea vistoriei ai căpitanului Ion Hotincian, și 14 ciocli.

Pentru Tîrgu-Neamț se făcea mențiunea că locuitorii „șed pe moșia mănăstirii” Neamț, că nu au loc „cu îndestulare” și „se hrănesc și pe alte moșii străine”. Apar 14 birnici din mahala, 11 străini, 48 bresle, 86 slugi (9 la beșliaga), 3 paștiri ai căpitaniei și 14 ciocli. Tîrgul Burdujeni, care a apărut spre sfîrșitul secolului XVIII și se dezvoltă pe locul aparținînd mănăstirii omonime (se poate încă distinge partea mai veche a acestuia), ca punct de frontieră, distinct de sat, avea 392 liuzi, din care 141 locuitori birnici, 183 evrei hrisovoliți și 24 paștiri ai căpitaniei *Burdujeni*.

Între târgurile de sub stăpînire boierească, Herța (sat pînă în secolul XVIII), aparținea vornicului Grigore Ghica, cu un total de 504 locuitori, dintre care 339 evrei hrisovoliți, 42 „mahalagii” și 14 liuzi fără bir ai banului Ilie Holban, dar „cu numele dumisale vornic Grigore Ghica”, 22 „liuzi fără bir ai bisericii” de acolo, 31 liuzi fără bir ai pităresei Zoița Sturza și 2 ai spătarului Nastase Bașotă. La Tîrgul Fălcui, rămas reședință de ținut, datorită obstrucției episcopului de Huși, din 1801, în categoria de „tîrg boieresc” (aparținea vornicului Șerban Negel), se aflau 313 liuzi între care 32 birnici, 28 negustori hrisovoliți,

52 sîrbi „hrisoviți”, 50 „străini hrisoviți după hrisov de la domnul Calimah dați pentru trebuința tîrgului”, 32 „mocani bejenari” (Români din Transilvania), scutiți cu cartea Visteriei, ai vornicului Șerban Negel. Între sudiți 9 mocani erau „austriecești”, 7 moldoveni sudiți „rusești” și 5 „lipoveni bejenari veniți de peste Dunăre”. În tîrgul Vaslui, care și-a pierdut statutul de oraș domnesc la sfîrșitul secolului XVIII și aparținea vornicului Alecu Ghica, se aflau 470 liuzi, între care 39 „slugi boierești și fără bir” ale stăpînului tîrgului. Beșliaga avea la dispoziție 25 liuzi fără bir. 10 liuzi erau sudiți cu „pașporturi” din 1820. Mai existau 102 birnici, 83 călărăși isprăvnicеști, 7 slujitori ai căpitanului de tîrg și 11 „surugii” la poșta din Vaslui. Tîrgul Fălticeni, „descălecat” de negustori, în 1780, prin „alcătuire” cu proprietarul moșiei Șoldănești, cum s-a numit inițial, „aflîndu-se loc bun și larg”, încă în formare, împreună cu satul omonim, figura în catagrafia din 1820 sub numele căminarului Tudurache Ciure. Ulterior se va uni cu satele Tîmpești și Șoldănești, acesta din urmă al spătarului Andrei Bașotă. În 1820 avea în total 432 liuzi, între care 319 evrei hrisovoliți, 10 sudiți „austriecești”, 2 sudiți rusești, 29 tîrgoveți creștini birnici, 5 „rîndași” ai beșleagăi, 3 arnăuți „căpitani de putere” ai ținutului și 5 „arnăuți săraci statorniciți în tîrg”, care „se întrebunțează în putere cînd se ivesc tilhari în ținut și alte slujbe a isprăvniciei”. Tîrgul Ștefănești, din ținutul Iași anterior în ținutul Hîrlău, atribuit în secolul XVIII, în condiții insuficient cunoscute documentar, în 1820 pe moșia hatmanului Constantin Paladi (în 1803, în Condica Liuzilor, al logofetesei Elencu Paladi), avea un număr de 451 birnici, din totalul de 587 locuitori. Între aceștia 117 liuzi în cele două mahalale, 70 evrei hrisovoliți, 30 străini, 36 breslași ai hatmanului Constantin Palade, 19 paștiri ai vămii și căpitaniei, 6 ciocli și 2 „fanaragii ai tîrgului”. Tîrgul Adjudul Nou, așezat „la drumul mare”, înființat în 1795, se dezvoltă separat de Adjudul vechi, în care se aflau 161 „birnici vechi”. Tîrgul avea 42 negustori hrisovoliți și circa 90 birnici în mahalale.

În concluzie, catagrafia efectuată în anul 1820, prin datele pe care le conține, este un document istoric important, care redă fidel stadiul de evoluție a orașului românesc din Moldova, în faza descompunerii feudalismului și începutului dezvoltării relațiilor capitaliste, cu aspectele tragice pe care le comporta. Aceste date ale catagrafiei din 1820 necesită a fi integrate în studiul general al orașului românesc.

DATE STATISTICE PENTRU TÎRGURI DIN MOLDOVA ÎN CONDICA LIUZILOR
(1803)

Nr. crt.	Localitatea	Liuzi birnici	Bresle	Negustori hrisovoliți	Evrei	Străini (sudți)
1	Iași	512	1687 + 739	106	367	532
2	Tîrgușor (mn. Galata)	34				
3	Pinzăreni (Fălești)	229			78	
4	Bălțile (mn. Spiridon)	61				
5	Ștefănești	149	12		136	25
6	Hîrlău	75	27		60	
7	Tîrgu-Frumos	75			70	
8	Botoșani	244		20	350	62 armeni
9	Dorohoi	137	9			
10	Herța	108			300	99
11	Vlădeni	153				
12	Burdujeni	190				
13	Fălticeni (cu Oprișeni)	226				
14	Roman	181			74	104 armeni
15	Ocna	92	4	508	Rufetul Ocnii	7 armeni
16	Bacău	51	5	17		63 34
17	Panciu	6				
18	Odoboești	100				
19	Agiudul Vechi (mn. Mera)	290				
20	Agiudul Nou (serd. Ilinca)	105			5	
21	Nicorești	59	44 + 8			
22	Tîrgu-Neamț	108	7			21
23	Piatra	84	68		100	21
24	Vaslui	200			16	4
25	Bîrlad	472		34	30	
26	Tecuci	158			11	
27	Galeți	391			18	11 armeni
28	Huși	211			42	
29	Fălcium	60			4	

ORAȘELE ȘI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN CATAGRAFIA DIN 1820

(Date statistice)

Nr' crt.	Orașul sau târgul	Liuzi	Birnici	Hrisovoliți	Sudți	Scutelnici sau breslași
1	Iași	4068	282	126	1140	639
2	Ștefănești	587	451	70 j.		
3	Bacău	557	36	55 j.	52	319
4	Ocna	816				134
5	Piatra	368	103			
6	Tîrgu-Neamț	249	44	22	91	48

Nr. crt.	Orașul sau târgul	Liudi	Birnici	Hrisovo- liți	Sudiți	Scutelnici sau bres- lași
7	Roman	c. 600	100	227	91	147
8	Burdujeni	392	141	183 j.		
9	Fălticeni	432	29	139 j.	12	
10	Vaslui	470	102	5	10	86
11	Huși	786	189	58	33	136
12	Fălciu	313	32	112	16	
13	Herța	504	68	339 j.	20	
14	Focșani	654	140	30 j.		
15	Agiudul Nou		90	30+12 j.		
16	Bîrlad	829	116	100		562
17	Botoșani	1 445	252	18	79	
18	Dorohoi	224	67			120
19	Tîrgu-Frumos	193	68		6	17
20	Hîrlău	312	83	105 j.		48

ORAȘELE ȘI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN EXTRACTUL STATISTIC DIN 1832

Nr. crt.	Orașul sau târgul	Total case	Total locuitori
1	Burdujeni	137	522
2	Lespezi	98	331
3	Fălticeni	529	2 378
4	Iași	5 704 ⁸⁷	48 314 (sudiți 1 345)
5	Sculeni	48	289
6	Tîrgușorul de peste apa Nicolinei (inclus în Iași în 1855, DOM, p. 397)	62	203
7	Ștefănești	423	1 703
8	Bacău	614	2 894
9	Moinești	188	588
10	Ocna (vatra târgului)	250	1 028
11	Căiuțul	40	130
12	Galați	1 821	8 047
13	Tîrgu-Nou	247	1 030
14	Dorohoi	644	1 692
15	Săveni	143	602
16	Podu - Turcului	47	187
17	Necoreștii	179	751
18	Tecuci	342	1 379
19	Bucecea	21	114
20	Botoșani	2 934	13 796
21	Sulițoia	244	973
22	Bîrlad	1 713	5 327
23	Tîrgu-Frumos	454	2 025
24	Pod Leloeie	158	570

⁸⁷ În 1822 un incendiu a distrus 4.500 case în Iași („nach der genauesten Beobachtung“). Cf. *D.I.R.*, Hurmuzaki s.n., II, 1967, p. 830–831; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 1051.

Nr. crt.	Orașul sau târgul	Total case	Total locuitori
25	Vaslui	316	1 459
26	Hîrlău	125	574
27	Frumușica	42	89
28	Roman	1 126	6 169
29	Herța	541	2 094
30	Huși	1 217	4 875
31	Fălciu	243	863
32	Bodeștii Buhușoaiei	61	303
33	Tîrgu-Neamț	577	2 608
34	Piatra	1 232	2 907
35	Focșani	1 110	4 353
36	Adjud	191	793
37	Odobești	231	1 002
38	Panciu	138	645
39	Nămoloasa	58	204

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT
LES VILLES ET LES BOURGS DE MOLDAVIE AUX XVe—XIXe SIÈCLES

RÉSUMÉ

En utilisant de manière exhaustive le matériel documentaire et les sources de l'époque, en faisant état de tout ce qui a été publié à l'étranger en ce domaine, l'auteur s'est efforcé d'apporter une nouvelle solution au problème tant discuté et controversé des villes de Moldavie au Moyen Âge.

Conditionnée par les ressources de l'intérieur et favorisée par les relations et les routes du trafic commercial, la vie des villes de Moldavie a subi les vicissitudes des invasions, déprédations et incendies des Turcs et Tartars „nati ad res humanas delendas”, comme écrivait Antoine Verancius en 1538. Ces conditions défavorables pour la vie urbaine aux XVIe—XVIIe siècles ont eu comme complément à l'époque phanariote l'exploitation exercée par les monastères et les évêques, avec privilège princier.

On peut donc expliquer facilement leur manque d'urbanisme, récemment défini par Pierre George (1966), qui se prolongeait jusqu'à la seconde moitié du XVIIIe siècle.

Les statistiques présentées par l'auteur, contenant des données extraites par lui des auteurs étrangers, pour les XVIe—XVIIe siècles, et des sources internes pour la première moitié du XIXe siècle, montrent combien dur et tragique a été le destin historique de ces villes.

L'auteur utilise, aussi, les données, jusqu'à présent restées inédites, du recensement de 1820, qui ont une importance particulière et offrent une base de comparaison réelle, pour leur relatif développement, avec les données de la „Condica Liuzilor” de 1803 et de la statistique de 1832.

PRECIZĂRI CRONOLOGICE PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI ÎNTRE 1432—1447

DE

LEON ȘIMANSCHI

De fiecare dată când istoria țării Moldovei, din veacul premergător înscăunării lui Ștefan cel Mare, a fost supusă investigației științifice, aspectele cronologice ale problematicii studiate au revenit cu deosebită acuitate în atenția cercetătorilor¹. Preocuparea, constantă și evidentă, nu se poate explica, firește, decît adăugînd obligației metodologice de interpretare a faptelor istorice în conexiunea lor temporală necesitatea, tot atît de stringentă, a emendării greșelilor, a rezolvării contradicțiilor sau a întregirii lacunelor, extrem de numeroase, pe care le oferă informațiile transmise de izvoare. Dar, în ciuda eforturilor de netăgăduit îndreptate spre clarificarea tabloului cronologic al perioadelor de referință, fie stabilind o anumită ordine a faptelor, fie precizînd limitele desfășurării lor, incertitudinile s-au perpetuat totuși, justificînd, atunci cînd acumularea de date și observații noi o prilejuiește, o reluare a discuțiilor².

¹ Aminlim, în acest sens, articolele recente datorate lui Aurelian Sacerdoțeanu. *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea scrise în limba slavonă*, în „Romanoslavica”, XI, Istorie, București, 1965, p. 219—236 și C. Cihodaru, *Tradiția letopiseșelor și informația documentară despre luptele politice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași”, V (1968), p. 11—42.

² Așa cum s-a procedat, de pildă, în studiile semnate de A.C.G. (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii”, V (1952), nr. 3, p. 187—198, sau de Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 5, p. 1049—1072.

În lucrarea de față ne propunem tocmai abordarea unei tematici de această natură, mărgininu-ne însă la intervalul de timp, atât de agitat și bogat în evenimente, al domniilor lui Iliș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun. Evident, dat fiind specificul reconstituirii noastre, dezvoltarea procesuală a societății moldovenești din acea vreme nu va apărea în aspectele sale esențiale. Subliniem însă, de pe acum, că ori de câte ori a fost necesar am avut în vedere atât semnificația multilaterală a faptelor istorice, cât și înlănțuirea lor cauzală, elemente în afara căroră o încercare de cronologie nu poate fi, de altfel, concepută.

*

Răstimpul celor 15 ani și jumătate, care s-au scurs de la moartea lui Alexandru cel Bun : 1 ianuarie 1432³, pînă lauciderea fiului său, Ștefan, de către Roman, fiul lui Iliș : 13 iulie 1447⁴, reprezintă astăzi un crîmpei de istorie moldovenească relativ bine cunoscut. Confuziile pe care cea dintîi sinteză consacrată istoriei românilor nu reușise încă să le risipească⁵, au fost treptat înlăturate, un merit incontestabil în îndeplinirea acestui deziderat istoriografic revenindu-i autorului primei colecții fundamentale de documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare⁶. Ulterior în lucrări cu caracter general sau în studii speciale, ca și cu prilejul editării sau reeditării critice a izvoarelor, numeroase aspecte particulare ale dezvoltării societății moldovenești de atunci au fost restabilite în coordonatele lor firești⁷.

Nu aceeași constatare se poate face însă și cu privire la problematica cronologică a perioadei. Este suficient să amintim, în acest sens, că numai pentru sfîrșitul primei domnii a lui Ștefan voievod, în anul 1435, au fost preconizate, în diferite formule tehnice, trei termene : înce-

³ Anul 1434, transmis de *Letopisețul anonim* (vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan* — în continuare se va cita *Cronicile slavo-române* —, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1950, p. 6 și 16) este greșit, deoarece încă din 1432 ianuarie 2 Iliș emite documente în calitate de domn (vezi *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, sec. XIV—XV — în continuare se va cita *D.I.R.*, A, XIV—XV, — I, p. 96 (nr. 110).

⁴ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 97. Relatarea însemnării este confirmată și de inscripția de pe lespedea funerară pusă de Ștefan cel Mare pe mormîntul unchiului său (vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei, 1958, p. 273—274, nr. 80).

⁵ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, vol. III, București, f.a., p. 134—138.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 332—333 și vol. II, Iași, 1932, p. 106—113 și 293—298.

⁷ Toate contribuțiile la care ne referim aici vor fi citate pe parcursul lucrării.

putul lunii iunie⁸, 4 august⁹ și 26 august¹⁰, după cum pentru succesiunea domniilor din același an s-au propus tot atâtea variante: Ștefan-Iliș¹¹, Ștefan-Iliș + Ștefan¹² și Ștefan-Iliș + Ștefan-Iliș¹³. Dacă adăugăm contradicțiilor cronologice și diversitatea corelațiilor ce s-au făcut între locul și data desfășurării unor evenimente, anul în cauză apare ca un adevărat joc al probabilităților¹⁴.

Urmărind originea acestor divergențe pentru întreg intervalul se observă cu ușurință natura lor diferită, unele explicându-se prin varietatea tehnicilor de redactare folosite de autori, iar altele provenind din însăși inconsistența sau imprecizia surselor. Abordarea acelorasi chestiuni reclamă de aceea, cu insistență, aplicarea strictă a metodologiei investigării și elaborării științifice, proprii cercetărilor de cronologie, condiție pe care ne vom strădui să o respectăm întocmai în cele ce urmează.

Dintre toate categoriile de izvoare reținute obișnuit în astfel de microinvestigații: letopisețe, pomelnice, însemnări, inscripții sau acte de cancelarie, ultimele sînt desigur cele mai prețioase, întrucît prin numărul și regularitatea atestărilor, ca și prin caracterul oficial al acestora, ele dau posibilitatea unui control riguros și aproape continuu asupra perioadei cercetate. La stabilirea duratei domniilor sau a datelor cînd s-au produs anumite evenimente am adoptat, de aceea, ca bază de dis-

⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Statul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, în „Revista arhivelor”, X (1967), nr. 2, p. 63. Se pare totuși că autorul a renunțat în ultima vreme la această presupunere, revenind la termenul: înainte de 26 august (idem, „Descălecători de țară, dătători de legi și datini”, în „Magazin istoric”, II (1968), nr. 12, p. 7), pe care îl acceptase încă din 1941 (idem, *Liste de suverani*, în „Hrisovul”, I (1941), p. 164).

⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 107—109; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 50—52 (sub forma: 4—28 august); N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenești (1432—1456)*, Iași, 1948, p. 59 (în expresia: 4—26 august); *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei, 1962, p. 418.

¹⁰ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea II, ed. a patra, București, 1943, p. 18 (în formula: 8 mai—26 august); *D.I.R., Introducere*, vol. I, București, Editura Academiei, 1956, anexa I (*Domnii din Moldova și Țara Românească pînă la 1859*), p. 486 (sub formula: înainte de 26 august).

¹¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 109—110; *Istoria României*, vol. II, p. 418.

¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 19—20; N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV p. 51—52; A. Sacerdoțeanu, *Liste de suverani*, p. 164 și *Descălecători de țară...*, p. 7; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 61 și urm.; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486.

¹³ A. Sacerdoțeanu, *Statul domnesc...*, p. 62—63. Ca și în cazul termenelor se pare că autorul a renunțat repede la această succesiune, reluînd-o pe aceea susținută anterior (vezi mai sus).

¹⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 109, acceptă o singură luptă între cei doi frați pentru anul 1435: la Podraga, în ziua de 4 august, interpretare ce va fi apoi dezvoltată și în *Istoria României*, vol. II, p. 418, în timp ce C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 18, atribuie intervalului 8 mai—26 august trei ciocniri militare: la Dărmănești, Podraga și Piperești, iar N. Iorga, *op. cit.*, p. 50, susține două confruntări: în 8 martie, la Piperești și în 4 august la Podraga. Tot două lupte consideră că au avut loc și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 59, dar în altă ordine: la Podraga, în mai 1435 și la Piperești, în ziua de 4 august.

cuție acest fel de izvoare. Ar fi însă metodologic greșit să se considere că datele tuturor actelor de cancelarie care s-au păstrat pînă astăzi nu au suferit alterări, după cum tot atît de incorect ar fi să nu se mai revină asupra acelor documente, intrate deja în circuitul științific, dar avînd acest important element diplomatic restabilit de către editori, în funcție de mijloacele pe care ei le-au avut atunci la dispoziție.

Rigoarea științifică ne-a impus, de aceea, examinarea datelor tuturor documentelor interne sau externe, discutabile din optica acestui important element diplomatic, rezultatele obținute ilustrînd convingător, după părerea noastră, justetea aserțiunilor de mai sus. Peste jumătate din totalul actelor lipsite complet sau parțial de dată, cu data greșită și chiar cu data păstrată integral, au putut fi plasate în cadrul altor limite cronologice, decît acela sub care au fost prezentate de către ultimii lor editori ori au fost înscrise ulterior de către alți specialiști.

Înfățișăm mai jos argumentele care ne-au condus la aceste rectificări de dată, urmărind șirul documentelor interne sau externe în ordinea cronologică ce le-a fost conferită pînă acum :

1. 143... (694...), ziua Sf. Petru, Suceava. Ilie voievod întărește fraților Ulea și Iuga dania pe care le-o face unchiul lor, Giurgiu Ungureanu¹⁵.

Publicat inițial cu data 1432 (6940) iunie 29¹⁶, deoarece editorul nu observase existența celei de a patra cifre, e adevărat, ilizibile, a velleului, documentul a fost atribuit ulterior anului 1433 (6941)¹⁷, păstrîndu-se însă veche echivalența a sărbătorii Sf. Petru. Elemente diplomatice particulare ale actului demonstrează totuși că toate cele trei componente ale datei cronologice au fost identificate greșit.

Astfel, boierul Firău — același desigur cu Forov — nu este amintit ca membru al sfatului domnesc al lui Iliș voievod decît în actele din perioada 1435 octombrie 8 — 1438 august 18¹⁸, iar One, cu supranumele de Corcică, apare pentru prima oară abia în actul din 19 septembrie 1436¹⁹. De asemenea, gramaticul Pașco nu începe să scrie acte domnești, în această calitate, decît din 1436 iulie 24²⁰, deoarece în documentul din 1432 ianuarie 4²¹ el se designează : „diac al lui Cupcici” și va fi rămas ca atare pînă la moartea acestuia, în 1435²². Observațiile directe efectuate asupra grafiei ultimei formule diplomatice a originalului confirmă și întregesc în chip hotărît constatările de mai sus. Baza orizontală a cifrei unităților din velleat, pe care pergamentul a conservat-o, este

¹⁵ Bibl. Acad., Peceți, nr. 5 (orig.).

¹⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 342—343.

¹⁷ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 104 (nr. 122).

¹⁸ *Ibidem*, p. 118—157 (nr. 145—187). Pentru corijarea lecturilor greșite ale documentului din 1345 (6943) octombrie 8, vezi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 137 (nr. 166).

²⁰ *Ibidem*, p. 131—132 (nr. 161).

²¹ *Ibidem*, p. 97 (nr. 111).

²² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 679.

identică cu aceea a cifrei miilor, adică 6. Data de an a documentului este deci, cu siguranță : 6946 (1438).

În ceea ce privește data de lună și zi, este tot atît de evident, după părerea noastră, că sărbătoarea Sf. Petru indicată în act nu poate fi asimilată cu cea a sfinților apostoli Petru și Pavel, așa cum s-a procedat. Dacă gramaticul Pașco și-ar fi redactat actul în ziua pomenerii celor doi apostoli fără îndoială că el ar fi redat-o întocmai²³. Dar, cum această coincidență n-a existat, ziua în cauză a fost precizată doar prin numele solitar al Sf. Petru. Menționarea lui Giurgiu Ungureanu, donatorul din actul de față, ca răposat la 20 iunie 1438²⁴, este o dovadă concludentă în sensul acestei interpretări. Avînd în vedere că dintre celelalte date calendaristice cînd se sărbătorește același apostol Petru sau alți sfinți omonimi : 16 ianuarie, 18 mai și 12 iunie²⁵, prima nu poate fi acceptată, deoarece la 17 ianuarie²⁶ în jurul domnului se aflau majoritatea boierilor săi, iar ultima este prea apropiată de momentul atestării documentare a morții lui Giurgiu Ungureanu, propunem ca date de lună și zi probabile ale actului : 18 mai.

2. 1525 (7033) februarie 17, Suceava. Ilie voievod întărește lui Mihăilă Bărbosul mai multe sate²⁷.

În ambele sale ediții actul a fost datat : 1435 (6943) februarie 17²⁸, observîndu-se că, după numele boierilor inserați în sfat, el se apropie de documentele emise în același an de către Iliș voievod și reținîndu-se, tocmai de aceea, din velenul greșit, numai cifra unităților : 3. Soluția, parțial justificată, a rămas însă în opoziție cu constanța membrilor sfatului domnesc al lui Ștefan voievod atestat la 3 ianuarie²⁹, 30 martie³⁰, 4 aprilie³¹ și 14 aprilie 1435³². Din acest motiv s-a presupus recent că

²³ Cum a precizat, de exemplu, scriitorul actului din 1400 (6908) iunie 29 (*D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 9—10, nr. 12).

²⁴ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 154—155 (nr. 185).

²⁵ Am extras aceste date din *Lista alfabetică de sfinți, sărbători ortodoxe și diferite denumiri cronologice*, publicată în *D.I.R.*, *Introducere*, vol. I, p. 517—530 (vezi p. 526, sub voce). Sărbătorirea Sf. Petru și la alte date decît 29 iunie este dovedită, pentru epoca în discuție, și de actul din 29 februarie 1444, în care se vorbește de : „sărbătoarea cea mai apropiată (s.n.) a Sf. Petru” (*M. Costăchescu, op. cit.*, vol. II, p. 721—722).

²⁶ D. P. Bogdan, *Două acte emise de Ștefan și Iliș, liii lui Alexandru cel Bun*, în *Analele Universității București*, Științe sociale, Istorie, XV (1966), p. 86—87.

²⁷ *Bibl. Acad.*, LII/77 (trad.).

²⁸ *M. Costăchescu, op. cit.*, vol. I, p. 412—414 și *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 115 (nr. 140).

²⁹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 114 (nr. 139). Traducerea redă incomplet și defectuos sfatul, dar, împreună cu originalul (*Bibl. Acad.*, MDXXXV/5), deteriorat și el, se poate reface următoarea sa compoziție : Vilcea, Cîrstea, < Cupcici vornic > Dan, < Isaia, Stan Birlici > Uncleată, Duma Negru, Negrilă, Mircea visliernic, Bogdan < stolnic >, Banciul și fratele său Șteful, < Petru Hudici >, Zanciul postelnic, Albu ceașnic, Vană Ureacle și < Stanciul comis >.

³⁰ *Молдавия в эпоху феодализма* tom. I, Chișinău, 1961, p. 2—4.

³¹ D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 84—85.

³² *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 116—117 (nr. 142).

traducătorul a descifrat incorect și data de lună a originalului, operându-se modificarea acesteia din *februarie* în *octombrie*³³. Dar, nici noua restabilire a datei documentului nu poate fi susținută cu destulă siguranță, întrucît așa cum însuși autorul ei constata, la 18 octombrie domnul se afla la Hotin³⁴ și nu la Suceava. Obiecțiunea, cu mult mai serioasă, care contravine acestei datări constă însă în imposibilitatea confuziei între numele celor două luni, deoarece februarie se prescurtaa obișnuit, ~~фев~~ (și nu ~~фр~~), iar octombrie: *wk* sau *wX*.

Admițînd totuși încadrarea tipologică a actului discutat în seria celor din toamna anului 1435³⁵ — încadrare impusă de particularitățile sale interne: intitulație, structură a sfatului domnesc, numele logofătitului și al pisarului—, ni se pare cu mult mai firească plasarea lui la începutul anului 1436, deci într-o perioadă cînd *statu-quo*-ul politic din ultima parte a anului precedent mai era încă respectat de Ștefan și cînd Iliș mai putea încă să emită acte în care să nu menționeze de loc credința fratelui său. Evident, în acest caz, din veleatul redat în traducere nu se reține nici o cifră, dar lectura lui incompletă și greșită, indicînd o deteriorare a pergamentului în acest loc și totodată posibilitatea oricărei denaturări de către un paleograf amator, ca ieromonahul Pavoitu Bulgariul, îndreptățește, credem, tocmai o astfel de atitudine.

3. 1435 (6943). Ștefan voievod dispune cu privire la satul Puțurenii³⁶⁶.

Prezentarea documentului, în cadrul celor două colecții care l-au inclus, sub data : 1435 (6943) < înainte de octombrie 8 >³⁷, evidențiază un procedeu de datare defectuos, întrucît actele interne nu pot fi judecate corect din acest punct de vedere, cu toată relativa lor autonomie, decît atunci cînd sînt corelate cu informațiile celorlalte izvoare. Datarea în cauză creează, de pildă, impresia unei continuități a domniei lui Ștefan voievod pînă la începutul lunii octombrie, contravenind astfel flagrant desfășurării reale a faptelor. Desigur, alegerea termenelor *post-quem* și *ante-quem*, în vederea reconstituirii aproximative a unei date, întîmpină unei dificultăți serioase, determinate tocmai de caracterul lacunar al știrilor. În situația de față, lipsind orice fel de informații certe referitoare la evenimentele politice moldovenești din intervalul 26 mai³⁸ — 26 august 1435³⁹, cînd s-a produs schimbarea de domnie ce ne interesează, nu se poate preciza cu suficientă siguranță nici momentul încețării activității cancelariei domnești a lui Ștefan voievod. Luînd totuși

³³ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 64.

³⁴ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 119—120 (nr. 146).

³⁵ *Ibidem*, p. 118—121 (nr. 145—147) și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 64.

³⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 151 (mențiune).

³⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, 410—411 și *D.I.R.*, A, XIV—XV, p. 118 (nr. 144).

³⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 676—678.

³⁹ *Ibidem*, p. 678—681.

în considerație relatarea *Letopiseșului moldovenesc*⁴⁰, care plasează confruntarea militară a celor doi frați la începutul lunii august⁴¹, se poate presupune că Ștefan a mai avut posibilitatea să emită documente și în cursul lunilor iunie și iulie. Datarea uricului referitor la satul Puțurenii trebuie făcută deci sub forma: 1435 (6943) < ianuarie 1-iulie >.

4. *F. d. Ilie și Ștefan voievozi întăresc lui Sima logofăt mai multe sate.*

În mod obișnuit, mențiunile cu caracter general ale unor acte mai vechi făcute în cuprinsul confirmărilor ulterioare, nu au fost înglobate în sumarul diferitelor colecții de documente apărute pînă acum. Detectat însă de primul său editor în contextul încert al unui perillipsis⁴², rezumatul a fost publicat ca atare⁴³, fiind apoi reținut și de către ediția următoare a documentelor moldovenesti din această vreme⁴⁴.

Totuși, în ambele cazuri, datarea ce i-a fost atribuită: 1436—1442, nu a luat în considerație calitatea de logofăt a lui Sima (sau Simon), în măsură să restrîngă prima limită a intervalului, deoarece la 15 mai 1437⁴⁵ acesta nu era decît pisar în cancelaria lui Ștefan voievod. Logofăt al ei a devenit, firește, după 20 iulie 1437⁴⁶, cînd porunca validării actului o mai primește încă Oancea, și înainte de 5 martie 1438⁴⁷, de cînd datează primul act care îl atestă în noua sa funcție. Cel de al doilea termen nu poate fi, desigur, altul, decît însuși momentul încetării emiterii de documente interne în numele celor doi frați, adică luna august a anului 1442⁴⁸. Datarea pe care o propunem este deci: < 1437 iulie după 20 > — 1442 august < după 1 >.

5. *1432 (6940). Ilie și Ștefan voievozi dispun în privința satelor Căiniceni și Pleșăni*⁴⁹.

Existența unui document emis numai de Ilie voievod în luna februarie a anului 1436⁵⁰ impune retușarea datării sub care această mențiune documentară, cu veleatul citit incomplet, a fost prezentată în ultima sa ediție: 1436—1442⁵¹, stabilindu-i-se limita inferioară în funcție de lupta

⁴⁰ Folosit de Gr. Ureche în opera sa *Letopiseșul Țării Moldovei* ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p. 39—41.

⁴¹ *Ibidem*, p. 81.

⁴² Bibl. Acad., LXXX/107. Actul rezumat aici, cuprinzînd mențiunea privilegiului lui Sima logofăt, poartă însă data 1529 (7037) martie 22, originalul lui fiind astăzi cunoscut (*D.I.R.*, A, XVI, vol. I, p. 312—313, nr. 278).

⁴³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 114.

⁴⁴ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121 (nr. 148).

⁴⁵ *Ibidem*, 142—143 (nr. 172).

⁴⁶ *Ibidem*, 144—145 (nr. 174).

⁴⁷ *Ibidem*, 153—154 (nr. 183).

⁴⁸ Vezi mai jos, nr. 10 și 11.

⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 151 (mențiune).

⁵⁰ Vezi mai sus, doc. nr. 2.

⁵¹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121 (nr. 149).

de la Piperesti, din 8 martie 1436⁵². De asemenea, așa cum s-a observat chiar cu prilejul primei sale editări, cifra zecilor din veleat nu permite decât maximum anul 6949 < 1441 >⁵³, ceea ce trebuie, firește, reținut. Documentul original data așadar din intervalul rămas, din păcate, extrem de vag: 143 < 6 martie după 8 > — 144 < 1 decembrie 31 > (694...).

6. 143... (694...) 15, Vaslui. Ilie și Ștefan voievozi dăruiesc fraților Moica vornic de gloată și Tador spătar mai multe sate⁵⁴.

Deși examinarea paleografică a originalului nu oferă nici un indiciu concludent pentru reconstituirea ultimei cifre a datei de an sau a numelui lunii, analiza elementelor sale diplomatice interne este în măsură să-l plaseze în timp cu destulă exactitate. Este, mai întâi, un fapt cert că după similitudinile sfatului domnesc documentul aparține, așa cum s-a observat⁵⁵, anului 1436 din domnia dublă a lui Iliș și Ștefan, și anume intervalului martie-noiembrie, deoarece în cuprinsul său este pomenit boierul Uncleată, care, începînd cu actul din 30 noiembrie 1436⁵⁶ nu mai apare în rîndul membrilor sfatului domnesc, iar Albul este desemnat ca ceașnic, funcție pe care nu o va mai deține începînd cu documentul din 7 decembrie 1436⁵⁷. Dar, și în interiorul acestui răstimp se poate face o restrîngere, deoarece ultimele acte care îi atribuie lui Cirstea calitatea de vornic sînt cele din 17 iulie 1436⁵⁸, iar primul care, după o absență inexplicabilă, îl consemnează și pe Neagoe logofăt, unul din principalii sprijinitori ai lui Ștefan voievod, este cel scris la Vaslui, în aceeași zi, de Ghedeon⁵⁹. În acest fel documentele din 13 iunie⁶⁰ și 17 iulie 1436, emise de cancelaria lui Ștefan voievod, cu care, de altfel, actul în discuție, prezintă cele mai mari asemănări, ajung să delimiteze perioada ce ne interesează, justificînd datarea: 143 < 6 > (694 < 4 >) < iunie-iulie > 15, Vaslui.

Propunerea noastră confirmă astfel lectura M H sau M A , pe care singurul editor al textului slav o susținuse⁶¹, anulînd, firește, în același timp, presupunerea că documentul ar data din perioada iunie-august 1435, cînd între cei doi frați ar fi fost o împăcare⁶².

7. ... august 24, Vaslui. Ilie și Ștefan voievozi întăresc lui Oană portar vislujenia sa⁶³.

⁵² *Cronicile slavo-române*, p. 15.

⁵³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 86—87.

⁵⁴ Arh. St. București, Episc. Huși, XXV/1 (orig.).

⁵⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 449—452 și *D.I.R.*, A, XIV—XV, I, p. 121—122 (nr. 150).

⁵⁶ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 138—139 (nr. 167) și urm.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 139—140 (nr. 168) și urm.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 129—131 (nr. 159—160).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 130—131 (nr. 160).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 127—128 (nr. 157).

⁶¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 452.

⁶² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 63. Pentru imposibilitatea acestei datări, vezi și comentariul documentului următor, nr. 7.

⁶³ *Bibl. Acad., Peceti*, nr. 3 (orig.).

Cele câteva concordanțe neesențiale cu documentele anului 1436 nu îndreptățesc totuși o astfel de datare⁶⁴, căci Simon nu a devenit logofăt decât după 20 iulie 1437⁶⁵, iar beneficiarul confirmării, Oană portar, este menționat pentru prima dată abia în anul 1438 martie 5⁶⁶. Pe de altă parte, dispariția de pe arena politică a celui dintii boier din sfatul lui Iliș voievod, Giurgiu de la Frătăuți, după 28 octombrie 1439⁶⁷, indică și termenul *ante-quem* al intervalului. Dintre anii rămași astfel în discuție, 1437, 1438 și 1439, poate fi reținut însă, cu certitudine, cel de al doilea, întrucât documentul din 21 august 1438, emis din Vaslui și având ca ispravnic tot pe Mihail Oțel gramatic⁶⁸, prezintă o compoziție a sfatului domnesc identică cu cea a actului analizat.

Aceleași argumente, la care se adaugă și numeroasele deosebiri dintre membrii sfatului domnesc al acestui document și cei ai actului alături de care el a fost plasat⁶⁹, infirmă totodată și datarea lui în anul 1435, așa cum s-a procedat de curînd⁷⁰.

8. 1590 (7098) iunie, Suceava. Ștefan voievod dăruiește lui Pătraș, Cozar ș.a. satul Duminiți⁷¹.

Un document emis din Suceava, numai de către Ștefan voievod și în cuprinsul căruia să se specifice credința fratelui său, Petru, nu poate data, așa cum s-a presupus⁷², din iunie 1442, cînd nu izbucnise încă violentul conflict ce va duce la îndepărtarea definitivă a lui Iliș de la domnie⁷³. După aceste indicii, ca și după Sima logofăt, ce va înceta să primească porunca validării actelor abia după 25 august 1443⁷⁴, documentul aparține cu certitudine acestui din urmă an.

În ceea ce privește lectura incompletă și greșită a vелеatului, oferită de tălmăcitorul actului, ea este explicabilă dacă avem în vedere confuzia frecventă dintre *s* și *g*, *ц* și *ч* sau *н* și *н*. În loc de *ссуи<д>*, 695 < 1 >, 144 < 3 >, acesta a citit *ггчн* 7098 < 1590 >⁷⁵.

⁶⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 475—477 și *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 133—134 (nr. 163).

⁶⁵ Vezi mai sus, documentul nr. 4.

⁶⁶ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 153—154 (nr. 183).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 168—169 (nr. 200) și urm.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 157—158 (nr. 188). Fratele lui Șteful, menționat în acest document, nu este Stanciul, cum a apărut în *D.I.R.*, ci Banciul, cum este, de fapt, și în original.

⁶⁹ Vezi documentul anterior, nr. 6.

⁷⁰ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 63.

⁷¹ *Bibl. Acad.*, L/155 (copie după trad.).

⁷² *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 182—183 (nr. 218) și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 71.

⁷³ Ultimul document din domnia dublă Iliș-Ștefan este 1 august 1442 (vezi mai jos nr. 9—10).

⁷⁴ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 200 (nr. 236) și urm.

⁷⁵ Datorită, probabil, culegătorului, presupunerea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 71, a apărut denaturată. Observăm, de asemenea, că interpretarea lui **H** (50) drept **H** (8) nu indică în mod cert un vелеat cu trei cifre.

9. 1442 (6950) august 1, Vaslui. Ilie și Ștefan voievozi întăresc lui Marco mai multe sate⁷⁶.

Examinarea atentă a datei de zi nu lasă nici o umbră de îndoială asupra semnului original: diacul a scris λ (1), dar o pată ulterioară a redus conturul literei la unul asemănător lui $\dot{\imath}$ (10), sau λ (30), așa cum au citit editorii de pînă acum ai actului⁷⁷.

10. 1442 (6950) septembrie 8. Ilie și Ștefan voievozi întăresc lui Bode Hîrje satul Balomirești⁷⁸.

În edițiile de pînă acum ale documentului⁷⁹ nu s-a observat că data acestuia a fost greșit citită de către Evloghie dascăl sau transcrisă defectuos de către copistul din 1796, așa cum sugerează și alte cîteva lecturi greșite ale suretului⁸⁰, deoarece Stanciul nu mai apare în actele vremii, cu atributul de comis, după 29 septembrie 1441⁸¹, fiind înlocuit cu Burciul, iar Ion vistiernic nu este cunoscut decît prin actele anilor 1440 și 1441⁸².

Totodată, o mențiune a aceleiași document într-o carte de judecată din 1835⁸³, transmite data de 6958 < 1450 > octombrie 8, ceea ce dovedește că velleatul originalului, care nu mai putea fi citit cu ușurință, avea totuși patru cifre. Corelarea tuturor acestor observații permite, credem, supoziția că documentul data din anul 1440 (6948) < septembrie-octombrie > 8.

11. 1444, *Dominica Carnisprivii, Suceava*. Ștefan voievod anunță pe brașoveni că pot relua afacerile lor comerciale din Moldova.

Domnica Carnisprivii sau *Esto mihi*, fiind a șaptea duminică înainte de Paști, a căzut în anul 1444 la 23 februarie⁸⁴. Duminica reținută de editorii actului⁸⁵ — greșindu-se însă și aici data de zi: martie 2, în loc de martie 1⁸⁶ —, a fost a șasea înainte de Paști, deci cea supranumită *Invocavit*.

⁷⁶ Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, VI/71 (orig.).

⁷⁷ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, Iași, 1906, p. 13—16 (cu data de zi: 10); M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 100—103 (cu data de zi: 30); *D.I.R.*, A, XIV—XV, p. 183—184 (nr. 219, cu data de zi: 10 în regist și 30 în text).

⁷⁸ Arh. St. Iași, CDXIX/2 (copie după trad.).

⁷⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVIII, Iași, 1927, p. 51; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 105; *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 184—185 (nr. 220).

⁸⁰ „Satre Hudici” pentru „Petru Hudici” sau „Sas comis” pentru „Stanciul comis”.

⁸¹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 177—178 (nr. 213) și urm.

⁸² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 66 (în textul publicat în *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 169—170, nr. 203, Ion vistiernic a fost omis), *Молдавия в эпоху феодализма* I, p. 5—7 și *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 177—178 (nr. 213).

⁸³ Arh. St. Iași, CDXXIX/181.

⁸⁴ *D.I.R.*, *Introducere*, vol. I, anexa VIII (*Cele 35 calendare catolice*), p. 22

⁸⁵ N. Iorga, *Documente ardelenne*, în colecția Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 31 și M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723.

⁸⁶ Aceeași greșală de o zi: 28 în loc de 29 februarie, datorită neglijării caracterului bisect al anului 1444, a săvîrșit M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 721—722 și la calcularea duminicii *Invocavit*, menționată în data învoielii încheiate între Marınca, soția lui Iliș voievod și cîteva pani poloni (vezi și I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz, Iași, 1926*, p. 29, nota 2).

12, *Anno presenti, post festum Urbani pape, feria 6-a*. Ștefan voievod anunță brașovenilor încetarea luptelor interne și le promite despăgubiri.

Publicat inițial sub data : < 1445 > mai 28⁸⁷, actul a fost atribuit ulterior anului 1444⁸⁸, fără a se modifica însă, cu această ocazie, cum ar fi fost normal, și data sa de zi : 28 în 29. Argumentul principal adus în sprijinul noii încadrări cronologice a fost documentul intern din 1444 aprilie 26⁸⁹, emis la Roman de către Petru, în calitate de „voievod moștenitor”, fapt care ar semnifica începutul neînțelegerii dintre Ștefan și asociatul său la domnie⁹⁰, la care se referă și scrisoarea în cauză. Recent, același act a fost din nou plasat în anul 1445, fiind pus în legătură cu încetarea definitivă a colaborării dintre cei doi frați⁹¹. Perpetuarea incertitudinii impune, de aceea, o reexaminare a tuturor indicațiilor cronologice menite să justifice plasarea actului în timp.

Este de observat, mai întâi, insuficiența relației stabilite între scrisoarea lui Ștefan voievod și documentul emis de Petru la 26 aprilie 1444, deoarece nici una din prevederile acestuia din urmă nu încalcă prerogativele esențiale ale puterii domnești. În calitatea sa de asociat, Petru avea desigur dreptul să acorde o danie din propriile sale stăpîniri, cu atît mai mult cu cît beneficiarul era o mănăstire, după cum era tot atît de firesc ca el să dispună și de o curte proprie. Un act inedit, din 1444 (6952) mai 4⁹², în cuprinsul căruia domnul înscrie, ca și pînă acum, credința fratelui său, Petru voievod, confirmă întrutotul, după părerea noastră, o astfel de interpretare.

Dar, în noua situație, este puțin probabil că intervalul 4 — 29 mai a fost suficient pentru desfășurarea întregii serii de evenimente pe care scrisoarea lui Ștefan către brașoveni le indică sau le sugerează : izbucnirea unor neînțelegeri între cei doi frați, fuga lui Petru și revenirea lui, după cît se pare cu ajutor străin, consumarea unor operațiuni militare și, în sfîrșit, clarificarea situației politice interne încă înainte de 29 mai. Pe de altă parte, conținutul aceleiași scrisori nu îngăduie să se presupună că la Vaslui a avut loc și o împăcare între cei doi frați, cum ar fi firesc dacă evenimentele relatate s-ar fi petrecut în anul 1444.

Iată de ce considerăm că cea dintîi datare a actului analizat : < 1445 > mai 28 este mai aproape de realitate, cu atît mai mult cu

⁸⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 32.

⁸⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723—725. Această datare a fost însușită apoi de către majoritatea istoricilor care s-au ocupat de evenimentele perioadei cercetate : C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20—21, N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 78—79, N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 116 ș.a.

⁸⁹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 203 (nr. 240).

⁹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 204.

⁹¹ Rădu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XV)*, București, Editura Științifică, 1965, p. 70, nota 2.

⁹² *Bibl. Acad.*, CCLXXIII/6 (copie după trad.). Un rezumat, *ibidem*, CCLIII/20.

cît în primăvara acestui an șirul documentelor interne se întrerupe, iar la 25 iunie Ștefan este arătat ca rezidind la Iași⁹³, deci tocmai în acea parte a țării unde avusese loc și confruntarea cu Petru.

13. 1445 (6953) septembrie 23. Ștefan voievod acordă scutiri mănăstirii Humor⁹⁴.

Rezumatul are data de zi greșită, după cum dovedește chiar originalul din 27 septembrie 1445⁹⁵. Menționarea localității Galați în cuprinsul său nu poate constitui un argument în favoarea distincției între aceste documente, deoarece o situație similară există și pentru un alt act acordat aceluiași beneficiar, în 1454 octombrie 2⁹⁶ și regestat în condica Humorului sub data 1454 octombrie 8⁹⁷. Probabil că în vremea alcătuirii celor două rezumate expresia din documentele originale : „Dunăre” și „Nistru” a fost redată prin noua realitate : mănăstirea aducea peștele de la Galați.

Firește, nu este exclus ca, datorită imposibilității de a mai beneficia de vechile privilegii, călugării humoreni să fi produs două falsuri documentare, cu datele apropiate de cele ale actelor autentice. Pe baza rezumatelor păstrate, alternativa nu poate fi însă decît presupusă.

*

Intervențiile de mai sus, consacrate restabilirii datelor inițiale ale unor documente, nu epuizează, desigur, întreaga problematică de această natură privind perioada 1432 — 1447. Astfel, este imposibil de precizat deocamdată, după părerea noastră, cărei domnii a lui Ștefan voievod îi aparțin cele trei acte emise de cancelaria domnească pentru negustorii brașoveni și avînd numai datele de lună și zi : martie 5, iulie 8 și decembrie 19⁹⁸. Atribuite cu probabilitate, de către ultimul lor editor, anului 1435⁹⁹, primele două contravin totuși prevederilor documentului din 1435 mai 26, relative la locul de judecată al împricinaților¹⁰⁰, iar al treilea se află în evidentă contradicție cu realitatea politică de la sfîrșitul aceluiași an¹⁰¹.

⁹³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 725—728.

⁹⁴ Bibl. Acad., ms. nr. 111, f. 81 r. Rezumatul a fost publicat mai întîii de M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 235, de unde a fost preluat în *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 212 (nr. 251).

⁹⁵ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 212 (nr. 252).

⁹⁶ *Ibidem*, p. 271—272 (nr. 326).

⁹⁷ Bibl. Acad., ms. nr. 111, f. 81. Publicat de M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 515—516 de unde a fost reprodus în *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 272 (nr. 328).

⁹⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 692—696.

⁹⁹ *Ibidem*. Vezi tot aici și datările mai vechi.

¹⁰⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 676—677.

¹⁰¹ Din acest motiv el a și fost datat în a doua domnie singulară a lui Ștefan voievod : Eugen Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1930, p. 38 ; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 65—66 ; R. Manolescu, *op. cit.*, p. 70. Nu este exclus însă ca documentul să aparțină totuși anilor 1433 sau 1434, căci tocmai în această vreme la Brașov este menționat un Hanea arcașul : I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV—XVI*, București, 1905, p. 61—62.

În afară de acestea există însă și alte acte, care, deși poartă date complete, trezesc suspiciunea cercetătorului. Ne referim, de exemplu, la mențiunea unui act apărut cu prilejul hotărnicirii satului Cerlina Mare, avînd data de 1440 (6948) septembrie 29¹⁰² și care nu este exclus să fie identic cu originalul din 1441 (6949) septembrie 29¹⁰³ —identitate sugerată de coincidența datelor de lună și zi, precum și de învecinarea satului Rjavenți, dăruit panului Caloian prin cel de al doilea act, cu Cerlina Mare—, sau la rezumatul cu data 1442 (6950) septembrie 21¹⁰⁴, rămas solitar între grupul actelor emise de Iliăș și Ștefan voievozi, pe de o parte, și de Ștefan, secondat de fratele său Petru, pe de altă parte.

O legitimă nedumerire provoacă, de asemenea, documentul original și absolut autentic din 1436 (6944) septembrie 19¹⁰⁵, a cărui dată se află în contradicție cu prezența certă a lui Iliăș voievod și a boierilor săi, între 18 și 23 septembrie 1436, la Liov¹⁰⁶. Deși pentru rezolvarea dilemei s-au formulat pînă acum mai multe soluții¹⁰⁷, singura acceptabilă dintre ele ni se pare a fi aceea că, aidoma altor cazuri lipsite de echivoc¹⁰⁸, gramaticul Pașco a datat nu momentul pronunțării hotărîrii domnești, ci pe cel al redactării actului, cînd, evident, nu mai era necesară prezența persoanelor menționate în cuprinsul său. Validarea și înminarea pergamentului s-au putut efectua, astfel, după întoarcerea domnului și a logofătului Dieniș de la Liov.

Dar, în ciuda tuturor acestor incertitudini, condiționate de puținătatea informațiilor de care dispunem, rectificările datelor documentare operate în paragrafele anterioare sînt în măsură, credem, să aducă precizări utile referitoare mai ales la viața politică a perioadei investigate. Astfel, pe baza celui dintîi document analizat, nu se va mai putea susține, cum s-a procedat uneori, că la 29 iunie 1432¹⁰⁹ sau 1433¹¹⁰ Iliăș voievod era părăsit de majoritatea boierilor săi, după cum presupunerea unei incursiuni a aceluiași voievod, la începutul anului 1435, în Moldova, încununată de un vremelnic succes¹¹¹, va fi lipsită, prin redatarea celui de al doilea act, de orice temei documentar.

¹⁰² *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 171 (nr. 204).

¹⁰³ *Ibidem*, p. 177—178 (nr. 213).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 185 (nr. 221).

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 137 (nr. 166).

¹⁰⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 697—708.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 110, nota 1 și p. 700, A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 66 și Emil Vrtoșu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în sec. al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1960, p. 271.

¹⁰⁸ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *D.I.R.*, *Introducere*, vol. I, p. 36—37.

¹⁰⁹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 46 și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 37.

¹¹⁰ Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea I-III, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 181.

¹¹¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 414.

Reconsiderarea datelor sub care au fost cunoscute pînă acum documentele următoare (nr. 3—7) contribuie, de asemenea, la clarificarea succesiunii evenimentelor din anii 1435—1436, individualizînd domnia lui Ștefan de cea a lui Iliș, iar pe aceasta din urmă, atestată și la începutul anului 1436, de domnia combinată a celor doi frați. Firește, ipoteza unei domnii duble Iliș-Ștefan, în intervalul iunie-septembrie 1435¹¹², se dovedește, din aceleași motive, insuficient de argumentată. O constatare asemănătoare se impune, în urma redatării documentelor de sub nr. 8—10, și cu privire la încheierea colaborării dintre Iliș și Ștefan la conducerea treburilor țării, survenită în anul 1442, dar nu după 8 septembrie, cum s-a considerat îndeobște¹¹³, ci după 1 august.

În sfîrșit, plasarea scrisorii lui Ștefan voievod către brașoveni (nr. 12) în anul 1445 oferă perioadei de asociere a lui Petru la domnia fratelui său o unitate ce i-a fost pînă acum contestată¹¹⁴, modificînd și precizînd în același timp ultima limită cronologică a acestei lucrări: 1445 < după aprilie 5—înainte de mai 28 >.

Pe lîngă aportul informativ menționat, actele studiate aduc însă și o contribuție însemnată la cunoașterea structurii sfatului domnesc din aceeași perioadă, prilejuind cîteva constatări demne de reținut. Astfel, gradul de instabilitate al acestei instituții exclusiv boierești, în ciuda menținerii unor frecvente fluctuații, apare totuși ca vădit atenuat, atît sub raportul ordinii celor dintii boieri, cît și în privința continuității persoanelor în dregătorii. Este suficient să amintim în acest sens, de exemplu, anularea contradicțiilor în care se afla pînă acum sfatul actului de sub nr. 7, față de realitatea anului 1436, atestată de către celelalte documente emise de cancelaria lui Ștefan voievod din Vaslui. Totodată, redatara confirmării acordate de Iliș voievod nepoților lui Giurgiu Ungureanu (nr. 1) într-un cadru ce nu mai permite supoziția părăsirii domniului de către principalii săi colaboratori, dezvăluie, dimpotrivă, după părerea noastră, existența unui cerc, e adevărat destul de restrîns, de „familiar”, cu ajutorul cărora domnul conducea afacerile statului atunci cînd nu beneficia de asistența marilor boieri sau nu o socotea necesară.

Evident, noile date atribuite documentelor analizate se repercu-tează direct asupra listelor sinoptice existente, consemnînd evoluția și structura sfatului domnesc. Cea mai recentă dintre acestea¹¹⁵, va trebui modificată, de pildă, pentru anii: 1433, 1435, 1436, 1438, 1440,

¹¹² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 63.

¹¹³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 106—107; C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20; N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 77; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486; *Istoria României*, vol. II, p. 421; A. Sacerdoțeanu, „Descăleători de țară...”, p. 7.

¹¹⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 204; C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7.

¹¹⁵ A. Sacerdoțeanu, *Sfatul domnesc...*

și 1442—1444 sau pentru câțiva dregători ca: Sima logofăt. Oană Ureacle vornic, Toma vistier, Ion vistier, Ivan Balcean ceașnic ș.a.

*

O altă categorie de informații, mai puțin consistentă cantitativ, dar de o netăgăduită superioritate calitativă, o furnizează izvoarele narative. Din șirul acestora, dat fiind numărul restrâns al însemnărilor și pomelnicelor privind perioada 1432—1457, se remarcă, firește, cronicile slavo-române de la sfârșitul secolului al XV-lea și din secolul al XVI-lea. Din nefericire, însă, pentru computiștii moderni, fie din pricina greșelilor comise de înșiși alcătuitoarii lor, fie din neatenția copiștilor de mai târziu, multe din relatările cronologice pe care ele le cuprind sint tot atât de eronate ca și cele documentare. Dar, dacă unele din inadvertențele sau confuziile de acest gen au format deja obiectul unor intervenții riguros științifice, datorate fie editorilor, fie cercetătorilor perioadei în cauză, altele au continuat să rămână sub semnul incertitudinii, fiind, din această pricină, prea puțin utilizate în studiile de specialitate. Iată de ce considerăm că reexaminarea lor în raport cu noile precizări cronologice ale izvoarelor documentare este absolut necesară.

Înainte însă de a proceda la o astfel de operațiune, aceleași cerințe metodologice impun, mai întâi, prelucrarea informațiilor narative în contextul specific al categoriei de izvoare care le furnizează. Desigur, nu vom pătrunde din nou în labirintul, pe alocuri încă nedescifrat, al elaborării acestor manuscrise și al transformărilor lor ulterioare, sarcină ce depășește limitele studiului de față. Subliniem doar că în ceea ce privește epoca de care ne ocupăm cronicile slavo-române cunoscute azi lasă să se întrevadă existența a două prototipuri distincte: primul (A) urmat de *Letopisețul anonim* și de acea variantă cunoscută *Letopisețului moldovenesc* folosit de Gr. Ureche, iar al doilea (B), transpus în *Cronica moldo-polonă*, *Cronica moldo-rusă* și în tustrelele variante ale *Letopisețului de la Putna*. Datorită înregistrărilor sale lancunare este mai greu de precizat în ce raport față de prototipul B se află *Cronica scurtă*, deși concepția sa de realizare este, evident, aceeași ¹¹⁶.

Cea dintâi etapă în verificarea autenticității datelor cronologice, pe care realitatea celor două prototipuri o presupune, constă în consemnarea și eventual explicarea tuturor incongruențelor dintre diferitele variante înrudite tipologic. Comparând, astfel, știrile transmise de *Letopisețul anonim* cu cele oferite de *Letopisețul moldovenesc*, se constată cu ușurință că cele două variante înfățișează în mod diferit succesiunea războielor dintre Iliș și Ștefan ¹¹⁷. Așa cum s-a observat însă ¹¹⁸, cel

¹¹⁶ Toate considerațiile noastre se bazează pe ediția citată a *Cronicilor slavo-române*, îngrijită de P. P. Panaitescu.

¹¹⁷ *Cronicile slavo-române*, p. 15 și Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 80—82.

¹¹⁸ I. Minea, *Letopisețele moldovenesti scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”, I (1925), p. 227. Presupunerea că lupta de la Piperești a avut loc în 1443 nu poate fi însă acceptată, deoarece în acest an 8 martie a căzut într-o vineri și nu într-o joi, cum calculase autorul (vezi *D.I.R., Introducere, vol. I, anexa VIII, p. 31*).

de al cincilea război dintre frații învrăbiți relatat de varianta utilizată în *Letopisețul moldovenesc*, nu reprezintă de fapt decît rezultatul interpretării denaturate a textului original, lăsîndu-i-se celui de al treilea război numai indicația privitoare la locul său de desfășurare și combinîndu-i-se data cu localitatea unde s-a produs cea de a patra luptă, în timp ce data acesteia din urmă a fost considerată ca arătînd o nouă confruntare a combatanților. Subliniem, de asemenea, că numai un astfel de tratament al paragrafului original putea să-l conducă pe autorul *Letopisețului moldovenesc* la concluzia că toate cele „cinci” războaie au fost cîștigate de Ștefan. În ceea ce privește controlul veridicității datelor cronologice ale acestor conflicte, juxtaponerea de mai sus se dovedește a fi insuficientă, oferind pentru ultimele lupte dintre Iliș și Ștefan, de la Podrața și Piperesti, cite două alternative: 1435 august 4 și 1436 august 4 și, respectiv, 1436 martie 8 și 1437 martie 8.

În cadrul grupei de variante derivînd din prototipul B, neconcordanțele de ordin cronologic pot fi rezolvate însă chiar și la acest nivel, întrucît durata de 2 ani atribuită primei domnii a lui Iliș de către *Letopisețul Putna I*,¹¹⁹ în loc de 2 ani și 9 luni, cît se află în celelalte texte, sau cea de 7 ani, dată de *Cronica moldo-rusă*¹²⁰ ultimei domnii a lui Ștefan, pentru cei 5 ani consemnați de restul letopisețelor, sînt simple inadvertențe datorate copiștilor.

Etaapa următoare a acestei investigații critice presupune, firește, compararea prototipurilor care au generat variantele amintite. Din păcate însă, deosebiri de concepție, de prezentare a materialului informativ și, în ultimă instanță, de conținut, reduc la minimum această operațiune. Ceea ce se poate afirma, incontestabil, după părerea noastră, este doar contaminarea care s-a produs la un moment dat între aceste arhetipuri: fie direct, fie prin intermediul unei surse comune, deoarece numai modul cum redă prototipul A desfășurarea evenimentelor dintre anii 1432—1435¹²¹ putea să provoace greșeala de calcul și succesiune pe care autorul prototipului B o săvîrșește¹²²: acordarea unei durate de 2 ani și 9 luni, în loc de 1 an și 9 luni, domniei lui Iliș și omiterea domniei următoare, a lui Ștefan. Completarea care se poate aduce în acest fel perioadelor cînd au domnit cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, are totuși o importanță deosebită întrucît totalizîndu-le: 1 an și 9 luni + 1 an și 10 luni + 7 ani + 5 ani, obținem o durată de 15 ani și 7 luni, deci aproape exact cît cuprinde intervalul de care ne ocupăm.

Alături de stabilirea arborelui genealogic al cronicilor tratînd despre perioada studiată și a metamorfozării diferitelor informații transmise de ele, o necesitate de aceeași acuitate pentru emendarea datelor cronologice constă în reconstituirea modalității de lucru a analiștilor

¹¹⁹ Cronicile slavo-române, v. 42.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹²¹ *Ibidem*, p. 15.

¹²² *Ibidem*, p. 61, 70, 160, 177.

care au realizat prototipul surselor în cauză. În acest sens se impune de la început observația că autorii cronicilor slavo-române din secolul al XV-lea nu s-au străduit să refacă întreg procesul istoric al epocii mai vechi, în măsura în care le-o permitea materialul informativ existent, limitându-se, în special, la completarea știrilor înregistrate de tradiție cu relatarea acelor evenimente pe care le cunoșteau fie direct, fie prin mijlocirea persoanelor din anturajul imediat. Numai așa se explică de ce date ale unor izvoare de altă natură, care s-au păstrat uneori pînă astăzi, lipsesc integral ori sînt redată greșit în textul letopiseștelor ¹²³, după cum mulțimea datelor eronate exclude, după părerea noastră, folosirea unor presupuse însemnări contemporane cu evenimentele ¹²⁴.

Utilizarea extrem de redusă a informațiilor scrise anterioare conduce însă, implicit, la acceptarea calculului cronologic drept o modalitate de lucru curentă a analiștilor și reclamă verificarea lui consecventă. Pornindu-se de la o astfel de constatare și considerîndu-se, probabil, că data de săptămîină reprezintă un accesoriu al datei, un atribut menit să confirme autenticitatea zilei dintr-o lună, s-a presupus că elementul cel mai frecvent calculat era chiar acesta ¹²⁵. Observația, evidentă, într-adevăr, pentru felul de memorare a datelor din zilele noastre, nu se confirmă însă pentru epoca la care ne referim. Ceea ce amintirea conserva atunci nu erau elementele majore ale unei date : perioada și anul, ci componentele ei secundare, dar tocmai de aceea specifice, ca data de zi și săptămîină sau raportul cronologic față de cea mai apropiată sărbătoare religioasă.

Examînînd greșelile de dată referitoare la prima jumătate a secolului al XV-lea, această observație se explică aproape în majoritatea cazurilor. Este astfel, foarte posibil, ca Alexandru cel Bun să fi devenit domn la 23 aprilie, dar nu în anul 1399 (6907), cum se afirmă în *Letopiseșelul anonim* ¹²⁶ ci abia în anul următor, 1400 (6908) ¹²⁷, dacă cum otrăvirea lui Alexăndrel s-a putut produce, într-adevăr, la 26 august, informație relatată de mai multe texte ¹²⁸, dar nu în anul 1454 (6962), ci abia în 1455 (6963), an în care el mai domnește, de altfel, cîteva luni.

¹²³ Nu au fost utilizate, de pildă, inscripțiile pietrelor funerare existente în necropolele domnești, care furnizează pe alocuri date unice (vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 262—263 (nr. 68), p. 271—272 (nr. 78), p. 273—274 (nr. 80), p. 275 (nr. 82).

¹²⁴ Cum credea Ion Bogdan, *Scrieri alese*, București Editura Academiei, 1968, p. 383.

¹²⁵ P. P. Panaitescu, în *Introducere la Cronicile slavo-române*, p. XI.

¹²⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 14.

¹²⁷ Sinura informație care mai putea constitui un impediment în fixarea începutului domniei lui Alexandru cel Bun în anul 1400 era oferită de data celui dintîi document provenit din cancelaria noului domn. D. P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun*, în „*Revista arhivelor*”, VIII (1965), nr. 2, p. 50—59, a dovedit însă, fără putință de tăgadă, că actul este un fals.

¹²⁸ *Cronicile slavo-române*, p. 61, 70 (aici data este atribuită însă în mod greșit altui eveniment) și 178.

În ceea ce privește raportul dintre elementele minore ale unei date: ziua dintr-o săptămână și ziua dintr-o lună, el trebuie rezolvat, după părerea noastră, respectând același principiu, adică în favoarea celui dintii. Deosebit de ilustrativă în acest sens ni se pare a fi tocmai greșea de calcul comisă cu prilejul datării căsătoriei lui Iliș, în anul 1425¹²⁹, care, conform obiceiului, nu s-a putut oficia într-o marți, cum ar fi normal să credem dacă am reține ziua de 23 octombrie, ci desigur, la 21 octombrie, deci într-o duminică, cum se și precizează în continuare. Aceeași indicație este oferită și de cazul uciderii lui Bogdan voievod la Reuseni, de către Petru Aron, într-o vineri din luna octombrie a anului 1451, dar care nu a putut să cadă în ziua de 16 așa cum completează autorul *Letopiseșului anonim*, ci în ziua de 15, cum atestă chiar inscripția lespedei funerare pusă de Ștefan cel Mare pe mormântul tatălui său¹³⁰.

Aplicând concluziile de mai sus informațiilor cronologice eronate referitoare la perioada abordată, este de la sine înțeles că dintre datele cunoscute ale luptei de la Piperesti, aceea care trebuie reținută este 1436 martie 8, când ziua de săptămână a fost într-adevăr joi, după cum ziua de săptămână a luptei de la Podraga, vineri, nu poate fi contestată impunând fie data de 1435 august 5, fie pe aceea de 1436 august 3.

Epuizarea principalelor aspecte solicitate de critica internă a textelor face posibilă, în final, cercetarea congruenței știrilor provenite din surse diferite și eliminarea acelor mai puțin sigure, atunci când deza acordurile apărute nu pot fi rezolvate prin altfel de procedee. În această din urmă situație se află, de exemplu, cele două date ale luptei de la Podraga. Continuitatea atestărilor documentare pentru lunile iulie și august ale anului 1436¹³¹ și lipsa lor pentru aceeași perioadă a anului precedent obligă la acceptarea ultimei alternative: 1435 august 5, cu atât mai mult cu cât la 26 august¹³² Ștefan voievod anunța regelui polon că se împăcase cu fratele său Iliș, recunoscându-l domn al întregii țări.

O atitudine diferită se impune însă cu privire la data orbirii lui Iliș de către fratele său Ștefan, dată transmisă de *Letopiseșul anonim*

¹²⁹ Cronicile slavo-române, p. 14.

¹³⁰ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 275 (nr. 82). Data de 17 octombrie 1451, pe care o poartă ultimul document de la Bogdan voievod (*D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 248, nr. 298) se explică, desigur, prin consemnarea de către diac a momentului redactării actului, mai ales dacă avem în vedere faptul că sprijinitorii domnului defunct, printre care se aflau, desigur, atât beneficiarul actului cât și logofătul care l-a sigilat, nu puteau fi constrânși de către detașamentul restrâns condus de către Petru Aron să predea imediat cetatea de scaun a țării. Dimpotrivă, este de presupus că rezistența acestuia a încetat abia după sosirea lui Alexandrel cu ajutor militar polon (vezi I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, p. 43).

¹³¹ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121—122 (nr. 150) și 128—135 (nr. 158—162 și 164).

¹³² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 678—681,

intr-o formă care nu permite supoziția unei eventuale inadvertențe : „În anul 6952 < 1444 >, mai, vineri, înainte de coborîrea Sfîntului Duh < 29 >, Ștefan voievod a prins pe Iliș voievod și l-a orbit”¹³³. Totuși, așa cum s-a observat¹³⁴, înțelegerea din 29 februarie 1444, dintre Marinca, soția lui Iliș, și cîțiva demnitari poloni privind cetățile Hotin, Țețina și Hmielov, sugerează nu numai renunțarea vremelnică a familiei lui Iliș la pretențiile sale asupra tronului Moldovei, dar și faptul orbirii domnului, căci, altfel, ar fi de neînțeles motivul pentru care tranzacția este încheiată de Marinca și nu de Iliș însuși. Pe de altă parte, scrisoarea expediată de Ștefan voievod brașovenilor la 23 februarie 1444¹³⁵ confirmă, într-adevăr, încheierea recentă a unei stări de război în Moldova, stare al cărei autor nu putea fi decît fratele polonofil al domnului, Iliș.

În fața acestei divergențe informative contestarea veridicității cronologice a uneia dintre cele două surse nu ni se pare a fi soluția cea mai nimerită. Dimpotrivă, sîntem de părere că în interpretarea actului din 29 februarie 1444 a intervenit un viciu de logică, întrucît emiterea lui de către Marinca poate fi explicată nu numai prin orbirea lui Iliș, ci și prin lipsa efectivă a acestuia din Polonia. Iată de ce considerăm că intervenția militară a lui Iliș, care se va fi produs într-adevăr în perioada 29 noiembrie 1443 — 23 februarie 1444, cînd în șirul atestărilor documentare se constată o pauză, a avut, pentru promotorul ei, un sfîrșit tragic, Ștefan voievod reușind să-l prindă pe fratele său și să-l rețină în țară, pînă cînd, din motive lesne de bănuît, s-a hotărît să-l orbească, înlăturîndu-l astfel definitiv din competiția tronului.

Ultimul aspect al problematicii cronologice relevate în paragrafele anterioare constă în corijarea succesiunii domnilor Moldovei din intervalul 1432—1447, succesiune ce presupune, din punct de vedere temporal, următoarele aspecte : ordinea și durata domniilor, data instituirii și anulării de către una din părți a diferitelor asocieri, precum și momentul apariției sau încetării unor pretenđențe la tronul țării. Tustrele aspectele rezultă, deși nu întotdeauna cu exactitatea necesară, din conjugarea tuturor datelor sigure de care dispunem în acest sens. Înainte însă de a proceda la o astfel de construcție, aceeași exigență metodologică impune din nou cîteva precizări referitoare la principiile de elaborare pe care le-am adoptat.

Subliniem, mai întii, că singurul criteriu de necontestat în acordarea calității de domn îl oferă formularul documentelor emise de cancelaria domnească. Iată de ce nu am apreciat raporturile dintre Iliș și Ștefan, din perioada 1436—1442, drept dovada unei asocieri de un fel deosebit

¹³³ *Cronicile slavo-tomâne*, p. 15.

¹³⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, I, p. 20.

¹³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723.

la domnie, așa cum s-a procedat¹³⁶, ci dimpotrivă, ca mărturia unei adevărate diarhii, chiar dacă în actele emise de primul fiu al lui Alexandru cel Bun se resimte tendința de a-l considera inferior pe frațele său. Depășirea oricăror limite ale unei asocieri în cadrul acestui consorțiu este, de altfel, confirmată și de indicațiile izvoarelor numismatice¹³⁷ și sigilografice¹³⁸ sau de autorii cronicilor slavo-române de mai târziu, care prezintă ca domni ai țării pe ambii frați.

În ceea ce privește calitatea de asociat, menționăm că, respectînd accepțiunea ei în aceleași acte de cancelarie, nu am atribuit-o decît purtătorilor titlului de voievod¹³⁹. Este adevărat că Roman, fiul lui Iliăș, nu avea decît 11 ani la data primei sale atestări documentare ca voievod: 1438 august 18¹⁴⁰, dar vîrsta nu putea constitui, credem, un impediment serios în calea asocierii formale a întîiului născut la domnie, cu atît mai mult cu cît Alexandrel va ajunge la aceeași ani chiar pe tronul țării¹⁴¹.

De la această regulă ne-am permis însă și o excepție, în cazul lui Ștefan voievod, al cărui titlu din scrisoarea adresată regelui polon la 26 august 1435¹⁴² ar putea fi interpretat în sensul asocierii sale la domnia lui Iliăș pentru întreaga perioadă dintre 5 august 1435 și 8 martie 1436. Am considerat totuși că titlul lui Ștefan nu trebuie pus, în situația de față, în legătură cu asocierea sa la domnie, pe care n-o dovedește nici împăcarea cu Iliăș și nici obținerea de la acesta a unui apanagiu, ci cu fosta sa situație de domn. Într-adevăr, documentele interne emise de Iliăș în acest răstimp nu menționează deloc credința fratelui său, care, nemulțumit de rolul ce-i fusese atribuit, își va încerca din nou șansele în lupta de la Piperesti, din 8 martie 1436.

Deși mai puțin abordată decît instituția domniei sau a asocierii la domnie, pretenzența la tronul Moldovei în această perioadă reclamă și ea, din punct de vedere cronologic, cîteva lămuriri. Este foarte posibil, astfel, ca Ștefan să fi formulat încă din anul 1432 anumite pretenții la conducerea statului. Pretenzența sa efectivă nu poate fi considerată însă ca începînd decît după 15 iunie 1433, deoarece ultimul act de la Iliăș

¹³⁶ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 280. În analiza extrem de judicioasă și amănunțită, a situației politico-juridice din perioada 1435—1442 autorul a săvîrșit, totuși, după părerea noastră, o eroare fundamentală, considerînd realitatea documentară din anii 1436—1442 prin prisma împăcării din august 1435 între cei doi frați și interpretînd contractul feudal încheiat cu acest din urmă prilej, între suzeran și vasal, prin semnificația actelor de mai târziu. Statutul politic al țării hotărît în august 1435 a fost însă modificat ulterior, în urma luptei de la Piperesti, din martie 1436, ceea ce impune studierea separată a celor două perioade.

¹³⁷ Octavian Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II (1951), nr. 1, p. 52—53.

¹³⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 98.

¹³⁹ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 261—262.

¹⁴⁰ D.I.R., A., XIV—XV, vol. I, p. 156—157 (nr. 187) și *Cronicile slavo-române*, p. 14.

¹⁴¹ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 223.

¹⁴² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 681—683.

voievod îi mai consemnează buna sa credință¹⁴³. Același criteriu, al declarării publice a pretenției, ne-a determinat să nu-i artuim atari intenții nici celui de al treilea fiu al lui Alevandru cel Bun, Petru, pină în momentul cînd el nu și le-a dovedit prin faptele sale. În ceea ce-l privește pe Roman, ajuns, în anul orbirii lui Iliș, la o vîrstă care-i dădea dreptul să asprîe la calitatea supremă, el nu putea, firește, decît să reia ambițiile tatălui său, înscriindu-se ca un preten-dent serios în lupta pentru tron.

Ultimele observații preliminare, pe care le considerăm necesare privesc aspectul tehnic al alcătuirii unei liste cronologice. Subliniem astfel că, în mod obișnuit, informațiile documentare nu pot servi decît să certifice schimbările de domnie survenite, intervalele în care ace-s-tea s-au produs, deoarece începutul sau sfîrșitul activității cancelariei domnești nu au coincis, și practic nici nu puteau coincide, cu inagura-rea sau încetarea diferitelor domnii. Intrebuințarea lor la stabilirea unui tablou sinoptic al domniilor nu poate fi de aceea, îndreptățită decît atunci cînd lipsesc orice fel de știri mai precise.

Sîntem conștienți, firește, de faptul că duratele atribuite de croni-cile slavo-române domniilor din veacul premergător epocii lui Ștefan cel Mare sînt departe de a fi exacte. O eroare de zile sau luni este foarte posibilă, întrucît nu toate domniile s-au putut încheia odată cu împlinirea unei anumite unități de măsură a timpului. Dar, spre deose-bire de perioada anterioară domniei lui Alexandru cel Bun, pentru care coeficientul de aproximație nu poate fi limitat, indicarea de către auto-rii textelor narative, începînd cu prima domnie a veacului al XV-lea, nu numai a anilor domniți, ci și a lunilor, semnaleză o scădere sub-stanțială a aceluiași coeficient. Tocmai de aceea, față de informațiile de această natură privind intervalul de care ne ocupăm, se impune, credem, o mai mare atenție.

Am menționat deja faptul, extrem de semnificativ, că totalizînd duratele tuturor domniilor dintre anii 1432—1447 așa cum sînt ele pre-zentate în textele analizate mai sus, rezultatul este cel normal: 15 ani și 7 luni. Coincidența nu se reduce însă numai la acest aspect, ci afec-tează fiecare domnie în parte, întrucît, calculîndu-le începutul și sfîr-șitul, nici una din atestările documentare nu este contrazisă sub raport temporal. Data ultimului act avînd în intitulăție pe Iliș și Ștefan voie-vozi, 1 august 1442, nu poate constitui, firește, un contraargument serios, deoarece diferența de timp față de termenul obținut prin socoti-rea duratelor domniilor anterioare, și anume: sfîrșitul lunii iulie, este minimă. În ceea ce privește, durata de 7 ani acordată domniei lui Iliș și Ștefan, este evident că ea trebuie raportată nu la perioada de colabo-rare efectivă, care a început conform relatărilor documentare abia după 8 martie 1436, ci la cea de înțelegere formală între frați, survenită în urma luptei de la Podraga, din 5 august 1435.

¹⁴³ *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 102 (nr. 120).

Sintetizînd rezultatele comentariilor de pînă aici propunem în încheiere următorul tablou cronologic :

DOMNIIILE

Numele

Durata

Ilie	1432 ianuarie 1—1433 <septembrie >
Ștefan	1433 <octombrie>—1435 august < 5 >
Ilie	1435 august <5>—1436 martie 8
Ilie și Ștefan	1436 martie 8—1442 < august după 1 >
Ștefan	1442 < august după 1 >—1447 iulie 13

ASOCIERILE

Ilie cu Roman	1438 <iunie după 20/înainte de august 18 > —1442 <august după 1 >
Ștefan cu Petru	Probabil 1442 < august după 1 >— 1445 <aprilie după 5/mai înainte de 28 >

PRETENDENȚELE

Ștefan	1433 < iunie după 15 > — <septembrie >
Ilie	1433 <octombrie>—1435 august <5>
Ștefan	1435 august <5>—1436 martie 8
Ilie	1442 < august după 1 >—1444 mai 29
Roman	1444 mai după 29—1447 iulie 13
Petru	1445 <aprilie după 5>—1447 iulie 13.

RECTIFICATIONS CHRONOLOGIQUES

CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE DE 1432 À 1447

RÉSUMÉ

Dans cette étude, fondée sur des informations documentaires et narratives, l'auteur examine la chronologie de la période comprise entre 1432 et 1447 de l'histoire de l'Etat moldave, période relativement à laquelle de nombreuses discussions ont eu lieu sans aboutir à un accord.

L'auteur analyse d'abord, au point de vue diplomatique, les actes moldaves internes publiés dans le recueil de „Documents relatifs à l'histoire de la Roumanie”, série A, XIVe—XVe siècles, tome I (1384—1475), aux dates: 143 <3> juin 29, 1435 février 17, 1435 <avant octobre 8>, <1436—1442> (nr. 148), <1436—1442> (nr. 149), 143 <6> ...15, <1436> août 24, <1442—1443> juin, 1442 août 10 et 30, 1442 septembre 8 et 1445 septembre 23 ainsi que les actes externes édités par M. Costăchescu dans la collection „Documents moldaves antérieurs à Etienne le Grand”, tome II, aux dates: 1444 mars 2 et 1444 mai 28. Selon l'opinion de l'auteur, les dates réelles de ces actes sont: 143 <8 mai 18>, <1436> février 17, 1435 <janvier 1—juillet>, <1437 juin après le 20—1442 août après le 1er>, 143 <6 mars 8>—144 <1 décembre 31>, 143 <6 juin—juillet> 15, <1438> août 24, <1443> juin, 1442 août 1, 14 <4> 0 <septembre—octobre> 8, 1445 septembre 27 et 1444 février 23 et <1445> mai 28.

La critique comparative des chroniques slavo-romaines des XVe et XVIe siècles, dont deux prototypes ont été identifiés, ainsi que la reconstitution de la

méthode de travail des analystes ont permis à l'auteur de constater de nouvelles inadverlances chronologiques. Il a réussi à mettre en évidence que le nombre des guerres engagées entre les deux fils du prince Alexandre le Bon, Iliash et Etienne, dans l'intervalle 1433—1437, n'a pas été de cinq, comme un des textes slavo-roumains l'atteste, mais seulement de quatre, la date exacte de la dernière guerre, celle de Piperesti, étant 1436 mars 8. L'auteur rectifie aussi l'erreur commise dans un des prototypes des chroniques slavo-roumaines, dans lequel, le texte antérieur d'un autre prototype ayant été mal interprété, a été omis, à l'occasion de l'énumération des règnes de cette période, le règne du prince Etienne qui a duré 22 mois.

La confrontation des informations fournies par les textes narratifs et des informations fournies par les actes de chancellerie a aussi rendu nécessaires des rectifications chronologiques. Entre les deux dates recalculées de la bataille de Podraga : 1435 août <5> et 1436 août <3> l'auteur considère valable la première. Quant à la date lorsqu'Iliash a été rendu aveugle par son frère Elienne : 1444 mai 29, l'auteur suggère une nouvelle explication : à la suite de son incursion de Pologne, qui a eu lieu dans l'intervalle 29 novembre 1443—23 février 1444, Iliash, ayant été fait prisonnier, a été maintenu en captivité jusqu'à la fin du mois de mai, quand il a été aveuglé.

Dans la dernière partie de cette étude, l'auteur présente quelques observations sur le mode d'interprétation des informatios relatives à la qualité de certains compétiteurs au trône princier. Ainsi il considère que le meilleur critère d'apprécier leur qualité réside dans le formulaire des actes internes, mais la signification d'un document certaine période ne doit être interprétée que par rapport aux documents de la même époque. C'est pourquoi l'auteur estime que dans l'intervalle août 1435 — mars 1436, Etienne n'a été que prétendant au trône de Moldavie, le titre de „voïvode" lui ayant été attribué à cause de sa qualité d'ancien prince régnant. Quant au début de la diarchie Iliash-Etienne, elle devrait être fixée en mars 1436. Si on interprète les informations documentaires dans le même esprit, on arrive à la conclusion que Roman „voïvode", fils d'Iliash, a été associé au prince régnant à partir du mois d'août 1438. Enfin, l'auteur, ayant confronté les mentions des chroniques concernant les règnes de la période étudiée avec les attestations documentaires contemporaines, a constaté qu'elles étaient approximativement exactes.

Comme conclusion, l'auteur propose un nouveau tableau chronologique des règnes, des associations au trône de la Moldavie et des prétendances à la couronne pendant la période janvier 1432—juillet 1447.

**PROPRIETATEA FUNCIARĂ ȘI IMOBILIARĂ A MESERIAȘILOR,
NEGUSTORILOR, BOIERILOR ȘI MĂNĂȘTIRILOR
DIN ORAȘELE MOLDOVENEȘTI.
REGIMUL ȘI ROLUL EI (SEC. XV—XVIII)**

DE

N. GRIGORAȘ

În evul mediu proprietatea funciară și imobiliară din orașele Moldovei, a avut, în general, un caracter limitat¹, fiind condiționată, în sensul că deținătorii ei au fost constrinși să îndeplinească o serie de obligații față de familie, comunitate și stat. Spre deosebire de proprietatea funciară latifundiară, indiviziunea a fost caracteristica bunurilor imobiliare. Ieșirea din indiviziune se făcea numai prin vânzare, donație sau confiscarea părților feicăruui succesor, de orice grad de rudenie sau titlu s-ar fi prevalat. Neexistind nici o discriminare de sex, femeile ca și bărbații aveau același drept, ca urmași ai oricărui deținător de bunuri funciare și imobiliare în orașe, ascendent, descendent sau colateral. Deci, în timpul orînduirii feudale, cel puțin pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea în orașe nu a operat noțiunea proprietății exclusive asupra bunurilor funciare sau imobiliare.

Proprietarul real al unui bun funciar sau imobiliar dintr-un oraș nu putea dispune de el decît cu aprobarea membrilor familiei, iar domnitorul îl putea prelua cînd deținătorul lui era acuzat sau vinovat de înaltă trădare. Legal transferarea și succesiunea proprietății funciare și imobiliare din orașe se făcea prin acte speciale, cu caracter dispozitiv, aprobate de domn, încheiate în fața lui, a unei alte instituții sau a unui dregător de stat. Asemenea acte se întăreau cu sigiliul domnesc, cu ale instituțiilor respective sau cu ale dregătorilor lor.

¹ N. Grigoraș, *Proprietatea funciară a orașelor moldovenești în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, an. XII (1961), fasc. 2, p. 213—232.

S-a demonstrat că prin acte speciale domniile au recunoscut, încă de la întemeierea statului, comunităților urbane proprietatea asupra vetrei orașelor și a unor terenuri din apropiere². Comunitățile urbane și-au exercitat în mod eficient dreptul de proprietate asupra vetrelor orașelor, garantat de privilegiile domnești, fiindcă au putut vinde³ sau dona locuri pe care urmau să se construiască imobile⁴.

Meseriașii și negustorii din orașe au avut terenuri pe care și-au construit imobile pentru locuit, ateliere și prăvălii în care își exercitau meseriile sau comerțul. Numeroase documente din evul mediu se referă la cumpărările și vânzările de locuri și de imobile din vetrele orașelor, făcute de meseriași și negustori, dar și de boieri și membri ai clerului.

Deoarece în timpul orînduirii feudale orașele moldovenești au fost deseori atacate sau incendiate iar arhivele arse sau pierdute și comunitățile locale cu întreaga lor administrație dispersate, populația orașelor, compusă în cea mai mare parte din meseriași și negustori, nu a putut să reziste mult timp și eficient asalturilor clasei exploatare, care a urmărit perseverent să-i acapareze mijloacele principale de existență, adică terenurile și imobilele.

Marea boierime și mănăstirile prin legăturile pe care le aveau cu domnul și datorită faptului că dețineau posturile cheie din administrația de stat au reușit să desființeze, în primul rînd dreptul de proprietate și de folosință exclusivă al comunităților urbane asupra terenului din jurul orașelor, schimbîndu-l într-un contract de arendă. Totodată au urmărit, fără succes, să transforme pe locuitorii din orașe în oameni depedenți. Se știe că domni inconștienți, începînd în special din secolul al XVII-lea, au dăruit boierimii și mănăstirilor terenuri în orașe și cu timpul chiar orașe.

Meseriașii și negustorii din orașe au avut în proprietate locuințe proprii și imobile adecvate pentru exercitarea comerțului și meseriilor. Ca atare sînt numeroase documente care se referă la construcții, vânzări și cumpărări de imobile și terenuri de către meseriași și negustori, dar și de către boierime și cler.

Pentru orașele din Moldova nu se poate face o comparație numerică între negustori și meseriași deoarece ne lipsește materialul informativ. Negustorii, față de meseriași, au dispus de mijloace materiale mai mari și ca atare, au avut în proprietate terenuri și imobile numeroase. Astfel se și explică faptul că numeroși negustori și-au

² *Ibidem.*

³ Arh. St. București, M-rea Neamț, XXXVII/9, LIII/10.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 18—19; „Ion Neculce. Buletinul Muzeului municipal—Iasi” (în continuare se va cita „Ioan Neculce. Buletin”), fasc. 2, p. 271—272; I. Antonovici, *Documente birădene*, vol. I, p. 10—11; vol. II, p. 23—24 etc.

permis să facă donații de terenuri și imobile persoanelor particulare⁵ și mănăstirilor⁶.

Meseriașii puteau cumpăra case, cu teren „cu tot” și cu grădini, întinderea acestora nefiind limitată⁸. Majoritatea celor care cumpărau numai terenuri plănuiau să-și construiască locuințe sau prăvălii iar dacă nu aveau posibilitatea să-și concretizeze intențiile, le puteau vinde oricui. După prețurile de vânzare sau de cumpărare, imobilele proprietate a meseriașilor se pot grupa în trei categorii. Prima categorie, destul de redusă ca număr, cuprinde imobilele evaluate în medie între 130—300 lei⁹, a doua imobilele evaluate între 45—100 lei¹⁰ și a treia, cele a căror valoare fusese fixată între 5—40 lei¹¹. Cei care dețineau imobilele cuprinse în ultima categorie făceau parte dintre meseriașii cu reduse posibilități materiale, cu un nivel de viață scăzut și erau cei mai numeroși¹². Au fost însă și meseriași care cumpărau imobile în valoare de 120 galbeni, „bani buni”¹³ sau care vindeau câte un teren în valoare de peste 300 taleri¹⁴. Se pare că valoarea terenurilor ca și a imobilelor meseriașilor din orșe nu depindea numai de mărime, ci mai ales de așezare, adică dacă erau sau nu în apropiere de centrele comerciale¹⁵.

Ca valoare atît proprietățile funciare cît și imobiliare din orășe ale negustorilor se pot împărți de asemenea în trei categorii și anume: 1) cele care valorau între 150—500 lei¹⁶, 2) între 50—100 lei¹⁷ și 3) între 20—50 lei¹⁸. În general, valoarea medie a imobililor de locuit

⁵ Arh. St. Iași, CDLIX/62, 66; M-rea Sf. Sava, LVIII/2; M-rea Galata, XIV/23; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 6, 45—46.

⁶ *Documente privind istoria României*, A, Moldova (în continuare se va cita D.I.R., A), sec. XVI, vol. IV, nr. 109; „Arhiva istorică a României”, I, p. 182; „Ion Neculce. Buletin”, fasc. I, p. 115—116; fasc. 4, p. 138—139.

⁷ Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XI/4.

⁸ Arh. St. Iași, CLXXIV/27; Bibl. Acad., LXXIV/2.

⁹ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 119; fasc. 2, p. 279, 286—287; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXII, p. 361—363, 367—370 etc.

¹⁰ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XIV/1; LVIII/1; „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 141, 143, 144; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 69; vol. II, p. 71; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 474—475.

¹¹ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 95—96; fasc. 2, p. 264, 266—267, 274; fasc. 6, p. 113, fasc. 9, p. 86—89; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/21; Gh. Ghi-bănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 235—236.

¹² „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 9, p. 86. La 20 aprilie 1723, cu ocazia decesului lui Ilie bucătarul și a soției sale, neavînd bani de înmormîntare, li s-a vîndut casa cu 13 lei; vezi și fasc. 2, p. 266—267 (1780 martie 15).

¹³ Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XI/4 (1637 iunie 30).

¹⁴ *Ibidem*, XI/6.

¹⁵ *Ibidem*, Ms. nr. 579, f. 1—3.

¹⁶ Arh. St. Iași, XXXV/3; Arh. St. Bacău, XI/1; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/30 etc.

¹⁷ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 149; fasc. 8, p. 62; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/24 etc.

¹⁸ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 261, 267—268; fasc. 6, p. 114, 116—117; fasc. 9, p. 148—149; Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 260 etc.

în proprietatea negustorilor era mai ridicată decît a celor deținute de meseriași, ceea ce indică posibilitățile de ciștișg mai mari ale celor dintii și deci un nivel de trai superior.

Pentru imobilele din categoria întii destinate locuințelor se găseau, cînd era cazul, cumpărători și din rîndul boierilor. Dăm ca exemplu pe Iacob Frincul din Iași, care a vîndut, la 23 septembrie 1616, o casă, cu 300 taleri, lui Nicoriță, mare vornic de Țara de Sus¹⁹. Pentru începutul secolului XVII-lea suma este destul de ridicată, ceea ce dovedește că imobilul a corespuns pretențiilor marelui boier cumpărător.

Pe lîngă locuințe, negustorii, orice comerț ar fi exercitat, au avut în proprietate cîte una sau mai multe prăvălii în diferite mahalale. De exemplu, soția unui fost circiumar din Iași deținea, împreună cu o rudă a ei, tot femeie, înainte de 16 martie 1669, un număr de 20 prăvălii, pe care le-au vîndut cu suma de 500 lei²⁰.

Numeroase documente se referă la transferuri de prăvălii, prin vînzări donații sau schimb între negustori. Actele se încheiau de părți cu participarea vecinilor, care cunoșteau situația de fapt și drept a imobilelor cărora urmau să li se schimbe proprietarii²¹. Deși într-un număr de acte de vînzare a imobilelor din orașe de către negustori nu se precizează cauza, în unele se arată că le-au înstrăinat pentru a-și achita datorii scadente²². În asemenea situații au fost puse în specaii soțiile negustorilor și meseriașilor decedați. Ele, din felul cum sînt redactate actele de vînzare-cumpărare, consemnau și suma datoriilor rămase după soții decedați.

*

S-ar părea că în perioada de timp în care orașele au dispus de o oarecare autonomie, de o administrație proprie, aleasă de comunități aveau și venituri proprii, provenite din perceperea de taxe pe bunurile comercializate, din exploatarea morilor, sladnițelor, din cotizații, donații etc. Dar, pentru că morile aduceau venituri mari, mănăstirile și boierii și-au îndreptat atenția asupra lor și au reușit, cu sprijinul domnilor, ca să și le însușească. Primul act cunoscut prin care s-a făcut o asemenea donație are data de 31 octombrie 1402. Donația făcută mănăstirii Moldovița cuprindea două mori în Baia, precum și o jumătate din sladniță, pe care urma să le exploateze împreună cu administrația orașului, adică să-și împartă veniturile²³. Ceva mai tîr-

¹⁹ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 70.

²⁰ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/38.

²¹ Arh. St. Iași, CCCLX/1, p. 93; „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 121, 266, etc.

²² I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 46—47. Ion Țîfîrdan a vîndut la 16 iunie 1761 un loc de dugheană din Bîrlad, „la uliță”, pentru a achita o datorie, „venind și om gospod” să-l „împlinescă”.

²³ *D.I.R.*, A., sec. XIV—XV, vol. I, nr. 16.

ziu sladnița (povarna) și cu berăria, adică localul în care se comercializa berea, au intrat, printr-un act domnesc în proprietatea mănăstirii²⁴. Administrația orașului Baia s-a văzut astfel lipsită de o întreprindere proprie și pusă în situația de a nu putea concura mănăstirea, care obținuse și privilegiul de a nu plăti impozite pe venit²⁵. De-abia de la sfârșitul secolului al XVI-lea se menționează că pentru întreprinderile și bunurile pe care le avea în Baia mănăstirea Moldovița urma să plătească „birul împărătesc”²⁶.

În Hirlău, mănăstirea Neamțului avea o moară, iar meșterul care o deservea era scutit de toate obligațiile fiscale²⁷.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, episcopul de Roman reclamase că ar fi fost „străvechi obicei” ca nimeni, în afară de Episcopie, să nu aibă dreptul de a construi mori pe Siret, în apropiere de oraș. S-ar părea, deci, că la o dată care nu se poate preciza, Episcopia obținuse privilegiul — dacă aceasta nu era o afirmație nefondată — de a construi și exploata singură morile de lângă orașul Roman, care inițial fuseseră ale comunității locale. Totuși, Vasile Lupu, în loc să dea câștig de cauză Episcopiei, a donat acele mori mănăstirii Trei Ierarhi. La plângerea episcopului, domnitorul Gheorghe Ștefan (la 1 ianuarie 1657), anulând actul predecesorului său, a donat Episcopiei acele mori fără a-i despăgubi pe orașeni, cum nu o făcuse nici Vasile Lupu²⁸.

Morile de lângă Bacău, „pietrele de ceară”, precum și vama orașului au fost dăruite de Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița²⁹. Astfel, egumenul și călugării acestei mănăstiri, susținuți de administrația de stat, au avut numeroase ocazii și motive de a interveni în afacerile orașului. Evident că activitatea dregătorilor orașului Bacău a fost astfel mult stinjenită, datorită intervențiilor administrației centrale de stat, care urmărea apărarea privilegiilor acordate mănăstirii.

După ce li s-a acordat dreptul de a colecta ceara convenită domniei, precum și anumite cantități de cereale de la morile unor orașe, mănăstirile au construit, au cumpărat sau au obținut prin donații, teascuri de ceară și bezmănării³⁰ (imobile în care se depozitau cantitățile de bunuri strânse, pentru a fi prelucrate și apoi trimise la locurile de desfacere sau la export).

Dar, nu numai mănăstirile, ci și boierii au urmărit să devină proprietari ai morilor din sau de lângă orașe³¹. Începând din secolul al XVII-lea domniei, deși avem informații încă de la jumătatea secolului al XV-lea că dețineau personal mori în orașe³², au considerat ca pro-

²⁴ D.I.R., A, sec. XVI, vol. IV, nr. 47.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, nr. 83 și 152; sec. XVII, vol. III, nr. 96.

²⁷ *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 31.

²⁸ Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 275—276; Bibl. Acad., LXI/65.

²⁹ D.I.R., A., sec. XIV—XV, vol. I, nr. 349.

³⁰ Arh. St. București, M-reă Galata, XIV/45.

³¹ Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 29—30.

³² D.I.R., A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 272; sec. XVII, vol. I, nr. 39.

prietate domnească vadurile de mori din sau de lângă orașe și ca atare au început să le doneze boierilor credincioși³³. Pentru că asemenea mori aduceau venituri mari celor care le dețineau, au început între boieri și mănăstiri pe de o parte și comunitățile orașelor pe de alta, procese lungi³⁴.

*

Mănăstirile, membrii clerului înalt și boierii au căutat să obțină în orașe și imobile de locuit. Primul document, care se referă la o casă dintr-un oraș moldovenesc intrată în proprietatea unei mănăstiri este din 31 iulie 1431, când Alexandru cel Bun donase mănăstirii Bistrița casa lui Crăciun din Piatra³⁵. Actul de donație nu specifica destinația dată de mănăstire imobilului, care a putut fi foarte vechi, poate chiar de la sfârșitul secolului al XIV-lea. În anul 1448 un locuitor din Suceava a donat o casă mănăstirii Moldovița, punînd condiția ca să locuiască în ea pînă la sfârșitul vieții sale, luîndu-și în schimb obligația ca să dea, anual, cîte o „camănă” de ceară³⁶. Alte surse documentare arată că atunci cînd se confirmau mănăstirilor, în proprietate, imobile din orașe, obțineau și scutiri de impozite³⁷.

Sf. Sava a fost mănăstirea care a deținut cele mai numeroase imobile din Iași³⁸, scutite de toate sarcinile cu caracter fiscal³⁹.

Pe lângă daniile domnești, mănăstirile au obținut un mare număr de imobile în orașe de la boieri, negustori și chiar de la meseriași⁴⁰. Călugării nu s-au sfiit să-și însușească chiar din imobilele succesorilor minori ai unor proprietari decedați, pretextînd că le-au fost lăsate „cu limbă de moarte”, pentru ca foștii proprietari să fie înscrisi la „sfințul jărtăvnic”⁴¹.

Orașenii care foloseau sau locuiau în asemenea imobile plăteau mănăstirilor o chirie⁴² acestea reușind astfel să-și sporească veniturile, ca și posibilitatea de a face orice fel de comerț, chiar de băuturi alcoo-

³³ *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 272; sec. XVII, vol. I, nr. 292. La 7 iunie 1659 Gheorghe Ghica a dăruit lui Ilie Șeptelici, mare vornic de Tara de Jos, „un vad de moara pe Birlad, mai sus de trgul Birladului, unde au fost vadul cel bătrîn, care au fost drept domnesc” (I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 12). Acest vad de moară este indicat, la 12 noiembrie 1679, ca fiind pe locul orașului (*ibidem*, p. 13). Vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 229.

³⁴ G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 159—161.

³⁵ *D.I.R.*, A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 106.

³⁶ *Ibidem*, nr. 271.

³⁷ *Ibidem*, nr. 292, 327 și 348.

³⁸ *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 11; sec. XVI, vol. IV, nr. 277, 356.

³⁹ *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 108; vol. III, nr. 140.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. III, nr. 140.

⁴¹ Arh. St. București, M-rea Galata, XI/9; Arh. St. Iași; XXXV/1.

⁴² Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LII/24—25; LVIII/10; „Ion Neculce. Bu-
letin”, fasc. 5, p. 178.

lice, fără a plăti impozite⁴³. Dacă mănăstirile aveau în orașe imobile care nu le aduceau venituri ele urmăreau să le schimbe cu alte bunuri mai productive⁴⁴. Obișnuit, mănăstirile se grăbeau să vîndă terenurile pe care le dețineau în orașe⁴⁵, cînd aveau siguranța că nu le vor aduce venituri, dînd sumelor de bani încasate alte destinații. Totuși, mănăstirile din orașele principale ale Moldovei au urmărit permanent să aibă imobile și terenuri pe care să poată construi locuințe pentru uzul propriu sau imobile pentru speculă. Mănăstirile foloseau o parte din imobilele deținute în orașe ca locuințe pentru personalul lor de serviciu sau pentru poslușnici⁴⁶.

Indemnat de călugării de la mănăstirea sa „din Dealul Mare, în codrul Iașilor”, Iane Hadîmbul a cumpărat și i-a donat acesteia numeroase terenuri din Iași, pe care se putea construi⁴⁷. Astfel, prin donații sau cumpărări, mănăstirile din Iași, din împrejurimi sau chiar din regiuni mai îndepărtate, au reușit să intre în proprietatea unei părți întinse din suprafața vetrei orașului⁴⁸.

Cînd pretextau că au nevoie de bani, mănăstirile puteau vinde din terenurile sau imobilele pe care le dețineau în orașe⁴⁹, dar pentru a putea păstra asemenea terenuri sau imobile au fost silite să susțină lungi și costisitoare procese cu o parte din succesorii donatorilor⁵⁰.

Obișnuit, în urma unei înțelegeri, orice locuitor putea construi imobile pe terenurile mănăstirilor, plătind anual o sumă de bani numită „bezmăn”. Dacă bezmănul nu se depunea la termenele fixate, imobilele se puteau prelua de către proprietarul terenului⁵¹. Asemenea imobile se puteau vinde oricui de către cei care le construiseră, dar cumpărătorii erau obligați să plătească în continuare „bezmăn” proprietarilor terenurilor. Sumele plătite ca „bezmăn” puteau fi sporite⁵². Totodată, dacă voiau, proprietarii aveau latitudinea să le dea o altă destinație, răscumpărîndu-le la valoarea lor⁵³. Actele de vînzare, dănie, schimb sau cumpărare a unor asemenea proprietăți se încheiau, cu avizul domnului, înaintea dregătorilor orașelor⁵⁴ sau a citorva martori⁵⁵.

⁴³ Bibl. Acad., Ms. nr. 5120, f. 28.

⁴⁴ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 112—113.

⁴⁵ Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XI/3.

⁴⁶ Idem, Ms. nr. 578, f. 149v-150.

⁴⁷ Idem, M-rea Galata, XIV/49 (1676 mai 5).

⁴⁸ Idem, Ms. nr. 579, f. 4.

⁴⁹ Idem, M-rea Galata, XIV/14; „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 8, p. 69—70.

⁵⁰ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 21—22, 51—52.

⁵¹ *Ibidem*, p. 121—122.

⁵² „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 5, p. 178.

⁵³ *Ibidem*, p. 179.

⁵⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. 140—141; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 18—19; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 227—228.

⁵⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 377.

În tot timpul orînduirii feudale pe lângă mănăstiri, boierii au deținut în vetrele orașelor un mare număr de imobile și terenuri destinate construcțiilor. Nu se poate ști cum au obținut inițial boierii imobile și terenuri în vetrele orașelor. S-ar putea presupune că ei au urmărit să devină proprietari de imobile și terenuri, în primul rînd în orașele de reședință ale domnitorilor, unde îndeplineau funcții, precum și în orașele în care fuseseră numiți dregători. Inițial proprietățile funciare din orașe au fost obținute de boieri prin donații⁵⁶ cîm așa denumitele „locuri domnești”⁵⁷. Nu este exclus ca domnitorii să fi făcut boierilor dregători, o dată cu numirea în funcție, danii de terenuri în orașul de reședință a domnului, începînd chiar de la întemeierea statului. S-ar părea că în orașele moldovenești au existat, cel puțin în jurul curților domnești, terenuri libere pe care boierii cu învoirea domnului și-au construit locuințe⁵⁸. De asemenea, în vetrele orașelor au existat terenuri, denumite „locuri pustii”, adică pe care nu erau construcții și din care boierii au obținut prin danii domnești părți sau și le-au însușit, iar după ce au construit imobile s-au considerat proprietari⁵⁹. Existența unor asemenea terenuri în proprietatea boierilor este indicată sub denumirea de „locuri de baștină, din descălicătoare”⁶⁰, adică de la întemeierea așezării.

De îndată ce boierii și-au dat seama de valoarea și însemnătatea care o aveau pentru ei și cariera lor terenurile libere și imobilele din centrele de reședință ale domnilor, sau din capitala țării, nu s-au mulțumit numai cu daniile domnești, care, după materialul informativ existent, în primul secol de după întemeierea statului au fost reduse ca număr, ci au urmărit să le obțină și prin achiziționare de la oricine le oferea. Tentați de prețurile care li se propuneau sau de nevoie, au vîndut asemenea terenuri, negustorii, meseriașii, văduvele unor boieri decedați și chiar țiganii⁶¹. Dar, cînd aveau nevoie presantă de bani chiar marii boieri își scoteau în vînzare terenurile și imobilele din orașe⁶² sau le zălogeau, pentru sumele de bani pe care le împrumutau⁶³.

⁵⁶ Arh. St. București, Ms. nr. 579, f. 4; Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 216—217.

⁵⁷ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 17—18; N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 569; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 148—149, 163—164 etc.

⁵⁸ *Bibl. Acad.*, V/89; Arh. St. București, M-rea St. Sava, LV/1; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 148—149.

⁵⁹ I. Antonovici, *op. cit.*, p. 52—53.

⁶⁰ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 70; Arh. St. Iași, XXXV/2 și 6; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/24, 43, 47; Ms. nr. 578, f. 72; *Bibl. Acad.* CLXXXIX/71, 76; CCXLII/71, 76; CCXLVII/34; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 372—373; idem, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 162; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 102—103; fasc. 2, p. 279 etc. etc.

⁶¹ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 563; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/34; „Ioan Neculce. Buletin”; fasc. 3, p. 271, 285; fasc. 4, p. 135; fasc. 8, p. 62, 161—162; Arh. St. Iași, CCCLX/27; Iacov Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 40—41.

⁶² „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 8, p. 62; *Bibl. Acad.*, LXXX/83; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/41.

⁶³ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 8, p. 283; fasc. 9, p. 83; N. Iorga, *op. cit.*, vol. XI, p. 283.

Cronicarul Ioan Neculce cumpărase cu 30 de lei, înainte de 7 iunie 1726, în Iași, pe Ulița Hagioaei, „niște case, cu loc și cu pivniță de chiatră”, de la un oarecare Lupul Pilat. Ceva mai târziu, socotind că aceste case „nu-s de treaba sa”, adică nu avea posibilitatea să le întrețină și să locuiască în ele, le-a vândut cu 40 de lei. Ioan Neculce justifică astfel diferența de preț pe care a pretins-o pentru această casă de la cumpărător: „Măcar că eu le luasem în 30 lei, dară luîndu banii cu camătă și neputînd da banii la zi, s-au suit baș, peste baș, și pe urmă s-au timplat și mi-au trimis neguțitorul și om gospod de am dat și ciobote și s-au suit la 40 lei”⁶⁴. Din relatarea lui Ion Neculce se poate trage concluzia că un boier mazil nu putea locui în capitală, dacă nu dispunea de venituri suficiente, iar ca să-și poată cumpăra o casuță trebuia să se împrumute plătînd dobînzii grele. Totuși, valoarea imobilelor din capitală se ridică cu timpul⁶⁵.

Imobilele și terenurile din centrele urbane, în proprietatea oricui s-ar fi aflat, se puteau confisca pentru acțiuni de înaltă trădare și dona de domni altor persoane⁶⁶. Din imobilele sau terenurile pe care le aveau în orașe, potrivit obiceiului timpului, boierii puteau face danii mănăstirilor, Mitropoliei și altor instituții bisericești⁶⁷. Începînd din secolul al XVII-lea, numărul imobilelor boierești din orașe s-a mărit continuu datorită daniilor de la rudele mai în vîrstă⁶⁸, prin schimburi cu sate sau alte bunuri⁶⁹, prin înfierii⁷⁰, acaparări⁷¹, sub forma de cadouri pentru așa zisele „faceri de bine”⁷², care însă puteau fi revocate⁷³. La rîndul lor boierii puteau schimba⁷⁴, împărți⁷⁵, zălogi⁷⁶ și vinde propriile imobile sau funciare din orașe.

Foarte puțini boieri au făcut danii de terenuri sau de imobile din orașe, oamenilor lor de casă care-i slujiseră credincios⁷⁷. Cînd datorită unor cauze obiective, boierii își pierduseră documentele de propri-

⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 372—373.

⁶⁵ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 9, p. 84; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 59—60 (1780 iunie 18); Arh. St. Iași, CCCLX/9.

⁶⁶ Arh. St. Iași, CCVI/1—2; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 55.

⁶⁷ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 115, 221, 452; vol. III, nr. 42; Arh. St. Iași, CCCLX/33, p. 35.

⁶⁸ *D.I.R.*, A., sec. XVI, vol. III, nr. 241; XVII, vol. IV, nr. 244; *Bibl. Acad.* V/102.

⁶⁹ *Bibl. Acad.*, CLV/95.

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 203—205, 211—213.

⁷¹ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LII/2.

⁷² Arh. St. Iași, CCCLX/34, p. 36; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XX, p. 396.

⁷³ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 72, 73—75.

⁷⁴ Arh. St. Iași, XXXV/4; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 108—109.

⁷⁵ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 209.

⁷⁶ *Bibl. Acad.*, LXXXVII/117.

⁷⁷ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 104. Ioan Cantacuzino a dăruit lui Iordache Cerchez pentru că îl slujise „mull” și cu „multă osteneală” o „bucată de loc, din locul caselor sale” din Iași (1764 octombrie 27).

etate ale terenurilor sau imobilelor din orașe și puteau dovedi cu martori ce proprietăți avuseseră, obțineau duplicate⁷⁸.

Informațiile documentare din tot timpul orînduirii feudale, dar mai ales cele din secolul al XVII-lea, arată că boierimea, alături de mănăstiri, a reușit să obțină o bună parte din vetrele orașelor și un foarte mare număr de imobile. Datorită acestui fapt chiar domni, pentru înființarea unor instituții de stat, au fost nevoiți să cumpere terenuri sau imobile de la boieri⁷⁹.

La fel a procedat și soția domnitorului Gheorghe Duca, cînd a refăcut biserica Albă din Iași⁸⁰.

*

Problema proprietății de bunuri imobiliare și funciare ale mănăstirilor și ale boierimii în vetrele orașelor mai are încă un aspect deosebit de interesant. Încă din secolul al XVII-lea, mănăstirile și boierimea au încercat și au reușit să-și însușească nu numai părți din vetrele orașelor ci chiar orașe întregi. Fiindcă majoritatea populației din orașe se ocupa cu meseriile și cu negoțul, mănăstirile și boierimea au încercat să achiziționeze, să acapareze, prin diferite metode, un număr cît mai mare de prăvălii sau de terenuri pe care se puteau construi asemenea imobile, cu scopul de a le închiria sau, prin interpușii lor, să comercializeze ei diferite mărfuri. Pentru mărfurile comercializate în prăvăliile proprii, mănăstirile s-au bucurat de reduceri simțitoare sau de scutiri intergale de impozite. Chervășăriile, pivnițele în care se păstrau și vindeau băuturile alcoolice și cîrciumile mănăstirești au fost scutite — cu rare excepții — de toate impozitele⁸¹. Dacă unele mănăstiri nu reușiseră să obțină prin danii asemenea imobile se grăbeau să le cumpere, plătind prețuri ridicate⁸², sau să construiască⁸³, știind că în scurt timp își vor scoate banii investiți precum și cîștiguri substanțiale.

La 11 octombrie 1735 Constantin Mavrocordat informa că deși luase măsura ca toate cîrciumile să plătească impozite, și că în mod excepțional nu scutise decît cinci pivnițe ale mănăstirilor din Iași, totuși, fiindcă mănăstirea Galata își construise o pivniță, a scutit-o și pe aceasta de camănă, bezmăn, cepărit, branște, bour, precum și de

⁷⁸ „Ioan Neculce, Buletin”, fasc. 6, p. 135.

⁷⁹ Bibl. Acad., LX/112 (15 aprilie 1641).

⁸⁰ Arh. St. Iași, CCCLX/1, 2, 3, 31, 32 etc.

⁸¹ D.I.R., A., sec. XVII, vol. II, nr. 78, 208, 209; vol. III, nr. 141; Arh. St. București, M-rea Barnovschi, V/1—4; M-rea Birnova, II/3, XII/2, XIII/1. Pentru cîrciumile Episcopiei de Huși, vezi Arh. St. București, Ms. nr. 543/22, 25, 26, 32; pentru ale Episcopiei de Roman, vezi Bibl. Acad., LXI/77; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 235—237, 303—304 etc.

⁸² Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/58; XV/20.

⁸³ Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 100—101, Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/18.

toate „angăriile” suportate de mănăstiri⁸⁴. Peste vreo 15 ani egumenul acestei mănăstiri, referindu-se la pivnița amintită, susținea că n-a realizat veniturile prevăzute, deoarece n-a avut vinzători buni pentru vinul mănăstiresc și de aceea a trebuit s-o închirieze la doi negustori, care, pe lângă chiria anuală, și-au luat obligația de a o întreține și extinde⁸⁵.

Prin cumpărări, schimburi, donații, M-rea Sf. Sava a avut în Iași un foarte mare număr de prăvălii, atât în jurul mănăstirii, cit și în alte părți ale orașului⁸⁶. Mănăstirea din Dealul Mare a lui Iane Hadimbul avea, la 5 mai 1676, în Iași, circa zece locuri de casă, peste 30 prăvălii, pivnițe și un „teasc” de ceară⁸⁷. Tot pentru a-și mări veniturile, administrația acestei mănăstiri a cumpărat, la 26 martie 1669, pe lângă cele donate de cititor, încă 20 de „dugheni”, cu locul lor.

Numeroase prăvălii și imobile, obținute prin danii și cumpărări a avut în Iași și mănăstirea Trei Ierarhi⁸⁸. Pe lângă feredeu, construit „din vale, despre Bahlui”, mănăstirea avea în Iași și o velniță, scutită de toate impozitele, cu oricâte „căldări” ar fi lucrat și orice cantitate de rachiu ar fi produs⁸⁹. În mai 1671, Miron Costin, ca mare logofăt, împreună cu alți boieri, a confirmat starețului mănăstirii Trei Ierarhi un zăpis de danie al paharnicului Ștefan Cerchez și al soției sale pentru cinci dugheni „gata” și zece locuri de dugheni, cu pivnițe de piatră, în Ulița Cărvăsăriei⁹⁰.

Prin danie și cumpărare, la 15 iulie 1669, mănăstirea Golia intrase în stăpînirea a opt „dugheni” construite pe aceeași uliță⁹¹. Pînă în anul 1651, cînd le-a vîndut cu 750 lei mănăstirii Aroneanu, mănăstirea Hlincea deținea în Iași, pe Ulița Nouă, 14 dugheni cu locuri de pivnițe⁹².

Din cauza frămîntărilor sociale și în special a luptei țărănimii, în formele ei cunoscute, împotriva exploatatorilor — boieri sau mănăstiri — veniturile aduse de proprietatea funciară erau uneori în scădere. De aceea, mănăstirile au căutat să schimbe moșii și sate pe prăvălii din oraș⁹³.

Speculînd buna credință, ajutorul dat într-o anumită formă unor persoane, administrația mănăstirească urmărea pe cit îi era posibil

⁸⁴ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/59, 61.

⁸⁵ *Ibidem*, XIV/62.

⁸⁶ Idem, M-rea Sf. Sava, pachetele LII, LVI și LVIII.

⁸⁷ Idem, M-rea Galata, XIV/49.

⁸⁸ *Ibidem*, XIV/38.

⁸⁹ Idem, Ms. nr. 578, f. 72 v-73, 76—77, 104; ms. nr. 579, f. 7—8 etc.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 72 v—73.

⁹¹ „Arhiva istorică a României”, I, p. 182.

⁹² *Bibl. Acad.*, LXXIX/7.

⁹³ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, p. 118—119; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 5, p. 179—180; fasc. 9, p. 179—180 (1765 noiembrie 25); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 184—185.

să-și însușească bunurile imobiliare din orașe ale acestora⁹⁴. Alte persoane, care își sfârșiseră zilele în vreo mănăstire, chiar dacă aveau urmași sau rude, obișnuiau să-i lase, dacă nu toate, cel puțin o parte din bunurile funciare și imobiliare pe care le avuseseră în orașe⁹⁵.

Pe lângă imobilele destinate comerțului și locuințelor, cu timpul, mănăstirile, boierii și unii membri ai clerului au acaparat cele mai bune terenuri de pe străzile principale, pe care au căutat să le speculeze oferindu-le în bezmăn pe bază de contract, celor care voiau să construiască imobile. Cei care nu puteau plăti integral și la timp bezmănul riscau să piardă imobilele, care treceau în stăpînirea proprietarilor terenurilor⁹⁶. În orașe, boierii și membrii clerului, sub diferite pretexte, închideau chiar străzi întregi. Uneori, cu greu și numai după tratative îndelungate și prin intervenția justiției și a autorităților de stat erau obligați să deschidă o trecere pentru ca partea cealaltă să-și poată valorifica imobilele sau terenurile⁹⁷.

Nu numai ctitorii mănăstirilor, dar și ai bisericilor din orașe și-au înzestrat ctitoriile „cu locuri de dugheni”⁹⁸. Cînd aceștia credeau că bisericile lor nu aveau venituri îndestulătoare pentru a se întreține, le donau pivnițe în care să-și vîndă rodul viilor⁹⁹, sau le obțineau dreptul de a face un anumit negoț, precum și substanțiale reduceri de impozite¹⁰⁰.

În general, mănăstirile și bisericile, proprietare de prăvălii, le speculau luînd negustorilor și meseriașilor, care aveau nevoie de ele, chirii ridicate¹⁰¹. Dacă proprietarii imobilelor din orașe credeau necesar să facă reparații sau amenajări, evident că bezmănul era urcat¹⁰². În felul acesta mănăstirile și bisericile au avut posibilitatea de a-și crea venituri mari din chiriile imobililor pe care le aveau în orașe, din „bezmănul” terenurilor, din velnițe, cîrciumi și alte „alișverisuri”¹⁰³. Acapararea de către mănăstiri, biserici și boieri a terenurilor din vetrele orașelor și a unei bune părți din imobilele destinate comerțului și meseriilor, au pus într-o situație materială grea pe mulți meseriași și negustori. Evident că populația amintită n-a acceptat fără a se opune să fie deposedată de sursele proprii de trai.

⁹⁴ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 115—116 (1760 decembrie).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 106; Aurel V. Sava, *Documente lăpușnene*, p. 131 (1766 iulie 8).

⁹⁶ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, p. 181—182; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 5, p. 178.

⁹⁷ Arh. St. București, Ms. nr. 578, f. 104.

⁹⁸ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 450.

⁹⁹ G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 54.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 105.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 377; I. Antonovici, vol. I, p. 563.

¹⁰² N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. I, p. 563.

¹⁰³ Aurel V. Sava, *Documente orheiene*, p. 280—281; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/12.

*

În toate orașele moldovenesti, și în capitala țării, au deținut proprietăți funciare și imobiliare numeroși boiernași și mici dregători ai administrației locale și centrale de stat. Proprietatea acestora se compunea din terenuri, din case de locuit și chiar din prăvălii, obținută prin danii domnești¹⁰⁴, cumpărări sau moșteniri. Daniile domnești de imobile sau terenuri, făcute slujbașilor mărunți, sînt rare și de valoare redusă¹⁰⁵.

Domnii făceau asemenea danii și unor meseriași sau tehnicieni necesari nu numai curții ci chiar și comunităților urbane¹⁰⁶ pe care ei își construiau locuințe sau prăvălii¹⁰⁷.

Un mic dregător cu proprietăți imobiliare în Iași a fost și cămărașul de ocnă Vasile Djalalău, care se făcuse vinovat de înaltă trădare împotriva lui Ștefăniță Lupu, în februarie 1661, cînd a atacat Moldova „a doua oară” Constantin Șerban Basarab. După înfringerea și retragerea acestuia, Ștefăniță Lupu l-a prins pe „hiclean”, i-a „tăiat capul” și i-a confiscat proprietățile, între care se aflau și șase „dugheni gata și loc de cinci dugheni”, în Podul Hagioaei, precum și casele de pe ulița brașovenească¹⁰⁸.

Chiar și oștenii obțineau diferite privilegii domnești pentru proprietățile lor din orașe¹⁰⁹.

În orașele moldovenesti și în special în Iași, au avut în proprietate case de locuit, grajduri, „cuhne”¹¹⁰, dugheni, etc. și alți numeroși slujitori ai curții domnești ca: „fustași despre doamna”¹¹¹, căpitani¹¹², vămășei¹¹³, dărăbani¹¹⁴, călărași¹¹⁵, uricari¹¹⁶, izbași de drăgani¹¹⁷, ușieri¹¹⁸, trimbițași¹¹⁹, armași¹²⁰, vizitii domnești¹²¹, agenți ai agiei¹²²,

¹⁰⁴ *D.I.R., A., sec. XVII, vol. II, nr. 79.*

¹⁰⁵ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 214—216.

¹⁰⁶ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 3, p. 63—64.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. I, p. 425; 449—450; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 268—269.

¹⁰⁸ „Arhiva istorică”, II, p. 80—81.

¹⁰⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 441.

¹¹⁰ *D.I.R., A., sec. XVI, vol. III, nr. 268; Bibl. Acad., IV/149 etc.*

¹¹¹ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 3, p. 99.

¹¹² *Ibidem*, fasc. 4, p. 166; Arh. St. Iași, CCCLX/2.

¹¹³ Arh. St. București, M-rea Cetățuia, XIV/2.

¹¹⁴ Bibl. Acad., LXXIX/4.

¹¹⁵ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/11.

¹¹⁶ *Ibidem*, XIV/18.

¹¹⁷ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 283; fasc. 9, p. 129.

¹¹⁸ *Ibidem*, fasc. 4, p. 120; fasc. 6, p. 112; fasc. 8, p. 63.

¹¹⁹ *Ibidem*, fasc. 9, p. 129.

¹²⁰ *Ibidem*, fasc. 3, p. 79 și 83.

¹²¹ *Ibidem*, fasc. 1, p. 97.

¹²² *Ibidem*, fasc. 2, p. 263; fasc. 3, p. 83.

saragele ¹²³, șetrari ¹²⁴, călărași de Țarigrad ¹²⁵, ispravnici de aprozi ¹²⁶, stegari ¹²⁷, podari gospod ¹²⁸ etc. În marea lor majoritate aceștia erau proprietari de case sau de terenuri pe care urmau să-și construiască imobile de locuit, obținute prin cumpărare și foarte rar prin danii domnești. Ei puteau vinde, dona ¹²⁹, schimba ¹³⁰ sau pierde pentru datorii ¹³¹ asemenea terenuri sau imobile. Mulți dintre slujitorii amintiți s-au văzut nevoiți, după ce erau eliberați din funcțiile lor, să-și vindă bunurile imobile și funciare din orașe. După sumele încasate se constată că ei aveau imobile de o valoare foarte redusă, care nu se puteau nicidecum compara cu ale boierilor sau mânăstirilor.

O parte din micii slujitori ai curții au trebuit să susțină procese pentru a-și putea menține proprietatea asupra imobilelor sau terenurilor proprii. Un caz interesant în acest sens ne relevă un document din 16 septembrie 1666, când o fiică a hotnogului Precup s-a plins domnitorului Iliș Alexandru că un preot îi impresurase „cu năpaste” două dugheni. Cu ocazia cercetărilor ordonate s-a constatat că preotul abuziv fusese duhovnicul Tudoscăi, prima soție a lui Vasile Lupu, care, abuzînd de trecerea pe care o avea la curte, a luat dughenile fiicei lui Precup și le-a stăpînit pînă în 1666, cînd a pierdut procesul, și ca atare, a fost nevoit să le restituie adevăratului proprietar ¹³².

Pe lîngă cei amintiți pînă acum și preoții bisericilor parohiale din orașe au deținut imobile de locuit, terenuri și chiar prăvălii ¹³³, pe care le speculau închiriîndu-le negustorilor sau meseriașilor. În felul acesta exercitarea și chiar dezvoltarea comerțului și meseriilor din orașele noastre a fost mult stînjinită, meseriașii și negustorii fiind nevoiți să plătească chirii și bezmene exagerate și totodată să facă față unei concurențe necinstite, fiindcă boierii, mânăstirile, membrii clerului, dregătorii de toate gradele, obțineau de la domni scutiri de impozite pentru imobilele lor ca și pentru mărfurile pe care le comercializau.

*

Regimul proprietății funciare și imobiliare din orașele moldovenești în perioada de timp dintre secolele al XV-lea și al XVIII-lea. Toți deținătorii de proprietăți funciare și imobiliare din orașe: mese-

¹²³ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 99.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 87.

¹²⁵ *Ibidem*, fasc. 7, p. 96—97.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 97.

¹²⁷ *Ibidem*, fasc. 1, p. 102.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 91.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. I, nr. 93; vol. V, nr. 291; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 5, p. 122.

¹³¹ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 264, 265—266.

¹³² *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 541.

¹³³ Arh. St. Iași, CDIX/52.

riași, negustori, boieri, membri ai clerului, mănăstiri etc. au putut dispune de ele dacă aveau un titlu de proprietate eliberat sau întărit de autoritatea de stat, potrivit normelor recunoscute¹³⁴. Astfel, orice asemenea bun putea fi vîndut, donat, schimbat sau testat de către proprietarul său respectîndu-se normele legale. Dar, pentru testarea — ca act de ultimă voință — a bunurilor funciare și imobiliare, proprietarul trebuia să țină seama de prevederile dreptului succesoral¹³⁵.

În reglementarea dreptului de proprietate feudal, succesiunea a avut un rol deosebit, urmărindu-se menținerea ei în familie prin legalizarea trecerii unui patrimoniu avut de titularul defunct la succesori. În acest sens cu privire la succesiune au existat în obiceiul pămîntului, în pravile, privitor la proprietatea funciară și imobiliară din orașe, aceleași reglementări și cu privire la succesiune. În Moldova, spre deosebire de Țara Românească, bărbații și femeile au avut drepturi egale de moștenire asupra oricărei proprietăți funciare și imobiliare. Femeile necăsătorite, divorțate sau văduve puteau dispune liber de asemenea bunuri indiferent de modul cum le obțineau, prin moștenire, cumpărare, schimb etc. Donațiile, vînzările sau schimburile de bunuri funciare și imobiliare făcute de femei erau legale, deci confirmate de autoritățile locale și transcrise în „catastifele” orașelor¹³⁶. Femeile văduve, în vîrstă, cînd făceau acte de donație de bunuri funciare sau imobiliare, introduceau în acte obligația pentru viitorul beneficiar de a le acorda îngrijire și asistență medicală pe timpul în care nu s-ar fi putut întreține singure¹³⁷.

Contractul de adopțiune crea raporturi de filiațiune numai între adoptator și adoptat și descendenții legitimi ai acestuia. De o asemenea prevedere s-a prevalat Cristea mare vameș, cînd a preluat cîteva dugheni rămase de la socrul său, care le moștenise, ca fiu adoptiv, de la un oarecare Arsenie negustorul¹³⁸.

Numeroși locuitori din orașe au deschis acțiuni în justiție cu privire la succesiunile neregulate, care nu aveau la bază rudenția de singe. În această categorie intra și soțul supravețuitor. Nu atît obiceiul pămîntului, cît admiterea unei stări de fapt, a dus la recunoașterea că în timpul căsătoriei soții au muncit și au agonisit împreună și ca atare soțului supravețuitor i se cuvenea o cotă din bunurile soțului decedat. Prevalîndu-se de prevederile acestui obicei u oarecare Tudosca din orașul Suceava a reclamat domnitorului Ieremia Movilă pe cumnatul ei Tudor bărbierul din Iași pentru bunurile rămase de la de la sora sa Agafia, care cuprindeau dugheni și vii. Reclamanta a pretins că i se cuvin o parte din dughenile care fuseseră construite sau cum-

¹³⁴ D.I.R., A., sec. XVI, vol. IV, nr. 109.

¹³⁵ *Ibidem*; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 75—76; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 9, p. 86 etc.

¹³⁶ D.I.R., A., sec. XVII, vol. I, nr. 93.

¹³⁷ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/23.

¹³⁸ „Arhiva istorică a României”, I, p. 182.

părate în timpul cît soții au convețuit. Tudosca putea obține ciștig de cauză dacă soțul supravețuitor nu prezenta în instanță „cărți de mărturie” din care s-a constatat că soția sa îi lăsase „cu limbă de moarte” toate bunurile agonisite împreună în timpul celor 20 ani de convețuire¹³⁹. Deci, cînd soțul supravețuitor se prezenta la masa succesorală, în concurență cu rudele decedatului, se bucura, potrivit obiceiului, de un drept de moștenire mai pronunțat. Totodată, el putea dispune cum voia de bunurile moștenite. La 12 iunie 1669, soția unui fost staroste de negustori din Iași, cu care nu a avut copii, a putut dispune de bunurile moștenite. O parte din dugheni le-a dăruit unui negustor și soției lui. Actul de danie s-a încheiat înaintea a „mulți boieri mari și negustori și orășeni din tîrgul Iași și uliceni bătrîni și tineri”¹⁴⁰.

O interesantă prevedere a dreptului vechi românesc în materie de succesiuni ne relevă un document din 22 iunie 1667, dată la care s-a judecat un proces dintre fiii lui Enache Pribagul din Iași și Ștefan Zugravul cu care se recăsătorise mama lor. Ei au susținut în instanță că, recăsătorindu-se după moartea tatălui lor, ea i-a „lipsit de ocina părintească”, care se compunea dintr-o casă. Instanța a hotărît „că nu iaste mai volnică înma lor cu ocina barbatului său dacă s-au măritatu după altul, ce-s mai volnici feciorii cu ocina tătine-său”¹⁴¹. Concluzia, care se poate trage din această hotărîre este că soțul supraviețuitor recăsătorit pierdea total dreptul de a moșteni din bunurile soțului decedat, dacă avuseseră copii.

Și în orașe — cu privire la imobilele de locuit — se aplica prevederea din obiceiul pămîntului ca fiului celui mai mic să-i rămînă casa părintească. Pentru evitarea proceselor sau a neînțelegerilor dintre beneficiarul indicat și ceilalți moștenitori, părinții obișnuiau să-și prevadă intenția într-un act special încheiat în fața citorva martori¹⁴².

Majoritatea transferului de proprietăți funciare și imobiliare din orașe, chiar prin vindere — cumpărare erau grevate de un număr de obligațiuni. Astfel, actele de donație, obișnuit, prevedeau întreținerea și îngrijirea pînă la moarte a fostului proprietar¹⁴³, rezervarea unei părți din imobil pe un timp determinat sau punerea la dispoziție a unei alte locuințe¹⁴⁴, reamenajarea imobilului, slujbe religioase pentru rudele decedate ale donatorului¹⁴⁵ etc. Neîndeplinirea acestor clauze, dovedită cu martori aduși în fața unei instanțe, ducea la nularea transferului¹⁴⁶.

¹³⁹ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. I, nr. 253.

¹⁴⁰ *Arh. St. Iași*, CDLIX/62.

¹⁴¹ „Ioan Neculce, *Buletin*”, fasc. 5, p. 192—193.

¹⁴² *Ibidem*, fasc. 1, p. 98—99.

¹⁴³ *Arh. St. București*, M-rea Sf. Sava, XIV/1.

¹⁴⁴ *Bibl. Acad.*, CLXXXIX/71.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 161.

¹⁴⁶ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 45—46.

Numeroase informații documentare referitoare la proprietatea funciară și imobiliară transferabilă din orașe se referă și la aplicarea prevederilor dreptului de preemțiune, de care se puteau prevala descendenții, ascendenții *in infinitum* și colateralii fostului beneficiar. După aceștia urmau cei care dețineau un drept de servitute precum și megieșii. Persoanele străine intrate prin achiziționare în rindul celor care aveau un drept asupra bunurilor susceptibile de transferare nu le puteau înstrăina decît respectînd prevederile dreptului de preemțiune. Deci, oricine voia să înstrăineze un asemenea bun trebuia să-i anunțe — după o procedură specială — pe cei preferați să-l cumpere, și numai dacă refuzau cu toții, îl putea vinde oricui. Ultima acțiune se însera în actul de vindere-cumpărare¹⁴⁷. Primii preferați la cumpărare dintre rudele vînzătorului erau copiii majori¹⁴⁸.

În cadrul prevederilor dreptului de preemțiune intră și acțiunea Saftei, fiica fostului pitar Apostol, care, la 6 octombrie 1643, a răscumpărat casele de pe Ulița Strimbă din Iași, puse zălog de tatăl ei vornicului Hăbășescu, după ce soția acestuia le-a scos în vînzare. Fiica lui Apostol a declarat că nu voiește să-și lase „moșia”, adică moștenirea, pe mina altora și de aceea a restituit suma de bani pentru care se zălogise casele¹⁴⁹. De asemenea și vînzătorii de imobile erau preferați la răscumpărare, cînd noii proprietari voiau să le înstrăineze¹⁵⁰. Și urmașii vînzătorilor, chiar ai fiilor adoptivi, se puteau prevala de acest drept¹⁵¹. La 15 iulie 1669, pentru răscumpărarea unor „dughene” s-a prezentat urmașul unui adoptat deși imobilul mai fusese vîndut o dată. Actul încheiat consemnează următoarele: „Văzînd că se vînd acele dugheni la alți oameni străini și neîntimplindu-se dumnealui... aici în țară”, cînd au fost scoase în vînzare, „n-au vrut să-și lase moșia... să fie vîndută altor oameni străini”¹⁵².

Unele acte de vînzare ale bunurilor funciare și imobile din orașe către persoane străine de familie, care nu făceau parte dintre megieși sau dintre persoanele care s-ar fi putut prevala de vreo prevedere a dreptului de preemțiune, ca astfel să poată solicita în justiție anularea vînzării, se menționa în mod special că fuseseră întrebați cei îndrituiți să cumpere, dar că refuzaseră¹⁵³. Deci se obișnuia ca cei ce aveau dreptul să fie preferați la cumpărare sau vînzătorul să menționeze în act că vînzarea se făcuse cu voia lor¹⁵⁴. În acest sens cităm o asemenea mențiune: „și cîndu am vîndut această ocină (o casă cu pivniță) mi-am întrebat pe toți oamenii mei și nime nu s-au aflat să

¹⁴⁷ Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, p. 40 și urm.

¹⁴⁸ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 9, p. 89.

¹⁴⁹ Bibl. Acad., LXXXVII/117.

¹⁵⁰ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 149—150.

¹⁵¹ „Arhiva istorică a României”. I, p. 182.

¹⁵² Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/48.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 266.

sprijinească această ocină¹⁵⁵. Se recomanda ca toți cumpărătorii rude cu vânzătorii să consemneze în acte gradul de rudenie, justificându-și astfel dreptul de preferință acordat de lege¹⁵⁶.

Cumpărătorii cunoscători ai normelor, care guvernau transferul bunurilor funciare și imobiliare și care, deși căutaseră să se încadreze lor, temându-se totuși de anumite surprize, cereau ca vânzătorii să menționeze în documente că oricare dintre rudele lor ar fi încercat să conteste valabilitatea actelor, nu aveau drept s-o facă¹⁵⁷, iar dacă ar fi fost cu adevărat lezați să ceară despăgubiri foștilor proprietari¹⁵⁸. Formula inserată în asemenea acte era următoarea: „și nimeni din neamul nostru (al vânzătorului) să n-aibă a se scula cu nici un fel de gilceavă asupra lor (a cumpărătorilor), iar care s-ar scula ori cu puțină gilceavă asupra lor să fie de mare rușine ori la ce judecată s-ar întâmpla”¹⁵⁹.

Încălcând normele dreptului de preemțiune, un oarecare Gheorghe Zlătariul din Iași, care vinduse la 20 noiembrie 1672 un loc de casă lui Iane postelnicul, a menționat, probabil la cererea cumpărătorului, că nici copilul pe care-l avea în „robie”, dacă s-ar fi reintors, în țară nu trebuia să ceară anularea vânzării¹⁶⁰.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru înștiințarea tuturor celor care se încadrau în prevederile dreptului de preemțiune, s-a introdus procedura „strigării la mezat”, un anumit număr de zile, de către „telal bașa”¹⁶¹.

Nu numai vânzările, dar și schimburile de bunuri funciare și imobiliare din vetrele orașelor se încadrau în prevederile dreptului de preemțiune. Ca atare, orice proprietar de asemenea bunuri, care voia să facă un schimb, era obligat să întrebe, în prealabil, toate rudele și chiar „răzeșii”, dacă nu doreau să se înțeleagă asupra actului ce voia să-l facă¹⁶².

Deseori, în actele de transfer de proprietăți funciare și imobiliare din orașe sînt menționați răzeșii, ca o grupă distinctă de protimitari. Sub această denumire, în orașe, nu pot fi cuprinși decît vecinii, megișoșii¹⁶³. Unul dintre acestia e numit „răzeș vechi cu locul ce l-au cumpărat”¹⁶⁴.

¹⁵⁵ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 2, p. 261; vezi și fasc. 1, p. 97.

¹⁵⁶ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 25—26.

¹⁵⁷ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 98.

¹⁵⁸ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXIII, p. 374—375.

¹⁵⁹ „Ion Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 99.

¹⁶⁰ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/47.

¹⁶¹ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 1, p. 89—90.

¹⁶² *Ibidem*, fasc. 2, p. 265—266.

¹⁶³ Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/3 (1725 octombrie 20); I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 69.

¹⁶⁴ Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 218—220.

Pentru cei care au susținut existența unei categorii de proprietari în orașe similară cu răzeșii din mediul rural¹⁶⁵, le indicăm documentul din 12 februarie 1770, în care, după ce se arată că un oarecare Vasile Cupețul din Iași a cumpărat de la țiganul potcovar Gheorghe Postolache o casă cu locul ei, s-au menționat și următoarele: „La această vânzare am fost și eu de față și măcar că întâi s-au făcut tocmeala cu Ioniță țigan drept 45 lei, dar fiindcă a fost răzăș dumnealui Vasile Brașoveanu, dumisale au căzut și au dat și mai mult”¹⁶⁶. Deci, acest Gheorghe Postolache putea fi răzeș cu Ioniță țiganul și nicidecum cu Vasile Brașoveanu. Tot într-un document de vânzare cumpărare a unui loc de dugheană din Birlad, indicat de vânzător ca „dreaptă ocină și moșie” — s-a menționat că înainte de încheierea actului au fost întrebate dacă nu sînt dispuse să cumpere mai întâi toate rudele și apoi răzeșii. Dintre toți aceștia nu s-a găsit nici un amator care să dorească să intre în proprietatea terenului. O dată cu prefectarea formelor de transfer, noul proprietar a primit și „zapisul vechi, ce avea de danie de la țirgoveșii bătrîni, ca să fie de mai bună credință”¹⁶⁷.

Potrivit datelor cuprinse într-un document din 5 august 1763, un asemenea răzeș din Iași a răscumpărat un teren din mahalaua Munte-nimii, motivînd că nu l-a „putut suferi” pe cumpărător¹⁶⁸.

Protimitării care doreau să intre în proprietatea imobilelor sau terenurilor înstrăinate fără avizul lor se puteau adresa justiției, care le cerceta atent plingerile. În instanță, cumpărătorii puteau proba că au respectat și îndeplinit procedura indicată de normele dreptului de preemțiune. Probele scrise prezentate de părți se studiau în instanță, se luau mărturii, după care se hotăra menținerea sau anularea vânzării¹⁶⁹. Domnitorul Grigore Ion Callimachi a judecat, la 8 iulie 1767, cererea de anulare a vânzării unei circiumi din Iași, și a dat cîștig de cauză reclamantului, deși trecuseră șase ani, deoarece a dovedit că la înstrăinarea bunului, la care avea drept ca protimitar fusese în Polonia¹⁷⁰.

La 5 aprilie 1760, o instanță compusă din Ioanichie episcopul Romanului, marele logofăt Manolache Costache și postelnicul Vasile

¹⁶⁵ M. Sinzianu, *Au existat răzeși în orașe?*, în „Revista istorică română”, vol. V—VI (1935—1936), p. 408—410. Autorul crede că „răzeșii pot fi căutați și printre proprietarii urbani”, care în orașe și-au avut „locul lor delimitat, cu vecinătăți precise”, pe cînd cei rurali ar fi stăpînit „o proprietate în indivizie după drepturi evaluate în funii, stînji etc., din arătură, fineață, islaz, apă, pădure, din tot hotarul deci”.

¹⁶⁶ Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 143—144.

¹⁶⁷ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 53—54 (1777 iulie 2).

¹⁶⁸ N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 161—162.

¹⁶⁹ Arh. St. București, *M-reă Galata*, XIV/51. Octombrie 1679: plingerea către domn a unui protopop din Iași, în care susținea că o rudă a lui Ștefan Cihodariul, de la care cumpărase o casă, cerea anularea vânzării, motivînd că fusese plecat din țară cînd s-a făcut transferul. Martorii aduși în instanță au depus în favoarea cumpărătorului, care a cîștigat procesul.

¹⁷⁰ Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 3, p. 121—122.

Buhăescu a judecat o reclamație a urmașilor lui Ion Sucmănarul din Iași — Tîrgul de Sus — pentru o dugheană vîndută de cel căruia îi fusese zălogită, fără a fi fost anunțați. Instanța, după ce a „luat sama după sfînta pravilă”, a constatat că n-a trebuit „să cumpere locul acela alt neam în afară de feciorii lui Ion Sucmănarul, ori alte rude ale lui”, fiindcă îl stăpînise peste 30 de ani. Cumpărătorul, pierzînd procesul, a primit suma de bani plătită și a fost obligat să restituie cîștigăto-rilor și documentele imobilului ¹⁷¹.

*

Toate transferurile de bunuri funciare și imobiliare din fiecare oraș se inscriau într-un registru, denumit „catastiful tîrgului”, de către autoritatea administrativă aleasă, indiferent dacă vînzătorul, cumpărătorul sau ceilalți beneficiari erau negustori, meseriași, slujitori, membri ai clerului, sau boieri¹⁷². Dacă nici un reprezentant al administrației locale nu fusese față la redactarea și încheierea actului de transfer, el era solicitat de cei în cauză să îndeplinească procedura înscrierii ¹⁷³, sau părțile se deplasau la sediul administrativ al orașului pentru a cere să se facă operația¹⁷⁴.

Orice transfer de bunuri funciare și imobiliare din orașe, între persoane sau între acestea și instituții și viceversa, se făcea în fața reprezentanților administrației locale sau a celei centrale ca și a unui număr de „martori”, care semnau actul încheiat sau își puneau pecetea sau „degetele”, dacă nu știau carte¹⁷⁵. Formula obișnuită, care consemna această procedură, era următoarea: „și tocmai au făcut-o dinaintea vecinilor orașeni... care sîntu iscăliți” ¹⁷⁶.

După încheierea actelor de vindere-cumpărare în unele cazuri se amintește și adalmașul (dat de către noul proprietar) prin care se înțelege vinul băut în asemenea ocazii. Numele adalmășarilor sînt consemnate în actele încheiate, pentru că în caz de procese erau citați ca martori principali, ca unii ce participaseră la îndeplinirea formelor de transfer. Ni s-au păstrat acte în care se consemnează și cantitatea de vin băută ca adalmaș, precum și suma cheltuită ¹⁷⁷.

Spre deosebire de marea proprietate funciară, al cărei transfer, sub orice formă, necesita, cel puțin formal, aprobarea domnească, con-

¹⁷¹ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 4, p. 122; vezi și Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 361—363 și 367—370.

¹⁷³ *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV nr. 70; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/30.

¹⁷³ Arh. St. București, XIV/2.

¹⁷⁴ Arh. St. Bacău, XI/1; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 7, p. 135—136.

¹⁷⁵ Arh. St. București, M-rea Galata, XI/21, XIV/38; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, p. 106—107.

¹⁷⁶ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 5, p. 174.

¹⁷⁷ Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/6. „Și la datul banilor și la adalmaș au fost mai mulți oameni buni și bătrîni”; urmează numele lor (1646 august 2): N Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 375.

cretizată în eliberarea de documente-privilegii, care atestau schimbarea de titular, cea urbană, dată fiind valoarea și importanța ei mult mai redusă, se putea face numai de către administrația locală. Totuși și în orașe, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se semnaleză amestecul administrației centrale de stat, al reprezentanților sau al delegaților ei, la perfectarea și garantarea transferurilor de bunuri funciare și imobiliare.

Bunurile funciare și imobiliare din orașe rămase după decesul unor persoane fără urmași sau rude, treceau în proprietatea domnească. Nu știm dacă, în istoria orașelor noastre, a fost o vreme în care asemenea bunuri să fi revenit comunității și care, astfel să dispună de ele. Dacă a existat vreodată o asemenea situație, este sigur că boierimea, clerul și mănăstirile, care urmăreau să intre în proprietatea unor asemenea bunuri, au intervenit ca să rămînă la dispoziția domnilor de la care le puteau obține mai ușor și chiar gratis, adică prin donații¹⁷⁸. La 23 decembrie 1740 se făcea cunoscut că o casă din Iași (Ulița Frecăului), fostă a lui Pica Sîrbu, „om strein”, după moartea lui și a soției sale, neavînd copii, și-a însușit-o o altă persoană. Dovedindu-se că aceasta nu avea nici un drept asupra imobilului, s-a hotărît să rămînă „în sama domnească, ca a unor străini ce nu le-au rămas moștenitori”. Domnitorul a răsplătit anumite servicii ale vel șetrarului dăruindu-i casa lui Pica Sîrbu¹⁷⁹.

Dar, în afară de domnie, comunitatea fiecărui centru urban, prin reprezentanții săi aleși, putea confisca și vinde bunurile funciare și imobiliare ale locuitorilor care nu-și plătiseră impozitele către stat, fiindcă altfel trebuia să le suporte ea¹⁸⁰.

„Hiclenii” și defraudatorii își pierdeau prin confiscare bunurile pe care le aveau în orașe, acestea fiind supuse unui regim similar cu cele din mediul rural¹⁸¹, care, de asemenea, puteau fi sechestrate și vîndute pentru despăgubirea chezașilor sau a datornicilor¹⁸².

*

Neînțelegerile asupra bunurilor funciare și imobiliare din orașe dintre membrii clasei dominante — boieri, membri ai clerului și mănăstirii se judecau în mod obișnuit de către domnitor sau de către delegații săi¹⁸³. Tot domnitorii judecau procesele cînd părți erau mem-

¹⁷⁸ Arh. St. Iași, CCCLX/9; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 148—149; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 242—244.

¹⁷⁹ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 7, p. 134—135.

¹⁸⁰ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 374—375.

¹⁸¹ „Arhiva istorică”, II, p. 80—81.

¹⁸² N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 20; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dos. 19, f. 153.

¹⁸³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IX, p. 255—256.

bri ai clasei dominante și comunități urbane¹⁸⁴, în litigiu fiind bunuri de valoare mai mare sau mai redusă¹⁸⁵.

Rezolvarea litigiilor, care aveau ca obiect bunuri funciare și imobiliare din orașe a fost încredințată, în general, marelui logofăt care, în cadrul atribuțiilor sale, delega vornici de poartă sau alți dregători subalterni să hotărânicească terenurile destinate construcțiilor, să deschidă drumuri de acces pe terenurile ocupate abuziv¹⁸⁶, să măsoare suprafața terenurilor în litigiu și să le hotărânicească, urmînd cunoscuta procedură a mersului cu „brazda în cap”¹⁸⁷.

Pentru încheierea unor procese vechi, la rîndul lor marii logofeți primeau delegații de la domnitori să facă cercetări la fața locului. În asemenea situații ei se prevalau de prevederile unor paragrafe din pravile, care prevedeau că nu se putea ca „să-și caute cineva peste ațiția ani” rezolvarea pricinii. Citatul se referă la un litigiu de proprietate acționat după 40 de ani¹⁸⁸. Dar, fiindcă marii logofeți erau dintre dregătorii de stat cei mai ocupați, domnitorii au dat delegații și altor mari dregători să rezolve litigiile de proprietate din orașe¹⁸⁹. Deoarece numărul de procese cu privire la bunurile funciare și imobiliare din orașe creștea, pentru a degreva divanul domnesc sau pe membrii lui de o asemenea sarcină, domnitorul Constantin Mavrocordat a numit judecători, aleși dintre boieri, cărora li s-a repartizat rezolvarea unor astfel de procese¹⁹⁰.

În concluzie, în timpul orînduirii feudale, proprietatea funciară și imobiliară a locuitorilor din orașe, în general, a fost guvernată de norme în vigoare, aplicabile oricărui fel de proprietate. Boierii, dregătorii, membrii clerului și mănăstirile, au depus eforturi susținute pentru a obține, în primul rînd în capitale, dar și în alte orașe, terenuri pe care să-și construiască locuințe, pentru a-și putea îndeplini funcțiile încredințate. Încălcînd privilegiile comunităților urbane domnitorii au donat boierilor și membrilor clerului, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, numeroase terenuri pe care și-au construit locuințe și prăvălii, în care și-au comercializat o parte din produsele moșilor, sau le-au închiriat negustorilor și meseriașilor. Totodată, numărul terenurilor și al imobilelor clasei dominante în orașe a crescut și prin cumpărare de la meseriașii și negustorii scăpătați.

¹⁸⁴ Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 86; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 20—21.

¹⁸⁵ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 6, p. 116; N. Iorga, *Documentele Callimachl*, vol. I, p. 444; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 72, 73, 74—75 etc.

¹⁸⁶ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 6, p. 114—115.

¹⁸⁷ *Ibidem*, fasc. 2, p. 273; fasc. 4, p. 138—139; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/7 etc.

¹⁸⁸ „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 6, p. 167—169, vezi și fasc. 1, p. 115.

¹⁸⁹ *Ibidem*, fasc. 6, p. 183.

¹⁹⁰ Ioan Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. a II-a, publ. de Iorgu Iordan, București, 1950, p. 381; „Ioan Neculce. Buletin”, fasc. 3, p. 135—137.

Pentru folosirea imobilelor — prăvălii din orașe — boierii și clericii obțineau de la domni reduceri sau scutiri de impozite.

Prin comerțul exercitat în orașe de boieri și clerici, prin specula făcută cu terenurile pe care se putea construi, precum și din cauza chiriilor exagerate încasate pentru prăvălii, s-a frînat dezvoltarea normală a negoțului, a meseriilor și în general a vieții urbane.

Tendința de acaparare a terenurilor și imobilelor din orașe și specula făcută cu ele de către boierime și de către membrii clerului, va atinge apogeul în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE ET IMMOBILIÈRE DES ARTISANS,
DES MARCHANDS ET DES MONASTÈRES DANS LES VILLES
DE MOLDAVIE
(XVe -- XVIIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

À partir du XV-ème siècle et jusqu'à la seconde moitié du XVIII-ème siècle, la propriété foncière et immobilière des villes de la Moldavie a été garantie par l'état, mais aussi conditionnée, ses détenteurs en étant contraints d'accomplir une série d'obligations envers la famille, la communauté et l'état. La propriété foncière et immobilière des villes appartenait à la famille et pour cela le titulaire ne pouvait en disposer qu'avec le consentement de ses membres. De même les princes pouvaient le confisquer dans le cas où le bénéficiaire était impliqué dans des actes de haute trahison.

À l'origine, les communautés urbaines avaient un titre exclusif de propriété sur les emplacements des villes et ainsi les artisans et les marchands disposaient de terrains sur lesquels ils avaient construit des immeubles à habiter, des ateliers et des boutiques. En général, les marchands des villes avaient des moyens matériels plus grands et pour cela il, ont pu détenir des terrains étendus et de nombreux immeubles.

À partir du XV-ème siècle et jusqu'au XVIII-ème siècle les informations documentaires se rapportent aux transferts par vente, donations ou échanges de boutiques entre marchands ou bien entre ceux-ci et les artisans, avec actes conclus entre les parties en présence des voisins, qui connaissaient la situation des immeubles en question.

Les boyards, les monastères et les membres du haut clergé ont cherché très tôt d'obtenir des immeubles habitations dans les villes. On connaît de tels documents dans la première moitié du XV-ème siècle déjà. Les monastères surtout ont obtenu dans les villes de nombreux immeubles par legs des princes, des boyards, des marchands et artisans. Les habitants des villes contraints d'utiliser de tels immeubles comme demeures ou comme boutiques, payaient des loyers.

Chaque habitant pouvait construire, par consentement, des immeubles sur les terrains détenus par les monastères dans les villes, en payant par an, aux termes fixés, une somme d'argent dénommée „bezrnân”. De tels immeubles on pouvait vendre normalement mais les acheteurs étaient obligés de payer le „bezrnân” au propriétaires des terrains, qui, à leur tour, pouvaient racheter les immeubles à leur valeur.

Les boyards ont détenu aussi dans les villes un grand nombre d'immeubles et des terrains destinés aux constructions. Ils ont cherché tout d'abord à devenir propriétaires d'immeubles et terrains dans la capitale du pays, ou ils remplissaient des fonctions, ainsi que dans d'autres villes.

Dès que les boyards ont compris la valeur et l'importance qu'avaient les terrains libres et les immeubles de la capitale du pays, ils ne se sont plus contentés avec les legs princiers seuls mais ont cherché à en obtenir par achat aussi.

Les immeubles et les terrains des centres urbains, propriété des boyards, des marchands ou artisans pouvaient être confisqués par les princes pour actes de haute trahison et legnés à d'autres. En dehors des immeubles destinés aux commerce et aux demeures, les monastères et les boyards ont accaparé les meilleurs terrains dans les principales rues, sur lesquels ils ont cherché à spéculer en les offrant, à base de contrat, avec „bezmăn”, à ceux qui voulaient construire des immeubles.

Dans la capitale du pays et dans les autres villes de petits boyards et des employés dignitaires, d'une moindre importance dans l'administration locale et centrale de l'état, ont détenu des propriétés foncières et immobilières. Cette propriété consistait en terrains, maisons à habiter et boutiques, obtenus par legs princiers, achats ou héritages. Les legs princiers faits à de petits fonctionnaires étaient rares et de valeur réduite. A Jassy surtout ont détenu des terrains, des maisons à habiter, des écuries et même des boutiques, de nombreux militaires et fonctionnaires civils de la cour seigneuriale, obtenus par achat et très rarement par legs princiers. Ils pouvaient vendre, léguer, échanger etc. de tels terrains ou immeubles. Les prêtres des églises paroissiales des villes ont eu aussi en dehors des maisons personnelles, des terrains et des boutiques avec lesquels ils spéculaient, en les faisant leur aux marchands et aux artisans.

Au moyen âge tous les transferts de biens foncières et immobiliers des villes s'inscrivaient dans le „catastifal tîrgului”. L'inscription était faite par le vornic et soltus, sans tenir compte du fait que le vendeur, l'acheteur ou les autres bénéficiaires étaient des marchands, artisans, fonctionnaires, membres du clergé ou boyards.

Les biens foncières et immobiliers des villes, résultés après le décès de personnes sans successeurs ou proches parents, passaient dans la propriété princière. L'administration de chaque ville pouvait confisquer et vendre les biens foncières et immobiliers des membres de la communauté pour manque de paiement des impôts dus à l'état, pour endommager les créditeurs etc.

La tendance d'accaparement de terrains et immeubles des villes et la spéculation pratiquées par la noblesse, les monastères et les membres du clergé sera à son apogée au XVII-ème siècle et dans la première moitié du XIX-ème siècle.

Toutes ces manifestations de l'époque féodale ont provoqué des difficultés au développement normal du commerce, des métiers et, en général, toute la vie urbaine de la Moldavie.

ROLUL CAPITALULUI CĂMĂTĂRESC ÎN ASERVIREA MICII PROPRIETĂȚI DIN MOLDOVA (PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL REGIMULUI FANARIOT)*

DE

I. CAPROȘU

Deși practicarea cametei constituie de la o vreme un fenomen curent în Moldova medievală, ca, de altfel, pretutindeni în orînduirea feudală, și deși asupra importanței unor documente privitoare la camătă se atrăgea atenția încă din secolul trecut¹, această problemă a rămas pînă astăzi în afara ariei de investigare a istoricului. Chiar atunci cînd, o singură dată în istoriografia noastră, ea a preocupat pe un cercetător, studiarea cametei s-a redus la analiza din punct de vedere istoric, juridic și economic a cuprinsului unui singur document². Cu toate că, prin concluziile sale, articolul lui G. Brătianu era de natură să trezească un interes deosebit pentru cercetarea acestei probleme, el a rămas, în această privință, fără ecou.

De altfel, abordarea problemei a comportat în permanență și continuă să comporte și astăzi mari dificultăți, cauzate de lipsa unor cercetări cuprinzătoare privind istoria monedei românești, chestiune nu mai puțin dificil de studiat. În condițiile unei abundențe excesive de specii monetare din statele feudale românești, stabilirea echivalențelor monetare, obligatorie pentru cercetătorul cametei, devine pentru acesta

* Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai mare intitulată *Capitalul cămătăresc în Moldova*.

¹ Vezi V. A. Urechea, *Moratorium*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii istorice, Seria a II-a, tom. X (1887—1888), p. 335—340.

² Actul, din 7146 (1637—1638), a fost publicat pentru prima dată de Gh. I. Brătianu în „Revista istorică”, An. IV (1918), p. 149—151 și analizat detaliat de același în aceeași revistă, An. V (1919), p. 1—26 (*O carte de judecată a lui Vasile-vodă Lupu*).

o operație anevoioasă atita timp cit nu e ajutat într-o suficientă măsură de cercetări de specialitate. Or, acestea din urmă se reduc pînă astăzi la investigațiile începute în 1928³ și reluate apoi într-o lucrare de sinteză de G. Zane⁴. Nici lucrările generale privind sistemul bănesc și circulația monetară, apărute în ultimele decenii, nu conțin datele necesare privitoare la această problemă, deși circulației bănești în feudalism i se consacră cîte un capitol special⁵, iar într-una din aceste lucrări nu lipsesc chiar unele informații referitoare la capitalul cămătăresc⁶. Lipsind lucrările speciale cu privire la camătă este explicabil de ce nici în cadrul unor lucrări generale sau sinteze de istorie din vechea noastră istoriografie rolul capitalului cămătăresc în feudalism nu este îndeajuns subliniat. Din același motiv nici în tratatul de istorie a României nu a fost posibilă o abordare mai largă a problemei, autorii acestei lucrări mărginindu-se doar la o succintă analiză a cîtorva dintre trăsăturile esențiale ale fenomenului, fără a se opri asupra evoluției acestuia și a multiplelor sale consecințe⁷. În aceste condiții, însăși amploarea fenomenului este departe de a se fi conturat pînă în prezent într-o imagine cuprinzătoare, așa cum rezultă ea la o cercetare atentă a materialului documentar și cum, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, reiese din binecunoscuta lucrare a lui G. Zane⁸. Căci o astfel de cercetare este de natură să evidențieze faptul că în Moldova medievală, ca de altfel și în celelalte două state feudale românești, cămătăria a fost, începînd cu o anumită epocă, foarte răspîdită și că practicarea acesteia pe o scară atît de largă fac din ea un fenomen complex cu implicații multiple asupra istoriei politice, economice și sociale a Moldovei.

Evoluția și accentuarea dominației otomane asupra Moldovei începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de pildă, nu pot fi socotite pe deplin cunoscute atita timp cit ne lipsește analiza exhaustivă a raporturilor dintre competitorii de la Constantinopol ai tronului moldovean și numeroșii cămătari din capitala otomană sau dintre anumite acțiuni ale acestora din urmă și obligațiile contractate de cîștigătorii competiției constantinopolitane, obligații ce nu încetau

³ G. Zane, *Sisteme monetare și monede principale din veacurile trecute*, în „Cercetări istorice”, An. IV (1928), nr. 1, p. 3—36.

⁴ Idem, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 103 și urm.

⁵ Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România*, Editura Științifică, București, 1957, p. 37—66; Costin C. Kiriteșcu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Editura Academiei, București, 1964, p. 59—110; lucrarea lui I. D. Condurachi, *Istoricul sistemelor monetare în Țările române pînă la 1867*, București, 1934, deși conține cîteva informații noi despre monedele din orînduirea feudală, nu aduce nimic nou în privința echivalențelor monetare.

⁶ Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 57 și urm.

⁷ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, <1962>, p. 849—850

⁸ Vezi G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, *passim*.

odată cu mazierea domnului-debitor, ci continuau să greveze multă vreme asupra urmașilor acestuia în scaunul moldovean. Cum aceste obligații, crescînde de la o domnie la alta, domnul nu le putea onora în ultimă instanță decît prin contribuția producătorului direct, legătura dintre capitalul cămătăresc și înăsprirea fiscalității devine, în chip firesc, evidentă; de asemenea, nu e locul să stăruim aici asupra mutațiilor ce intervin, de la o vreme, în structura clasei feudale moldovene ca urmare, între altele, și a intensității cu care camăta se practică în Moldova și ca o consecință pe plan social a acestui fapt, de altfel insuficient cunoscut și acesta pînă în prezent. Transformările ce au loc în sinul clasei feudale moldovene în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a veacului următor și care au dus la apariția unei noi boierimi mari în locul vechii boierimi imunitare nu pot fi despărțite de influența ce a exercitat-o uneori asupra acestui proces cămătăria, fie prin „contribuția” ei la ruina unora dintre marii boieri de pînă atunci, fie prin înlesnirea pătrunderii în rîndul noii boierimi mari a unor negustori și cămătari, mai ales greci, proveniți din Imperiul otoman, dar îmbogățiți în țările române. Ajunge să se cerceteze, de pildă, componența sfatului domnesc din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și primele decenii ale celui următor pentru a se constata că, alături de marii dregători ridicați de domnie din boierimea mică și mijlocie, nu puțini provin din astfel de negustori și cămătari ai Imperiului⁹.

Acționînd intens în Moldova începînd cu cea de a doua parte a secolului al XVI-lea și afectînd fie regimul politic, fie structura socială sau dezvoltarea economică, camăta a constituit în permanență în Moldova, ca și în Țara Românească și în unele state feudale din jur, un element de stagnare, deosebindu-se de cea practică în vestul Europei, care a avut, în genere, o influență revoluționatoare asupra modurilor de producție precapitaliste. În Moldova feudală, camăta s-a concretizat în forma denumită „asiatică”, formă care, după cum arată Marx, „poate dura multă vreme fără a provoca altceva decît decădere economică și corupție politică”¹⁰. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea se întîlnesc în Moldova cele două forme caracteristice sub care se manifestă în formațiile precapitaliste capitalul cămătăresc: „mai întîi, camăta prin împrumuturi de bani acordate celor mari și risipitori, mai cu seamă proprietarilor funciari; în al doilea rînd, camăta obținută prin împrumuturi de bani acordate micilor producători care sînt în stăpînirea propriilor lor condiții de muncă, între care e cuprins meseriașul, dar în special țăranul”¹¹. Fie însă că cei care apelau la împrumuturile cămătărilor erau domnul, pentru a dobîndi și a-și menține tronul, sau boierii, pentru a-și procura mijloacele necesare întreținerii

⁹ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, <1962>, p. 866.

¹⁰ Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, 1956, p. 571.

¹¹ *Ibidem*, p. 568.

luxului feudal, fie că aceștia erau țărani, întregul cortegiu de repercusiuni generate de cămătă se resfringea, indirect sau direct, asupra acestora din urmă. Este și motivul pentru care cămătăria se înscrie printre mijloacele principale de aservire a micii proprietăți¹².

Cum împrumutul bănesc constituie o caracteristică a oricărei circulații monetare active, practicarea acestuia este un fenomen cunoscut în Moldova încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹³. Este bine cunoscut, spre exemplu, împrumutul de 3.000 ruble de argint contractat de Vladislav Jagello, regele Poloniei, la Petru I Mușat¹⁴. Știrile despre astfel de operații, mai ales în sfera relațiilor comerciale, în care creditorii sînt însă boieri sau tirgoveți din Moldova, se înmulțesc în documentele moldovenești sau străine din veacul al XV-lea¹⁵.

Menționarea curentă în documentele externe moldovenești ale veacului al XV-lea a unor astfel de operații presupune practicarea lor și pe plan intern, chiar dacă informațiile privind acest fenomen se reduc în documentele interne din același secol doar la consemnarea zalogului¹⁶. Faptul că nici actele interne moldovenești din prima jumătate a secolului al XVI-lea nu înregistrează asemenea operații lasă să se înțeleagă că practicarea împrumutului bănesc în Moldova acestei epoci era departe de a fi dobîndit amploarea pe care ea o cunoaște după instaurarea dominației otomane în această țară. Pentru că, fapt nesubliniat îndeajuns pînă în prezent, practicarea pe scară largă a cămătăriei cu numeroasele sale consecințe nefaste pentru dezvoltarea economică, politică și socială a Moldovei este legată de începuturile dominației otomane asupra acestei țări și condiționată apoi incontinuu, în ceea ce privește proporțiile mereu crescînde ale fenomenului, mai ales, de accentuarea acestei dominații. Este și motivul, de altfel, pentru care practicarea cămătăriei, cu toate atributele sale și cu toate urmările ce o însoțesc în permanență, este menționată în documentele interne și în izvoarele narrative, pînă la detaliu uneori, numai după instaurarea dominației turcești asupra Moldovei, cînd pătrund în țară, în număr mare, împreună cu domnii veniți de la Poartă, creditorii acestora. Transformările ce au avut loc în această vreme în modul de producție feudal au fost de natură să favorizeze, de asemenea, practicarea cametei.

¹² Vezi N. Corivan, *Mijloacele de cîmpire a pămînturilor țăranilor liberi în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, An. VII (1956), fasc. 2, p. 97 și urm. Pentru mijloacele de aservire, vezi și idem, *Formele de aservire a țăranimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, An. XII (1956), fasc. 1, p. 81 și urm.

¹³ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 295.

¹⁴ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 603—604, 640—641.

¹⁵ *Ibidem*, p. 627—628, 644—645, 675—677; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 298, 311—312 și 320.

¹⁶ *Documente privind istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, vol. I, nr. 413 (în continuare se va cita *D.I.R.*, A, ...).

Regimul dominației otomane, în toată complexitatea sub care se constituie în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se consolidează și se manifestă apoi în secolul următor, a însemnat supunerea Moldovei la o cruntă exploatare economică, accentuată mereu de la o epocă la alta. Pe lângă haraci, care, pe măsura adâncirii dependenței Moldovei față de Poartă, dintr-un mijloc de răscumpărare a păcii, cum era considerat de români la început, sau dintr-un impozit funciar, cum era socotit în dreptul musulman, devine tot mai mult o capitație (*cizye*)¹⁷, cu creșterile sale binecunoscute¹⁸, asupra Moldovei grevau contribuțiile extraordinare în bani, furniturile de cereale, cai, vite, oi, lemn etc. destinate statului suzeran, precum și cele, în bani sau în natură (blănuri, șoimi, cai, obiecte de preț etc.), trimise sau dăruite atît de des tuturor demnitarilor Porții, de la sultan pînă la cel mai mărunț reprezentant al puterii suzerane¹⁹. În ansamblul acestor obligații, depășind cu mult cuantumul haraciului și al celorlalte îndatoriri față de statul suzeran, pe primul loc, în privința valorii, se situează peșcheșurile care, întimplătoare sau periodice, dar din ce în ce mai mari, mai frecvente și mai numeroase, au constituit în perioada de care ne ocupăm, ca urmare a transformării obținerii tronului într-un adevărat mezat, sarcina materială cea mai apăsătoare dintre toate cîte i-au fost impuse Moldovei de dominația otomană²⁰. Instituirea licitației constantinopolitane asupra tronului Moldovei a avut printre consecințele imediate pătrunderea în Moldova a capitalului cămătăresc. Purtătorii acestuia, negustorii și cămătarii turci, greci, evrei, armeni, raguzani sau italieni din Imperiu, însoțind în Moldova pe domnul creditat la Constantinopol și rămînînd apoi în țară pentru recuperarea sumelor avansate, au contribuit în mare măsură nu numai la generalizarea rapidă a unei cămătării practicate cu maximă intensitate, dar și la statornicirea unui întreg șir de practici abuzive favorizate de protecția permanentă a Porții. Mezatul constantinopolitan al tronului moldovean a dus însă nu numai la afluența continuă de cămătari ai Imperiului în Moldova, cămătari de care nici un domn moldovean sau muntean nu s-a mai putut lipsi, dar și la sporirea sistematică a sumelor, de-a dreptul fabuloase uneori, cu care se putea dobîndi și menține apoi domnia Moldovei. Căci odată obținut, scaunul moldovean trebuia și apărat cu aceeași dărnicie de pretendenții nu mai puțin dărnici și destul de numeroși care se găseau în permanență atît la Constantinopol, cît și în restul Imperiului. Această competiție continuă a-i determina pe domni să porceadă la tezurizarea de monedă sau de obiecte prețioase cu ajutorul cărora să se poată menține în disputa pentru tron

¹⁷ *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei, <1962>, p. 778—779.

¹⁸ *Vezi și M. Berza, Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 7—47.*

¹⁹ *Istoria României*, vol. II, p. 776.

²⁰ *Ibidem*, p. 777 și 781—782; vol. III, p. 18—19; G. Zăne, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 68—69.

cu cei care îl rivneau sau, în cazul mazilirii, să dispună, în pribegie, de un venit sigur cu care, dacă nu era confiscat de turci, se putea încerca, la un nou prilej, redobândirea tronului.

Prima cumpărare de domnie despre care avem știri, redobândirea scaunului de către Petru Rareș, a costat, potrivit unor rapoarte externe, peste 150 000 de galbeni, ceea ce îl făcea pe domnul moldovean să se plîngă regelui polonez, în 1542, că „dînd mult sultanului și pașalelor”, tezaurul său se istovise²¹. Dacă pe Alexandru Lăpușeanu domnia Moldovei îl costă apreciabila sumă de 200 000 de galbeni²², cheltuielile lui Ioan vodă pentru obținerea domniei ajung la 220 000 de galbeni²³. Datoriile lui Iancu Sasu se ridică, după unele izvoare, probabil incomplete, la 150 000 de galbeni, pe care el nu reușește să-i achite în cei trei ani de domnie²⁴, cu toate că excesive măsuri fiscale sau de altă natură i-au însoțit dintru început domnia²⁵. El pleacă totuși din țară cu 40 de care încărcate cu „bani, scule și alte avuții”²⁶, în afară de cei 125 550 de ducați și o cantitate de obiecte prețioase depuse în Transilvania²⁷. Pe lângă obligația de a achita datoriile lui Iancu Sasu²⁸, Petru Șchiopul a contractat imense datorii la Constantinopol atît la obținerea domniei cît și la redobândirea ei²⁹. Lui Aron vodă „i-au dat țara (turcii — n. ns.) cu multă datorie, că fiindu om fără suflet și umblîndu și alții pentru domnie, pre toți i-au umplut cu bani cu camătă de la turci”³⁰. Într-un raport din 1591 al unui italian din Pera se men-

²¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 215 și 217; *Supliment*, I, p. 158. El fu creditat în mahalaua genoveză a Constantinopolului de negustori și cămătari greci, italieni și evrei (*ibidem*, II, p. 215; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, p. 251).

²² Hurmuzaki, *Supliment*, I, p. 19; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. V, p. 105—106.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 615.

²⁴ *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 519.

²⁵ „Noul domn al Moldovei, se arată într-un raport diplomatic din 25 ianuarie 1580, a și început a-și tiraniza supușii cu neomenie, fără îndoiială pentru a-și aduna iarăși banii dăruiti pe aici și pe care i-a împrumutat pentru obținerea domniei” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 25), fapt confirmat și de Grigore Ureche: „Lăcomie de avuție nespusă avea, pentru care pe mulți au omorît; ...izvodii obicină care n-a mai fost nicodată de au trimis în toată țara să ia a zecea din boi” (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 212).

²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 24, 81—82.

²⁷ *Ibidem*, p. 90—91; vol. IV, p. 28.

²⁸ *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 519; Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 78.

²⁹ La reluarea domniei, se menționează într-un raport diplomatic, Petru Șchiopul „nu numai că sporise iarăși tributul cu 10 000 de galbeni și se îndatorise a plăti toate datoriile lui Iancu vodă, dar, apoi, pe lângă darurile în bani făcute sultanului și mamei lui, s-a mai obligat către Sinan Pașa și către preceptorul sultanului, prin sprijinul cărora, îndeosebi, ajunsese la domnie, a le plăti în termen de un an o sumă însemnată de bani, după cum se spune, pînă la o sută de mii de galbeni”. Înainte de a pleca spre țară, el „a împărțit pînă la 80 000 de coroane, din care o mare parte împrumutată cu un procent nemaiauzit...” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 78 și 80).

³⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 209.

ționează că Aron vodă promițind „un milion de galbeni” pentru obținerea domniei, împrumută bani de la cămătarii țarigrădeni cu dobânzi exorbitante și fu însoțit în Moldova de un ceauș, care trebuia să rămână pe lângă domn „până ce poporul de acolo va plăti cel puțin ceea ce s-a promis sultanului și pașalelor”³¹. Dependența domniei lui Aron vodă față de cămătarii țarigrădeni era atât de mare încât deși fusese mazilit în iunie 1592, în septembrie i se dădu din nou domnia deoarece „datornicii lui, turcii, cu toții au mărșu la vezirul de au strigat pentru dînsul, și de nevoia datornicilor iară i-au întorsu domnia”³².

Aceleași mari cheltuieli necesitau chiar domniile ce nu-și aveau începutul în mezatul constantinopolitan. Deși e sprijinit de polonezi, Constantin Movilă nu e scutit, de pildă, „de multă cheltuială și datorii asupra sa de la cinstita Poartă împărătească și pentru schiptru”³³. Confirmarea de către Poartă a domniilor celorlalți Movilești a comportat, desigur, cheltuieli asemănătoare.

Contractind enorme datorii la Constantinopol, Gașpar Grațiani, după sosirea sa la Iași, îi solicită lui Gavril Bethlen un împrumut de 30 sau 40 000 lei pentru a liniști pe numeroșii turci sosiți cu el în Moldova și pe care numai cu daruri mari îi poate determina să plece³⁴. Chiar Radu Mihnea, domnul atât de prețuit la Poartă, fu nevoit să plătească, în 1623, 100 000 de galbeni pentru ocuparea simultană de către el și fiul său a tronurilor Moldovei și Țării Românești. Cu toate aceste cheltuieli, el a reușit, ca urmare a unei fiscalități excesive, să adune și pentru sine pentru a depune la banca Veneției 19 647 ducaci³⁵. Aceeași preocupare de a depune bani la banca menționată îl caracterizează și pe fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul, în ultima sa domnie moldoveană³⁶.

Cele patru domnii din Moldova și Țara Românească ale nevrednicului Alexandru Iliăș l-au costat pe acesta atât de mulți bani încît

³¹ „Judecați pînă la ce grad de ruină și disperare va fi adusă această nenorocită țară din spinarea căreia vor trebui să se stoarcă acestea și altele altele”, conținea Lorenzo Bernardo, trimițătorul raportului. (Vezi „Columna lui Traian”, an. VII (1876), tom. I, p. 286; Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 158); evident, suma de mai sus era imposibil de plătit în răstimpul unei domnii scurte ca cea dintîi a lui Aron vodă. Nici dările aruncate pe țară, nici silniciile la care s-a datat și care i-au adus supranumele de „Tiranul” și nici chiar zelul creditorilor sau slujitorilor turci care însoțeau pe dăbilarii la stringerea impozitelor (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 230) nu au fost suficiente pentru adunarea unei sume de bani atât de mari.

³² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 222; vezi și Hurmuzaki *Documente*, vol. IV₂, p. 162.

³³ *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 35.

³⁴ Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, p. 96.

³⁵ *Idem*, *Documente*, vol. IV₂, p. 422—423; vol. VIII, p. 418.

³⁶ Ambasadorul republicii venețiene la Poartă va garanta, după mazilirea lui Alexandru Coconul, pentru datoriile contractate de el (200 000 de reali) la dobîndirea domniei și neachitate creditorilor săi Gieromimo Beneri, Lorenzo Agazzi, Octavio și Penzini Sella și Terzi (Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV₂, p. 454—457).

chiar în condițiile în care unii din creditorii săi au participat direct la recuperarea sumelor, el nu și-a putut achita datoriile, murind, la Țarigrad, „sărac și la mare lipsă și cu multe datorii”. La înmormîntarea lui, fiul său, Iliș, „mergînd cu multă grijă și frică de datornicia tătine-său, să nu-l prinză să-l închidză”³⁷. Stăruința acestui veșnic pretendent la tron și dărnicia față de Poartă în anii în care, mazilit, se afla la Constantinopol, a făcut să se ridice mult și prețul domniilor lui Miron Barnovschi și Moise Movilă. Căftănirea celui din urmă a comportat, după cum scrie Miron Costin, „cîteva datorii, făcute de cheltuielile ce s-au făcut den asuprale turcilor”³⁸, așa încît în țară avea „pace din toate părțile, numai de datornici turci mare strînsori și sile și așa să înplușă țara și de oameni răi, cît, a vedere, cu bulucuri îmbla de prăda și jecua oamenii și pre lîngă orașu”³⁹. Datoriile contractate de domnul moldovean au fost atît de mari încît, neputîndu-le achita pînă la sfîrșitul celei de a doua domnii, succesorul său în scaun îi scria de la Poartă „să nu vie la Țarigrad pentru multe datorii ce avea Moisei vodă la Țarigrad”⁴⁰. Creditorii domnului se aflau însă în număr mare și în țară, așa încît același Vasile Lupu se vede nevoit, la obținerea domniei, să ceară vizirului ca „pre turci, pre carii or ave datorie în țară, să-i scoată, să nu supere oamenii”⁴¹. Sume considerabile au curs spre Constantinopol și de-a lungul întregii domnii a acestuia.

Cu toate cheltuielile făcute de ambițiosul domn în timpul lungii sale domnii, el a reușit să strîngă un imens tezaur pe care îl ținea în cetatea Neamțului⁴²; constînd din bani, aur, argint, perle, giuvaeruri, blănuri etc., „mai mult de cum ar putea avea un împărat sau rege”, după cum apreciază Paul de Alep, această imensă avere a fost încărcată în 100 de care trase de 8, 10 sau 12 cai. El poseda, de asemenea, tezaure în Polonia, Germania, Veneția⁴³ și 100 000 lei depuși la Athos⁴⁴. La Constantinopol se zvonise după mazilirea sa că ar fi avut în Suceava 2 000 000 lei în aur și giuvaere⁴⁵. Interesul tuțicilor pentru o asemenea avere este de la sine înțeles așa încît ei nu vor

³⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 129. Pentru cumpărarea ultimei domnii moldovene, vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 193; cf. și V. Neamțu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă), Secțiunea a III-a (științe sociale), tom. II, an. 1956, fasc. 1—2, p. 22.

³⁸ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 96.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 108.

⁴¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 113.

⁴² Miron Costin, *op. cit.*, p. 140.

⁴³ B. P. Hăjdeu, *Archiva istorică*, I₂, p. 74 și urm.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 53.

⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. V₂, p. 6; vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 53.

ezita să satisfacă dorința boierilor moldoveni de a se da tronul lui Gheorghe Ștefan pentru cei 100 000 lei oferiți de acesta ⁴⁶.

Sumele cheltuite la Poartă pentru obținerea scaunului au crescut și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Numai într-un singur an, de pildă, când a avut loc înnoirea a trei domnii (ale lui Eustratie Dabija, Gheorghe Duca și Iliăș Alexandru), s-a plătit de către fiecare din domni câte 5—600 pungi de bani ⁴⁷. Din cauza datoriilor enorme contractate de Gheorghe Duca, după moartea lui în Polonia pe soția sa „au început a o apuca datornicii (la Constantinopol, n. ns.) și-a o îngrozi, și-a o închide, și-a o jăcui, care cum puté” ⁴⁸. Cheltuieli și mai mari a făcut atît la luarea domniei la Constantinopol și Adrianopol, cît și în țară, risipitorul Constantin Duca; deși chezașul său pentru banii împrumutați, Constantin Brîncoveanu, „il tot grăbie” să restituie banii creditorilor, el nu a reușit să-i achite în cursul primei domnii încît veni în domnia a doua „cu datoria a domniei cei dintăiu neplătita” care, împreună cu noile cheltuieli, „s-encărcă de să feci o somă mare de bani” ⁴⁹. În sfîrșit, deși puse „nevoi grele pe țară” la începutul celei de-a doua domnii, Antioh Cantemir fu mazilit fără a fi reușit să-și plătească numeroasele datorii contractate la obținerea tronului ⁵⁰, care, în această vreme, după cum arată Dimitrie Cantemir, costa enorma sumă de 300 000 de galbeni ⁵¹.

Dacă avem în vedere că sistemul cumpărării domniei a funcționat incontinuu între 1541 și 1711, că, în condițiile instabilității domniei de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea și din a doua jumătate a aceluiași veac, cauzată de acest sistem, sumele pentru cumpărarea domniei au crescut mereu ⁵² și că, în sfîrșit, în achitarea datoriilor contractate la Poartă nu a intervenit niciodată vreo cezură, deoarece obligațiile bănești neonorate ale unui domn mazilit, decedat sau plecat din scaun erau achitate de domnul următor ⁵³, ajungem la imaginea reală a afluenței continue și mereu în creștere către Poartă a bogățiilor țării. Asigurarea acestui

⁴⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 51.

⁴⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 122; vezi și Ion Neculce, *op. cit.*, p. 129—130.

⁴⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 122; vezi și p. 157.

⁴⁹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Ietopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, revăzută, București, 1874, tom. III, p. 89; Ion Neculce, *op. cit.*, p. 193, 195 și 219. „...Cu multă sumă de bani și daruri, datorind țara” (M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 93).

⁵⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 238.

⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, f.a., p. 112.

⁵² „...Schimbarea domnilor, ce să schimbă așa dese, țara au sărăcit și s-au pustiu mai de tot, cît n-au putere să plătească hărăciul împărăției”. (Arh. St. Iași. CCCXXXIII/38; doc. din 1632 mai 5).

⁵³ „...Domnii moldovenesți, așjdere și muntnești, carii iau spre domnie, sîntu dători a plăti toate datoriile acelora domni ce le stău în locu, au-s scoși de Poartă. au morți, au eșiți de bunăvoe den domnie, neîntrebîndu nemicî de dătorii ca acialea, de unde să fie făcute, au dreptu triaba țării au întru triaba sa” (*D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 95; doc. din <1593 aprilie>).

flux, dezastruos pentru țară, se putea realiza în primul rînd printr-o fiscalitate excesivă, pe care el o condiționează în permanență aducînd-o la limita extremă. Influența acestor cheltuieli asupra regimului fiscal a fost covârșitoare. După cum observa un economist, această influență se degajă mai ales din două caracteristici ale sistemului: mulțimea și varietatea dărilor, pe de o parte, și excesivitatea lor, pe de altă parte⁵⁴. De aceea, aproape la majoritatea domniilor din perioada de care ne ocupăm se constată fie instituirea unui nou impozit, fie sporirea cuantumului la unele impozite vechi⁵⁵. Caracterul mai întotdeauna urgent și de multe ori imprevizibil al perceperii impozitelor favoriza, de asemenea, abuzul dregătorilor de stat, făcînd din viața producătorului direct, asupra căruia se răsfrîngeau în primul rînd consecințele acestei fiscalități, un adevărat coșmar⁵⁶.

În același timp, acumulările domnești iau de regulă drumul Constantinopolului, iar cele boierești sînt folosite pentru achiziționarea de noi moșii, pentru împrumuturi cămătărești sau pentru tezurizare⁵⁷. Consecințe profunde pentru circulația monetară din Moldova are însă masivul exod de numerar spre Constantinopol⁵⁸ destinat rambursării cheltuielilor legate de cumpărarea și menținerea scaunului. Țara fiind lipsită de o producție proprie de metal prețios, avuția ei bănească era aproape exclusiv un produs al circulației de mărfuri, așa încît scoaterea peste graniță a imenselor cantități de numerar, menționate mai sus, avea să producă în chip firesc fenomene de raritate monetară periodică⁵⁹ ce îl vor afecta în primul rînd pe producătorul direct. Insuficiența de numerar și a circulației monetare este atestată deseori în această perioadă nu numai de nivelul ridicat al dobînzilor dar și de lărga întrebuintare în procesul de schimb a altor intermediari decît moneda (oi, cai, vite, miere etc.), precum și de prohibirea de către principii transilvăneni a exportului de monede⁶⁰. Convertirea unor prestațiuni în bani și insistența cu care e urmărită este o altă dovadă în acest sens⁶¹. Cum mai toate dările în această perioadă, ca urmare

⁵⁴ G. Zane, *Probleme monetare în trecutul economiei noastre naționale*, Iași, 1927, p. 44; idem, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 71.

⁵⁵ N. Grigoraș, *Istoria fiscalității în Moldova* (sub tipar).

⁵⁶ *Istoria României*, ed. cit., vol. II, p. 789—790.

⁵⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 823; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dosar 11, f. 48.

⁵⁸ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, în *Studii și documente*, vol. XVIII₂, p. 25; vezi și Gh. I. Brălianu, *O carte de judecată a lui Vasile-vodă Lupu*, în „*Revista istorică*”, An. V (1919), nr. 1—2, p. 22 și urm.

⁵⁹ G. Zane, *Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale*, Iași, 1927, p. 43; idem, *Economia de schimb...*, p. 69—70.

⁶⁰ Idem, *Probleme monetare...*, p. 43.

⁶¹ Ștefan Răzvan scrie slujbașilor domnești din ținutul Tîgheci să ia de la oameni din satul Tăltărăni al mănăstirii Tazlău „bani pentru lucru cum vi s-a dat povățiuială”, și nu cum i s-au plins călugării „că voi nu le luați de la ei bani și-i mînați la muncă să lucreze” (*D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 155).

și a nevoii imediate de numerar a domnului, se plăteau în bani⁶², nevoia de monedă constituia un imperativ absolut pentru producătorul direct. Dacă nu-și putea procura din schimb cel puțin atîta monedă cîtă îi era necesară pentru plata dărilor el trebuia să recurgă obligatoriu la cămătar. De aceea, sînt numeroase actele interne care menționează împrumuturile bănești contractate la cămătarii turci, evrei, armeni sau greci, toți însă veniți din Imperiul otoman. Un document din 1596 aprilie 28 consemnează zălogirea unei părți din satul Potoc „pentru o datorie care a rămas la niște turci din zilele lui Petru voievod” (Șchiopol)⁶³; o ocină din Săcuieni e pusă de asemenea zălog pentru 16 taleri pe care „i-au luat Nechifor cu aslam (camătă — n. ns.) de la neguțători”⁶⁴. O slugă domnească, Isac, ia „bani cu camătă de la turci”⁶⁵, după cum un altul „au luat (bani, n. ns.) de la un turcu, cu camătă”⁶⁶. Un Aftodor își pune zălog părțile sale de ocină pentru un împrumut ce l-a făcut spre a se plăti „de o datorie la turci”⁶⁷, iar un Ștefan Măgureanu ia „trei lei cu camătă... de la un jidov”⁶⁸. În sfîrșit, Ștefan Hrincovici este nevoit să-și vîndă cu 65 de taleri ocina din Voroncăuți lui Dumitrașco Fulger spre a-și achita datoria contractată la turcul Hasan bașa⁶⁹.

Venind în Moldova după stabilirea dominației otomane împreună cu domnii, pe care-i creditaseră la Constantinopol, sau ca negustori, ei găsesc aici, în condițiile fiscalității excesive din țară, un teren propice pentru practicarea cametei așa încît, nu după multă vreme, ei vor contribui la extrema răspîndire a practicii împrumutului cămătăresc. Documentele interne îi menționează acționînd în întreaga țară, atît în orașe cît și în sate, împrumutînd bani tuturor categoriilor sociale, fără deosebire. Deși camăta afectează într-o bună măsură și boierimea, de care însă nu ne ocupăm aici, consecințele sale se răsfrîng în chip dezastruos asupra micului proprietar care, grevîndu-și ocina de datorii, va sfîrși prin a și-o pierde definitiv. Dintre cămătarii sau negustorii străini care se îndeletniceau cu practicarea cametei în Moldova cei mai mulți sînt turci ca Ionuz beg⁷⁰, Mehmet⁷¹, Palauz Oglu⁷², Gefer

⁶² G. Zane, *Economia de schimb...*, p. 71—72. În documente și izvoarele narative, încetățenirea acestui sistem de plată este alestată în mod expres prin precedarea denumirii dării de cuvîntul *bani*: banii birului, banii haraciului, banii bairamului, banii văcărîtului, banii fumăritului etc. sau de denumirea monedei în care se plăteau impozitele: zloți pentru casă, ughi pentru fum, galbeni, lei, orți etc.

⁶³ *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 182.

⁶⁴ *Ibidem*, XVII, vol. V, nr. 77.

⁶⁵ Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, X/6.

⁶⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 96, nr. 118.

⁶⁷ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V₂, p. 7.

⁶⁸ I. Antonovici, *Documente birădene*, vol. III, p. 70.

⁶⁹ „Revista istorică”, an. VI (1920), p. 85.

⁷⁰ *D.I.R.*, A, XVI, vol. II, nr. 67.

⁷¹ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 162.

⁷² *Ibidem*, vol. V, nr. 52 și 148.

bașa⁷³, Hasan Celebi⁷⁴, Husein⁷⁵, Mustafa⁷⁶, Mustafa Celebi din Coge, Mustafa Celebi din Scărlătești⁷⁷, Uzon Mustafa⁷⁸, Hasan bașa⁷⁹, Hasan Derviş din Birlad⁸⁰, Hagi Umir Oglu⁸¹, Hagi Mehmet⁸², Hagi Căliman din Galați⁸³, Hagi Ismail, Hagi Eminec, Hagi Osman⁸⁴, Mahomet Mir, fiul lui Olun⁸⁵ ș.a.⁸⁶ sau greci, precum Iane din Birlad⁸⁷, Liftimi⁸⁸, Nicula Provata, Iane Mavrichi, Dioma⁸⁹, Luca, Iane⁹⁰, Dumitrachi Celebiul⁹¹, Plantos⁹², Nechita și fiul lui Apostol Celebi⁹³, Panait⁹⁴ etc.

Deși mai puțini ca număr în comparație cu turcii și grecii, evreii țarigrădeni din Moldova par a avea preferințe pentru operațiile cămătărești de anvergură. Între aceștia excelează cămătarii Iacob⁹⁵, Haham Zade⁹⁶ și Lazor⁹⁷. Acționînd mai ales în orașe, ei nu nesocotesc însă nici operațiile cămătărești de mai mică amploare⁹⁸. Nu lipsesc din Moldova, de asemenea, cămătarii armeni⁹⁹ și italieni¹⁰⁰ veniți și ei tot din Imperiul otoman.

⁷³ Bibl. Acad., CDLI/3 și 5.

⁷⁴ „Revista Istorică”, An. IV (1918), p. 149—150.

⁷⁵ „Ion Neculce”, fasc. V (1925), p. 356—357.

⁷⁶ Arh. St. București, Propr. Statului Moldova, XXIX/4.

⁷⁷ Arh. St. Iași, CLXXIV/102.

⁷⁸ Arh. St. București, Propr. Statului Moldova, XXIX/4; Bibl. Acad., XXXVIII/21.

⁷⁹ „Revista istorică”, An. VI (1920), p. 85.

⁸⁰ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 151.

⁸¹ Bibl. Acad., XCVI/85.

⁸² Idem, XXXVIII/21; MCDXCV/198.

⁸³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 71—72.

⁸⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 30; Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 545—546.

⁸⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 407.

⁸⁶ Pentru cămătarii turci, vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, p. 30.

⁸⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 181.

⁸⁸ *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 235.

⁸⁹ Bibl. Acad., XLII/61 și 62.

⁹⁰ Idem, XLII/62.

⁹¹ Idem, XLII/182 a.

⁹² Idem, CXCII/45.

⁹³ Idem, XLVI/35.

⁹⁴ Arh. St. București, Tr. 1754, op. 2014, dosar 11, f. 48.

⁹⁵ *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 246; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 203—204.

⁹⁶ Bibl. Acad., CXXV/148.

⁹⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 27—28.

⁹⁸ „T. Codrescu”, An. II (1933), p. 134; Rădu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 193, nota.

⁹⁹ „Buletinul Comisiei istorice a României”, IV (1925), p. 170—171, nr. 20; Bibl. Acad., XXXVIII/21; „Cronica Romanului”, An. XIV (1937), p. 164; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dosar 19, f. 153.

¹⁰⁰ C. Esarcu, *Documente inedite din Veneția*, în „Columna lui Traian”, serie nouă, An. VIII, tom. 2, p. 98—99, 101—102; *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 54.

· Nevoia de bani fiind presantă din cauza mulțimii dărilor și a urgenței cu care ele trebuiau strinse, dobînzile percepute de acești cămătari sînt foarte mari. Astfel, dobînda ajunge, uneori, „de leu cîte 5 bani de săptămîină”¹⁰¹, deși ea constă în mod obișnuit din 10% („zăci în unsprăzăci”) pe lună¹⁰² sau „din zece, doisprezece”, adică 20% pe an¹⁰³.

Constituind capital numai în mîinile cămătarului deoarece numai acestuia îi aduc venit, banii împrumutați reprezintă pentru producătorul direct un simplu mijloc de plată, neaducîndu-i nici un venit. De altfel, în mîinile acestuia din urmă ei rămîn doar un moment deoarece în aproape toate cazurile, după cum atestă documentele, ei iau drumul vistieriei sau al cămării domnești. Scopul cămătarului este însușirea, printr-o dobîndă ridicată, a unei părți cit mai mari din produsul muncii debitorului. Deoarece turcii nu aveau voie să aibă proprietăți în Moldova, preocuparea lor și a altor cămătari țarigrădeni pentru garantarea datoriei către micii proprietari prin chezași constituie o permanență a practicii împrumutului cămătăresc. Neputînd stăpîni deci ocina debitorului și neavînd altceva de luat de la acesta, el își „împlinește” datoria de multe ori în chip forțat de la chezaș. Un Grigore Platon cu femeia sa, Maria, fiind datori cu 31 vedre de miere unui negustor și neputînd-o înapoia la scadență, au fugit, dar negustorul „l-au apucat” pe chezașul acestora, Negoită comis, luîndu-i patru boi și un poloboc de miere de 16 vedre și jumătate. Găsindu-l după patru ani pe debitor, chezașul l-a „apucat ca să-i plătească acei stupi și acei boi cu agonisita lor de patru ani”. Neputînd să-i restituie bucatele, Platon se obligă să-i dea în termen de două săptămîni 70 de lei pe care, neputîndu-i procura altfel, îi va lua de la cămătarii Mustafa sau Haği Mahmet. Drept garanție, „pînă oi aduce banii sau așezare de la turci”, lasă comisului zapisele ocinilor sale¹⁰⁴. Un Necula, fiul lui Dulea din Pogana, fiind dator cu 27 de lei turcului Husein și neachitîndu-i datoria la scadență, chezașul acestuia, Gavril vornicul de Birlad, este adus cu un aprod spre a plăti banii, pentru care Dulea îi dă ocina sa din Pogana¹⁰⁵.

După cum rezultă din aceste două cazuri¹⁰⁶, deși cămătarul străin nu intra în posesia ocinii, el o împingea inevitabil spre aservirea ei de către feudal care, de multe ori, este chiar chezașul debitorului. Procesul e favorizat în bună măsură de modul brutal și abuziv cu care acționează, datorită protecției Porții, cămătarul. Astfel, în drum spre scaunul Moldovei, Nicolae Mavrocordat e întimpinat de „cărți din țară” de la fratele său și de la boierii cămăcămî „că nu ies oamenii

¹⁰¹ „Ion Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 20—21.

¹⁰² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 545—546; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 12—13; vol. XX, p. 185—186.

¹⁰³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 493; vol. VI, p. 244; *Bibl. Acad.*, CCVI/175 etc.

¹⁰⁴ *Bibl. Acad.*, XXXVIII/21.

¹⁰⁵ „Ion Neculce”, fasc. 5 (1925), p. 356—357.

¹⁰⁶ Documente de acest fel sînt foarte numeroase pentru această perioadă.

din bejenii, unii temindu-se de datoriile ce erau datori turcilor" ¹⁰⁷. Cu același prilej, în târgul Bîrlad sînt „strînși toți boierii cei mari și cei mici și mazilii și toată Țara de Gios; și fiind temnița Bîrladului plînd de oameni pentru datoriile turcilor, din zilele lui Mihai vodă (Racovița, n. ns.), îndată au poruncit de i-au slobozit pe toți" ¹⁰⁸.

De aceea, nu lipsesc din documente cazurile de negustori și cămătări străini care cad victima resentimentelor moldovenilor. Într-un document din 1580 martie 20 se menționează, de exemplu, că pentru o moarte a unui grec s-au dat 158 de boi și vaci, 600 oi, cai și 13 iepe ¹⁰⁹, iar „pentru căci s-a omorît un grec gealep împărătesc în hotarul satului Romanешtilor”, acest sat este dat de Gașpar Grațiani, după cum se arată într-un alt act, lui Gheorghe cômîșel și fraților săi care au plătit deșugubina ¹¹⁰. Pentru curmarea abuzurilor care deveniseră o obișnuință pentru cămătarii turci, domnii moldoveni, ca și cei munteni, au fost nevoiți să ia măsuri hotărîte, adresîndu-se Porții. „Negustorii turci, scrie Nicolae Costin..., încetase a face supărări pentru datoriile sale, cum deprinsese mai înainte la alți domni a face și a supăra cu cametele”. Obținînd firman de la Poartă în această privință, Nicolae Mavrocordat nu le mai dădea acestora, cum se obișnuia de un secol și jumătate, „cărți de plînit cu armași și cu copii din casă sau cu aprozi... ce cărți pe la scaune, la pîrcălabi, să cheme față pe cutare cu turcul, să stea să le ia seama și ce ar fi drept pe zapis cu zi să-i plătească, iar nu cu plîneală sau cu închisoare” ¹¹¹. Măsurile luate de domnul moldovean au fost eficiente căci, după cum scrie un alt cronicar, „într-aceea vreme, negustorii turci care se aflau aici în toată țara noastră să lăsaseră, de frica lui Nicolae Vodă, de cîștiguri nedrepte și de cametele pe care le luau de la țărani pămînteni” ¹¹².

Spre deosebire de actele privind împrumuturile de la cămătarii și negustorii turci sau de la grecii și evreii din Imperiul otoman, în care camăta este menționată de cele mai multe ori, în restul documentelor moldovenești de zalogire ea este consemnată mult mai rar. Această nu înseamnă că negustorii și feudalii moldoveni s-au împămîntenit acordau împrumuturi fără dobîndă de vreme ce, potrivit acelorși acte, creditorul beneficia, de regulă, pînă la scadență, de veni-

¹⁰⁷ M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, 1872, tom. II, p. 130.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 88.

¹⁰⁹ *D.I.R.*, A, XVI, vol. II, nr. 168.

¹¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 29.

¹¹¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. II, p. 78.

¹¹² *Cronica Ghibuleștilor*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 61; vezi și Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 113.

tul ocinii zălogite¹¹³. Expresia „să aibă a-și ținea ocina pînă îi voi da banii”, frecventă în astfel de documente, nu diferă în privința conținutului de clauza din actele de același fel datorită căreia creditorul are dreptul „să o ție (ocina, n.ns.) să să hrănească pînă-i voi da ce-am luat”¹¹⁴. Este elocvent în această privință zapisul de zălogire din 14 iulie 1686 în care debitorii arată că chiar în cazul în care vor restitui împrumutul de 5,5 lei la scadență, „tocmal(a) ne este să zăciuiască șoltuzul Savin (creditorul, n.ns.) locul de piine, din fîn și din tot venitul locului pentru zăbava banilor”¹¹⁵. Chiar și lipsa acestor mențiuni din acte nu implică, desigur, întotdeauna absența dobînzii din moment ce atunci cînd ea nu e percepută faptul este consemnat în chip expres în document. Un Neculae Bărbîntă, de pildă, punînd zălog partea sa din Cruceni pentru 12 lei și 10 potronici împrumutați de la Gligorașcu armaș, arată că banii i-au fost dați „în datorie, fără dubîndă”, fapt pentru care el i-a dăruit însă creditorului un loc de prisacă din același sat¹¹⁶.

Dacă, în general, pe creditorul feudal îl interesează în primul rînd ocina debitorului, iar pe cămătarul străin numai dobînda, această deosebire pare a se reduce simțitor atunci cînd interesul pentru bani al boierului moldovean ajunge a-l transforma pe acesta într-un adevărat cămătar. Un logofăt îl creditează pe Ștefan Calapod cu 11 galbeni luînd dobîndă „cite dzêce bani galbănu”, iar ca zălog ocina din Ruginoasa a debitorului. Ca la orice cămătar „apoi... au venit Mărica, femeea lui Ștefan și au luat noi galbeni” cu aceeași dobîndă¹¹⁷.

Dacă negustorii și cămătarii turci contribuie indirect la depozitarea de pămînt a micului proprietar, negustorii autohtoni sau împămîntenii în Moldova, prin practicarea împrumutului cămătăresc participă direct la aservirea ocinii acestuia. Condrea Hasnăș cu fiul său, Vasile, împrumutînd 30 taleri de la negustorul Dumitrașco din Roman își pun zălog „toată ocina lor, cită să va alege, din sat den Mercești, să aibă a o ținea (Dumitrașco, n.ns.) pînă-i va da banii întru an de acmu; de nu-i va da banii... să le fie ocină peritoră și lui Dumitrașco să-i fie ocină printru ai săi bani derepți ce au dat”¹¹⁸. În secolul al XVII-lea, mai ales, interesul acestor negustori pentru achiziționarea de

¹¹³ Faptul este atestat și de următoarea prevedere a pravilii lui Vasile Lupu, „Ceia ce vor lua ocine pentru datorii și mai vîrtos pentru camătă, de vreme ce se va arăta c-au mîncat roadă dentr-acea ocină mai mult de șeaple ai, alunceia ca să socolească giudetul tot vinitul ce va fi fost dentr-acea ocină; deci giumătate den tot să numere și să facă să fie capete să să ișureadze den datorie” (*Carte românească de învățătură*, ediție critică, <București, 1961>, pricina I, zaceala 16, p. 56).

¹¹⁴ *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 397.

¹¹⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 333—334.

¹¹⁶ Idem, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₁, p. 60, 72—73; Cf. și Bibl. Acad. LXXVII/123.

¹¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoare*, vol. XX, p. 185.

¹¹⁸ *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 343.

pământ rezultă clar din documente¹¹⁹. Împrumutând bani micului proprietar, ei intră în posesia ocinii debitorului în cazul insolvenței acestuia la scadență. În 1687, de exemplu, Elena, femeia lui Ilie Pleșca, neavînd cu ce plăti datoria de 60 de lei a soțului ei negustorului Proca îi dă acestuia părțile sale de ocină din Totoești¹²⁰. În același mod intră în stăpînirea unor ocini din Roșcani, acaparînd apoi satul în întregime, Neculai neguțătorul din Iași¹²¹.

În mai mare măsură decît negustorii pămînteni sau împămînteniți în Moldova contribuie însă la deposedarea de pământ a micilor proprietari balcanicii veniți de la Poartă odată cu domnii și deveniți apoi „oameni de casă” ai acestora. Incluzi în sfatul domnesc al domnului creditat și răsplătiți „pentru slujbă dreaptă și credincioasă” prin danii domnești, ei își vor spori numărul satelor cu mult mai repede decît boierimea de țară, devenind în scurtă vreme mari feudali nelipsiți din divanul domnesc. Din astfel de negustori, cămătari sau apropiați ai domnilor aduși în țară de Petru Șchiopul, Iancu Sasu, Aron Vodă, Radu Mihnea, Ștefan Tomșa al II-lea, Alexandru Iliăș ș.a. și din feudali moldoveni se va constitui în primele decenii ale secolului al XVII-lea noua boierime oligarhică. Printre mijloacele de sporire a proprietăților acestora se numără, în chip firesc, și practicarea împrumutului bănesc, dată fiind nu numai mentalitatea de negustori care i-a însoțit în noua calitate de mari feudali, dar și, evident, posibilitățile lor bănești. Un Brut postelnic, Enache postelnic, Fortuna comis, numeroasele rude și apropiați ai lui Vasile Lupu din divanul acestuia, dar mai ales Cantacuzinii moldoveni, Iordache și Toma, pentru a nu mai vorbi de numeroșii boieri greci din a doua jumătate al secolului al XVII-lea, își sporesc averile și pe calea menționată mai sus. În cei peste 40 de ani de la aducerea lor în Moldova de către Radu Mihnea, Toma și Iordache Cantacuzino au ajuns să dispună de cele mai întinse proprietăți din țară¹²². Sporirea proprietăților cantacuzinești din Moldova nu s-a făcut însă numai prin danii domnești sau cumpărături obișnuite ci și prin practica împrumutului bănesc. De

¹¹⁹ Negustorul ieșean de originea grecească Miha, ginerele lui Andronache postelnic, reușește, de pildă, ca, prin cumpărări succesive, să-i deposedeze de ocini într-un timp relativ scurt, pe rîșeșii din Dorosești și Albești, ținutul Vaslui, aceștia din urmă mutîndu-se în ținutul Scînteia și în satele din jur Șurinești, Drăgușeni, Ferești ș.a. (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 105—107, 122—124, 163—164, 167—168; vol. IV, p. 4—8, 26—27, 37, 61—62, 98—100, 117—118). Vezi și idem, *Surele și izvoade*, vol. VIII, p. 15.

¹²⁰ Bibl. „V. A. Urechia” — Galați, doc. nr. 11.

¹²¹ Bibl. Acad., XXXI/21 și urm.

¹²² Numai în decurs de 11 ani (1651—1662), de pildă, Iordache Cantacuzino mare vistiernic face 30 de cumpărături de ocini în 13 sate, acaparînd cea mai mare parte a proprietății răzășești din aceste sate (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, *passim*); într-un izvod de bani ce s-au dat pe ocine și pre moșii de către Iordachi Cantacuzino sînt menționate 60 de sate întregi, 15 jumătăți de sate, două jirebii și 33 fâlci de vie, va'orînd, toate, 14 300 de galbeni. (*Ibidem*, III, p. 29—32); celor trei beneficiari ai averii lui Toma Cantacuzino le revin, la moartea acestuia, 36 de sate, 22 de părți de sate și 33 fâlci de vie. (*Ibidem*, p. 73—76).

altfel, însăși succesiunea cumpărăturilor de ocini din numeroase sate de către Cantacuzini arată că ei dispuneau într-adevăr de mari sume de bani ¹²³ pentru a nu folosi creditarea în vederea agonisirii de noi proprietăți. Toma Cantacuzino, de pildă, practică împrumutul bănesc începând chiar din anii următori stabilirii sale în Moldova; în 1624, el cere Soltănesei din Hănești și fiilor acesteia restituirea sumei de 100 ughi cu care îl creditase pe Soltan, dar, la termenul fixat de domn, Soltăneasa fiind insolubilă, Radu Mihnea îi întărește lui Toma postelnic partea de ocină din Hănești a acesteia „să o stăpânească pînă cînd îi va plăti banii” ¹²⁴. Pentru cinci lei împrumutați de la același boier pentru a se „plăti de o nevoie”, un Hilimon din Porcești îi dă ca zălog cinci pămînturi din acest sat din care dregătorul moldovean începuse a cumpăra cu cîțiva ani mai înainte; imediat după zălogire, Eustratie Dabija îi întărește creditorului cele cinci pămînturi ca „direaptă ocină și zălog” ¹²⁵. În sfîrșit, același domn îl imputernicește pe Toma Cantacuzino „să facă curama” împreună cu Isar fost jicnicer asupra averii pisarului Cotnarschi pentru banii pe care acesta li-i datora ¹²⁶.

În aceeași măsură și cu aceleași foloase practică împrumutul bănesc și fratele lui Toma Cantacuzino, Iordache vistiernic. Un Pătrașco Hăugul îi zălogeste, de exemplu, în 1655—1656, o șesime din satul Vădeni, ținutul Iași, deoarece nu i-a putut restitui la termen cei 100 de lei, pe care îi împrumutase pentru a-și răscumpăra fiul din robie; în zălogul de zălogire se precizează că dacă debitorul nu va putea restitui banii, „dum < nea > lui (Iordachi vistiernicul, n.ns) să are și să cosească și într-apa Jijiei ce va fi venitul să ție; și-și va face și dirése domnești” ¹²⁷. Peste un deceniu și jumătate ivindu-se posibilitatea achiziționării unei alte părți din acest sat, soția lui Iordachi, Alexandra spătăroaia, va folosi aceeași cale a împrumutului pentru a intra în posesia ocinii ¹²⁸.

Constituind un mijloc eficace pentru sporirea proprietății feudale, împrumutul bănesc e folosit pe scară largă în acest scop de întreaga boierime moldoveană; dacă documentele din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea îl înregistrează mai rar, cele din veacul următor atestă intensitatea practicării lui atît de către marii dregători de origine grecească, cît și de boierimea autohtonă. Din rîndurile acesteia din urmă excelează în această privință vistiernicii; dintre aceștia, unul din cei

¹²³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, *passim*.

¹²⁴ *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 375.

¹²⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 211—212; vezi și *ibidem*, p. 68—69, 222, 226—228.

¹²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 539. Toma Cantacuzino îi dăduse lui Cotnarschi banii „ca să umble cu dobîndă pe an” (Arh. St. București, A.N., CCXXI/3).

¹²⁷ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 71—72.

¹²⁸ La 1 mai 1671, Păpăluț din Mălăești cu soția și frații lor se împrumută cu 150 lei de la Alexandra punînd zălog partea lor din sat cu condiția ca „de să va prileji să nu plătescu dumisale acei bani... și voi vrea să o vînză, să n-aiub eu a o vinde nimăru, fără numai dumisale spătăroaii”. (*Ibidem*, III, p. 126—127).

mai frecvenți creditori este Boul vistier, binecunoscut, de altminteri și pentru cotropirile de ocini săvârșite în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Cunoscuta sa rapacitate l-a caracterizat și în raporturile cu debitorii săi, mai ales că și sistemul zalogirii nu înlătura posibilitatea abuzului¹²⁹. Într-un document din 6 aprilie 1606 prin care Haratul diac își zălogește partea sa din Rătești pentru 150 taleri de argint împrumutați de la Boul vistier se menționează că dacă debitorul nu-i va restitui banii la termenul fixat „să fie pierdută această mai sus spusă ocină”¹³⁰. În condițiile unei asemenea clauze, termenul scurt pentru care acorda împrumutul Boul vistier făcea ca debitorul să-și piardă de cele mai multe ori ocina zalogită. Eremia Grama și soția sa Marica, punând zalog un loc de casă din Potlogeni, ținutul Neamț, la același Boul vistier, îl pot „răscumpăra” numai pînă la ziua fixată de creditor; „iar dacă pînă la această zi nu-l vor răscumpăra, se arată în document, „pan Boul vistier să aibă a stăpîni acest loc de casă și să-i fie vîndut lui tot și să-și facă drese de cumpăratură”, ceea ce, potrivit aceluiași act, s-a și întîmplat: „și cînd a fost la zi, ei nu au răscumpărat acel loc de casă ci s-au lipsit și au rămas” fapt pentru care Ieremia Movilă îl întărește creditorului „să-i fie lui... ocină cu tot venitul”¹³¹.

Alături de vistierii Boul, Simion Stroici¹³², Nicoară Prăjescu¹³³ sau Dumitrașco¹³⁴, documentele interne îi înregistrează drept creditori ai micilor proprietari pe majoritatea marilor boieri moldoveni, dregători sau foști dregători precum Pătrașco Bașotă¹³⁵, Miron stolnic¹³⁶, Lupul Prăjescu postelnic¹³⁷, Ștefan Prăjescu fost stolnic¹³⁸, Capșea pitar¹³⁹ Gligore mare paharnic¹⁴⁰, Gheorghe mare sulger¹⁴¹, Racoviță

¹²⁹ Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 238 și 239.

¹³⁰ *D.I.R.*, A, XVII, vol. 2, nr. 22. Aceeași clauză o pune Boul vistier și în documentul din 1608—1609 (7117) prin care Ion și cumnatul său Roman din Vereșeni își pun zalog la el, pentru 16 taleri, ocinile din acest sat, documentul specificînd că „dacă nu-i vor fi acei mai sus scriși bani la zi, să fie pierdute acele părți de ocină și să aibă Boul vistier a-și face drese domnești de la milostivirea sa domnul nostru”. (*Ibidem*, nr. 227).

¹³¹ *Ibidem*, vol. I, nr. 286. Abuzul săvîrșit de Boul vistier a fost înlăturat de Radu Mihnea la 21 ianuarie 1619 cînd Nicolachi mare stolnic, ginerele lui Boul, este nevoit să accepte, potrivit obiceiului, răscumpărarea ocinii (cf. *ibidem*, vol. IV, nr. 379).

¹³² Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 135—136.

¹³³ *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 296 și 315; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 123—124.

¹³⁴ Arh. St. Dorohoi, Condica Pomirla și Hilișeul de Sus, nr. 22, p. 27—28.

¹³⁵ *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 159; vol. II, nr. 37; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₁, p. 46—47.

¹³⁶ *D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 29.

¹³⁷ Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 10.

¹³⁸ *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 452.

¹³⁹ *Ibidem*, vol. V, nr. 352.

¹⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 188.

¹⁴¹ Arh. St. București, M-rea Neamț, LXXXVI/6 și 10.

Cehan¹⁴², Ionașco Cehan mare vornic¹⁴³, Caracaș jîtnicer¹⁴⁴, Chicos stolnic¹⁴⁵, Lupașco stolnic¹⁴⁶ Andrieș fost clucer¹⁴⁷, Sîrbul comis¹⁴⁸, Petriceico vornic¹⁴⁹ etc.

Nu rămîn în afara acestei practici nici soțiile unor mari dregători. Într-un zapis din 21 decembrie 1642 se consemnează că Tofana din Mogoșești este „datore giupînesei vîstîernicesăi Bașetoe cu opt galbeni” pe care trebuie să-i restituie „la Sîn Petru, fără cuvente multe”. Punînd zălog partea sa din Mircești, Tofana acceptă ca de nu va înapoia „banii la dzi, să hie ocina pietore”¹⁵⁰.

Chiar dacă ocina pierdută prin nerestituirea sumei de către debitor putea fi în mod obișnuit răscumpărată, situațiile noi ce se ivesc după înstrăinarea ei îngreuiază de obicei procesul răscumpărării. Interesul mai scăzut, uneori, al creditorului pentru ocina ce i-a revenit în urma insolabilității debitorului creează, de asemenea, pentru feudal noi posibilități de achiziționare a ocinilor pierdute prin zălogire de micii proprietari. Potrivit unui act din 3 iunie 1619 mai multe părți din satul Lețcani, ținutul Suceava, au fost pe rînd zălogite rămînînd în cele din urmă în stăpînirea creditorilor, vlădica Nicanul și Drăgan fiul lui Corpaci. Ocina înstrăinată astfel sau vîndute din acest sat ajungînd toate în stăpînirea lui Nicanul, acesta le va vinde boierilor Vasile și Ionașco Stroici, de la care, în sfîrșit, vor fi apoi răscumpărate de urmașii debitorilor¹⁵¹.

Avantajele pe care, în condițiile insolabilității micului proprietar, le oferă creditorului împrumutul bănesc sînt deseori folosite pentru sporirea proprietății lor și de alți dregători. Potrivit unui act din 12 iunie 1601, un Avram care nu poate restitui datoria de 20 de taleri a socrului său lui Drăguș fost vornic este nevoit să dea creditorului lui ocina sa din Miclești, nemaiputînd să o răscumpere, „nici el, nici neamurile lui, niciodată în veci, ci o va stăpîni Drăguș și copiii lui”¹⁵². Pentru un împrumut de 8 taleri, Pătrașco ureadnic de Botoșani primește ca zălog o casă din satul Petia¹⁵³, în timp ce Toader Dragotă mare vîtav de Cîrligătură va putea intra în stăpînirea ocinii Greacăi din Vilnești și acelei a lui Mănilă din Graur dacă aceștia nu-i vor „plăti” la termen cei 50 de taleri împrumutați de la Gîrdescul, socrul lui Dragotă¹⁵⁴.

¹⁴² Bibl. Acad., CCXXXII/40 a.

¹⁴³ Idem, DIV/133, 135 și 136.

¹⁴⁴ Arh. St. București, Episcopia Roman, IV/8.

¹⁴⁵ D.I.R., A, XVII, vol. V, nr. 168.

¹⁴⁶ Bibl. Acad., CXCIV/20.

¹⁴⁷ Arh. St. Iași, CCCXI/134 v - 135 r.

¹⁴⁸ Bibl. Acad., XXXIII/1, 6 a și 14.

¹⁴⁹ Idem, LXXXIV/100.

¹⁵⁰ Idem, CCCXLI/30.

¹⁵¹ D.I.R., A, XVII, vol. IV, nr. 453.

¹⁵² *Ibidem*, vol. I, nr. 18.

¹⁵³ *Ibidem*, nr. 159.

¹⁵⁴ *Ibidem*, vol. II, nr. 4.

Deși în număr mic, nu lipsesc din rîndul creditorilor nici slugi domnești ca vătavii, aprozii, armașii, diecii, vistierniceii¹⁵⁵ ș.a. pentru care insolvabilitatea debitorului oferă aceeași posibilitate ca și pentru marii dregători de a rămîne în stăpînirea definitivă a ocinii zălogite. Faptul e atestat de toate actele interne referitoare la raporturile dintre asemenea creditori și debitorii lor. Într-un document din 3 septembrie 1624, prin care Hilina din Serchijeni, ținutul Tigheci, pune zălog, pentru 10 lei și trei bezmene de ceară, ocina sa din Orgoești, se menționează că creditorul, Dumitrașco Cămîrzan diac, are dreptul „să o ție, să se hrănească pînă-i vor da ce-am loat, iar de nu-i voi da, să hie ca o ocină, ca să-și facă și zăpis domnescu”¹⁵⁶. Petru Șchiopul îi împuternicește pe Gărganul și Petre vătavi să stăpînească ocinile Ilenei și al lui Nestor din Girbești și Tungujei pentru o datorie de 40 zloți și ale lui Oprea, Toma și Oniță din aceleași sate pentru nerestituirea datoriei de 60 zloți¹⁵⁷. Una dintre aceste slugi domnești, Deleu aprod din Spătărești, apare chiar ca un frecvent creditor al sătenilor din împrejurimi. Un Zadul din Antălești îi zălogește o jirebie „cu tot venitul” ei pentru împrumuturi repetate de bani: 10 zloți, 13 potronici „de s-au plătit de la Jora”, 1 zlot luat cînd „au murit îmă-sa” și 2 taleri împrumutați „în Suceava”¹⁵⁸. De la un debitor care nu reușise să-i restituie banii împrumutați de multă vreme îi rămîn în stăpînire definitivă o ocină din Spătărești¹⁵⁹, unde, de altfel, ca și în Antălești, cumpărase în această vreme mai multe ocini¹⁶⁰.

În sfîrșit, documentele interne îi menționează în calitate de creditori și pe clerici, fie că ei sînt preoți de rînd¹⁶¹, sau monahi¹⁶², fie că sînt înalți prelați ai Moldovei ca, de pildă, vlădica Nicanul. Nerestituindu-se acestuia din urmă datoria contractată de Boțul și Simeon, prelatul moldovean rămîne în posesia ocinii zălogite de aceștia din Lețcani, ținutul Suceava, pe care, în cele din urmă, o vinde împreună cu unele cumpărături ce le mai avea în acest sat¹⁶³.

Chiar dacă informațiile documentare despre intensa activitate cămătărească desfășurată de mănăstirea Sfîntul Sava din Iași în prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt mai concludente în privința raporturilor ei cămătărești cu boierimea¹⁶⁴, ocina țărănească nu putea rămîne înafara

¹⁵⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 74; vol. XIX, p. 194; *D.I.R., A, XVII*, vol. II, nr. 154 și 440; vol. V, nr. 397; Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. XIX, nr. 92 și 300; Arh. St. Iași, CCCXXIII/86.

¹⁵⁶ *D.I.R., A, XVII*, vol. V, nr. 397.

¹⁵⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIX, p. 194.

¹⁵⁸ Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. XIX, nr. 92.

¹⁵⁹ Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16.

¹⁶⁰ Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 79, 102, 362 și 363; *D.I.R., A, XVII*, vol. V,

¹⁶¹ Arh. St. București, Schitul Sloboreni, XI/3.

¹⁶² Idem, *M-rea Galata*, XIV/53.

¹⁶³ *D.I.R., A, XVII*, vol. IV, nr. 453.

¹⁶⁴ *Ibidem*, vol. V, nr. 64. Arh. St. Iași, CLXXIV/19; Bibl. Acad. MDXLIX/6; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 17—18; Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 51 și 122.

interesului călugărilor creditori, fie și numai pentru amploarea pe care au cunoscut-o operațiile cămătărești ale mănăstirii din centrul Iașilor. Împrumutând ei înșiși bani cu camătă de la turci ¹⁶⁵, călugării de aici vor folosi apoi acești bani pentru operațiuni cămătărești. Mănăstirea Sfintul Sava nu e singurul așezământ monahal cu preocupări cămătărești; dimpotrivă, o asemenea îndeletnicire pare a fi fost familiară călugărilor din multe alte mănăstiri ¹⁶⁶ dacă, în așezământul său pentru cler, Miron Barnovschi a trebuit să insereze anatemizarea călugărilor ce dau „bani întru aslam” ¹⁶⁷.

Dacă extinderea domeniului boieresc și aservirea micii proprietăți, preexistând regimului dominației turcești, au cunoscut în permanență o continuă creștere, accelerarea lor devine evidentă odată cu instaurarea acestei dominații, ca o consecință a ei. În acest proces, împrumutul cămătăresc, prin extinderea și generalizarea sa rapidă, a jucat rolul unui catalizator omniprezent în condițiile unei fiscalități împovărătoare și ale unei insolvabilități aproape cronice a micului proprietar. De aici și numărul atît de mare al actelor de zalogire din această perioadă. Chiar atunci cînd debitorul reușea să-și răscumpere ocina zălogită, pericolul pierderii ei nu era înlăturat atîta timp cît o nouă zalogire era atît de posibilă. Dacă cu prețul unor mari sacrificii micul proprietar reușea să-și păstreze ocina, rezistența sa devenea inutilă atunci cînd o greva de datorii, deoarece zalogirea ocinii însemna deseori pierderea ei. O dovedește mai ales faptul că în actele de zalogire răscumpărarea ocinii este menționată rar față de pierderea, de cele mai multe ori, a acesteia. Astfel, Anna, nepoata Anghei, neavînd cu ce plăti datoria de 140 zloți tătărești lui Petrea Hadîmbul „a dat ocina și dedina cea dreaptă pentru acești mai sus scriși bani... cu tot venitul” ¹⁶⁸. În același mod este nevoită să procedeze și Onaca Cheotari care, zalogindu-și ocina din Bărboși jupînului Gorie și neputînd „însămna” banii la zi și nici „preste zi pentru că n-a avut nece o putere”, a lăsat ocina creditorului ¹⁶⁹. Situații similare se întîlnesc în majoritatea actelor de zalogire ¹⁷⁰; ele sînt de fapt vînzări forțate căci dacă după trecerea unui anumit număr de ani, nu intervenea răscumpărarea în baza dreptului de protimisis, ocina rămînea pierdută definitiv ¹⁷¹. Marica, femeia lui Gheorghe din Spătărești, neachitînd datoria de 18 lei lui Deleu „și-a pierdut ocina pentru că a trecut peste zi zece ani” ¹⁷². Într-un alt docu-

¹⁶⁵ Bibl. Acad., MDXLIX/6; Arh. St. Iași, CLXXIV/19.

¹⁶⁶ Pentru mănăstirea Hangul, vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV, p. 139—140; pentru mănăstirea Rîșca, vezi Bibl. Acad., LXXXVI/36.

¹⁶⁷ Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 122, p. 151.

¹⁶⁸ *D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 112.

¹⁶⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 1.

¹⁷⁰ Vezi *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 18 și 286; vol. IV, nr. 130, 345 etc.; vol. V, nr. 12, 352, 506 etc.; Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 86 etc.

¹⁷¹ Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 49 și urm.

¹⁷² Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16.

ment se precizează : „ . . . dacă-i vor da curind banii (creditorului, n.ns.), să le întoarcă ocina (foștilor proprietari, n.ns.), dacă va trece multă vreme, să fie ocina pierdută ” ¹⁷³.

Odată pătruns astfel în sat, feudalul, urmînd aceeași cale sau, foloșindu-se de dreptul de preemțiune, prin cumpărări repetate va reuși în cele din urmă să intre în posesia întregului sat. După cum se menționează într-un document din 24 aprilie 1631, pentru datoria neachitată de 3 taleri de argint, Racoviță Cehan va stăpîni partea din Oțeleni a lui Mihăilă Horjea, după cum tot pentru o datorie își pierduse ocina din același sat, la același Racoviță Cehan, Gheorghe Horjea ¹⁷⁴. Ajungînd să stăpînească într-un sat un număr de ocini printr-un procedeu similar și prin cumpărări, Adam Luca paharnicul va intra, uzînd de dreptul de protimisis, și în posesia altor ocini grevate de datorii ¹⁷⁵, după cum Dumitrașco Șaidir va răscumpăra de la Isac Stîrcea o jirebie zălogită de Stănilă hotnogul din Jeverteni pentru că mai avea cumpărături în acel sat ¹⁷⁶.

În sfîrșit, se cuvine a fi menționat faptul că acapararea ocinii micului proprietar de către feudalul creditor sau chezaș era inlesnită de însăși poziția domniei în cadrul raporturilor dintre creditor și debitor, intervenția acesteia producîndu-se întodeauna în favoarea celui dintîi ¹⁷⁷. Intervenția organelor locale are loc, de asemenea, în permanență în favoarea creditorului, indiferent de faptul că acesta este boier moldovean sau cămătar străin ¹⁷⁸.

Una din cauzele care au dus la intensificarea procesului de înstrăinare a ocinii grevate de datorii rezidă în termenele scurte pentru care se acordau de obicei împrumuturile ¹⁷⁹ atît de către cămătarii străini cit și de către feudali. În această privință diferența față de termenele, mai lungi, ale datoriilor contractate de feudali este, cu unele excepții, evidentă în documente. Termenele de un an sînt rar menționate în acte ¹⁸⁰, termenele de o săptămînă ¹⁸¹, de două săptămîni ¹⁸², de trei

¹⁷³ Bibl. Acad., CCXXXII/40 a.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁷⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 86.

¹⁷⁶ Bibl. Acad., CLX/133.

¹⁷⁷ *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 123; XVII, vol. IV, nr. 345; Bibl. Acad., CCXXXII/40 a; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dosar 19, f. 153; Bibl. Acad., CCXLIII/33; vezi și M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷⁸ Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 252; „Ion Neculce”, vol. V (1925), p. 356–357; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 193, nota; Bibl. Acad. MDXVIII/160.

¹⁷⁹ N. Corivan, *Mijloacele de cîltopire a pămînturilor țărănilor liberi în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, An. VII (1956), fasc. 2, p. 98.

¹⁸⁰ *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 343; vol. V, nr. 168; „T. Codrescu”, V (1936) p. 151; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 126–127 (11 luni).

¹⁸¹ *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 77.

¹⁸² Arh. St. Iași, XI/134; CLXXII/8; CCCXI/134 v.–135 r; Muzeul orășenesc Fălțiceni, II/16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 85–86.

săptămîni ¹⁸³, de o lună ¹⁸⁴ de cinci săptămîni ¹⁸⁵, de o lună și jumătate ¹⁸⁶, sau de cîteva luni ¹⁸⁷, obișnuite în documentele epocii, expuneau, desigur, ocina grevată de datorii unui pericol iminent de înstrăinare, mai ales că pierderea ei în caz de neachitare a datoriei la scadență era menționată de multe ori în chip *expres* în acte. Aceeași semnificație o au și mențiunile ultimative de restituire a banilor „fără întîrziere”, „fără multe vorbe”, „fără cuvinte multe” sau „fără alte cuvinte”. Imposibilitatea lichidării datoriei în limitele unor astfel de termene face ca, uneori, să se insereze în acte clauza potrivit căreia ocina grevată de o datorie neonorată la scadență să fie considerată vîndută creditorului. Astfel, într-un document din 1 martie 1605 se menționează că dacă debitorii nu vor răscumpăra pînă la zi locul de casă pus zălog, creditorul „să aibă a stăpîni acest loc de casă și să-i fie vîndut lui de tot, și să-și facă direse de cumpărătură” ceea ce, de altminteri, s-a și întîmplat pentru că „la zi, ei (debitorii, n.ns.) nu au răscumărat acel loc de casă” ¹⁸⁸. Alteori, vinderea ocinii era menționată chiar în actul de zălogire nemairămînind decît „să margă oameni buni, să aleagă acea ocină și să o biciuluiască” dacă valorează mai mult decît împrumutul — în care caz creditorul urmează să achite debitorului diferența — sau „de nu va face mai multu, să fie ocină plătită” ¹⁸⁹.

În sfîrșit, la avansarea sumei, creditorul putea pune condiția ca în caz de nerestituire a banilor la scadență, ocina zălogită să-i fie vîndută numai lui, eludîndu-se astfel dreptul de protimisîs: „iar de nu-i voi da dumisale banii -- scrie un debitor în zălogul de zălogire — să n-aibu a cerca a o vinde într-altă parte fără numai dumisale (creditorului, n. ns.) pentru căci că mi-au fost toți frații și toți cumnații de față de i-am rugat să mă împrumuteze, să o ia ei partea noastră zălog, iar ei toți au zis să o dau sau să o vînză cui voi afla să mi se dea acei bani că ei n-au bani, nici le trebuie; ... și de va fi să mai dea (bani, n. ns.), să mă istovească, iar de va hi tocma tot, să-ș facă dumnei și direasă domnești pre acestu zălog al nostru, să hie dumisale de acia ocină și cumpărătură în vîci” ¹⁹⁰. Pentru a înlătura din-

¹⁸³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₁, p. 58--59; vol. V₂, p. 1.

¹⁸⁴ *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 447; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 191--192; vol. V, p. 188, 333--334; idem, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₁, p. 178--179; I. Antonovici, *Documente birădene*, vol. III, p. 148-149; Bibl. Acad., CLXXII/3.

¹⁸⁵ Bibl. Acad., MDXXXI/24.

¹⁸⁶ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₁, p. 60.

¹⁸⁷ *D.I.R.*, A, XVII, I, nr. 2; vol. V, nr. 301; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III₂, p. 38--39 și 154; idem, *Surete și izvoade*, vol. XX, p. 185--186; Arh. St. Iași, CCCXXIII/86; CCCXXXIX/5, p. 460; Arh. St. Focșani, Doc. vrîncene, nr. 1.

¹⁸⁸ *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 286; vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III₂, p. 38--39.

¹⁸⁹ Bibl. Acad., CXCIV/20; vezi și „T. Codrescu”, An. V (1935), p. 21.

¹⁹⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III₂, p. 126--127; cf. și *ibidem*, p. 38--39.

tru început posibilitatea pentru rude sau copărtași de a se folosi de preemțiune, asemenea zapise sînt făcute, de obicei, atît în numele debitorului, cît și al protimitarilor ¹⁹¹.

Garantarea deplină a împrumutului este, de asemenea, riguros urmărită de creditorul feudal. De asemenea, se ajunge ca în actul de zalogire, chiar atunci cînd împrumutul este garantat și de un chezaș, să se specifice faptul că cine va ataca zalogul „să rămîie vinovat de gloabă la domnie cu 20 unghi” ¹⁹².

Pentru a evita pericolul pierderii ocinii, pe care îl implicau termenele scurte de restituire a datoriei, micul proprietar e nevoit să contracteze, uneori, un alt împrumut cu care să-și lichideze vechiul debit ¹⁹³. În unele cazuri însă, nu se realizează prin aceasta decît o simplă aminare a înstrăinării definitive a ocinii zalogite. Pentru a-și răscumpăra o ocină din Bodești zalogită la Toma Cantacuzino, Nicolai Bătîman împrumută de la Zosim Bașotă 35 de lei pe care, neputîndu-i restitui o vreme, se obligă, la 24 februarie 1674, să-i dea creditorului „fără alte cuvinte”, pînă la 20 iunie ¹⁹⁴; „iar de nu i-oi da banii, se menționează în zăpis, să aibă dumnialui a-ș lua acea parte care au fost zălog” ¹⁹⁵. Fiind dator unuia cu 6 lei și „neavînd de unde lua bani”, Ion Leahul împrumută această sumă de la Dumitrașco pîrcălabul de Tîrgu Frumos, fiul lui Enache clucer, „cu camătă de leu cîte 5 bani pe săptămînă”. Trebuind să achite la scadență împrumutul și dobînda, de 8 lei și 8 potronici, și „neavînd eu banii de unde da, am dat toată parte me... din săliște de la Podobiți” vînzîndu-i totodată și partea verilor săi, Alexe și Samson, din același bătrîn, pe care el îl stăpînea pentru o datorie de 10 lei a acestora: „neavîndu ei bani de unde da, mi-au făcut ei zăpis mie pe toată partea lor din sat” ¹⁹⁶.

Contractarea de împrumuturi de la mai mulți creditori reducea la minimum posibilitățile de răscumpărare a ocinii zalogite nu numai de către debitor, ci și de către rudele din aceeași categorie socială. De pildă, rudele unui Silvestru din Ivesți neputînd răscumpăra o ocină a acestuia de la Florea căpitan care, el însuși creditor al lui Silvestru, o răscumpărase de la alți creditori ai acestuia, îi fac lui Florea căpitan zăpis „ca să-i fie droaptă ocină și cumpărătură” ¹⁹⁷.

¹⁹¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III₂, p. 126--127.

¹⁹² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 223, nr. 51; Bibl. Acad., CDLXV-4; vezi și Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 103.

¹⁹³ *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 227; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, XXXVI/26; vezi și N. Corivan, *op. cit.*, p. 98.

¹⁹⁴ La 4 iulie i se restituiseră creditorului abia 12 galbeni (vezi Gh. Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, vol. III₂, p. 154).

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ „Ion Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 20—21.

¹⁹⁷ „T. Codrescu”, An. V (1935), p. 132.

Mijloacele materiale limitate ale micului proprietar erau de natură a nu-l favoriza decât într-o anumită măsură chiar atunci când el ajungea în situația de creditor al altui mic proprietar. De multe ori în asemenea cazuri, beneficiarul ocinii zălogite acestuia devenea în cele din urmă tot boierul¹⁹⁸.

Printre cauzele care duc la pierderea proprietății de către debitor, pe primul loc se situează neputința de a plăti dările. Într-un document din 1627 noiembrie 8 se menționează, de exemplu, că Nechita Moțoc și femeia sa, Ioana, vînd fiilor lui Blîndea pîrcălab ocina din Drăgești a lui Ion și a Ilincăi pe care aceștia o pusese zălog „pentru dajde” la primii și nu au putut achita banii (30 de zloți) la scadență¹⁹⁹. Un văr al unei familii Roșca „i-au luat bani cu dobîndă de la turci... de-ș plătiia (Roșca n. ns.) dajdele și nevoile lui. Strîngîndu-l și pe dumnealui neguțătorii de bani”, chezașul e nevoit să ia o parte de moșie²⁰⁰. Deoarece de multe ori dările celui insolubil erau plătite de către coproprietarii mai înstăriți, aceștia din urmă ajungeau să stăpînească definitiv ocina ce le era pusă zălog pentru banii dați dăbilarilor²⁰¹. Neputînd plăti o „dajdie curtenească”, Dumitru Popoțea și Ionașco își pun zălog ocinile din Birjoveni la Dumitrașco Sechil, care dăduse pentru „darea curtenească” a acestora un cal foarte bun; neachitîndu-i-se acestuia nici după doi ani datoria, Gașpar Grațiani îi întărește creditorului cele două ocini²⁰².

Fie că documentele menționează sau nu în chip expres faptul că zălogirea ocinii era impusă în primul rînd de greutatea ce le întîmpina micul proprietar la plata dărilor este evident că în condițiile unor sarcini fiscale tot mai împovărătoare, lipsa de mijloace l-a împins mereu pe acesta pe făgașul grevării de datorii a ocinii sale și apoi a pierderii ei definitive.

Numeroasele năpăști, amenzi sau „nevoi”, pe care le înregistrează documentele din această vreme și care, în ceea ce privește plata lor, comportau mai totdeauna un caracter de urgență, duc în majoritatea cazurilor la pierderea ocinii. Pentru o „năpaste”, de pildă, Avram fiul Irinei dă partea mamei sale din Herlești lui Ion Urzică de la care împrumutase 15 taleri: „iară în ce vreme voi împlini eu, Avram, acești bani, să am a-i întoarce lui acești bani cu dobîndă și să am a-mi lua

¹⁹⁸ Radul, fiul Hilotei, primind zălog de la Pintelei o parte de ocină din Marcoviceani pentru doi zloți, dă zapisul acestei ocini lui Andronic de la vistierie menționînd că „dacă a da Pinteleiu banii, să-și ia zapisul, iar de nu a da, să aibă (Andronic, n.ns.) a ținea moșia... drept acei zloți”. (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V, p. 77—78); vezi și Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 251.

¹⁹⁹ Arh. St. Iași, CCCXXXIX/10, p. 219; Bibl. Acad., CII/117 etc.

²⁰⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 51, nr. 235.

²⁰¹ *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 238; XVII, vol. V, nr. 488; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”—Iași, Fond Spiridonie, XXII/3; Bibl. Acad., CCCXLI/21.

²⁰² *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 182; vezi și *ibidem*, nr. 368 și 468; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 90—91 etc.

ocina căci am pus-o zalog”²⁰³. Potrivit unui document din 13 iunie 1665, Apostol Golăe s-a „rugatu dumisale paharnicului celui mare de n-au făcut bine cu noaîzăci de lei bătuți de m-au plătit de o năpastie ce mi-au căzut buznie, iar eu mi-am pus zalog dumn <ea> lui toată moșia mea din Popești și din Moicești din bătrînul meu cît să va alege” cu condiția de a restitui banii la scadență; „iar de nu vor hi banii (la zi, n. ns.), să aibu a-mi alege moșia despre alți răzeși și să-i fac zapis de vînzare; și de va mai trece moșie peste ciți bani mi-au dat, să-mi mai dea bani, iar de nu vor ajunge banii dumisale cu cită voui avea, să-i mai întorc bani înapoi”²⁰⁴.

În cazul comiterii unor infracțiuni, dacă nu intervenea un boier pentru a-i plăti „capul” sau a-l scuti pe făptaș de temnița domnească, bineînțeles tot în schimbul ocinii, iar rudele sau apropiații nu dispuneau ne numerarul necesar pentru a-i răscumpăra vina, împrumutul bănesc fie de la boier, fie de la cămătarul străin răminea singura alternativă pentru cel în cauză, pentru care, în același timp, pericolul pierderii ocinii nu era ușor de înlăturat. Astfel, un Ursul fiul Băncei din Măci-căuți, neavînd cu ce își „plăti capul de la pîrcălabi” pune zalog parte sa de ocină din Măci-căuți, la Roman fiul lui Ionuț, care a plătit pîrcalabilor cu banii împrumutați de la turcul Mehmet; „iar dacă nu voi putea să-i plătesc acei bani..., spune Ursul, Roman să aibă a-și face priverligii domnești pe acea ocină”²⁰⁵. Cu aceeași clauză sint nevoiți să-și zălogească ocinile Gărdan din Bahna, care căzuse „într-o nevoie pentru niște mascuri”²⁰⁶, sau Vasile Vartic din Minzați, învinuit de a fi găzduit un „om rău” care a furat bucate de 12 lei de la Ion Palade logofăt al doilea²⁰⁷. În sfîrșit, pentru „niște bani ce- <a> rămas din șugubină” și alte datorii, Mierla și soțul său, Gavril, vor da ocina din Pomîrla lui Dumitrașco vistiernic care reușise în scurt timp să intre în posesia a numeroase ocini din acest sat²⁰⁸.

Pentru dese „nevoi” ce duc nu odată la pierderea ocinii în favoarea boierilor care le plătesc, micul proprietar este silit să recurgă și la împrumutul cămătăresc, care nu face decît să amîne pentru un moment înstrăinarea definitivă a ocinii grevate de datorii. Pentru o asemenea „nevoie” Maftei din Secuieni se împrumută de la Nechifor din același sat cu 16 taleri pe care „i-au luat Nechifor cu aslam de la neguțatori” pentru timp de o săptămînă; ca de obicei, zapisul prevede stăpînirea ocinii lui Maftei de către Nechifor pînă cînd cel dintîi îi va restitui banii²⁰⁹.

²⁰³ D.I.R., A, XVI, vol. IV, nr. 8; Ion Urzică va cumpăra apoi altă șesime din acest sat de la frații Necoară și Arcemia (*ibidem*, nr. 38).

²⁰⁴ Gh. Ghibănescu, *Sutete și izvoade*, vol. VI, p. 30--31.

²⁰⁵ D.I.R., A, Moldova, XVII, vol. II, nr. 162.

²⁰⁶ *Ibidem*, vol. V, nr. 301.

²⁰⁷ I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. III, p. 148--149.

²⁰⁸ Arh. St. Dorohoi, Condica Pomîrla și Hilișăul de Sus, nr. 25 și urm.

²⁰⁹ D.I.R., vol. V, nr. 77; vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 211--212.

În sfârșit, datorită neachitată față de cămătar, datorită căreia, la intervenția domniei, debitorul nu putea evita temnița domnească, avea aceleași consecințe pentru ocina acestuia. Un Andrei fiul lui Mihașco fiind dator evreului Meier din Trotuș cu 30 lei pentru niște miere și 8 lei pentru o vacă și neachitând datoria la scadență este întemnițat. Scoaterea sa din închisoare de către Dragotă, care îi achită datoria față de Meier, este însoțită de pierderea ocinii sale din Petriceni²¹⁰. În același mod este nevoită să-și înstrăineze ocina Stoiana, fiica lui Dragoмир Voisca, care fusese întemnițată pentru nerestituirea unei datorii de 4 taleri²¹¹. Ionașco Herțe își pierde ocina din Pomirla pentru 20 de galbeni ce i-a împrumutat Moisei din Dersca spre a-și plăti „capul”²¹². Pentru un motiv similar, Andrei fiul lui Toader din Călugăreni se dă vecin lui Iacob pîrcălab²¹³.

Cu o deosebită intensitate acționa capitalul cămătăresc în vreme de foamete, când, pentru procurarea hranei, țăranul fie își vindea direct ocina, fie apela la cămătar. O familie din Săcuieni își zălogește ocina din acest sat pentru 8 ughi, un berbec și un sac de făină²¹⁴, iar un Andrieș Răzmiriță dă zapis vărului său „precum fiindu aciastă lipsă mare de pîinia și eu neavînd nici o putere și murind de foamea cu femeia și cu copchii mei și o sor-a mia și neavîndu di ci să m-apuc, am vînit la dumnealui... și am cădzut cu multă rugăminte să nu mă lase să per. Deci dumnealui văzîndu-mă la atîta neputință nu s-au îndurat să mă lase să pier de foamea ci au mărșu la Haği Ismail și me-u luat zăci lei cu dobîndă”; în consecință, debitorul dă ca zălog chezașului ocina sa din Todirești²¹⁵.

Răscumpărarea din robia tătarilor constituia un alt mijloc lesnicios pentru feudali de a intra în posesia unor noi ocini. Astfel, o șesime dintr-un sat e zălogită la Iordachi Cantacuzino vîsternic pentru o sută de lei cu care debitorul și-a „plătit ficiorul de la robie”; în act se menționează că în caz de nerestituire a banilor ocina va rămîne creditorului, care își va putea „face și dirése domnești”²¹⁶. Vasile fiul lui Ion Lobodă dă lui Darie iuzbașă jumătatea sa de bătrîn din Grozești și Călieni pentru că a „căzut la o robie”. Bani împrumutați n-au putut fi restituiți cînd Darie l-a „strînsu de bani să-i dăm banii”. așa încît debitorul își pierde definitiv ocina în favoarea creditorului²¹⁷.

²¹⁰ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîni în Moldova*, București, 1907, p. 193 nota.

²¹¹ Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Donația Pa-naite Costea — Focșani, Doc. nr. 1.

²¹² Arh. St. Dorohoi, *Condica Pomirla și Hilișeul de Sus*, nr. 11, p. 15—16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 302.

²¹³ Arh. St. Iași, CDXII/34.

²¹⁴ *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 154.

²¹⁵ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, p. 50—51, nr. 234.

²¹⁶ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 71—72.

²¹⁷ *Idem*, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 140—141.

Nici chiar slujbele domnești, în general aducătoare de venituri, nu-l scuteau pe micul proprietar de pierderea ocinii. Spre deosebire de feudal care avea destule posibilități de acoperire a eventualelor lipsuri din sumele provenite de la încasarea dărilor la care participau, micului proprietar nu-i rămânea în acest caz decît să-și înstrăineze ocina fie prin cedarea ei dregătorului în slujba căruia se afla la adunarea impozitelor, fie prin zălogirea și apoi pierderea acesteia în favoarea creditorului la care era nevoit să apeleze pentru procurarea banilor. Astfel, Sîmion, fiul lui Gligorcea din Ilîșești, fiind dator lui Petriceico vornic cu 20 de lei dintr-o „zlotărie” de la un ținut și neavînd cu ce plăti această datorie își pierde ocina: „decî cu altă n-am avut cu ce plăti, ce am avut patru jirebii den satul din Bălăceni”²¹⁸. Pentru un împrumut contractat la Dumitrachi Celebiul spre a plăti „niște rămășițe de gorștină”, un Virlan fiul lui Lucoci trebuie să apeleze la chezașia stolnicului Grama și a vistiernicului Dumitru Buhuș²¹⁹, după cum Ursul Ciogolea din Rugășești și Hulubei rămînînd datori cu 97 de lei „din gorștina de oi (de) la ținutul Sucevei” s-au „rugat dumisale lui Vasile Stîrcea vornicul de poartă de ni-au luat pre chezașie și au luat bani cu camătă de la neguțitorii... și au dat pentru noi la gialiapl... iară noi am pus zălog la dumnealui vornicul toate părțile noastre” de ocină urmînd ca „di n-om da banii dumisale la dzi (peste două săptămîni, n.ns), să fie toate părțile noastre dintr-aceste sate peitoare”²²⁰. Cu aceeași clauză pune zălog Gheorghită din Piciorogani o jumătate de stîlp din acest sat la Constantin Jora armaș deoarece rămăsese dator cu 16 galbeni și 5 potronici „căpitanului, din dăjdi, de la ținutul Hîrlăului; decî căpitanul avîndu strînșoare aicia la visterie pentru rămășița noastră, au luat bani cu camătă (pentru Gheorghită, n.ns.) de s-au istovit”...²²¹. În sfîrșit, într-un zapis din 8 septembrie 1640 Ștefan din Dolhești arată că fiul său, Solomon, aflîndu-se „la o slujbă, la ținutul Neamțului... au cheltuitu den bani domnești 42 de galbeni. Decî noi nu am avut cu ce plăti, ce am întrebatu de toată ruda noastră ca să se afle cineva să-l plătească de acei bani... ce nu s-au găsit nime”. Într-o astfel de situație apelul la cămătari sau feudal devenind obligatoriu, Ștefan din Dolhești este nevoit să se adreseze lui Toma Cantacuzino mare stolnic care „au datu bani gata pentru noi și i-am pus ocinile mele zălog” din Bodești și Dăncești, ținutul Neamț, „pîn-la Paști...; iar de nu-i voi da bani pîn-atunci, să hie aceste ocine piitoare, în veci”, nimeni nefiînd „volnic dentru oamenii noștri sau dentru ruda noastră a înturna acești bani... pentru căci atunci n-au vrut să ni plătească nime de la nevoe”²²².

²¹⁸ Bibl. Acad., LXXXIV/100.

²¹⁹ *Ibidem*, XLVII/182.

²²⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIII, p. 12—13.

²²¹ Arh. St. Iași, CCCXXIII/86.

²²² Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, XXX/31.

Povara continuă a impozitelor era de natură să-i aducă pe micii proprietari în situația de „oameni slabi de bucate și săraci”²²³, care trebuie să recurgă la împrumuturi bănești nu numai pentru plata dărilor sau a unor „nevoi” ci, uneori, și pentru a-și procura înseși mijloacele de trai. De aceea, zălogirea ocinii pentru „bucate” însoțită de aceeași clauză a pierderii ei în caz de nerestituire la zi a datoriei sau urmată de pierderea ei definitivă este deseori menționată în documente. O ocină din Căuești și una din Dobromirești sînt zălogite pentru un poloboc și, respectiv, două poloboace de miere²²⁴, iar una din Pădureni pentru o puțină de brînză și 4 chile de orz²²⁵, după cum alta, din Moinești, e pierdută pentru un poloboc de miere²²⁶. Sînt frecvente, de asemenea, împrumuturile mixte, de bani și „bucate”, toate însă, în general de valoare mică: o vacă gonitoare și un zlot²²⁷, două vaci și trei galbeni²²⁸, patru stupi și 15 taleri²²⁹, trei boi și 15 taleri²³⁰, 10 lei și trei bezmene de ceară²³¹ etc. Datorită acelorăși reduse mijloace de trai, sumele pentru care micul proprietar își grevează ocina de datorii, expunînd-o instrăinării, sînt de multe ori destul de mici: un zlot²³², un galben²³³, 2 lei²³⁴, 3 galbeni²³⁵, 4 taleri²³⁶, 5 florinți²³⁷, 70 potronici²³⁸, 6 galbeni sau 6 lei²³⁹, 8 galbeni sau 8 taleri²⁴⁰, 10 galbeni²⁴¹, 10—12 lei²⁴², 14

²²³ D.I.R., A, XVII, vol. V, nr. 398.

²²⁴ D.I.R., A, XVII, vol. V, nr. 168; Arh. St. Iași, DCLIX/5; cf. și Bibl. Acad., DIV/36, 133 și 135; CCCXLI/30.

²²⁵ Arh. St. Iași, CDLIII/3.

²²⁶ Idem, CCCXXXIX/1, p. 281; cf. și I. Antonovici, *Istoria comunei Bogdana*, p. 41—42.

²²⁷ Arh. St. Iași, CLXXII 8.

²²⁸ D.I.R., A, XVII, vol. V, nr. 407.

²²⁹ Bibl. Acad., XLIII/14.

²³⁰ D.I.R., A, XVII, vol. V, nr. 532.

²³¹ *Ibidem*, nr. 397.

²³² Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, XII 79; pachet Mihai Costăchescu (doc. din 1636, iunie 5).

²³³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV, p. 178—179, 201—202.

²³⁴ Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Documente vîncene. Doc. nr. 1.

²³⁵ Arh. St. București, Episcopia Roman, IV/8; Arh. St. Iași, CCCXXXIX/5.

²³⁶ Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Donația Panait Costea — Focșani. Doc. nr. 1.

²³⁷ Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 238.

²³⁸ Bibl. Acad., CLX/133.

²³⁹ Bibl. Acad., MDCXVIII/9; MDXXXI/24; „Ion Neculce”, fasc. 4 (1924), p. 20—21.

²⁴⁰ D.I.R., A, XVII, vol. II, nr. 154; vol. V, nr. 159 și 506; Arh. St. București, Schitul Stoboreni, XI/3; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 212—213.

²⁴¹ Arh. St. Iași, Ms. 109, f. 57; „T. Codrescu”, V (1935—1936), p. 21; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 191—192.

²⁴² Bibl. Acad., IV/196; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 74; *Ispisoace și zapise*, vol. IV, p. 60.

taleri ²⁴³, 15 taleri sau 15 lei ²⁴⁴, 16 sau 18 taleri ²⁴⁵, 20 taleri sau 20 lei ²⁴⁶ etc.

Mulțimea și excesivitatea dărilor ca și caracterul mai totdeauna urgent și de multe ori imprevizibil al perceperii lor au determinat o nevoie continuă de numerar și, în același timp, a făcut ca prezența cămătarului să nu poată fi ignorată de micul proprietar, după cum ea fusese indispensabilă pentru domn din chiar momentul obținerii tronului. În acest fel, cămătarul acționa la cei doi poli ai unui proces în care, pînă la urmă, domnul moldovean era direct interesat dacă dorea să-și păstreze scaunul. De aceea, de o prohibire sau de o limitare a sferei de acțiune a cămătarilor străini în țară de către domnie nu putea fi vorba în nici un caz. Dimpotrivă, fenomenul practicării cametei a cunoscut o rapidă dezvoltare incluzîndu-i printre purtătorii ei pe negustorii moldoveni și interesînd deopotrivă pe feudații mari și mici. Deși consecințele fenomenului s-au răsfrînt într-o anumită măsură și asupra feudaților, fapt asupra căruia autorul nu a intenționat să se oprească aici, ele s-au repercutat în chip dezastruos asupra micului proprietar, silindu-l să-și greveze ocina de datorii pentru a sfîrși prin a și-o pierde definitiv. În acest fel camăta a constituit unul din elementele principale care a accelerat procesul de aservire a micii proprietăți din Moldova.

LE RÔLE DU CAPITAL USURAIRE DANS L'ASSERVISSEMENT DE LA PETITE PROPRIÉTÉ EN MOLDAVIE, AU MOYEN ÂGE (JUSQU'AU DÉBUT DU RÉGIME PHANARIOTE EN 1711)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie un problème qui n'a pas encore été approfondi par l'historiographie roumaine.

La pratique très répandue de l'usure dans les principautés roumaines au Moyen Âge constitue un phénomène complexe, ayant de multiples implications dans la vie politique, économique et sociale des trois principautés (notamment de la Moldavie et de la Valachie). Pourtant la manière dont fut alors pratiquée l'usure et l'ampleur de ses manifestations sont peu connues de nos jours.

Conditionnée directement par le renforcement de la domination ottomane, l'intensification de l'usure se répercutera, surtout à la fin du XVI-e siècle et durant le siècle suivant, sur la stabilité des règnes ainsi que sur la situation des classes sociales en Moldavie.

²⁴³ Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, Fond Spiridonie, XXXVI/2f.

²⁴⁴ *D.I.P.* A, XVI, vol. IV, nr. 8; *Arh. St. Iași*, CCCXI/134—135.

²⁴⁵ *Ibidem*, vol. II, nr. 227; *Muzeul orășenesc Fălticeni*, II/16.

²⁴⁶ *Ibidem*, vol. I, nr. 18; *Gh. Ghibănescu, Surele și izvoade*, vol. IV, p. 221.

Les transformations qui ont eu lieu dans la structure de la classe féodale de la Moldavie ont déterminé l'apparition de nouveaux boyards qui ont remplacé la vieille noblesse jouissant d'anciennes immunités.

En effet, l'usure a abouti souvent à la ruine de grands boyards et a facilité la pénétration dans les rangs de la haute noblesse de marchands et d'usuriers, surtout grecs, originaires de l'Empire Ottoman et qui s'étaient enrichis dans les principautés roumaines.

L'usure a eu des conséquences désastreuses pour les petits propriétaires qui, à cause des contributions excessives, imposées par la domination ottomane, furent souvent obligés d'emprunter l'argent nécessaire au paiement des impôts.

Venant de Constantinople, accompagnant les princes régnants auxquels ils avaient prêtés des sommes importantes pour obtenir le trône, les usuriers turcs, grecs et juifs trouvèrent, en Moldavie, un système fiscal très propice à l'usure. Les petits propriétaires ayant un besoin pressant d'argent pour faire face aux nombreux impôts qui devaient être acquittés dans de brefs délais, le taux de l'intérêt pour les emprunts accordés par les usuriers fut considérable (20%). Les ressortissants turcs ne pouvant acquérir des propriétés en Moldavie, la préoccupation permanente des usuriers venus de Constantinople a été d'obtenir que le paiement des dettes d'un petit propriétaire soit garanti par une autre personne solvable. L'usurier a contribué ainsi à l'asservissement du petit propriétaire foncier par le seigneur féodal qui très souvent s'est porté garant pour un tel débiteur.

Les usuriers de Constantinople ont ainsi contribué indirectement à la dépossession des petits propriétaires. Leur exemple a été suivi par des marchands autochtones ou naturalisés en Moldavie, qui, en pratiquant l'usure, ont contribué directement à l'asservissement des petits propriétaires, en s'emparant des biens de leur débiteur à l'échéance, dans le cas où celui-ci était insolvable.

La constitution d'hypothèques a été habituellement suivie de la ruine du propriétaire de l'immeuble hypothéqué, ainsi qu'il résulte de nombreux documents.

L'usure fut pratiquée aussi par de grands boyards et par des monastères.

À cause de l'insolvabilité des petits propriétaires accablés par des emprunts usuraires, le processus de l'asservissement de cette classe sociale a constitué un trait permanent de la période qui s'étend depuis l'instauration de la domination ottomane jusqu'au début du régime phanariote en Moldavie (1538—1711).

FRĂMÎNTĂRI POLITICE INTERNE ÎN VREMEA GUVERNĂRII D. GHICA — M. KOGĂLNICEANU (1868—1870) (I)

DE

V. RUSSU și D. VIȚCU

Prin lovitura de stat de la 11/23 februarie 1866 Al. I. Cuza a fost înlăturat iar în țară s-a instituit un nou regim politic — bazat pe înțelegerea dintre burghezie și moșierime în privința organizării, conducerii și dezvoltării ulterioare a statului român — regimul burghezo-moșieresc. Înfăptuirea bazei social-politice a noului regim, coaliția burghezo-moșierească, a fost facilitată pe de o parte, de schimbările survenite în raportul de forțe între cele două clase posedante, ca urmare a transformărilor structurale ale societății românești de la jumătatea veacului trecut, iar pe de alta, și în strînsă interdependență, de condițiile specifice interne și internaționale în care s-a dezvoltat tînărul stat național român în primii ani ai existenței sale.

Regimul instaurat după 11 februarie 1866, menit să satisfacă interesele majore ale celor două clase, a avut un pronunțat caracter transacțional, oglindit, de altfel, în prevederile fundamentale ale Constituției de la 1866. Noua Constituție, care a avut un rol esențial în organizarea regimului, a consacrat din punct de vedere juridic puterea politică și economică a claselor dominante. Principalul element de sudură a alianței burghezo-moșierești l-a constituit preocuparea burgheziei și moșierimii de a-și asigura, pe calea compromisului, hegemonia politică și economică în detrimentul celorlalte clase și categorii sociale din România, ceea ce se va repercuta direct — pînă la începutul secolului al XX-lea, cită vreme echilibrul de forțe s-a menținut — asupra ritmului dezvoltării capitaliste a țării.

Dar, instaurarea regimului burghezo-moșieresc nu exclude existența unor contradicții, care, fără a depăși limitele impuse de alianța dintre cele două clase, s-au manifestat, mai ales în primii ani, cu o

deosebită acuitate. Acestea izvorau, îndeosebi, din lupta claselor dominante pentru întietate în cadrul noului regim¹. De altfel, pentru perioada 1866—1871, lupta pentru supremație rămâne caracteristica de bază a regimului nou instituit și faptul este explicabil: fiind la începuturile sale, regimul era insuficient consolidat. Sistemul parlamentar, care trebuia să asigure funcționarea mecanismului politic, nu avea tradiții la noi, ceea ce a dat naștere la numeroase conflicte iscate între reprezentanții puterilor legiuitoare și executivă. Lipsa partidelor politice constituite, organizate, contribuia în mare măsură la întreținerea unor frământări continue. Aproape toate grupările politice mai importante, fără a fi suficient de puternice spre a se menține vreme mai îndelungată pe primul plan al vieții politice, urmăreau să-și asigure preponderența în conducerea statului, ceea ce a avut drept rezultat o acută instabilitate guvernamentală. De asemenea, încadrarea treptată în „noua ordine” a unor grupări politice, care n-au participat direct la instituirea regimului burghezo-moșieresc, a contribuit și mai mult la adâncirea luptelor interne. O deosebită însemnătate prezintă faptul că lupta pentru putere între principalele grupări politice era purtată nu numai din dorința de a conduce, dar și în numele unor principii a căror aplicare trebuia să imprime o anumită direcție dezvoltării capitaliste a României. Or, tocmai în privința căii pe care trebuia orientată politica internă și externă a țării, deosebirile de vederi erau încă foarte mari. Astfel, moșierimea conservatoare, care a câștigat importante avantaje politice în urma răsturnării lui Al. I. Cuza², se arată ostilă continuării operei de reformare a statului. De aceea ea căuta să impună un ritm lent în dezvoltarea țării și se străduia să împiedice introducerea unor reforme de natură să grăbească și să lărgescă dezvoltarea capitalistă a României. Considerând suficiente reformele de pînă atunci, apărătorii acestor concepții încercau să demonstreze, în parlament sau în presă inutilitatea unor noi reforme, limitînd toate eforturile la aplicarea celor îndeplinite înainte de 1866.

Burghezia însă, interesată în dezvoltarea mai rapidă a capitalismului, nu putea accepta direcția pe care încerca s-o imprime moșierimea în politica internă a țării. Pentru ea, continuarea procesului de modernizare a statului echivala cu consolidarea pozițiilor economice și politice dobîndite și, în perspectivă, cu asigurarea rolului primar în cadrul regimului.

Pe planul politicii externe divergențele erau la fel de serioase. Așa, de pildă, o parte a burgheziei, în special cea liberal-radicală, a căutat să profite de împrejurările internaționale pentru cucerirea independenței și pentru îndeplinirea unității depline, preconizînd calea re-

¹ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964, p. 519.

² V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie — iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” Iași, secțiunea III, a. Istorie, tomul XIII, 1967, p. 119—129.

voluționară. Intențiile liberalilor radicali de a se folosi de o eventuală extindere a insurecției cretane în sud-estul Europei a nemulțumit și îngrijorat grupările conservatoare, care, fără a fi ostile independenței și unității depline, nu puteau accepta soluția preconizată de gruparea condusă de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu.

Ca urmare a contradicțiilor existente, atât pe planul politicii interne, cât și pe cel al politicii externe, regimul burghezo-moșieresc a fost zguduit în primii ani de puternice frământări, care au generat o lungă criză politică manifestată printr-o mare instabilitate guvernamentală și parlamentară. Luptele politice, începute odată cu instaurarea noului regim³, au preocupat și continuă să constituie o preocupare pentru istoriografia noastră. În istoriografia mai veche, cercetătorii perioadei s-au oprit, de cele mai multe ori, numai asupra formelor exterioare de manifestare a luptelor politice, fără a încerca explicarea resorturilor intime care au generat, în ultimă instanță, acele frământări. Cu toate acestea, lucrările generale⁴ sau speciale⁵ apărute în trecut și consacrate epocii moderne, ne oferă, dincolo de limitele lor, informații sau interpretări interesante privitoare la criza politică care a caracterizat începuturile noului regim. De asemenea, nu putem face abstracție în cercetarea perioadei amintită de unele culegeri de documente⁶, de corespondența politică publicată⁷, de lucrările cu caracter memorialistic⁸ și de broșurile contemporane⁹ care, în totalitatea lor, constituie un izvor documentar indispensabil.

³ V. Russu, *op. cit.*, p. 124.

⁴ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours, 1822—1900*, Paris, 1900; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925.

⁵ C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, 1936; Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremburg. Omul și faptele lui*, vol. I, Brăila, 1894; M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada, 1936—1910*, București, 1922; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, București, 1911.

⁶ *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori 1866—1877*, tom. I, București, 1909; Dimitrie A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte — Cuvântări — Documente. 1866—1876*, tom. I, București, 1906.

⁷ Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846—1874*, București, 1943; Idem, *Corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie A. Sturdza. 1860—1880*, București, 1943; Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, București, 1933.

⁸ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice (1855—1880)*, vol. I, București, 1937; *M memoriile regelui Carol I (De un martor ocular)*, vol. I—VI, București, 1912; Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, București, 1927; M. Theodorian-Carada, *Elimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, București, 1930.

⁹ Nicolae Fleva, *Procesul lui 8 august. Apărarea celor 41 acuzați...*, București, 1871; G. Mîrzescu, *Martirii de la 1848 și Salvatorii de la 66*, București, 1878.

Noile cercetări ale științei istorice românești au reușit să aducă, mai ales prin sinteza publicată în 1964¹⁰, o contribuție importantă la cunoașterea luptelor politice din perioada menționată. Firește, aceste cercetări nu epuizează toate problemele epocii, dar deschid perspective largi pentru aprofundarea lor. O cercetare detaliată a perioadei care face obiectul studiului nostru o socotim absolut necesară pentru a putea reliefa mai pregnant caracteristicile noului regim, sensul luptelor care au frământat societatea românească între anii 1866—1871, precum și pentru a înlesni înțelegerea viitoarei organizări și componente a partidelor politice, liberal și conservator, constituite după 1871. Evident, o asemenea cercetare ar fi greu de întreprins în limitele unui singur studiu, de aceea, în cadrul lucrării de față, ne-am propus să ne oprim numai asupra frământărilor politice care au avut loc în prima parte a guvernării conservatoare-liberală D. Ghica — M. Kogălniceanu (16 noiembrie 1868 — 27 ianuarie 1870) și anume, pînă la dizolvarea Adunării deputaților din 27 ianuarie 1869*. Am ales acest moment, întrucît considerăm — și faptele istorice par să îndreptătească ipoteza noastră — că în această etapă au avut loc schimbări importante în ce privește situația diferitelor grupări politice și, totodată, s-au creat premisele unei noi orientări în politica internă a României. După 16 noiembrie 1868, în condițiile unei îndirjite lupte pentru putere, grupările conservatoare au încercat, prin diverse mijloace, să dobîndească prioritate în viața politică a țării. Conjunctura internațională, total defavorabilă unor grupări liberale, a încurajat și mai mult aceste veleități. În plus, renunțarea domnitorului la colaborarea cu liberalii radicali și orientarea acestuia înspre conservatori a avut darul să influențeze, într-o mare măsură, raportul de forțe pe plan intern. La toate acestea se impune să adăugăm revenirea pe primul plan al vieții politice a unor personalități, socotite indezirabile la 1866, ca de exemplu Mihail Kogălniceanu, care a încercat chiar, în această perioadă, să-și constituie un partid propriu, ceea ce a contribuit din plin la adîncirea contradicțiilor dintre diferitele grupări politice. Ca urmare a schimbărilor ce se conturează acum între grupările liberale și conservatoare, perioada guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu reprezintă un punct de cotitură în evoluția vieții politice din România acelei vremi. Acestea au fost rațiunile ce ne-au determinat să ne oprim mai mult asupra acestui important moment din istoria noastră politică.

Este îndeobște cunoscut că guvernul D. Ghica — M. Kogălniceanu a ajuns la conducerea statului în urma demisiei silite a cabi-

¹⁰ *Istoria României*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1964.

* Într-un studiu viitor vom continua cercetarea perioadei cuprinsă între 27 ian. 1869 și pînă la căderea guvernului Ghica-Kogălniceanu.

netului liberal-radical prezidat de generalul N. Golescu¹¹. Retragera radicalilor de la conducere, în momentul când dispuneau de majorități considerabile în corpurile legiuitoare, ar părea — ținând cont de principiile parlamentarismului burghez — oarecum paradoxală. Dar, în explicarea acestei situații, trebuie să ținem seama și de alți factori care au avut o influență considerabilă asupra desfășurării vieții politice din România. Este vorba, în esență, de conjunctura internațională, mai precis de poziția puterilor garante, care a avut urmări din cele mai serioase asupra frământărilor politice din perioada amintită.

Este adevărat că liberalii radicali, în toată perioada guvernării lor, au întâmpinat o vie rezistență din partea grupărilor conservatoare nemulțumite și îngrijorate de politica internă și externă a cabinetelor radicale. Opera legislativă a guvernelor radicale i-a speriat pe conservatori, care se temeau de o lovitură de stat și de introducerea sistemului unicameral. Dar, în condițiile anului 1868, opoziția conservatoare, singură, nu ar fi fost capabilă să impună înlăturarea liberalilor radicali. Căderea acestora din urmă de la conducerea statului s-a datorat, în cea mai mare măsură ostilității puterilor garante, care, nemulțumite de politica externă a radicalilor — al cărei obiectiv viza independența și unitatea deplină¹² — au făcut serioase presiuni asupra domnitorului pentru a-l determina să renunțe la colaborarea cu o grupare considerată periculoasă pentru pacea Orientului¹³. Presiunea externă a fost atât de mare încât menținerea radicalilor la putere devenise cu totul imposibilă¹⁴. Dealtfel, chiar Carol I lăsa să precizeze, într-o scrisoare trimisă principelui regal al Prusiei, că radicalii au fost înlăturați de la conducere din motive de natură externă¹⁵.

Conservatorii români au folosit cu abilitate această conjunctură și au atacat în repetate rânduri politica externă a radicalilor. Interpelările deputaților conservatori în această chestiune urmăreau compromiterea liberalilor radicali în ochii puterilor garante și, în ultimă instanță, furnizarea unor argumente care să întărească convingerea cabinetelor europene în legătură cu orientarea „revoluționară” a guvernelor Ștefan și Nicolae Golescu¹⁶.

¹¹ *Istoria României*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1964, p. 549.

¹² V. Maciu, *op. cit.*, p. 526—527.

¹³ D  m  tre A. Sturdza, *Charles I-er Roi de Roumanie. Chronique-Actes-Documents — 1866—1875*, tom. I, București, 1899. A. Д.ж. Т  йлор, *Борба за господство в Европе 1848—1918*, Москва, 1958, p. 218.

¹⁴ V. Slăvescu, *Ion Strat — Economist — financiar — diplomat. 1838—1879*, vol. II, București, 1946, p. 212.

¹⁵ *Regele Carol I al României. Cuv  nturi și scrisori. 1867—1877*, tom. I, București, 1909, p. 139.

¹⁶ „Monitorul oficial” nr. 27 din 4/16 februarie 1869, p. 166.

Politica externă a constituit, așadar, terenul comun pe care s-au unit conservatorii români cu spiritul conservator dominant în cabinetele europene, care se împotriveau atunci, ca și mai târziu, modificării hărții politice a Europei prin lupta de eliberare a popoarelor mici. În plus, chiar domnitorul se arăta din ce în ce mai puțin dispus să continue colaborarea cu radicalii, care, deveniți prea puternici, puteau incomoda veleitățile lui Carol I. De altfel acesta primea sfaturi insistente din străinătate prin care i se recomanda să-și consolideze poziția în România, recurgând chiar, la nevoie, la impunerea unei domnii cvasi-dictatoriale¹⁷. Ca urmare a acestei acțiuni conjugate, interne și externe, radicalii au fost siliți să demisioneze în momentul când se părea că au ajuns la apogeul puterii lor. Având majorități în corpurile legiuitoare, aceștia considerau retragerea lor doar ca o cedare temporară, menită să dea o satisfacție de moment puterilor garante. Nutrind speranța că vor fi readuși în scurtă vreme la conducere, conducătorii grupării liberal-radicală — gruparea cea mai puternică și mai bine organizată din acea perioadă¹⁸ — n-au fost deloc indiferenți de componența noului guvern. De aceea ei s-au arătat direct interesați ca în noul cabinet să intre persoane dispuse să accepte colaborarea cu majoritățile din corpurile legiuitoare și, în același timp, să le permită, în scurtă vreme, revenirea la conducerea statului¹⁹.

Constituirea cabinetului D. Ghica — M. Kogălniceanu a necesitat însă eforturi foarte mari, fiind nevoie, în ultima instanță, de intervenția personală a lui Carol I pentru a se ajunge la o nouă formulă guvernamentală²⁰. Dificultatea era cu atât mai mare cu cât inițial, radicalii s-au arătat dispuși să accepte numai o remaniere ministerială prin introducerea lui D. Ghica și M. Kogălniceanu în guvern²¹. Combinația n-a putut fi înfăptuită datorită opoziției categorice a consulului Kéyserling, care a declarat că „la Prusse ne peut

¹⁷ Între alții, Bismarck îl sfătuia pe Carol să-și întărească poziția în țară prin constituirea unei armate sigure care să-l sprijine pe domnitor împotriva grupărilor politice. De asemenea, de la Paris, prin intermediul d-nei Cornu, domnitorul primea recomandări pentru instituirea unui regim dictatorial. (D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 492).

¹⁸ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 155.

¹⁹ În legătură cu aceasta, M. Kogălniceanu, în ședința Adunării deputaților din 24 ianuarie 1869 explica că „noul guvern s-a făcut în fața unei situațiuni adusă prin retragerea voluntară a ministrului Goleșcu și prin necesitatea care se simțea ca o bucată de vreme să vie un minister, dacă voiiți numiți-l chiar de tranzițiune (subl. noastră), dară un minister care să se silească a stinge discordia dinăuntru (ca cu atât mai mult să fie tare națiunea în afară”. („Monitorul oficial”, nr. 23 din 30 ianuarie 1869, p. 159).

²⁰ *Regele Carol I al României...*, tom. I, București, 1909, p. 140.

²¹ *Memoriile regelui Carol I (De un martor ocular)*, (Citat în continuare, *Memoriile...*), vol. IV, București, 1910, p. 94; M. Theodorian Carada, *Beizadea Mitică*, f. a., p. 28.

plus approuver la politique qui a été suivie jusqu' à ce jour" ²². Intervenția hotărâtă a consulului prusian îl-a determinat pe Carol I să renunțe la ideea unui guvern de coaliție în care să intre majoritatea grupărilor politice ²³. Ca urmare a acestui fapt se impunea constituirea unui guvern fără I. C. Brătianu dar care să accepte colaborarea cu partizanii lui. În acest sens I. C. Brătianu a purtat tratative cu D. Ghica și M. Kogălniceanu pentru a-i determina să accepte „situațiunea fără inventariu” ²⁴. Orientarea lui I. C. Brătianu înspre D. Ghica și M. Kogălniceanu nu era deloc întâmplătoare. Astfel, se știe că aceștia se declaraseră, încă din 1867, pentru o formulă guvernamentală liberal-conservatoare ²⁵. În plus, M. Kogălniceanu se arătase dispus, în urma înțelegerii de la „Concordia” să colaboreze cu radicalii ²⁶ sprijinind fără rezerve guvernul N. Golescu ²⁷. Aceasta explică, între altele, interesul manifestat de I. C. Brătianu pentru intrarea lui Kogălniceanu în noul cabinet ²⁸. Tratativele ce au avut loc la începutul lunii noiembrie 1868 ²⁹ au evidențiat, o dată în plus, preocuparea radicalilor pentru asigurarea acelor condiții care să le îngăduie revenirea neîntârziată la conducerea statului. Pentru aceasta ei pretindeau, între altele, ca noii miniștri să continue politica internă și externă a predecesorilor lor și să garanteze readucerea lui Brătianu în guvern.

Deci să se impună ca principală forță politică în cadrul regiunii, radicalii erau dispuși să accepte colaborarea nu numai cu liberalii moderați din Moldova — partizani ai lui M. Kogălniceanu — ci și cu unele grupări conservatoare, cum era cea din jurul lui D. Ghica ³⁰. Evident, o asemenea apropiere era atunci doar o chestiune de tactică, urmărindu-se numai împiedicarea constituirii unui guvern conservator și găsirea unui expedient care să le permită ieșirea din situația dificilă ce le-a fost creată prin opoziția puterilor

²² Fr. Damé, *op. cit.*, p. 193.

²³ Constituirea unui astfel de guvern era o dorință mai veche a lui Carol I, consemnată în memoriile sale: „a vedea pe D. Ghica și I. Brătianu, șefii dreptei și stîngei, în același minister, a fost întotdeauna o dorință vie a prințului și încă de mult lucrează pentru împlinirea ei”. (*Memoriile...*, vol. IV, p. 94).

²⁴ „Monitorul oficial”, nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 234.

²⁵ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964, p. 543.

²⁶ Acea înțelegere a permis răsturnarea guvernului Ion Ghica dar nu s-a transformat într-o alianță, întrucât radicalii — după mărturiisrile lui M. Kogălniceanu — n-au respectat angajamentele luate cu acel prilej. („Monitorul oficial nr. 35 din 14/26 februarie 1969, p. 234).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Într-o scrisoare trimisă lui C. A. Rosetti la 19/31 ian. 1881 M. Kogălniceanu mărturisea că intrase în guvernul D. Ghica numai „după stăruințele și botezul d-lui Brătianu”. (M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, Editura politică, 1967, p. 329).

²⁹ *Memoriile...*, p. 94—95.

³⁰ *Istoria României...*, p. 537.

garante. În urma tratatelor purtate de I. C. Brătianu și datorită intervenției personale a lui Carol I s-a ajuns la formula unui guvern alcătuit din „nuanțele politice cele mai diferite”³¹. De altfel, în condițiile de atunci, nici nu putea fi vorba de formarea unui guvern pur conservator. Un asemenea guvern, pe lângă faptul că n-ar fi găsit, în acel moment, vreun sprijin în țară³² ar fi avut de întâmpinat opoziția categorică a radicalilor, ceea ce ar fi putut provoca tulburări interne, periculoase pentru stabilitatea regimului. Or, un guvern eterogen — compus din reprezentanții unor grupări cu orientări politice diferite — crea impresia unei soluții de provizorat și îngăduia o regrupare a forțelor politice pentru noi confruntări, care să rezolve în favoarea uneia sau alteia dintre părți, problema priorității în cadrul regimului burghezo-moșieresc. Caracterul de provizorat al guvernului era cu atât mai evident cu cât majoritatea miniștrilor au acceptat să facă parte din noul cabinet numai în urma insistențelor lui I. C. Brătianu sau ale domnitorului³³. De aceea, guvernul nu reprezenta o coaliție în sensul propriu al cuvântului³⁴, ci doar o combinație de moment impusă de împrejurări și de interese care nu coincideau întru totul cu cele ale miniștrilor. Așa, de pildă, intrarea lui Kogălniceanu în guvern corespundea nu numai planurilor lui I. C. Brătianu ci și celor ale lui Carol I și nu întâmplător: fostul colaborator al lui Cuza, considerat „unul din oamenii cei mai capabili ai României” avea mulți partizani, mai ales în Moldova³⁵, fapt deosebit de important pentru domnitor. În același timp, un cabinet eterogen, măcinat de contradicții interne³⁶, permitea lui Carol să-și consolideze poziția în țară și să-și impună voința în fața grupărilor liberale sau conservatoare. De altfel, încă de acum, domnitorul încerca în unele domenii să conducă singur, reducând simțitor atribuțiile ministrului de resort. Manifestînd un interes deosebit pentru armată, pe care intenționa s-o transforme — urmînd sfaturile lui Bismarck —

³¹ Noul guvern avea următoarea componență: D. Ghica avea președinția și lucrările publice; M. Kogălniceanu, internele; Al. G. Golescu, finanțele; B. Boerescu, justiția; Al. Papadopol-Calimah, cultele și instrucțiunea publică, iar colonelul Duca, ministerul de război. („Monitorul oficial” nr. 259 din 17/29 noiembrie 1868). Al. Papadopol-Calimah a demisionat, cu toate insistențele lui M. Kogălniceanu, iar în locul său, la culte și instrucțiunea publică a fost numit Al. Crețescu. (Bibl. Acad. Ms. nr. 865, f. 189; vezi și „Monitorul oficial” nr. 266 din 26 noiembrie/8 decembrie 1868, p. 2.301).

³² N. Iorga, *op. cit.*, p. 97.

³³ „Monitorul oficial” nr. 277 din 10/22 decembrie 1868, p. 2.359; idem, nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234; idem, nr. 17 din 23 ianuarie/4 februarie 1870, p. 1.870, p. 88; *Memoriile...*, p. 107.

³⁴ Nu putem fi de acord cu teza potrivit căreia „noul guvern era o coaliție a conservatorilor moderați munteni și a liberalilor moderați moldoveni”. (Vezi *Istoria României...*, vol. IV, p. 550).

³⁵ *Memoriile...*, p. 108.

³⁶ *Ibidem*.

într-un puternic instrument de sprijin împotriva grupărilor politice. Carol a impus numirea unui „om de paie” — colonelul Duca — la Ministerul de război, ceea ce i-a permis să rezolve personal toate chestiunile referitoare la armată³⁷. Mai mult ca atât, Carol urmărea să-și exercite influența asupra activității întregului guvern, comunicându-i primului ministru D. Ghica, într-o scrisoare publică, dorința de a prezida cât mai des ședințele Consiliului de miniștri pretextând „o mai puternică impulsivitate a tuturor afacerilor relative la interesele statului”³⁸. Intențiile sale erau destul de străvezii încât ziarul conservator „Terra” sublinia că, în curând, nu va mai exista în România „decît o voință înaintea căreia totul se va pleca, voința palatului” (scris cu majuscule în text — n.n.)³⁹.

Noul guvern, în jurul căruia se încrucișau interese atât de diverse, a preluat conducerea într-un moment extrem de dificil cînd condițiile interne și externe impuneau miniștrilor o politică moderată și prudentă. De aceea, în programul prezentat parlamentului întîlnim, pentru politica internă, numai fraze generale privind respectarea legilor și aplicarea constituției de la 1866, iar pentru politica externă, declarații de loialitate față de Poartă promițîndu-se „cea mai strictă neutralitate atît în relațiunile noastre generale cu toate puterile garante cît și în raporturile noastre de bună vecinătate cu puterile limitrofe”⁴⁰. Alcătuit din formulări vagi, care puteau fi însușite de orice grupare politică, programul dovedește că noul guvern nu trebuia să încerce deocamdată, cel puțin în politica internă, impunerea unei noi orientări. De altfel, condițiile interne și externe excludeau orice inițiativă în acest sens. Lipsit de majorități în corpurile legiuitoare, combătut de majoritatea grupărilor conservatoare, guvernul era hărțuit continuu în parlament epuizîndu-și forțele într-o luptă sterilă care nu-i îngăduia să desfășoare o activitate normală. În plus, puterile garante, deși au primit cu satisfacție vestea înlăturării guvernului N. Goleșcu⁴¹, nu erau dispuse să acorde mare încredere unui cabinet care continua să păstreze corpurile legiuitoare cu majorități radicale⁴². Dintre puterile garante, Austro-Ungaria, în special, căuta să provoace greutăți României pentru a o sili să renunțe la sprijinirea luptei naționale a românilor din Transilvania⁴³. Aceasta făcea și mai dificilă poziția guvernului deoarece, în țară, exista un puternic curent

³⁷ În „Memoriile...” sale Carol preciza: „colonelul Duca este un om foarte simplist, numai soldat și nu face parte din nici un partid; ... el figurează în cabinet numai ca ministru constituțional; toate afacerile importante le rezolvă Prințul însuși cu Krenski”. (*Ibidem*, vezi și *Istoria României...*, p. 549).

³⁸ „Monitorul oficial”, nr. 263 din 22 noiembrie/4 decembrie 1868, p. 2.189.

³⁹ Citat după „Românul” din 8 decembrie 1868, p. 1.060.

⁴⁰ „Monitorul oficial”, nr. 261 din 20 noiembrie/2 decembrie 1868, p. 2.181.

⁴¹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 499—501.

⁴² *Ibidem*, p. 483; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 212.

⁴³ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 484.

de opinie ostil Austro-Ungariei, iar liberalii radicali dobândiseră popularitate, în țară și în Transilvania, tocmai prin sprijinirea luptei împotriva dualismului⁴⁴. O schimbare a cursului politicii externe ar fi avut darul să facă guvernul nepopular pe ambele versante ale Carpaților.

După instalarea noului guvern, D. Ghica — M. Kogălniceanu, lupta pentru putere între grupările politice a intrat într-o fază nouă. Căderea guvernului N. Golescu a încurajat grupările conservatoare în disputa pentru întâietate cu liberalii în pofida menținerii majorității radicale în corpurile legiuitoare. Acest fapt avea o deosebită importanță întrucât posibilitatea colaborării dintre puterea executivă și cea legislativă depindea de atitudinea majorităților din Cameră și Senat. Orice neînțelegere ar fi avut de consecință fie căderea guvernului, fie dizolvarea corpurilor legiuitoare, perspective ce nu conveneau nici domnitorului — care dorea să evite eventuale tulburări interne⁴⁵ — nici radicalilor, care voiau să evite dizolvarea parlamentului sau formarea unui guvern din sinul opoziției conservatoare. Așa se explică de ce I. C. Brătianu, ales președinte al Camerei deputaților⁴⁶, a promis noilor miniștri sprijinul majorității⁴⁷. Acest sprijin era însă condiționat: guvernul trebuia să continue, în politica internă și externă, orientarea imprimată de liberalii radicali în perioada anterioară, ceea ce le-ar fi menținut acestora rolul preponderent în cadrul regimului. Pentru realizarea acestui plan Brătianu a încercat, din umbră, să conducă guvernul prezidat de D. Ghica, discutând cu miniștrii toate problemele de politică internă sau externă și obligându-i, adeseori, să se conformeze indicațiilor sale⁴⁸. Din această cauză pînă la sfîrșitul anului 1868 a dăinuit o situație oarecum stranie: alături de guvernul oficial constituit la 16 noiembrie, foștii miniștri — mai ales prin mijlocirea lui I. C. Brătianu — continuau să-și exercite influența și încercau să determine cursul politicii interne și externe. Mai mult decît atît, radicalii pretindeau noului guvern nu numai continuarea politicii fostului cabinet, ci și apărarea și justificarea acțiunilor interne și externe întreprinse în anii 1867—1868. Existența acestui „guvern” ocult⁴⁹ probează

⁴⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 156; „Monitorul oficial” nr. 228 din 16 28 octombrie 1869, p. 1.032; V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva instituirii dualismului austro-ungar*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, secția III-a, a. Istorie, fasc. 1—2, p. 97.

⁴⁵ *Regele Carol I al României...*, tom. I, București, 1909, p. 139.

⁴⁶ *Memoriile...*, vol. IV, București, 1910, p. 108.

⁴⁷ „Monitorul oficial”, nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

⁴⁸ Victor Slăvescu, *Din corespondența lui Ion Ghica cu Dim. Sturdza, 1860—1880*, București, 1943, p. 28.

⁴⁹ Apreciind această situație, N. R. Locusteanu, scria, între altele, că „de la simulată cădere a fostului cabinet, noi românii ne aflăm cum n-am fost niciodată, sub două guverne: unul văzut... și altul ascuns..., care însă singur ține de la întunec firele și, prin perfecți și Cameră, paraliză acțiunea guvernului legal”. „Tompeta Carpaților”, VII, nr. 693 din 1/13 ianuarie 1869, p. 2.775.

pînă la evidență faptul că liberalii radicali considerau noul cabinet drept un rău necesar pe care-l acceptau de nevoie, pînă cînd condițiile interne și externe aveau să le permită formarea unui nou minister din rîndurile lor. Drept urmare, guvernul D. Ghica — M. Kogălniceanu, mai ales în primele luni, nu avea nici o libertate de mișcare și trebuia să țină seama, în toate actele sale, chiar la numirea prefectilor, de poziția majorității din corpurile legiuitoare⁵⁰. Mai mult decît atît, radicalii pretindeau noului guvern, nu numai continuarea politicii fostului Cabinet, dar și apărarea și justificarea acțiunilor întreprinse între anii 1867—1868⁵¹, ceea ce avea drept scop să faciliteze revenirea lor la conducerea statului.

În privința raporturilor existente între guvern și liberalii radicali se impune însă o precizare. Deși Brătianu promisese guvernului sprijinul majorității, atitudinea acesteia nu depindea numai de el întrucît, în perioada respectivă, o influență considerabilă exercita C. A. Rosetti, considerat de unii „adevăratul cap al liberalilor”⁵². Acesta socotind „întreaga situație imposibilă”, a dat cuvînt de ordine vechilor funcționari „să nu rămînă în slujbă sub acest guvern”⁵³ complicînd — prin atragerea multor deputați de partea sa — și mai mult activitatea cabinetului Ghica — Kogălniceanu. Semnificativă în această direcție este interpelarea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, în ședința Adunării deputaților din 26 noiembrie 1868 prin care cerea guvernului să-și precizeze poziția față de acuzațiile aduse, în țară și străinătate, orientării politicii externe a cabinetului N. Golescu, condiționînd, totodată, atitudinea majorității de natura răspunsului primit⁵⁴. Interpelarea dezvăluia, o dată în plus, planurile radicalilor de a transforma noul guvern într-un instrument util pentru realizarea propriilor lor planuri. În același timp, acțiunea lui Hașdeu constituia prima încercare publică menită să-l silească pe D. Ghica a dezminți oficial acuzațiile aduse radicalilor în legătură cu intențiile lor de a provoca tulburări în sud-estul Europei. Satisfacerea acestor pretenții ar fi echivalat cu recunoașterea inutilității constituirii unui cabinet care nu avea nici măcar meritul de a reprezenta punctul de vedere al majorității. Or, noii miniștri nu puteau accepta rolurile de figuranți pe băncile ministeriale întrucît, în acest caz, guvernul ar fi pierdut orice umbră de autoritate în fața corpurilor legiuitoare. De aceea, D. Ghica a refuzat să justifice politica externă a predecesorilor săi precizînd că noul guvern nu are menirea să dea atestate de bună purtare foștilor miniștri⁵⁵. Atitudinea primului ministru demonstrează că noul guvern, deși dorea la început să evite un conflict cu majoritatea radicală — mărturie stînd acordul cu I. C. Brătianu — nu înțelegea să fie redus la rolul unui simplu instrument la

⁵⁰ Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondența, 100.433.

⁵¹ „Românul”, XII, din 17 noiembrie 1868, p. 995.

⁵² *Memoriile...*, vol. IV, p. 108.

⁵³ *Idem*, vol. V, p. 16.

⁵⁴ „Monitorul oficial”, nr. 270 din 30 nov./12 dec. 1868, p. 2.318.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 2.322.

dispoziția acesteia, ci căuta să impună anumite limite tendințelor de dominare radicale.

Această primă manifestare a veleităților de independență ale guvernului a nemulțumit majoritatea radicală din Adunarea deputaților, nemulțumire reflectată în discursul deputatului Al. Candiano-Popescu a doua zi după interpelarea lui B. P. Hașdeu. Străduindu-se să demonstreze rolul precumpănitor al majorității din corpurile legiuitoare asupra guvernului⁵⁶, Candiano-Popescu aprecia formarea noului guvern drept o falsificare a sistemului constituțional și, în consecință, refuza să sprijine un cabinet care nu avea „nici o garanție de durată și de constituționalism și care n-are înscrisă nici o idee mare pe drapelul lui”⁵⁷. Din analiza discursului său se desprinde și o evidentă notă de antidinasticism. Candiano, care va deveni unul din principalii promotori ai curentului antidinastic la noi, se declara nemulțumit de faptul că noul guvern nu se afla sub controlul Adunării deputaților ci era „mișcat de alte influențe... ce ies afară din cercul calculelor și cunoștințelor deputaților”⁵⁸. În același timp el protesta împotriva amestecului puterilor garante în treburile interne ale țării, amestec care a determinat căderea guvernului N. Golescu⁵⁹.

Încercarea radicalilor de a-și impune autoritatea asupra guvernului — considerat de unii drept un simplu „birou de afaceri”⁶⁰ — a contribuit din plin la încordarea raporturilor dintre acesta și corpurile legiuitoare⁶¹. Dar, la adâncirea acestor neînțelegeri au contribuit într-o măsură însemnată și reprezentanții grupărilor conservatoare, interesați în provocarea unui conflict de natură să ducă la dizolvarea corpurilor legiuitoare și la noi alegeri, care le-ar fi înlesnit o pătrundere masivă în Cameră și Senat. Calculele lor aveau la bază prevederile legii electorale care-i avantajau. Se știe că radicalii reușiseră, până atunci, să-și asigure majorități în corpurile legiuitoare numai datorită intervenției energice a organelor administrative care primiseră cuvânt de ordine de la ministrul de interne (I. C. Brătianu) ca să exercite o „influență morală” asupra alegătorilor⁶². De aceea, înlăturarea guvernului N. Golescu a încurajat grupările conservatoare, care au socotit momentul prielnic pentru a încerca să se impună pe primul plan în viața politică. Judecând faptul prin prisma intereselor amintite ni se pare explicabilă ostilitatea cu care a fost întâmpinat guvernul D. Ghica—M. Kogălniceanu de către conservatori. Un guvern format cu consimțământul și contribuția radicalilor nu le inspira nici o încredere iar

⁵⁶ „În statele constituționale, sublinia Candiano, sînt majoritățile care guvernă”. „Monitorul oficial” nr. 271 din 1/13 decembrie 1868, p. 2.322.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*,

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Memoriile...*, vol. V, p. 16.

⁶² „Monitorul oficial”, nr. 258 din 17/29 noiembrie 1867, p. 1.271.

revenirea „omului de la 2 mai” pe băncile ministeriale le provoca o legitimă îngrijorare. Majoritatea conservatorilor considerau chiar prezența lui Kogălniceanu la Ministerul de interne drept un pericol pentru existența regimului ca atare.

Unul dintre principalii purtători de cuvânt ai opoziției conservatoare s-a dovedit a fi tinărul P. P. Carp, care, pe atunci, făcea parte din așa numita grupare a „junei drepte”. Acesta, în ședința Adunării deputaților din 19 noiembrie 1868 — deci imediat după ce D. Ghica și-a prezentat programul — a lansat un viguros atac împotriva constituirii și componenței noului guvern. Atacul său viza îndeosebi, pe titularul Ministerului de interne al cărui trecut inspira teamă grupărilor conservatoare⁶³. Evident, orientarea politică a persoanelor care ajungeau pe băncile ministeriale nu era indiferentă diverselor grupări, întrucât de acest lucru depindea, pe de o parte, direcția politicii interne și externe a țării, iar pe de alta însuși raportul de forțe din cadrul regimului. De aceea, ostilitatea conservatorilor nu izvora numai din teama ce le-o inspira trecutul politic al lui Kogălniceanu, ci și din faptul că acesta, spre deosebire de alți miniștri (ca de pildă, Al. G. Golescu) avînd numeroși partizani între liberalii moderați moldoveni, care erau priviți cu suspiciune deoarece nu participaseră nici la răsturnarea lui Cuza, nici la instituirea și organizarea noului regim, ar fi putut încerca o eventuală schimbare a stării de lucruri. Așa se explică de ce presa conservatoare îl considera pe Kogălniceanu drept „negațiunea noii stări de lucruri, o protestațiune vie în contra ei” sau „condamnațiunea lui 11 februarie”⁶⁴. Firește, aceste temeri erau exagerate dar ele reflectau, totuși, o anumită realitate. Kogălniceanu, deși moderat, intrase în guvern cu sprijinul și consimțămîntul radicalilor, care-și manifestau acum deschis dorința de a reveni la guvern. I. C. Brătianu, în special, se arată din ce în ce mai nerăbdător⁶⁵. Sprijinindu-se pe gruparea politică cea mai puternică, socotea inacceptabilă întîrzierea readucerii lui la guvern întrucît, în acest caz, înlăturarea sa de la conducere putea „să apară ca o pedeapsă personală impusă de străinătate”⁶⁶.

Conducătorii acestei grupări însă, nu au dat dovadă, atunci, de suficient tact politic. Deși dispunea de cea mai solidă grupare și de un puternic curent de opinie publică determinat de năzuința înfăptuirii dezideratelor naționale⁶⁷, totuși, în condițiile de atunci, revenirea lor la conducere era condiționată nu numai de factorii interni, ci, în mare măsură, și de împrejurările externe. Însăși presa conservatoare a epocii socotea posibilă reîntrirea lui Brătianu în guvern, alături de Kogălniceanu, doar în eventualitatea izbucnirii unui război în Bal-

⁶³ „Monitorul oficial”, nr. 262 din 21 noiembrie — 3 decembrie 1868, p. 2.186.

⁶⁴ Citat după „Românul”, XII din 17 ianuarie 1869, p. 45; Vezi și „Trompeta Carpaților”, VI, nr. 683 din 21 noiembrie/3 decembrie 1868, p. 2.730.

⁶⁵ M. Theodorian Carada, *op. cit.*, p. 30.

⁶⁶ C. Gane, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁷ Victor Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II, p. 156.

cani⁶⁸. Or, puterile europene, în special Anglia, Franța, Prusia și Austro-Ungaria, din motive diferite, voiau să împiedice, cu orice preț, izbucnirea unui conflict militar în sud-estul Europei. Contradicțiile tot mai accentuate între Franța și Prusia — anunțând inevitabilitatea izbucnirii unui război între cele două puteri⁶⁹ — dominau relațiile internaționale. În acest context, veleitățile de independență ale popoarelor mici din sud-estul Europei nu puteau fi sprijinite de marile puteri, care doreau să-și păstreze privilegiul de a hotări singure eventuala modificare a hărții politice europene. În plus, năzuința românilor spre independență și unitate deplină era considerată periculoasă nu numai pentru integritatea imperiului otoman, dar și pentru Austro-Ungaria, pe care Franța⁷⁰ și Prusia⁷¹, din rațiuni diferite, voiau să o menajeze, pentru a o atrage într-o eventuală alianță. Așa se explică de ce Prusia s-a pronunțat cu totul împotriva politicii externe promovată de liberalii radicali — ostili monarhiei dualiste⁷². La rîndul ei, Austro-Ungaria, încurajată de atitudinea marilor puteri, a supravegheat îndeaproape menținerea statu-quo-ului în regimul juridic internațional al României, ceea ce oferea o garanție pentru consolidarea regimului dualist. Cancelarul austriac, chiar după înlăturarea guvernului N. Golescu, nu acorda prea mare credit declarațiilor de neutralitate cuprinse în programul cabinetului Ghica — Kogălniceanu⁷³. Atitudinea ostilă și a celorlalte puteri europene față de lupta de eliberare a popoarelor din centrul și sud-estul Europei — dovedită și cu prilejul revoltei cretane⁷⁴ — a influențat direct și cursul vieții politice din România anilor 1868—1869, avînd consecințe însemnate asupra situației principalelor grupări politice.

Astfel, liberalii radicali, care militau pentru cucerirea independenței și pentru înfăptuirea unității de stat⁷⁵ deveneau tot mai mult „persona non grata” în ochii puterilor garante. Ca urmare, revenirea lor la conducere părea, practic, imposibilă. Mai mult ca atît, în condițiile enunțate, chiar intrarea lui I. C. Brătianu în cabinetul Ghica — Kogălniceanu nu mai era de actualitate. În schimb, grupările conservatoare, stimulate de atitudinea marilor puteri, în dorința de a ajunge la conducere, și-au intensificat eforturile spre a obține dizolvarea corpu-

⁶⁸ „Terra” — citat după „Românul” din 5 ianuarie 1869, p. 13.

⁶⁹ Henri Hauser, ș.a., *Du libéralisme a l'imperialism*, Col. „Peuples et civilisations”, XVII, Paris, 1952, p. 155—156.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 157—158.

⁷¹ A. Дж. Твйлор, *op. cit.*, p. 218.

⁷² *L'empire austro-hongrois et la politique du comte de Beust. Esquisse politiques des hommes et des choses de 1866 à 1870*, par un anglois, Paris, 1870, p. 110—111, 172, 176.

⁷³ *Ibidem*, p. 187.

⁷⁴ A. Дж. Твйлор, *op. cit.*, p. 219.

⁷⁵ V. Maciu, *România și pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Ed. Acad., 1968, p. 299.

rilor legiuitoare dominate de radicali. Reprezentanții acestor grupări, bazându-se pe stipulațiile legii electorale, nutreau speranța că noile alegeri vor da majorității pronunțat conservatoare, care să asigure preponderența moșierimii în cadrul regimului.

În condițiile ascuțirii la maximum a contradicțiilor dintre liberalii radicali, pe de o parte, și conservatori, pe de alta, la care se adăugau — așa după cum am mai amintit — aspirațiile politice ale unora dintre miniștri, deputații radicali au încercat să împiedice desfășurarea normală a activității guvernului spre a-l sili să demisioneze sau, cel puțin, să accepte o remaniere. În vederea înlăturării acestor obiective deputații din rîndul majorității, conduși din umbră de I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, au recurs la tactica obstrucției parlamentare, pentru a paraliza, prin intermediul interpelărilor, orice acțiune a cabinetului Ghica — Kogălniceanu⁷⁶. Pe această linie se încadrează interpelarea lui G. Chițu din 16 decembrie 1868, adresată lui M. Kogălniceanu, în legătură cu tipărirea în limba franceză a unei ediții a „Monitorului oficial”, apreciind acest gest ca un act de slugărnice față de puterile străine și care atingea grav demnitatea noastră națională⁷⁷. Interpelarea lui G. Chițu — reprezentînd punctul de vedere al întregii grupări — izvora din reacția firească a radicalilor față de tendințele unor puteri garante, care s-au folosit adeseori, în politica de imixtiune în afacerile interne ale României, de argumente întemeiate pe dezbaterile purtate în corpurile legiuitoare asupra politicii interne sau externe a fostelor guverne liberale.

Răspunsul la această interpelare l-a dat președintele Consiliului, D. Ghica, care respingînd argumentele lui G. Chițu, l-a acuzat de încercare de a discredită guvernul pentru a-i da un vot de blam⁷⁸. Intervenția energică a primului ministru, cum și reacția majorității față de atitudinea acestuia în cazul amintit, lăsa să se întrevadă, fără putință de tăgadă, existența unui conflict deschis între guvern și deputații majorității din Adunare. Conflictul s-a adîncit și mai mult în ianuarie 1869, cu prilejul manifestărilor izbucnite în jurul afacerii „Scrînciobului”⁷⁹. Atitudinea radicalilor față de actul săvîrșit cu acel prilej de către ministrul instrucțiunii a avut darul să le evidențieze, o dată în plus, consecvența în sprijinirea luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania.

⁷⁶ Referindu-se la poziția lui I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu sublinia, într-o scrisoare adresată prefectului de Craiova, în martie 1869, că „Brătianu, carele știind că nu poate reveni la putere toluși nu a voit pe alții să guverneze țara și să o scape de pericolele din afară”. Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondență, nr. 100.715.

⁷⁷ „Monitorul oficial”, nr. 3 din 4/16 ianuarie 1869, p. 15.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Revista umoristică „Scrînciobul”, ridiculizînd în paginile sale planurile concepute de radicali, în legătură cu unirea Transilvaniei cu România a provocat o vie nemulțumire, mai ales în rîndul studenților și profesorilor bucureșteni, care au organizat o mare manifestație de protest pe Bulevardul Academiei, manifestație

Raporturile dintre guvern și majoritatea Adunării se înrăutățeau continuu și datorită obstrucției pe care o făceau deputații radicali la votarea bugetului. Dezbaterile purtate pe marginea bugetului erau târăgănate, cu lărgul concurs al președintelui Adunării, I. C. Brătianu, fie prin interpelări, fie prin amendamente⁸⁰. Unul dintre deputați, B. P. Hașdeu, a venit chiar cu o propunere jignitoare pentru guvern, și anume, amânarea votării bugetului pînă la prezentarea legii responsabilității ministeriale, motivînd prin lipsa de omogenitate a cabinetului Ghica — Kogălniceanu⁸¹. Propunerea lui Hașdeu n-a fost susținută și de alți deputați, dar problema bugetului a rămas o sursă de neînțelegeri între guvern și Adunare pînă la dizolvarea acesteia din urmă. Semnificativ, în acest sens, este incidentul izbucnit cu ocazia interpelării ministrului de finanțe, Al. G. Golescu, de către deputatul Th. Mehedințeanu, în privința stării finanțelor și a datoriei flotante a țării. Interpelarea a oferit un bun prilej lui Al. G. Golescu de a critica politica financiară a lui I. C. Brătianu — în vremea căruia datoria flotantă a României ar fi cunoscut, datorită manoperelor sale, o creștere considerabilă — în scopul discreditării fostului ministru de finanțe⁸². Acuzația era gravă și suficientă pentru a-l aduce pe Brătianu în fața justiției⁸³. Datoria flotantă a țării sporise, într-adevăr, dar ea nu-și avea izvorul în manoperele fostului ministru, ci în dificultățile prin care trecuse țara în anii anteriori⁸⁴. Cu toate dezmințirile făcute de radicali, în presă și în parlament, Al. G. Golescu n-a renunțat la punctul său de vedere. În consecință, în iunie 1869, s-a constituit chiar o comisie de anchetă parlamentară care avea menirea să cerceteze politica financiară a fostelor guverne liberal-radicale⁸⁵.

Incidentul a scos și mai mult în relief imposibilitatea unei colaborări de durată între guvern și radicali, lăsînd să se întrevadă o inevitabilă dizolvare a Adunării deputaților. Această perspectivă a încurajat grupările conservatoare, care considerau că împrejurările le

în cursul căreia revista încriminată a fost arsă. În urma manifestației, ministrul cultelor, Al. Crețescu, a destituit doi profesori, iar studenții au fost deferiți justiției, ceea ce a determinat reacția puternică a radicalilor. Radicalii au socotit acest gest drept o ofensă la adresa politicii interne și externe a fostului guvern N. Golescu. Nemuțumirea lor și-a găsit expresia mai întâi în Camera prin interpelările lui P. Buescu și P. Opran — între altele, primul l-a învinuit pe Al. Crețescu de violarea Constituției — și apoi prin intervenția personală a lui I. Brătianu, care, apreciînd manifestația studenților drept un act constituțional, califică atitudinea ministrului Crețescu „o mare greșală politică”. („Monitorul oficial”, nr. 18 din 24 ianuarie/8 februarie 1869, p. 123—124; idem, nr. 19 din 25 ianuarie/9 februarie 1869, p. 131—132).

⁸⁰ *Memoriile...*, vol. V, p. 19—20.

⁸¹ „Monitorul oficial”, nr. 277 din 10/22 decembrie 1868, p. 2.360.

⁸² Victor Slăvescu, *Corespondența lui Ion Ghica...*, p. 24.

⁸³ „Românul”, XII, din 30, 31 decembrie 1968, p. 1.119.

⁸⁴ Th. C. A. Așlan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi. 1831—1905*. București, 1905, p. 130.

⁸⁵ „Monitorul oficial”, nr. 127 din 13/25 iunie 1869, p. 633.

erau favorabile pentru a se impune pe primul plan în cadrul regiunii. La rîndul său, guvernul, hărțuit continuu de o majoritate ce l-a acceptat de nevoie, s-a apropiat, într-o anumită măsură, de opoziția conservatoare din parlament, pentru a putea contracara tendințele de dominație ale radicalilor. Este adevărat că opoziția conservatoare n-a întîmpinat cu brațele deschise guvernul prezidat de D. Ghica, totuși, deputații și senatorii conservatori se arătau dispuși să-l tolereze cu condiția dizolvării corpurilor legiuitoare⁸⁶. Acesta era singurul teren comun pe care se putea realiza o apropiere temporară între guvern și opoziția conservatoare din Cameră și Senat. Ca urmare a acestui fapt, avem prilejul să constatăm, pînă la dizolvarea Adunării, existența unei colaborări de un gen deosebit între guvern și opoziția conservatoare.

Dezbaterile parlamentare din acea perioadă atestă faptul că deputații și senatorii conservatori au adresat numeroase interpelări diferiților miniștri din guvernul D. Ghica, dar acestea erau făcute din rațiuni cu totul diferite decît cele ale radicalilor. Interpelările lor vizau cu precădere fostul guvern N. Goleșcu și, în primul rînd, activitatea desfășurată la interne sau finanțe de I. C. Brătianu⁸⁷. Mai mult, deputații conservatori urmăreau activitatea radicalilor nu numai în Cameră, ci și în afara ei. Astfel, P. P. Carp, invocînd atitudinea manifestată de I. C. Brătianu cu prilejul unei întruniri electorale din București, cînd acesta, în discursul rostit, ar fi mărturisit intenții de apropiere față de Rusia țaristă, cerea guvernului să se desolidarizeze de acțiunea președintelui Camerei, spre a nu fi acuzat în fața puterilor garante drept continuatorul politicii externe a radicalilor⁸⁸. Chestiunea ridicată de Carp fiind foarte delicată — ea putînd afecta deopotrivă atitudinea puterilor garante sau relațiile cu Rusia — D. Ghica, în numele respectării libertăților publice, a refuzat să probe sau să condamne discursul lui I. C. Brătianu. Nereușind să cîștige sprijinul guvernului, P. P. Carp a încercat să obțină condamnarea lui Brătianu chiar în cadrul Adunării printr-un „vot de blam” dat președintelui ei⁸⁹. Or, votarea sau respingerea moțiunii propusă în acest sens de Carp, echivala cu o declarație oficială de politică externă și ar fi supus guvernul la riscuri nedorite. De aceea, cu toate contradicțiile existente între grupările politice, pe de o parte, între guvern și majoritatea Adunării pe de altă parte, moțiunea lui Carp n-a fost sprijinită nici măcar de conservatori. Problemele cu implicații externe nu mai puteau constitui atunci numitorul comun al forțelor interesate în înfrîngerea radicalilor. Devenea tot mai evident faptul că lupta împotriva acestora trebuia orientată cu precădere pe terenul politicii

⁸⁶ „Monitorul oficial”, nr. 262 din 21 noiembrie/3 decembrie 1868, p. 2.186.

⁸⁷ Idem, nr. 3 din 4/16 ianuarie 1869, p. 14.

⁸⁸ Idem, nr. 8 din 12/24 ianuarie 1869, p. 46.

⁸⁹ *Ibidem*.

interne spre a nu prejudicia interesele generale. Așa se explică de ce, cu prilejul interpelărilor referitoare la probleme de politică internă, guvernul nu i-a apărat pe radicali întrucît, după cum remarca Pia Brătianu, nu urmărea altceva decît „să găsească o greșală fostului minister”⁹⁰. Poziția guvernului nu era întîmplătoare: strădaniile conservatorilor de a îndepărta guvernul D. Ghica de majoritățile radicale din corpurile legiuitoare veneau în întîmpinarea dorinței noilor miniștri de a scăpa de sub tutela pe care încerca s-o exercite I. C. Brătianu și partizanii săi. În afară de aceasta, atacurile împotriva radicalilor urmăreau să-i discrediteze în ochii opiniei publice, pentru a le slăbi, și pe această cale, pozițiile. În mod firesc, guvernul nu putea fi decît favorabil acestor acțiuni, deoarece ele îi ușurau calea pentru realizarea propriilor sale obiective.

Un loc aparte în cadrul conflictelor politice din perioada care face obiectul preocupărilor noastre îl ocupă acțiunile întreprinse de membrii „fracțiunii libere și independente”. Deși nu erau prea numeroși și nu aveau un program politic bine definit „fracționistii” s-au dovedit foarte activi în cursul luptelor politice din acei ani. Acțiunea lor viza, deopotrivă, atît guvernul cît și gruparea radicală. Obiectivele lor politice nu pot fi judecate prin prisma autocaracterizării lui N. Ionescu — conducătorul de fapt al „fracțiunii” —, care se considera „membru al opozițiunii constante și fidele din fidela opozițiune a tronului”⁹¹. Se pare că pretențiile lor erau totuși mai mari. Un contemporan, Al. Sihleanu, încercînd să explice opoziția făcută de „fracționiști” guvernului D. Ghica, afirma, în Senat, că N. Ionescu „nu poate să vrea altceva decît a-și atrage majoritatea cu care apoi să răstoarne pe acest minister, care nu este bun și să vină d-lui”⁹². Afirmăția acestuia, deși nu o putem accepta în întregime, cuprinde o mare doză de adevăr. Firește, nu putem admite faptul că N. Ionescu ar fi sperat să-și constituie o majoritate în parlamentul de atunci, întrucît, în noiembrie 1868, ceruse dizolvarea corpurilor legiuitoare⁹³. Nu înseamnă însă, că N. Ionescu și partizanii săi erau străini de ambiții politice. După cît se pare, „fracționistii” sperau că noile alegeri le-ar putea permite pătrunderea în parlament într-un număr suficient de *maro spro a se impune mai mult în viața politică*. Ei nutreau speranța că, în eventualitatea unor noi alegeri, ar putea învinge în majoritatea colegiilor electorale din Moldova, unde radicalii nu aveau aproape nici o influență. Așa se și explică de ce ei l-au atacat, în repetate rînduri, pe M. Kogălniceanu, care constituia principala piedică în calea realizării aspirațiilor lor, dat fiind faptul că ministrul de interne de atunci avea numeroși partizani în Moldova. Încercînd să-l discrediteze, „fracționistii” nu pierdeau nici un prilej pentru a-i imputa tre-

⁹⁰ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu...* vol. I, p. 105.

⁹¹ „Monitorul oficial”, nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 68.

⁹² Idem, nr. 20 din 26 ianuarie/10 februarie 1869, p. 138.

⁹³ Idem, nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 68.

cutul⁹⁴ și legăturile întreținute cu fostele guverne liberal-radical⁹⁵. Spre a-i știrbi prestigiul, ei l-au acuzat pe Kogălniceanu și de nepăsare manifestă față de situația orașului Iași în anii ce au urmat stabilirii capitalei țării la București⁹⁶. Între altele, readucând în discuție problema „milionului” votat de Constituanta din 1866 pentru orașul Iași, N. Ionescu l-a acuzat pe Kogălniceanu de nerespectarea mandatului imperativ primit de la alegători în primăvara anului 1866, fără a ține însă seama de faptul că acesta fusese „alungat” din Adunarea Constituantă, fiind socotit un adversar prea incomod pentru învingătorii de la 11 februarie.

Tot pe linia acestei campanii, organizată de către „fracționiști” împotriva lui M. Kogălniceanu, se înscriu și aprecierile făcute — în Cameră sau Senat — în legătură cu fostul colaborator al lui Cuza, căruia i se atribuiă tendințe despotice și planuri ascunse pentru instituirea unui regim dictatorial⁹⁷. În același timp, i se negau acestuia chiar sentimentele patriotice⁹⁸.

Revenind asupra legăturilor invocate de către deputații și senatorii „fracționiști” între Kogălniceanu și guvernele liberal-radical⁹⁹ din anii anteriori, aceștia urmăreau să demonstreze că prezența „onului de la 2 mai” în guvern nu era decât garanția sigură a continuării politicii interne și externe a fostelor cabinete⁹⁹. Este adevărat că nu numai membrii „fracțiunii”, dar și conservatorii au atacat guvernul pe această temă. Pozițiile celor două grupări diferă totuși, în funcție de obiectivele urmărite. „Fracționiștii”, relevând legăturile existente între unii miniștri și gruparea radicală, nu erau preocupați numai de provocarea unui conflict între guvern și majoritatea parlamentară pentru a se ajunge la dizolvarea Corpurilor legiuitoare. Ei nu intenționau să folosească guvernul ca mijloc pentru înfringerea radicalilor, întrucât șubrezirea pozițiilor acestora nu le era suficientă. Înlățurați de la guvern, radicalii nu mai puteau constitui un concurent serios în colegiile electorale moldovene, dominate de moderați — partizani ai lui Kogălniceanu. Se știe însă că radicalii au reușit să-și extindă influența în Moldova, impunându-și candidați prin presiuni administrative, ceea ce a provocat vii nemulțumiri și chiar protestul deschis al lui Kogălniceanu împotriva acelor practici¹⁰⁰. Tocmai această stare de lucruri au încercat s-o exploateze „fracționiștii”. Insistența

⁹⁴ „Monitorul oficial”, nr. 23 din 30 ianuarie 1869, p. 159.

⁹⁵ Idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

⁹⁶ Idem, nr. 27 din 5/17 februarie 1869, p. 182—183; idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

⁹⁷ Idem, nr. 30 din 8/20 februarie 1869, p. 198; idem, nr. 32 din 12/24 februarie 1869, p. 220.

⁹⁸ Idem, nr. 22 din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 151.

⁹⁹ Idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 159; Idem nr. 32 din 12/24 februarie 1869, p. 219—220.

¹⁰⁰ Idem, nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

lor în evidențierea strânselor raporturi existente între Kogălniceanu și fostele guverne radicale, care, după aprecierea lor, fără sprijinul lui Kogălniceanu n-ar fi mers atât de departe în politica internă și externă¹⁰¹, viza discreditarea acestuia în fața propriilor partizani. Discreditarea lui Kogălniceanu, considerau „fracționiștii”, trebuia să le faciliteze ascendentul în viitoarele alegeri. Erijindu-se în campioni ai patriotismului și ai luptei pentru legalitate, „fracționiștii” au atacat cu înverșunare atât pe radicali cât și pe miniștrii care aveau legături cu acea grupare politică¹⁰².

„Fracțiunea” nu a avut nimic de câștigat de pe urma opoziției sale „constante și fidele”. Dimpotrivă, repetatele atacuri îndreptate împotriva radicalilor și a unor miniștri din noul cabinet s-au întors contra celor care le provocaseră. Deputații radicali și guvernul, cu toate divergențele existente, s-au solidarizat împotriva acestei zgomoatoase opoziții, care devenea tot mai obositoare prin politica sa de continuă obstrucție parlamentară. Un exemplu este elocvent. În ședința Camerei din 22 ianuarie 1869, cu ocazia discutării bugetului, deputatul radical P. Donici a propus instituirea unei anchete parlamentare pentru cercetarea situației învățământului superior din Iași, afectat serios de peregrinările celor mai mulți dintre profesori la București, datorită calităților lor de deputați sau senatori¹⁰³. Propunerea, sprijinită de M. Kogălniceanu și D. Ghica, a dat naștere unor îndelungi dezbateri în cadrul Adunării, evidențiind încă o dată gravitatea disensiunilor existente între diferitele grupări liberale. Este adevărat că învățământul superior din Iași suferea din cauza șederii profesorilor la București¹⁰⁴, dar mobilul acțiunii lui Donici era totuși altul. Propunerea constituia, în esență, o ripostă dată „fracțiunii”, o încercare de discreditare a celor care, din cauza politicii, își neglijau obligațiile didactice¹⁰⁵. Sesizând cu ușurință obiectivul propunerii de anchetă, deputații „fracționiști” și-au apărat cu îndirjire dreptul de a fi aleși în parlamentul țării în conformitate cu prevederile constituționale. Dezbaterile, ce s-au caracterizat prin tonul lor deosebit de violent și prin abundența învinuirilor de o parte și de alta, au evidențiat și mai mult faptul că ținta atacurilor „fracționiste” rămânea ministrul de interne. Deși propunerea amintită fusese făcută de către un deputat al majorității, cei mai mulți dintre „fracționiști” l-au atacat pe Kogălniceanu. Risipa de energie făcută pentru compromiterea ministrului de

¹⁰¹ „Monitorul oficial”, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

¹⁰² Idem, nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 66; idem, nr. 12 din 17/29 ianuarie 1869, p. 71; idem, nr. 15 din 21 ianuarie/2 februarie 1869, p. 98; idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 117; idem, nr. 30. din 8/20 februarie 1869, p. 197—198; idem, nr. 33 di n12/24 februarie 1869, p. 219—220.

¹⁰³ Idem, nr. 21 din 28 ianuarie/8 februarie 1869, p. 147.

¹⁰⁴ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoricul dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 149.

¹⁰⁵ „Monitorul oficial”, nr. 21 din 28 ianuarie/8 februarie 1869, p. 147.

interne nu-și poate găsi explicația decît în contextul luptei pentru putere între diferitele grupări politice existente în sinul burgheziei. De altfel, scopul urmărit de „fracționiști” a fost remarcat și de către I. C. Brătianu¹⁰⁶, care i-a cunoscut îndeaproape atît ca aliați, în cadrul colaborării episodice din februarie-martie 1867, dar mai ales ca adversari în perioada imediat următoare. Dezbaterile purtate în jurul propunerii Donici s-au încheiat — după cum era de așteptat — în defavoarea „fracțiunii”. În ciuda oricărei rezistențe, propunerea a fost votată, ceea ce a echivalat cu o adevărată înfrîngere politică a grupării. Rezultatul a fost obținut cu atît mai ușor, cu cît deputații radicali au beneficiat, de această dată, de un prețios sprijin din partea unora dintre miniștri. Este, de altminteri, unul din puținele cazuri în care miniștrii au colaborat sincer cu majoritatea Camerei, dar această colaborare a fost dictată de interese proprii, specifice fiecăreia din părți. Trebuie reținut însă faptul că acțiunile desfășurate de membrii „fracțiunii” au contribuit într-o măsură însemnată la adîncirea contradicțiilor existente între diversele grupări politice ale burgheziei, slăbindu-i acesteia capacitatea de rezistență în fața tot mai puternicei ofensive conservatoare. De aceea, nici colaborarea, dictată de moment, între majoritatea radicală din Corpurile Legiuitoare și guvern n-a fost de natură să aplaneze un conflict ce se apropia inevitabil de un deznodămînt cu totul altul decît cel întrevăzut de radicali în 1868.

Un rol important în lupta împotriva radicalilor a revenit guvernului, care, încă din decembrie 1868, refuza tot mai categoric să joace rolul hărăzit de I. C. Brătianu în timpul tratativilor purtate la începutul lunii noiembrie. Edificatoare, în acest sens, este atitudinea miniștrilor din cabinetul Ghica — Kogălniceanu față de unele proiecte de legi rămase în dezbaterile Corpurilor Legiuitoare de la fostele guverne radicale. Susținerea respectivelor proiecte de către noul guvern ar fi asigurat acea continuitate în orientarea politică pe care o doreau radicalii, dar noii miniștri nu s-au arătat dispuși să înlesnească realizarea planurilor preconizate de predecesorii lor și, la cea dintîi dovadă de opoziție, au retras acele proiecte de legi.

Astfel, în vremea guvernelor Ștefan și Nicolae Golescu, Adunarea deputaților votase mai multe proiecte de legi, care trebuiau acum trecute prin corpul ponderator. Dintre acestea, unul, mai ales, prezenta un interes particular pentru radicali, și anume cel referitor la interpretarea legii electorale. Proiectul fusese elaborat sub pretextul necesității explicării unor articole neclare din legea electorală de la 1866¹⁰⁷, urmărindu-se, în realitate, modificarea unor articole ale legii electorale și, în primul rînd, a acelor referitoare la colegiul al III-lea. Din capul locului propunerea formării unei comisii pentru studierea și interpretarea legii electorale a întîmpinat opoziția deputaților și sena-

¹⁰⁶ „Monitorul oficial”, nr. 22 din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 152.

¹⁰⁷ Idem, nr. 16 din 21 ianuarie/2 februarie 1868, p. 98.

torilor conservatori¹⁰⁸, dar în ciuda acestei rezistențe, Adunarea deputaților, la 11 martie 1868, a votat proiectul menționat¹⁰⁹. În Senat însă lucrurile au cunoscut cu totul altă desfășurare. După discutarea proiectului în secțiuni, comitetul delegaților secțiunilor din Senat l-a supus dezbaterii publice. Dar, chiar în acest comitet existau opinii divergente. Majoritatea, formată din trei senatori, a aprobat proiectul văzînd în el o încercare de interpretare și nu de modificare a Constituției de la 1866¹¹⁰. Minoritatea însă, formată din Christian Tell și G. Costaforu — adversari declarați ai radicalilor — s-a pronunțat împotriva proiectului, pretextînd incompetența Senatului de a interpreta prevederile electorale incluse în Constituție, asemenea atribuții avîndu-le numai o Adunare constituantă¹¹¹.

Dezbaterile purtate pe marginea proiectului interpretativ al legii electorale au oferit senatorilor conservatori prilejul de a aduce noi critici politicii interne promovate de fostele guverne radicale, acuzate de a fi fost preocupate doar de găsirea mijloacelor necesare pentru violarea Constituției. Totodată, acele dezbateri au scos și mai mult în evidență eforturile conservatorilor în direcția menținerii statu-quo-ului, adică respectarea integrală a dispozițiilor electorale de la 1866, cărora ei le acordau o importanță majoră. De aceea ei respingeau orice încercare menită să creeze un precedent care să îngăduie modificări ulterioare ale Constituției. O grijă deosebită manifestau reprezentanții moșierimii conservatoare pentru menținerea intactă a prevederilor electorale referitoare la alegerile pentru Senat și aceasta nu întîmplător. Este cunoscut faptul că radicalii nu au fost de acord cu sistemul bicameral, acceptînd, la 1866 instituția Senatului numai siliți de împrejurări¹¹². În scurt timp, evenimentele au dovedit cu prisosință importanța Senatului pentru asigurarea influenței politice a reprezentanților moșierimii conservatoare. De aceea, prin proiectul interpretativ s-a încercat subminarea rolului corpului ponderator, propunîndu-se ca alegerile pentru Senat să nu aibă loc acolo unde nu vor exista 25 de alegători. Or, acceptarea propunerii ar fi avut consecințe negative pentru instituția Senatului deoarece, după cum recunoștea chiar G. Costaforu, majoritatea colegiilor electorale pentru corpul ponderator nu întruneau acest număr de alegători¹¹³. Este, așa dar, limpede de ce propunerea de „explicare” a legii electorale a provocat nemulțumirea și îngrijorarea conservatorilor, care se temeau că radicalii vor trece de la „interpretare” la desființarea Senatului și

¹⁰⁸ „Monitorul oficial”, nr. 16 din 21 ianuarie/2 februarie 1868, p. 98.

¹⁰⁹ Idem, nr. 60 din 15/27 martie 1868, p. 388.

¹¹⁰ Idem, nr. 4 din 5/17 ianuarie 1869, p. 20.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării...*, p. 127.

¹¹³ „Monitorul oficial”, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

a colegiilor unde predomina moșierimea, spre a se putea impune pe primul plan în viața politică ¹¹⁴.

Cu toată opoziția făcută proiectului interpretativ al legii electorale, senatorii conservatori, singuri, se pare că n-ar fi putut impune respingerea lui. Însuși modul în care erau divizați membrii comitetului delegaților secțiunilor din Senat dovedește existența unei majorități dispusă să-l accepte. Opoziția conservatoare însă a primit un sprijin substanțial din partea guvernului D. Ghica. Inițial, guvernul în timpul discuției generale, părea a fi dispus să susțină proiectul interpretativ ¹¹⁵. Totuși, încă de atunci, D. Ghica a lăsat să se înțeleagă că la dezbaterile pe articole a proiectului, nu va îngădui includerea unor dispoziții care să contravină Constituției ¹¹⁶. În limbaj politic această declarație echivala cu dezaprobarea dorinței radicalilor de a „explica” legea electorală. Într-adevăr, imediat după începerea discuției pe articole, ministrul justiției, Basile Boerescu, s-a grăbit să declare că guvernul retrage proiectul din dezbaterile Senatului, motivând această acțiune prin aceea că art. 1 viola Constituția, restringând numărul alegătorilor colegiului al treilea ¹¹⁷. Prin acest act guvernul a venit în întimpinarea dorinței conservatorilor, facilitându-le acestora o victorie aproape nesperată ¹¹⁸. Fără intervenția guvernului proiectul interpretativ ar fi putut trece și prin Senat, ceea ce ar fi influențat considerabil asupra raportului de forțe existent pe planul vieții politice.

Acțiunea conjugată a opoziției și a guvernului a provocat proteste vehemente din partea radicalilor, care au încercat, pe diverse căi, să obțină readucerea proiectului interpretativ în dezbaterile Senatului. Astfel, în Cameră, guvernul a fost acuzat că a încălcat atribuțiile corporurilor legiuitoare prin suprimarea dreptului de inițiativă parlamentară, asumându-și drepturi ce treceau dincolo de marginile Constituției ¹¹⁹. Mai mult, acțiunea împotriva guvernului a fost extinsă și în afara parlamentului. Ziarul „Românul”, spre exemplu, a condamnat cu asprime conduita miniștrilor, care în pofida uzanțelor constituționale, au făcut din dreptul de inițiativă parlamentară „numai o deridere”, cerind readucerea proiectului interpretativ în dezbaterile Senatului ¹²⁰. Insistența radicalilor își are explicația în faptul că ei considerau împrejurările de atunci suficient de favorabile pentru a-și putea impune punctul de vedere în privința legii electorale. Calculul lor se întemeia însă pe o premiză greșită. Crezând în atotputernicia majorității parlamentare, ei au considerat că-și vor putea impune nestingherit voința și după demisionarea guvernului N. Golescu. Contrar așteptărilor,

¹¹⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

¹¹⁵ Idem, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1869, p. 26.

¹¹⁶ Idem, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

¹¹⁷ Idem, nr. 10 din 15/27 ianuarie 1869, p. 58.

¹¹⁸ Idem, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

¹¹⁹ Idem, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1869, p. 28.

¹²⁰ „Românul”, XII din 15 decembrie 1868, p. 1.079; idem, din 16, 17 decembrie 1868, p. 1.083.

guvernul — prin D. Ghica — deși nu dispunea de majorități, dar încurajat de atitudinea opoziției conservatoare și fracționiste¹²¹, s-a situat pe o poziție fermă, refuzînd să revină asupra hotărîrii luate în chestiunea proiectului interpretativ. Mai mult ca atît, primul ministru a somat majoritatea să înceteze cu interpelările și discuțiile inutile spre a nu-l sili să recurgă la alte procedee decît cele uzitate pînă atunci¹²². Aluzia, destul de transparentă de altfel, arăta cit se poate de clar intenția guvernului de a dizolva Adunarea în cazul în care radicalii nu vor renunța la atitudinea lor. Declarația primului ministru are semnificații ce merită a fi relevate. Întii de toate, ea atestă scăderea influenței politice a radicalilor, către sfîrșitul anului 1868, agravată și de refuzul domnitorului de a mai colabora cu ei¹²³. În al doilea rînd, declarația lui D. Ghica a înlăturat dubiile în privința relațiilor dintre guvern și majoritate, stimulînd, prin aceasta, acțiunile opoziției. În fine, după refuzul readucerii în discuție a proiectului interpretativ, puțini se mai îndoiu de inevitabilitatea dizolvării Adunării deputaților, ceea ce a contribuit, într-o largă măsură, la adîncirea luptelor politice întrucît eventualitatea unor noi alegeri reactive, în mod firesc, dorințele, speranțele și ambițiile tuturor celor care năzuiu la un loc de prim ordin în viața politică a țării. Avem de a face, așa dar, la începutul anului 1869, cu ofensiva conjugată și continuă a guvernului, grupărilor conservatoare, domnitorului și diplomaților străini împotriva radicalilor, care, prin politica lor internă și externă, stîrniseră atîtea nemulțumiri încît retragerea guvernului N. Golescu se dovedise insuficientă pentru a le potoli. Se urmărea înfrîngerea totală a acestora, avîndu-se în vedere, ca principal obiectiv, distrugerea operei legislative a fostelor cabinete radicale. Astfel, după retragerea proiectului interpretativ, o soartă similară au avut-o și alte proiecte elaborate de guvernele anterioare. Între acestea, un loc aparte îl ocupă proiectul de lege referitor la avansarea ofițerilor în rangurile militare.

Preocupați fiind de întărirea potențialului militar al țării, în vederea înfăptuirii dezideratelor naționale, radicalii au elaborat, pe lîngă *logoa armatoei* din 1868, acest proiect de lege, prin care se urmărea atragerea în armata noastră a ofițerilor români ce activau în armatele puterilor garante. În acest scop, ei au propus, între altele, modificarea articolului 24 al legii din 1862. Acest articol reglementa înaintarea în rangurile militare în cazul demisionării ofițerilor români din armatele străine. Conform modificării propuse, ofițerii români care demisionau din armatele străine se puteau stabili în România, unde li se recunoștea gradul ce l-au avut pînă în momentul părăsirii statului sub al cărui drapel au servit ca militari¹²⁴. Proiectul prezenta

¹²¹ „Monitorul oficial”, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 39—40.

¹²² Idem, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1869, p. 28.

¹²³ *Memoriile...*, vol. V, p. 14.

¹²⁴ „Monitorul oficial”, nr. 34 din 13/25 februarie 1869, p. 225.

un interes particular pentru liberalii radicali, deoarece ei urmăreau, îndeosebi, atragerea ofițerilor români din armata austro-ungară. De altfel, această intenție a fost denunțată public de către adversarii politici ai radicalilor¹²⁵ și ea nu era străină autorităților maghiare. Mărturie, în acest sens, stă circulara din 21 noiembrie 1868 trimisă de către comisarul extraordinar pentru Transilvania, contele E. Péchy, autorităților locale, prin care le atrăgea atenția asupra intenției guvernului de a trimite emisari în Transilvania în vederea recrutării militarilor români demisionați din armata austro-ungară și le cerea să nu îngăduie acelor militari „să se depărteze de la locul lor fără concesiune”¹²⁶. Legătura existentă între aceste preocupări ale autorităților maghiare și proiectul de lege elaborat de radicali nu este greu de dovedit. Se pare însă că radicalii, după votarea proiectului în Adunarea deputaților — siguri de trecerea acestuia și prin Senat — s-au grăbit cu sondarea terenului în Transilvania.

În Senat însă, proiectul a întâmpinat rezistența conservatorilor și „fracționiștilor”, care erau ostili planurilor preconizate de radicali în ceea ce privește modalitatea de înlăptuire a dezideratelor naționale¹²⁷. Drept urmare, în ședința Senatului din 20 ianuarie 1869, D. Ghica, în numele guvernului, a declarat că retrage proiectul referitor la rangurile militare, invocând necesitatea unui studiu mai atent asupra acelor dispoziții care au provocat discuții¹²⁸. În realitate, măsura fusese dictată, pe de o parte, de prudența manifestată de guvern în relațiile cu Austro-Ungaria și cu celelalte puteri garante, spre a le dovedi acestora că linia politicii externe a cabinetelor precedente fusese abandonată, iar pe de alta, de continua întărire a curentului antiradical.

Tot pe această linie se înscrie și retragerea unui alt proiect de lege votat, de asemenea, în Adunarea deputaților și anume proiectul referitor la prelungirea termenului de arendare a moșiilor statului. Proiectul întâmpinase opoziție încă în secțiunile Senatului, unde mulți dintre senatorii conservatori s-au pronunțat împotriva prelungirii termenului de arendare a moșiilor statului de la 5 la 10 ani. Adversarii proiectului vedeau în această măsură o serioasă piedică în calea vânzării moșiilor statului în folosul persoanelor interesate în transferul de proprietate din domeniul public în cel privat¹²⁹. Legea vânzării domeniilor statului din 1868 oferea avantaje atât de mari pentru moșierime, încît reprezentanții acesteia nu puteau accepta un proiect menit să îngreueze posibilitățile de refacere a domeniilor ciuntite la 1864 prin

¹²⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 232.

¹²⁶ „Românul”, XII, din 25—26 noiembrie 1868, p. 1.020.

¹²⁷ „Monitorul oficial”, nr. 34 din 13/25 februarie 1869, p. 224.

¹²⁸ Idem, nr. 36 din 15/27 februarie 1869, p. 238.

¹²⁹ Idem, nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1869, p. 268—269.

legea rurală¹³⁰. În plus, prelungirea termenului de arendare putea crea premise pentru trecerea masivă a proprietăților statului în miinile arendașilor ceea ce, iarăși, nu convenea moșierimii. Ca urmare a opoziției întilnită în Senat, ministrul de finanțe, Al. G. Golescu, a retras proiectul din discuție sub pretextul că prelungirea termenului de arendare ar fi creat o situație financiară foarte grea, pentru care nu-și putea asuma răspunderea¹³¹.

Acțiunile întreprinse de guvern împotriva radicalilor conturau tot mai clar la începutul anului 1869, perspectiva înfringerii lor politice. În dorința preîntîmpinării unui asemenea desnodămînt, I. C. Brătianu, trecînd la contra-acțiuni, a încercat să exercite presiuni asupra guvernului amenințîndu-l că-i retrace sprijinul majorității¹³². Amenințarea însă n-a avut efectul scontat. Radicalii, prea siguri de influența lor, n-au sesizat faptul că în ianuarie 1869 situația politică era mult schimbată față de noiembrie 1868. Guvernul nu mai era acum dispus să urmeze „sfaturile” lui I. C. Brătianu și de aceea, la 24 ianuarie 1869, D. Ghica i-a prezentat domnitorului demisia¹³³. Actul nu se datoră slăbiciunii guvernului ci dorinței acestuia de a se ajunge la dizolvarea Adunării deputaților. Silit să aleagă între guvern și Adunare, domnitorul a preferat dizolvarea Camerei¹³⁴, dar căuta încă să tergiverseze lucrurile, deși era conștient de inevitabilitatea unor noi alegeri¹³⁵.

După refuzul lui Carol de a primi demisia guvernului, D. Ghica, în ședința Camerei din 25 ianuarie, a cerut deputaților să se pronunțe asupra votului de încredere pe care miniștrii îl solicitau la sugestia domnitorului. Cu acel prilej s-au evidențiat încă o dată gravele contradicții existente între radicalii dornici de a tutela activitatea guvernului, pe de o parte, și miniștrii nemulțumiți de rolul de simpli pionii, pe de alta¹³⁶. Insistența cu care guvernul a cerut Adunării să se pronunțe asupra votului de încredere a pus majoritatea radicală într-o situație dificilă. Refuzul votului de încredere atrăgea după sine, fie dizolvarea Adunării, fie căderea guvernului. În conjunctura de atunci nici una din cele două alternative nu le surîdea radicalilor. Aceștia erau conștienți că, guvernul odată răsturnat, nu ei vor fi aceia care să-l înlocuiască, ci conservatorii. De asemenea, dizolvarea Adunării nu le-ar mai fi înlesnit, în eventualitatea unor noi alegeri, revenirea într-un număr mare în corpurile legiuitoare. Pe de altă parte, acordarea votului de încredere echivala cu o promisiune de sprijin ceea

¹³⁰ V. Russu, *Din politica agrară a regimului burghez-moșieresc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Legile de vânzare a bunurilor statului din anii 1866 și 1868*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași”, tom. I (1964), p. 124—127.

¹³¹ „Monitorul oficial”, nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1869, p. 269.

¹³² Idem, nr. 34 din 1/13 februarie 1869, p. 167.

¹³³ Idem, nr. 40 din 20 februarie/4 martie 1869, p. 263.

¹³⁴ *Regele Carol I al României...*, tom. I, p. 146.

¹³⁵ *Memoriile...*, vol. V, p. 20.

¹³⁶ „Monitorul oficial”, nr. 24 din 1/13 februarie 1869, p. 168.

ce, iarăși, nu convenea radicalilor, care căutau cu febrilitate soluțiile menite să le ușureze revenirea la conducere. De aceea ei au căutat să convingă guvernul de inutilitatea unui vot de încredere¹³⁷. Încercările lor s-au dovedit însă infructuoase, miniștrii refuzînd să facă orice concesie în problema votului de încredere. Datorită intransigenței acestora, radicalii, în ședința Adunării din 25 ianuarie, s-au văzut nevoiți să voteze moțiunea de încredere propusă de G. Vernescu¹³⁸. Este în afară de orice îndoială că radicalii au votat această moțiune numai siliți de împrejurări¹³⁹, așa încît aplanarea conflictului nu putea fi durabilă. Dezbaterile purtate în jurul votului de încredere au constituit doar un prilej de verificare a forțelor de care dispuneau taberele aflate în luptă. Totodată, ele au dovedit cu prisosință că nici una din părți nu era dispusă la concesii de lungă durată. Deznodămîntul, așadar, nu putea să întîrzie. Numirea generalului A. D. Macedonski la comanda garnizoanei orașului București¹⁴⁰ avea să declanșeze faza finală a unui conflict început, în germene, odată cu venirea la conducere a guvernului Ghica — Kogălniceanu¹⁴¹.

Generalul Macedonski, pensionat de către Alex. I. Cuza în 1864 datorită reacționarismului său¹⁴², se făcuse cunoscut în acea vreme prin publicarea, în ziarul „Trompeta Carpaților”, a unuia din cele mai violente pamflete ale epocii, „Sistema în armată”. Pamfletul ridiculiza politica internă și externă a radicalilor și se încheia printr-un apel la unitatea de acțiune a acelor forțe interesate în „desjucarea planurilor criminale ale unor oameni neastîmpărați și pre care ordinea îi asfixiază”¹⁴³. La numai o lună de la publicarea acestui injurios articol, generalul Macedonski a fost rechemat în armată, încredințîndu-i-se postul amintit. Asupra motivelor care au determinat guvernul să opereze această „reincadrare” s-au exprimat păreri diferite. Numirea generalului Macedonski la comanda garnizoanei București a fost privită de unii cercetători ca „o sperietoare pentru atît de neliniștita opoziție liberală”¹⁴⁴, iar de alții, drept „răsplată pentru acțiunea lui menită să împiedice organizarea milițiilor și gloatelor”¹⁴⁵. Ambele ipoteze nu sînt însă suficient de convingătoare. „Reactivizarea” generalului Macedonski constituie o verigă importantă în lanțul frămîntărilor politice din acea perioadă. Nici guvernul, nici domnitorul n-au fost preocupați — după cum încerca să-i explice

¹³⁷ „Monitorul oficial” nr. 24 din 1/14 februarie 1869, p. 167—168.

¹³⁸ Idem, nr. 26 din 4/16 februarie 1869, p. 178; idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 187.

¹³⁹ „Românul”, XIII din 26 ianuarie 1869, p. 77.

¹⁴⁰ „Monitorul oficial”, nr. 24 din 1/13 februarie 1869, p. 163.

¹⁴¹ „Românul”, XIII din 16 februarie 1869, p. 432.

¹⁴² *Istoria României*, vol. IV, p. 550.

¹⁴³ „Trompeta Carpaților”, VI, nr. 692 din 23 decembrie 1868, p. 2774.

¹⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 99.

¹⁴⁵ *Istoria României*, vol. IV, p. 550.

Kogălniceanu colonelului Lecca — de numirea, la comanda garnizoanei capitalei, a unui militar care „niciodată nu a făcut politică și care... era în puțința de a aduce în armată înfrățirea și buna camaraderie”¹⁴⁶. Aceasta era versiunea oficială, incredibilă chiar și pentru autorii ei, care se străduiau totuși să găsească justificarea unei asemenea intrigi politice. În realitate, acest „om al ordinii și disciplinei”, constituia, pentru guvern și domnitor, cel mai nimerit mijloc de a-i provoca pe radicali să recurgă la acțiuni menite să justifice „inevitabilitatea” dizolvării Adunării deputaților. Cei care au regizat numirea generalului Macedonski erau convinși că radicalii nu vor accepta acest lucru și nu întâmplător au împins conflictul pe terenul „ordinii”. Protestul scontat al acestora trebuia să constituie principalul argument pentru cei care doreau să-i prezinte pe radicali drept adversari incorigibili ai oricărei încercări de stabilizare internă. Rechemarea generalului Macedonski n-a fost, așadar, întâmplătoare, ci premeditată și ea a fost săvârșită numai în momentul în care guvernul și domnitorul s-au socotit suficient de pregătiți pentru a nu permite refacerea unei noi majorități radicale în caz de alegeri¹⁴⁷.

Conform așteptărilor, radicalii n-au rămas pasivi față de noul act al guvernului. Înțelegându-i semnificația, ei au încercat să obțină fie revocarea generalului Macedonski, fie demisia guvernului. Preferabilă era pentru radicali prima soluție întrucât prin aceasta s-ar fi putut evita o eventuală dizolvare a Adunării deputaților. Dar, după încercările infructuoase ale lui I. C. Brătianu de a-i convinge pe D. Ghica și M. Kogălniceanu să renunțe la serviciile lui Macedonski¹⁴⁸, radicalii și-au transferat acțiunea în cadrul Adunării, unde au atacat cu violență guvernul pentru reintegrarea în funcție a celui om care se manifestase ca un „trădător către tron, către Constituțiune și către țară”¹⁴⁹. În același timp, radicalii au încercat — fără sorți de izbândă — să provoace disensiuni în sinul Cabinetului, urmărind o ruptură între Kogălniceanu, considerat autorul moral al „afacerii Macedonski” și D. Ghica, pe care-l socoteau mai influențabil și mai ușor de dominat¹⁵⁰. Ruptura n-a fost posibilă pentru că, deși fiecare dintre miniștrii era călăuzit de interese proprii, realizarea acestora era condiționată de înfrângerea radicalilor. Astfel, aparent paradoxal, dintr-o *diversitate de interese și țeluri a rezultat o unitate de acțiune cu consecințe negative pentru radicali*.

Nesuportind ca un corp legiuitor să încline steagul în fața voinței puterii executive¹⁵¹, deputații radicali, în căutarea unei soluții salvatoare pentru prestigiul Adunării, au condamnat public acțiunea guver-

¹⁴⁶ Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Corespondență, nr. 100484.

¹⁴⁷ Biblioteca Centrală de Stat, fond Brătianu, pachet LVII, dosar 1, (nepaginat).

¹⁴⁸ Victor Slăvescu, *Din corespondența lui I. Ghica...* p. 1275.

¹⁴⁹ „Monitorul oficial”, nr. 30, din 8/20 februarie 1869, p. 199.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Idem, nr. 37, din 16/28 februarie 1869, p. 246.

nului printr-o moțiune depusă de Al. Candiano-Popescu, în ședința din 27 ianuarie 1869¹⁵². Moțiunea constituia, în esență, un vot de blam deghizat dat guvernului, fapt ce i-a oferit prilejul lui D. Ghica de a cere Adunării să se pronunțe pentru constituționalitatea sau neconstituționalitatea actului săvârșit¹⁵³. Convins de gravitatea situației și de consecințele ce decurgeau, I. C. Brătianu a încercat să evite ruptura totală dintre guvern și majoritatea Adunării, fără a renunța însă la ideea revocării generalului Macedonski¹⁵⁴. Niciuna din părți nu era însă dispusă să facă concesii în esența lucrurilor, așa încît repetatele încercări de conciliere au rămas fără efect. După două zile de dezbateri furtunoase, care au degenerat adeseori în atacuri personale¹⁵⁵, guvernul și-a prezentat demisia domnitorului, deoarece majoritatea a votat, pînă la urmă, moțiunea de blam citită Adunării de Al. Candiano-Popescu¹⁵⁶. Firește, domnitorul a refuzat să primească demisia guvernului acceptînd, în schimb, dizolvarea Adunării¹⁵⁷.

Acest act a avut repercusiuni serioase asupra evoluției ulterioare a situației politice din România. Spre a surprinde mai bine sensul actului săvârșit în ianuarie 1869, se impun, credem, unele considerații privind cauzele ce au dus, în ultimă instanță, la dizolvarea Adunării. Dintre cercetătorii care au abordat, în lucrările lor, evenimentele politice de la începutul anului 1869, puțini au avut în vedere totalitatea factorilor ce au concurat la dizolvarea Adunării. Fr. Damé, spre exemplu, căuta cauzele dizolvării doar în pasiunile dezlănțuite pe marginea „afacerii Macedonski”¹⁵⁸. N. Iorga, în schimb, privind lucrurile mai în profunzime, invocă „mîndria jignită” a lui D. Ghica, plus dorința lui Carol de a da satisfacție adversarilor radicalilor, la care mai adăuga ostilitatea unor puteri garante față de „o Cameră națională”¹⁵⁹.

Majoritatea opiniilor exprimate pînă acum au avut în vedere mai mult cauza imediată a dizolvării Adunării, respectiv „afacerea Macedonski”¹⁶⁰, acordînd prea puțină atenție resorturilor intime care au pregătit, în cele din urmă, premisele necesare săvîrșirii aceluia act. În ce ne privește, socotim „afacerea Macedonski” ocazia și nu cauza dizolvării Adunării. Guvernul și domnitorul s-au folosit de această intrigă politică pentru a înfăptui o schimbare pregătită cu minuțiozitate de mai multă vreme. Faptul este dovedit, între altele, și de energia cu care, în pofida realității, unii miniștri au apărut „legali-

¹⁵² „Monitorul Oficial”, nr. 31, din 9/21 februarie 1869, p. 208.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ Idem, nr. 32, din 11/23 februarie 1869, p. 214.

¹⁵⁵ Idem, nr. 37, din 16/28 februarie 1869, p. 246.

¹⁵⁶ Idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 157.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ Fr. Damé, *op. cit.*, p. 196.

¹⁵⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 100.

¹⁶⁰ Vezi *Istoria României*, vol. IV, p. 550.

tatea" reintegrării unui general pensionat de Cuza. Declarația lui Kogălniceanu, potrivit căreia guvernul era gata să demonstreze „legalitatea” acestei numiri chiar în fața Curții de casație¹⁶¹, nu avea nici un temei pentru a i se putea acorda un oarecare credit. Chiar o parte a deputaților conservatori, îndeosebi membrii „junei drepte” deși doreau dizolvarea Adunării, n-au ezitat să condamne guvernul pentru acea numire¹⁶². De altfel, în afară de miniștri, foarte puțini deputați au aprobat reintegrarea generalului Macedonski.

Infruntînd, așadar, Adunarea deputaților într-o chestiune lipsită de un temei legal, guvernul își asuma un risc care putea să-i fie fatal dacă n-ar fi avut de partea sa sprijinul considerabil al domnitorului. Nu legalitatea, ci siguranța că domnitorul preferă guvernul și nu Adunarea, i-a determinat pe miniștri să împingă lucrurile pînă la ruptura totală cu majoritatea radicală.

Ancorat în realitățile politice ale epocii, Carol I a influențat din plin evoluția raporturilor între diferitele grupări liberale și conservatoare sprijinindu-le — și fiind la rîndu-i sprijinit — pe rînd, în funcție de interesele tronului.

Este îndeobște cunoscut faptul că radicalii, urmărind să asigure preponderența burheziei în cadrul regimului, intenționau, în practică, să reducă influența domnitorului la limita atribuțiilor unui monarh cu adevărat constituțional. Nu o dată ei și-au manifestat deschis nemulțumirea față de domnitor, exercitînd presiuni asupra acestuia pentru a-l sili să le urmeze sfaturile¹⁶³. Acțiunile lor, începute mai cu seamă după înlăturarea guvernului Golescu, au urmat o linie ascendentă ajungînd pînă la amenințarea cu detronarea¹⁶⁴. Atitudinea lor explică în mare măsură orientarea tot mai categorică a domnitorului spre elementele moderate și conservatoare socotite de acesta „elementul pacinic și chibzuit al țării”, singurul care „poate asigura viitorul României”¹⁶⁵. Nu trebuie neglijat, însă, și un alt aspect: agitații anticarliste au întreținut chiar și unele grupări conservatoare. „Juna dreaptă”, de pildă, prin intermediul ziarului „Țara” a dus o campanie violentă împotriva lui Carol I pe tema — des atacată de radicali — a prusianizării armatei. Colonelul Krenski era considerat „ministrul de după perdea... care conduce destinele armatei române a cărei natură și aspirațiuni nu le cunoaște”¹⁶⁶. Cu toate acestea domnitorul urmărea să ajungă la o colaborare cît mai strînsă cu grupările conservatoare, în timp ce condamna cu asprime acțiunile similare ale radicalilor. Atitudinea diferențiată adoptată de Carol I față de frămîntările anti-

¹⁶¹ „Monitorul oficial”, nr. 30 din 8/20 februarie 1869, p. 199.

¹⁶² *Idem*, nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 233.

¹⁶³ *Memoriile...*, vol. V, p. 24.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Regele Carol I, al României...*, tom. I, p. 147.

¹⁶⁶ Citat după „Românul”, XIII, din 15 ianuarie 1869, p. 37.

dinastice a fost determinată de conținutul acelor acțiuni. Dacă pentru conservatori antidinasticismul ar fi încetat odată cu venirea lor la putere, radicalii, în schimb, nu ar fi ezitat — dacă împrejurările istorice le-ar fi îngăduit — să meargă pînă la înlocuirea lui Carol cu un alt prinț dintr-o familie domnitoare din Europa. Mișcarea din august 1870, deși neizbutită, avea să demonstreze cu prisosință acest lucru. Acțiunile radicalilor, în special cele menite să provoace agitații în armată¹⁶⁷, l-au convins și mai mult pe Carol de necesitatea sprijinirii pe acele elemente „pacinice” și „chibzuite” ale țării în lupta împotriva radicalilor.

Cu toate măsurile luate în vederea preîntîmpinării unei eventuale mișcări interne, inițiată de radicali, guvernul și domnitorul au trecut prin clipe de mare neliniște în momentul dizolvării Adunării. Existea teama că ofițerii din garnizoana capitalei, nemulțumiți de numirea generalului Macedonski, ar putea lua inițiativa unei mișcări orientată împotriva guvernului și a domnitorului. Nici garda națională din București nu a fost străină de asemenea planuri. Ca urmare a acestui fapt, ministrul de interne, M. Kogălniceanu, a interzis, în perioada dizolvării Adunării, aprovizionarea cu cartușe a membrilor acestei gărzi. În plus, sub un motiv sau altul, membrii sau simpatizanții grupării radicale au fost înlăturați din posturile de comandă ce le ocupaseră pînă atunci în garda națională, ceea ce atestă faptul că lupta împotriva radicalilor se ducea pe toate planurile. Guvernul și domnitorul urmăreau să stăpînească toate pirghiile conducerii pentru a putea beneficia din plin de roadele victoriei obținute prin dizolvarea Adunării. Se dorea ca înfrîngerea radicalilor să fie cît mai completă, spre a nu le îngădui acestora, pentru multă vreme, să mai revină la conducere.

Dizolvarea Adunării deputaților a fost primită cu deosebită satisfacție în majoritatea capitalelor puterilor garante. Reacția guvernelor din aceste țări era și explicabilă. După căderea guvernului radical ostilitatea față de România continua să persiste, întrucît menținerea corpurilor legiuitoare era considerată drept o dovadă a continuării politicii interne și externe promovate de radicali¹⁶⁸. De aici izvorau presiunile continue ale guvernelor europene pentru a-l sili pe Carol I să dizolve Adunarea cu majoritatea radicală¹⁶⁹. I. C. Brătianu, într-un discurs ținut la o întrunire electorală, pretindea că dizolvarea Adunării deputaților s-ar fi datorat exclusiv presiunilor exercitate de Beust¹⁷⁰. Fără îndoială afirmația sa este mult exagerată. Nu se poate nega influența factorilor externi în explicarea cauzelor dizolvării Camerei, dar nu aceștia au avut rolul hotărîtor. Cauza principală trebuie

¹⁶⁷ N. Iorga, *Corespondance diplomatique roumaine...*, p. 39—40.

¹⁶⁸ *Ibidem.* p. 35—36, 40; Victor Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II. p. 156.

¹⁶⁹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 493.

¹⁷⁰ „Românul”, XIII, din 16 ianuarie 1869, p. 67.

căutată în interior, în lupta pentru preponderență în cadrul regimului instituit la 1866. Liberalii radicali, după cum am mai arătat, nemulțumiseră și îngrijoraseră multă lume: guvern, domnitor, grupări conservatoare, puteri garante, etc. Zidul ostilităților devenise atât de puternic, încît înfringerea acestei grupări era inevitabilă la începutul anului 1869.

LES LUTTES POLITIQUES EN ROUMANIE SOUS LE CABINET DEMÈTRE GHICA-MICHEL KOGĂLNICEANU (1868—1870)

RÉSUMÉ

Le régime politique instauré en Roumanie après l'abdication forcée du prince Alexandre Jean Cuza, le 11 février 1866, s'est basé au début sur l'accord intervenu entre la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers pour l'organisation, l'administration et le développement ultérieur de l'Etat. Il a eu un caractère de compromis. Mais ce nouveau régime n'a pu empêcher que des divergences surviennent bientôt entre les classes dirigeantes. Ces divergences ont eu pour conséquence une lutte acerbe pour la suprématie dans l'Etat. Elles se sont produites à cause de la différence des points de vue concernant le rythme du développement de la Roumanie sur la voie du capitalisme. Le malaise politique de cette période s'est manifesté par une forte instabilité ministérielle et parlementaire.

Les auteurs étudient la lutte pour le pouvoir en Roumanie sous le cabinet conservateur-libéral de Demètre Ghica — Michel Kogălniceanu. Ils insistent sur la première phase de ce ministère, c'est-à-dire sur celle où furent créées les conditions de la défaite politique du parti libéral-radical. Après la démission forcée du cabinet radical présidé par N. Golescu, les luttes politiques intérieures, influencées aussi par les événements internationaux, se sont déroulées avec une intensité particulière. Les libéraux-radicaux, organisés dans le plus puissant parti politique de l'époque, ont eu un rôle important dans la formation du cabinet Ghica — Kogălniceanu, qu'ils espéraient manoeuvrer en préparant leur retour au pouvoir. Les conditions internes et internationales ne furent pas propices à la réalisation de leurs plans. La chute du gouvernement N. Golescu a incité les groupes conservateurs et libéraux modérés à lutter pour la prépondérance au sein du régime. En outre, la volte face du prince Charles I-er qui renonça à la collaboration avec les libéraux-radicaux pour s'orienter vers les conservateurs détermina une nouvelle répartition des forces politiques. En outre, le retour au premier plan de la vie publique de personnalités connues, telles que Michel Kogălniceanu, a contribué à approfondir les contradictions entre les différents groupes politiques. Le conflit entre M. Kogălniceanu et les membres de „la fraction libre et indépendante” est éloquent dans ce sens.

De l'analyse attentive des agitations politiques durant la première période du gouvernement Ghica — Kogălniceanu il résulte qu'à cette époque ont eu lieu des changements importants dans le rapport des forces au sein du régime et que ce cabinet a été à l'origine d'un tournant dans l'évolution de la vie politique de la Roumanie pendant la deuxième moitié du XIXe siècle. La lutte contre le parti radical et l'ascension des groupes conservateurs et libéraux-modérés caractérisent

cette période. La politique intérieure et extérieure des libéraux-radicaux mécontenta les conservateurs qui firent tous les efforts pour empêcher longtemps leurs adversaires de revenir au pouvoir. Certains ministres du nouveau cabinet, pour différents motifs, ont eu un rôle important dans la préparation de la défaite politique des radicaux. Le retrait de quelques projets de loi a contribué à la réalisation de ce résultat. La dissolution de la Chambre des députés à majorité radicale a eu des conséquences considérables pour l'évolution ultérieure de la vie politique roumaine. La défaite des radicaux, qui allaient être contraints de rester dans l'opposition jusqu'en 1876, a facilité l'ascension des groupes conservateurs. Les conditions pour la constitution d'un cabinet conservateur de longue durée ont été créées dans la période analysée dans la présente étude, période pendant laquelle a été livrée une des plus importantes batailles pour le pouvoir entre les partis politiques de l'époque.

ASOCIAȚIA DIN ROMÂNIA A „JUNILOR TURCI”

DE

TAHSIN GEMIL

Datorită însemnătății deosebite pe care au avut-o în istoria ultimelor decenii din existența Imperiului otoman, revoluția din 1908 și înfăptuirii ei — „junii turci” — s-au bucurat de o mare atenție, atît din partea istoriografiei turcești, cît și a aceleia din alte țări¹.

După cum se știe, revoluția din 1908 și evenimentele care i-au urmat n-au rezolvat principalele probleme care măcinau statul otoman și n-au salvat imperiul, așa cum mulți contemporani crezuseră. Pe de altă parte, mișcarea junilor turci s-a extins pe o arie foarte largă, cuprinzînd în rîndurile ei elemente din diverse categorii sociale

* Acest articol face parte dintr-o lucrare mai largă privind „Relațiile româno-turce între 1829 și 1914”.

¹ În afară de lucrările citate în acest studiu, vezi, printre altele, și İsmail Nadi, *İhtilal ve inkilâb osmani... 31 Mart — 14 Nisan 1325* (Revoluția otomană... 31 martie—14 aprilie 1907), Istanbul, 1907; Niyazi Ahmed, *Halital* (Memorii), Istanbul, 1908; Fehmi Youssoufi, *La révolution ottomane (1908—1910)*, Paris, 1911; A. B. Kuran, *Inkilâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (Istoria revoluției noastre și Junii turci), Istanbul, 1945; T. Z. Tunaya, *Türkiye’de siyasi partiler* (Partidele politice din Turcia), Istanbul, 1952; Idem, *Hürriyetin İlanı. İkinci Meşrutiyet’in siyasi hayatına bakışlar* (Proclamarea libertății. Observații asupra situației politice a celei de a doua guvernări constituționale), Istanbul, 1959; K. N. Duru, *İttihat ve Terakki Hâtıralarım*, (Amintirile mele legate de „Uniune și Progres”). Istanbul, 1957; F. R. Unat, *İkinci Meşrutiyet’in ilanı ve otuzbir Mart Hadisesi* (Proclamarea celei de a doua guvernări constituționale și evenimentele din 31 martie). Ankara, 1960; Şerif Mardin, *The genesis of Young Ottoman thought...*, Princeton, 1962; F. Ahmad, *Great Britain’s relations with the Young Turks, 1908—1914*, în „Middle Eastern Studies”. T. II, nr. 4. p. 302—329, London, 1966; Albert Fua, *Le Comité Union et Progrés contre la Constitution*, Paris; V. Bérard, *La révolution turque*, Paris, 1909; A. Adossides, *Arméniens et Jeunes turcs...*, Paris, 1910; R. Pinon, *L’Europe et la Jeune Turquie*, Paris, 1911; A. Sarrou, *La Jeune Turquie et la révolution*, Paris, 1912; Sommerville Story, *The Memoires of Ismail Kemal Bey*, London, 1920; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London, New-York, Toronto, 1965; З. Ю. Гасанова, *Идеология буржуазного национализма в Турции в период младотурком (1908—1914)*, Баку, 1966.

și din rindurile diferitelor popoare, cu interese eterogene, ceea ce explică pozițiile variate și chiar contradictorii ale istoricilor care au tratat această problemă. S-a ajuns pînă acolo — cum menționează istoricul turc Y. H. Bayur² — încît s-a considerat de către unii ca fiind inutilă și chiar dăunătoare pentru istoria Imperiului otoman activitatea și revoluția „junilor turci”. Acest punct de vedere a fost justificat prin consecințele celei de a doua guvernări constituționale, stabilită în 1908, și prin luarea în considerare a situației Imperiului otoman de după această dată.

Într-adevăr, guvernarea junilor turci nu a reușit să rezolve niciuna din cauzele principale ale crizei otomane, ba mai mult, ea a dus la agravarea unora dintre ele, cum a fost, de pildă, problema națională, și la accentuarea dependenței față de capitalul străin, în primul rînd german, care, atrăgînd și Poarta în primul război mondial, i-a grăbit în acest fel sfîrșitul.

Este neîndoielnic că, în pofida limitelor sale foarte înguste, mișcarea junilor turci a constituit o acțiune progresistă, chiar și numai prin faptul că ea a atras atenția întregii lumi, și mai ales a poporului turc, asupra situației dezastruoase a statului sultanilor de la Istanbul; iar revoluția din 1908 a constituit una din principalele manifestări de „trezire a Asiei” la o viață nouă, la luptă pentru drepturile cele mai elementare ale omului, pentru democrație³.

Dată fiind importanța mișcării junilor turci, ca și faptul că activitatea lor de pe teritoriul țării noastre este necunoscută istoriografiei românești, am considerat necesar să prezentăm mai pe larg mișcarea în general, pentru ca astfel să se poată desprinde mai bine rolul junilor turci din România în ansamblul mișcării.

*

Se știe că încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea Imperiul otoman a intrat într-o perioadă de decădere continuă, accentuată tot mai mult ca urmare a evoluției rapide a Europei apusene și a incompatibilității sistemului politico-economic otoman cu noile relații de producție capitaliste. Această criză a devenit evidentă în toată complexitatea și gravitatea sa chiar și pentru curtea sultanilor, începînd cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cînd lupta de eliberare a popoarelor asuprite a luat o deosebită amploare. Încercînd salvarea situației, Poarta a inițiat o serie de reforme, care caracterizează așa numita epocă *Nizam-i cedid* (Noua reglementare) și apoi perioada *Tanzimatului* (1839—1876), cea din urmă marcată de promulgarea *hatt-i huma-*

² Vezi Hikmet Bayur, *İkinci Meşrutiyet devri üzerinde bazı düşünceler* (Cîteva considerații asupra perioadei celei de a doua guvernări constituționale), în „Bellelen”, nr. 90, 1959, T.T.K. Basımevi, Ankara, p. 267.

³ Vezi Lenin, *Opere*, vol. 19, E.S.P.L.P., 1958, p. 66—68.

junului de la Gülhane, de la 2 noiembrie 1839. Acest act, ca și cel din 18 februarie 1856, date de către Abdul Megid, împreună cu legiferările continuate în aceeași direcție și de către succesorul său Abdul Aziz, au pregătit terenul pentru proclamarea Constituției din 1876⁴. Dar, păstrarea neatinsă a bazei sistemului otoman de conducere militaro-feudală, opoziția manifestată de clerul și marii feudali turci, precum și amestecul tot mai accentuat al marilor puteri în treburile interne ale imperiului, au făcut, practic, inaplicabile aceste reforme⁵.

Criza otomană nu a cunoscut nici o ameliorare mai de seamă. Dimpotrivă, vechile contradicții s-au adâncit și mai mult, fiind agravate și de penetrația tot mai intensă a capitalului străin, îndeosebi sub forma împrumuturilor⁶. În aceste condiții, unele cercuri ale feodalilor otomani, influențați de ideile apusene, și păturile burgheziei în dezvoltare, în special cea intelectuală, s-au grupat, în 1865⁷, într-o organizație secretă denumită „Asociația noilor osmanlii”⁸. Membrii acestei organizații urmăreau salvarea imperiului prin instaurarea unei guvernări constituționale și, ridicând osmanismul la rangul de ideologie, ei credeau că vor reuși să lichideze mișcările de eliberare națională. Intronându-l pe Abdul Hamid al II-lea, „noii osmanlii” au reușit să proclame, la 23 decembrie 1876, „Kanuni Esasi” (Legea fundamentală), elaborată de Midhat pașa. După cum se cunoaște, această Constituție se baza pe sistemul bicameral de conducere: senat, numit pe viață de către sultan, și parlament, ales de către toți osmanliii de sex masculin, indiferent de religie și naționalitate. De aceea, istoricul turc E. Z. Karal este inclinat să creadă că ea a constituit „victoria ideii osmanismului”, care chiar dacă nu a putut fi acceptată ca noțiune etnografică, în sens politic, totuși, a avut o largă circulație⁹. Cu toate că această constituție a avut mai mult un caracter formal și, în februarie 1878, parlamentul a fost aminat *sine die*, instaurându-se perioada despotică a sultanului Abdul Hamid al II-lea, totuși, prin faptul că a arătat necesitatea și posibilitatea unor reforme fundamentale în im-

⁴ Vezi Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri* (Istoria democrației turce. Bazele sale sociale, economice, culturale) Istanbul, 1967, p. 15—16.

⁵ Vezi Paul Imber, *La rénovation de l'Empire Ottoman*, Paris, 1909, p. 206—207.

⁶ În legătură cu situația economică internă a Imperiului otoman în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vezi A. Z. Polar, *Osmanli İmparatorluğun çöküş sebepleri* (Cauzele decăderii Imperiului otoman), Ak Kitabevi, Istanbul, 1962, p. 49—60; Ch. Morawitz, *Les finances de la Turquie*, Paris, 1902.

⁷ Prima organizație politică secretă a turcilor a luat ființă în 1859 sub denumirea „Fedailer Cemiyeti” (Asociația erolilor).

⁸ Масаp Кодра, Младотурската революција и албанско ослободително движење (Revoluția „Junilor turci” și mișcarea de eliberare albaneză), în „Гласник” година XII, (1968), Број 1, Скопје, p. 118.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanli Tarihi* (Istoria otomană), cilt. 8, T.T. K. Basimevi, Ankara, 1962, p. 496.

periu și a influențat activitatea ulterioară a junilor turci, ea a jucat un rol progresist în istoria otomană.

Despotismul hamidian a contribuit și mai mult la agravarea situației dezastruoase a statului otoman. Tărănimea, ruinată de sistemul arenzii și de impozitele excesive, se zbătea în mizerie și ignoranță. Micii meșteșugari, concurați de mărfurile străine, falimentau în masă. Întreaga populație turcă și neturcă a Imperiului ajunsese în imposibilitatea de a mai plăti impozitele. Visteria, secătuită și de nemăsuratele cheltuieli ale saraiului, nu era în stare să achite nici măcar dobânzile împrumuturilor externe. Neplata lefurilor ofițerilor și salariiților statului devenise o obișnuință. Corupția și necompetența din aparatul de stat căpătaseră un caracter cronic. Răscoalele și mișcările de eliberare națională creșteau în amploare, amenințând și mai mult existența imperiului.

Neputind face față acestei situații, sultanul și camarila sa au înțărît autocrația și teroarea polițienească¹⁰. Teama regimului hamidian față de tulburările revoluționare ajunsese pînă acolo încît se ordonase scoaterea din cărți, publicații, dicționare, conferințe, lecții etc. a cuvintelor: libertate, insurecție, republică, vot universal ș.a.¹¹. Rezultatele acestei reacțiuni nu au fost cele scontate. Dimpotrivă, ideile liberale răspîndite de „noii osmanlii” și amintirea scurtei guvernări constituționale au cîștigat noi aderenți, mai ales în rîndurile tinerețului studios, al ofițerimii și al funcționarilor¹². Noua mișcare, cunoscută sub denumirea generică de „junii turci”, a fost condusă de burghezie. Dar, burghezia otomană, prin structura ei aproape exclusiv comercială, era prea slabă și prea strîns legată de o parte a feodalilor, pentru a putea lua o atitudine mai hotărîtă în vederea schimbărilor radicale ce se impuneau în imperiu¹³. Așa se explică și prezența în rîndurile junilor turci a unor bei, pașale și chiar prinți, și caracterul deosebit de eterogen, nu numai sub raport social, dar și etnic, al mișcării. Din această cauză, în cadrul ei nu s-a putut realiza niciodată o identitate de vederi și o unitate de acțiune¹⁴.

Programul junilor turci, așa cum a fost publicat inițial în nr. 41, din 15 august 1897, al gazetei „Mechveret” și apoi, mai detaliat, în ziarul „Şuray-i Ümmet” din primăvara anului 1902¹⁵, cuprindea în esență următoarele puncte: înlăturarea regimului tiranic al lui Abdul

¹⁰ Vezi în acest sens gazeta „Mechveret”, nr. 81, din 15 aug. 1899.

¹¹ *Ibidem*, nr. 104, din 1 oct. 1900.

¹² Vezi recenziia lui F. A. Tansel, în „Belleten”, XXXI (1967), nr. 123, p. 424, la lucrarea lui Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri* (Ideologia politică a junilor turci), Ankara. s.a.

¹³ *Всемирная история*, Tom VII, Москва, 1960, p. 198.

¹⁴ Vezi Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilâbî Tarihi* (Istoria revoluției turce), cilt I, kısım 1, II-nci baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1963, p. 244.

¹⁵ Gazeta „Meşveret” (Dezbateri) a apărut, începînd cu 1895, la Paris, iar „Şuray-i Ümmet” (Adunarea națională), începînd cu 1902, la Cairo.

Hamid II și repunerea în vigoare a Constituției din 1876 cit și a tuturor legiferărilor din perioada Tanzimatului, păstrarea integrității teritoriale a imperiului și continuitatea dinastiei osmane pe tron, promovarea unor libertăți cu caracter burghez-liberal și a unor reforme, care să ducă la modernizarea în sens european a statului otoman.

Cu toate că popoarele neturce din imperiu făcuseră progrese decisive pe calea ridicării conștiinței lor naționale, junii turci exaltând ideologia osmanismului, nu le promiteau decît egalitatea cu turcii și autonomia (cea din urmă, numai de către unele grupări ale lor). Totuși, multe organizații ale popoarelor oprimate au aderat la mișcarea junilor turci¹⁶, crezînd că astfel se vor crea condiții prielnice pentru realizarea idealurilor lor naționale.

În ceea ce privește masele populare, junii nu au urmărit satisfacerea revendicărilor lor fundamentale, considerînd că ele pot fi atrase numai prin citeva vagi promisiuni de reformă agrară și, mai ales, prin condamnarea regimului spoliator al lui Abd-ul-Hamid și printru explicarea însemnătății guvernării constituționale pentru regenerarea imperiului. Din această cauză, în rîndurile țărănimii, îndeosebi turce, aflată și sub fanatica influență a clerului musulman, mișcarea junilor turci nu a cunoscut o răspîndire prea mare¹⁷. De altfel, junii nu și-au propus niciodată să-și realizeze planurile cu ajutorul maselor populare înarmate. Propaganda, lovitura de palat, sprijinul puterilor străine, răscoala militarilor, atentatele etc., au constituit, pentru diferitele curente apărute în rîndurile lor, căile și mijloacele utilizabile în acest scop.

Marile puteri, cu excepția Rusiei, au fost ostile mișcării junilor turci. Rusia, interesată în dezmembrarea Imperiului otoman, întrevăzuse în acțiunile junilor posibilitatea grăbirii acestui proces¹⁸.

*

Numeroasele memorii publicate ulterior de către unii membri marcanți ai mișcării junilor turci ne oferă date deosebite în privința înființării acestei organizații. Lucrările mai recente admit însă ca moment al întemeierii ei luna mai 1889¹⁹, menționată în memoriile

¹⁶ Vezi Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1966, p. 376--378.

¹⁷ *Всемирная история*, VII, p. 357

¹⁸ Hikmet Nayur, *İkinci Meşrutiyet...*, p. 267.

¹⁹ Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri* (Acțiunile revoluționare din Imperiul otoman și din Republica Turcia), Çeltul Malbaası, İstanbul, 1959, p. 154; Y. H. Bayur, *op. cit.*, p. 64; E. E. Ramsaur jr., *The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908*, New-Jersey, 1957 (Recenzie în „Bellelen”, Ankara, 1959, nr. 92, p. 659); *Всемирная история*, VII, p. 198; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 18.

sale și de către dr. Ibrahim Temo²⁰, președintele Comitetului din România al Asociației „Uniune și Progres”. Totodată, pretenția acestuia de a se considera prim-fondatorul acestei mișcări a căpătat credit în istoriografia turcă de specialitate²¹, care îl desemnează cu nr. 1²² printre întemeietorii acestei organizații, toți studenți ai facultății de medicină militară de la Gülhane²³.

Activînd conspirativ, junii turci au împrumutat formele de organizare ale unor mișcări similare europene, cum a fost carbonarismul italian, narodnicismul rus și în special masoneria. Asociația „Uniune și Progres” era împărțită în secții și subsecții conduse de comitete teritoriale, subordonate ierarhic. Organul suprem era congresul, iar între congrese Comitetul General, compus din cinci membri, în frunte cu un președinte. Întreaga activitate a junilor se desfășura în cea mai strictă conspirativitate²⁴.

Pînă în 1895 poliția lui Abdul Hamid, în ciuda unor bănuieli, nu avusese certitudine despre existența acestei mișcări revoluționare. Răscoala armenilor din acel an, pogromurile care i-au urmat, și mai ales atitudinea adoptată, în aceste împrejurări, de către Anglia și Franța, au determinat organizația să treacă la acțiune fățișă. Din inițiativa dr. A. Djevdet, dr. I. Temo și a fraților Ibrahim, cei din urmă originari din Dobrogea, s-a tipărit primul manifest al asociației, în care, în numele osmanismului și a salvării „patriei comune”, toate popoarele din imperiu erau chemate să se unească în lupta împotriva tiraniei, pentru libertate și dreptate²⁵. Urmarea directă a răspîndirii acestui manifest a fost, pe de o parte, extinderea mișcării și în rîndurile maselor populare, în special din capitală, iar pe de alta, declanșarea represaliilor din partea saraiului Yıldız. În această situație, mulți membri de frunte ai junilor au fost nevoiți să se refugieze peste hotare. Astfel, pentru o perioadă de peste zece ani, centrul mișcării s-a transferat în străinătate.

²⁰ Dr. Ibrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye dair Hatıralım* (Amintirile mele în legătură cu înființarea Asociației „Uniune și Progres” și cu serviciile mele în slujba patriei și a revoluției naționale), Mecidiye, 1939, p. 18.

²¹ E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 514; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 154; Y. Bayur, *op. cit.*, p. 64; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 18; *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, Ankara, 1956, p. 135 (sub voce).

²² Conform statutului organizației, din motive conspirative, membrii ei erau desemnați prin cîte o cifră.

²³ Numele inițial și adevărat al organizației a fost Asociația otomană „Uniune și Progres”; cel de „Junii turci” le-a fost acordat de către europeni, după exemplul „Junilor italieni” ai lui Mazzini.

²⁴ Vezi Victor Bérard, *La mort de Stamboul*, Paris, 1913, p. 291. Textul tradus al „Regulamentului de organizare internă a «Ligii otomane de Progres și Unire»” se găsește în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, fond 71, vol. 115, f. 223—233. (În continuare se va cita Arh. M.A.E.).

²⁵ Textul integral al manifestului în I. Temo, *op. cit.*, p. 48—49; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 158.

Așa cum se subliniază și în ultima ediție a tratatului de istorie otomană²⁶, „activitatea din emigrație a junilor turci a fost concentrată inițial în patru centre: 1) București, 2) Paris, 3) Geneva, 4) Cairo”. Ulterior au apărut secții ale uniunii și în Italia, Germania, Anglia, S.U.A., Rusia etc. Acțiunile acestor numeroase comitete au fost orientate mai mult către propaganda antiamidliană și pentru atragerea atenției opiniei publice mondiale asupra adevăratelor stări din imperiu. În acest sens s-au publicat, în diferite limbi, aproape 150 de gazete și ziare, care, împreună cu manifestele și broșurile tipărite în diverse locuri, erau răspândite clandestin în imperiu. Deși, la Paris se crease un Comitet General în frunte cu Ahmed Riza²⁷, care editase și oficiosul „Meşveret”, activitatea diverselor comitete ale mișcării din emigrație și din imperiu a fost departe de a fi coordonată. Serioasele neînțelegeri provocate, printre altele, și de concepția pozitivistă și pacifistă a lui A. Riza, duseseră la scindarea mișcării în diferite grupări și curente²⁸.

Chiar dacă răscoala ofițerilor din Rumelia, care în iulie 1908 a dus la victoria junilor turci, nu a fost organizată și declanșată direct de către mișcarea din emigrație, totuși aceasta din urmă a contribuit prin toată activitatea sa de până atunci la pregătirea condițiilor pentru această victorie²⁹.

Înființarea și conducerea organizației din România a junilor turci este legată de numele și personalitatea dr. Ibrahim Ethem (Temo) din Ohrida (1865—1945), despre care am amintit deja că fusese și unul din fondatorii acestei mișcări.

Din nefericire, arhiva personală a lui I. Temo și cele ale secțiilor din San-Remo și Folxton, care îi fuseseră remise spre păstrare în 1902³⁰, însumind în total citeva mii de documente, din cele mai prețioase pentru istoria mișcării în general și a secției din România în special, au fost, în parte, distruse în timpul primului război mondial, iar restul a fost donat, în 1961, arhivelor din R. P. Albania³¹. Din această cauză, în lucrarea de față utilizăm ca bază documentară memoriile lui I. Temo, în care el a inserat și unele din cele mai semnificative documente aflate în arhiva sa. Subiectivismul și erorile, inerente unei lucrări de memorialistică, am căutat — firește, în limita posibilului — să le depistăm pe baza coroborării cu alte surse, în primul rînd cu rapoartele diplomatice din fondul Arhivelor Ministerului Afacerilor Externe din București și, apoi, cu gazete, ziare, mani-

²⁶ E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 515.

²⁷ Pînă în vara anului 1897 președintele Comitetului General fusese Murad Bey din Daghestan, care editase la Geneva gazeta „Mizan” (Balanța).

²⁸ Vezi „Meşveret”, nr. 81, din 15 aug 1899.

²⁹ Vezi Y. H. Bayur, *op. cit.*, p. 115, 242—245.

³⁰ Cf. I. Temo, *op. cit.*, p. 164—165.

³¹ Cf. Ю. А. Петросян, Турецкие рукописные фонды библиотек и архивов румынии и их изучение, în „Норды Азии и Африки”, 3, 1962, p. 237.

fește, broșuri ale mișcării, care au mai rămas din biblioteca dr. I. Temo³².

Unele din lucrările istoriografiei turcești³³, care se referă, în câteva paragrafe, și la activitatea din România a junilor turci, au folosit informațiile din memoriile lui Temo, însă fără vreo exigență critică. Aceasta este și explicația strecurării și în aceste lucrări a unor confuzii și erori prezente în paginile cărții lui Temo.

Amenințat cu deportarea în timpul represaliilor din 1895 și ulterior chiar condamnat, în contumacie, la muncă silnică pe viață³⁴, la 1 noiembrie același an I. Temo a reușit să se refugieze la Constanța, cu ajutorul studenților români-macedoneni din Istanbul, ascuns pe bordul vasului românesc „Meteor”³⁵. Așa cum subliniază în memoriile sale, I. Temo a hotărât să aleagă pământul României ca loc al refugiului său, avînd în vedere atît simpatia nutrită de poporul român față de mișcările de eliberare națională din Imperiul otoman, cit și datorită faptului că în Dobrogea se găsea o numeroasă populație musulmană; iar așezarea geografică a României îi oferea cele mai prielnice condiții pentru continuarea activității sale revoluționare³⁶.

Într-adevăr, în noiembrie 1878, autoritățile fuseseră întimpinate cu entuziasm nu numai de către populația românească din Dobrogea, ci și de cea turco-tătara de aici. În acest sens este elocvent faptul că în octombrie 1878 un delegat al Turciei, exprimînd dorința acestei populații, îl rugase pe domnitorul Carol să grăbească instalarea administrației românești în această provincie, pentru ca astfel turcii și tătarii refugiați să se poată reîntoarce la vetrele lor³⁷.

Conform recensămîntului din 1899, populația musulmană a Dobrogei se ridica la 41 667 suflete³⁸. Ca pe întreg cuprinsul Imperiului otoman și populația acestei provincii fusese lăsată într-o cruntă mizerie și adîncă ignoranță. „Pină în 1894—1895 — arată autorul turc M. Ülküsal³⁹ — turcii dobrogeni au trăit în întunecimea unui puternic fanatism... Nu erau în stare să înțeleagă nici măcar sensurile cuvîntului «Hürriyet» (Libertate), pentru care luptau junii turci...”. Propaganda fanatică a hogilor îi adusese în situația de a fi refractari la

³² Ne folosim și de acest prilej pentru a mulțumi dr. Naim Temo, fiul lui I. Temo, care a avut amabilitatea de a ne permite cercetarea acestei biblioteci. Totodată, ținem să menționăm că unele informații de verificare le datorăm regretatului Ahmed Menceş, cunoscătorul și martorul multor evenimente descrise în memoriile dr. I. Temo.

³³ A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168, 172, 199; E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 515; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* (Dobrogea și turcii), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, p. 148—150.

³⁴ A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168.

³⁵ I. Temo, *op. cit.*, p. 59—60; *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt. III, Ankara, 1956, p. 135.

³⁶ I. Temo, *op. cit.*, p. 58.

³⁷ Ponticus, *La Dobrodja*, Bucurest, 1913, p. 26.

³⁸ Apud G. Ilariu, *Cullele din Dobrogea*, în vol. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1938, p. 638.

³⁹ Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 149.

orice ideie de progres. Ajunseseră să-i urască, considerându-i „ghiauri” și trădători ai religiei islamice, pe toți acei care se împotriveau califului și sultanului de la Istanbul. De aceea, în ciuda înțelegerii cu care au fost tratați în noua legislație românească privind Dobrogea, turcii și tătarii din această provincie nu au reușit mult timp să depășească starea de înapoiere⁴⁰, din care cauză ei refuzau să-și trimită copiii la numeroasele școli, care se înființaseră cu sprijinul guvernului român, chiar cu riscul repercusiunilor bănești și fizice⁴¹.

Este un merit de seamă al lui Temo — ce trebuie subliniat de la bun început — și al puținilor oameni luminați din jurul său, care au militat și au sprijinit eforturile guvernului român pentru lichidarea acestei stări. De altfel, luminarea poporului și apoi răspindirea în rândurile lui a ideilor de progres și libertate, constituia calea urmată de întreaga mișcare a junilor turci, în scopul cîștigării aderenței maselor.

Locul cel mai prielnic pentru o activitate în acest sens îl constituia orașul Medgidia, centru al populației musulmane dobrogene. Stabilite aici, dr. I. Temo a realizat, pentru început, legătura cu secțiile organizației junilor turci din interiorul imperiului și cu cele din alte țări, angajînd în acest fel o vie corespondență de vehiculare a informațiilor primite din diferite părți. În același timp, aflînd de numirea în calitate de consul otoman la Giurgiu a lui Șefik Bey, unul dintre vechii conducători ai mișcării, Temo i-a făcut o vizită în iarna anului 1896, pentru a discuta problema organizării mișcării junilor de pe teritoriul României. Prima lor acțiune a fost elaborarea în comun — „în numele Asociației otomane Uniune și Progres” — a unei broșuri, intitulată semnificativ „Hareket” (Acțiunea), de condamnare a regimului hamidian și de chemare la luptă pentru răsturnarea lui. Șapirografiata în același an, la București, în 500 exemplare, cu ajutorul financiar al lui Alfred Rustem Bey, primul secretar al Legației otomane din România, broșura a fost difuzată în interiorul imperiului, prin intermediul oficiilor poștale străine din Istanbul, Izmir, Salonic și Trapezunt⁴². Apoi, cu prilejul asasinării șahului Persiei, Temo a mai răspîndit în diferite părți ale imperiului încă o broșură de instigare la revoltă⁴³.

Dr. I. Temo a primit un sprijin prețios în activitatea sa din România din partea lui Kırımzade Ali Rıza, locotenent-inginer în marina otomană, de asemenea refugiat politic (1896), și din partea lui Kemal Hağı Ahmed, primarul de atunci al orașului Medgidia⁴⁴. Împre-

⁴⁰ În acest sens, vezi articolul publicat în gazeta turcă „İkdam” (Perseverența) din 24 decembrie 1908, de către İsmail Sabri, ofițer în armata română.

⁴¹ Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 151.

⁴² I. Temo, *op. cit.*, p. 65–67; Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 156; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168.

⁴³ I. Temo, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 113–115; Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 148–149.

ună, în urma unei susținute propagande, au reușit să înființeze, în anii 1896—1897, numeroase subsecții ale mișcării în satele și orașele din Dobrogea și Bulgaria, precum și un comitet de conducere pentru toată zona dunăreană, sub președinția lui I. Temo. Cele mai puternice — afirmă el în memoriile sale — erau organizațiile din Constanța și satul Tatlıgeak (astăzi 23 August)⁴⁵. Uniunea dobrogeană a junilor turci era compusă din emigrați politici din imperiu și din fruntașii populației locale: intelectuali, învățători și chiar cițiva hogi. Dintre aceștia, aportul cel mai de seamă la cauza mișcării aparține lui Hüseyin Avni, Şevki, Mahmud Celebi, Veliullah Celebi s.a.⁴⁶.

Intr-o scrisoare datată 6 octombrie, probabil 1897⁴⁷, Ahmed Riza, președintele Comitetului General de la Paris, după ce aprecia valoarea deosebită a propunerilor pentru acțiune ale lui I. Temo, releva însemnătatea mare pe care o acorda conducerea mișcării secțiilor din România și Bulgaria, recomandând în acest sens organizarea lor cu maximă grijă. Din analiza aceleiași scrisori se desprinde însă și poziția de *non violence* a lui A. Riza, care refuza propunerile lui Temo pentru conspirații teroriste. Tocmai această atitudine pacifistă a acestuia determinase pe unii juni, printre care și Temo⁴⁸, să înființeze la Geneva, la 21 decembrie 1896, „Partidul revoluționar otoman”, care adoptând deviza „Dreptate sau Moarte”, își propusese să atingă țelurile mișcării prin suprimarea unor personalități politice otomane, în frunte cu sultanul. Din analiza corespondenței inserate de Temo în memoriile sale se desprinde clar rolul important ce trebuiau să joace organizațiile din Dobrogea și Bulgaria în realizarea acestor planuri teroriste. Astfel, în scrisoarea lui Murii Hidjirani din Vidin, de la 22 februarie 1897⁴⁹, se cerea avizul lui Temo pentru inițierea în aceste proiecte și a unui marinar de pe un șlep, pentru ca acesta să transporte bombele ce trebuiau luate de la comitetele armenesti din apus, cu care se ajunsese la un acord. Apoi, aceste arme trebuiau să fie predate „eroilor”⁵⁰ de la Istanbul de către Ali Riza, care intrase în această conspirație sub pseudonimul „Timurlenk”⁵¹. Datorită însă unor neînțelegeri, armenii au refuzat să mai dea bombele promise⁵². În această situație — așa cum reiese din scrisoarea lui Berkî, din 11 mai 1897, trimisă de la Geneva lui Temo⁵³ — s-a propus: ori procurarea bombelor la Paris și expedierea lor pe numele lui Temo sau al

⁴⁵ I. Temo, *op. cit.*, p. 116.

⁴⁶ Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁷ Textul scrisorii, integral, în I. Temo, *op. cit.*, p. 79—81

⁴⁸ A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 223.

⁴⁹ În I. Temo, *op. cit.*, p. 85—88.

⁵⁰ Conform statutului junilor, fiecare secție avea organizat și un corp al eroilor (martirilor), compus din voluntari ce se ofereau să execute misiuni speciale

⁵¹ A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 92—96.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 92—96.

altuia, ori prepararea lor în Dobrogea sau pe malul Dunării, după formula ce fusese trimisă. Mai tirziu — se afirmă în memorii — Temo și Ali Riza au reușit să confecționeze o bombă cu trotilul luat de la carierele de piatră din Medgidia, dar datorită dimensiunii mari a acesteia, au fost nevoiți să ceară să li se expedieze de la Geneva. Cu cele două grenade pe care le-au primit — relatează Temo — ei l-au trimis la Istanbul pe învățătorul Arif Hikmet (alias studentul medicinist Ali Şakir) cu misiunea de a-l asasina pe sultanul Abdul Hamid. Însă, datorită unor împrejurări neprevăzute, acțiunea a rămas fără niciun rezultat⁵⁴.

Creșterea în amploare a activității junilor turci din emigrație și totodată apariția unor divergențe în rândurile lor, precum și terminarea cu succes a războiului cu Grecia, l-au determinat pe sultan să încerce lichidarea mișcării din străinătate. În acest sens, în vara anului 1897 a fost trimisă în Europa o misiune sub conducerea lui Mahmud Djelaleddin pașa, pentru a convinge membrii organizațiilor din emigrație să se reîntoarcă în țară, în schimbul numirii lor în aparatul administrativ și diplomatic. În ciuda poziției ferme adoptată de către majoritatea junilor, Murad Bey, președintele de atunci al întregii mișcări, și mulți alții au acceptat semnarea acestei tranzacții. După cum reiese și din scrisorile primite de către Temo de la diversele comitete din interiorul imperiului și din afara lui, înțelegerea cu Djelaleddin pașa a produs peste tot slăbirea mișcării⁵⁵.

În ceea ce privește atitudinea Comitetului din Dobrogea al junilor, ea se degajă din scrisoarea de răspuns trimisă, la 7 iulie 1897, Comitetului din Geneva⁵⁶, care, prin circulara de la 1 iunie 1897⁵⁷, le ceruse părerea în această chestiune. Comitetul din Dobrogea, compus din J. Temo (președinte), Ali Riza, Ibrahim Nagi (alias Derviş Hima), M. Rağib⁵⁸, condamnd această înclinație a „celor care nu se țin de cuvânt”, considera că lui Djelaleddin pașa trebuiau să fie puse cinci condiții, care, în esență, reflectau programul junilor. În cazul în care ele nu erau acceptate — se arată în încheierea răspunsului — „pe lângă că nu ne vom despărți de uniune, vom continua politica dusă (până în prezent — n. ns.) cu partizanii pe care-i avem și cu cei pe care îi vom mai câștiga”.

Urmărind același scop — arată Temo — în România venise ziaristul Kemal Ebulmukbil, care aducând și un tipograf, ar fi avut și misiunea de a edita aici o gazetă, care să denigreze activitatea desfășurată de junii turci în străinătate și în special în Balcani⁵⁹. Într-a-

⁵⁴ I. Temo, *op. cit.*, p. 156—157.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 76—79, 96—105, 106—111.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 146—149.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 149—151.

⁵⁸ În afară de Ali Riza, toți ceilalți erau și membri ai mișcării albaneze din România.

⁵⁹ I. Temo, *op. cit.*, p. 123.

devăr, din raportul lui Alex. Ghica, ministrul României la Poarta, din 31 mai 1901⁶⁰, aflăm că în 1897 Tahir Bey, directorul unor ziare guvernamentale din Istanbul și protejatul lui Tahsin Bey, primul secretar al sultanului, înființase la Constanța, cu sprijinul guvernului român, gazeta „Șark” (Orientul) „destiné à soutenir les intérêts turco-roumain et à établir un rapprochement plus étroit entre les deux Pays”⁶¹. Dintr-un raport din 17 martie 1898 al unui agent secret al poliției Capitalei⁶² se observă că redactorul acestei publicații era K. Ebulmukbil. Activitatea gazetei „Șark” se pare că a încetat la sfârșitul anului 1897, pentru că — după același raport al lui Alex. Ghica — „des musulmans à idées subversives rédacteurs du «Chark» volèrent⁶³ quelques caractères d'imprimerie au dit journal... «Le Chark» a du suspendre sa publication à la suite de cette intervention et comme immédiatement se fondait après à Bucarest le journal révolutionnaire «Sedaï Millet» (La voix de la nation)”. I. Temo, referindu-se în mod confuz la aceste fapte⁶⁴, scrie că în aceeași perioadă se refugiase în România și locotenent-colonelul Șefik Bey, aghiotantul ministrului de război otoman. Tot atunci a fost atras în organizație și nobilul tătar Kadri Bey, care — după afirmațiile lui Temo — avusese sarcina⁶⁵ de a-l convinge să se întoarcă în imperiu sau să-l asasineze. Cunoscînd misiunea ziaristului — continuă Temo — el, Șefik Bey și Kadri Bey au hotărît să profite de literele și tipograful adus de Ebulmukbil⁶⁶. Ca urmare,

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 128—129.

⁶¹ Cu aceleași scopuri, între 20 mai și 15 septembrie 1897, apăruse la Constanța și ziarul „Sadakat” (Devotamentul).

⁶² În Biblioteca Academiei, Arhiva D. A. Sturdza, VI Acte 211

⁶³ Vezi nota 66.

⁶⁴ Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 121 și urm.

⁶⁵ Vezi nota următoare.

⁶⁶ Dată fiind însemnătatea raportului agentului secret, din 17 martie 1898 (vezi nota 62), pentru elucidarea acestor fapte, deci, și pentru cunoașterea activității junilor de pe teritoriul României, considerăm util să-l dăm *in extenso*:

„Eri 16 martie 1898, pe cînd stam în camera mea nr. 7 de la Otelul „Union” am auzit vorbindu-se în turcesce în camera d'alături nr. 8. În urma am aflat că acolo erau Cadri Bei cu Ahmed Bei care a sosit de curînd (din Constantinopole prin Constanța). Conversația era foarte animată; și pe cît am putut să aud ea consta în acestea:

Cadri Bei spuse lui Ahmed Bei, că trebuie mai întîi să-l pui în curentul afacerii și să-i arate unde au ajuns: am venit la Constanța pentru afacerea lui Chemal Bei (Ebulmukbil — n.n.s.) care de și tovarășul lui Tahir Bei, însă cea mai mare parte a capitalului era a lui Chemal Bei; așa că, fără nici un cuvînt Kiazim Bei (ministrul otoman la București — n.n.s.) a sechestrat literele redacției, căci Tahir Bei n'avea nici un drept. Eu am terminat misiunea mea în afacerea lui Chemal Bei; cînd am cerut de la «Moabein» (Cancelaria palatului Sultanului) cheltuielile mele, m-au asigurat că consulul de la Constanța mi va răspunde 300 lire, dar acesta n'a primit ordin de cît pentru 30. Chemal Bei cînd s-a dus să ia literele i s-a răspuns că aparține statului și nu l'au lăsat să le iea, atunci m'am dus eu le am ridicat și le am transportat la București... și am început a scote un jurnal nou, sub patronajul unui deputat. Kiazim cînd a văzut jurnalul s-a infuriat. Eu expediasem la vre-o 50 persoane importante din Constantinopole mai multe numere ale acestui

împreună cu acesta, la 15 decembrie 1897, au creat o Societate anonimă cu scopul editării gazetei „Sada-i Millet”⁶⁷.

Pentru a asigura apariția regulată, fără interdicții, a publicației, funcția de director responsabil al ei a fost încredințată lui Vasile Kogălniceanu, cunoscut printre juri pentru vederile sale progresiste și simpatia față de mișcările revoluționare din Balcani⁶⁸. Menționând apariția acestei gazete, ziarul ieșean „Evenimentul” din 12 aprilie 1898 arată că „de vreo două luni apare în capitală un ziar scris în limba turcă, Sada-y Millet...”, sub direcțiunea d-lui deputat Vasile Kogălniceanu. Acest ziar apără interesele partidului progresist reformator al tinerilor turci și face o propagandă în contra absolutismului care domnește în țara turcească”. De aceea, apariția ei a produs intervenția promptă a primului secretar al sultanului, care la 25 februarie 1898 a remis lui Djuvara, ministrul României la Poartă, următoarele: „Un journal rédigé moitié en Roumain, moitié en Turc a fait son apparition à Bucarest au nr. 5 du Boulevard Neatîrnarea sous direction

nou journal, asemenea și ticălosului de primul secretar al sultanului (Tahsin Bey -- n.ns.).

În urma răspîndirii acestor numere din jurnal Chiazim Bei a chemat pe Șefic Bei, Chemal Bei, (a mai zis și un alt nume pe care nu l-am auzit bine) și i-a întrebat necăjit: cine scote acest jurnal; dinșii au negat zicînd că nu știu, în urmă m'a chemat pe mine... căci i se întreba de la palatul din Constantinople. Eu i-am răspuns: „Jurnalul îl scote Kogălniceanu deputatul, și eu fiind că am terminat misiunea mea, sunt liber, și astfel sunt acela care face articolele jurnalului, voi urma înainte și voi fi în tot deauna contra... guvernului actual...”

S-a trimis din Constantinopol lui Chiazim Bei 300 lire pentru a fi date lui Chemal Bei, Chemal nu le-a primit căci Șefic Bei i-a spus... refuză primirea sumei...

Trebuie să-i prepădim împreună cu criminalul Sultan Hamid și pe ticăloșii sei consilieri și mai ales pe primul secretar, căci numai așa vom salva lumea; în contra miserabilului și criminalul sultan Hamid avem deja făcute planurile... Cu ajutorul lui D-zeu vom ajunge să distrugem... pe toți acei cari ruinează Imperiul otoman dînd Sultanului mîna de ajutor.

Prin urmare vei fi pus în curent de planurile noastre proiectate și decise precum și aprobate de toți asociații noștri. Colegii noștri din Bulgaria sunt prieru nervoși și impacienți, vor să ne executăm îndată; planul nostru că cel mai tirziu pînă la sfîrșitul acestui an să'l punem în aplicație, acesta este și avîsul colegilor noștri ce se află în străinătate. Eu sunt acum aicea voi face totul și vom fi mai activi spre a îndeplini tot ce va fi necesar.

Dacă Turcia va merge înainte cu acest miserabil Sultan și consilierii sei, firesce că se va ruina și va dispăre; nu vom lăsa noi să se întîmple așa ceva, vom arunca în aer totul și vom reuși. Ca să căpătăm un mediu mai propice de acțiune în țara românească, noi am făcut pe cale indirectă, pe unul din oratorii de la întru-nirea opoziției, ce s-a ținut eri la Dacia, să zică că Sturdza s-a unit cu ideile barbare ale Sultanului, imitîndu'l în faptele lui mișcave. Reușita a fost pe deplin. căci toți adunarea a strigat: jos Sturdza; să fie vezut bucuria noastră.

Acum frate vom vedea ce avem de făcut; vei cunoaște mai tirziu și celelalte secrete ale noastre. În unire sunt convins că vom ajunge în curînd la ținta noastră. Cât pentru a intra la Constantinople și acesta am prevăzutu-o; vom intra prin Bulgaria, fiindcă pe alta parte este cu totul imposibil...”

⁶⁷ I. Temo, *op. cit.*, p. 124, menționează, evident, din greșeală data 15 decembrie 1898.

⁶⁸ *Ibidem*.

de M. V. Kogălniceanu, député. Le premier exemplaire de ce journal a été envoyé au Sultan et S. M. en a été extrêmement peignée et impressionnée; car elle est très maltraitée, ainsi que Son Gouvernement. Ce journal s'intitule «Sada-i Millet»... Si ce journal continue sa publication, Kiazim Bey sera chargé de faire des démarches même auprès de Sa Majesté le Roi pour l'en empêcher. En attendant le Sultan comptant surtout sur votre Excellence, la prie d'intervenir d'urgence auprès du Gouvernement Royal, pour que la publication en turc sudit journal soit empêchée...⁶⁹ În încheiere se cerea să se comunice imediat răspunsul guvernului român „car la publication sudit journal inquiète beaucoup Sa Majesté”⁶⁹. Neliniștea saraiului Yıldız în legătură cu activitatea junilor din România a devenit cu atât mai mare cu cât la începutul anului 1898 — relevă Temo — se formase la București, prin cooptarea și a lui Midhat Şükrü din Salonic (sosit de curînd), a unui Comitet al junilor turci, cu menirea de a coordona întreaga mișcare din Balcani⁷⁰. Rapoartele diplomatice de la Constantinopol ale lui Djuvara, din 1 martie și 7 martie 1898, atestă insistențele repetate ale sultanului pentru suprimarea gazetei⁷¹. Apărînd și cel de-al doilea număr al publicației, la 15 martie 1898 Tahsin Bey a reînnoit dorințele saraiului, declarînd totodată că „le Sultan tient absolument à ce que ce journal... ne paraisse plus pour l'attaquer Son Excellence”⁷² În același timp — așa cum s-a destăinuit Tahsin Bey, la 6 martie 1898, lui Lahaille, dragomanul Legației române, din Istanbul — „Kiazim Bey a fait entrevoir au Palais la possibilité de la solution de cette question”, prin cererea de expulzare din România a lui Kemal Bey și a lui Kadri Bey⁷³. Uneltirile ministrului otoman din România au reușit — după cum reiese din scrisoarea lui I. Nağî din 2 mai 1898 — să-l convingă pe Ebulmukbil și pe tipograful său Riza să se reîntoarcă la Istanbul⁷⁴. Totuși, gazeta a continuat să existe, deoarece la 11 mai 1898 ziarul „Malumat” (Informația), oficiosul guvernului otoman, a publicat un articol de denigrare a acestei publicații și a celor doi redactori ai săi, Kadri Bey și Ali Riza, și de condamnare a lui V. Kogălniceanu, directorul său.

Dacă pe această cale guvernul otoman nu reușise să-și atingă scopul, intervenția lui Kiazim Bey pe lângă guvernul român și în primul rînd pe lângă D. A. Sturdza, aflat în relații cordiale cu acesta și cu comisarul otoman de la Sofia⁷⁵, au dus la interzicerea publicării gazetei „Sada-i Millet”⁷⁶. Mai mult, intervențiile ministrului otoman din Bucu-

⁶⁹ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 38—39.

⁷⁰ I. Temo, *op. cit.*, p. 125.

⁷¹ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 44 și 60—61.

⁷² Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 62.

⁷³ *Ibidem*, f. 60—61.

⁷⁴ Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 127—128.

⁷⁵ *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, 1964, p. 655.

⁷⁶ Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 129.

rești au determinat guvernul român să apeleze la legea expulzării din 1881. Kadri Bey — conform ziarului „Evenimentul” din 12 aprilie 1898 — fusese avertizat încă din primăvară că va fi expulzat dacă va continua activitatea sa împotriva sultanului, iar Temo, după încercarea nereușită a ministrului de interne otoman și a lui Ebulmukbil⁷⁷, de a-l convinge să se reîntoarcă în imperiu cu gradul de locotenent-maior medic, a fost, de asemenea, amenințat cu aceleași represalii de către prefectura poliției județului Constanța. Urmărind acest scop — relatează Temo — poliția din Constanța ar fi înscenat împotriva sa interceptarea unei scrisori semnată de către cunoscutul naționalist bulgar Saraffov, prin care acesta ordona unui agent al său să-l sprijine pe Temo în planurile acestuia de a-l asasina pe sultanul Abdul Hamid⁷⁸.

Guvernul român dorind să păstreze bunele relații cu saraiul Yıldız, a căutat să dea o satisfacție sultanului. Pe baza raportului unui agent de poliție⁷⁹, prin Decizia nr. 1 a Consiliului de Miniștri, din 28 noiembrie 1898, a hotărât expulzarea locotenent-colonelului Șefik Bey și a lui Halil Muvaffak, cel din urmă fiind, de asemenea, membru al mișcării junilor turci și secretar al ambasadei otomane de la Roma⁸⁰. Interpelările din Cameră în acest sens — la cererea celor doi condamnați — ale lui G. A. Scortescu și V. Kogălniceanu, din 17 decembrie 1898, au rămas fără nici un rezultat; ministrul de interne M. Pherekyde a refuzat să explice motivele acestui act, dar a ținut să precizeze că „nu este o concesie... ci un act făcut din inițiativa guvernului...”⁸¹. Dar, din această cauză ziarul „Evenimentul” din 2 decembrie 1898 acuzase guvernul de „servilism față de Turcia”.

În astfel de condiții, activitatea junilor turci din România a căpătat un caracter cvasi-clandestin. Deschis, ei au urmărit: înființarea a cât mai multe școli în satele musulmane, unde au căutat să încadreze învățători și profesori cu idei progresiste, adeseori refugiați politici din Imperiul otoman, să convingă populația turco-tătară pentru a-și trimite copiii în școlile românești, să răspîndească în rîndurile lor ideile de progres social, vizînd în primul rînd eliberarea femeii din fanatica robie orientală. Pe ascuns însă — de multe ori chiar sub îngăduința tacită a autorităților locale — au continuat activitatea de propagare a ideologiei mișcării și de atragere de noi membri, prin difuzarea ziarelor și gazetelor organizației apărute în diferite părți, a broșurilor, manifestelor, prin ținerea de conferințe și convorbiri etc.⁸². Casele membrilor asociației junilor turci din Dobrogea se transformaseră în adevărate cluburi și biblioteci publice, unde se dădeau și explicații nu numai în chestiuni politice, dar și științifice, culturale. Este

⁷⁷ Vezi scrisoarea acestuia din 19 octombrie 1898, în I. Temo, *op. cit.*, p. 129—140.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 142.

⁷⁹ Vezi nota 62 și 66.

⁸⁰ Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1898—1899, 31 dec. 1898, p. 231—235.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 117 și urm.

semnificativ în acest sens faptul că Hüseyin Avni, din satul 23 August de astăzi, pusese la ușa casei sale inscripția „Kaşâne-i Hürriyet” (Cuibul libertății)⁸³. De asemenea, Comitetul dobrogean a oferit un ajutor de seamă mișcării din emigrație prin stringerea unor importante fonduri bănești, care erau trimise în locurile unde erau necesare, mai ales pentru ajutorarea membrilor nevoiași și subvenționarea publicațiilor ce apăreau în diverse alte țări⁸⁴. În același timp, subsecțiile uniunii din satele Dobrogei au găzduit și plasat în școlile musulmane de aici sau din alte părți, pe toți refugiații politici din imperiu, care veneau în România sau treceau pe aici⁸⁵.

După dizolvarea Comitetului junilor turci din București, Temo s-a afiliat la gruparea formată în jurul gazetei „Peninsula Balcanică”, editată de către prof. Ștefan Mihăileanu. Imediat după asasinarea acestuia, la 4 august 1900, de către naționalistul bulgar Stoian Dimitrov, Temo relevă faptul că un alt comitațiu bulgar ar fi încercat să-l otrăvească și pe el⁸⁶. Se pare însă, că atât aderarea sa la gruparea lui Șt. Mihăileanu cât și atentatul comis asupra sa la Medgidia, nu se încadrează în activitatea junilor turci, ci mai degrabă în mișcarea albanezilor din România, în rindurile cărora Temo a activat concomitent. De altfel, o grupare a mișcării albanezilor din România purta denumirea Naciutemo⁸⁷. În orice caz, prin personalitatea lui Temo și a celorlalți albanezi din comitetul junilor turci din Dobrogea, în această mișcare a fost atrasă și organizația albanezilor de pe teritoriul țării noastre.

Efectul însemnat pe care îl avusese în cadrul mișcării și asupra palatului Yıldız apariția gazetei „Sada-i Millet”, ca un organ al junilor turci din România, a determinat apariția în 1901 a unei noi publicații a junilor de pe teritoriul țării noastre. Noua gazetă, denumită „Dobrogea”, se afla sub direcția lui Ali Rıza și în sprijinul financiar al socrului său Veliullah Celebi⁸⁸. Scopul gazetei „Dobrogea” — se arăta în prospectul trimis lui D. A. Sturdza⁸⁹ — era de „a lumina spiritele, cari încă zac în întuneric și spre a reforma moravurile înapoiate”. Referindu-se la apariția aceluiași ziar, gazeta „Emel” (Idealul) de mai târziu sublinia că „apariția la Constanța a primului număr al

⁸³ *Vezi Müstecib Ülküsal, op. cit., p. 148 - 150.*

⁸⁴ *I. Temo, op. cit., p. 116.*

⁸⁵ *Müstecib Ülküsal, op. cit., p. 149.*

⁸⁶ *I. Temo, op. cit., p. 145.*

⁸⁷ *Ibidem, p. 144.*

⁸⁸ *Müstecib Ülküsal, op. cit., p. 155--165 nu menționează decât gazeta „Dobrogea”. La Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 120—122, 128—129 există două rapoarte, din 11 și 13 iunie 1901, ale lui Alex. Ghica. Ministrul român anunța că a primit de la Paris primul număr al gazetei „Mesruiyet” (Constitutionalul), cu data de 1 iunie 1901, în care directorul acesteia Ali Rıza lansa, în articolul de fond, atacuri violente împotriva sultanului. Totodată, se atrăgea atenția că această gazetă „est également lithographié tout comme le «Chark» et le «Sedai Millet»” și se înainta presupunerea că redactorul ei ar fi una și aceeași persoană cu cel al gazetei „Dobrogea”.*

⁸⁹ *Vezi Bibl. Acad., Arhiva D. A. Sturdza, IV Manuscrise 43.*

ziarului «Dobrogea», sub direcția lui Kirimizâde Ali Riza Bey, a avut efectul unei bombe. Saraiul Yıldız s-a alarmat și s-a infricoșat așa de mult. încît... prin intermediul guvernului român, nu s-a dat posibilitatea apariției și a celui de-al doilea număr al său..."⁹⁰.

Pe plan general, în anii 1900—1901 mișcarea din emigrație a junilor turci era în declin. Cei care rămăseseră credincioși cauzei după așa zisa „împăciuire” cu Abdul Hamid, din 1897, se scindaseră în partida lui Ahmed Riza și în cea a prințului Sabahattin, și în alte cîteva grupări mai mici. De aceea, unii membri mai activi ai organizației, printre care și Temo, au luat inițiativa convocării unui congres, cu scopul de a realiza unitatea mișcării⁹¹.

Congresul a fost convocat la Paris, la 4 februarie 1902, urmînd să dezbată două puncte de vedere diferite în privința mijloacelor pentru atingerea țelului mișcării: calea revoluției armate pentru instaurarea guvernării constituționale, și celălalt, realizarea reformelor imperioase prin intervenția puterilor străine.

Cei trei delegați ai Comitetului junilor turci din România și Bulgaria⁹², conform instrucțiunilor primite, se pare că au sprijinit prima poziție, propusă de Ismail Kemal, liderul mișcării albaneze. Deși la sfîrșitul lucrărilor congresului s-a publicat programul amănunțit al organizației, scindarea nu numai că a persistat ci s-a agravat și mai mult, fapt dovedit de schimbarea denumirii grupării lui Ahmed Riza în „Terakki ve Ittihad” (Progres și Uniune) și de formarea în 1906 a unui partid independent al prințului Sabahattin.

Nemulțumit de rezultatele congresului, care nu reușise să adopte măsuri eficiente pentru atingerea obiectivelor propuse, Temo, cu prilejul călătoriei sale la Paris din toamna anului 1902, a încercat să convingă Comitetul General de aici să pregătească un plan amănunțit de măsuri și reforme, pentru ca astfel uniunea să fie oricînd gata de a prelua puterea. În acest sens el a elaborat un proiect de reformă a învățămîntului⁹³. Deși nu a fost acceptat, merită totuși să stăruim puțin asupra lui, căci de aici se reliefează și limitele concepțiilor sale politice. Proiectul alcătuit de Temo se baza pe sistemul burghez al învățămîntului de stat, obligatoriu și gratuit. Cu toate că era albanez de origine, nici Temo nu a putut depăși viziunea politică a junilor. Ei nu admiteau existența în imperiu decît a națiunii osmane, în cadrul căreia turcismului îi acordau rolul primordial. Pe această linie, în proiectul său de reformă dr. Temo prevedea interzicerea înființării de

⁹⁰ Apud Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 157.

⁹¹ I. Temo, *op. cit.*, p. 157—160.

⁹² Cu toate că în E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 521; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 348 se menționează și participarea lui Temo la acest congres, în memoriile acestuia (p. 158) se specifică că în numele junilor din Dobrogea fusese trimis Șevki Efendi, în numele celor de pe malul Dunării I. Nagi, iar delegatul albanezilor din România fusese Yaşar Erhani.

⁹³ Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 183—185.

școli naționale, dacă jumătatea din programa lor nu cuprindea ore de limbă turcă. În același timp, nu era posibilă încadrarea în aparatul de stat a tuturor aceluia care nu absolviseră școlile primare turcești sau nu-și dăduseră examenele de echivalență cu acestea. În sfârșit, trebuie evidențiat și faptul că, în același proiect, Temo propunea înlocuirea alfabetului arab cu cel latin⁹⁴.

În ciuda divergențelor din conducerea mișcării din emigrație a junilor turci, Comitetul din Dobrogea și Bulgaria al acestei organizații, aflată sub președinția dr. I. Temo, și-a continuat activitatea de propagandă și de luminare a populației musulmane din România și Bulgaria⁹⁵. Referindu-se la această perioadă, cunoscutul poet tătar Mehmed Niyazi⁹⁶ scria în gazeta „Hak söz” (Cuvintul adevărat), nr. 13 din 1929: „Pachetele întregi de cărți și ziare privitoare la libertate și regim constituțional, care soseau de la Paris, Geneva, Cairo, Bulgaria... erau răspândite și citite de foarte mulți”. De asemenea, tot în această direcție un fapt de seamă a fost și transferarea la Medgidia, încă din 1901, la cererea lui Temo, a vechiului seminar musulman de la Babadağ și dotarea lui cu un program care îi permitea să pregătească nu numai preoți, ci și învățători. De altfel, Temo, în calitate de profesor, a căutat pînă la sfârșitul vieții sale să imprime acestui seminar mai mult un caracter laic decît religios⁹⁷. Și este un merit al statului român că a înțeles necesitatea ridicării culturale și a populației turco-tătare din Dobrogea, acordind de la bun început întregul său sprijin atît lui Temo cît și tuturor celor care au militat pentru atingerea aceluiași obiectiv.

Ca peste tot, și continuarea activității junilor din Dobrogea nu înceta să trezească cele mai mari neliniști guvernanților de la Istanbul. În acest sens este edificator un raport din 31 mai 1906 al consulului otoman Ihsan din Constanța, către guvernatorul din Ianina. „Ibrahim Ethem din Ohrida... a organizat și conduce o mulțime de comitete de uneltiri neliniștitoare și îndrăznește să atace în tot felul

⁹⁴ După cum se știe, această reformă a fost înfăptuită în 1928 de către M. Kemal-Atatürk.

⁹⁵ Încă din noiembrie 1902 prefectul poliției Capitalei raporta următoarele ministrului de externe: „Există... în Dobrogea și anume în orașul Medgidia un albanez de religie mahometană cu numele de Efrim Adem zis Temo, cari după informațiile culese se află ca medic în acel oraș. Acesta face parte din juna turcă, agitînd contra M. S. Sultanului, pentru care în anul expirat a fost condamnat la moarte de către Tribunalul din Constantinopole; dînsul este un inamic neîmpăcat al M. S. Sultanului” (Arh. M.A.E., fond 21, vol. 40, f. 143).

⁹⁶ Fiind urmărit de poliția hamidiană pentru concepțiile sale progresiste, tînărul M. Niyazi s-a refugiat și el, în 1904, în Dobrogea, unde s-a încadrat imediat, ca un element deosebit de activ, în mișcarea junilor. Versurile sale înflăcărâte pentru dreptate socială și națională au avut o largă circulație, contribuind alături de activitatea sa didactică la progresul social și spiritual al populației musulmane din țara noastră.

⁹⁷ În atenția noastră se află și un mic studiu asupra acestui seminar.

conducerea imperială. Totuși, orice activitate și orice mișcare a sa este supravegheată și urmărită în permanență de către noi”⁹⁸.

I. Temo, profitând de calitatea sa de vicepreședinte al Comitetului musulman din România, a căutat să folosească și această organizație în scopul intereselor junilor turci. „În timp ce un comitet alcătuit din rindurile populației locale — raporta consulul Ihsan, la 29 mai 1908, către Legația otomană de la București — discuta alegerea unui alt muftiu în locul defunctului⁹⁹, instigatorul și condamnatul dr. Ibrahim Temo... l-a numit ca muftiu pe Hafuz Rifat efendi... și a hotărât ca noul muftiu să nu se mai amestece în treburile Comitetului de conducere a comunității musulmane... Condamnatul Ibrahim Edhem, ..introducînd în acel comitet și pe Kirimzade Ali Riza... și adunînd în jurul său și pe alți refugiați politici, amestecîndu-se în treburile școlii musulmane din localitate și înlăturînd, sub diferite pretexte, pe directorul și învățătorii aduși de la Istanbul, a numit în locul lor niște indivizi suspecti și necunoscuți de populația locală... Din inițiativa cunoscutului instigator dr. Temo... oamenii lui umblă din sat în sat cu plăci de fonograf, care reproduc minciunile instigatorilor de la Paris, otrăvind astfel sufletele musulmanilor naivi...”¹⁰⁰.

Declanșarea unui nou val de represalii din partea sultanului, extinderea mișcării, începerea tulburărilor din armată, precum și situația internațională, au determinat convocarea unui alt congres între 27 și 29 decembrie 1907, cu menirea de a hotărî, în sfîrșit, asupra căii de urmat pentru instaurarea guvernării constituționale. Și cu acest prilej s-au manifestat divergențele dintre partida lui A. Riza și cea a prințului Sabahattin, de data aceasta mai ales în privința organizării viitoare a imperiului. Primul era exponentul sistemului de centralizare, iar celălalt al descentralizării. Delegația Comitetului din Dobrogea, compusă din I. Temo și M. Celebi — se arată în „Memorii” — a susținut sistemul centralizării, crezînd că astfel se vor putea bara tendințele de dezmembrare ale imperiului¹⁰¹.

Din comunicatul publicat la sfîrșitul congresului se observă realizarea unității de acțiune a mișcării junilor turci cu unele din organizațiile popoarelor oprimare din imperiu, pentru detronarea lui Abdul Hamid și schimbarea guvernării, chiar și cu forța armelor. Aceasta era un rezultat al schimbărilor din partida lui A. Riza, care între anii 1902 și 1908 întărise legăturile cu organizațiile din interiorul imperiului și cu cele din alte țări.

În Macedonia, unde toate problemele imperiului se puneau cu cea mai mare acuitate, se crease din inițiativa tînărului maior Mus-

⁹⁸ Integral, vezi în I. Temo, *op. cit.*, p. 190—191.

⁹⁹ Vechiul muftiu Hüseyin Avni, membru al organizației junilor turci din Dobrogea, fusese impus de către juri.

¹⁰⁰ Apud I. Temo, *op. cit.*, p. 192—193.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 199.

tafa Kemal (viitorul Atatürk), o secție a asociației „Patrie și Libertate”, întemeiată de el în Siria, în 1906. După cum își amintea unul din membrii de frunte ai acestei organizații¹⁰², după îndelungi tratative, secția din Macedonia a asociației „Patrie și Libertate” s-a unit în 1908 cu gruparea lui A. Riza, schimbându-și cu această ocazie și denumirea în Asociația „Progres și Uniune”. Noul nume a fost adoptat în același an și de către secția din Dobrogea a junilor turci¹⁰³.

Chiar dacă dr. I. Temo își arogă anumite merite¹⁰⁴ în declanșarea revoltei armate din iulie 1908 din Macedonia, care a dus la victoria junilor, nu numai el, dar chiar și conducerea organizației de la Paris, au fost depășiți de mersul evenimentelor.

Întilnirea de la Reval dintre reprezentanții Angliei și Rusiei, și perspectiva controlului european asupra Macedoniei, numirea de către sultan a unui comisar pentru cercetarea acțiunilor subversive din această provincie, au grăbit dezlănțuirea revoluției.

Asasinarea la Monastir a lui Şemsi paşa, comandantul corpului expediționar trimis pentru liniștirea Macedoniei, a marcat izbucnirea și victoria revoluției. Sultanul cuprins de panică a acceptat la 10 iulie 1908, printr-o iradea, repunerea în vigoare a Constituției din 1876 și convocarea parlamentului.

Ca peste tot și în Dobrogea comitetul local al junilor emigrați a organizat mitinguri, la care a participat și un număr însemnat de români¹⁰⁵, exprimându-și astfel satisfacția pentru victoria asupra absolutismului. S-a organizat o excursie la Istanbul, când Temo și ceilalți membri ai Comitetului din România, purtând în mâini drapelul țării care îi ocrotise, au fost întâmpinați cu onoruri deosebite în capitala imperiului, ca o recunoaștere a meritelor lor în obținerea acestui succes. Manifestațiile de simpatie de pe întreg teritoriul Dobrogei cu victoria revoluției din 1908 — arată, pe bună dreptate, M. Ülküsal¹⁰⁶ — au o semnificație mult mai însemnată decât simpla împărtășire a bucuriei generale. Ele atestă faptul că în scurt timp — atît ca urmare a măsurilor luate de guvernul român pentru ridicarea spirituală și socială a musulmanilor de aici, cit și ca un rezultat al activității junilor turci de propagare a ideilor de progres — populația Dobrogei reușise să depășească oarba sa credință în califul și sultanul de la Istanbul, integrându-se și ea în mersul general spre progres.

Curînd însă Temo¹⁰⁷ a trebuit să constate, alături de mulți alți vechi membri ai mișcării, că noii conducători (Talat, Enver, Geavid,

¹⁰² Vezi Hüsrev Sami Kızıldoğan, *Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakki* (Patrie și libertate = Uniune și Progres), în „Belleten”, cilt. I, sayı 3-4, T.T.K., Ankara, 1937, p. 620—625.

¹⁰³ I. Temo, *op. cit.*, p. 201—202.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 206.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 208.

¹⁰⁶ Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 150.

¹⁰⁷ În noua guvernare, dr. I. Temo îndeplinise funcțiile de inspector sanitar al cartierului Pera și apoi director al azilului din Istanbul.

Şevket) imprimaseră politici otomane o linie mult mai naționalistă și mai îngustă decât a lor, înlocuind un regim dictatorial cu altul, ascuns sub haina parlamentarismului¹⁰⁸. Din această cauză, în scurt timp, pe întreg cuprinsul imperiului mai ales în rindurile popoarelor neturce, a apărut o opoziție generală împotriva noii guvernări¹⁰⁹. Pe această linie se încadrează și crearea, în 1909, de către unii din vechii membri ai junilor, printre care și I. Temo, a „Partidului democrat otoman”, cu scopul reformării radicale a Imperiului otoman¹¹⁰.

Nemulțumirea lui I. Temo față de politica noilor guvernanți era determinată și de neacordarea autonomiei Albaniei, pentru care militaseră organizațiile albaneze din care făcuse parte și el. Desfășurind o activitate prodigioasă în cadrul mișcării junilor turci, se pare că Temo nu urmărise să se limiteze doar la atingerea obiectivelor acestora, ci prin ele să ajungă și la țelurile mișcării albaneze.

Opoziția crescîndă dintre Temo¹¹¹ și noii conducători ai Imperiului otoman a căpătat din această pricină forme foarte ascuțite, ducînd în cele din urmă la reîntoarcerea sa definitivă în România. Se pare că tocmai această contradicție a determinat și participarea sa, cel puțin pasivă, la planurile unui grup de conspiratori, care venind din Elveția, se imbarcaseră la Constanța cu scopul asasinării șefilor noii conduceri din Istanbul¹¹². După cum se știe, acest complot s-a soldat cu asasinarea marelui vizir Mahmud Şevket paşa și cu spinzurarea tuturor atentatorilor.

În restul vieții sale, dr. I. Temo — la personalitatea căruia ne-am referit cel mai mult, atît din cauza rolului său primordial în mișcarea junilor turci din Dobrogea, cît și datorită bazei surselor noastre de informare, pe care au constituit-o memoriile sale —, pe planul acțiunilor social-politice, a desfășurat o intensă activitate în cadrul mișcării albaneze, fiind, în același timp, prezent și în viața politică a Romîniei. Totodată, pînă la moartea sa el a rămas și unul din fruntașii stimați ai populației musulmane din țara noastră¹¹³.

În sfîrșit, prezentînd activitatea junilor turci din România, nu se poate trece peste însemnatul rol îndeplinit în declanșarea și victoria revoluției din iulie 1908 de către Nicolae Batzaria, ministru în guvernul otoman format atunci. Dar, activitatea sa desfășurîndu-se în afara

¹⁰⁸ *Всепирная история*, VII, p. 357—358.

¹⁰⁹ *Масар Кодра*, *op. cit.*, p. 142.

¹¹⁰ *Vezi* I. Temo, *op. cit.*, p. 241—244; *Türkiye Ansiklopedisi*, III, p. 135.

¹¹¹ Ali Riza, colaboratorul său cel mai apropiat în cadrul Comitetului junilor turci din Dobrogea, murise în timpul evenimentelor din martie 1909, declanșate de reacțiune, și fusese înmormîntat pe promontoriul „Hürriyet-i Edebiye” (Libertate Eternă).

¹¹² *Cf.* I. Temo, *op. cit.*, p. 259—260.

¹¹³ *Vezi* articolul consacrat lui I. Temo, în *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, Ankara, 1956, p. 135.

granițelor României și, în același timp, ea fiind bine cunoscută istoriografiei noastre¹¹⁴, nu am considerat necesar s-o tratăm în această lucrare.

Deși, așa cum de altfel s-a putut observa, acțiunile junilor turci de pe teritoriul țării noastre nu s-au ridicat la nivelul aceluia din alte țări, cum au fost de pildă în Franța, Elveția, Egipt, totuși Comitetul din Dobrogea al Asociației „Uniune și Progres” a jucat un rol însemnat în cadrul mișcării generale din emigrație. Organizația dobrogeană a junilor a avut merite deosebite în realizarea legăturii dintre centrele din emigrație cu cele din imperiu și în răspindirea în interiorul Turciei a materialelor propagandistice primite de la diferite comitete din apusul Europei.

România și Bulgaria au fost singurele țări din Europa, unde emigrații junci turci au reușit să cîștige și aderența unei părți din populația locală, care chiar dacă nu a îndeplinit un rol deosebit de activ în cadrul mișcării generale, și-a făcut totuși simțit aportul prin stringerea de fonduri, prin găzduirea, ajutorarea refugiaților politici etc.

Totodată, nu se poate neglija rolul important jucat de Comitetul junilor turci din Dobrogea, care sprijinind eforturile guvernului român, a contribuit la ridicarea culturală și socială a populației musulmane din România și la răspindirea în rîndurile ei a ideilor de progres.

Fără îndoială, activitatea junilor turci din România prezintă o însemnătate deosebită în studierea relațiilor româno-turce din această perioadă, necercetate încă de ajuns. Dar, așa cum am mai arătat, în această analiză trebuie să se valorifice și fosta arhivă a dr. I. Temo, aflată în prezent în R. P. Albania, care desigur va duce nu numai la un studiu exhaustiv și mai clar asupra activității junilor de pe teritoriul țării noastre, dar și la lămurirea unor anumite aspecte mai puțin cunoscute ale mișcării în general.

L'ASSOCIATION DES „JEUNES TURCS” EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les archives du comité de l'association des „Jeunes Turcs” en Roumanie ayant été cédées, en 1961, aux Archives Nationales de la République Populaire d'Albanie, l'auteur n'a pas eu la possibilité d'y faire des recherches. Les principales sources de ses informations ont été les „Mémoires” du docteur Ibrahim Temo, publiés en 1939 à Medgidia (petite ville située en Roumanie, dans le département de Constantza), les rapports du ministre de Roumanie à Constantinople et les papiers de Demètre A. Stourdza, ancien président du conseil en Roumanie, déposés par sa famille à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine.

L'auteur a utilisé aussi certaines publications de l'association des „Jeunes Turcs”, conservées à la bibliothèque de Medgidia et qui ont appartenu au dr. I. Temo.

¹¹⁴ Vezi în acest sens, Nicolae Batzaria, *Turcia junilor turci*, București, s.a.

L'association des „Jeunes Turcs“, dénommée „Union et Progrès“, a été fondée en 1889 à Constantinople par un groupe d'étudiants, dont un des membres a été I. Temo. Elle se proposait, comme buts, d'abroger le régime autoritaire d'Abdulhamid II et de remettre en vigueur la Constitution de 1876, ainsi que les lois de la période du *Tanzimat* (1839—1876), de conserver l'intégrité territoriale de l'Empire ottoman et de maintenir la dynastie des Osmans, de procéder à certaines réformes qui contribueraient à transformer la Turquie en un État moderne européen, dont les citoyens jouiraient des droits fondamentaux accordés à tout homme par les régimes libéraux.

La répression déclenchée par le sultan en 1894—1895 contraignit les chefs de l'association des „Jeunes Turcs“ à transférer le siège de cette association à l'étranger.

Le dr. I. Temo se réfugia en Roumanie en 1895. Secondé par Kirîmizade Ali Riza, qui avait trouvé également refuge dans ce pays en 1896, il fonda des sections de l'association des „Jeunes Turcs“ en Dobroudja et en Bulgarie.

Ces sections participèrent aux activités terroristes du „Parti révolutionnaire ottoman“, créé à Genève, en 1896.

I. Temo, le lieutenant-colonel Şefik Bey, Kadri Bey et Kemal Ebulmukbil publièrent à Bucarest, au début de 1898, un journal ayant pour titre „Sada-i Millel“ (La voix de la nation). La direction officielle de ce journal fut confiée à Basile Kogalniceanu, homme politique roumain bien connu pour ses idées progressistes. À la même époque fut constitué à Bucarest un comité, ayant pour mission de coordonner l'activité des „Jeunes Turcs“ dans les Balkans.

La violente campagne déclenchée contre le régime hamidien détermina le gouvernement turc à demander à Bucarest qu'on mette fin à ces manifestations, considérées de nature à exercer une influence défavorable sur les relations jusqu'alors empreintes de cordialité entre la Roumanie et l'Empire Ottoman. À la suite de cette démarche, le comité de Bucarest de l'association des „Jeunes Turcs“ fut dissout, le journal „Sada-i Millel“ cessa de paraître, Şefik Bey et Halil Muvaffak furent expulsés de Roumanie, le dr. I. Temo et ses amis furent placés sous la surveillance de la police. Ces sévères mesures eurent pour conséquence de contraindre l'association des „Jeunes Turcs“ à limiter, en Roumanie, son activité à la Dobroudja où elle servit d'intermédiaire pour le maintien de la liaison entre les sections de l'Europe Occidentale et celles de l'Empire Ottoman. Elle diffusa des brochures, des tracts, des journaux etc., publiés par les „Jeunes Turcs“ dans divers États. Elle vint en aide aux réfugiés politiques ottomans et s'efforça de réunir des fonds pour subvenir aux besoins financiers de l'association.

En 1901, les „Jeunes Turcs“ de Roumanie publièrent un journal en langue turque, sous le titre „Dobrogea“. À la demande insistente du ministre de l'Empire Ottoman à Bucarest, ce journal fut interdit après l'apparition du premier numéro.

Un mérite spécial des „Jeunes Turcs“ en Roumanie fut d'accorder un concours efficace à l'action entreprise par les autorités roumaines pour hâter le progrès social et culturel des habitants musulmans de la Dobroudja.

À la fin de son exposé sur l'activité de l'association des „Jeunes Turcs“ dans notre pays, l'auteur tient à souligner que de tous les États européens, ce ne fut qu'en Roumanie et en Bulgarie que cette association réussit à obtenir l'adhésion d'une partie de la population locale.

PREȚURILE DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPROPRIETĂRIE ÎN LEGILE AGRARE DIN 1918—1921

DE

D. ȘANDRU

De nivelul sarcinilor pecuniare impuse țăranilor asupra pământului primit prin reforma agrară din 1918—1921 depindea într-o însemnată măsură asigurarea unei bunăstări materiale a maselor rurale și progresul general al agriculturii sau menținerea țăranimii într-o stare de înapoiere economică și socială.

Reprezentanții moșierimii, dindu-și seama că scoaterea expropriării din programele partidelor politice devenise, în condițiile de după război, practic imposibilă, s-au văzut siliți să-și dea adeziunea pentru reforma agrară, dar au condiționat realizarea ei de fixarea unor prețuri ridicate pentru terenul expropriat. Const. Garoflid, care văzuse încă înainte de primul război mondial în exproprierea latifundiilor o soluție a problemei agrare, nu o concepea decît prin despăgubire. Cu atît mai mult afirma el acest punct de vedere în timpul cînd reforma era pe punctul de a fi practic legiferată. Țăranii, — scria el, manifestîndu-și neînțelegerea față de masa rurală și în același timp concepția sa reacționară — avînd bani, au devenit leneși. „Din acest punct de vedere, dacă exproprierea nu ar fi fost la ordinea zilei, ea ar fi trebuit inventată, pentru ca, prin cumpărarea pămîntului, țăranul, pierzînd banii, să devie iarăși muncitor”¹.

Lupta dusă în Parlament, prin presă și pe alte căi, între diferite partide sau grupări politice, precum și între diferite persoane din afara acestora în jurul prețurii pămîntului au făcut din această chestiune una din dominantele reformei agrare și le-au grupat, din acest

¹ Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Editura Gutenberg, 1920, p. 404, 407—409.

punct de vedere, în două tabere distincte. Reprezentanții moșierilor, înregimentați sau nu în partidul conservator, au căutat să demonstreze că prețurile stabilite de legiuitor nu corespundeau valorii reale a pământului. Alexandru Marghiloman califica prețurile fixate prin decretul din 16 decembrie 1918 ca „o adevărată spoliațiune”². Înainte de a fi început discuția proiectului de lege în Senat, și apoi în timpul dezbaterilor, un grup de mari proprietari și-au exprimat deschis opoziția față de prețul stabilit motivînd că el era departe de a-i satisface³. Moșierul din Țigănași-Teleorman — scria Dimitrie Iarca, dîndu-și acordul asupra punctului de vedere al acestuia — arăta într-un memoriu adresat Curții de Apel București că chiar dacă s-ar fi multiplicat de 60 de ori prețul regional al arenzii înscris în proiectul legii agrare de Garoflid, el n-ar fi reprezentat nici a treia parte din prețul pământului, astfel că, pe baza acestui coeficient, marii proprietari tot ar fi fost „despuiați”⁴.

Într-o broșură publicată în 1920, cînd se purtau discuții în jurul proiectului de lege agrară, polemizînd cu D. Maziliu, care în numărul din februarie 1919 al „Convorbirilor literare” solicita reducerea prețului pământului expropriat pe considerentul că în România pământul a fost valorificat exclusiv de săteni, cauză pentru care renta solului nu s-ar mai fi convenit moșierului, I. C. Filitti, însușindu-și punctul de vedere al lui Garoflid, pretexta că marele proprietar avea drept la o parte din rentă întrucît el ar fi jucat un rol economic, silind țăranul și plugul să lucreze atît pentru moșier, cît și pentru el⁵. A expropria fără îndemnizarea rentei ar însemna, — declara el — în afară de arbitrarul aplicației practice, o confiscare a unei părți din averea pe care o clasă socială — acea a proprietarilor de pămînt — o deținea legitim în baza legilor țării⁶. Filitti considera însă, la fel ca și Marghiloman, că nu se putea recurge la o reducere a prețurilor stabilite prin decretul-lege din 1918 întrucît chiar acestea reprezentau o „injustiție” și o „spoliațiune”, cu atît mai mult cu cît țărănimea ar fi dispus — după părerea lor — de mijloace materiale pentru a suporta asemenea sarcini⁷.

² Alexandru Marghiloman, *Note politice, 1897—1924*, vol. IV, București, Editura Eminescu, 1927, p. 194—197.

³ Vezi „Dezbaterile Senatului”, Ședința din 3 martie 1921, p. 579; Ședința din 10 martie 1921, p. 675; Dim. C. Iarca, *Prețul pământului expropriat*, București, Tipografia C. Göbl Fii, p. 13. Nicolae Romanescu, *În discuțiunea reformei agrare. Răspuns D-lui senator Gh. Grigorovici*, București, Imprimeria Statului, 1921, p. 14, 17.

⁴ Dim. C. Iarca, *op. cit.*, p. 13. Dimitrie C. Iarca era coproprietar al moșiei Ulmeni-Teleorman (vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Teleorman, dosar 348/1938—1939, f. 22).

⁵ I. C. Filitti, *Prețul pământului expropriat*, București, Ed. Gutenberg, 1920 p. 8, 14.

⁶ *Ibidem*, p. 8—9.

⁷ *Ibidem*, p. 13—14.

Criticii de mai târziu ai reformei agrare din 1918—1921, apărători ai intereselor moșierimii, au afirmat că, în urma expropriării, cea mai mare parte dintre țărani au primit pământul aproape gratuit⁸, tonul folosit de o parte dintre aceștia vădind ura cu care ei au privit exproprierea. „Modul cum s-a făcut această despăgubire — scria în 1924 un fost senator — dovedește persecuția deslăntuită de iubitorii anarhiei în contra proprietarilor pentru a le lua pe nimic moșiile dobândite prin muncă și economia mai multor generații”, nerespectându-se clauza înserată în Constituția modificată din 1917 ce prevedea o „prealabilă și justă despăgubire”⁹. A. Frunzănescu, legind prețuirea în mod absolut de scăderea aproape continuă a leului, afirma chiar că moșierii primiseră de douăzeci de ori mai puțin decît trebuiau să primească în realitate și că suma de pe un ha. ar fi echivalat cu arenda lui pe termen de un an¹⁰.

S-a atras pe de altă parte atenția chiar în perioada discutării proiectelor de legi de către numeroși contemporani că prețurile de expropriere stabilite vor determina consecințe negative asupra țărânimii obligată să plătească cele câteva milioane de hectare ce trebuiau să intre în stăpînirea ei. D. Maziliu scria încă în februarie 1919, înainte de a fi devenit deputat al majorității parlamentare în guvernul Al. Vaida-Voievod, că exproprierea ar fi cu atît mai avantajoasă pentru țărâtime cu cît moșierii nu ar primi nici o despăgubire. Referindu-se la prețul stabilit prin decretul-lege, la de douăzeci de ori arenda regională, el sublinia că orice ridicare peste această valoare ar determina înglodarea țărânimii în datorii, cu atît mai mult cu cît arenzile crescuseră mereu în vreme ce prețul zilelor de muncă rămăsese staționar, ducînd la perspectiva unor noi complicații în problema agrară¹¹. Cînd s-a început discuția legii agrare în Senat, unele ziare și, ulterior, opoziția unită din Cameră și Senat s-au ridicat împotriva unor proprietari printr-o declarație citită și un manifest publicat, arătînd că prețul hotărît pentru plata pămîntului era un „preț de robie” pus în sarcina împrumutătorilor¹².

⁸ Mircea A. Bădăreu, *Părerii asupra politicii agricole de după războiu*, Iași, Tip. „Opinia”, 1927, p. 23; „Argus” din 20.VI.1924.

⁹ Vezi George Oprișanu, *Exproprierea rurală*, Birlad, Tip. Const. D. Lupașcu, 1924, p. 40.

¹⁰ A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendințe*, București, M.O. Imprimeria Națională, 1939, p. 152.

¹¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 2 și 14.

¹² Dim. C. Jarca, *op. cit.*, p. 5; „Adevărul” din 30.III.1921. La 25 martie 1921, senatorul Paul Bujor a citit o declarație în Senat, în numele „opoziției naționale”, prin care se protesta împotriva respingerii amendamentelor propuse de aceasta, în special în legătură cu reducerea prețului pămîntului. Vezi A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 85. Vezi și declarația făcută de G. Bogdan-Duică în Senat cu privire la cererea opoziției unite de a se opera în textul legii o reducere a prețului de expropriere („Dezbaterile Senatului”, Ședința din 10 martie 1921, p. 675).

Adoptînd punctul de vedere stabilit de majoritatea zdrobitoare a oamenilor politici ai vremii, toate decretule și legile agrare din 1918—1921 au fixat, ca un principiu general, exproprietărea și împruprietărea cu despăgubire. În stabilirea prețului pămîntului, principalul factor de care legiuitorii au ținut seama a fost valoarea lui de schimb. Cele mai multe dificultăți apăreau din acest punct de vedere în Vechiul Regat unde se întilneau toate felurile de sol, cu valori extrem de diferite. Autorul decretului-lege din Vechiul Regat a dat o redactare puțin unitară art. 18 stabilind că valoarea pămîntului pe hectar și calități de teren se determina prin orice elemente de apreciere ca : „prețul de vînzare, prețul regional de arendare, evaluarea făcută de instanțele de credit, venitul net la hectar, aprecierea calității pămîntului dată de specialiști, impozitul funciar și oricare altele, dar nu va putea trece, în nici un caz peste prețul regional de arendă înmulțit cu 20”¹³.

În Bucovina art. 13 stabilea că moșierii erau despăgubiți pe baza prețurilor de dinainte de război¹⁴. Aici, ele se stabileau după diferite norme de apreciere, între care și arenda antebelică ce trebuia multiplicată cu 20.

În Transilvania prețul se fixa după norme anoloage cu celelalte decrete, în lei pe iugăr, după calitatea terenului, ținîndu-se seama de prețul obișnuit din localitate, de impozite, de prețul arenzii, de eventualele evaluări anterioare, de venitul net etc., fără ca aici să se păstreze o normă rigidă ca aceea a arenzii regionale sau reale și înmulțirea ei cu un anumit factor.

Așadar, în primele două provincii, autorii decretelor-legi încercau să acorde maximul de importanță valorii reale a pămîntului în raport cu însușirile lui inerente, călăuzîndu-se în stabilirea cuantumului despăgubirii de prețul de înainte de război și nu de prețul curent al pămîntului¹⁵. Spre deosebire de acestea, decretul-lege din Transilvania avea un caracter acomodant, lăsînd comisiei de prețuire o libertate mai mare în fixarea prețului¹⁶.

Plata prețului cuvenit proprietarului expropriat se putea face în numerar sau în titluri de rentă amortizabilă în 50 de ani și purtătoare de dobînză de 5% în toate provinciile¹⁷. Plata trebuia făcută în Vechiul Regat, în cazul persoanelor morale, de îndată ce agronomii și inginerii ar fi defalcat definitiv pe teren partea expropriată. În timpul exploatarea interimare prin obștii, proprietarii primeau arenda, după tariful regional sau după contractele de arendare, acolo unde existau asemenea contracte, cînd arenda contractului era mai mică decît prețul regio-

¹³ G. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară în România*, București, Editura „Reforma socială”, 1920, p. 24.

¹⁴ „Monitorul Oficial” nr. 113 din 7 septembrie 1919.

¹⁵ „Viața agricolă”, an. XI (1920), nr. 2 din 15 ianuarie, p. 58.

¹⁶ Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 25—26; Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9—10 din 11—5 mai, p. 266.

¹⁷ G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24, 26, 37; Emil Petrini, *op. cit.*, p. 266.

nal. În Transilvania arenda se plătea pentru pământurile luate în folosință pînă la terminarea lucrărilor, după care sătenii puteau achita prețul pământului¹⁸.

În Bucovina, plata despăgubirilor se făcea prin „Banca Țării”, instituție care de la data emiterii acestui decret a trecut pe lângă administrația Bucovinei, sub denumirea de Banca Regională Cernăuți¹⁹. În Transilvania, operațiunea de aplicare a reformei a fost încredințată Băncii agrare, S.A. cu un capital de cincizeci milioane lei, din care statul i-a pus la dispoziție 25.000.000 lei fără dobîndă²⁰.

Statul lua asupra sa pînă la 35% din prețul exproprierii, pentru a ușura pe săteni improprietați, dar el obținea concomitent dreptul asupra subsolului²¹.

Legile din 1921 modifică în mică măsură normele de evaluare a pământului expropriat. În Vechiul Regat, art. 36 al legii mărea valoarea pământurilor expropriate la douăzeci de ori valoarea arendei pentru pășune față de cincisprezece cît era înainte și la patruzeci de ori în loc de douăzeci de ori la cele cultivabile²². Prin art. 143 se prevedea că pământul trebuia plătit în 20 de ani urmînd a se achita la început cel puțin 20% din valoarea lui. Ca și în decret, pînă la intrarea în stăpînire definitivă a pământului, țăraniii plăteau arendă pentru lotul primit.

Legea agrară din Bucovina dispunea ca prețul să se fixeze de Comisia de Ocol, apoi de cea regională, cu drept de apel la Curtea de Apel, pentru fiecare moșie în parte și categorie de teren, după prețul de vînzare al pământului în localitate și comunele din jur în ultimii 5 ani dinainte de 1914; taxarea făcută de instituțiile de credit sau media prețului normal de arendă din același interval, înmulțit cu 20 (art. 29)²³. Plata se făcea în termen de zece ani.

În Transilvania, legea din 23 iulie 1921 stabilea următoarele prețuri: pentru vii și sădiri: media ultimilor 5 ani de dinainte de 1913; la păduri se ținea seama de felul și calitatea materialului lemnos, depărtarea de gări etc. — în nici un caz prețul nu putea trece media din ultimii ani de dinainte de 1913; clădirile și instalațiile industriale se evaluau după prețul de cost, ținîndu-se seama de uzura lor. Le terenul arabil, prețul nu putea trece peste media prețurilor din 1913, leul socotîndu-se aici egal cu coroana, iar la pășune egal cu 2 coroane. El se determina prin orice elemente de apreciere și anume: prețul de vînzare al pământului în localitatea în cauză și în cele vecine ei în anul 1913; prețul de arendare în regiune capitalizat cu 5%; evaluarea

¹⁸ Emil Petrini, *op. cit.*, p. 266; G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24—26.

¹⁹ G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24—26, 31, 37.

²⁰ *Ibidem*, p. 32; Emil Petrini, *op. cit.*, p. 267.

²¹ G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 37—38.

²² Leon Proca, *Problema agriculturii românești*, Sibiu, Tip. „Dacia Traiană”, 1931, p. 28.

²³ „Monitorul Oficial”, nr. 104 din 12 august 1921.

făcută de instituțiile de credit; venitul net pe iugăr, impozitul funciar și orice alte date luate în ultimii ani pînă în 1913 (art. 50). Pentru embaticuri prețul se stabilea înmulțind cu 15 suma anuală plătită sau valoarea prestațiilor în natură, socotite din media prețurilor pe anii 1880—1896²⁴. În Transilvania, țaranii erau obligați să achite prețul pămîntului într-un termen de 10 ani.

Spre a se veni în ajutorul sătenilor, prețul pămîntului ce se distribuia acestora era fixat nu la cuantumul plătit de stat proprietarilor expropriați, calculat la de patruzeci de ori venitul net la hectar (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 36), ci la de douăzeci de ori prețul regional al arenzii antebelice, ceea ce revenea la circa jumătate din prețul ce se plătea de stat proprietarilor expropriați.

Acolo unde un asemenea calcul nu a fost prevăzut, legiuitorul a declarat direct că „Statul va contribui cu 50% din prețul cumpărării imobilelor întrebuițate la împrumutarea cu pămînt a celor îndreptățiți” (Legea agrară pentru Transilvania, art. 135; Bucovina — art. 110)²⁵. În toate provinciile, pentru pămîntul destinat completării sau înființării de pășuni statul nu contribuia cu nimic²⁶. Astfel, prin participarea sa la plată, statul impunea tuturor categoriilor sociale o contribuție la realizarea reformei agrare. În fine, terenurile expropriate erau plătite integral, în rentă amortizabilă și purtătoare de dobînză.

Ulterior, statul a luat o serie de noi măsuri care să-i permită coordonarea acțiunii de încasare a sumelor de la țărani și de finanțare a exproprierii. Prin legea modificatoare din 1922, toate atribuțiile Băncii Agrare din Transilvania au fost suprimate, anulindu-se totodată și convențiile încheiate între stat și respectiva instituție, precum și drepturile și privilegiile ce decurgeau pentru ea, iar toate operațiunile financiare au trecut asupra statului²⁷. În aprilie 1922, cu decretul nr. 639 pentru instituirea unei comisii de finanțare a exproprierii²⁸, se stabileau înlesniri pentru a se finanța proprietarii expropriați, astfel ca ei „să poată prin mobilizarea rentei rurale să-și procure fondurile de care ar avea nevoie în noile ramuri de activitatea economică către care s-ar îndrepta”.

S-a arătat că literatura problemei agrare înregistrează două explicații extreme față de prețul stabilit prin legile de expropriere și împrumutarea. Concluziile autorilor s-au bazat, în mare măsură, pe calcule teoretice și nu pe cercetarea realității de pe teren, ele prezentînd din

²⁴ Emil Petrini, *op. cit.*, p. 270; *Legea agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Viața Românească S.A., p. 33—34.

²⁵ Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București, Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1943, p. 104—105.

²⁶ Emil Petrini, *op. cit.*, p. 273.

²⁷ *Ibidem*, p. 272.

²⁸ „Monitorul Oficial” nr. 6 din 7 aprilie 1922.

acest punct de vedere poziția de pe care aceștia au privit chestiunea agrară.

Normele de prețuire a terenului, precise dar multe, au făcut ca prețurile să varieze de la un sat la altul și chiar în cadrul aceleiași sat în funcție de toți factorii stabiliți, în primul rînd de categoria și calitatea solului. Un rol nu lipsit de importanță, în foarte multe cazuri, l-au avut părțile interesate în prețuire: țărani și moșierii care au depus străduințe permanente pentru a convinge instanțele, fiecare din ei cu alte dovezi, asupra argumentelor prin care cereau modificarea prețului. Procesele purtate la tribunale, curțile de apel și uneori chiar la Înalta Curte de Casație și Justiție au fost deopotrivă de des intentate atît de țărani cît și de moșierii, iar sentințele s-au soldat cu cîștig de cauză, în general, și pentru o parte și pentru cealaltă²⁹.

Prețurile de expropriere pentru diferite categorii de sol au cunoscut, în special în Transilvania, diferențe extrem de mari. Astfel, la pămîntul arabil ele mergeau de la 300 lei iugărul de categoria a II-a la Ileana Mare-Someș³⁰ la 3800 lei iugărul de categoria întii în comunele județului Hunedoara³¹; la pădure, de la 40 lei iugărul pentru pădure tinăra la Beclean (județul Someș)³², la 12 000 lei în comuna Daia Română (județul Alba)³³ la pășune, de la 50 lei iugărul în Beclean (județul Someș)³⁴, la 2 400 lei în județul Hunedoara³⁵; la finețe, de la 300 lei la Beclean (județul Someș)³⁶ la 2 800 lei tot în comunele județului Hunedoara³⁷; la intravilan de la 1000 lei în unele localități ale județului Alba³⁸, la 22 400 lei în Curciu (județul Tîrnava Mică)³⁹; în fine, la locuri de casă, de la 10 000 lei la Baci (județul Brașov)⁴⁰ la 12 000 lei în Dipșa (județul Năsăud)⁴¹.

²⁹ Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Someș, dosar 116/1923, f. 63; fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47 și 50; jud. Satu Mare, dosar 546/1935—1940, f. 110; Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia județeană de expropriere și improprietărire Mureș, dosar 268/1937, f. 12; 279/1922—1925 f. 7, 85, 88—89.

³⁰ Arh. St. București, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 116/1923, f. 63.

³¹ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

³² Idem, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 80.

³³ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34, 36—37.

³⁴ Idem, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 97—98.

³⁵ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

³⁶ Idem, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 80.

³⁷ Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

³⁸ Idem, fond Comitet agrar jud. Alba, dosar 2/1923, f. 45.

³⁹ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond Comisia județeană de expropriere și improprietărire Mureș, dosar 279/1922—1925, f. 7.

⁴⁰ Ibidem, f. 85.

⁴¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud dosar 5/1927, f. 2.

În celelalte provincii scara prețurilor înregistrează diferențe mai mici față de Transilvania. Aici ele osciliază de la 700 lei pe hectarul de calitate a III-a de teren arabil la Buhalnița, Bistricioara, Călugăreni, Ceahlău, Farcașa, Galu, Hangu, (județul Neamț)⁴², la maximum 4000 lei pe hectarul de categoria întâi în Moldova⁴³, cele mai multe terenuri fiind prețuite în jurul sumei de 2000 lei la hectar⁴⁴; la pășune prețurile variaua între 450 lei la Albești (județul Argeș)⁴⁵ și 950 lei la Bălțați și Dumești (județul Iași)⁴⁶. În Bucovina, prețurile la unele moșii expropriate pentru pășune au ajuns la 5 000 lei pe hectar, ca la Negostina (județul Rădăuți)⁴⁷. La final, se înregistrează prețuri între 1 600 lei în județul Iași⁴⁸ și 2 400 lei hectarul la Fintina Mare (județul Baia)⁴⁹. Pentru locuri de casă sumele se apropiau de valoarea celor din Transilvania. La categoriile de sol la care statul participa cu 50%, țărani achitau acestuia numai jumătate din totalul prețului de expropriere.

Prin legile agrare, normele de prețuire erau în așa fel stabilite încît prețul plătit de țărani și chiar de către stat moșierilor era inferior valorii comerciale a pămîntului. Majoritatea locuitorilor și comunelor au beneficiat de obligații de plată mai mici decît cele ce le-ar fi revenit cumpărînd pămîntul pe cale particulară. În 1925, anul judecării exproprierii definitive a moșiei Fichect — (județul Arad), s-a stabilit prețul de 2 500 lei pe iugăr la cele 4 984,656 iugăre față de valoarea locală a pămîntului de 25 000—30 000 lei iugărul⁵⁰; La Dicio Simartin (județul Tirnava mică), prețul de expropriere a fost de 1 282 lei iugărul, iar cel de împrumietărire de 726 lei, în vreme ce în comerțul liber el se ridica la 2 000 lei iugărul;⁵¹ la Țibana (județul Iași) prețul de împrumietărire era de 1 330 lei ha., iar cel de vînzare în localitate de 2 500 lei;⁵² la Vatra Dornei (județul Cîmpulung), pășunea alpină expropriată s-a prețuit cu 250 lei hectarul, în vreme ce valoarea comercială a pămîntului era de 1 000 lei⁵³.

⁴² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Neamț, dosar 7/1922—1944; 22/1929—1933, f. 2—4.

⁴³ Idem, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932, f. 3, 9—10, 29—30; 124/1934—1937, f. 8; jud. Iași, dosar 135/1933—1935, f. 1.

⁴⁴ Idem, jud. Iași, dosar 2/1921—1926, f. 507, 509, 660, 662; jud. Prahova, dosar 237/1935, f. 1—2; jud. Suceava, dosar 1/1922—1933, f. 2; jud. Vlașca, dosar 67/1930—1933, f. 11.

⁴⁵ Idem, jud. Argeș, dosar 264/1934—1937, f. 6—7.

⁴⁶ Idem, jud. Iași, dosar 2/1921—1926, f. 660.

⁴⁷ Arh. St. Rădăuți, fond Prefect. jud. Rădăuți, dosar 16/1933, f. 69.

⁴⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Iași, dosar 2/1921—1926, f. 660.

⁴⁹ Idem, jud. Suceava, dosar 1/1922—1933, f. 2.

⁵⁰ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 27/1925, f. 119.

⁵¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tirnava Mică, dosar 376/1934, f. 54.

⁵² Idem, jud. Iași, dosar 135/1933—1935, f. 1, 52 și 54.

⁵³ Idem, jud. Cîmpulung, dosar 31/1931—1933, f. 59, 82.

Decalajul dintre valoarea locativă a pământului și prețul expropriării sau improprietării a crescut și mai mult în anii următori și el a continuat să se mențină același, chiar în perioada crizei din anii 1929—1933, când prețul comercial al pământului a scăzut din nou. Toate anchetele întreprinse de cercetătorii problemei agrare în mod particular și prin institutul de Cercetări Agronomice al României (I.C.A.R.), după înființarea sa, și chiar materialele de arhivă confirmă o valoare de circulație a pământului extrem de ridicată, neîntilnită decât extrem de rar la hotărârile de prețuire ale instanțelor. În 1924, media valorii de schimb a pământului din România era evaluată la 10 000 lei hectarul⁵⁴, cu o tendință accentuată de creștere. În 1929, de pildă, valoarea medie de circulație pe țară a pământurilor arabile era de 20245 lei pe hectar. În Dobrogea, provincie cu o densitate demografică scăzută, se înregistrează și cele mai mici prețuri de vânzare, de 10 832 lei în medie. Cea mai ridicată medie pe regiune agricolă o păstrează tot un teritoriu cu o densitate demografică mică: Banatul, cu 33 972 lei pe hectar, explicația acestei realități aflându-se în cultura intensivă aplicată aici. În același an, valoarea medie de circulație pe țară a finetelor era de 23 938 lei pe hectar, a pășunilor de 9 708 lei, a pădurilor de 24 376 lei, iar a terenurilor de baltă de 10 880 lei⁵⁵. În cadrul acestor categorii de pământuri întîlnim uneori valori de circulație mult mai ridicate⁵⁶, ca în Bucovina unde se ajungea la 80 000 lei și chiar 100 000 lei de hectar⁵⁷.

Prețurile de vânzare a pământurilor au scăzut considerabil după 1929, înregistrînd între 1935 și 1936 în unele provincii, ca Dobrogea, numai 63,83% din valoarea ce o aveau în 1929⁵⁸. Începînd din 1939, prețul pământului crește continuu, depășind în timpul războiului valoarea avută în 1929⁵⁹.

Cu toate că prețul de expropriere și improprietare a fost, în general, sub nivelul celui de vânzare, nemulțumirile sătenilor apar în

⁵⁴ Prof. Dr. N. O. Popovici-Lupa, *Metode de estimatiune a capitalului fondiar în agricultură*, Editura Ministerului Agriculturii și Domeniilor, 1926, p. 23.

⁵⁵ Horia N. Lupan, *Anchetă statistică asupra prețurilor de vânzare și arendare ale pământurilor din România*, în „Viața agricolă”, an. XXV (1934), nr. 4, aprilie, p. 136 și urm.

⁵⁶ Vezi Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol jud. Alba, dosar 1/1932, f. 15; Arh. St. Slatina, fond Consilierat agricol jud. Olt, dosar 16/1928.

⁵⁷ Arh. St. Rădăuți, fond Prefect jud. Rădăuți, dosar 29/1930, f. 53—58; Ion Scutaru, *Aspecte din agricultura Bucovinei*, în „Viața agricolă”, an. XX (1929), nr. 9—10, din 1—15 mai, p. 342.

⁵⁸ Dr. Horia N. Lupan, *Structura gospodăriilor țărănești din județul Baia (Fălcițeni)*, în „Viața agricolă”, an. XXIX (1938), nr. 1, ianuarie, p. 14; Idem, *Gospodăriile agricole din Dobrogea*, în „Viața agricolă”, an. XXIX (1938), nr. 2, februarie, p. 33; vezi și Gh. Șt. Ciulei, *Organizarea și rentabilitatea gospodăriilor agricole din Dobrogea și Basarabia*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1938, p. 10, 17.

⁵⁹ Vezi Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol jud. Alba, dosar 1/1932, f. 15; Arh. St. Satu Mare, fond Camera agricolă Satu Mare, dosar 1/1937—1939, f. 107—113; G. Ionescu-Sisești, *Îndrumări agricole*, 35 conferințe ținute la Radio București, București, Editura „Universul”, 1941, p. 228.

număr mare în documentele arhivelor tocmai pe tema actului prețuirii, determinate de faptul că unele instanțe de judecată au aplicat atît de elastic dispozițiile legilor agrare în această direcție, încît au ajuns la calcule care stabileau prețuri superioare valorilor locative ale terenurilor. Într-o serie de comune, precum Brăești, Liteni, Lucăcești, Stroești, Zăhărești (județul Suceava)⁶⁰, Luța, Săsciori și Săvăstreni (județul Făgăraș)⁶¹, Neteni (județul Năsăud)⁶², Monaca (județul Cluj)⁶³ ș.a. în calculul prețuirii s-a pornit de la terenurile arabile, pășunile sau locurile de casă de categorie superioară celor distribuite de fapt. La Neteni, de pildă, toate pămînturile au fost considerate ca aparținînd primelor categorii, cînd ele erau în realitate, așa cum recunoștea în mai 1930 chiar consilierul agricol, de calitate slabă⁶⁴. Prefectura județului Suceava raporta la 29 octombrie 1934 și 20 mai 1935 Ministrului Agriculturii că în multe comune ale județului, Administrațiile financiare n-au ținut cont nici măcar de prețurile stabilite de comisiile legal constituite, ci le-au impus uniform cu un preț mediu, cînd în realitate islazurile erau constituite pe cele mai degradate și mai slabe terenuri⁶⁵. Curtea de apel Cluj a hotărît majorarea prețurilor de expropriere la moșiile Spălnaca și Turdaș (județul Alba) ale lui Jan Vulcan — așa cum remarcă chiar Înalta Curte de Casație care anula sentința acesteia — după calcule în baza cărora beneficiile s-ar fi realizat printr-o exploatare ideală a solului⁶⁶. În județul Constanța prețul arenzii antebelice la hectar fusese de 29 lei pentru pămîntul cultivabil. Pe baza aplicării coeficientului de 40, trebuiau să se prețuiască cele mai bune terenuri cultivabile cu prețul maxim de 1 160 lei. Or, în comunele județului s-au fixat prețuri de 1 600 lei la hectarul de pășune, iar în unele comune, precum Cuzgun și Ioan Corvin, chiar 2 000 lei. Serviciul agricol raporta la 11 mai 1938 Direcției Reformei Agrare că în multe comune țărani începuseră să protesteze împotriva debitelor mai mici decît acestea, atrăgînd atenția că tendința stabilirii unor prețuri exagerate ar putea determina un nou val de agitație și nemulțumiri⁶⁷.

La 15 octombrie 1931, comunele Ripa de Sus, Ripa de Jos, Aluniș, Deda, Dumbrava, Lunca Bradului, Filea, Mori, Maiorești, Morăreni, Pietriș, Roșieni, Stînceni și Răstolița (județul Mureș) cereau Ministerului o anchetă asupra lucrărilor de reformă de aici, intrucît le-au fost

⁶⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 18 și 32; 66/1934, f. 1.

⁶¹ Idem, jud. Făgăraș, dosar 197/1938, f. 2, 6—8.

⁶² Idem, jud. Năsăud, dosar 13/1929—1930, f. 7 și 10.

⁶³ Idem, Vechiul Regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 662.

⁶⁴ Idem, jud. Năsăud, dosar 13/1929—1930, f. 7 și 10.

⁶⁵ Idem, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 18 și 32; 66/1934, f. 1.

⁶⁶ Idem, jud. Alba, dosar 227/1933—1935, f. 1, 54—55.

⁶⁷ Idem, jud. Constanța, dosar 586/1933—1936, f. 37 și 40.

distribuite „prăpăstii” și stînci la prețuri mari, pentru care înainte moșierii nici nu plățiseră impozite⁶⁸. Comisia de anchetă constata că pentru cele 7712 iugăre pădure expropriate de la Mendel Farkaș în folosul citadelor comune, se stabilise, într-adevăr, un preț exagerat de mare, chiar față de prețul din comerț existent în 1925, anul expropriării, cu atît mai mult cu cît pădurea fusese exploatată de Societatea „Foresta” pînă în anul 1932, adică și după exproprierea definitivă. Instanța de ocol Reghin, procedînd la fixarea prețului la 2 453 lei de iugăr, a luat ca bază expertiza inginerului societății „Foresta”, care făcea evaluarea la pădure și nu la solul despădurit. Stabilirea prețului — remarcă inspectorul ministerial Max Popovici — s-a făcut în disprețul legilor agrare care obligau a se ține seama de prețurile din 1913, de venitul pe iugăr declarat chiar de proprietar, de anchetele efectuate pe teren, cu atît mai mult cu cît judecătoria de ocol cunoștea prețul din 1913, căci Mendel Farkaș cumpăraseră moșia tocmai în acel an⁶⁹. Direcția Reformei Agrare recunoștea, pe de altă parte, la 16 martie 1933, că inginerul șef al ocolului silvic a lucrat cu ușurință și rea credință, oferind date neconforme cu realitatea, căci chiar el a cerut Curții de apel anularea propriei expertize ca fiind făcută fără a avea toate elementele de apreciere. Pe de altă parte, delegatul „Forestei” s-a condus în aprecierea situației de amenajamentul din 1924 care nu mai corespundea cu cel din 1913⁷⁰. Mai mult, emisarii proprietarului au umblat prin comune încercînd să corupă pe delegații sătenilor și, nereușind, au trecut apoi la amenințarea lor.

Legea pentru satisfacerea trebuințelor normale de lemne de foc și construcții ale populației din Vechiul Regat, promulgată prin decretul nr. 2187 din 28 iunie 1924 stabilea că „Pădurile sau părțile de pădure din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș expropriate sau destinate pentru a completa sau forma păduri comunale, fără deosebire de cine era proprietar, trec în patrimoniul comunelor, libere de orice contracte de exploatare, oricare ar fi data lor, și de orice drept al proprietarului de a exploata aceste păduri în regie.

Exploatatorii nu pot pretinde, nici de la stat nici de la particulari, nici un fel de despăgubiri, sub nici un fel de titlu. Ei au dreptul, ca din prețul expropriării, să li se restituie de proprietar numai prețul ce ar fi plătit proprietarului în raport cu porțiunea de păduri destinată a forma pădurea comunală” (art. 15)⁷¹.

Sătenii au apelat prețuirea la Curtea de apel Tîrgu Mureș. Dar comisia de ocol Reghin le-a trimis nu hotărîrea, ci numai numărul ei de înregistrare, și acesta cu întîrziere, astfel că apelul nu a putut fi

⁶⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureș, dosar 340/1932—1935, f. 91.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 343.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 336, 338—343.

⁷¹ „Monitorul Oficial”, nr. 140 din 1 iulie 1924.

făcut în termenul legal. Toate acestea au creat o stare de agitație permanentă printre săteni, delegații comunali declarând în fața comisiei de anchetă că nu-și asumau răspunderea în cazul unor acte de violență ce s-ar fi produs aici. Inspectorul ministerial Max Popovici propunea ministerului ca prețul exproprierii să fie fixat la suma cu care moșierul cumpăraseră terenul, majorată cu indulgență, cu 50% ⁷², dar hotărîrea finală nu o cunoșteam.

Deosebit de ridicate au fost prețurile plătite de stat în urma exproprierii unor supuși străini, în favoarea cărora au intervenit pe parcurs reprezentanții diplomatici ai acestor țări. Din moșiile lui Marius Ruspoli, Slobozia Conachi (4 200 hectare) și Vameș (4 240 hectare) (județul Covurlui) s-a expropriat în baza decretului-lege din 1918 o întindere de 5290 hectare, împreună cu „ecarete”, cu un preț de 10 458 976 lei ⁷³. Nemulțumit că la expropriere i s-a aplicat regimul supușilor străini, proprietarul a solicitat în august, septembrie și noiembrie 1926 guvernului român a i se retroceda terenul sau, dacă nu, să se majoreze prețul lui. Concomitent, el a intervenit împreună cu ceilalți coproprietari: Mario Ruspoli di Poggio-Suaza, contele della Gherrardesca și Lucia Zappola, pe lângă guvernul italian spre a le apăra interesele în problema exproprierii. Prin memoriul adresat lui Benitto Mussolini, Marius Ruspoli motiva că statul român nu-i acordase decît circa 1½—2% din valoarea reală a terenurilor ca despăgubire și că singura soluție satisfăcătoare pentru el era majorarea prețului și achitarea, concomitent, a lipsei de folosință a terenului ⁷⁴.

În urma intervenției guvernului italian, Consiliul consultativ de pe lângă Ministerul Afacerilor Străine al României a propus la 16 decembrie 1927 să se examineze întinderea sferei de protecție a drepturilor de proprietate ale italienilor în România asupra bunurilor din țara noastră, în lumina armonizării dispozițiilor legii române cu acelea din Convenția consulară italo-română, iar Ruspoli să fie tratat din punct de vedere al dreptului internațional ca și proprietarii români din categoria sa ⁷⁵. Ministerul agriculturii a considerat în aprilie 1927 că nu se mai putea reveni asupra hotărîrii de expropriere, întrucît terenul era distribuit la împrumut individuală. Ruspoli a renunțat la arbitrajul româno-italian, cu condiția ca să fie tratat ca proprietar român și terenul expropriat să fie prețuit la 40 000 lei pe hectar, deosebit de cele 17 000 000 lei ce le revendica pentru construcții și

⁷² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureș, dosar 340/1932—1935, f. 344—345.

⁷³ Idem, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 3, 7 și 15; Arh. St. Galați, fond Camera agricolă jud. Covurlui. Comisia de expropriere, dosar 10/1920, f. 251—253. La Slobozia Conachi s-a expropriat doar 1/4 din moșie întrucît ea era considerată ca fiind stăpînită în indiviziune.

⁷⁴ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 7—14, 19, 51—55, 88.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 88.

de procentul de 20% anual, pe timp de 8 ani la valorile de mai sus, pentru lipsa de folosință a terenului. Față de suma globală de 148 200 000 lei, cit pretindea el, statul român i-a acordat, în baza Jurnalului nr. 1302 din 20 mai 1927 al Consiliului de Miniștri, 100 010 720 lei⁷⁶, sumă exagerat de mare în raport cu valoarea terenului și cu normele de prețuire.

Potrivit decretului-lege nr. 3697/1918, prințului Günther Schönburg-Waldenburg i s-au expropriat la Tazlăul Sărat, Valea Seacă și Fintinele (județul Bacău) 5 381 hectare cultivabile, 7 604,15 hectare pădure plus conacele, viile și instalațiile industriale, adică toate proprietățile imobiliare. Exproprierea a rămas definitivă, stabilindu-se la 37 563 640 lei prețul pământului cultivabil, viilor, acaretelor și la 12 266 408 lei cel al pădurii. Terenurile de cultură au fost date la împroprietărire individuală sau ca pășune comunelor Ciumași, Fintinele, Gîrleni, Mărgineni și Bacău, iar pădurile au rămas în administrația sechestrului judiciar pînă la desființarea acestuia, în iulie 1929, cînd au trecut în administrația statului român, Prin Convenția intervenită între statul român și cel german, ratificată la 1 ianuarie 1929, s-a fixat ca bunurile supușilor germani care în august 1928 se aflau sub sechestr să fie redade foștilor proprietari. Prințul de Waldenburg a solicitat astfel să reintre în posesia pădurii expropriate, dar cererea i-a fost respinsă pe motiv că statul român intrase în stăpînirea pădurii în baza art. 5 al decretului-lege 3697/1918 care permitea exproprierea în întregime a supușilor străini. În aceste condiții, prințul a intervenit pe lângă statul român în două rînduri, pentru a obține majorarea prețului la pădurea expropriată⁷⁷.

Comisia de experți a stabilit valoarea comercială a pădurii la 241 003 129 lei, iar cea de expropriere la 96 154 861 lei⁷⁸. Stabilirea acestor prețuri a provocat o puternică reacție în opinia publică. Într-un număr din ianuarie 1932 al ziarului „Curentul”, Cezar Petrescu scria în articolul *241 000 000 lei o pădure* că experții au fixat prețul între 9 000 și 26 000 lei hectarul de pădure, cînd în 1917—1921 pentru cele mai bune păduri din Moldova se stabilise prețul de numai 3—4 000 lei hectarul și astfel s-a ajuns ca o moșie care costa în realitate circa 40—50 milioane lei să fie prețuită cu 241 milioane⁷⁹. În Camera Deputaților, I. Hudiță, în august, la 22 septembrie 1932 și 7 februarie 1933, și M. Văgăunescu, la 1 octombrie și 1 decembrie 1932, au interpelat pe ministrul agriculturii asupra aceleiași chestiuni⁸⁰. În fața acestei reacții, ministerul a cerut comisiei de anchetă revizuirea expertizei care, sta-

⁷⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 40 și 62.

⁷⁷ Idem, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932, f. 2, 8 și 15.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 8.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 7.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 3, 9—10, 29—32.

bilind un preț mai redus, n-a satisfăcut pe proprietar. Acesta a introdus apel la Curtea de Apel-Iasi, care a stabilit prețul global la 111 milioane lei și ulterior la Curtea de Casație⁸¹, dar sentința acesteia nu o cunoaștem.

Dacă, în ansamblul lor, prețurile impuse țăranilor asupra pământului primit prin împrumut nu constituiau o sarcină prea împovărată, la acestea se adăugau obligațiile suplimentare izvorite din operațiile reformei care, în cazul moșiilor cu teren de calitate inferioară, prețuite cu sume mici, depășeau valoarea prețului de împrumut propriu-zis, iar la moșiile exagerat prețuite le făceau imposibil de acoperit. Țărănimea a suportat cheltuielile de expropriere, în mod direct prin plata loturilor și a cheltuielilor de măsurătoare, dar și în mod indirect, prin impozite și prin rambursarea împrumuturilor de stat pentru plata despăgubirilor convenite moșierilor⁸². La plata prețului de împrumut se adăugau valoarea coeficientului de rentă de 5%, plus spesele de măsurătoare de 120 lei pe iugăr sau 220 lei pe hectar. Comuna Poieni (județul Satu Mare), de pildă, la prețul de 1 600 lei iugărul stabilit la cele 240,1414 iugăre pădure primite, trebuia să achite 347 600 lei prețul terenului, 22 477 lei coeficientul de rentă și 28 920 lei spese de măsurătoare⁸³, ceea ce ridica de fapt prețul pe iugăr cu încă 13,71% față de cel stabilit prin hotărâre.

Pe de altă parte, sătenilor le-a fost impusă obligația de a-și borna proprietățile cu pietre de hotar pentru a preîntîmpina eventualele încălcări ale loturilor de către vecini. Livrate, uneori, la prețuri de speculă, aceste pietre de hotar au constituit sarcini suplimentare împovăratore pentru împrumutarii, aducînd în același timp profituri importante furnizorilor lor⁸⁴. În multe comune ale țării, sătenii au reacționat față de această măsură prin neplata lor. La 9 iulie 1931, consilierul agricol al județului Năsăud atrăgea atenția directorului general al Direcției Reformei agrare, Ion Fianu că, în condițiile cînd mulți săteni nu-și puteau plăti nici taxa de măsurătoare, aceștia refuzau să avanseze banii pentru plata bornelor, astfel că aici întreaga operație de bornare devenea oportună numai dacă s-ar fi realizat fără plată⁸⁵.

În afară de aceste taxe, aplicarea reformei agrare a fost însoțită și de altele stabilite ad-hoc care intrau în folosul comunelor sau uneori erau însușite de cei ce le instituiau. Ele erau stabilite la inițiativa autorităților locale sau județene și, nefiind acoperite de vreun text de lege,

⁸¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932.

⁸² Vezi M. Maievschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale, 1914—1944*, București, Editura Științifică, 1957, p. 89—90.

⁸³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Satu Mare, dosar 360/1932—1933, f. 6.

⁸⁴ Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaților”. Ședința din 3 martie 1927, p. 1655; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 95/1935,

⁸⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 30/1931—1932, f. 307.

nu apar peste tot acolo unde s-a operat improprietărirea. În comunele plasei Podgoria (judetul Prahova), de pildă, sătenilor le-a fost impusă suma de 90 lei pentru fiecare hectar primit în proprietate, deosebit de celelalte obligații cu caracter legal⁸⁶. Ministerul de Interne atrăgea atenția, prin Direcția comunală, prefectiilor, cu ordinul nr. 108.039 din 22 august 1923, asupra faptului că unii dintre ei, obligându-i ilegal pe cei improprietăriți la plata unei sume suplimentare de 100 lei la pogon pentru construcții școlare, determinau refuzul multora dintre ei de a achita prețul lotului. Aceste pretenții — se consemna în ordin — împiedică pe săteni la plata integrală a pământului căci aceora cărora prețul improprietării li se părea prea ridicat nu consimțeau a mai da și taxa de 100 lei de pogon, astfel că refuzau și plata lotului⁸⁷.

Tergiversarea lucrărilor de aplicare a reformei agrare a constituit încă o cauză importantă, poate chiar principală, care a contribuit la sporirea sarcinilor financiare ale țărănimii improprietărite. În anii în care pământul se afla în folosința provizorie a sătenilor și chiar după improprietărirea definitivă, pînă la întocmirea debitelor de plată, țărani au achitat în contul lui arenda anuală.

Prețul anual al arenzii, care în România a avut o valoare ridicată între cele două războaie mondiale, între 5,34% în Bucovina, și 8,94% în Dobrogea din valoarea pământului⁸⁸, a cunoscut și el, la fel ca și cel al pământului, o evoluție în timp cu diferențe în funcție de categoriile de sol și de calitatea lui, de densitatea populației și de alți factori. Pînă în anii crizei, prețul arendeii la hectar a oscilat între 300 și 1 000⁸⁹ lei, cu unele excepții în plus sau în minus⁹⁰. În anii crizei, el marchează o ușoară oscilație, cu tendințe de creștere, pentru ca începînd din 1937 să sporească în mod continuu pînă în anii războiului inclusiv⁹¹. Cercetările întreprinse de Virgil Madgearu și Horia Lupan asupra prețului pământului și arendeii funciare au stabilit un raport invers proporțional între valoarea de circulație și cuantumul anual al arendeii. Astfel, cu cît prețul de vînzare al pământului era mai mic, valoarea

⁸⁶ Vezi „Socialismul” din 1.II.1924.

⁸⁷ Vezi Arh. St. Fălțiceni, fond Prefect. jud. Suceava, Serv. Activ, dosar 8/1921—1924, f. 629.

⁸⁸ Dr. Horia N. Lupan, *Contribuțiuni la studiul rentei solului în România*, în *Studii privitoare la prețuri și rentabilitate în agricultura României*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1936, p. 19.

⁸⁹ G. Ionescu-Sisești, *Structure agraire en Roumanie et production agricole de la Roumanie*, Bucurest, l'Imprimerie „Adevărul” et „Dimineața”, 1924, p. 27; Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 115/1922, f. 56; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Iași, dosar 217/1937—1939, f. 5.

⁹⁰ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Suceava, dosar 53/1933—1934, f. 7, 9; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect jud. Rădăuți, dosar 38/1929, f. 176

⁹¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 30/1931—1932, f. 304—305; Vechiul Regat Generale, dosar 171/1932—1933; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect. jud. Rădăuți, dosar 24/1943, f. 54—58; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940, p. 36.

arenzii reprezenta un procent mai ridicat din totalul acestuia⁹² și invers. Media calculelor lor impune observația că, acolo unde improprietărea definitivă s-a aplicat cu o întârziere de peste 14 ani de la votarea legilor agrare, sătenii au acoperit numai prin arenzile anuale prețul stabilit de instanțe și că, într-o serie de regiuni ale țării, această acoperire s-a făcut într-un timp și mai scurt. Cum improprietărea s-a tergiversat în multe localități ale țării⁹³, aceste sarcini au apăsât asupra multor țărani și comune.

Într-o măsură însemnată s-a răsfrînt negativ asupra țărănimii și întârzierea întocmirii debitelor de plată. În 1938, de pildă, în județul Arad, lucrările de improprietărire erau aproape terminate, dar debitele fuseseră întocmite numai în proporție de 65% la terenuri cultivabile, pășuni și păduri atribuite țăranilor și de 20% la loturile de casă⁹⁴. La 18 octombrie 1942 în județul Alba debitele de plată erau întocmite numai pentru 71,50% din moșiile expropriate⁹⁵. Asemenea întârzieri se întîlnesc în anii războiului în multe alte județe ale țării⁹⁶. Serviciul agricol al județului Arad remarca în 1938 că în județ, din cauza întocmirii debitelor cu întârziere, improprietării plățiseră un preț aproape dublu pentru pămîntul primit⁹⁶. La sfîrșitul anului 1939 prefectul de Alba raporta Rezidentului regal al Ținutului Mureș că în județ existau cazuri cînd anuitățile se majoraseră cu încă 50% pentru motivul că Administrația financiară calculase dobînzii cu întârziere, cu toate că legea agrară nu prevedea o asemenea măsură⁹⁷.

Dar definitivarea lucrărilor de improprietărire și neîntocmirea la timp a debitelor se răsfrîngeau, în același timp, negativ și asupra bugetului statului din care se finanța exproprierea, fără a se recupera pe de altă parte debitele de improprietărire. În multe județe ale țării debitele neîntocmite valorau zeci de milioane de lei. Astfel, în județul Arad în 1938 ele erau de circa 65 milioane⁹⁸; în județul Alba în 1942 de peste 35 milioane lei⁹⁹. Directorul Serviciului agricol al județului Arad calculase că la cele 65 milioane lei debite de plată neîntocmite dobînda de 5% ce o putea aduce această sumă producea statului anual o pierdere de 3 250 000 lei¹⁰⁰.

⁹² Vezi Dr. Horia N. Lupan, *op. cit.*, p. 15—18; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 36.

⁹³ Vezi Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă jud. Gorj, dosar 3557/1943.

⁹⁴ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 22/1938—1939.

⁹⁵ Arh. St. Alba Iulia, fond Camera agricolă jud. Alba, dosar 3/1942, f. 273.

⁹⁶ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mehedinți, dosar 67/1930—1942; jud. Buzău, dosar 15/1925—1943, f. 13, jud. Argeș, dosar 14/1923—1945, f. 31, 41, 117, 149, 212, 220; jud. Dimbovița, dosar 268/1943, f. 10; Ardeal, Generale, dosar 49/1940—1946, f. 6—15.

⁹⁷ Idem, jud. Alba, dosar 75/1931—1942, f. 116.

⁹⁸ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 7/1934, f. 43—44; 22/1938—1939.

⁹⁹ Arh. St. Alba Iulia, fond Camera Agricolă jud. Alba, dosar 3/1942, f. 273.

¹⁰⁰ Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol, jud. Arad, dosar 22/1938—1939.

O parte însemnată a țărănimii a suportat cheltuieli importante în contul împrumutării prin împrumuturile contractate cu dobânzi ridicate, uneori uzuare, în dorința de a plăti cit mai repede debitele asupra pământului¹⁰¹.

Așadar, prețul de împrumut, majorat printr-o serie de taxe adiționale, unele legale, altele nu, au făcut ca suma globală ce trebuia s-o plătească țărănimea împrumutată să se ridice cu mult peste cea inițial stabilită.

Exproprierea și împrumutarea constituiau acte de natură juridică, potrivit cărora, prin intermediul statului, țărani cultivatori de pământ cumpărau loturi din pământul expropriat (legea agrară din Vechiul Regat — art. 77; Bucovina — art. 61; Transilvania — art. 91). Principala clauză înserată în contractul de cumpărare era obligația noului proprietar de a achita prețul terenului dobândit în conformitate cu detaliile legii¹⁰². Deși legiuitorul declara că „în principiu, plata pământului se va face în momentul intrării în posesie” (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 143), vânzarea se făcea, cel puțin parțial, pe credit.

S-a estimat, în baza antecalculației, că țărănimea urma să plătească pentru cele 5 889 709 hectare expropriate o sumă globală de 10 849 289 162 lei¹⁰³, ceea ce revenea la 1842 lei în medie de hectar. Pe măsură ce moșiile erau expropriate, statul a început să avanseze proprietarilor sumele ce le reveneau. Chiar din primii ani de după legiferarea reformei, bugetul a avut de suportat sarcini însemnate în această direcție. Titlurile de rentă amortizabilă în 50 de ani, pe care statul le dădea proprietarilor expropriați, grevau bugetul numai pentru Vechiul Regat cu circa 700 milioane lei anual¹⁰⁴.

Pentru acest considerent, ca și pentru alte cauze, statul a încercat, prin organele sale județene, începând din 1922, să determine pe țărani ca, odată cu distribuirea loturilor, aceștia să achite integral prețul lor. De la cei ce n-ar fi putut avansa întreaga sumă trebuia — conform instrucțiunilor Ministerului Finanțelor din 5 octombrie 1922 — să se obțină 75 sau 50% și în nici un caz mai puțin de 25% din valoarea lotului. Autoritățile aveau sarcina de a se interesa de starea materială a țărănilor insolvabili, care urmau a fi ținuți într-o evidență strictă a acestora. Pentru a determina pe țărani la plata imediată, s-a dispus ca titlurile de împrumut să fie împărțite numai

¹⁰¹ Vezi Dr. Nicolae Cornățeanu, *Problema datoriilor agricole*, București, Lucefărul. S.A.R., 1931, p. 4—5; Șt. Antim, *Problema rurală. Exproprierea. Datoriile agricole*, București, 1932, p. 45.

¹⁰² Vezi Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiurile române și străine*, București, Tipografia „Bucovina”. I, E. Torouțiu, 1943, p. 103—104.

¹⁰³ Vezi A. Nasta, *Reforma agrară și problema agricolă a viitorului*, București, 1926, p. 6.

¹⁰⁴ „Buletinul agriculturii”, București, an. III (1922), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 28.

acelor împroprietării care achitau întreaga sumă¹⁰⁵. Astfel, date fiind nevoile financiare ale statului, agricultorul nu era încurajat să utilizeze capitalul în investiții agricole, ci nevoit să achite prețul lotului, din cauză că adeseori erau preferați la împroprietărire îndreptățiții care îl plăteau în întregime, ca și cei ce dădeau o cotă mai mare din total la punerea în posesie pe loturi.

S-a afirmat că imediat după primul război mondial, țărănimea, beneficiind de avantajul unor prețuri relativ mari la vânzarea produselor agricole, a acumulat din comercializarea acestora sume cu care ar fi putut achita o parte însemnată din prețul împroprietăririi¹⁰⁶. Chiar dacă aserțiunea este parțial valabilă, trebuie avut în vedere că cea mai mare parte din acest capital a fost investit în refacerea gospodăriilor distruse de război. „Tezaurizarea numerarului de către locuitorii de la sate — scria Mircea Bădăreu, la câțiva ani după votarea legilor agrare — constituie una din acele legende care și-au trăit traiul. Cei ce vin în contact cu țăranul, cei ce trăesc la țară, știu, din contră, că, în afară de unele regiuni din imediata vecinătate cu marile orașe, agricultorul rural este cu desăvârșire lipsit de numerar. Puținii bani pe care unii dintre ei i-au acumulat imediat după încheierea păcii au fost întrebuințați mai ales pentru achiziționarea de vite și uneori pentru cumpărarea de pământ”¹⁰⁷.

Pe de altă parte, sumele obținute pe această cale nu au putut fi avansate în contul pământului pentru motivul că, în marea ei majoritate, țărănimea nu fusese definitiv împroprietărită. Afirmatia că acumularea în mâinile țărănimii a unor sume atât de importante încît să o facă de la început capabilă să-și achite loturile nu avea o bază reală. Dovadă că mulți dintre sătenii au făcut apel la instituțiile de credit începînd chiar din acești ani. Pentru a achita prețurile loturilor de împroprietărire, țăranii au fost nevoiți, începînd din primii ani de aplicare a reformei, să se împrumute la bănci și cămătari, în condiții oneroase. În unele județe, ca în Mehedinți, în dorința de a deveni cît mai curînd proprietari, sătenii au contractat credite de la diferite bănci, uneori, cu dobînzî de 100%¹⁰⁸. *Presă comunistă — și nu numai ea* — sublinia încă din 1924 acest aspect care ducea o dată cu împroprietărire la trecerea unor țărani de sub exploatarea moșierilor sub cea a băncilor creditoare¹⁰⁹. Suma globală împrumutată de noii proprietari de la stat prin vinderea pămînturilor pe credit sau de la bănci

¹⁰⁵ „Buletinul agriculturii”, București, an III (1922), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 28—29; Arh. St. Fălticeni, fond Prefect jud. Suceava, Serv. Adtiv, dosar 17/1924—1925, f. 139.

¹⁰⁶ Vezi Leon Proca, *op. cit.*, p. 33—34.

¹⁰⁷ Mircea A. Bădăreu, *op. cit.*, p. 85—96.

¹⁰⁸ „Socialismul” din 9.II.1924.

¹⁰⁹ Idem, din 20.II. și 10.IX.1924.

și particulari pentru plata loturilor a fost stabilită ca depășind 6 miliarde lei ¹¹⁰.

Încercările Ministerului de Finanțe întreprinse în anii 1922—1925 pentru a încasa integral prețul loturilor de împrumut n-au dat însă rezultatele scontate. Quantumul sumelor realizate de stat din vinderea pământurilor către săteni a fost mic și, începînd din 1925, a înregistrat chiar o descreștere simțitoare ¹¹¹. Cauza trebuie căutată, pe de o parte, în incapacitatea de plată a multor țărani, iar pe de altă parte, în ritmul lent de definitivare a împrumutului în multe localități ale țării.

În unele sate, în primii ani de aplicare a reformei agrare, sub influența mișcării muncitorești, care susținea cauza țărănimii, precum la Fintinele, Topile Valea Seacă, Sodomeni, Stroești, Costești (județul Baia) s.a. țărani au refuzat să achite prețul pământului, solicitînd distribuirea lui în mod gratuit sau condiționînd plata de o împrumut care să satisfacă pe toți îndreptățiii cu loturi de întineri maxime ¹¹². Ulterior, refuzurile sătenilor, motivate de diferite cauze concrete din localitatea respectivă, se înscriu și ca încercări ale acestora de a lega de plata pământului rezolvarea chestiunii împrumutului tuturor țăranilor.

Criza economică din 1929—1933 a îngustat și mai mult, în raport cu perioada stabilizării relative a capitalismului, posibilitățile de plată ale țăranilor. Față de numeroasele intervenții ale sătenilor, ale comunelor și ale autorităților județene, Ministerul Finanțelor s-a văzut nevoit la 14 iulie 1932 să dispună aplicarea dispozițiilor art. 143 și 145 din legea agrară pentru Vechiul Regat și asupra împrumuturilor din celelalte provincii, admitînd ca termenul de plată să fie prelungit și aici de la 10 ani la 20 ani, cu condiția ca împrumutul să achite inițial cel puțin 20% din prețul terenului ¹¹³. De această dispoziție au beneficiat, în general, toate comunele care au făcut apel la ea ¹¹⁴.

Numărul anuităților, mărit la 20, deși a contribuit pe moment la o ușurare a condițiilor de plată, rămînea totuși mic față de capacitatea

¹¹⁰ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Editura Academiei, Republicii Populare Române, 1956, p. 81—82.

¹¹¹ Arh. St. București, fond Comitet agrar, Generale, dosar 10/1925, f. 2, 9—11; Arh. St. Fălțiceni, fond Prefect. jud. Suceava, Serv. Activ, dosar 17/1924—1925, f. 94, 139, 142 și 275; „Monitorul Oficial” nr. 69 din 27 martie 1925.

¹¹² Arh. St. Fălțiceni, Prefect. jud. Suceava, Serv. Activ, dosar 1/1919—1923, f. 75; 8/1921—1924, f. 621.

¹¹³ Vezi Circulara Ministerului de Finanțe către Administrațiile Financiare din Ardeal, Jurnal nr. 211.715 A.V. din 14 iulie 1932. Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921 Vechiul Regat Generale, dosar 168/1932, f. 13; jud. Odohe, dosar 62/1932, f. 5; jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 10; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect. jud. Rădăuți, dosar 23/1932, f. 103.

¹¹⁴ Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bihor, dosar 483/1936—1937, f. 72; jud. Mureș, dosar 552/1935, f. 1—2; jud. Sălaj, dosar 461/1936—1937, f. 61; jud. Someș, dosar 305/1934—1936, f. 6; 441/1936—1938, f. 1—2, 4.

țăranilor de a le acoperi. Păstrarea aceluiași număr de anuități în Vechiul Regat, unde lotul de împroprietărire era mai mare, agrava aici mai mult decât în Transilvania disproporția dintre capacitatea de plată și sarcinile anuale impuse asupra loturilor. La 11 mai 1934 Serviciul agricol Constanța raporta Direcției Reformei Agrare că multe comune de aici, aflindu-se, datorită debitelor mari, în imposibilitate de a realiza bugetul islazurilor pentru a-l întreține și a-l ameliora, nu și-au plătit anuitățile decât în parte, iar comunele încărcate cu debite exagerate n-au achitat aproape nimic din valoarea lor¹¹⁵. Anuitatea satului Grozești, comuna Oituz (județul Bacău), de pildă, era de 42.330 lei în timp ce veniturile realizate de pe cele 150 hectare permise de la generalul Eremia Grigorescu erau de numai 19 020 lei. În 1935 sătenii din Grozești acumulasera restanțe la plata anuităților și speselor de măsurătoare de circa 200 000 lei¹¹⁶.

Nici în celelalte provincii situația nu se ameliorase prea mult prin noile măsuri, astfel că existau comune ale căror restanțe continuau să se mențină ridicate. În primăvara anului 1935, comuna Udești (județul Suceava), la anuitatea de 56 605 lei pentru cele 75 hectare pășune, înregistra o restanță de 163 269 lei, iar comuna Brăiești din același județ avea la o anuitate de 28 392 lei o restanță de 111 782 lei¹¹⁷. Sătenii din Daia Română (județul Alba) plățiseră în contul celor 2 382 612 lei debite la prețul pădurii și spese de măsurătoare pînă în 1938 doar o sumă de 40 000 lei¹¹⁸.

Sătenii au încercat să obțină noi prelungiri în timp pentru plata loturilor individuale, pășunilor sau pădurilor, solicitînd termene de 30, 40 și chiar 50 de ani și aplicarea dispozițiilor din 1932 și asupra sumelor ce le datorau cadastrului¹¹⁹. Nefiind acoperite de un text de lege, cererile de asemenea natură au fost sistematic respinse. În cazurile rare cînd Ministerul Agriculturii a dat aviz favorabil, precum în 1932 pentru reducerea speselor de măsurătoare ale locuitorilor din Botiza (județul Maramureș)¹²⁰ și în 1938 pentru 29 comune ale județului Caraș, împroprietărite cu pășuni și păduri de la Comunitatea de Avere, cărora li s-au radiat total debitele¹²¹, s-a avut în vedere situația cu totul specială a sătenilor de aici. Singurul caz întîlnit în arhive privitor la prelungirea termenului de plată pe 30 de ani se referă la

¹¹⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Constanța, dosar 586/1933—1936, f. 37. 40.

¹¹⁶ Idem, dosar 124/1934—1937, f. 8; vezi și jud. Gorj, dosar 274/1936—1939, f. 8.

¹¹⁷ Idem, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 32.

¹¹⁸ Idem, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34, 36—37.

¹¹⁹ Idem, dosar 332/1936—1942, f. 36—37; jud. Bacău, dosar 124/1934—1937, f. 8; jud. Maramureș, dosar 211/1932, f. 19 și 24; jud. Neamț, dosar 7/1922—1924, f. 137; 136/1940—1941, f. 90 și 100; jud. Suceava, dosar 66/1934, f. 1.

¹²⁰ Idem, jud. Maramureș, dosar 211/1932, f. 19, 24.

¹²¹ Idem, jud. Caraș, dosar 178/1938—1939, f. 1, 8—10, 15—18, 27 și 56.

comunele Buhalnița, Bistricioara, Ceahlău, Călugăreni, Farcașa, Galu și Hangu (județul Neamț), improprietărite cu 4 507, 9 975 hectare pășuni din domeniul lui M. D. Sturza. Improprietărite definitiv la începutul anului 1940, comunele plățiseră numai pînă în 1932 arendă în contul terenului de 778 250 lei. La întocmirea debitelor, totalul lor se ridica la 14 199 222 lei. Cum nici în 1940 sătenii nu intraseră de fapt în stăpînirea terenului, Ministerul Agriculturii a dispus eşalonarea ratelor în 30 de ani, ca o măsură menită a ușura posibilitățile de plată ale acestora¹²².

De cele mai multe ori însă, prelungirea termenului de plată s-a soldat cu rezultate contrarii celor scontate de inițiatorii acestei măsuri. Casa Centrală a Improprietării avea dreptul, consacrat de legile agrare, ca în caz de neplată a patru rate semestriale din prețul pămîntului, să deposedeze pe cale administrativă pe cei insolvăbili, după o somație de 30 de zile, prin punerea în întîrziere ori judecată, fără îndatorirea de a urmări în prealabil încasarea ratelor, în urma căror acte pămîntul intra în patrimoniul statului (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 141 ; Transilvania — art. 133). Cum improprietărirea era un act realizat în baza unei hotărîri judecătorești, pentru a evita abuzurile generate de deposedarea pe cale administrativă, ministerul a dispus ca ea să se realizeze tot prin hotărîre judecătorească¹²³. Dar, deși numărul celor insolvăbili era ridicat, această dispoziție s-a aplicat destul de rar, în practică deposedarea efectuîndu-se mai mult prin urmărirea și scoaterea pămînturilor la vînzare silită, ca în cazurile petrecute în 1936 la Braniștea (județul Botoșani)¹²⁴, în 1938 la Alexandria (județul Teleorman)¹²⁵ și în alte localități. La Alexandria, numărul de 18 al insolvăbililor deposedați prin executarea silită reprezenta un procent destul de ridicat de 10,77% din totalul celor 167 improprietăriți. Nici o informație de arhivă nu ne oferă indicii asupra cauzelor care au făcut ca deposedarea pe cale judiciară să nu ia proporții. Ea ar trebui, credem, căutată în faptul că autoritățile s-au temut de o reacție a maselor rurale față de această măsură care urma să ducă la deposedarea a mii și mii de improprietăriți.

Dacă deposedarea pe cale judiciară și chiar prin vînzare silită este rară, în schimb mijloacele de constrîngere fiscală au abundat la sate. Serviciul agricol al județului Satu Mare raporta în acest sens la 11 martie 1933 Direcției Aplicării Reformei Agrare că la sediile autorităților județene se prezentau zilnic săteni din diferite comune cu reclamații împotriva percepțiilor care le puneau sechestrul pentru neplata

¹²² Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Neamț, dosar 7/1922—1944, f. 137—139; 136/1940—1941, f. 90 și 100.

¹²³ Idem, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34.

¹²⁴ Idem, jud. Botoșani, dosar 162/1936, f. 5.

¹²⁵ Idem, jud. Teleorman, dosar 310/1937—1938, f. 1.

loturilor de cultură și de casă ¹²⁶. În ianuarie 1936, sătenii din Rădeni (județul Botoșani) ¹²⁷ și Hărpia (județul Alba) ¹²⁸ cereau intervenția Ministerului împotriva organelor fiscalului care-i amenințau în plină iarnă cu sechestrul și scoaterea din casă, pentru același motiv.

Cum o parte din pământul primit la împrumut era, în general, scutit de legea urmării, într-o serie de localități ale țării, așa cum reieșea din cercetarea făcută de directorul Serviciului agricol Severin la 3 februarie 1938, Administrațiile Financiare nu puteau să execute pe țărani debitori, întrucât aceștia dispuneau de minimum de pământ și de alte obiecte scoase de sub prevederile sechestrului ¹²⁹. Singura posibilitate de acțiune a organelor fiscalului era în asemenea situație încheierea actelor de insolvență și propunerea de anulare a debitului, în urma cărora împrumutul rămânea cu terenul, iar statul în imposibilitate de a recupera cel puțin prețul împrumutării ¹³⁰.

Începând cu perioada crizei au fost scoase la vânzare silită numeroase proprietăți aparținând sătenilor cumpărători prin intermediul obștiilor. Astfel, în 1931 au fost vândute silit averile membrilor obștiilor „Cervicești” din comuna Capul Cîmpului, „Tăranul” din Darabani și „Scarlat Vîrnăv” din Suhăruș, toate din județul Dorohoi ¹³¹; în 1938. cele ale obștii de cumpărare „Înfrățirea” din Andrieșeni (județul Iași) ¹³² și ale Societății Cooperative Șomănești (județul Gorj) ¹³³ ș.a.

După aproape două decenii de la votarea legilor agrare, mulți săteni continuau să rămână debitori pentru pământurile primite. În fața imposibilității de încasare a debitelor, la 1 aprilie 1940 a fost emisă legea pentru lichidarea datoriilor din exerciții închise (arierate) dintre stat, diverse autorități, instituții publice și particulare ¹³⁴, potrivit căreia datoriile particularilor către stat, provenite din împrumut, urmau a fi plătite cu titluri de rentă de expropriere socotite la valoarea nominală (art. 17). Practic, această ușurare nu a servit sătenilor, întrucât ei nu dispuneau de capital pentru a-și achita în întregime debitele. Marea majoritate a comunelor debitoare, lipsite de fonduri cu care să-și poată procura titluri de rentă în cantitatea necesară acoperirii întregului debit, — raporta la 25 mai 1940 Rezidența Ținutului Mureș Ministe-

¹²⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Satu Mare, dosar 450/1930, f. 7.

¹²⁷ Idem, jud. Botoșani, dosar 162/1936, f. 1.

¹²⁸ Idem, jud. Alba, dosar 332/1936—1942, f. 36—37.

¹²⁹ Idem, jud. Odorhei, dosar 123/1938—1939, f. 2; jud. Severin, dosar 500/1938—1939, f. 22—23.

¹³⁰ Idem, jud. Severin, dosar 500/1938—1939, f. 22—23.

¹³¹ Idem, jud. Dorohoi, dosar 43/1931, f. 2, 4 și 7.

¹³² Idem, jud. Iași, dosar 106/1938—1939, f. 4, 9—10.

¹³³ Idem, jud. Gorj, dosar 311/1937—1938, f. 2—3.

¹³⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 78 din 1.IV.1940.

rului Agriculturii — nu vor profita cu nimic din avantajul creat, rămânând și mai departe copleșite de debite restante. În cel mai bun caz — continua raportul — vor beneficia comunele mai înstărite care, dispunând de mijloace financiare suficiente, nu ar fi avut nevoie de înlesnirile acordate ¹³⁵.

Din cauza sarcinilor mari de plată impuse adeseori asupra pământului, unii țărani împroprietăriți cu loturi de cultură și casă și chiar comune care primiseră pășune sau pădure, în special din Transilvania, s-au văzut nevoiți să renunțe la ele. Este cazul multor săteni și comune din județul Făgăraș ¹³⁶, a unor țărani din comuna Betești (județul Odorhei) ¹³⁷, a comunelor Breazova (județul Hunedoara) ¹³⁸ Cristur (județul Odorhei) ¹³⁹, a numeroase comune din județul Bihor ¹⁴⁰, a comunelor Glod, Slătioara, Leordina și Cuhea (județul Maramureș) ¹⁴¹, Noian (județul Sălaj) ¹⁴² ș.a., toate acestea din urmă împroprietărite cu păduri sau pășune. Consiliul comunal al comunei Breazova (județul Hunedoara) motiva în declarațiile de renunțare din 9 iulie 1931 și 7 mai 1932 că prețul de 400 lei pe iugăr la cele 200 iugăre pădure primite la o depărtare de 30 km de sat, totalizând împreună cu taxa de amenajare, măsurătoare, pază ș.a. 132 000 lei, nu putea fi acoperit din exploatarea ei iar sătenii nu dispuneau de alte mijloace pentru a-l plăti ¹⁴³. Comuna Cristur (județul Odorhei) împroprietărită la Archita cu 340 iugăre de pădure la prețul de 1 200 și 2 000 lei iugărul, considera că exploatarea ei devenea nerentabilă căci cheltuielile de transport pînă la ea pentru cei 25 km distanță ar fi anihilat veniturile realizate din vinderea materialului lemnos, fără a se fi putut acoperi și anuitatea de 90 000 lei, plus speșele de măsurătoare și paza de 12 000 lei anual ¹⁴⁴.

Data fiind situația specială din Țara Motilor, unde pînă în primăvara anului 1929 comunele nu fuseseră încă împroprietărite, Ministerul agriculturii a decis la 19 aprilie 1929 să se instituie o comisie specială în județul Bihor pentru a analiza necesitatea de pășune ale acestora, iar prin decizia nr. 2211 din 29 aprilie același an să se împartă comunelor poienile și golurile de munte pe care ele le folosiseră sub diverse forme pînă atunci. S-au distribuit astfel celor 59 comune avizate din plasele

¹³⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dosar 75/1931—1942, f. 44.

¹³⁶ Idem, jud. Făgăraș, dosar 197/1938, f. 8.

¹³⁷ Idem, jud. Odorhei, dosar 144/1939, f. 5.

¹³⁸ Idem, jud. Someș, dosar 78/1931—1933, f. 44.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Idem, jud. Bihor, dosar 161/1931—1932, f. 251.

¹⁴¹ Idem, jud. Maramureș, dosar 238/1933, f. 3—6; 284/1935—1936, f. 59.

¹⁴² Idem, jud. Sălaj, dosar 461/1937, f. 197.

¹⁴³ Idem, jud. Someș, dosar 78/1931—1933, f. 44.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

Vaşcău și Beiuș 9 114 iugăre goluri de munți și 7 504,218 iugăre păduri în jurul lor¹⁴⁵. În toamna anului 1931, însă, prefectul județului raporta Ministerului Agriculturii că în comunele în cauză împroprietărirea realizată devenise un motiv de agitație întrucât sarcinile anuale impuse asupra pășunilor distribuite lor depășeau sumele pe care moșii le plăteau în calitate de arendași pînă la împroprietărire. Tocmai pe acest considerent, locuitorii din Țara Moșilor au intervenit la prefectură pentru a se restabili situația de dinaintea aplicării reformei agrare, angajându-se să renunțe la calitatea de proprietari în schimbul celei de arendași ai statului. În urma aprobării date de ministrul agriculturii G. Ionescu-Sisești, în noiembrie 1931 statul le-a reluat terenurile comunelor Pietroasa și Budureasa¹⁴⁶. La 21 decembrie 1931, deputatul Zamfir Apostol a revenit cu un discurs în Cameră asupra aplicării hotărîrii din noiembrie 1931 a ministrului asupra tuturor comunelor din județ care revendicau anularea debitelor¹⁴⁷.

Cu toate dificultățile izvorîte din neputința sătenilor de a-și achita loturile de împroprietărire, aceștia au reușit să plătească pînă în 1937 o sumă de 3 miliarde lei din totalul de 6,2 miliarde lei ce le fuseseră puse în sarcină¹⁴⁸. Astfel, în urma exproprierii, moșierimea a acumulat sume importante în contul pămîntului. Numeroși mari proprietari sau instituții au fost despăgubiți cu valori care se ridicau la cifre de ordinul zecilor de milioane de lei și uneori chiar la mai mult. Astfel, Mendel Farkaș a primit pentru cele 7 712 iugăre pădure din județul Mureș 15 650 148 lei¹⁴⁹; Domeniile Coroanei au fost despăgubite numai pentru cele 7 616, 3 900 hectare expropriate la Segarcea (județul Dolj) cu 25 737 370 lei, plus alte 479 907 lei pentru „ecarete” și ferme¹⁵⁰; „Universitatea” sătească din Sibiu a beneficiat de 32 437 748,51 lei pentru cele 20 303, 2 000 hectare pădure și pășune¹⁵¹; Epitropiei Civile a Spitalului Sf. Spiridon din Iași pentru cele 36 688, 8 326 hectare expropriate în diferite județe din Moldova i-au fost plătite 84 754 053 lei¹⁵², lui Marius Ruspoli i-au fost date 100 010 720 lei în contul moșiilor Vameș și Slobozia Conachi (județul Covurlui)¹⁵³.

Pentru a despăgubi pe moșierii expropriați statul român a fost nevoit să suporte sarcini însemnate. Valoarea nominală a împrumu-

¹⁴⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bihor, dosar 161/1931--1932, f. 107 și 112.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 251.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 236—237, 251—252.

¹⁴⁸ M. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90.

¹⁴⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureș, dosar 3403/1932—1935, f. 343.

¹⁵⁰ *Idem*, jud. Dolj, dosar 11/1922—1937, f. 27.

¹⁵¹ *Idem*, jud. Sibiu, dosar 256/1933—1940, f. 30—31, 225, 256.

¹⁵² *Idem*, jud. Iași, dosar 59/1931—1932, f. 64—65.

¹⁵³ *Idem*, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 47, 62.

turilor interne speciale, lansate în 1922 pentru plata despăgubirii moșierilor expropriați, a fost de 15 miliarde lei. În contul acestor împrumuturi s-au emis pînă la izbucnirea celui de al doilea război mondial rente în valoare de 8 970 milioane lei¹⁵⁴.

Încă din timpul legiferării reformei agrare s-a ridicat chestiunea folosirii capitalului transferat de la țărani spre moșieri în urma exproprierii. Garoflid, răspunzînd doctorului Ion Simpălean în ședința din 3 martie 1921 a Senatului, remarcă faptul că intenția legiuitorului a fost aceea de a se da posibilitatea întrebuițării capitalului în industrie pentru a se realiza de pe urma lui o rentabilitate sporită¹⁵⁵. Mai tîrziu, cînd problema suprapopulației agricole s-a pus cu acuitate, speranța plasării rentei de expropriere în industrie a fost legată și de asigurarea posibilităților de lucru a brațelor de muncă disponibile, din ce în ce mai numeroase¹⁵⁶.

Cercetările întreprinse nu permit a se trage concluzii asupra folosirii capitalului provenit de pe urma exproprierii. Fără îndoială că o parte din el, în mod special cel intrat în mîinile unor proprietari sau instituții străine, au fost scoase din țară și că o altă parte rămasă în interior a fost plasată în industrie, dar proporția și consecințele lui asupra acestei ramuri a economiei naționale sînt greu de stabilit. A. Frunzănescu scria în 1939, deci la două decenii după legiferarea reformei agrare, că singurele întreprinderi care s-au bucurat de atenția capitalului provenit din expropriere au fost morile și că, în afară de acestea, în jurul Bucureștiului s-au înființat sute de ferme pomicole care aveau mai mult un caracter de agrement și mai puțin de producție¹⁵⁷. M. Maievschi consideră, fără a ne exemplifica măcar printr-un singur caz afirmația sa, că despăgubirile au constituit o sursă serioasă de formare a capitalului din industrie¹⁵⁸.

Dacă plasamentul capitalului în industrie este în general extrem de greu de descoperit, contribuția lui generală la dezvoltarea capitalismului la sate, indicată de unii autori¹⁵⁹, reiese în relief atunci cînd cercetăm inzestrarea gospodăriilor mari și sistemul de exploatare a acestora în comparație cu perioada antebelică.

În concluzie, legiuitorii reformei agrare din 1918—1921 au stabilit principiul exproprierii și împrumutării cu despăgubire. Sarcinile pecuniare înscrise în textele decretelor și legilor agrare pe care le

¹⁵⁴ M. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90.

¹⁵⁵ „Dezbaterile Senatului”, Ședința din 3 martie 1921, p. 579; Vezi și G. Cipăianu, *Înfrîngerea reformei agrare asupra producției agricole* (Sporirea producției agricole), București, 1921, p. 9.

¹⁵⁶ A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 152.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 154.

¹⁵⁸ N. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90

¹⁵⁹ *Ibidem*.

aveau de suportat țărani reprezentau valori cu mult mai mici decît valoarea comercială a terenului primit la împrîprietărire. Acestora însă li se adăugau o serie de taxe suplimentare determinate de aplicarea operațiilor pe teren.

Tergiversarea lucrărilor de împrîprietărire definitivă în multe localități ale țării au obligat pe țărani, conform normelor stabilite, să achite în contul pămîntului prețul anual al arenzii care a depășit adeseori pe cel de împrîprietărire.

Moșierimea a beneficiat însă de plata integrală a pămîntului pe care a finanțat-o statul, ceea ce i-a permis să investească parte din sumele primite în dezvoltarea agriculturii sau a industriei.

L'INDEMNITÉ D'EXPROPRIATION ACCORDÉE AUX PROPRIÉTAIRES
ET LE PRIX PAYÉ PAR LES PAYSANS POUR LES TERRES QUI LEUR
FURENT ATTRIBUÉES CONFORMÉMENT AUX LOIS AGRAIRES
ROUMAINES DE 1918—1921

RÉSUMÉ

Les partis politiques bourgeois, en Roumanie, à la fin de la première guerre mondiale, ont inscrit dans leurs programmes l'expropriation des grands domaines fonciers à partir d'une certaine superficie laissée aux anciens propriétaires, et la distribution des terres expropriées aux paysans. Cette réforme fut réalisée par une série de décrets-lois et de lois de 1918 à 1921. En vertu de ces textes législatifs une indemnité fut accordée aux propriétaires expropriés sous la forme de litres de rente portant un intérêt de 5%. Quant aux paysans auxquels ses terres furent attribuées, ils furent astreints à rembourser à l'Etat 50% du prix payé à l'ancien propriétaire.

Le montant de l'indemnité fut fixé par des commissions qui, selon la loi, devaient prendre en considération la valeur de la terre expropriée. En fait, pour les territoires avant appartenu à la Roumaine avant 1918, ces commissions ont pris en considération le prix du fermage payé avant la guerre pour un hectare de la même catégorie dans la région respective, et elles multiplièrent ces prix par 40 pour les terrains labourables et par 30 pour les pâturages. En Transylvanie, un autre système fut appliqué: les commissions ont tenu compte de tous les éléments possibles d'évaluation, sans être limitées par un coefficient déterminé du fermage.

Pour venir en aide aux paysans, l'Etat a pris à sa charge 50% de l'indemnité d'expropriation.

Si les dispositions inscrites dans les lois agraires avaient été rigoureusement respectées, le montant de l'indemnité aurait été inférieur à la valeur vénale de la terre expropriée. Cependant, dans de nombreuses régions, les commissions d'évaluation ont fixé des prix supérieurs à la valeurs vénale et en disproportion avec les possibilités de paiement des paysans. En outre les paysans ont eu à faire face aux frais d'arpentage. Ils ont dû aussi payer des impôts pour que l'Etat puisse acquitter aux propriétaires expropriés la quote-part de l'indemnité qu'il avait prise à sa charge.

Ces obligations furent tellement lourdes que les paysans auxquels des terres provenant de l'expropriation furent attribuées se trouvèrent dans une situation fort difficile. C'est pourquoi vingt ans après, dans maintes régions, ils n'avaient pas encore intégralement payé leur dette. Durant la deuxième guerre mondiale, nombreux furent les villages où les paysans figuraient encore dans les registres des percepteurs pour le paiement des lots de terre qu'ils avaient reçus en 1919—1922.

Quant aux grands propriétaires fonciers, ils ont obtenu des sommes considérables pour la partie de leurs biens qui avait été expropriée. Ils ont investi ces somme soit dans les terres qu'ils avaient conservées, soit dans l'industrie.

PROBLEMA PETROLULUI ROMÂNESC LA CONFERINȚA PĂCII DE LA PARIS DIN 1919 *

DE

GH. BUZATU

Petrolul este unul dintre produsele căruii îi este specifică o „continuitate remarcabilă a utilizării... de-a lungul istoriei”¹. Cunoscut și folosit încă din antichitate, petrolul a fost întrebuințat rînd pe rînd în scopuri militare, ca leac în tămăduirea unor boli ori în luminatul domestic și public, către mijlocul veacului trecut. În tot acest timp, extragerea și prelucrarea țițeiului au constituit „cea mai pacifică industrie”, nimeni nebănuind că „aurul negru” ce se revărsa din adîncurile pămîntului avea „să tulbure într-o zi pacea lumii”².

Descoperirea, în ultimii ani ai secolului trecut, a motorului cu explozie funcționînd pe baza derivatelor extrase din țiței a sporit brusc și considerabil interesul pentru petrol. Toate statele, mari sau mici, s-au preocupat de atunci îndeaproape de aflarea mijloacelor pentru procurarea combustibilului lichid. Pentru stăpînirea resurselor mondiale de țiței a urmat o îndelungată dispută, fățișă și inversunată, îndeosebi între marile puteri capitaliste, pentru care posesiunea „aurului negru” a reprezentat un important instrument de dominație și izvor de bogăție. În acțiunile lor, guvernele statelor imperialiste au fost sprijinite sau au sprijinit nemijlocit puternicele trusturi petroliere *Standard Oil*, *Royal Dutch-Shell* sau *Anglo Persian Co.*, organizații naționale prin componență și internaționale prin aria intereselor lor. Consecințele disputei mondiale pentru petrol au fost

* Prezentul studiu reprezintă un subcapitol din lucrarea în pregătire *Politica națională a petrolului în România între 1918—1929*.

¹ Jean-Jacques Berreby, *Histoire mondiale du Pétrole*, Paris, Éditions du Pont Royal, 1961, p. 9.

² Francis Delaisi, *Le Pétrole*, Paris, Payot, 1921, p. 35.

resimțite, în decursul secolului nostru, și în domeniul relațiilor internaționale dintre state. Potrivit părerii autorizate a lui Berreby, de la anul 1900 încoace „politica mondială miroase a petrol”³. Această apreciere este reală mai ales dacă ne referim la evenimentele petrecute în anii imediat următori sfârșitului primului conflict mondial imperialist dintre 1914—1918. Atunci disputa mondială pentru acapararea petrolului a înregistrat un caracter extrem de îndârjit, ea influențând direct asupra relațiilor internaționale din perioada respectivă. În acel timp, problema combustibilului lichid s-a aflat în atenția sau a constituit cauza eșecului multor conferințe internaționale chemate să reglementeze organizarea postbelică a lumii⁴: Paris, San Remo, Washington, Geneva, Haga și Lausanne.

În anul 1919, la Conferința păcii, problema petrolului a preocupat intens pe reprezentanții marilor puteri învingătoare prezente la Paris — Franța, Anglia, S.U.A. și Italia. În cursul desfășurării lucrărilor deschise ale areopagului păcii, delegații țărilor victorioase în primul război mondial au abordat mai mult sau mai puțin frontal problema petrolului numai atunci când ea s-a aflat în legătură directă cu unele chestiuni ce făceau obiectul unor dispoziții în tratatele de pace (stabilirea statutului postbelic al regiunilor cunoscute petrolifere, lichidarea intereselor petroliere ex-inamice etc.). În culisele Conferinței păcii din 1919, însă, problema petrolului a jucat un rol bine precizat. Astfel, în acest cadru s-au pus bazele înțelegerii anglo-franceze pentru exploatarea țițeiului în diverse regiuni de pe glob ori s-a remarcat intervenția americană de preintimpinare a realizării vreunui acord petrolier între diversele grupuri internaționale fără participarea lui *Standard Oil*. Înțelegerile făurite sau soluțiile propuse în chestiunea petrolului au fost conforme intereselor puternicelor trusturi internaționale, care au obținut de la guvernele lor să se includă în delegațiile oficiale de la Paris fie adepți de-ai lor, fie reprezentanți proprii sub titlul de „experți”. În aceste împrejurări se înțelege faptul pentru care, la Conferință, acțiunile reprezentanților oficiali ai puterilor capitaliste și cele ale trusturilor s-au desfășurat, în majoritatea cazurilor, *convergent ori s-au completat*. Acest lucru poate fi constatat și în cazul atitudinii adoptată față de România în 1919 de către unii din marii „aliați” ai ei din și de după război — Franța, Anglia și Statele Unite.

*

Conferința care trebuia să procedeze la elaborarea tratatelor de pace ce urmau să fie prezentate de către statele învingătoare în primul război mondial puterilor centrale și aliaților lor și-a desfășurat

³ Jean-Jacques Berreby, *op. cit.*, p. 175.

⁴ Cf. *Petrolul și conferințele internaționale*, în „Viitorul” din 7.XII.1922, p. 1.

lucrările între 12 ianuarie — 28 iunie 1919. Negocierile purtate în capitala Franței s-au desfășurat sub semnul supremației *de jure* și *de facto* a puterilor Antantei (Franța, Anglia, S.U.A., Italia și Japonia). Germania și foștii săi aliați au fost excluși de la tratativele preparatorii. Statelor învinse li s-a recunoscut doar dreptul de a face observații pe marginea tratatelor ce aveau să le fie prezentate, dar Antanta nu era obligată să țină cont de doleanțele lor.

La Conferința păcii din anul 1919 s-au bucurat de un tratament la fel de puțin binevoitor, din partea marilor puteri, și multe dintre statele „aliatate și asociate” ale Antantei. Este vorba de țările mici și mijlocii înregimentate în tabăra victorioasă (între ele și România), cărora partenerii mai puternici din alianță le-au refuzat după încheierea armistițiului să le satisfacă orice pretenții de a participa la lucrările Conferinței, alături de ei, în condiții de deplină egalitate. Aceste țări au fost incluse în categoria statelor cu interese așa-zise „limitate”, spre deosebire de marile puteri cărora sfera de interese li s-a recunoscut ca fiind „generală”. În funcție de această distincție, Conferința și-a desfășurat lucrările. În rolul de organism suprem al ei a fost consacrat *Consiliul celor zece*, alcătuit din șefii de guverne și miniștrii de externe ai celor cinci puteri ale Antantei. Cum însă miniștrii de externe nu participau la toate reuniunile *Consiliului celor zece*, acesta s-a transformat în *Consiliul celor cinci*. Ulterior acesta s-a restrâns la *Consiliul celor patru*, întrucât premierul japonez a hotărât să se retragă de la discuțiile care nu priveau zona Asiei și Pacificului. Apoi, în urma neînțelegerilor intervenite între Italia și puternicii ei parteneri din Antantă, premierul Oriando a părăsit Conferința păcii, iar *Consiliul celor patru* a suferit o nouă restrângere, funcționând un timp ca un *Consiliu al celor trei*, alcătuit din președintele american W. Wilson, premierul britanic Lloyd George și omologul său francez, George Clemenceau, care au devenit adevărații „dictatori” ai tratatelor de pace înminate țărilor învinse⁵.

La Conferința păcii de la Paris reprezentanții marilor puteri au încercat să asigure pentru țările lor dominația politică, economică și militară în diverse regiuni din Europa și din celelalte continente. Pentru atingerea țelurilor urmărite, marii aliați au colaborat îndeaproape ori au fost divizați, de la caz la caz. Ei au urmărit să treacă sub tutela lor chiar și multe dintre țările care în cursul războiului luptaseră în rindurile Antantei — România, Iugoslavia, Polonia ș.a.⁶. Tratatete

⁵ Cf. John Maynard Keynes, *Urmările economice ale păcii*, București, Editura „Viața Românească”, 1920, pp. 24—44. Despre negocierile șefilor Antantei la Paris în 1919, vezi lucrarea fundamentală a interpretului *Consiliului* (Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatres, 24 mars—28 juin 1919*, 2 vol., Paris, 1955)

⁶ Emilian Bold, *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii (1919—1920)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Isteric, tom. XIV, 1968, p. 28.

izvorite de la Conferința păcii au purtat, în consecință, amprenta tendințelor acaparatoare ale marilor puteri capitaliste. Caracterul tratatelor de pace nu a fost diferit de cel al primului război imperialist. Ca un fapt pozitiv trebuie consemnat că sistemul tratatelor de pace din 1919—1920 a reflectat, totuși, și unele procese obiective desfășurate în cursul sau la sfârșitul primului conflict mondial, prin aceea că a sancționat făurirea statului național român unitar, formarea statului cehoslovac și refacerea celui polonez⁷.

La Conferința păcii de la Paris un loc important în cadrul dezbatărilor l-au jucat chestiunile economice. Alături de cele politice, militare sau juridice, acestea au amenințat nu o dată să conducă la o rup-tura a relațiilor dintre foștii aliați din cursul războiului. Fiecare dintre puterile capitaliste învingătoare în 1918 a încercat să-și consolideze pozițiile economice în diverse puncte de pe glob, aceasta fie și cu prețul sacrificării alianțelor politico-militare încheiate între 1914—1918. În vara anului 1919, Vintilă Brătianu și Romulus Angelescu au remarcat că politica economică a marilor puteri la Conferința păcii era dictată „de necesitatea de a avea materii prime și locuri libere de desfacere a produselor”⁸. Între produsele care a reținut în mod deosebit atenția negociatorilor păcii de la Paris s-a aflat și *petrolul*⁹.

Evenimentele petrecute în cursul primului război mondial, cind lipsa combustibilului lichid a pus într-o situație dificilă Antanta la un moment dat, erau încă prea recente pentru a putea fi neglijate, iar aprecierea ultracunoscută a lordului Curzon după care „*aliații au navigat la victorie pe o mare de petrol*” obseda pe toți delegații prezenți la Conferință. „Aurul negru” dovedise în cei câțiva ani ai conflictului mondial că era un produs indispensabil pentru purtarea războiului modern. În plus, posesiunea lui era absolut necesară redresării economice postbelice a tuturor țărilor, iar pentru marile organizații capitaliste se arătase a fi un neprețuit izvor de cîștiguri și un important instrument de dominație economică. În atari condiții apare ca naturală tendința marilor puteri ale lumii capitaliste după anul 1918 de a-și asigura posesiunea unor importante cîmpuri petrolifere pe glob ori cel puțin cantitățile necesare consumului. Conferința păcii s-a dovedit a fi constituit terenul prielnic pentru pertractarea unor importante înțelegeri în domeniul afacerilor petrolifere între delegațiile satelor participante, îndeosebi între cele ale marilor puteri capitaliste, a căror acțiune a fost permanent conjugată cu cea a reprezentanților puternicelor trusturi internaționale, nelipsiți nici ei din capitala Franței în anul 1919. Conferința a venit să consacre definitiv termenul de *diplomație a petrolului*¹⁰, ale

⁷ Emilian Bold, *op. cit.*, p. 29.

⁸ Cf. V. B. și R. A., *Pacea de la Versailles, din punct de vedere economic*, în „Democrația”, nr. 8/1919, p. 446.

⁹ *Ibidem*, p. 446—447.

¹⁰ Cf. Jacques Chastenet, *Histoire de la III-e République*, V, Paris, Hachette, 1960, p. 76.

cărei efecte s-au resimțit cu pregnanță mai ales în cadrul negocierilor din culise. Disputa pentru stăpînirea zonelor petrolifere din lume a izbucnit, însă, adesea și pe față la Conferința între reprezentanții marilor puteri. Așa este cazul celebrei ședințe din 21 mai 1919 a *Consiliului celor trei* în care, la propunerea lui Wilson, s-a dezbătut mult controversata problemă a Siriei. Pe un ton violent, Clemenceau a blamat Anglia pentru „lipsa de cuvînt” a ei. Premierul francez a relevat că, la sfîrșitul anului 1918, consimțise să cedeze Mossulul Angliei, care însă întîrzie să recunoască — în schimb — autoritatea Franței asupra Siriei și să-și retragă trupele din regiunea respectivă. Clemenceau a specificat că o nouă concesiune nu mai poate face, căci „guvernul meu ar fi răsturnat mîine, și eu însumi aș vota împotriva ”lui”¹¹. Președintele Wilson a intervenit pentru a calma spiritele, ceea ce nu l-a împiedicat pe Lloyd George să pretindă lui Clemenceau să prezinte scuze pentru „acuzafia” adusă Marii Britanii cum că nu și-ar fi respectat promisiunile asumate în 1918. Clemenceau a refuzat categoric să satisfacă cererea premierului britanic¹².

Delegația României la Conferința păcii avea să activeze la Paris, așadar, într-un moment cînd lupta dintre marile puteri capitaliste pentru acapararea principalelor resurse petrolifere de pe glob se desfășura cu maximum de înverșunare. În fruntea delegației române se afla însuși Ion I. C. Brătianu, președintele consiliului și ministrul afacerilor externe în cabinetul liberal din decembrie 1918 — septembrie 1919. Încă de la începutul șederii lui la Paris, I.I.C. Brătianu au intrat în conflict cu marii aliați într-o serie de probleme interesînd România — respectarea tratatului secret semnat în august 1916 între țara noastră și Antantă, regimul minorităților, chestiunea reparațiilor de război, a tranzitului etc. În toate chestiunile semnalate, puternicii parteneri din Antantă au încercat să impună României condiții grele, dintre care multe veneau direct în atingere cu însăși suveranitatea ei națională. În fața cererilor aliaților, premierul român a proclamat așa-zisa *politică de rezistență*, care a fost sprijinită în țară de către Partidul Național Liberal și respinsă de toate celelalte partide politice. Linia politică urmată de către I.I.C. Brătianu la Paris a condus, lent dar sigur, la înrăutățirea relațiilor dintre România și marii aliați, care nu admiteau împotrivire la recomandările lor. Ea a sfîrșit prin refuzul României de a-și pune semnătura pe tratatul de pace cu Austria, plecarea premierului român de la Conferință în 2 iulie 1919 și, apoi, prin încordarea la maximum a raporturilor dintre țara noastră și *Consiliul Suprem*¹³.

¹¹ Paul Mantoux, *op. cit.*, II, p. 138.

¹² *Ibidem*, p. 143.

¹³ Pentru detalii asupra atitudinii delegației române la Conferința păcii, vezi: Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, Bookman Associates, Inc., 1962; H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, VI,

După informațiile editate și inedite de care dispunem, problema petrolului s-a aflat în anul 1919 între factorii care au contribuit într-o însemnată măsură la determinarea raporturilor dintre România și puterile Antantei. Acest lucru a fost semnalat, de către unele publicații și diverși contemporani cu evenimentele relatate. Astfel, oficiosul liberal „Viitorul” sublinia în 1920 că, deoarece marii aliați din Apus au urmărit să acapareze petrolul nostru, ei au tratat România la Conferința păcii „aproape ca țară învinsă”¹⁴. Cu alt prilej, același cotidian bucureștean consemna: „Dacă delegația noastră (la Paris — n.n.) ar fi fost mai «culantă» în chestia petrolului, multe ultimatumuri n-am fi primit și multe articole de gazetă injurioase împotriva noastră nu s-ar fi scris într-o anumită presă din America și din Anglia”¹⁵. Aceeași opinie a fost împărtășită și de către unii autori străini. Așa, de pildă, cotidianul italian „Il Messagero” din 17 octombrie 1920 remarcă prin pana colaboratorului său Alfredo Mantero: „Se poate spune că una din cauzele principale pentru care d. Brătianu, fost prim-ministru, a fost boicotat de Conferința de la Versailles este chestiunea petrolului. Delegații americani la Conferința păcii au fost în permanență și în mod sistematic contra revendicărilor României”¹⁶. De asemenea, istoricul american Clark a consemnat la rîndu-i că, la Conferința de la Paris, României i s-au cerut importante concesiuni de către marii aliați, „îndeosebi în legătură cu petrolul”¹⁷.

Rolul jucat de petrolul românesc în definirea situației țării noastre la Conferința din 1919 a fost subliniat și de presa internă care se pronunța pentru promovarea unei politici a „porților deschise” față de capitalurile străine. Astfel, cotidianul independent „Adevărul” nota: „Atenția marilor centre producătoare se îndreaptă spre noi. Lupta în jurul petrolului român s-a dat pînă și la masa păcii (subl. n.). Capitalurile străine se concurează pentru a-și putea asigura o parte din producția produselor noastre petroliere”¹⁸. În același context, Take Ionescu, partizan convins al politicii „porților deschise”, a declarat în iulie 1919 la clubul conservator din București: „Va veni ceasul cînd se va dovedi

London, Henry Frowde and Hodder and Stoughton, 1921, pp. 224—236; V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României (noiembrie 1919—martie 1920)*, Sibiu, 1925; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, Cartea Românească, 1939; C. Xeni, *Take Ionescu, 1858—1922*, ediția a III-a, București, 1933, pp. 387—407; Emilian Bold, *op. cit.*, *passim*.

¹⁴ Vezi „Viitorul” din 28.VII.1920, p. 3.

¹⁵ Cf. *Marile puteri și petrolul, în „Viitorul”* din 20.VI.1920, p. 1.

¹⁶ Cf. „Viitorul” din 3.XI.1920, p. 1.

¹⁷ Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Dodd, Mead and Co., 1932, p. 225.

¹⁸ *Importanța petrolului român pe marile piețe europene*, în „Adevărul” din 20.IX.1919, p. 4.

că în atmosfera grea ce domnește asupra României sînt și cîteva emanațiuni de petrol"¹⁹.

Delegației României la Conferința păcii i s-au făcut diverse propuneri în legătură cu problema petrolului imediat după sosirea ei la Paris, la mijlocul lui ianuarie 1919. Reprezentanții marilor puteri (Franța, Anglia, S.U.A. și Italia) s-au interesat de cele mai diferite aspecte privind chestiunea petrolului românesc: concesionarea și exploatarea terenurilor petrolifere ale statului român, reglementarea lichidării societăților petroliere ex-inamice, mijloacele de procurare a unor cantități de combustibil lichid necesare aprovizionării centrelor occidentale de consum etc. Aspectele relevate au fost abordate concomitent sau treptat de către delegații marilor puteri. Numai pentru început a precumpănit oarecum problema privind procurarea de produse petroliere românești necesare piețelor apusene care se zbăteau într-o puternică criză de combustibili ca urmare a războiului.

După toate probabilitățile, Franța a intervenit cea dintîi pe lîngă reprezentanții României. Astfel, la scurt timp după debarcarea delegaților români în capitala Franței ministrul român la Paris, Victor Antonescu, a comunicat la București lui M. Pherekyde, interimar la președinția consiliului de miniștri și la afacerile străine pe timpul lipsei lui Ion I. C. Brătianu din țară, că francezii se interesează îndeaproape de problema petrolului nostru²⁰. Printr-o telegramă din 29 ianuarie 1919, Pherekyde a solicitat precizări ministrului român în legătură cu conținutul pretențiilor franceze. El a transmis, totodată, că guvernul din București era dispus să vîndă derivate petroliere Franței, dar că el nu avea în vedere „cedarea” terenurilor petrolifere ale statului²¹. În telegrama sa de răspuns, din 31 ianuarie 1919, Victor Antonescu a arătat că era vorba, „pentru moment, de vinderea unor anumite cantități” de produse petroliere Franței pentru asigurarea consumului flotei ei comerciale²². Franța nu solicitase încă un „aranjament definitiv” în ce privește petrolul românesc²³. Ea avea să vină cu o propunere în acest sens, așa după cum vom vedea, în cursul lunilor următoare.

Anglia, de asemenea, a fost preocupată de petrolul românesc. După pîrerea istoricului american Spector în precizarea poziției delegației britanice la Conferința păcii față de România „un rol vital” l-a jucat grija pentru asigurarea intereselor engleze în industria petrolieră de la noi²⁴. Interesul pe care l-a acordat Marea Britanie, cum și Franța, petrolului românesc a fost semnalat de I.I.C. Brătianu într-o radiogramă

¹⁹ Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.

²⁰ Biblioteca Centrală de Stat, Fond Al. Saint-Georges, Pachet CLXXIV/6, f. 137 (În continuare vom cita B.C.S., Fond...).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 139.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 163.

trimisă la București după o vizită la Londra în primăvara anului 1919: „Chestiunea petrolurilor interesează îndeaproape deopotrivă la Londra și Paris”²⁵. În timp ce delegații români se aflau la Conferința păcii, guvernul britanic a întreprins demersuri și la București în chestiunea petrolului. În februarie 1919 Legația română din Paris a fost înștiințată de către cabinetul din București că i se prezentase un proiect conținând „mai multe sugestii care au un caracter oficial asupra posibilității cooperării între guvernele britanic și român în refacerea industriei noastre petroliere pe bazele naționale”²⁶.

Petrolul românesc a preocupat deopotrivă pe reprezentanții americani la Conferința păcii. Acțiunea lor s-a desfășurat în două direcții: obținerea unor concesiuni petrolifere de la statul român și preîntâmpinarea realizării unei înțelegeri anglo-franco-române pentru exploatarea țiteiului nostru. Intervenția americanilor pe lângă delegații români a fost, în repetate rânduri, deosebit de viguroasă din moment ce șeful delegației noastre comunica la București că „problema petrolului a dezlănțuit împotriva noastră pe marii rechini ai trusturilor americane”²⁷.

Delegația Italiei la Paris nu a pierdut nici ea din vedere petrolul românesc. La 11 august 1919 Al. Vaida-Voievod, membru al delegației române la Conferință, relatează din Paris despre existența unui proiect privind posibilitățile de import anual de către Italia a circa 1,5 milioane tone țitei brut românesc, pe o perioadă de 10—15 ani. Proiectul în cauză era sprijinit de guvernul de la Roma care era de acord să ofere României „concursul financiar” necesar refacerii industriei petroliere după război²⁸.

La Paris, în 1919, marii aliați au încercat să profite de greutățile momentane prin care trecea România în urma primului război mondial pentru a obține de la ea importante concesiuni în materie de petrol. Pri-lejul nimerit pentru a trece la atac le-a fost oferit de cererile insistente formulate de guvernul român pentru obținerea unor împrumuturi externe pe piețele apusene. Aliații — Franța, în speță — au condiționat atunci acordarea oricărui împrumut de obținerea unor înlesniri în ceea ce privea petrolul românesc²⁹. Nevoile României pentru deschiderea unor credite de către aliați erau atât de urgente la începutul anului 1919 încât Ministerul de Finanțe indica Legației din Paris că guvernul român era dispus să primească „orice condiții” puse de aliați în legătură cu petrolul, numai să se grăbească acordarea sprijinului financiar

²⁵ B. C. S., Fond Al. Saint-Georges, Pachet CXII/1, nepaginat (Radiograma nr. 233 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde, Paris, 21.III.1919).

²⁶ Arhivele M. A. E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 231, f. 108 (În continuare vom cita Arh. M. A. E.).

²⁷ Cf. Emilian Bold, *op. cit.*, p. 39.

²⁸ Arh. St. București, Fond Al. Vaida-Voievod, Pachet I/66, f. 14.

²⁹ Vezi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 62; Eugen C. Munteanu și Teodor Necșa, *Jeluirea petrolului românesc de către trusturile imperialiste în anii 1917—1923, în Studii și referate privind istoria României*, II, București, 1953, p. 1555—1556.

solicitat³⁰. În acel moment, oficialitățile de la București considerau că pretențiile aliaților privesc doar problema furnizărilor de produse petroliere pentru piețele occidentale³¹. Faptele aveau să dezmință curînd această credință căci partenerii României nu au întîrziat să avanseze cereri tot mai întinse în legătură cu petrolul românesc și pe care delegații noștri la Paris au fost siliți — din diverse motive — să le ia în considerație.

România s-a adresat cu o primă cerere de împrumut Franței. Ea a fost formulată de către Victor Antonescu la 19 februarie 1919. A trebuit să treacă peste o lună de zile pentru ca oficialitățile franceze să încu-noștiințeze pe ministrul român că guvernul Clemenceau a aprobat acordarea unui credit de 10 milioane franci³².

În răstimp, reprezentanții români au procedat la unele schimburi de vederi cu membrii delegației americane la Conferința păcii. Pentru început s-a discutat problema ravitaierii României de către A.R.A., al cărei președinte era Herbert Hoover. Un acord s-a semnat la Paris, în 28 februarie 1919, între I. I. C. Brătianu și Hoover³³. Potrivit acordului, americanii urmau să trimită în România însemnate cantități de porumb, fasole, diverse alimente, echipamente etc. Unele din aceste produse erau furnizate cu reduceri de pînă la 30% din costul lor real. Plata produselor primite nu se făcea imediat. În cursul negocierilor ulterioare desfășurate la Paris între delegații români și americani pentru aplicarea convenției de ravitaiere din 28 februarie 1919, cei din urmă au venit cu propuneri concrete și în ce privește problema petrolului nostru. La început, americanii s-au interesat dacă România dispunea de cantități disponibile pentru export. Drept răspuns, la 23 martie 1919 comandorul Pantazzi a comunicat colonelului american Logan, de la „Comisia generală de aprovizionare a Europei”, că România avea derivate petroliere în cantități „destul de însemnate” pentru export dar că îi lipseau mijloacele de transport pe mare³⁴. Colonelul Logan a profitat de acest prilej pentru a propune României sprijinul american. El i-a declarat lui Pantazzi că chemase deja la Paris pe directorul trustului *Standard Oil*, cu scopul de „a-l consulta și a vedea — nota interlocutorului român — dacă nu este cazul să ni se acorde un împrumut de 10 milioane dolari, care să ne permită în lipsa de credite în care ne

³⁰ B. C. S. „Fond Al. Saint-Georges, Pachet CLXXIV/5, f. 242 (Telegrama din 20.II.1919 a Ministerului de Finanțe al României către Legația română din Paris).

³¹ *Ibidem*.

³² *Idem*, Pachet CLXXIV/6, f. 160—161 (Adresa M. A. E. al Franței către Victor Antonescu. Paris, 26.III.1919). Împrumutul acordat a fost considerat „modest” în raport cu necesitățile României (Cf. Ch. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 61). Delegații români la Paris se așteptau la cel puțin 50 milioane franci (Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 223, f. 140).

³³ *Ibidem*, f. 141—144.

³⁴ *Ibidem*, f. 160 (Raport întocmit de comandorul Pantazzi asupra convorbirii din 23.III.1919 cu colonelul Logan, din „Comisia generală pentru aprovizionarea Europei”).

găsim, a nu fi obligați să încheiem tranzacțiuni ce ar putea să ne fie defavorabile în viitor”³⁵. Comandorul Pantazzi credea că, în urma celor discutate cu Logan, *Standard Oil* nu avea să întârzie să crediteze România³⁶.

Speranțele delegatului român nu aveau să fie confirmate. I.I.C. Brătianu a fost ostil unei colaborări cu americanii și negocierile pe tema obținerii unui împrumut din partea trustului lui Rockefeller nu au mai continuat. Cu toate acestea, americanii nu au încetat să prezinte și alte oferte României în legătură cu petrolul. În ce privește spiritul lor, el reiese cu claritate din propunerea făcută de către unul din conducătorii trustului *Standard Oil*, Sadler, care — aflat în aprilie 1919 în trecere prin Paris — i-a vorbit lui I.I.C. Brătianu despre necesitatea unei „cooperări” în materie de petrol între americani și statul român. Sadler a subliniat că era de preferat ca să se rezerve americanilor, în cadrul înțelegerii proiectate, 51% din interese cu scopul ca „ei să poată — nota I.I.C. Brătianu — să-și asigure conducerea cu competența lor specială”³⁷. Planul avansat de Sadler nu permitea nici o îndoială asupra faptului că americanii urmăreau să-și instaureze dominația asupra petrolului românesc în schimbul celor câteva milioane de dolari acordate României. Presa străină, a relevat în acele zile faptul că, la Paris, americanii au țins la acapararea resurselor petrolifere din România. Astfel, cotidianul elvețian „*Neue Züricher Zeitung*” din 25 iunie 1919 a apreciat că propunerile făcute de *Standard Oil* — fie prin reprezentanții lui, fie prin delegații oficiali la Paris — erau atât de grele încât acceptarea lor ar fi echivalat necondiționat cu pierderea independenței economice a României³⁸.

Delegația română nu putea să primească asemenea propuneri. Acceptarea lor ca și efectele lor lesne de bănuț contraveneau principiilor programului economic al P.N.L. de exploatare a petrolului și celorlalte bogății naturale „prin noi înșine”. Așa după cum se știe, această politică nu excludea colaborarea capitalurilor străine de la valorificarea bogățiilor naționale, ci o accepta în anumite limite, întrucât burghezia liberală, al cărei exponent era I.I.C. Brătianu, dorea să obțină și ea o participare cât mai însemnată — de cel puțin 50% — la împărțirea profiturilor rezultate din exploatarea petrolului. Iar, dacă era vorba să opteze pentru capitalurile străine, desigur că liberalii preferau să se orienteze către Anglia sau Franța de care erau mai mult legați prin raporturi economice și politice.

³⁵ Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E2 Petrol, vol. 223, p. 161.

³⁶ *Ibidem*, f. 161 (Raport înlocuit de comandorul Pantazzi asupra convorbirii din 23.III.1919 cu colonelul Logan, din „Comisia generală pentru aprovizionarea Europei”).

³⁷ *Ibidem*, f. 175 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherkyde, Paris, 23.IV.1919). Despre alte propuneri făcute de americani în 1919 la Paris, vezi Eugen C. Munteanu și Teodor Necșa, *op. cit.*, p. 1557—1558.

³⁸ Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E2 Petrol, vol. 231, f. 127.

În problema petrolului, însă, marii aliați s-au străduit în 1919 să nu lase la latitudinea României libera alegere între unii parteneri și ceilalți. Ei au căutat dimpotrivă să impună opțiunea României. S-a amintit că, la 26 martie 1919, Ministerul Afacerilor Externe francez comunicase lui Victor Antonescu hotărîrea cabinetului Clemenceau de a acorda României un împrumut de 10 milioane franci. Negocierile fuseseră destul de dificile, iar delegația română — pentru a grăbi obținerea creditului solicitat — a prezentat sprijinul financiar pe care urma să-l primească ca făcînd parte integrantă dintr-o viitoare „antantă economică” franco-română³⁹. În acest cadru, încă înainte de aprobarea împrumutului, I.I.C. Brătianu a discutat cu francezii și problema petrolului⁴⁰. Premierul român era convins că, în chestiunea petrolului, guvernul său — după ce va analiza măsurile corespunzătoare — avea să solicite colaborarea Franței. Dar nu mică a fost „surprinderea” șefului delegației române la Conferința păcii cînd, la efectuarea împrumutului acordat României, Ministerul Afacerilor Externe al Franței i-a pretins o „declarație relativă la petrol”⁴¹. Această declarație, în funcție de care francezii au condiționat nemijlocit acordarea împrumutului de 10 milioane franci⁴², trebuia să însemne în fapt un angajament asumat de guvernul român și era de natură să-i lege mîinile în soluționarea viitoare a problemei petrolului. Bineînțeles că, în acest context, România avea să favorizeze interesele franceze în industria de țitei.

Delegația română a respins „cu indignare” ideea de a face o declarație cu privire la petrol. Șeful ei s-a întîlnit cu ministrul francez al finanțelor, Clotz, căruia i-a declarat că nu exclude posibilitatea realizării unei „cooperări” franco-române în materie de petrol, dar că nu putea admite ca, în schimbul unui împrumut de 10 milioane franci, să ia angajamente de natura și „anvergura” precizate. Premierul român a adus un argument care a silit pe interlocutorii săi francezi să fie ceva mai indulgenți. Astfel, Brătianu a subliniat că „era în interesul comun de a amîna chestiunea petrolurilor întrucît România s-ar găsi într-o situație politică care ar jena liberele ei decizii și exista temerea intervenției Angliei și Americii”⁴³.

Poziția adoptată a triumfat momentan. Împrumutul de 10 milioane franci s-a acordat României fără ca ea să-și fi luat un angajament referitor la petrol⁴⁴. În perioada următoare, însă, României i-a fost

³⁹ Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 223, f. 169 (Raport al delegației române la Conferința păcii. Paris, 20.IV.1919).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

imposibil să mai evite angajarea unor negocieri petroliere cu reprezentanții marilor puteri. Căci, dacă inițial România s-a aflat în fața tentativelor singulare ale diverselor puteri capitaliste de a acapara bogățiile sale petrolifere, ulterior ea a trebuit să înfrunte ofensiva comună a unora dintre marii aliați. Ne referim la alianța anglo-franceză în domeniul intereselor petroliere făurită la Paris, în culisele Conferinței de pace, în urma tratatelor dintre W. Long și H. Bérenger din martie-aprilie 1919. Comuniunea de interese anglo-franceze a fost consacrată într-un acord petrolier semnat de cei doi delegați la 8 aprilie în capitala Franței⁴⁵. Acordul Long-Bérenger a prefațat renumita convenție petrolieră de la San Remo încheiată în anul următor între Anglia și Franța⁴⁶. În linii generale, acordul din aprilie 1919, ca și convenția de la San Remo, a stabilit principiile unei cooperări cordiale anglo-franceze în unele din principalele regiuni petrolifere de pe glob (Irak, România, coloniile franceze sau britanice, protectoratele franceze etc.)⁴⁷. În ceea ce privea România, acordul Long-Bérenger întrevedea — după cum relatează „Journal des Debats” din 26 mai 1920 — o acțiune comună anglo-franceză în achiziționarea intereselor care au aparținut Germaniei în industria petrolieră; cooperarea era menținută și în cazul obținerii de noi concesiuni petrolifere de la statul român. În ambele cazuri, englezii și francezii aveau să observe delimitarea cu rigurozitate a intereselor lor în proporție de cîte 50%⁴⁸. Acordul Long-Bérenger a fost aprobat de guvernul britanic la 16 aprilie 1919. Cabinetul Clemenceau, însă, a refuzat să-l parafeze atîta timp cît Anglia a întîrziat să recunoască „drepturile” Franței asupra Siriei și Ciliciei. Problema avea să fie reglementată definitiv de către succesorul la guvern al lui Clemenceau, Millerand, care în aprilie 1920 și-a pus semnătura alături de Lloyd George pe acordul de la San Remo⁴⁹.

În primăvara anului 1919, de îndată ce în cursul negocierilor dintre Long și Bérenger s-a întrevăzut perspectiva încheierii unei înțelegeri în problema petrolului între Anglia și Franța, ambele părți s-au străduit să obțină asentimentul României asupra prevederilor care o priveau, ceea ce echivala cu sancționarea de către ea a acordului în perspectivă. După ce reușise să rezolve cu bine problema împrumutului de 10 milioane franci, care a fost separată de cea a petrolului, delegației României la Conferința de la Paris i s-au prezentat noi cereri privind combustibilul lichid de către reprezentanții marilor puteri. La începutul lui aprilie 1919 Henry Bérenger a insistat pe lîngă

⁴⁵ Cf. Charles Pomaret, *La politique française des combustibles liquides*, Paris, 1923, p. 122.

⁴⁶ Karl Hoffmann *Oelpolitik und angelsächsischer Imperialismus*, Berlin. Ring-Verlag, 1927, p. 90—91.

⁴⁷ Cf. Charles Pomaret, *op. cit.*, p.121.

⁴⁸ Vezi *Capitalul anglo-francez și petrolul românesc*, în „Adevărul” din 5.IX.1924, p. 3.

⁴⁹ Cf. detalii în Charles Pomaret, *op. cit.*, pp. 122—124.

delegații români în sensul realizării unei „antante” pentru exploatarea petrolului. L. Mrazec, directorul „Institutului Geologic al României”, a fost delegat să negocieze cu comisarul francez al combustibilului. Au avut loc mai multe întrevederi Mrazec-Bérenger între 4—8 aprilie în urma cărora delegația română a înțeles că Anglia și Franța acționau de comun acord în problema petrolului⁵⁰. Temându-se ca nu cumva amânarea discutării propunerilor făcute în sensul încheierii unei înțelegeri anglo-franco-române pentru exploatarea petrolului să dăuneze pozițiilor României la Conferința păcii, determinând o atitudine „mai puțin binevoitoare” a Marii Britanii și Franței față de țara noastră, I. I. C. Brătianu s-a arătat dispus să ia în considerație propunerile lui Bérenger. El a căzut de acord să examineze principiile după care „înțelegerea” ar fi putut prinde viață⁵¹. Dar întrucât exista pericolul unei intervenții hotărâte din partea S.U.A. care fuseseră excluse de la reglementarea problemei în discuție, premierul român a sugerat interlocutorilor săi că era nimerit să se păstreze „cel mai strict secret asupra negocierilor întreprinse”⁵².

Tratatativele cu Anglia și Franța în problema petrolului românesc s-au desfășurat în baza unui „*aide-m-moire*” propus de către Mrazec lui Bérenger în cursul întrevederii din 4 aprilie 1919⁵³. Interpretările părților interesate în privința semnificației documentului elaborat de către directorul „Institutului Geologic al României” au fost deosebite, oprise chiar. Astfel, conducătorii politicii petroliere ai Marii Britanii și Franței, respectiv sir John Cadman și H. Bérenger, au apreciat că documentul întocmit de Mrazec, care admitea „cooperarea cordială” a celor două puteri vest-europene în exploatarea țiteiului românesc, obliga România să țină la curent pe partenerii ei asupra „orientării pe care o va da politicii sale petroliere”⁵⁴. După părerea membrilor delegației române la Conferința păcii, documentul în discuție era un proiect, care nu cuprindea vreun angajament al guvernului de la București în materie de petrol, ci constituia numai o simplă „declarație de principii”⁵⁵. I. I. C. Brătianu a ținut numaidecât ca „*aide-m-moire*”-ul din 4 aprilie 1919 să fie aprobat de guvernul de la București, în care scop Mrazec a și fost trimis în țară⁵⁶. Dar înainte de a primi vreo știre din țară, premierul român a făcut cunoscut — la 10 aprilie 1919 — că acceptă clauzele acordului Long-Bérenger semnat cu două zile mai de-

⁵⁰ Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 223, f. 169 (Raport al delegației române la Conferința păcii. Paris, 20.IV.1919).

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, f. 238 (Scrisoarea lui H. Bérenger către I. I. C. Brătianu. Paris, 27.VI.1919).

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 170 (Raport al delegației române la Conferința păcii. Paris, 20.IV.1919).

⁵⁶ *Ibidem*, f. 169.

vreme⁵⁷. La 17 aprilie 1919, în sfârșit, cabinetul român reunit la București sub președinția lui M. Pherekyde a aprobat „*aide mémoire*”-ul adus de Mrazec și a autorizat delegația română să continue negocierile relative la petrol conform prevederilor lui⁵⁸. În acest fel, acțiunile întreprinse în culisele Conferinței păcii sau la București în aprilie 1919, permiteau să se întrevadă că realizarea unui acord anglo-franco-român era eminentă. Acordul prezumtiv se referea atît la situația societăților petroliere ex-inamice din România, cît și la posibilitățile de exploatare a terenurilor petrolifere ale statului de către capitaliștii francezi și britanici pe principiul parității. După unele informații, acordul în discuție nu a existat numai în principiu, ci și de fapt. Astfel, cotidianul parizian „Le Temps” vorbea la 25 mai 1920 despre o convenție anglo-franco-română încheiată în aprilie 1919 pentru „exploatarea în stil mare a petrolului românesc”⁵⁹. Același punct de vedere a fost împărtășit și de cotidianul bucuștean „Adevărul”⁶⁰.

În ce ne privește, credem că există o confuzie. În primăvara anului 1919 nu s-a încheiat la Paris nici un mare acord petrolier anglo-franco-român. „*Aide-mémoire*”-ul lui Mrazec din 4 aprilie 1919 ori acceptarea de către Brătianu, la 10 aprilie 1919, a înțelegerii Long-Bérenger au reprezentat doar etape în calea realizării unui astfel de acord și nu acordul în sine. Încheierea lui nu a fost posibilă în primăvara anului 1919 datorită intervenției americane.

S-a arătat că, încă de la începerea negocierilor Mrazec-Bérenger, s-a recomandat să se păstreze o deplină discreție asupra conținutului lor cu scopul de a se evita protestul eventual al americanilor. În ciuda eforturilor depuse, secretul tratativilor petroliere purtate de România cu anglo-francezii nu a putut fi păstrat. Imediat ce existența lor a devenit cunoscută delegaților americani la Conferința păcii, aceștia au făcut tot posibilul pentru a împiedica realizarea unui acord petrolier fără participarea lor. Unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai președintelui Wilson, B. Baruch, a solicitat o întrevvedere lui I. I. C. Brătianu, căruia i-a declarat — comunica acesta din urmă la București, — că „fara sa nu admitea ca prin înțelegeri ostile intereselor ei noi să dăm celorlalte două țări concesiunea exclusivă a petrolului...”⁶¹. Baruch a arătat premierului român că intervenția sa era în interesul „propriu” al României, căci el știa că Anglia și Franța „voiau să profite de difi-cultățile noastre (ale României — n.n.) pentru a ne exploata”⁶².

⁵⁷ Cf. Charles Pomaret, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁸ Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 231, f. 115 (Radiograma Consiliului de Miniștri către Legația română din Paris, București, 18.IV.1919).

⁵⁹ Cf. *Capitalul anglo-francez și petrolul românesc*, în „Adevărul” din 5.IX.1924, p. 3.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 223, f. 174 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde, Paris, 23.IV.1919).

⁶² *Ibidem*.

I.I.C. Brătianu a negat faptul că ar fi concedat monopolul petrolului român anglo-francezilor⁶³, lucru ce nu l-a liniștit pe interlocutorul său american. Baruch a precizat că, dacă România va încheia vreo convenție petrolieră cu anglo-francezii contrarie intereselor americane, atunci guvernul său avea să se dezintereseze de asigurarea serviciului de ravitaie a țării. De asemenea, România nu mai putea nădăjdui să conteze pe sprijinul Statelor Unite nici „pe alte țărîmuri”⁶⁴.

Acțiunea lui Baruch a fost urmată de amenințările lui H. Hoover. Într-o notă adresată lui I. I. C. Brătianu, președintele A.R.A.-ei lăsa să se înțeleagă că intreruperea aprovizionării României trebuia privită ca o posibilitate de loc exclusă⁶⁵. Premierul român, referindu-se la aceasta notă a lui Hoover, a comunicat la București că ea excela printr-un ton „puțin amical”. Ea condiționa continuarea ravitaierii României cu produse americane în funcție de satisfacerea mai multor cereri — toate „foarte grave” — dar, în ultimă instanță, o legea de problema petrolului românesc⁶⁶. Premierul român era convins că atitudinea oficialităților americane a fost determinată la inspirația reprezentanților lui *Standard Oil* prezenți la Paris⁶⁷. Față de acțiunea americanilor, delegația română și-a luat următorul angajament comunicat la București în mai 1919: „...Am fost siliți să dăm americanilor o declarațiune care ne leagă să nu încheiem nimic în chestiunea petrolurilor... Americanii au fost intratabili și dăduseră deja ordin de a se opri ravitaierea”⁶⁸.

După consumarea faptelor relatate, concluziile la care a ajuns delegația română la Conferința păcii au coincis cu adoptarea punctului de vedere expus de către I. I. C. Brătianu înainte de începerea negocierilor petroliere cu anglo-francezii. Încă de atunci, premierul liberal a fost de părere că problema petrolului românesc nu trebuia abordată în condițiile în care se afla România în primăvara anului 1919 — un stat în plină reorganizare și dependent în multe privințe de bunăvoința marilor ei aliați apuseni. Altmintrelea, România ar fi fost silită să facă importante concesii în materie de petrol, multe împotriva propriilor ei interese naționale. Sugestiile lui Brătianu nu au fost ascultate de către partenerii anglo-francezi care au intervenit prompt pentru aflarea unei soluționări a problemei petrolului românesc în primul rînd potrivit propriilor lor interese. Acțiunea aliaților vest-europeni ai României a provocat, ca un corolar, reacția americanilor, care s-au arătat susceptivi-

⁶³ Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E₂ Petrol, vol. 223, f. 174 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde, Paris, 23.IV.1919).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 176—177 (Nota lui H. Hoover către I. I. C. Brătianu, Paris, 24.IV.1919).

⁶⁶ *Ibidem*, f. 188 (Scrisoarea lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde, Paris, 27.IV.1919).

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 113 (Radiograma nr. 363 din 4.V.1919 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde).

bili ori de câte ori s-au purtat discuții în jurul chestiunilor petroliere fără participarea lor. I. I. C. Brătianu a prevăzut⁶⁹ că intervenția americană în ce privea petrolul românesc constituia un serios pericol pentru interesele burgheziei românești. Demersurile S.U.A. reprezentau o amenințare și din punctul de vedere al anglo-francezilor, lucru pe care delegația română nu a întârziat să-l releve aliaților săi vest-europeni cu scopul evident de a-i determina să-și modereze pretențiile. Încheierea care se desprindea din considerentele expuse îndemna România ca, cel puțin pentru moment, să amâne reglementarea problemei petrolului în cadrul „antantei” propuse de către anglo-francezi în primăvara anului 1919.

Acordul anglo-franco-român (*trilateral agreement*) în problema petrolului român s-a semnat de-abia la 29 iulie 1919, în ciuda opoziției americanilor. El oferea garanții de participarea capitaliștilor vest-europeni la lichidarea societăților petroliere ex-inamice⁷⁰. Acordul nu a avut o viață îndelungată, fiind denunțat de către guvernul I. I. C. Brătianu la 18 august 1919 în urma conflictului intervenit între România și marile puteri aliate la Conferința păcii de la Paris⁷¹. În lunile următoare, aliații au încercat să obțină de la cabinetele succesoare celui liberal repunerea în vigoare a acordului din iulie 1919. Problema a fost discutată, fără a fi fost soluționată, la începutul anului 1920 cu prilejul vizitei la Londra a premierului Al. Vaida-Voievod⁷². De-abia în aprilie 1920 Anglia și Franța au obținut asentimentul noului guvern Al. Averescu asupra clauzelor relative la România din convenția petrolieră de la San Remo⁷³.

Din cele expuse se desprinde că, în anul 1919, în culisele Conferinței de pace de la Paris, România a trebuit să înfrunte o puternică ofensivă în problema petrolului din partea marilor puteri învingătoare în primul război mondial. Marii aliați occidentali au urmărit atingerea unui singur țel — acapararea resurselor petrolifere ale României și au procedat, în consecință, cu prea puține menajamente față de o țară care le era amică și „aliată”. În cadrul politicii promovată de către delegația română la Paris în problema petrolului a precumpănit punctul de vedere al lui I. I. C. Brătianu. Șeful delegației române a fost constrins să inițieze în culisele Conferinței negocieri în legătură cu chestiunea petrolului, îndeosebi cu reprezentanții Franței și Angliei. Alte tratative au fost angajate cu Statele Unite. Acțiunea Italiei nu s-a făcut resimțită în 1919. În cursul discuțiilor multilaterale purtate de reprezentanții României a reieșit că două mari probleme au preocupat în mod special pe delegații marilor puteri. O primă chestiune privea lichidarea societăților petroliere ex-inamice care trebuia să constituie un

⁶⁹ Arh. M.A.E., Fond 71 1914, E2 Petrol, f. 189.

⁷⁰ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 163 și 294.

⁷¹ *Ibidem*, p. 304.

⁷² *Ibidem*, p. 318.

⁷³ *Ibidem*.

prilej — după planurile capitaliștilor vest-europeni — de a-și consolida pozițiile în industria de țitei din țara noastră. Cealaltă problemă se referea la darea în exploatare a întinselor și bogatelor terenuri petrolifere ale statului român; tentativele în această direcție nu au constituit deloc o surpriză, ele înscriindu-se pe linia eforturilor mai vechi inițiate — începând cu *Standard Oil* la 1900 — de către marile trusturi internaționale pentru obținerea unor mari concesiuni pe perimetrele bogate în țitei ale statului român. În ceea ce-l privește, guvernul liberal din 1918—1919 nu s-a arătat ostil soluționării pe cale de bună înțelegere a primei probleme⁷⁴, dar a fost mai greu de convins în cealaltă chestiune, în care nu și-a luat nici un angajament precis la Paris. În 1919, realizarea unui acord concret nu a fost mult timp posibilă fie datorită rezervelor manifestate de delegația României, fie ca urmare a puternicelor contradicții inter-imperialiste între grupurile anglo-francez și cel american de care a profitat țara noastră⁷⁵. În ce privește acordul tripartit din iulie 1919, prin care România și-a asumat obligații relativ la lichidarea societăților petrolifere ex-inamice, el nu a fost viabil. Guvernul liberal îndrumat de I. I. C. Brătianu l-a denunțat cu primul prilej favorabil. Este adevărat că, peste câteva luni, un alt cabinet român va restabili înțelegerea cu anglo-francezii pentru lichidarea societăților foste inamice. Dar pe planul concesionării perimetrelor petrolifere ale statului român nu s-a ajuns la nici un angajament asumat față de marii aliați ceea ce corespunde politicii petrolifere tradiționale inițiată prin acordul din mai 1905 dintre partidele liberal și conservator — preîntâmpinarea monopolizării terenurilor statului de către grupurile internaționale. Faptul a fost de mare însemnătate, întrucât cercurile liberale din România au căpătat astfel posibilitatea să reglementeze ulterior — în anul 1924 — problema valorificării terenurilor petrolifere ale statului sporite în suprafață după naționalizarea subsolului minier în 1923, în condiții înfinit mai prielnice propriilor lor interese decît dacă la Conferința păcii de la Paris ar fi satisfăcut pretențiile aliaților.

LE PROBLÈME DU PÉTROLE ROUMAIN
À LA CONFERENCE DE LA PAIX DE PARIS (1919)

RÉSUMÉ

L'étude fait partie d'une thèse en préparation (*La politique nationale du pétrole en Roumanie entre 1918—1929*). Utilisant des matériaux inédits, provenant particulièrement des Archives du Ministère des Affaires étrangères de Bucarest, l'auteur

⁷⁴ La sfîrșitul primului război mondial, Vintilă Brătianu a prevăzut să se țină cont de „interesele” aliaților atunci cînd avea să se procedeze la lichidarea societăților petrolifere ex-inamice (Cf. Vintilă I. C. Brătianu, *Petrolul și politica de Stat*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919, p. 6).

⁷⁵ Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.

analyse les aspects les plus semnificatifs se rapportant à la lutte livrée — dans les coulisses de la Conférence de la Paix de 1919 — par les grandes puissances et les trusts internationales pétrolières pour l'accapuration de l'or noir roumain. On met en évidence l'attitude de Jean J. C. Bratiano, chef de la délégation roumaine à Paris, envers les nombreuses concessions sollicitées par les grands alliés (France, Grande Bretagne et États-Unis) dans le domaine du pétrole. J. J. C. Bratiano voulait que la valorification du pétrole soit faite — conformément à la doctrine économique de son parti libéral — *par nous mêmes*, c'est-à-dire par le capital, le travail et les initiatives nationales. L'auteur soutient que, en 1919, la Roumanie a réussi résister à l'offensive des trusts pétrolières. Alors elle a bénéficié directement de vives contradictions éclatées entre les grandes puissances, entre les trusts. Ce fait lui a permis plus tard, en 1924, de ressoudre la question du pétrole roumains dans des conditions plus favorables à ses intérêts nationaux.

OPINII PRIVIND INDUSTRIALIZAREA ROMÂNIEI (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Formarea statului național unitar român a creat cadrul social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, în-deosebi a procesului de industrializare, de care depindea progresul țării, independența și afirmarea ei pe plan internațional. Abia prin actul din 1918, care a permis sporirea resurselor de materii prime și energetice, prin lărgirea pieței interne și împroprietărirea țăranilor — scria Virgil Madgearu — „s-a dat un impuls decisiv industrializării economiei naționale”¹.

Complexele probleme legate de cerințele fundamentale ale dezvoltării economiei după făurirea statului național unitar au prilejuit o amplă dezbateră în rîndul reprezentanților partidelor politice, al oamenilor de știință, mai cu seamă al economiștilor, cu privire la necesitatea refundamentării politicii industriale a statului, la fixarea direcțiilor de industrializare, la posibilitățile și limitele ei de îndeplinire. Unii economiști au pus în relief nu numai posibilitatea industrializării țării prin valorificarea superioară a resurselor naturale, a surselor de energie, a forței de muncă și a capitalului, ci și avantajele care decurg din acest proces pentru agricultură, transporturi, comerț, venitul național, independența economică și politică etc.

În literatura de specialitate, chiar din zilele noastre, opiniile și tezele burgheze cu privire la caracterul și perspectivele economiei naționale au fost privite global, nediferențiat. Analiza atentă a acestora ne obligă să apreciem realist locul acelor personalități politice și oameni de știință, care, cu toate limitele datorate poziției lor poli-

¹ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 127.

tice și sociale, au contribuit efectiv la îmbogățirea cu noi teze a patrioniului gândirii economice din țara noastră. Ei au dus mai departe ideea necesității gospodăririi chibzuite a avuției naturale și a valorificării ei intensive pe calea industrializării. Varietatea opiniilor burgheze, de care ne ocupăm în articolul de față, strins legate de tradițiile progresiste ale gândirii economice din secolul trecut, ne-au determinat să stăruim numai asupra expunerii și aprecierii lor, urmărirea gradului în care ele au fost aplicate rămânând a o face cu alt prilej.

*

Cele dintii teze din anii 1922—1928 se referă la aprecierea caracterului economiei naționale; aceasta datorită faptului că, pentru a fixa direcțiile dezvoltării economiei, oamenii politici și cei de știință au pornit de la analiza reală a structurii ei². În ceea ce privește perspectivele, în fața economiștilor s-au pus următoarele întrebări: trebuia România să rămână o țară agrară, iar dacă nu, avea ea condițiile necesare (resurse naturale, piață internă, cadre, capital etc.) pentru a se industrializa? Ce ramuri industriale trebuiau dezvoltate? Ce forță socială avea menirea de a îndeplini misiunea istorică a industrializării?³. La aceste întrebări s-a răspuns diferit, potrivit curentului din care făcea parte autorul respectiv.

După cum se știe, cu tot aportul industrial al Transilvaniei (număr de întreprinderi, forță motrice), caracterul agrar al țării după 1918 nu s-a schimbat. Intensitatea vieții ei industriale în ansamblu era aceeași ca în Vechiul regat: 1 H.P. la 37 de locuitori⁴. Dar, deși nu putea fi considerată țară industrială, România avea resurse naturale pentru a dobîndi un asemenea profil. Țara noastră — constata unul din politicieni — „are toate condițiile naturale pentru a fi un *stat industrial complet*”⁵.

Cu toate că au fost făcute asemenea aprecieri, nici unul din autorii sau din partidele politice burgheze nu și-a fixat ca sarcină în program să schimbe caracterul economiei naționale. După opinia unora, agricultura imprima un caracter definitiv economiei și de acest lucru

² *La Roumanie économique en 1926*, Bucarest, (1927), p. 28; Alex. Topliceanu, *Intre agricultură și industrie*, în „Buletinul industriei”, an. II (1927), nr. 5, p. 256, 258.

³ Mihai Todossia, *Teorii burgheze din perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iași, 1967, p. 40.

⁴ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în România*, București, 1921, p. 14.

⁵ Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an. VII (1919), nr. 4, p. 200; vezi și „Buletinul Institutului economic românesc”, an. I (1922), nr. 2, p. 161.

trebuia să se țină seama în elaborarea politicii economice⁶. Nici chiar Partidul Național Liberal, care preconiza necesitatea industrializării țării, n-a prevăzut în programul său un asemenea obiectiv. „Pentru noi — arăta I. G. Duca în acest sens — prin structura ei economică, România este desigur în primul rînd un stat agricol și ea trebuie vrînd nevrînd să păstreze acest caracter”⁷.

Deși majoritatea economiștilor și oamenilor politici reprezentativi burghezi considerau că agricultura trebuie să rămînă ramura de bază a economiei, ei au înțeles, au susținut și au documentat neîncetat nu numai necesitatea dezvoltării nelimitate a industriei, dar și cerința ca în complexul economic să i se rezerve un loc important. „Dar, dacă nu ne gîndim să schimbăm caracterul specific al economiei noastre naționale — sublinia I. G. Duca — nu pricepem pentru ce anume cuvînt ar trebui să persecutăm celelalte ramuri ale producției. Nu ni se pare de loc că este o incompatibilitate între propășirea agriculturii și dezvoltarea industriei... Pe lângă aceasta, numeroase industrii sînt ele în strînsă legătură cu agricultura; nu sînt ele chiar o condiție indispensabilă a progresului ei? În fine, țara noastră are nenumărate bogății. Aceste bogății nu pot rămîne neproductive. Punerea lor în valoare se impune și, prin această punere în valoare, industriei noi se creează în mod fatal. O atare evoluție naturală poate ea să fie oprită pentru motivul că sîntem o țară agricolă și că trebuie să rămînem o țară agricolă? Desigur că nu”⁸. Cu alte cuvinte, paralel cu convingerea că România trebuia să rămînă o țară agrară, s-a demonstrat⁹ că o perseverare continuă în boicotarea activității industriale însemna o greșeală enormă de pe urma căreia țara s-a resimțit în trecut și avea să sufere foarte mult în viitorul cel mai apropiat. Încrederea în creșterea rolului și importanței industriei în ansamblul economiei¹⁰, de a crea produse și pentru export, încredere sporită prin formarea statului național unitar român, a slujit ca pîrghie morală în tendința de emancipare pe piața străină.

În acest fel, necesitatea industrializării a apărut ca una din cele mai importante teze inserate în literatura de specialitate. Legile obiective de dezvoltare a societății au transformat cu timpul dezideratul industrializării într-un imperativ. Pe temeiul înțelegerii acestei cerințe a avut loc o vie dezbateră pentru refundamentarea politicii industriale a statului în strictă concordanță cu nevoile economiei

⁶ Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, București, 1923, p. 12—13.

⁷ I. G. Duca, *Partidul național liberal, partid industrial (o nouă legendă)*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 4, p. 4—6.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie...*, p. 3.

¹⁰ Șt. Zeletin, *Burghazia română. Origina și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 132—133; Vintilă I. Brătianu, *Situația economică creată României, în Politica externă*, București, 1925, p. 171.

naționale. „Dorința ca în timp cit mai scurt să se creeze în România o puternică industrie prestabilă, care să acopere pe cit posibil toate nevoile țării în produse industriale, este — se sublinia într-un memoriu — foarte naturală”¹¹.

O serie de economiști au înțeles această cerință ca o lege obiectivă a dezvoltării economiei naționale. „Industria reală — scria unul din autori —, aceea ce dă viață unei gospodării naționale și fără de care aceasta din urmă nu poate trăi, ne este cum nu se poate mai aproape. Îi înțelegem rostul, îi cunoaștem nevoile și sintem cei dintii ca să-i pledăm cauza”¹².

Pe poziție fermă de industrializare s-au situat numeroși oameni politici, între care Vintilă Brătianu, și de știință (Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Gr. Antipa ș.a.). Prin ideile formulate în această perioadă, M. Manoilescu se detașează net de economiștii precedesorii sau contemporani. El este cel dintii gânditor care stabilește o corelație rațională între politica de promovare diferențiată a ramurilor industriale și valorificarea completă a bogățiilor naturale, care își propune să determine, în chip matematic, criteriile științifice ale politicii de industrializare în scopul satisfacerii cerințelor proprii și asigurarea unui volum de produse industrializate pentru export, care militează constant pentru crearea și consolidarea tuturor ramurilor industriei naționale și în primul rînd a industriei grele¹³.

Gr. Antipa vedea în industrializare chezașia ridicării nivelului de civilizație și de cultură a poporului român. După părerea sa, industria era datoare să rezolve nu numai probleme de ordin economic, ci și cele de natură socială și culturală. El conchidea că nu trebuie avută în vedere numai valorificarea resurselor naturale sau rentabilitatea capitalului, ci și crearea unei civilizații pe întreg cuprinsul țării și la toate nivelele societății¹⁴.

Thoma I. Gilcă subliniase în 1926 că România avea nevoie de o industrie națională independentă. După părerea sa, politica de stat nu trebuie să se rezume la selecționarea naturală a dezvoltării numai a unor industrii prielnice țării, ci să se întindă și asupra acelor ramuri care întrebunțează materia primă importată¹⁵.

În contradicție cu poziția sa fermă și realistă din tinerețe față de necesitatea industrializării și de tendințele existente în dezvoltarea economiei naționale¹⁶, Virgil Madgearu sublinia tot mai mult

¹¹ Arhiva Istorică Centrală, Fond. Președ. Cons. de Min. dosar 4/1923, f. 18.

¹² Alexandru Topliceanu, *În contra parazitismului industrial*, în „Buletinul industriei” ,an. II (1927), nr. 8, p. 586.

¹³ Vasile Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, Seria științe filozofice, economice și juridice, tom. XIV (1968), p. 120.

¹⁴ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 326—327.

¹⁵ Thoma I. Gilcă, *Politica economică și financiară a României. Industria națională și tarifele vamale*, București, 1926, p. 8.

¹⁶ Virgil Madgearu, *Ocotirea muncitorilor în România*, București, 1915, p. 3—4, 7.

în perioada ce o cercetăm primatul agriculturii în economia României, făcând rareori referiri la necesitatea dezvoltării industriei. Mai mult încă, în 1927, el afirma că țara noastră nu are condiții care pot oferi posibilitatea transformării ei dintr-un stat agrar în unul industrial¹⁷.

Partizanii fermi ai industrializării, în programele întocmite¹⁸, au prezentat acest curent ca un proces de punere în valoare a bogățiilor naturale, a muncii, de creare a producției necesare consumului intern și pentru export, de reținere în țară a însemnate sume de bani care mai înainte luau drumul străinătății, o cale de atragere la o ocupație productivă a țărănimii paupere, un stimulent în activizarea celorlalte ramuri. Fără o industrie înfloritoare nici un progres economic nu este cu putință¹⁹. Numai ea permite ieșirea de sub tutela capitalului străin, creșterea eficienței întregii economii, sporirea productivității muncii și a venitului național. Valoarea produselor ce le crează este superioară celor din agricultură. Este demn de menționat că prin avantajele sale, industria a fost apreciată ca unul din stâlpii civilizației moderne²⁰. S-a demonstrat, totodată, că ritmul dezvoltării statului român modern nu poate fi susținut în exclusivitate de o agricultură extensivă, că industria constituie cheia bogăției, condiția esențială și punctul de plecare al progresului, sursa de înzestrare cu utilaj, de dezvoltare a aptitudinilor și o cauză a modificării calitative a structurii profesionale a populației.

Deși partizanii industrializării au avut de luptat cu cei care subestimau rolul industriei, de regulă necesitatea economică a acesteia n-a putut fi contestată. Curentul industrializării îngusta tot mai mult frontul partizanilor păstrării regimului exclusiv agrar al țării. Fără îndoială că tendința spre industrializare avea în vedere, înainte de toate, consolidarea poziției burgheziei române. Nu e mai puțin adevărat însă că lupta pentru dezvoltarea industriei corespundea cerințelor obiective ale creșterii forțelor de producție, aspirațiilor poporului spre progres și civilizație, necesității lichidării înapoierii econo-

¹⁷ Virgil Madgearu, *Orașul economic*, în „Independența economică”, nr. 1—2/1928, p. 79.

¹⁸ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 52; Vintilă Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 50—51; Alex. Alimăneșianu, *Îndrumări*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 2, p. 51; Vintilă Brătianu, *Rolul întreprinderilor economice și financiare în nevoile economice naționale ale României*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. VI (1927), nr. 5, p. 236; Alex. Topliceanu, *Camerele de comerț și industrie*, în „Buletinul industriei”, an. III (1928/1929), nr. 10, p. 853.

¹⁹ Constantin Georgescu, *Situațiunea creată industriei de actualul guvern*, în „Democrația”, an. XVII (1929), nr. 9, p. 5—6.

²⁰ Ștefan Chicos, *Criterii de încurajare a industriei naționale*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 5—7, p. 425, 427. Orice fabrică în plus, orice acțiune de creștere a patrimoniului industrial — sublinia un autor — constituie o nouă contribuție la progres și civilizație (B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 12).

mice a țării, conservării ființei naționale, slăbirii dependenței față de capitalul străin.

Conceptul de industrializare a fost înțeles diferit de partidele politice, de economiști, în raport cu interesele pe care le apărau. Ca urmare, o teză mult dezbătută în gândirea economică din anii 1922—1928 se referă la stabilirea direcției procesului de industrializare. Pentru viitorul economiei naționale nu era indiferent dacă efortul de industrializare se îndrepta spre industria ușoară, spre prelucrarea produselor agricole sau spre industria grea.

Unii, exprimând interesele capitaliștilor din agricultură, au înțeles prin acest proces dezvoltarea agriculturii și a ramurilor industriale legate de prelucrarea produselor acestui sector. Teza că industrializarea produselor agricole trebuie să devină direcția principală a procesului de industrializare a fost susținută de aderenții teoriei România „țară eminentamente agrară”. „Pentru noi — scria în acest spirit A. Topliceanu —, forma cea mai potrivită și rentabilă de economie este industrializarea produselor agricole”²¹.

În mod crescut între adversarii curentului industrializării au fost incluși în această perioadă și național-tărănistii. Trebuie subliniat că P.N.T. n-a fost în acel timp un partid antiindustrial. Dar nici nu poate fi considerat partizan al unei *reale* industrializări. El susținea că România are nevoie și de industrie, dar numai de aceea legată de agricultură și de prelucrarea avantajoasă a materiilor prime (petrol, lemn etc.). Tărănismul din acea perioadă socotea că trebuie reechilibrată politica investițiilor, în așa fel încât grosul capitalului să fie îndreptat spre finanțarea agriculturii (cooperăției) și a industriei prelucrătoare de produse agricole²². Aproximativ pînă în 1930, conceptul de industrializare la țărănism a fost în linii generale identic cu cel formulat de C. Stere²³. După cum se știe, el a insistat mult asupra inexistenței dezechilibrului extern pentru desfacerea produselor industriale. V. Madgearu avea să stăruie în același scop asupra îngustimii pieții interne, datorită nivelului de trai coborât impus majorității populației²⁴. Deși țărănismul a înțeles că îngustimea pieței a constituit o frînă în dezvoltarea industriei, a folosit acest argument numai pentru teza menținerii României într-un stadiu agrarian, căruia i se admiteau mici meșteșuguri și industrii de prelucrare a produselor

²¹ Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie...*, p. 12—13.

²² Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Editura politică, București, 1969, p. 60.

²³ *Ibidem*, p. 251.

²⁴ Virgil Madgearu, *Țărănism sau neoliberalism*, în „Revista vremii”, nr. 8/1923, p. 8.

agrară²⁵. În pogoramul partidului însă, accentele de industrialism sînt mai puternice decît în formulările cuprinse în doctrină²⁶.

Pe o poziție asemănătoare în problema industrializării se afla și partidul lui N. Iorga²⁷. Evidente tendințe spre industrializare înseamnă programul economic al „Partidului poporului”²⁸.

²⁵ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 253.

²⁶ Programul Partidului Tărănesc prevedea necesitatea industrializării produselor agricole prin mijlocirea cooperatiei și punerea bazelor unei industrii țărănești, concepută în chip rațional. Industria trebuia organizată în concordanță cu puterile reale ale țării. Programul prevedea necesitatea aplicării unei politici unitare, raționale în domeniul exploataării generatorilor de energie în folosul întregii societăți. Recunoscînd că dezvoltarea industriei cere o politică de încurajare, programul preciza că aceasta să fie revizuită în sensul de a se înceta întreținerea unor ramuri industriale prin mijloace artificiale, care contribuiau la scumpirea vieții. Sprijinul statului era reclamat numai în scopul intensificării producției ramurilor de industrie cu condiții prielnice de dezvoltare, îndeosebi cele legate de agricultură. În orice caz, programul nu admitea ca protecția vamală să creeze unor industrii și situații de monopol. Tot atunci s-a prevăzut introducerea unor măsuri de încurajare a organizației, pe baza tehnicii moderne, a „industriilor mijlocii” și a meseriilor (*Partidul Tărănesc. Programul și statutele*, București, 1922, p. 13—15). Aspectele pozitive din acest program au fost apreciate și de contemporani (D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale*, București, 1922, p. 101). Tendința spre industrializare este accentuată ca urmare a fuziunii cu Partidul Național, legat de interesele capitalului industrial și îndeosebi ale celui bancar. Producția principală fiind agricultura — se arată în programul din 1926 — interesele propășirii acesteia nu vor fi subordonate intereselor unui industrialism forțat, artificial. Programul prevede o vie activitate de industrializare a agriculturii, încurajarea industriei mari și mijlocii spre prelucrarea numai a materiilor prime aflate în țară, reorganizarea industriilor care aveau drept scop apărarea națională, armonizarea prețurilor produselor industriale cu cele ale produselor agricole. (*Programul și statutele Partidului Național-Tărănesc, 1926*, Șimleul-Silvaniei, 1926, p. 10; 13—15). La congresul P.N.Ț. din mai 1928 s-a reafirmat programul economic față de industrializare, exprimat sintetic în următoarele prevederi: o politică economică agrariană, o politică industrială adecvată dezvoltării agriculturii și resurselor naturale, revizuirea tarifului vamal.

²⁷ „Dacă sîntem pentru încurajarea industriilor care au la bază materiile prime și produsele agricole aflate în țară — se arată în programul acestuia — nu înțelegem încurajarea prea mare a industriilor care nu se pot alimenta cu materii prime din țară și care devin o sarcină și o cauză de scumpire a traiului. Tot astfel înțelegem ca tariful vamal să fie numai atât de ridicat cît trebuie pentru a proteja industria noastră reală. Nu înțelegem un tarif vamal care să creeze sau să întrețină industrii parazitare, scumpind traiul” (*Partidul Național. Programul și congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 48).

²⁸ Recunoscînd marele rol pe care industria este chemată să-l aibă alături de agricultură în refacerea economică și în consolidarea puterii statului, „Partidul poporului” socotea necesar să contribuie la dezvoltarea politicii de încurajare a industriei prin revizuirea completă a legilor, dar cu respectarea drepturilor cîștigate și acordînd avantaje în raport direct cu gradul de industrializare pe care-l realiza fiecare ramură industrială. În scopul întăririi industriei naționale se prevedea, totodată, ca furniturile statului să se execute pe cît mai mult posibil numai de industria națională, în care scop să se înființeze credite industriale cu privilegiu de stat, care să pună pe marii proprietari expropriați în posibilitatea de a-și dirija capitalurile lor spre industrie sau a le depune prin credite cu termen lung la dispoziția întreprinderilor industriale. O încurajare deosebită era pre-

Profilul industrial al României nu putea fi dat de industriile legate de folosirea materiilor prime agricole și forestiere, oricât de dezvoltate ar fi ele, ci de înființarea unor industrii de bază, folosind toate formele de energie în valorificarea resurselor naturale. În rîndurile burgheziei, curentul industrializării a fost cel mai bine reprezentat de P.N.L.²⁹

După cum lesne se poate constata, deosebirile de doctrină au făcut ca și pe acest tărîm partidele burgheze să nu se găsească pe aceeași linie a frontului de luptă, pe baza unui program unitar, complet. Unele goluri din programele partidelor au fost umplute de declarațiile unor politicieni.

În afară de politicieni, numeroși economiști, exprimînd interesele marii burghezii, precum și oameni de știință patrioți, au înțeles prin industrie crearea și dezvoltarea ramurilor principale ale industriei. În consecință, și-a făcut loc una din cele mai avansate teze ale gîndirii economice din anii 1922—1928: încurajarea industriei grele. Spre deosebire de trecut, mulți contemporani au înțeles necesitatea acesteia și, ca urmare, au cerut ca „politica fierului”³⁰ să dobîndească prioritate în cadrul politicii industriale. La creșterea preocupării pentru industria grea a contribuit faptul că ramurii metalurgice, în afară de industria mecano-metalurgică prelucrătoare, i s-au adăugat prin făurirea statului național unitar două puternice centre siderurgice: Hunedoara (Uzinele de Fier din Hunedoara, Găvăjdia, Cugir și Calan), și Reșița (Uzinele de Fier din Reșița, Anina, Nadrag).

Sublinierea necesității ca politica economică să se ocupe în primul rînd de industria siderurgică și metalurgică o găsim formulată încă de la congresul industriei din 1921. M. Manoilescu a rezervat industriei grele cel mai important loc. „Industria siderurgică și metalurgică — sublinia el — este desigur cea dintîi industrie de care o țară cu o politică economică prevăzătoare trebuie să se preocupe”

văzută a se acorda meseriilor, industriei casnice țărănești și micii industrii, prin înființarea unui credit special de sine stătător sau ca o secție în marea instituție a creditului industrial, prin acordarea unor reduceri la transport, ușurarea procurării materiilor prime, plata despăgubirilor de război, reducerea de impozite și încurajarea asociațiilor micilor patroni (*Programul Partidului poporului*, s. 1., (1923), p. 4—7).

²⁹ Programul P.N.L. prevedea încurajarea dezvoltării industriei prin munca, inițiativa și capitalurile românești, prin unificarea legislației industriale, prin întărirea creditului, dezvoltarea mijloacelor de transport, înzestrarea porturilor, sporirea energiilor naționale, creșterea producției și apărarea avuțiilor țării, prin dezvoltarea învățămîntului profesional potrivit nevoilor crescînde ale vieții moderne, prin extinderea învățămîntului secundar. Învățămîntul superior, pe lângă caracterul său teoretic, trebuia să se inspire tot mai mult din cerințele vieții practice și ale tehnicii moderne (*Istoricul Partidului național-liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 232 și urm.; B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L. Programe și declarații, 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 64—67, 72—75).

³⁰ G. Tallent, *Industria fierului*, București, 1925; *Studiu asupra situației țării în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 134.

și aceasta cu atât mai mult cu cât ea „furnizează mașinile și piesele de instalații pentru toate celelalte ramuri de industrie, pentru agricultură, pentru vehicule și căi de comunicație — fără a mai vorbi de rolul său cu totul special în apărarea națională”³¹. Ea diminuează — arăta M. Manoilescu — „necesitatea și importanța capitalului străin în fondarea industriei naționale”³². Politica fierului — conchidea el — este politica „apărării naționale, economice și militare”³³; ea condiționează „întreaga activitate de producție și circulație”³⁴. Această idee e formulată și la alți autori³⁵. Șt. Zeletin subliniașe că metalurgia, deși în structura industriei urma după ramura textilă, alcătuia totuși în perioada pe care o cercetăm „coloana vertebrală a dezvoltării industriei”³⁶.

În concepția lui M. Manoilescu, industria siderurgică și metalurgică trebuia să se dezvolte nu numai sub raport extensiv, ci și intensiv. De altfel, el considera că două criterii se cereau avute în vedere pentru încurajarea industriei metalurgice³⁷: a) obținerea de produse necesare asigurării independenței economice și militare (armament, tuburi pentru sonde petrolifere, mașini și utilaj pentru C.F.R.); b) criterii eficienței, prin care înțelegea încorporarea în produs a maximum de valoare cu minimum de materie primă, combustibil, capital și forță de muncă. Unii economiști au cerut ca, alături de metalurgie, să se rezerve loc ramurilor energetice și chimice. Ei au înțeles că de generatorii de energie depinde dezvoltarea industrială și economică, sursele de energie constituind elemente indispensabile ale acestei dezvoltări³⁸. „În cîmpul mare de activități ce ni se prezintă — arăta unul din autori —, energia electrică va ocupa locul cel mai de seamă”³⁹. Ținînd cont de importanța ei în producerea bunurilor materiale, M. Manoilescu recomanda folosirea pe scară largă a energiei electrice în topirea și prelucrarea fierului și oțelului⁴⁰. Costul scăzut și rapiditatea distribuirii ei la mari distanțe, în comparație cu toate celelalte surse de energie cunoscute atunci, l-au determinat să considere că industria energetică trebuia să dobîndească prioritate în procesul general de industrializare. După părerea sa, industria energetică trebuia să se dezvolte înaintea tuturor ramurilor, întrucît prin capacitatea sa asigura permanent, efi-

³¹ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 19.

³² Idem, *Ideea de plan economic național*, București, 1923, p. 41.

³³ Idem, *Fapte și orientări în politica industrială*, București, 1922, p. 30.

³⁴ Idem, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 19.

³⁵ Constantin Georgescu, *Vintilă Brătianu. Om de stat, economist și financiar. Concepțiunile și înfăptuirile sale*, București, 1936, p. 51.

³⁶ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 131.

³⁷ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 22.

³⁸ Constantin Georgescu, *Vintilă Brătianu. Om de stat...*, p. 47—48.

³⁹ Dr. Hurmuzescu, *Organizația științifică și industrială*, București, 1920, p. 21.

⁴⁰ Mihail Manoilescu, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, București, 1922, p. 24.

cient, definitiv și economic cea mai mare parte a necesarului de energie⁴¹. S-au elaborat chiar studii și programe pentru valorificarea căderilor de apă⁴².

Izvoarele de energie se cereau a fi exploatate în așa fel încât să se obțină maximum de randament și de utilitate economică. După convingerea lui Vintilă Brătianu, exprimată la sfârșitul anului 1923 într-un raport adresat celorlalți miniștri din guvern, politica de valorificare a bogățiilor țării trebuia să se concentreze în primul rând în procurarea energiei, care constituie cheia dezvoltării economiei. Ea se realizează prin punerea în exploatare a surselor latente existente (forța hidrolică, gaze subterane, cărbuni, petrol etc.), cu folosirea lor completă, ca și prin organizarea mijloacelor de transport⁴³. O primă valorificare a gazului metan s-a cerut a se face prin crearea unei centrale electrice în apropierea sondelor, spre a produce curent electric necesar fabricilor, rețelei de cale ferată, locuințelor etc.

Convins de importanța energiei în procesul de industrializare, îndeosebi a celei hidraulice, „Partidul poporului” a prevăzut și el în programul său legiferarea, sistematizarea și coordonarea într-un plan de ansamblu a exploatării tuturor energiilor țării⁴⁴. El considera necesar să se îngreudească folosirea minelor, inclusiv a petrolului și hidrocarburilor cu măsuri care să dea statului, conform unor legi speciale, un drept de control și de direcție tehnică, precum și un drept de redevență⁴⁵.

O problemă viu dezbătută de economiști în strinsă legătură cu industrializarea a fost aceea dacă România dispunea de suficiente resurse naturale pentru a putea intensifica acest proces⁴⁶. Chiar după 1918, economiștii români adepți ai teoriei România țară „eminamente agricolă” susțineau în mod deschis că nu-i posibilă crearea unei industrii grele proprii din cauza insuficienței resurselor de minereu de fier și a cărbunelui. Savanți, ingineri și economiști au apreciat că în România existau toate condițiile pentru dezvoltarea rapidă a industriei, inclusiv a celei grele. Referindu-se la problema zăcămintelor, una din reviste⁴⁷ nota că în acel stadiu puțini își dădeau seama de însemnătatea lor. În lucrările unor economiști a existat și tendința de exagerare a volumului acestor bogății.

Înțelegând necesitatea industriei metalurgice, M. Manoilescu considera că limitarea resurselor de minereu de fier nu putea constitui

⁴¹ Idem, *Politica producției naționale*, București, 1923, p. 46—47.

⁴² C. Mateescu, *Studii hidroelectrice. Rîul Prahova*, București, 1925; Dimitrie Leonida, *Problema energiei în România*, București, 1942, p. 16.

⁴³ Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.

⁴⁴ *Programul Partidului poporului...*, p. 4—7.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Alexandru Puiu, *Valorificarea superioară a resurselor naturale*, Editura Academiei, București, 1969, p. 32; Mihai Todosa, *op. cit.*, p. 42—53.

⁴⁷ „Independența economică”, București, nr. 3/1927, p. 141.

o piedică în dezvoltarea acesteia. El era de părere că problema minereului de fier putea fi soluționată pe calea importului și a economisirii lui la maximum. Industria metalurgică și siderurgică bazată în exclusivitate pe fierul indigen ar epuiza resursele noastre în 26 ani. Din această situație, el trăgea concluzia că industria siderurgică „nu își poate sprijini viitorul său numai pe minereul național și trebuie să se orienteze spre un import activ de minereu străin. (subl. autorului)”⁴⁸. El era, deci, conștient că dezvoltarea industriei siderurgice și metalurgice în România depindea în mare măsură de importul de minereu de fier. În același spirit, la congresul industriei din 1921, a expus gradul util de intervenție și perspectivele procesului de industrializare pentru fiecare ramură⁴⁹.

Din dorința de a spori rentabilitatea și eficiența industriei în ansamblul economiei s-au recomandat statului chiar criteriile care trebuiau avute în vedere la încurajarea industriei⁵⁰, unele formulate și în 1921⁵¹. După cum s-a arătat mai sus, direcțiile procesului de industrializare au fost fixate diferit, potrivit concepțiilor autorilor care le-au formulat: unii spre industrializarea produselor agricole ca forma cea mai potrivită și rentabilă a economiei, alții au cerut ca statul să încurajeze toate ramurile industriale, să asigure ca prin caracterul și utilitatea lor să devină naționale. Încurajarea industriei decurgea din însăși capacitatea acesteia nu numai de a extrage materia primă, ci și de a o prelucra. Sprijinirea diferitelor ramuri și grădarea sacrificiilor pe care industria le cerea trebuiau să fie influențate și determinate de însemnătatea unor considerente în politica de ansamblu a țării. În general au fost apreciate ca cele mai de seamă următoarele patru considerente care trebuiau avute în vedere în crearea unui nou regim de încurajare industrială: de ordin economic, social, național și securitatea țării. M. Manoilescu considera că toate criteriile de încurajare a industriei erau legitime⁵².

Criteriul economic a fost motivat prin avantajele pe care le prezintă pentru România activitatea diferitelor industrii (utilizarea pe scară largă a materiilor prime, a combustibilului, a forței de muncă, crearea de debușee și plusvaloare). În cadrul industriilor, o preferință deosebită trebuia acordată acelor ramuri care puteau realiza o valorificare maximă a materiilor prime indigene, adică a acelor industrii care incorporau un coeficient mare de industrializare și valorificau tot mai diferit materia primă de bază. Convingerea lui M. Manoilescu era că valorificarea maximă a materiilor prime constituie criteriul fundamental de stabilire a ordinii de dezvoltare a ramurilor industriale. Pentru noi — scria el — principalul obiectiv al politicii economice

⁴⁸ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale...*, p. 41.

⁴⁹ Idem, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 24—37.

⁵⁰ Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 436, 441.

⁵¹ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 10.

⁵² Idem. *Politica producției naționale...*, p. 50.

trebuie să consiste din a cumpăni nevoile pieței interne cu încurajarea extremă a acelor industrii care dau un maximum de randament pentru economia națională⁵³. În ierarhizarea ramurilor industriale — după părerea sa — trebuie să se țină cont de doi coeficienți: a) al industrializării, care reliefează nivelul intensității vieții industriale; b) al participării naționale, care, pune în lumină cota deținută în fiecare ramură de capitalul autohton. Pe drept cuvânt s-a afirmat în acel timp⁵⁴ că cu cât coeficientul de industrializare este mai mare cu atât apare dovada că o industrie contribuie mai mult la valorificarea materiei prime și reprezintă o formă cu atât mai intensă de sporire a bunurilor materiale.

O serie de autori au enunțat teza că industrializarea constituie unitatea de măsură în sporirea eficienței economiei naționale, că gradul de dezvoltare a acesteia era determinat de stadiul în care se afla industria. Ținând seama de faptul că producția industrială raportată la același număr de lucrători era superioară celei agricole, ceea ce conferea industriei calitatea de a fi un prețios izvor de bogăție, M. Manoilescu a demonstrat că marea problemă ce se punea spre rezolvare nu era alta decât intensificarea activității naționale prin industrie⁵⁵. „Acum — scria el în 1923 — când lumea se găsește într-o fază de demaraj economic, când pentru România se impune cu necesitate elaborarea și aplicarea unei politici de industrializare, temeinic fundamentată din punct de vedere științific, nu putem ocoli criteriile eficienței economice”⁵⁶. „*În linii generale — scria un alt autor în același spirit — politica de producție industrială trebuie să urmărească dezvoltarea eficacității economiei naționale (subl. autorului)*”⁵⁷. Se avea în vedere și necesitatea specializării producției, ca și organizarea științifică a procesului de fabricație, spre a se putea asigura reducerea cheltuielilor și obținerea în serie a produselor. Însuși regimul industrial trebuia să prevadă anumite măsuri de natură să încurajeze realizarea unei producții specializate, știut fiind că „numai prin specializare, rezultatele obținute pot atinge o măsură ce nu se poate atinge pe altă cale”⁵⁸.

În legătură directă cu eficiența economică trebuia subliniată teza potrivit căreia randamentul agriculturii se afla în raport nemijlocit cu stadiul de dezvoltare a industriei. Caracterul intensiv al agriculturii a fost conceput prin întrebuițarea mașinismului⁵⁹. Industria

⁵³ Mihai Manoilescu, *Politica producției naționale...*, p. 56.

⁵⁴ Idem, *Prefață la „Buletinul industrial”, an. II (1921), nr. 7—9, p. 8.*

⁵⁵ Idem, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 10.

⁵⁶ Idem, *Politica producției naționale...*, p. 56.

⁵⁷ N. Costache, *Politica producției industriale*, în „Buletinul industriei”, an. III (1928), nr. 7, p. 562.

⁵⁸ Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 436.

⁵⁹ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.

revoluționează producția agricolă, îi înlesnește înzestrarea cu utilaj tehnic și îngrășăminte chimice, cu mijloacele cele mai eficace pentru valorificarea rațională a producției ei⁶⁰. Numai o țară cu industrie puternică poate să aibă și capacitatea de a organiza o cultură intensivă în agricultură. Ideea promovării tehnicii în agricultură, a modernizării producției agricole prin industrializare, apare relativ frecvent în literatura epocii. Revoluționarea modului de cultură — sublinia Șt. Zeletin — „nu se poate îndeplini decât sub influența unei industrie naționale”⁶¹. Insuficiența inventarului mort a fost una din cauzele principale ale randamentului scăzut din agricultură.

Cel de-al doilea criteriu a izvorit din necesitatea ca legiutorul, chemat să reglementeze scara de avantaje utile încurajării diferitelor industrii, să dea o „rezolvare” și problemelor sociale. După cum se știe, prin funcția sa, industria are un puternic rol în dezvoltarea claselor și a contradicțiilor dintre ele. Mai mult ca celelalte compartimente economice, prin sporirea activității sale, industria este chemată să aibă o înriurire socială asupra maselor concentrate în jurul fabricilor și mașinismului⁶², asupra emancipării și fortificării burgheziei române ca clasă. După unii autori, industria era chemată să inaugureze o nouă politică față de clasa muncitoare nu numai pentru „răsplata” muncii, ci și pentru „cointerese” sufletească în opera de industrializare⁶³. Este vorba de prevederea unor măsuri care să îngăduie participarea la beneficii a personalului tehnic, administrativ și muncitoresc. Această teză, combătută pe larg de presa și documentele P.C.R., avea în vedere interesul de a masca exploatarea capitalistă, de a întrona armonia dintre clase.

Argumentele de ordin demografic, social aduse în sprijinul dezvoltării industriei, aveau drept scop să sublinieze necesitatea folosirii suprapopulației active din mediul rural. Nefiind singură capabilă să asigure întrebuințarea forței de muncă a populației, agricultura trebuia sprijinită de industrie. Numai o activitate industrială în continuă dezvoltare era apreciată ca soluție în utilizarea prisosului de brațe de muncă, numai sporirea numărului de întreprinderi industriale putea fi un remediu pentru a opri emigrările⁶⁴. „Agricultura — arăta unul din autori — chiar fără întrebuințarea mașinismului, ceea ce ar fi o greșeală, nu va putea utiliza toate brațele de la sate și este o datorie a noastră ca surplusul să-l ocupăm în industrie și comerț”⁶⁵. În același spirit, Șt. Zeletin sublinia că numai industriali-

⁶⁰ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.

⁶¹ *Ibidem*, p. 206.

⁶² Vintilă I. Brățianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 48.

⁶³ B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 32.

⁶⁴ Octavian C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca guvernului Averescu, 1920, Cluj, 1924*, p. 34.

⁶⁵ Alex. Alimăneșțianu, *op. cit.*, p. 49.

zarea are capacitatea de a transforma țăranul în salariat, de a atrage spre oraș prisosul de forță de muncă ce nu-și găsește întrebuințarea la sate⁶⁶.

Plecînd de la raportul economic dintre industrie și agricultură, de la posibilitatea industriei de a absorbi ce elimină agricultura ca prisos de brațe de muncă, s-a ajuns la teza exagerată potrivit căreia *numai* industrializarea era în măsură să înlăture mizeria de la sate⁶⁷, crizele și șomajul din societatea capitalistă. Dacă — scria Șt. Zeletin — capitalismul industrial nu va reuși să îndeplinească această funcție socială, satele „nu vor fi scutite pe viitor de crize și parcelarea marelui proprietăți se va dovedi a nu fi făcut nimic pentru a le scoate din acest impas... pirghia ce va ridica țăranimea din starea ei... stă în... industria națională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul”⁶⁸. Încercarea de a rezolva toate problemele economico-sociale ale țăranimii prin susținerea industrializării avea drept scop să demonstreze că nu avea nici un sens lupta de clasă pentru îmbunătățirea soartei celor obijduiți, să înăbușe starea de spirit a țăranilor, să-i alăture frontului forțelor care trebuiau să slujească burghezia.

Criteriul național al încurajării industriei a fost motivat de avantajele ce decurg din întrebuințarea muncii și capitalului național în procesul producției industriale, din interesul ca nu numai sacrificiile să fie naționale, ci și rezultatele. Primul război mondial arătase cit de necesară era industria pentru apărarea patriei și nevoia ca ea să se afle în miinile românilor. Războiul — sublinia Vintilă Brătianu în 1915 — a arătat „chiar pentru țările cu puternice organizațiuni financiare și industriale importanța nevoie ce este ca aceste organizațiuni să fie în realitate naționale și însemnata primejdie politică ce naște din lipsa neatirării economice. Astfel s-a văzut limpede că capitalul are naționalitate și că el poate deveni în țara vrăjmașă unul din cele mai puternice mijloace pentru a stinjeni apărarea acestei țări. Iată de ce fabrica viitoare trebuie să fie o casă românească și nu va fi românească dacă stăpînul ei nu va fi român”⁶⁹.

În strînsă legătură cu acest criteriu s-a pus problema naționalizării industriei, care — după unii — trebuia să fie cu atît mai pronunțată făcută cu cît industria respectivă interesa economia națională și securitatea statului⁷⁰. Criteriul național al încurajării industriei a permis enunțarea unor teze foarte diferite. Politica economică desfășurată sub lozinca „prin noi înșine”, exprimînd dorința celei mai puternice părți a burgheziei române de a asigura, cu ajutorul sta-

⁶⁶ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 129.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 214.

⁶⁹ Vintilă Brătianu, *Îndrumarea industriei naționale*, în „Democrația”, an. III (1915), nr. 15, p. 667.

⁷⁰ „Buletin economic și financiar”, București, 1 ianuarie 1923, p. 1.

tului, un loc mai important capitalului național în industrie, în domeniul bancar și în comerț, în exploatarea forței de muncă și a bogățiilor naturale, pentru valorificarea capitalului propriu și creșterea mai rapidă a acumulărilor interne, a constituit principala pirghie în susținerea naționalizării industriei.

În opoziție cu această teză era aceea prevăzută în programele unor partide că naționalizarea, deși necesară, nu trebuia să se realizeze forțat. „Partidul poporului”, de pildă, căuta să demonstreze că naționalizarea capitalului și a întreprinderilor nu trebuia să se înfăptuiască prin metode „de silnicie ce ar tulbura funcționarea lor productivă și ar alunga capitalurile străine”⁷¹. Mai mult, ineseși unele asociații chemate să exprime cu cea mai mare intensitate necesitatea apărării industriei naționale, ca U.G.I.R.⁷², au cerut ca guvernul să legisfeze siguranța drepturilor cîștigate. S-au emis și teze potrivit cărora naționalizarea trebuia aminată pînă la sosirea timpului oportun. Șt. Zeletin, de pildă, considera⁷³ că procesul de industrializare a fost împovărat de acțiunea de naționalizare a capitalului, deoarece se trecuse la actul din urmă înainte ca să se fi asigurat dezvoltarea celui dintîi.

Naționalizarea industriei nu se limita numai la nivelul capitalului. Se preconiza ca o chestiune de mare interes național ca elemente românești să intre cit mai mult în rolul efectiv de conducere a întreprinderilor de suprem interes național (metalurgie, siderurgie etc.), ca industrializarea să se înfăptuiască prin munca românească, pentru a se înregistra o creștere efectivă a producției naționale. Anumite dispozițiuni din legile elaborate în această perioadă (legea minelor, a energiei, a comercializării și controlului întreprinderilor economice) au ca punct de plecare nevoia de a se rezerva capitalului, conducerii și muncii românești acele întreprinderi în care interesul național este predominant.

Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm se vorbea tot mai frecvent de necesitatea alcătuirii unei noi legi de incurajare a industriei naționale. Reviste, ziare și unele lucrări au reliefat lipsa unei legislații industriale unitare care să corespundă noului cadru social-economic. Legile elaborate pînă atunci nu puteau satisface, cu toate modificările survenite, cerințele statului român. Creșterea participării elementului național în conducerea întreprinderilor, prevedere ce se aștepta să fie inserată în noua lege, a fost considerată ca „singur mijloc pentru desăvîrșirea unei opere fără putință de neglijat”⁷⁴.

⁷¹ Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 36.

⁷² Chr. Stăicoiuci, *Istoricul celor 25 ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 36.

⁷³ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 133.

⁷⁴ Alexandru Topliceanu, *În jurul noii legi pentru protecția industriei naționale*, în „Buletinul industriei”, an. III (1928), nr. 4, p. 321.

În fine, criteriul apărării țării a fost legat de necesitatea evidentă, imperioasă și legitimă a României de a fi independentă față de străinătate în inzestrarea cu produse industriale folositoare securității sale. Se avea în vedere îndeosebi trista experiență din anii primului război mondial. Ca și Vintilă Brătianu în 1915⁷⁵, Oscar Kiriacescu, director al Băncii Naționale a României, sublinia în 1922 că între învățămintele care trebuie trase din primul război mondial este în primul rând acela că apărarea „nu poate fi asigurată dacă țara nu are o industrie bine întemeiată și dacă temelia ei nu este națională. Acesta este adevărul pentru toate țările, dar mai ales pentru România de azi”⁷⁶. Prin naționalizare tindem — reliefa el în continuare — „să fim stăpîni în țara noastră pe avutul nostru, pe principalii factori de producție care ne asigură independența economică și politică”⁷⁷.

Apreciind că din toți factorii chemați să contribuie la apărarea națională, industria ocupă primul loc, unii economiști au cerut ca criteriul apărării țării să aibă precădere chiar înaintea unor considerente economice dintre cele mai temeinice. Producerea în țară a armamentului și muniției, a avioanelor și a altor fabricate trebuia nu numai să fie neapărat îndrumată, „dar și asigurată în vreme de pace. Și numai dînd toată atențiunea și toată incurajarea industriilor în legătură cu apărarea țării se poate obține un asemenea rezultat”⁷⁸. Din acest punct de vedere, o incurajare și o stimulare specială se cerea să se acorde ramurilor metalurgice și chimice și aceasta cu atît mai mult cu cît acestea puteau realiza și un ridicat coeficient de industrializare. Industria era datoare să asigure condițiile materiale necesare neatîrnării economice și politice, să sporească puterea de rezistență a națiunii române. Și pentru acest motiv industria trebuia să fie națională, deoarece „nu ne putem închipui ca fabricarea în bune condițiuni și la timp a materialelor de care armatele noastre vor avea nevoie pe cîmpurile de luptă să fie condusă de străini”⁷⁹ bis. S-a subliniat, deci, nu numai necesitatea absolută ca industria să se afle și pentru acest scop în mîna românilor, dar și de a se avea o industrie la înălțimea cerințelor apărării moderne a patriei, netributară străinătății.

Avansată a fost nu numai teza potrivit căreia apărarea independenței țării nu se putea realiza decît prin accentuarea procesului de industrializare, ci și aceea care sublinia că ridicarea independenței politice la nivelul unei realități nu se putea dobîndi decît

⁷⁵ Vintilă Brătianu, *Îndrumarea industriei naționale...*, p. 667.

⁷⁶ Gheron Netta, *Politica economică și românizarea întreprinderilor*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. I (1922), nr. 11, p. 844.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 845.

⁷⁸ Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 441.

⁷⁹ bis *Ibidem*.

printr-o completă și desăvirșită independență economică⁷⁹. Aservirea economică atrăgea în mod automat după sine dominația politică. Mai devreme sau mai târziu — nota unul din autori⁸⁰ — dependența economică înseamnă orientarea politică în sensul intereselor celui ce domină economicște. Lupta pentru neatarnare economică și politică era cu atît mai necesară cu cit de aceasta depindea însuși progresul societății românești⁸¹. Legătura indestructibilă dintre cele două probleme impunea statului să elaboreze o politică economică științific fundamentată, deosebi de sporirea capacității de apărare a țării, prin creșterea potențialului industrial, tehnic și științific⁸².

Pentru realizarea industrializării, s-au emis o serie de teze care aveau drept obiectiv să fixeze mijloacele necesare înfăptuirii ei. Complexitatea procesului a determinat enunțarea unei diversități de opinii și teze. De regulă, pîrghiile de înfăptuire a industrializării au fost grupate în posibile și reale, materiale și subiective. Dintre acestea merită reținute: elaborarea unui program de lucrări în toate ramurile economiei (industrie, agricultură, transporturi, finanțe, comerț), care să permită refacerea instalațiilor și înzestrarea țării cu utilaj economic nou, absolut necesar propășirii sale; o politică favorabilă punerii în valoare a bogățiilor statului prin forțe proprii; elaborarea unei noi legi industriale; o politică protecționistă față de industrie; organizarea meseriilor; coordonarea și raționalizarea folosirii izvoarelor de energie; emiterea de monedă-hîrtie potrivit cerințelor, spre a dezvolta industria nu a o paraliza; asigurarea circulației monetare normale și stabilizarea cursului leulului; economii raționale în toate direcțiile pentru a le canaliza spre ramurile industriale; o balanță comercială activă; un randament mai mare din partea serviciilor publice; obligarea industriașilor de a-și moderniza întreprinderile; întărirea rolului statului; raționalizarea, îndrumarea și pregătirea profesională a muncii, organizarea plasării acestuia; elaborarea unui plan de măsuri igienico-sanitare.

În strînsă legătură cu aplicarea acestor pîrghii s-a preconizat intensificarea activității camerei de comerț și industrie, a celei de muncă și agricultură, a camerei profesionale etc.

Ca pîrghii materiale pentru înfăptuirea industrializării, burghezia a scontat pe rezolvarea pozitivă pentru România a problemei reparațiilor, a bunurilor și capitalurilor inamice, a datoriilor interaliate, a cotei de liberațiune etc.

⁷⁹ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 129—130.

⁸⁰ B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 7.

⁸¹ I. G. Duca, *Doctrina liberală*, București, ș.a., p. 6.

⁸² M. Cioc, *Contribuțiunea industriei naționale la fabricarea materialului de război și rolul ei în timpul războiului*, București 1928, p. 33.

Caracterul industrial al României nu se putea realiza de la sine. Ca urmare, literatura de specialitate a perioadei cuprinde teze referitoare la necesitatea organizării procesului de industrializare. Din însăși nevoia consolidării statului, România era dator să se îndrepte spre organizarea unei puternice activități industriale. Teza necesității organizării industriei, a stabilirii unei noi și complete orientări și îndrumări era cerută incomparabil mai mult decât în trecut datorită apariției condițiilor prielnice înlăptuirii industrializării. Din această necesitate, așa cum am arătat mai sus, a izvorit interesul de a examina toate acele criterii și considerații care puteau influența gradul de preferință pe care statul trebuia să-l dea diferitelor categorii de industrie, pentru promovarea lor diferențiată. În martie 1923, în Cameră, s-a subliniat că pentru organizarea și orientarea industriei era necesară elaborarea unei legislații care să țină seamă de nevoia apărării avuției naționale, de capital și credit, de raporturile de muncă, de învățămîntul industrial, de dreptul de proprietate industrială, de asigurări sociale, igienă etc. Ne trebuie — arăta unul dintre autori — o organizare cit mai desăvîrșită a vieții noastre industriale, bazată pe un program de ansamblu cit mai minuțios pregătit⁸³.

În legătură cu organizarea industriei au fost enunțate două opinii diametral opuse, și una și cealaltă izvorită din necesitatea de a se lăsa rolul statului în procesul industrializării. În cadrul unui program economic axat pe interesele fundamentale ale țării, cei mai mulți au sprijinit argumentat teza necesității întăririi rolului statului în valorificarea bogățiilor țării prin industrializare, a exercitării în toată plenitudinea a funcției sale economice atit pentru a incuraja industria, cit și pentru a da țării instrumentele mari de care o economie modernă are trebuință (transporturi, finanțe, comerț etc.). Creșterea rolului statului era cu atit mai necesară cu cit industria nu era temeinic organizată și consolidată; ea nu era maturizată intr-atit incit să poată să activeze fără a asemenea ajutor. Industria avea nevoie de concursul statului pentru înființarea, incurajarea și protejarea sa. Însuși statul, pentru a face din industrie un suport de consolidare a puterii politice a națiunii, era dator să grăbească dezvoltarea industrială a țării prin perfecționarea regimului vamal, înlăturarea nesiguranței provocate de fluctuațiile valutare, sporirea volumului capitalului, inaugurarea unei noi politici a materiilor prime și raționalizarea exportului, să apere interesele economiei naționale, să intensifice activitatea căilor ferate⁸⁴. Principiile politicii industriale impuneau ca statul să-și asume un rol în activitatea industrială, să subordoneze regimul industrial politicii economice a întregii națiuni, pentru ca aceasta din urmă să poată progresa, să sprijine indeosebi unitățile mari, puternice, viabile-

⁸³ N. Costache, *op. cit.*, p. 562—563.

⁸⁴ B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 31.

Necesitatea întăririi rolului statului în industrie decurgea din însăși complexitatea economiei moderne⁸⁵. Funcția economică a statului trebuia să sporească și din cauză că prin constituția din 1923 el a devenit un mare proprietar.

Partidele burgheze însă au privit în mod diferit rolul statului în procesul industrializării. Liberalii au încercat să facă din stat un instrument de apărare în primul rând a intereselor marii burghezii. Ei au mascat acest interes cu unele fraze de ordin general, prezentind problema ca fiind în avantajul întregii națiuni. „Este drept — spunea Oscar Kiriacescu în 1922 — că rolul statului în organismul nou al societății se afirmă din ce în ce mai mult”⁸⁶, deoarece el are dreptul, dar și datoria, să participe în întreprinderi de interes general și la exploatarea bogățiilor mai însemnate ale țării. Statul, prin urmare, era dator să-și exercite funcția economică, „impunând” în cadrul programului de valorificare a bogățiilor țării activitatea sa „proprie”. Într-un raport din 1923 adresat miniștrilor, Vintilă Brătianu, apărind teza întăririi statului, sublinia că politica de valorificare a bogățiilor patriei nu se putea înfăptui decît prin sporirea rolului statului, care trebuia mai întîi să inventarieze toate avuțiile sale și să le claseze după rolul ce joacă în economie. După concepția sa, unele bogății, deși susțineau industriile de bază, trebuiau puse în valoare prin comercializare. În această direcție, statul era chemat să pună imediat în valoare Uzinele de la Hunedoara și Cușir, Uzinele sale de la Petroșani (Lonea), exploatarea miniere de la Baia Mare și din Munții Apuseni, fie prin exploatare directă intensivă, fie prin transformarea lor în regiile naționale cointeresate⁸⁷. Rolul statului în procesul de industrializare trebuia îndreptat spre elaborarea unei legislații referitoare la regimul minier, la folosirea generatorilor de energie, la obligarea fabricării în țară a materialelor necesare lui.

Impotriva întăririi rolului statului în conducerea și controlul economiei naționale s-au ridicat unele partide burgheze. Atitudinea de opoziție a acestora față de întărirea rolului statului era și o expresie a luptei lor impotriva supremației liberale. Vom aminti aici numai atitudinea „Partidului poporului”. Acesta preconiza ca toate întreprinderile să fie scoase treptat de sub conducerea statului și predate inițiativei și capitalului privat⁸⁸. Industria — după programul aceluiași partid — trebuia eliberată de amestecul numeroaselor organe de stat și de toate poverile care-i stînjeneau activitatea, de rolul statului ca jandarm al inițiativei particulare.

⁸⁵ I. C. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 7.

⁸⁶ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 845.

⁸⁷ Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.

⁸⁸ Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 99.

După cum ușor se poate constata, și una și cealaltă din teze, deși aveau poziții diferite față de rolul statului în procesul de industrializare, reclamau ajutorul și încurajarea lui în înfăptuirea acestui proces.

În noua lege de încurajare a industriei, despre pregătirea căreia s-a vorbit mult, se recomandă — și aceasta constituie o altă opinie înserată în literatura de profil a vremii — să se includă obligativitatea pentru industriași de a-și moderniza întreprinderile, „singur mijloc pentru a pune la dispoziția gospodăriei naționale acel aparat de producție solid și real, menit ca, cel puțin într-un viitor apropiat, să se apere singur de concurența străină, să poată chiar să o învingă dincolo de graniță, cu un cuvânt să devină de sine stătător”⁸⁹. Teza avea în vedere, între altele, interesul ca, alături de efortul statului în procesul de industrializare, să se afirme și datoria industriașilor de a-și moderniza și perfecționa utilajul, de a continua acțiunea de investiții cu încrederea în viitorul industriei și al independenței economice și politice a țării⁹⁰, într-un cuvânt să ajute sarcina statului protector⁹¹. Rolul hotărîtor al tehnicii, cerut de înseși legile de dezvoltare ale societății, obliga pe industriași să se orienteze în această direcție.

Protecționismul, ca expresie a tendinței de industrializare, a fost considerat un postulat firesc în politica economică a țării⁹². În acest sens s-a cerut aplicarea unor măsuri de apărare în fața produselor capitalului străin⁹³. Chiar acele partide, ca de pildă „Partidul poporului”, convinse de regimul de libertate a producției, au subliniat necesitatea politicii vamale, care să permită dezvoltarea industriei naționale în scopul învingerii concurenței străine și a restrîngerii importului de mărfuri. M. Manoilescu⁹⁴ considera că încurajarea industriei pe calea legilor speciale, inclusiv a tarifului vamal, trebuia să se facă diferențiat pentru toate ramurile industriei, ordinea de precădere fiind aceea stabilită de eficiența economică.

În legătură directă cu problema protecționismului vamal s-au schițat și datoriile consumatorilor față de procesul industrializării. Conform acestor datorii, povara industrializării urma să cadă asupra maselor populare consumatoare, nevoite să suporte sarcinile politicii protecționiste. Pentru demonstrarea datoriilor consumatorilor față de industrializare au apărut studii și lucrări speciale⁹⁵. „A consuma produse indigene — nota în acest sens un contemporan — este o datorie elementară a tuturor acelor care știu ce înseamnă completa indepen-

⁸⁹ Alexandru Topliceanu, *În jurul noii legi...*, p. 325.

⁹⁰ B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 31—32.

⁹¹ Alexandru Topliceanu, *În contra parazitismului industrial...*, p. 587.

⁹² Barbu Solacolu, *Protecționism și schimb liber*, în „Democrația”, an. XVII (1929), nr. 11, p. 40—41.

⁹³ Arhiva Istorică Centrală, Fond Președ. Cons. de Min., dosar 13/1924, f. 115.

⁹⁴ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale...*, p. 57.

⁹⁵ Vezi, între altele, B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 32; Georges Z. Strat, *Le rôle du consommateur dans l'économie moderne*, Paris, 1922.

dență politică a unui stat... Și independență economică fără industrii, iar industrii fără consumatori sînt lucruri tot atît de imposibile ca și independența politică fără independența economică”⁹⁶.

Problema consumului produselor industriale indigene a impus economiștilor să acorde o mare atenție analizei pieței interne, care reprezenta o condiție esențială în dezvoltarea industriei. Ei nu s-au limitat numai la a face unele constatări cu privire la capacitatea ei de a absorbi produsele industriale, ci au preconizat și direcțiile industrializării țării în funcție de aceasta⁹⁷. Transformarea pieței interne într-o piață pentru industria românească, ca verigă necesară industrializării țării, se putea realiza — după opinia unora — prin lăsarea treptată a barierelor în fața mărfurilor străine, pînă se va ajunge la desnodămintul scontat: „închiderea desăvîrșită a țării față de produsele străine și încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii”⁹⁸. În lărgirea pieței interne s-a contat însă în mod exagerat pe condițiile pozitive create prin reforma agrară în schimbarea caracterului agriculturii.

Trebuie subliniat că unii economiști au sesizat adevărul cînd au afirmat că piața internă, datorită structurii agrare a României, a nivelului scăzut de trai, a presiunii fiscale și a datoriilor ce apăsau asupra populației, era limitată, că existau numeroase greutăți în extinderea ei⁹⁹. Plecînd de la acest adevăr, s-a ajuns la ideea inacceptabilă că nu trebuia să se acorde o încurajare specială industriei.

Un loc aparte în cadrul opiniilor referitoare la industrializarea țării îl ocupă cele care susțin necesitatea antrenării în tot mai mare măsură a științei în procesul de fabricație, a organizării științifice a producției acestei ramuri¹⁰⁰, a pregătirii profesionale a personalului industrial, a organizării și raționalizării muncii. Este meritorie observația că industrializarea modernă nu se poate sprijini decît pe tehnică și știință, fapt ce are un efect pozitiv asupra muncii, care, astfel beneficiază de numeroase invenții și asimilează progresul¹⁰¹. Știința — după părerea lui O. Tăslăuanu — are și capacitatea de a cuceri și stăpîni bogățiile țării¹⁰². Ea trebuie orientată spre obținerea unor produse superioare, spre îmbunătățirea procedeelor tehnologice, perfecționarea utilajelor și eliminarea empirismului¹⁰³. Unii autori au văzut în industrie și o bază pentru desfășurarea multor activități tehnico-științifice, o sursă de sporire și diversificare a ariei culturii.

⁹⁶ B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 26.

⁹⁷ Mihai Todossia, *op. cit.*, p. 53-54.

⁹⁸ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 134.

⁹⁹ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești...* p. 178.

¹⁰⁰ Ștefan Chicoș, *Organizarea științifică a producțiunii industriale*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 8, p. 665-672.

¹⁰¹ Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 37-38.

¹⁰² *Ibidem*, p. 38.

¹⁰³ „Analele economice și statistice”, nr. 3-4/1922, p. 31.

Pentru punerea în valoare a bogățiilor prin industrializare era necesar și de personal temeinic pregătit profesional. Numărul muncitorilor calificați, al tehnicienilor, al inginerilor îndeosebi, era insuficient pentru opera de industrializare. S-a subliniat tot mai mult că o condiție de bază a dezvoltării industriei moderne era aceea a pregătirii de cadre, a dezvoltării cercetării științifice, apreciată ca fiind posibilă prin crearea unei rețele unitare de școli tehnice de toate categoriile, reformarea întregului învățământ și adaptarea lui la necesitățile economiei naționale. Învățământul tehnic superior trebuia extins și completat spre a putea pregăti cadre ingineresti în toate ramurile industriale. Aceste opinii și teze au rămas însă la nivelul studiilor și proiectelor; ele n-au slujit în practica procesului de industrializare a țării decît într-o mică măsură.

Pentru România, aceste măsuri se impuneau cu atît mai mult cu cît ea tindea la valorificarea superioară a bogățiilor sale naturale prin industrializare. „Trebuie — sublinia unul din autori — o metodă mai reală în tot învățămîntul secundar, cu lucrări practice experimentale..., ca învățămîntul superior științific să fie cît mai aproape de realitate și de problemele țării, să fie cît mai experimentat”¹⁰⁴. Studiul electricității, al chimiei și al aplicării lor trebuia să aibă ca scop imediat și precis formarea unui tineret bine pregătit pentru activitatea industrială, fără însă de a se renunța la cercetarea diferitelor probleme științifice, descoperiri și invenții, care trebuie să ajute progresului¹⁰⁵. S-a precizat că numai prin înlocuirea empirismului cu studii amănunțite industria chimică își putea ocupa locul de frunte în economia națională¹⁰⁶. Orientarea spre studierea și aplicarea tehnicii, ca și a influenței ei asupra societății, era motivată de ideea avansată că progresul tehnic constituie una din pirghiile care asigură progresul social.

Procesul industrializării, reclamînd intensificarea exploatării maselor populare, a conferit muncii fizice o importanță mai mare în societate, fapt ce se reflectă și în preocupările cercurilor guvernante în domeniul legislativ. Caracteristic legilor din acest domeniu, cit și tezelor emise cu privire la muncă, este interesul de a face din masele muncitoare o forță disciplinată în mina burgheziei. Interesul pentru organizarea științifică a muncii, manifestat la congresul internațional de la Bruxelles, în octombrie 1925, s-a concretizat pe plan intern, întii în publicarea unor articole și studii care să demonstreze necesitatea raționalizării forței de muncă, iar apoi, la 3 februarie 1927, prin înființarea din inițiativa U.G.I.R. și a Ministerului Muncii a Institutului românesc de organizare științifică a muncii.

¹⁰⁴ Dr. Hurmuzescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰⁶ Eug. I. Hesselman, *Industria chimică în România*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 1, p. 15.

Raționalizarea avea ca principal obiectiv să introducă și să dezvolte în România metode de a economisi timpul, să utilizeze în modul cel mai avantajos utilajul, energia materială și umană, să ajute pe industriași să evite pierderile și să lucreze cu cel mai mare profit. Pentru raționalizarea muncii, în primul rând în industriile petrolului, mecano-metalurgică și energetică, s-au întreprins studii care au căutat să demonstreze că raționalizarea trebuie să se realizeze cu „concursul” lucrătorului, nu pe spinarea lui¹⁰⁷. În fapt, speculând situația de reflux revoluționar, burghezia a reușit să intensifice exploatarea clasei muncitoare.

O serie de economiști au sesizat și piedicile pe care le întâmpina industrializarea: slaba putere de absorbție a pieței interne; dezvoltarea de către capitalul străin numai a ramurilor cu mare profit; trimiterea peste graniță de către acesta a uriașe valori, fapt care reduce acumularea internă; concurența mărfurilor și a capitalului străin; criza de capitaluri etc. Principala frână a constituit-o însăși legile economiei capitaliste. Astfel, a fost destul ca la sfârșitul perioadei ce o examinăm să izbucnească criza economică, pentru ca procesul de industrializare să se atenueze.

Una din cele mai mari piedici de ordin material era provocată de lipsa capitalului. România suferea, în adevăr, de insuficiența capitalului pentru investiții, datorită structurii sale agrare. Pe acest teren s-a grefat între anii 1925—1928 politica monetară și a taxelor de export care a frânat eforturile de înzestrare cu capital¹⁰⁸. Lipsa acută de capital pentru investiții s-a datorat mai multor cauze, între care enumerăm: România a continuat să rămână, după 1918, o țară slab dezvoltată din punct de vedere economic; existența unor păături parazitare legate de rămășițele semifeudale în agricultură a frânat procesul acumulării de capital, deoarece o însemnată parte din plusvaloare a fost cheltuită în țară sau peste hotare în scopuri neproductive; folosirea unei însemnate părți din venitul național în scop de apărare, deci neproductiv; imensa datorie externă; dominația capitalului străin în unele ramuri.

Pentru înfăptuirea industrializării au fost susținute două principale opinii: 1) prin valorificarea resurselor naturale cu participarea necondiționată a capitalului străin; 2) prin utilizarea propriilor forțe. Evident, nici una din cele două opinii nu-și are originea în perioada pe care o cercetăm, ci mai înainte.

În ce privește prima opinie trebuie subliniat că unii economiști, în lucrări și studii, au pledat pentru atragerea capitalului străin în valorificarea resurselor naturale, cerind să nu se creeze restricții în penetrația

¹⁰⁷ P. P. Dulflu, *Raționalizarea și progresul social*, București, 1929, p. 6; Ștefan Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 9, p. 779-795; * * *, *Organizarea științifică a muncii*, în „Buletinul industriei”, an. II (1927), nr. 7, p. 461-464.

¹⁰⁸ Roman Moldovan, *Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925—1938*, București, 1939, p. 91.

sa¹⁰⁹. Respingînd politica liberală cristalizată în formula „prin noi înșine”, care preconiza necesitatea industrializării țării prin propriile puteri, țărănismul a favorizat capitalul străin, pretinzînd că prin aceasta lovea în monopolul economic și politic al P.N.L. După cum s-a afirmat recent¹¹⁰ a lovi în capitalul financiar reprezentat de liberali și a dori înlocuirea lui cu capitalul străin și mai spoliator era o politică vădit inacceptabilă și ruinătoare.

St. Zeletin considera că România, pentru a se industrializa, trebuia să ducă o politică de atragere a capitalului străin în acest proces și numai după crearea unei puternice industrii să procedeze la „naționalizarea” capitalului. În acel timp, cînd industrializarea era în curs, lozinca — după St. Zeletin — nu putea fi decît: „porți închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin și capacități străine” (subl. autorului)¹¹¹. Politica economică trebuia să asigure — după părerea sa — frinarea din ce în ce mai accentuată a importului care determină în cele din urmă închiderea desăvîrșită a țării față de produsele industriei străine și încercarea de a trăi în exclusivitate prin forțe proprii. Numai în acest fel — conchidea el — se va putea cucerii independența economică, care este mai greu de dobîndit decît cea politică¹¹². Se remarcă importanța ce o atribuia capitalului străin și reducerea însemnătății celui autohton.

În domeniul industrializării, naționalismul economic cristalizat în lozinca „prin noi înșine”, urmărea să limiteze penetrația capitalului străin în industrie și să-l canalizeze pe linia împrumuturilor de stat încercînd să rezerve capitalul național dreptul de stăpînire asupra tuturor ramurilor producătoare. Trebuie sublinia că preocuparea de a pune industria pe baze naționale nu era un fenomen specific românesc; în plus, nu era un fenomen nou, ci reprezenta continuarea, în noile condiții, a tradiției din secolul trecut. Ea reflectă politica de emancipare economică a țării, ca suport necesar independenței politice. În acei ani, problema caracterului național al industriei era înțeleasă cu precădere prin naționalizarea capitalului, fapt care era insuficient pentru un proces atît de important. Capitalul intern — spunea unul din autori *trebuia folosit pînă la maximum, căci numai prin el se va da „caracter național economiei noastre naționale și îndeosebi celei industriale”*¹¹³.

În spiritul politicii „prin noi înșine” s-a cerut ca și instituțiile financiare să fie „exclusiv și integral naționale”, să se finanțeze numai acele întreprinderi industriale care erau autorizate de către Comisiunea pentru controlul societăților și asigurau majoritatea capi-

¹⁰⁹ V. N. Madgearu, *Bazele noiei politici economice*, București, 1929, p. 59; „Societatea de miine”, Cluj, nr. 12 din 21 martie 1926, p. 241.

¹¹⁰ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 59—60.

¹¹¹ St. Zeletin, *op. cit.*, p. 134.

¹¹² *Ibidem*, p. 135.

¹¹³ Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 1, p. 44.

talului național și conducerea de către români a întreprinderii¹¹⁴. Frecventă este și teza ca instituțiile financiare de interes național să îndrume și ajute inițiativa de valorificare a resurselor naturale în condițiile asigurării unei circulații normale a monedei și a stabilizării leului.

Liberalii, care au exprimat mai bine ca celelalte partide burgheze interesul de a industrializa România, erau conștienți că politica „prin noi înșine” nu era suficientă pentru înfăptuirea acestui proces și că era necesar și de concursul străinătății, pe temeiul unei reale conlucrări, nu subjugării. P.N.L., cu toate că avea un puternic fundament economic în industrie și finanțe, a exagerat mult posibilitățile interne de capital. El și-a dat seama că din motive interne și internaționale, economice și politice, capitalul străin nu putea fi respins. În acest fel, politica „prin noi înșine” trebuie înțeleasă ca o formulă elastică, de colaborare condiționată cu capitalul străin, o politică ce nu se reducea numai la atitudinea față de capitalul străin, ci avea în vedere refacerea și dezvoltarea economiei, a industriei, transporturilor, de valorificare a bogățiilor prin forțe proprii. Teza colaborării loiale, prin schimb reciproc, fără a se premejdici independența țării, teză pe larg documentată de cei mai mulți economiști și politicieni ai vremii, a fost expusă și în memoriul adresat străinătății în 1924, în interviul acordat de Vintilă Brătianu la Londra, în actul de apărare față de Manifestul bancherilor din 1926¹¹⁵. Curentul industrializării prin forțe proprii a câștigat chiar pe unii din susținătorii activi ai capitalului străin. Take Ionescu, de pildă, declara în martie 1921 că atât timp cât „nu va intra capitalul român într-o industrie, el va fi văzut de public cu ochi răi și această industrie nu va putea fi tratată de stat cu dreptate, decît atunci cînd multe interese locale vor fi amestecate intrînsa”¹¹⁶.

În procesul industrializării s-a manifestat și teza acceptării a oricărei modalități de exploatare și valorificare a resurselor naturale și aceasta din dorința ca ele să nu rămînă nefolosite¹¹⁷.

*

Tezele la care ne-am referit s-au oprit în multe cazuri la nivelul enunțării și demonstrării lor, spre deosebire de altele care au influen-

¹¹⁴ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 845.

¹¹⁵ „Adevărul”, 8 iulie 1923; A. Topliceanu, *Capitalul străin și datoriile statului față de industrie*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. III (1924), nr. 1, p. 41; *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 61—63; N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 21.

¹¹⁶ Nicolae Constantinescu, *Naționalismul economic*, în „Democrația”, an. XI (1923), nr. 3, p. 36.

¹¹⁷ G. D. Creangă, *Cinci ani de politică economică și financiară în România*, București, (1924), p. 52.

lat politica economică a timpului. Gradul în care ele au fost aplicate nu intră în preocupările articolului de față. Trebuie subliniat, de asemenea, că tezele care conțineau idei avansate n-au fost apărute cu consecvență de partizanii industrializării, deși acest proces s-a dezvoltat lent. Multe aspecte au rămas în afara preocupărilor economiștilor. Unele teze au fost enunțate insuficient. Avem în vedere faptul că nu s-a sesizat că interdependența ramurilor de producție reclama lichidarea sau reducerea inegalității de nivel tehnic dintre ele și acordarea unei atenții sporite ramurilor rămase în urmă sub acest raport. Alte teze au privit în mod exclusivist rezolvarea procesului de industrializare.

În ansamblu însă, tezele enunțate reflectă cerințele fundamentale ale statului român, cerințe incomparabil mai mari decît în trecut; prin valoarea ce o au, ele sporesc tezaurul gîndirii economice din țara noastră.

PROJETS CONCERNANT L'INDUSTRIALISATION DE LA ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

La Roumanie, en 1922, était un État essentiellement agricole. Son industrie ne représentait que 1 H P pour 37 habitants. Cependant, elle possédait de nombreuses matières premières et son sol renfermait de riches gisements de pétrole. C'est pourquoi surtout à partir de 1922 le problème a été posé chez nous de doter notre pays d'une puissante industrie. La période 1922—1928 présente une importance spéciale pour l'élaboration et la mise en application des projets concernant l'industrialisation. Ce fut une période d'expansion industrielle, durant laquelle ont été créées diverses entreprises grâce au protectionnisme que leur accorda le ministère constitué par le parti national-libéral. Ce parti se maintint au pouvoir pendant ces six années avec un court intermède de 15 mois durant lequel le parti du peuple, présidé par le général Averesco, accéda au gouvernement. Or, les nationaux libéraux ont été les promoteurs les plus fervents de l'industrialisation de la Roumanie qui correspondait aux intérêts de la bourgeoisie, c'est-à-dire de la classe sociale qui était à la base de ce parti politique.

L'auteur expose les principales thèses relatives à l'industrialisation de la Roumanie, qui furent soutenues par les économistes et les hommes politiques au service de la bourgeoisie. Les plus notables — notamment le professeur Michel Manoïlesco, Vintila Brătianu, Jean Duca, Étienne Zeletin et Alexandre Topliceanu —, ont conçu l'industrialisation comme une nécessité impérieuse pour le progrès de la Roumanie. Ils ont mis en évidence non seulement les possibilités d'une telle transformation économique de notre pays par la mise en valeur des ressources naturelles, des sources d'énergie, des forces du travail et du capital, mais aussi les avantages qui en résulteraient pour l'agriculture et le commerce ainsi que pour l'indépendance économique et politique de la Roumanie.

Quant aux projets relatifs à l'industrialisation, l'auteur distingue deux catégories. Le professeur Virgile Madgearu et Alexandre Topliceanu considéraient qu'il était essentiel de créer d'abord une industrie utilisant les produits de l'agriculture. Le professeur Michel Manoïlesco, Étienne Zeletin, Vintila Brătianu et le parti national-libéral étaient d'avis que la priorité devait être accordée à l'industrie lourde. Les divergences entre les promoteurs de ces deux catégories de projets

se sont amplifiées lorsqu'il s'est agi de passer à leur mise en application. Tandis que Virgile Madgearu et Etienne Zeletin proposèrent que l'industrialisation de notre pays soit réalisée avec la collaboration de capitaux étrangers, à la pénétration desquels en Roumanie il était opportun de ne pas imposer de conditions, le parti national-libéral — notamment Vintila Bratiano et Gheron Netta — s'opposèrent énergiquement à une telle politique économique, en soutenant que la Roumanie pouvait et devait créer, par ses propres moyens, une puissante industrie.

L'auteur mentionne qu'en dehors des deux principales catégories de propositions tendant à l'industrialisation de notre pays, des politiciens ainsi que des hommes de science ont formulé d'autres opinions de moindre importance, opinions qui évidemment ont eu une moindre influence sur le développement économique de la Roumanie. Ces discussions ont mis en évidence les transformations qui chez nous étaient devenues nécessaires. Elles ont mis aussi en évidence la valeur de la pensée économique roumaine au point de vue théorique aussi bien qu'au point de vue pratique.

CĂLĂTORIA LUI HENRY CAVENDISH ÎN ȚĂRILE ROMÂNE LA 1589

DE

PAUL CERNOVODEANU

Numeroșilor călători străini care s-au perindat în sud-estul Europei și în țările române în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, vine să li se adauge încă un nume, acel al lui Henry Cavendish, curtean al reginei Elisabeta. Cercetătorul englez Alfred C. Wood a descoperit, acum mai bine de un sfert de veac, în biblioteca castelului de la Harwdwik aparținând familiei de Devonshire, un manuscris alcătuit de un slujitor al lui Cavendish, anume Fox, care a consemnat sub formă de jurnal, întâmplările călătoriei efectuate în Europa în 1589 de către stăpînul său.

Manuscrisul original¹, un în folio subțire de 8–12 țoli², numărînd 33 de file și intitulat *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant* (Călătoria d-lui Harrie Cavendish la și de la Constantinopol 1589 de Fox, slujitorul său) a fost editat integral de Wood în 1940 într-o publicație regională engleză „Camden Miscellany”³, cu o introducere, date biografice asupra călătorului și unele identificări reclamate de text. Acest articol a rămas însă necunoscut pînă în 1965 cercetătorilor români⁴, care nu au putut lua astfel cunoștință de un text deosebit de interesant privitor la trecutul patriei noastre, pentru care ase-

¹ Păstrat în prezent în arhiva castelului de la Chatsworth, altă reședință a familiei de Devonshire.

² 1 țol (inche)=2,54 cm.

³ Vol. XVII (Camden Third Series vol. LXIV), London, Offices of the Royal Historical Society, 1940, X+29 p.

⁴ Ne exprimăm și pe această cale recunoștința față de Biblioteca Centrală de Stat din București, care a împrumutat în 1965 la cererea noastră amintita publicație rară de la Biblioteca Națională (National Library) din Londra, pentru a lua cunoștință de articolul istoricului Wood. Studiul nostru, în manuscris, a fost pus și la dispoziția tov. Maria Matilda Alexandrescu-Dersca pentru alcătuirea articolului *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolul XV–XVII)*, publicat în „Studii”, 21 (1968), nr. 5, pp. 843–864, iar informația privind trecerea lui Cavendish pe la Iași a fost comunicată și tov. V. Neamțu care a folosit-o în lucrarea d-sale *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași* apărută în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, XIV (1968), p. 119.

menea izvoare narative prezintă fără îndoială o mare importanță, completînd, prin întregirile aduse, informațiile de bază extrase din documentele interne. Știrile menționate în jurnalul de călătorie a lui Cavendish referitoare la Țara Românească și Moldova, nu sînt comparativ, alți de bogate ca acelea privind Serbia și Bulgaria, de pildă, asupra cărora drumetul englez dă mai multe amănunte, alți în ceea ce privește caracterul regimului agrar, cîl și asupra felului de trai al populațiilor; nu sînt lipsite de asemenea de interes și unele date cu caracter politic și militar pe care jurnalul de călătorie le consemnează asupra situației de la Constantinopol și din Imperiul otoman în vara anului 1589, precum și informațiile generale cu privire la celelalte țări vizitate, cum ar fi Austria, Republica Venetiană, Polonia ș.a.

Henry Cavendish (17 dec. 1550 — 12 oct. 1616), reprezentant de frunte al aristocrației engleze, dispunînd de avere și înrudit cu dinastia Stuartilor din Scoția, nu a întreprins călătoria sa în Turcia cu vreun scop anume, ci a însoțit, doar din plăcere și dorința de a cunoaște țări străine, pe un prieten al său Richard Mallorye, negustor londonez interesat în comerțul oriental și purtător al corespondenței adresate de Secretarul de Stat al reginei, Sir Francis Walsingham, către ambasadorul englez la Poarlă, Edward Barton.

Jurnalul călătoriei în Turcia a fost lînut de un anume Fox, slujitor al lui Cavendish, despre care nu se știe nimic, în afară de ceea ce reiese din propriile lui relatări. Prin modul de exprimare și mentalitatea de care dă dovadă, rezultă că era un om simplu, cu cunoștințe limitate, adept al moralei protestante comune, dar nu lipsit de bun simț, înțelegere și spirit practic, lipice englezului mijlociu. Fox se dovedește a fi avut discernămint, făcînd de multe ori referiri judicioase la realitățile observate și nu se arată insensibil la sollicitările artei. Ochiului său ager de om de la țară nu i-au scăpat, de asemenea, problemele legate de cultura pămîntului, unde relevă uneori chiar competență. Fox a anexat jurnalului său și un itinerar, sub formă de tabel, în care a înșirat zilnic lista tuturor localităților străbătute, cu o scurtă mențiune asupra popasurilor peste noapte. Acest itinerar — dublînd în mare măsură conținutul jurnalului — n-a mai fost publicat de editorul textului, Wood, care s-a mărginit doar a reproduce drept mostră un scurt pasaj privind călătoria între Ragusa și Sofia⁵.

Cavendish și tovarășii săi de călătorie, Richard Mallorye, Fox și alți doi slujitori, s-au imbarcat pe o corabie la Leigh (în Essex) la 28 martie 1589, traversînd Marea Nordului pînă la Hamburg, unde s-au oprit între 4 și 7 aprilie⁶. Străbătînd Saxonia de Jos, Turingia, Franconia și Bavaria pe ruta Lüneburg — Erfurt — Ilmenau — Bamberg — Nüremberg — Augsburg⁷, călătorii iau drumul Tirolului spre Venetia, unde ajung la 3 mai⁸. În cetatea lagunelor, a cărei societate frivolă displace spiritului puritan al lui Fox, Cavendish și însoțitorii săi închiriază o corabie din Cattaro pentru a traversa Adriatica. Ei au sosit la 18 mai la Ragusa (Dubrovnic) apreciată ca „o foarte arătoasă mică cetate și foarte bogată”, după ce au trecut prin Rovigo, Zara și insula Curzola⁹. De la Ragusa, urmînd ruta obișnuită a caravelor de negustori prin Dalmația, Bosnia și Bulgaria și trecînd pe la Foča, Niș, Sofia, Filipopoli (Plovdiv) și Adrianopol, călătorii sosesc la Constantinopol la 16 iunie 1589¹⁰.

⁵ Wood, *op. cit.*, p. X.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 1—6. Poposind la Augsburg, sediu al faimoasei case de bancheri Fugger, autorul jurnalului, comite o digresiune, lansîndu-se în considerații asupra opulenței și importanței afacerilor acestei familii de financieri germani (*op. cit.*, p. 6—7), care, printre altele, luaseră în arendă la 1528 și ocele de sare din Transilvania; cf. Gustav Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531, in Omagiu lui Ioan Lupăș...*, București, 1943, p. 317—334.

⁸ Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 8—12.

⁹ *Ibidem*, p. 12—13.

¹⁰ *Ibidem*, p. 13—17.

În timpul sederii lor în capitala Imperiului otoman, drumetii englezi au fost de față și la un eveniment care interesează istoria țării noastre și anume trimiterea noului beglerbeg al Rumeliei, Hızir pașa la 23 iunie într-o expediție de represalii împotriva Poloniei, în urma neîncetărilor incursiuni căzăcești în Moldova și a refuzului regelui Sigismund al III-lea de a plăti tribut sultanului¹¹.

După ce negustorul Richard Mallorye și-a încheiat treburile pentru care venise la Constantinopol, Cavendish cu Fox și ceilalți doi slujitori, a luat drumul întoarcerii spre Anglia prin Balcani și Europa centrală. Ei au părăsit capitala Imperiului otoman la 29 iunie, trecind prin Kırklisse, unde au tras la un caravanserai și a cărei așezare între păduri au găsit-o plăcută, apoi pe la Provadia, unde au poposit două nopți¹². Trecind și de această localitate, călătorii au străbătut un lanț de munți înalți în Balcani, denumiți „ai lunii”, spre a ajunge la 11 iulie la Silistra, „un oraș plăcut dintr-acest fel de construcții, cu case joase și acoperite cu șindrilă... așezat pe malurile Dunării și ultimul oraș din Bulgaria”¹³. Aici, ei au rămas două zile, fiind găzduiți în casa unui negustor din Ragusa.

La întoarcerea călătorilor englezi de la Constantinopol, ei fuseseră însoțiți pînă la Silistra, timp de 15 zile, de un ienicer și un dragoman¹⁴.

¹¹ Wood, *op. cit.*, p. 17. Într-adevăr la 3 iulie, Hızir pașa, beglerbegul Rumeliei, ajungea la Dunăre cu oștirea sa, trecind apoi în Moldova, spre a se uni cu hanul tătarilor Gazi Ghirai al II-lea și a prăda ținuturile de la marginile Poloniei. Expediția nu și-a atins decît parțial scopul, deoarece cu toate că orașul Snyatin a fost jefuit, tătarii au fost înfrinți în Podolia și nu au putut ajunge la Cămenita. Temîndu-se de concentrarea forțelor polone de sub comanda cancelarului Jan Zamoyski, Hızir pașa s-a retras la Hotin, iar de acolo a purces la Bender și în sfîrșit și-a așezat tabăra de iarnă la Silistra. Între timp la Constantinopol continuau negocierile începute cu polonii încă din primăvara anului 1589, oferindu-se ca mediator alit Petru Șchiopul, domnul Moldovei — care dorea să-și vadă sculită țara de prezența oștirilor turco-tătare — cît și ambasadorului englez la Poartă, Edward Barton, ce se bucura de mare trecere pe lângă vizirul Sinan pașa și alți dregători ai divanului. Unul dintre abili negociatori ai lui Petru Șchiopul, trimis alit la Varșovia, cît și la Constantinopol, unde și-a reunit eforturile cu acelea ale lui Barton, a fost iscusitul levantin Bartolomeo Brutti, îmbogățit de pe urma negotului și intrat în rîndurile mării boierimi moldovene, deținînd dregătoria de mare postelnic în sfatul domnesc. Pacea între turci și poloni a fost restabilită la 15 mai 1590, în urma eforturilor mediatorilor, prin achitarea de către poloni a sumei de 12.000 de piaștri și a unui dar către marele vizir constînd din 500 de blănuri de zibeline, pe lângă alte 100 de baloturi cu piei de zibelină și 100 de vestimente scumpe. Asupra expediției lui Hızir pașa, beglerbegul Rumeliei, în Podolia și încheierii păcii între turci și poloni prin mijlocirea domnului Moldovei și a ambasadorului englez; vezi I. I. Poda, *A Contribution to the Study of Queen Elisabeth's Eastern Policy in „Mélanges d'Histoire générale” publiées par C. Marinescu*, tome II, Cluj, 1938, p. 433—449; Aurel Golimas, *Misiunea militar-diplomatică a beglerbegului Haider pașa în Moldova lui Petru Șchiopu...*, în „Cuget moldovenesc”, Iași, VIII, (1939), nr. 5—7, p. 3—6 și C. M. Kortepeter, *Gazi Giray II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588—1594*, în „The Slavonic and East European Review”, XLIV (1966), nr. 102, p. 145, 151—155 etc.

¹² Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 17.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ La 27 iulie 1589 ambasadorul englez la Poartă, Barton, înștiința pe secretarul de stat Walsingham, că unul dintre ienicerii și servitorii săi pe care îi trimisese să-i însoțească pe Henry Cavendish și Richard Mallorye pînă la hotarele țării Românești se întorsese la Constantinopol, aducînd vești că beglerbegul Rumeliei, trimis în expediție la marginile Poloniei, își fixase cartierul la Dunăre; cf. E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601) collected from British Archives*, The Hague, 1964, p. 54, nr. 73.

Duminică 13 iulie 1589, drumeții au trecut Dunărea, care în acel loc avea o lățime de un sfert de milă, poposind în Țara Românească. După o călătorie de două zile prin Bărăgan ei au ajuns la 15 iulie la Buzău „oraș mare (cu case) de lemn”, unde s-au înfîlînit cu niște negustori ciprioți¹⁵, de la care s-au aprovizionat cu merindele necesare de drum¹⁶.

A doua zi (16 iulie) după ce au prînzit la Focșani — localitate consemnată în jurnalul de călătorie ca „un sat prin care trece un rîuleț, care desparte Țara Românească de Moldova”, — Cavendish și însoțitorii săi au încercat să ajungă pînă seara la Tecuci, dar n-au putut trece Siretul „deoarece unii dintre barcagii” ce înlesneau trecerea drumeților pe la vaduri „erau așa de nevolnici, încît nici nu puteau munci, iar alții alît de beți că de-abia se mai țineau pe picioare”. Englezii au fost siliți să înopteze pe malul Siretului în tovărășia unor negustori moldoveni, munteni și poloni, poposiți acolo cu chervanele lor. În dimineața următoare (17 iulie) ei au fost primii care au trecut riul și au ajuns la Tecuci la ora 10 dimineața, unde au rămas peste noapte¹⁷.

Jurnalul de călătorie ținut de Fox consemnează apoi cîteva aprecieri destul de semnificative privind starea agriculturii din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea. După mărturia însoțitorului lui Cavendish „Țara Românească este o țară de șes, fără dealuri, pămîntul rodilor, dar din lipsă de bună gospodărire produce numai grîne de calitate slabă. <Țăranii> își ară pămîntul lor numai odată, în care timp își seamănă grînele, dar niciodată nu-și plivesc ogoarele. Ei au mari întinderi de pămînt, dar în raport cu mărimea lor, o mică rezervă de vite, pentru hrana cărora imasăurile lor sînt pline de buruieni, pelin și măcriș, în loc de nutreț; dar pămîntul lor este roditor și ar produce grîu bun și fin bun, dacă ar fi gospodărit cum trebuie. Țara dă o calitate mică de lemn și apă foarte proastă, dar cele mai pitorești drumuri pentru călători pe care le-am înfîlînit în toată călătoria noastră. Domnul acestei țări plătește tribut turcilor și ia mult de la țăranii săraci pentru viile lor, deoarece nu plătesc dijma pentru pămîntul lor, ci pentru întreaga lor familie după capele și după ce aceasta este plătită, au grijă să nu mai fie supărați <de alte dări> dar dacă s-ar fi aflat despre vreunul că ar fi bogat, domnul l-ar săraci de îndată. În această țară carnea este foarte

¹⁵ Alestarea prezenței unor negustori ciprioți la Buzău, la sfîrșitul veacului al XV-lea, este deosebit de interesantă și completează știrile deținute din alte izvoare ale vremii ce indică creșterea, în mod simților, a numărului comercianților levantini și turci în țările noastre și care izbutiseră în bună măsură, să le acapareze comerțul exterior, mai cu seamă cel orientat spre Balcani și Imperiul otoman, cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, Buc., 1925, p. 181—184; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea* în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 298—299, 301, și Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* în „Romanoslavica”, XI, Istorie, 1965, p. 198—199 etc. Cîteva documente amintesc de un negustor cipriot Cristofor Negri înfîlînit și în actele Liouului la 1587, asociat în afaceri cu bogatul om de afaceri hiot Sima Vorsi în Moldova, cf. N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 200 ap. *Studii și documente*, XXIII, p. 395, nr. CCLXXXVI; p. 408, nr. CCCXXII; p. 413, nr. CCCXXIX etc. Orașul Buzău trebuie să fi suscitât interesul comercianților ciprioți, deoarece în secolul al XVI-lea era un tîrg înfîlînit, cu vii, grădini, livezi, mori și o piață bogată (bazar), unde numeroși negustori localnici și străini dețineau prăvălii în care își desfășeau mărfurile, cf. *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B, vol. II, p. 172—173, nr. 169; vol. III, p. 297, nr. 342; vol. IV, p. 65, nr. 68; p. 192, nr. 191; p. 298, nr. 301; vol. V, p. 149, nr. 157; p. 180—181, nr. 193; p. 244, nr. 258; p. 258, nr. 259; p. 356, nr. 376 etc.

¹⁶ Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*, p. 17—18.

ieftină, deoarece am cumpărat o oaie grasă pentru 3 șaini¹⁸ care valorează aproape cât a 15-a parte dintr-o liră sterlină, și pui mari pentru un aspru¹⁹. Asprul valorează cât 3 farthingi²⁰. Pâinea lor este foarte tare, dar ieftină. Ei coc turte întotdeauna înainte de prinz și cină²¹. După cum se poate observa și din analiza altor izvoare contemporane, observațiile lui Fox privind cultura pământului și regimul fiscal al țăranilor din Țara Românească sînt numai parțial exacte. Dacă în această perioadă pământul era semănat doar o singură dată, indeosebi primăvara, iar țăranii nu știau să-și valorifice șeptelul, cauzele așa-zisei lipse de bună gospodărire (pe care călătorul se mulțumește să o menționeze doar în trecăt, fără a-și da seama, bine înțelese de realitățile existente) se datorau evident, condițiilor economico-sociale puțin prielnice dezvoltării agriculturii din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea. De asemenea, dat fiindcă trecuse cu tovarășii săi de drum numai prin Bărăgan, Fox s-a pripit să afirme că țara era săracă în păduri, ceea ce constituie, evident o inexactitate, iar aprecierea sa cu privire la pitorescul drumurilor din Muntenia, apare singulară în contextul mărturiilor celorlalți călători străini contemporani. În privința fiscalității, în afara haraciului, călătorul englez menționează din numeroasele obligații ale țăranimii doar vinăriciul domnesc și capitația personală, ignorînd cu desăvîrșire multitudinea dărilor izvorite din intensificarea exploatării în această perioadă prin agravarea regimului dominației otomane. Destul de interesante sînt în schimb informațiile care ni se dau privind prețurile unor articole și alimente de bază ale hranei țăranilor²².

¹⁸ Sub numele de *șain* (în textul englez *sahye*) circula în Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea o monedă subdivizionară otomană de argint intitulată *shâhi* sau *shâhin*, emisă de sultanii turci, dar de origine persană, echivalent cu 10 aspri; ea a fost înlocuită la 25 noiembrie 1619 de Osman al II-lea cu moneda denumită *osmanin*; cf. Octavian Iliescu, *Une monede orientale peu connues signalées en Valachie vers 1600*, în „Studia et acta orientalia”, București, III (1960), p. 197—200. Călătorul englez Fynes Moryson (1566—1630) în lucrarea sa *An Itinerary* precizează că această mică monedă turcească, pe care el o numește *sahy*, era cunoscută de italieni sub numele de *seya* și nu prețuia mai mult de 6 penny englezi; 50 de *sahy* valorau cât 1 *zecchino* venetian, cf. Wood, *op. cit.*, p. 18, nr. 2. Un document din 25 februarie 1619 de la Gavril Movilă amintește printre altele de vînzarea unei păduri de lângă satul Tomșani (Dimbovița) în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593—1601) cu suma de 80 de *șaini*, cf. *Documente privind istoria României*, veac XVII, B, vol. III, p. 324, nr. 289 (în document transcris greșit de editori „șrini”, corectat de Iliescu, *op. cit.*, p. 198).

¹⁹ Aspru sau *accé*, monedă divizionară curentă de argint, cu cea mai largă circulație în țările române între secolele XV—XVII, dar a cărei valoare a suferit deprecieri masive în decursul timpului, de la 5 carate și 3 grăunte cât valoarea inițial în 1360, ajungînd să prețuiască 3,4 carate la începutul secolului al XVIII-lea, fiind și retrasă de pe piața Imperiului otoman după ultima emisiune din 1704; cf. H. Dj. Siruni, *Monetele turcești în țările române*, București, 1944, p. 48.

²⁰ Monedă subdivizionară engleză valorînd un sfert de penny.

²¹ Wood, *op. cit.*, p. 18.

²² Pentru regimul fiscal și agrar al țăranimii din Țara Românească în această perioadă, precum și pentru plata haraciului, a se vedea în special V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața leudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 211—258, 355—392; D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II (1957), p. 49—116 și *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea în ibidem*, V (1962), p. 151—173; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *ibidem*, II, p. 7—47; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire”, II, București, 1960, p. 222—228, 236—241; unele probleme și la

Continuându-și călătoria, Cavendish și însoțitorii săi au ajuns duminică 20 iulie la Iași, reședința de scaun a lui Petru Vodă Șchiopul. „Stăpinul meu a fost trimis la curte” — relatează Fox — „unde domnul²³ l-a primit cu multă prietenie, l-a luat de mână și i-a vorbit timp de o jumătate de oră cu ajutorul tâlmaciului care se numea Barnadyno Barryscu²⁴. Acest domn a dăruit stăpinului meu în prima noapte un sac de ovăz pentru caii noștri, un coș de piine, patru sticle de vin, o lipsie cu pere și o oală grasă și ceva tain tot timpul cât am stat la Iași”²⁵. La plecare „acest domn” care „era un om în vîrstă”²⁶, ne-a înmînat „scrisori de trecere pentru vameșul de la holare ca să ajungem dincolo cu bine și nesupărați”, adică în Polonia²⁷.

Orașul Iași — ca și Bucureștii contemporani — este înfălișat de călători a „un biet oraș <cu case> de lemn și curtea „domnească... numai din lemn și acoperită cu șindrilă...”²⁸. În continuare Fox arată că „... două zile înainte de a sosi la Iași mi-a venit la urechi dangătul unor mici clopote ale bisericilor lor, pe care nu le-am mai auzit de la Ragusa, ce se află la o depărtare de vreo mie de mile. În timpul șederii noastre la Iași, a avut loc o vijelie așa de mare, cu vînt, grindină și tunete, cum nu s-a mai pomenit vreodată prin aceste locuri după spusele oamenilor”²⁹.

Înainte de a părăsi Moldova, însoțitorul lui Cavendish face următoarele considerații asupra acestei țări: „Moldovenii sînt gospodari mai buni decît muntenii, căci imășurile lor sînt bine înzestrate cu vile, boi, vaci, cîi și oi și au o rasă bună de cai. Țara are un pămînt bun și roditor, bine împădurit și cu apă foarte bună, dar locuințele lor sînt acoperite cu papură și rogoz și ca și celelalte <din Țara Românească> tot din lemn”³⁰.

P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Oînduirea feudală*, București, 1964, p. 87—94, 204—211 etc.

²³ Petru Șchiopul, domn al Moldovei (14 iunie 1574 — 21 noiembrie 1579); 2 septembrie 1582 — 19 august 1591).

²⁴ Sub acest nume corupt identificăm pe Bernardo Borisi, nepot de soră al influentului levantin Bartolomeo Brulli, mare postelnic în sfatul domnesc și sfelnic de seamă al lui Petru Șchiopul (Cf. *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. IV, p. 269—270, nr. 323 și p. 279—280, nr. 335). Bernardo Borisi s-a ocupat mai întîi cu negoțul în Moldova pe timpul domniei lui Iancu Sasul (1579—1582), iar numai după rapida ascensiune politică a unchiului său în vremea lui Petru Șchiopul, a slujit ca tâlmaci la curtea din Iași, pentru a ajunge și el mai tîrziu, în a doua decadă a veacului al XVII-lea, un influent dregător pe lângă Radu Mihnea, devenind marele său postelnic alît în Țara Românească (1613—1616), cit și în Moldova (1616—1619), cf. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. IV, p. 493, nr. CCCCXXIII; p. 496, nr. CCCCXXIV; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, Buc., 1937, p. 180—181, nr. 151; p. 209—210, nr. 167; *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. IV, p. 172—173, nr. 213; p. 176—177, nr. 218; vol. V, p. 48, nr. 54, etc.

²⁵ Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 18—19.

²⁶ Petru Șchiopul moare în pîrbezie la Bolzano în Triol, la 1 iulie 1594, fiind trecut de vîrsta de 60 ani (cf. Hurmuzaki, *Documente...*, XI, p. 454, nr. DXCV); N. Iorga, *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul în „Analele Academice Române”*, MSI, seria a III-a, tom. XII (1931—1932), p. 285—290 și *Ospiti romeni în Venezia (1570—1610)...*, București, 1932, p. 106—119 etc.

²⁷ Wood, *op. cit.*, p. 19.

²⁸ Date privitoare la trecutul orașului Iași și a curții domnești, mai ales în lumina ultimelor săpături arheologice, vezi în special la N. Stoicescu, *Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova. Iași*, în „Mitropolia Oltnei”, XVIII (1966), nr. 5—6, p. 553—561 (orașul) și 561—565 (curtea domnească).

²⁹ Wood, *op. cit.*, p. 19.

³⁰ *Ibidem*.

Aceste aprecieri se dovedesc a fi în parte adevărate, deși contrastele față de regimul agrar — similar în fond — existent în Țara Românească, erau mult mai reduse în realitate³¹.

„Așadar, marți noaptea” (adică la 22 iulie) — relatează în continuare Fox — „avînd la mînă scrisorile domnului pentru a ne înlesni trecerea, am părăsit Iași și am poposit la 2 mile afară din oraș, iar în vinerea următoare (adică la 25 iulie) am înopțat la Hotin, un oraș scăldat de ape, pe unde am trecut râul Nipru (!)”³² în Podolia și am poposit la Camenița”, cel dinții oraș întărit de oarecare importanță ținut de creștini la marginile imperiului turcesc. Cetatea era puternică — după spusele călătorului — avînd castel și garnizoană, dar alcătuită din cei mai sărăcăcioși soldați înfîlniți vreodată³³. Continuîndu-și drumul spre patrie, Cavendish și însoțitorii săi se opresc la Liöv, unde sînt găzduiți de un negustor englez, apoi trec pe la Cracovia, în urmă străbat Silezia poposind la Oppeln și Breslau, pentru ca să ajungă la Hamburg la 13 septembrie 1589, după ce au vizitat Görlitz, Wittenberg — „oraș mare cu două colegii, numărînd 1 000 de studenți”³⁴, Magdeburg și Lüneburg. Întoarcerea în Anglia a avut loc la sfîrșitul aceleiași luni, pe bordul unei corăbii dintr-un convoi aparținînd companiei negustorilor aventurieri (Merchant Adventurers)³⁵ ce veneau dinspre Baltica³⁶.

Ajunși la capătul examinării jurnalului de călătorie a lui Henry Cavendish, ținut de slujitorul său Fox, nu putem să nu subliniem interesul informațiilor pe care le conține asupra țărilor române, precumpănind datele cu caracter economic și social.

Deși restrînse ca volum, ele pot loluși figura pe același plan cu alte mărturii contemporane similare, provenind tot de la călători străini, poate nu alții de prețioase și de bogate ca acelea ale lui Franco Sivori³⁷, dar cert asemănătoare celor procurate de Bartłomiej Paprocki³⁸, François de Fourquevaux³⁹ sau Giovanni Botero⁴⁰.

Relevarea lor în cadrul acestui studiu a avut ca scop, de alminteri, completarea informațiilor privitoare la trecutul țărilor române, pentru care acest gen de izvoare narative reprezintă mărturii deosebit de valoroase.

³¹ Pentru o situație comparativă între agricultura Moldovei și cea a Țării Românești, vezi mai cu seamă V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...*, p. 77—130; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Șlefănescu, *L'évolution de la rente féodale...*, p. 221—252; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească...*, p. 64—94. Pentru Moldova mai vezi și C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova în „Studii și cercetări științifice”, Iași, VI (1955), nr. 3—4, p. 1—30 și Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova, în ibidem, VII (1956), nr. 1, p. 1—34.*

³² Corect Nistrul.

³³ Wood, *op. cit.*, p. 19.

³⁴ *Ibidem*, p. 22.

³⁵ Compania negustorilor aventurieri a fost constituită în Anglia la 1552 pentru asigurarea schimburilor comerciale cu Rusia, prin portul Arhanghelsk, pe ruta Atlanticului de Nord — Marea Albă. Amănunte la G. Unwin, *The Merchant Adventurers' Company in the reign of Elisabeth*, în „Studies of Economic History”, London, 1927, p. 133—220.

³⁶ Wood, *op. cit.*, p. 19.

³⁷ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, 312 p.

³⁸ Bartłomiej Paprocki, *Herby Rycerstwa Polskiego*, Królewku, 1584 [pasaje reproduse și traduse de B. P. Hașdeu în „Columna lui Traan”, II (1871), p. 3—4 și 8].

³⁹ N. Iorga, *Acle și fragmente cu privire la istoria românilor...*, vol. I, București, 1895, p. 34—39.

⁴⁰ *Le relationi universali di Giovanni Botero...*, vol. I, Bergamo, 1596, partea I, p. 163—166 și 183—184; partea a III-a, p. 160.

LE VOYAGE D'HENRY CAVENDISH DANS LES PAYS ROUMAINS

EN 1589

RÉSUMÉ

La série des nombreux voyageurs étrangers qui ont sillonné le Sud-Est européen et les pays roumains dans les dernières décennies du XVIe siècle, s'enrichit cette-fois d'un nouveau nom, celui d'Henry Cavendish (1550—1616), courtisan de la reine Elisabeth I-ère d'Angleterre. Son journal de voyage a été tenu par un de ses serviteurs, du nom de Fox. Il a été découvert par l'historien A. C. Wood dans les archives de la famille des ducs de Devonshire et a été publié dans le „Camden Miscellany”, tome XVII, Londres, 1940. On y trouve des informations concernant notamment le régime agraire en Valachie et en Moldavie, ainsi que la vie des paysans, avec l'indication de certaines obligations fiscales et quelques informations sur le coût de la vie. On y trouve également des données succinctes sur les villes traversées par le voyageur anglais, plus particulièrement sur celle de Buzău, siège d'une compagnie de marchands chypriotes et sur celle de Jassy, dont la majorité des maisons étaient en bois. Cavendish fut reçu avec beaucoup d'égards à la cour du prince Pierre le Boiteux ; à l'entrevue prit part, en qualité d'interprète, un boyard d'origine levantine, Bernardo Borisi. Le voyageur anglais estime enfin que la Moldavie, dont il juge la situation plus florissante que celle de la Valachie, avait un sol bon et fertile, riche en forêts, bien pourvu d'eau potable et que ses habitants disposaient de près fertiles, leur donnant la possibilité d'élever de nombreux bestiaux et une excellente race de chevaux.

Malgré leur laconisme, les témoignages révélés par le journal de voyage de Cavendish complètent ce que l'on savait déjà de la situation des pays roumains à la fin du XVIe siècle.

CONFEDERAȚIA DE LA BAR ȘI IMPLICAȚIILE EI PENTRU MOLDOVA (1768—1771)

de

VEN. CIOBANU

Complicațiile politice generate de Confederația de la Bar au avut repercusiuni însemnate și în afara granițelor de atunci ale statului polonez. Moldova, dată fiind poziția ei geografică, cit și situația sa politică, a fost afectată în mod deosebit de evenimentele din Polonia anilor 1768—1772.

După cum se știe, istoriografia¹, poloneză și europeană, și-a concentrat atenția asupra cauzelor, desfășurării și urmărilor acelor evenimente.

¹ Vezi: *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'année 1775*, Tom. II, Varsovie, 1775; *Material do konfederacji barskiej, r. 1767—1768 z niedrukowanych dotąd i nieznanymi rękopisów, zebrał Szczesny Morawski* (Material privind Confederația de la Bar în anii 1767—1768, cu manuscrise nepărite și necunoscute pînă acum, publicate de Szczesny Morawski), Lwów, 1851; Kwasieboriski Stanisław, *Czestochowa za Konfederacji barskiej* (Censtohova în timpul Confederației de la Bar), Warszawa, 1917; Szczygielski Waclaw, *Pomorze w Konfederacji Barskiej (1768—1772)* (Pomerania în timpul Confederației de la Bar (1768—1772), în „Pomerania”, R. 3, 1938; Krasicka Jadwiga, *Kraków i ziemia krakowska wobec Konfederacji Barskiej*. Przedmowa Władysława Konopczyńskiego (Cracovia și regiunea Cracoviei față de Confederația de la Bar. Prefată de Władysław Konopczyński), Kraków, 1929; *Polityka i ustroj Generalnosc Konfederacji Barskiej. Dwa nieznanne przyczynki*. Wydal Władysław Konopczyński (Politica și organizarea Consiliului General al Confederației de la Bar. Două contribuții necunoscute. Publicată de Władysław Konopczyński), în „Arh. Kom. Hist. Polskiej Akademiej Umiejetnosc”, Tom. XIV, Kraków, 1930; Konopczyński Władysław, *Za kulisami Generalnosc Konfederacji Barskiej*, (Din culisele Consiliului General al Confederației de la Bar), în „Kwartalnik Historyczny”, Rocznik XLIV, Tom. I, Lwów, 1930; Idem, *Materiały do dziejów wojny konfederackiej, 1768—1774 r.* (Materiale privind istoria războaielor Confederației, 1768—1774), Kraków, 1931; Ptaszycki Stanisław, *O akta konfederacji barskiej* (Despre actele Confederației de la Bar), în „Przegląd Historyczny”, Tom. XXX, 1932—1933; Konopczyński Władysław, *Przegląd źródeł do Konfederacji Barskiej* (Revista surselor pentru a servi la istoria Confederației de la Bar), în „Kwartalnik Historyczny”, Rocznik XLVIII, Lwów, 1934; Idem, *Konfederacja Barska* (Confederația de la Bar), Tom

Potrivit cunoștințelor noastre, în afara unor mențiuni², istoriografia consacrată Confederației de la Bar nu a luat în dezbatere implicațiile pe care le-au avut pentru Moldova tulburările prin care a trecut statul polonez în acei ani.

Este adevărat că dificultățile de informare fac destul de anevoioasă abordarea și încheirea cu succes a unui studiu de acest fel. Pe de altă parte, însemnălele temei merită străduințe, mai ales că izvoarele documentare publicate în țara noastră ne îngăduie să adâncim cunoașterea temei care face obiectul noiei de față.

După cum se știe, în Polonia se bucurau de drepturi politice numai locuitorii de religie catolică, prelext foarte nimerit pentru puterile străine de a se amesteca în treburile interne ale statului polonez. Cel mai mult au profitat de pe urma acestei situații Rusia și Prusia, prima prelextind apărarea intereselor locuitorilor de religie ortodoxă, a doua, a celor de religie protestantă. Încă din 1764, cele două puteri, asigurate de sprijinul Angliei și Danemarcei, au cerut seimului polonez să acorde necatolicilor (dizidenților) drepturi egale cu catolicilor³. Sprijinul puterilor străine i-a încurajat pe dizidenți, care, în 1767, au format confederația ca cele de la Sluck și Torun. În iunie același an, ambasadorul Rusiei la Varșovia, Repnin, a izbutit să-i unească pe dizidenți cu o parte a șleahței catolice nemulțumită de guvernarea lui Stanislas Poniatowski și să formeze confederația generală de la Radom, în frunte cu Karol Radziwill⁴. Cu ocazia seimului confederației care a avut loc la Varșovia către sfârșitul anului 1767, a reieșit faptul că șleahții catolici care aderaseră la această confederație nu se gîndeau cîluși de puțin să admită libertatea religioasă și să acorde drepturi egale dizidenților⁵. Repnin însă, sub protecția trupelor țariste aflate în Varșovia, a silit seimul să adopte o lege care acorda dizidenților drepturi egale cu catolicilor. Totodată, pentru a zădărnici orice încercare de a îndrepta stările de lucruri din Polonia, Ecaterina a II-a s-a hotărît să sunună tutelei sale seimul și să garanteze menținerea anacronicei constituții poloneze⁶.

Adoptarea de către seim a legii privind egalitatea în drepturi a dizidenților și amestecul tot mai vădit al țarinei în treburile interne ale Poloniei au stîrnit fanatismul religios al șleahței catolice și nemulțumirea unor pătri sociale⁷.

În aceste împrejurări, în februarie 1768, la Bar, un orășel din Podolia, un grup de șleahții au pus bazele unei confederații, cunoscută în istorie sub numele de „Confederația de la Bar”, pentru „apărarea credinței și a libertății”⁸ șleahțicilor, a cărei ideologie — după cum afirmă Boguslaw Lesnodorski — a fost cauza directă sau pretextul primei împărțiri a Poloniei⁹.

I—II, Warszawa, 1936—1938; Cf. C. de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de la Pologne et du démembrement de cette République*, Tom. III, Paris, 1819; A. N. Petrow, *Voïna Rossii z Turciej i pol'skimi konfederatami s 1769—1774 god*, Tom. I—IV, Sankt-Petersburg, 1866—1874; *История Польши в трех томах*, Tom. I, Второе дополненное Издание, Издательство Академии Наук С.С.С.Р., Москва, 1956.

² Pentru unele date privind Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova a se vedea N. Iorğa, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et cultureles*, București, 1921 și Constantin Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II. D'après les Rapports des ambassadeurs français à St. Pétersbourg*, Extras din „Mélange de l'École Roumaine en France”, VI, 1927, Paris, 1928.

³ Cf. V. I. Potemkin s.a., *Istoria diplomației* (Traducere), vol. I, Editura Științifică, 1962, București, p. 316; Maria Bogucka, *Dzieje Polski do 1795 r.* (Istoria Poloniei pînă la anul 1795), Wiedza Powszechna, Warszawa, 1964, p. 259.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 259.

⁶ V. I. Potemkin s.a., *op. cit.*, p. 316; Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 259—260.

⁷ Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 260.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Boguslaw Lesnodorski, *Les partages de la Pologne. Analyse des causes et essai d'une théorie*, în „Acta Poloniae Historica”, 8, 1963, p. 28—29.

Mai întâi, șefii confederațiilor au căutat să obțină protecția și ajutorul unor puteri străine. În acest scop, ei au trimis emisari la curtea saxonă, în Austria, Franța, Turcia¹⁰.

Dar, Turcia nu era încă dispusă să intre în conflict cu Rusia, fapt pentru care se limita la a-i cere să-și retragă trupele din Polonia¹¹. Aceeași grijă pentru evitarea unei rupturi deschise cu Poarta o manifesta și Ecaterina a II-a. Saint-Saphorin, ambasadorul Danemarcei la Varșovia, arăta, într-un raport din aprilie 1768, că Reppin a avut o întrevedere cu La Roche, agentul domnului Moldovei la Varșovia, căruia i-a comunicat că, în cazul când demersurile făcute pe lângă confederații nu vor determina să renunțe la intențiile lor, trupele ruse vor fi obligate să înceapă ostilitățile împotriva acestora, pentru a-i împorâstia. Ambasadorul rus nu scâmbie însă prilejul de a-l asigura pe La Roche că Rusia era departe de a dori tulburarea bunelor sale relații cu Poarta¹². Totuși, Imperiul otoman nu putea rămâne totalmente pasiv față de evenimentele ce aveau loc la granițele de nord ale Imperiului. Ca urmare, Turcia va căuta să fie cit mai bine și la timp informată asupra a tot ce se petrecea în Polonia, sarcina aceasta revenind domnilor țărilor române și în special celui al Moldovei. Din ordinul Porții, cei doi domni aveau acreditații, pe lângă guvernul polonez, cite un agent, cu titlul de rezident¹³. Ca atare, încă din 1767, domnul Moldovei, Grigore Ghica, a primit ordin să-și expună în scris părerea în legătură cu cauza sau cauzele pentru care Curtea din Petersburg se interesa atât de mult

¹⁰ Maria Boducka, *op. cit.*, p. 261. Șefii confederațiilor și-au pus cele mai mari speranțe în sprijinul curții saxone, scontând pe năzuința acestei dinastii de a reveni pe tronul Poloniei. Atmosfera de la acea curte nu le era însă cîștius de puțin favorabilă. Prințul elector era încă minor, iar regentul nu dorea un conflict cu Ecaterina a II-a. Ca urmare, confederații au dobîndit acolo doar vași promisiuni de ajutor și acelea din partea mamei printului elector și a anturajului său. Austria, aflată în raporturi ostile cu Prusia, se străduia să evite deocamdată orice prilej de conflict deschis cu ea, rezervîndu-și forțele pentru o perioadă mai pronice realizării planurilor sale politice. Faptul că Rusia era angajată în conflictul polonez o favoriza mult și spera că Turcia îi va declara acesteia război. Din această cauză nu a luat atunci nici o atitudine, confederaților oferindu-le doar medierea (cf. Cl. C. de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de la Pologne et du démembrement de cette République*, Tom. III, Paris, 1819, p. 44–47; Anatol Lewicki, *Zarys historii Polski* (Manual de istoria Poloniei), Kraków, 1925, p. 292). În schimb, Franța făcea tot ce îi sta în putință pentru a provoca un război între Turcia și Rusia, fapt pentru care a insistat pe lângă Poartă să sprijine pe confederați. Ducele Choiseul, ministrul de externe al Franței, a luat chiar de la început apărarea confederațiilor, cărora le-a trimis, în aprilie 1768, pe colonelul Taulés cu bani și promisiuni de ajutor, chiar armat. La curtea hanului tătar a trimis un emisar, pe baronul de Tott, cu misiunea de a-l determina să declanșeze războiul împotriva Rusiei (cf. Constantin Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, Paris, 1928, p. 32–33, 140–141; Anatol Lewicki, *op. cit.*, p. 292–293; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 194; Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 742–743; 752.

¹¹ Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 15 și urm.; Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 48–49.

¹² N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, 1903, p. 577; 367 și 483 nota 1; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 753.

¹³ V. Mihordea, *Les pourparles de Grigore Al. Ghica, prince régnant de Valachie, avec les confédérés polonais en 1769*, Extras din „Revue roumaine d'histoire”, tom. IV, (1965), nr. 4, p. 1–2; Pentru influența domnilor fanarioți asupra politicii otomane vezi și *Istoria României*, vol. III, p. 474–475.

de situația dizidentilor, care ar putea fi urmările acestui interes și dacă Prusia ar avea și ea motive să se amestece în evenimentele din Polonia¹⁴.

Foarte curînd însă, datorită complicării situației, rolul domnului Moldovei a depășit pe cel de informator, stabilit inițial. Așa se și explică de ce Grigore Callimachi, urmașul lui Grigore Ghica, va lua atitudine pro sau contra confederației, în funcție de ordinea Porții și, pe cît i-a fost posibil, de interesele țării¹⁵.

În linia mari, se poate spune că interesele Porții Otomane și ale domnului Moldovei coincideau, din motive într-o oarecare măsură diferite: Poarta nu era pregătită să facă față unui război, în vreme ce cîrmuitorul Moldovei dorea să-l evite pentru a feri țara de un dezastru provocat în eventualitatea, foarte probabilă, a desfășurării unor ample operațiuni militare pe teritoriul ei. Deosebirea consta în aceea că Poarta urmărea să-și atingă țelul printr-o atitudine sinuoasă, în care dorința de a complica și îngreuna poziția Rusiei era viu întretinută.

În prima parte a anului 1768, Poarta Otomană a luat o poziție netă împotriva confederațiilor. Pașii și alți demnitari otomani aflați la granița cu regatul polon au primit ordin să nu permită tătarilor, sub pedeapsa cu moartea, să intre în serviciul confederațiilor. Li s-a interzis, de asemenea, să le acorde vreun ajutor sub vreo formă oarecare. Totodată, a remis curții poloneze o declarație prin care i se dădea asigurări că confederații nu vor primi nici un sprijin din partea sultanului, dar că acesta își exprima totuși speranța că polonezii se vor concilia înainte ca vreo outre străină să tragă foloase din aceste tulburări¹⁶.

Cu toate asigurările guvernului otoman, Ecaterina a II-a se temea că Turcia va ajuta pe confederați și le va acorda azil în teritoriile sale. Pentru a zădărnici această posibilitate, Obrescov, ambasadorul țarinei la Constantinopol, a avut o întrevedere cu Reis-Efendi, căruia i-a adus la cunoștință faptul că confederații declarau public că erau sprijiniți de sultan. Ministrul turc a dezmințit, asigurîndu-l că sultanul dezaprobă comportarea confederațiilor, pe care nu numai că nu-i sprijină, ci îi declară „rebeli și tulburători ai ordinii publice”. Mai mult, hanul Crimeii,

¹⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 398.

¹⁵ Înclocuirea lui Grigore Ghica, în domnia Moldovei, cu Grigore Callimachi a fost primită cu satisfacție nu numai de tătari și polonezi, care vedeau în primul un domn înclinat să favorizeze politica Ecaterinei a II-a, ci și de guvernul francez. Într-un raport către Ministerul Afacerilor Externe al Franței, din 14 martie 1767, de Vergennes, ambasadorul acesteia la Constantinopol, anunța schimbarea din Moldova ca pe un fapt deosebit de important pentru politica franceză în estul Europei. Noul domn, deși grec, era prezentat ca un om imparțial, care, chiar dacă nu va aduce servicii politicii franceze, în schimb nu îi va dăuna. În plus, de Vergennes propune guvernului său să se folosească de faptul că și agentul noului domn la Varșovia era tot francezul La Roche, care se bucura de multă încredere față de Grigore Callimachi. Prin daruri și prin perspectiva unor avantaje viitoare, el ar putea fi determinat să-și trimită rapoartele către domn, prin intermediul lui Gerault, secretarul ambasadei franceze la Varșovia. La rîndul său, acesta ar putea strecura, în zisele rapoarte, unele considerații care, retransmise de domn la Constantinopol, ar putea face mai multă impresie decît intervențiile diplomatice ale Franței. În nota de răspuns, Ministerul de Externe francez și-a exprimat convingerea că, dacă noul domn este într-adevăr așa cum îl prezenta ambasadorul, el ar putea fi foarte folositor, atît prin încrederea pe care i-ar arăta o polonezii, cît și prin influența pe care ar avea-o asupra hotărîrilor Porții. (Cf. Hurmuzachi, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 738, 742—743, 743—744). Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a dovedit însă că Grigore Callimachi nu a acționat, în problema confederațiilor polonezi, întotdeauna în conformitate cu planurile ambasadorului francez și, implicit, cu cele ale politicii franceze.

¹⁶ *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'année 1775*, Tom. II, Varșovia, 1775, p. 16.

domnul Moldovei, pașii de Hotin și Bender au primit ordinul de a scrie șefilor confederațiilor că Poarta condamnă întreprinderile lor. În sfârșit, pretindea Reis-Efendi, sultanul, care nu ar admite niciodată să se abuzeze de numele său, a interzis confederațiilor să intre în teritoriile sale¹⁷.

Desfășurarea evenimentelor a impus Porții să atribuie domnului Moldovei și misiunea de intermediar între părțile implicate sau interesate în conflict.

Într-adevăr, la 22 aprilie 1768, Grigore Callimachi scria lui Reprin că a remis șefului confederației din Polonia o scrisoare prin care Poarta îi recomandă să renunțe la proiectele confederațiilor. Cu aceeași ocazie, domnul menționa că le-a recomandat și el, **din proprie inițiativă**, să se abțină de a provoca tulburări în țară. În încheiere, Grigore Callimachi își exprima convingerea că Reprin va proceda în așa fel în problema tulburărilor din Polonia, încât va „satisface” pe deplin „prietenia” care trebuia să existe între Poarta Otomană și Curtea Rusiei¹⁸.

Urmind dispozițiile Porții, autoritățile moldovene nu vor admite nici unui confederat să intre în țară. Cei care reușeau totuși s-o facă, erau prinși și conduși peste graniță în Polonia¹⁹. La 2 mai 1768, von Zezelin, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, confirma regelui că domnul Moldovei a fost însărcinat de către Poartă să facă cunoscut polonezilor din partida anti-rusă că aceasta nu-i va sprijini în întreprinderea lor²⁰. O știre asemănătoare este trimisă lui Frederic al II-lea și de ambasadorul său la Petersburg, von Solms. La 3 iunie 1768 el anunța că atât pașii de Bender și Hotin, cât și domnul Moldovei au primit ordin expres de a nu lăsa să treacă spre Constantinopol solul pe care confederații doreau să-l trimită acolo și să nu dea azil nici unuia dintre ei²¹.

Atitudinea ostilă a domnului Moldovei față de confederați în prima jumătate a anului 1768 este reliefată și de instrucțiunile Consiliului General al Confederației date „deputaților statelor confederate ale Republicii polone și ale armatei unite trimisi către casa de Hotin”. Întocmite la 4 iunie 1768, punctul 6 prevedea că deputații sînt însărcinați să-l informeze pe pașă că „moldovenii, întîlnind cavaleria paharnicului Lituanei i-au luat un prizonier rus; aceasta se presupune a fi fost făcută fără stirea excelentei sale (a pașei -- n.n.s.), care, fidel tratatelor, ar fi interzis mai degrabă decît ar fi permis o violență pe care se speră că Poarta n-ar autoriza-o”. Deputații mai trebuiau să demonstreze că „rusii [...] au reușit să atracă de partea lor [...] pe moldoveni și pe munteni și de a-i dispune la o ridicare, mai ales prin mijlocirea domnilor Gedussinzi și Jaszewski, mari partizani ai rușilor, foști comandanți ai trupelor poloneze”, cărora un dregător moldovean le-a dat „refugiul și azil”. Pentru această atitudine a domnului față de confederați și pentru partialitatea sa față de ruși, deputații erau însărcinați să ceară satisfacție și restituirea prizonierului²².

Curînd însă, noi evenimente aveau să ridice iarăși problema raporturilor dintre confederați și moldoveni și a repercusiunilor acestora asupra țării. În primăvara anului 1768 s-a format în Podolia o a doua confederație, sub conducerea marelui paharnic al Lituanei, contele Potocki. Pentru a se uni cu Confederația de la Bar, el a cerut lui Pulawski titlul de regimentar general, care i-a fost acordat în numele tuturor confederațiilor. După ce a înfrînt un regiment al palatinului Cracoviei, care trebuia să facă joncțiunea cu trupele regale însărcinate să-i împrăștie pe confederați, el a intrat în orașelul Podhaiez, unde și-a stabilit cartierul și centrul confe-

¹⁷ *Histoire des révolutions...*, p. 17—18.

¹⁸ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 27—28.

¹⁹ *Ibidem*, p. 375—376.

²⁰ *Idem, Acte și fragmente*, I, p. 399; *Istoria românilor*, VII, p. 195.

²¹ *Acte și fragmente*, p. 399—400; *Istoria românilor*, VII, p. 195.

²² Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 758—759.

derăției districtului Halicz, al cărui inițiator fusese. Astfel, Podhaiecul devenea cel mai avansat post al confederației din Podolia. În același timp însă, un oarecare Razewski a format și el, la 23 aprilie 1768, o nouă confederație, în împrejurimile Lublinului, în fruntea căreia a intrat în Podhaicz, pentru a depune jurământul de credință magistraților Confederației de la Bar, care, după ce i s-a alăturat și confederația nobilimii din Podlahie, tindea să devină o confederație generală. În timpul tumultului provocat de ceremonialul depunerii jurământului, colonelul rus Weissman, „comandantul trupelor rusești auxiliare ale regelui Poloniei”²³, fiind informat despre prezența confederațiilor, a atacat orașul și a pus stăpînire pe el, iar confederații s-au refugiat spre Kelm, pentru a se uni cu nobilimea din acest district²⁴. Potocki și Krasinski, însoțiți de o mică parte a trupelor rămase fidele, s-au salvat trecînd în Moldova, fiind urmăriți pînă aici de către colonelul Weissman²⁵. Împreună cu confederații au trecut în Moldova, retrăgîndu-se la Iași, și o parte din familiile poloneze care nu aparțineau nici unui partid, cerînd domnului Gricore Callimachi azil²⁶. La 11 iunie 1768, Saint-Saphorin raporta regelui că „confederația lui Potocki, retrăgîndu-se în Moldova, a trimis la Sniatyn un detașament care a fost bătut de către colonelul Weissman, care de la început l-a urmărit pe teritoriul turc și a trimis pașei de Hotin și domnului Moldovei scrisori foarte tari...”²⁷. În scrisoarea adresată domnului Moldovei, colonelul Weissman îi reproșea că, pe lângă faptul că acordă scrierilor său refugiaților, le permitea să întreprindă acțiuni de pe teritoriul Moldovei. El îi cerea să-i forțeze pe refugiați să revină în Polonia, căci, în caz contrar, îi va ataca și-i va urmări oriunde s-ar afla, pentru a-i neutraliza²⁸. Pe lângă această scrisoare amenințătoare, colonelul Weissman a mai trimis alți pașei de Hotin, cît și domnului Moldovei emisari cu însărcinarea de a le oferi bani în schimbul angajamentului de a-i preda pe confederați și pe Potocki²⁹. Gricore Callimachi a refuzat însă oferta și a trimis Porții scrisoarea colonelului, raportîndu-i totodată că numărul fușarilor poloni în Moldova este mai mare de 4 000³⁰.

Intervenția colonelului Weissman a provocat o vie neliniște guvernului tarin. Întrucît scrisoarea putea fi interpretată ca o declarație de război, Rechin l-a revocat din funcția de comandant, atribuțiile sale trecîndu-le generalului Apraxin. Totodată, el i-a scris personal domnului Moldovei, cerîndu-i scuze pentru purtarea imprudentă a lui Weissman și l-a informat că, pentru această comportare, el va suferi, fără îndoială, disgrația împărațesci. La Constantinopol, pe de altă parte, Obrescov a asigurat Poarta că purtarea acestuia a fost dezaprobată de către curtea sa, întrucît el nu avea dreptul să scrie scrisori cu un astfel de conținut. Cu aceeași ocazie, ambasadorul a lăsat să se înțeleagă că numărul polonezilor refugiați în Moldova a fost exagerat de domn căci, de fapt, nu puteau trece de 2 000. Totuși, Reis-Efendi i-a făcut cunoscut ambasadorului rus că problema confederațiilor era deosebit de complexă, pentru ca Poarta să nu ia măsurile necesare în vederea asigurării granițelor imperiului³¹. Urmînd linia sinuoasă a poliției otomane în problema poloneză, agentul domnului Moldovei la Varsovia, La Roche, declară, în luna iunie 1768, că el nu recunoștea că Poarta și-ar fi luat angajamentul de a nu permite confederațiilor

²³ N. Iorga, *Polonais et Roumains, Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, p. 87.

²⁴ Cf. Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 52—53; 70.

²⁵ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 35, nota 1; *Histoire des révolutions de Pologne...* p. 24.

²⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 400.

²⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 579.

²⁸ *Ibidem*, p. 761; *Acte și fragmente*, II, p. 400; *Istoria românilor*, VII, p. 19.

²⁹ Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 71.

³⁰ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 651.

³¹ *Ibidem*, p. 579, 651—652; *Acte și fragmente*, vol. II, p. 8.

să treacă în Moldova. El a mai adăugat că era însărcinat de Poarta Otomană să sfătuiască cele două părți „la un acomodament frățesc” și să declare că Poarta nu voia să sprijine pe nici una din părți³². Totuși, în ciuda incongruențelor otomane, domnul Moldovei i-a somat pe confederați să părăsească teritoriul țării³³. La demersurile sale, Mihail Krasinski i-a răspuns că el a cerut Porții să facă cauză comună cu confederații, întrucât era chiar interesul acesteia ca Polonia să fie o țară liberă și independentă. I-a mai declarat că deși Poarta nu era dispusă să ajute Confederația, el nu va renunța la planurile sale „de care nu se va dezice decât o dată cu viața”³⁴. La 1 iulie 1768, von Zegelin informa că confederații aflați în Moldova s-au reîntors în Podolia și s-au unit cu cei de la Bar³⁵.

După cum se știe, la 14 iunie 1769, Grigore Callimachi a fost mazilit și închis, iar la 8 septembrie același an, strangulat³⁶. Acuzația care i s-a adus a constat în aceea că ar fi deturnat suma de 4000 de pungi de galbeni pe care a primit-o de la Poartă pentru a procura provizii și că a furnizat rușilor tot felul de informații, provizii și chiar trupe³⁷. Deci, atitudinea sa față de confederați s-ar putea presupune că se datora unei înțelegeri cu autoritățile țariste. Dar, în afară de versiunea otomană nu mai cunoaștem nici un document care să dovedească o înțelegere a lui Grigore Callimachi cu reprezentanții Ecaterinei a II-a. Este adevărat că arnăuții adunați de domn au trecut la ruși, dar aceasta au făcut-o nu din inițiativa sa, ci din cauza abuzurilor pașei de Rumelia, Mehmet, care, printre altele, a spinzurat și doi arnăuți³⁸. Prin urmare, acest demers al domnului pe lângă confederați poate fi pus fie pe seama dezorientării sale totale³⁹, fie pe seama dorinței de a cvila orice pretext pentru ca trupele străine să intre în țară și să producă pagube, fapt care s-a și întâmplat, cum se va vedea mai jos.

Profitând de faptul că Potocki, după întoarcerea din Moldova, se îmbolnăvise grav, iar Pulawski plecase, în fruntea a 1500 de oameni, să întâmpine rămășițele armatei sale, o parte a trupelor ruse, împreună cu armatele rămase credincioase regelui Poloniei, comandată de generalul Branecki, ocupă Barul⁴⁰.

Dar, cu toate înfringerile suferite, apar noi confederații, unele acționând independent, altele unindu-se cu cea de la Bar. Dintre acestea din urmă, cea mai importantă a fost cea de la Cracovia. De la alegerea lui Stanislas August Poniatowski, orașul era ocupat de trupele Ecaterinei a II-a. După evacuarea lui, s-a proiectat formarea aici a unei confederații favorabile regelui, dar nobilimea a aderat la Confederația de la Bar și a silit pe emisarii regelui să semneze și ei adeziunea. Orașul a fost însă atacat și confederații împrăștiati⁴¹. La 2 iulie 1768, Benoit, ambasadorul Prusiei la Varșovia, raporta că generalii Apraxin și Branecki îi urmăreau pe confederați către Moghilev, pentru a-i împiedica să se întărească acolo. Din această cauză, șefii confederațiilor au trecut în Moldova, ca să urmărească de aici „evoluția ulterioară pe care o vor lua evenimentele în Polonia”⁴². Douăsprezece

³² N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580.

³³ Idem, *Polonais et Roumains...*, p. 88.

³⁴ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 579; *Polonais et Roumains...*, p. 88–89.

³⁵ Idem, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 7; *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 24.

³⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, ed. a II-a revizuită și adăugită, București, 1944, p. 273–275.

³⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 494, 654.

³⁸ Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 197.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 83–85.

⁴¹ *Ibidem*, p. 89–90; *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 28, 39–40.

⁴² N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 561.

zile mai târziu, Saint-Saphorin își informa Curtea că tot ceea ce mai rămăsese în Podolia din Confederație s-a împrăștiat și că Krasinski și Potocki erau în Moldova cu 2 000 de oameni⁴³. Dar Turcia nu se decide încă la o ruptură cu Rusia și se mai străduia s-o convingă că nu acordă sprijin confederațiilor. Ca urmare, ea a plănuit măsuri pentru expulzarea lor și chiar a trimis un capugi-baș în Moldova cu sarcina de a le aplica⁴⁴. Nu cunoaștem dacă, într-adevăr, emisarul Porții a acționat în acest sens. Fapt este că, în timpul luptelor de la Cracovia, a trecut în Moldova și un mare număr de polonezi civili, mai ales femei, bătrâni și copii. Oficial, și în privința lor domnul Moldovei primise de la Poartă aceleași ordine. Totuși, tot din orăzul acesteia, ei erau lăsați să se adăpostească în interiorul țării⁴⁵. În același timp, agentul Moldovei la Varșovia a fost însărcinat să repete ambasadorului Reprin dorința Porții ca Rusia să pună capăt cât mai repede complicațiilor din Polonia și să-și retragă trupele de acolo. În răspunsul său, ambasadorul rus a accentuat asupra faptului că țara sa nu dorea de loc dușmănia cu Poarta, dar în cazul în care aceasta ar dori să declanșeze războiul, ar putea să aibă motive să regretre⁴⁶. Cu ocazia unei alte întrevederi, La Roche i-a declarat lui Reprin că unul din mijloacele de pacificare a Poloniei ar fi negocierile cu mareșalii Confederației, la care ambasadorul rus a răspuns că „cu Krasinski și cu Warecki nu s-ar negocia niciodată, chiar dacă tulburările ar dura mai mult timp”⁴⁷.

Pe la începutul lunii august 1768, Krasinski și Potoki se aflau în apropiere de Iași, însoțiți de 80 de nobili, dar dezarmați, aceasta fiind condiția în schimbul căreia li s-a acordat azil. Restul confederațiilor, în număr de 2—3 000 de oameni, se afla în altă parte a țării „într-o stare destul de mizerabilă”, cum se menționează într-un raport diplomatic⁴⁸. Alte izvoare indică, pentru vara anului, 1768, un număr de 3 000 de confederați, număr la care s-ar fi ajuns mai ales prin dezertarea și înrolarea în armata confederată, refugiată în Moldova, a unei părți din trupele lui Branecki⁴⁹, care se stabiliseră la Cămenița pentru a observa de acolo mișcările refugiaților⁵⁰.

Staționarea trupelor confederate în Moldova agrava și mai mult situația țării. Autoritățile țariste au luat măsuri pentru a împiedica aprovizionarea din Polonia a refugiaților polonezi în Moldova⁵¹, confederații trebuind, desigur, să-și procure proviziile de aici. Dar Moldova era devastată de către turci, care se temeau ca nu cumva armatele ruse să se poată aproviziona din această țară. La prădăciunile lor se asociau însă și tătarii și chiar confederații⁵². Faptul că Moldova nu mai putea să suporte întreținerea confederațiilor refugiați pe teritoriul ei, reiese și dintr-un raport al lui Benoit, din 31 decembrie 1768, în care se arată că, din lipsă de provizii în Moldova, o parte a confederațiilor a fost plasată în regiunea sud-estică a țării ocupată de turci⁵³. În plus, confederații au transformat Moldova într-o bază de atac asupra Podoliei, ocupată de trupele țarinci. Von Solms raporta, la 13 iunie 1768, că „confederații din Lituania, după ce au fost împinși pînă în Moldova, între-

⁴³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580.

⁴⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 7.

⁴⁵ Cl. C. de Rulhière *op. cit.*, p. 90—91.

⁴⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580—581.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 581.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 580.

⁴⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 568—569, 582.

⁵⁰ Idem, *Polonais et Roumains...*, p. 88.

⁵¹ Idem, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 8.

⁵² Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 585—586 și nota 1; vezi și p. 566—567.

⁵³ *Ibidem*, p. 578.

prind de acolo raiduri în Podolia și se întorc în azilul lor [...]”⁵⁴. Generalul Branekci s-a plins pașii de Hotin că confederații refugiați în Moldova fac incursiuni în Podolia și a cerut extrădarea lor⁵⁵. În mai multe rânduri, aceștia au interceptat corespondența autorităților țariste⁵⁶. La 9 noiembrie 1768, Benoit raporta că confederații aflați în Moldova au devastat, împreună cu tătarii, domeniile castelanului de Kiovia⁵⁷. Urmărind să-i nimicească, trupele Ecaterinei a II-a și cele ale regelui Poloniei au trecut în mai multe rânduri granița, provocând pagube. Ca urmare, Poarta a trimis lui Stanislas August un delegat însărcinat să ceară despăgubiri pentru stricăciunile săvârșite „pe pământurile sale”⁵⁸. La acestea se adaugă și incursiunile haidamacilor. La 24 august 1768, Benoit raporta lui Frederic al II-lea că haidamacii fac incursiuni „nu numai în Volhinia, ci chiar pînă în Moldova [...]”. Repetarea unor astfel de incursiuni putea să înrăutățească raporturile dintre Rusia și Turcia și, cum nici una dintre ele nu era dispusă încă să declanșeze războiul, Repnin a luat măsuri pentru a pune capăt „acestui îngrozitor brigandaj”⁵⁹. Totuși, incursiunile au continuat, Repnin fiind nevoit să trimită noi scuze Porții și dezavuări⁶⁰. La rândul său, La Roche protesta energetic pe lângă Repnin „pentru violențele din urmă ce s-au făcut la granițele Moldovei [...]”⁶¹. Insuși regele Prusiei scria ambasadorului său la Varșovia că trebuiesc luate toate măsurile pentru a împiedica incursiunile haidamacilor în Moldova, date fiind gravele consecințe politice pe care le-ar putea antrena astfel de fapte⁶². Urmărind să obțină cu orice preț sprijinul Porții, șefii confederațiilor s-au mai oferit ca, în cazul în care vor obține victoria, să garanteze Turciei stăpînirea Moldovei și a Țării Românești⁶³.

Potrivit unui raport al lui von Solms, din 22 noiembrie 1768, se pare că o parte din confederați a oferit Porții, în același scop, și o parte din Podolia, pe care turcii urmau să o stăpînească în aceleași condiții în care stăpîneau Moldova și Țara Românească⁶⁴. Tulburările provocate de războiul civil din Polonia au periclitat și siguranța drumurilor comerciale. În 1769, Ioniță Arbure și Dumitru Gehorghiu, negustorii din Botoșani, l-au trimis pe Aizic, evreu din Sniatyn, cu două cirezi de boi și vaci pentru a fi vîndute la Breslau. În drum, a fost prins de unii confederați, care i-au luat boii, vacile și banii pe care îi avea și apoi l-au ucis⁶⁵.

Agravarea situației din Polonia și refuzul țarinei de a-și retrage trupele de aici au precipitat desfășurarea evenimentelor. La 6 octombrie 1768, deși nu era pregătită pentru începerea ostilităților militare, Turcia, la sfatul ambasadorilor Franței și

⁵⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 400.

⁵⁵ *Idem*, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 566—567, 583.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 567—568; *Acte și fragmente*, vol. II, p. 9.

⁵⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 570.

⁵⁸ *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 36—37.

⁵⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 564.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 564—565.

⁶¹ *Ibidem*, p. 652.

⁶² *Ibidem*, p. 563.

⁶³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 9.

⁶⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 11; După alte surse, imediat ce Turcia a declarat război Rusiei, șefii Confederației de la Bar ar fi „întocmit un act prin care, atît în numele lor, cît și al urmașilor lor, cedau Porții Otomane Volhinia și Podolia, cu condiția ca, din ziua încheierii acestui tratat ei să fie tribulari sultanului și să se bucure de aceeași protecție de care se bucură locuitorii Moldovei și Valahiei” (Cf. *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 58—59).

⁶⁵ *Bibl. Acad.*, CXXXI/67, orig. rom.; pentru nesiguranța drumurilor publice, vezi și *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 36—37.

Austriei, a declarat război Rusiei ⁶⁶. Ca urmare, Poarta s-a declarat în mod fățiș, protectoarea Confederației de la Bar.

Încă în luna august 1768, Saint-Saphorin raporta că aceasta a ordonat ca confederații să fie tratați mai bine. Socolind că este insuficient informată asupra situației lor de către pașii de la graniță și voievozii țărilor române, Poarta a cerut confederațiilor să trimită doi deputați la Constantinopol ⁶⁷. La 28 octombrie același an, marele vizir s-a adresat, printr-o scrisoare, Republicii Polone confederate, indicându-i acesteia atitudinea pe care trebuie s-o adopte în timpul războiului ruso-turc. El a recomandat confederațiilor să întrețină o corespondență regulată cu demnitarilor turci de la granițele imperiului, cu hanul Crimeei și cu domnul Moldovei, pentru a-i informa despre tot ceea ce se petrece în Polonia ⁶⁸. O zi mai trziu, Benoit își informa curtea că pașa de Holin a scris generalului Branekci că avea ordin să-i protejeze pe confederații contra oricui i-ar ataca ⁶⁹. În raportul său din 28 octombrie, Saint Saphorin scria că Kraniski, împreună cu confederații refugiați în Moldova, întărit cu un număr de tătari care sînt în serviciul său, va intra în Polonia ⁷⁰.

La începutul anului 1769, polonezii confederați, refugiați la garnizoanele otomane de la granițele Moldovei, l-au trimis pe starostele Podoroski la Iași pentru a se înîlni cu hanul tătarilor și a purta apoi convorbiri și cu domnul Moldovei ⁷¹. La 15 martie 1769, episcopul de Camenița se afla în Moldova pentru a discuta cu Pulawski și cu alți mareașali ai Confederației, care se aflau aici. Benoit informa că „confederații anunță că diferiți mareașali se întorc în Moldova pentru a ține un consiliu și pentru a primi de aici instrucțiunile necesare pentru atitudinea lor ulterioară” ⁷². Tot el raporta, în aprilie 1769, că armatele țarinei îi silesc pe confederați să treacă în Moldova ⁷³. În a doua jumătate a anului, șefii confederațiilor poloni au purtat tratative cu marele vizir, ca să obțină „un cartier de iarnă pentru cîteva locuri sigure în Moldova sau în Valahia, pentru a putea corespunda și opera în colaborare cu confederații din Polonia”. Poarta le-a propus însă să se stabilească la Chilia ⁷⁴.

Se știe că în preajma izbucnirii războiului ruso-turc din 1768—1774, emisarii Ecaterinei a II-a au desfășurat o amplă propagandă atât în Moldova, cît și în Țara Românească, în vederea asigurării sprijinului populației acestor țări ⁷⁵. Acțiunile cetelor de voluntari din Moldova, îndreptate împotriva trupelor otomane, au înlesnit mult operațiunile militare ale armatelor ruse, care au reușit ca, la începutul anului 1770, să scoată de sub autoritatea turcească atât Moldova, cît și Țara Românească, fără Oltenia ⁷⁶.

După înfrîngerea armatei turcești comandată de marele vizir Moldovangi-Ali, la 5—6 septembrie 1769, armata confederală comandată de Potocki se retrage în

⁶⁶ *Istoria României, București, 1964, vol. III, p. 477; V. I. Polemkin ș.a. op. cit., p. 316; A. Lewicki, op. cit., p. 292; Dar cel mai important rol în creșterea tensiunii între Rusia și Turcia l-a jucat ambasadorul Franței la Constantinopol, Vergennes (cf. Comte de Saint-Priest, Mémoires. Règnes de Louis XV et de Louis XVI, Publiées par le baron de Barente, vol. I, Nouvelle Collection Historique, Paris, 1929, p. 120 - 121 și V. Mihordea, op. cit., p. 1).*

⁶⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 581.

⁶⁸ Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 768.

⁶⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 569.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 584—585.

⁷¹ *Ibidem*, p. 491—492.

⁷² N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 571—572.

⁷³ *Ibidem*, p. 572.

⁷⁴ Hurmuzachi, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 791.

⁷⁵ *Istoria României*, vol. III, p. 477.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 477—478.

Moldova, de unde se refugiază, urmînd trupele turcești, peste Dunăre⁷⁷. La 11 noiembrie 1770, marele vizir scria șefilor Confederației de la Bar, Potoccki și Kraslanski, care se aflau la Varna, anunțîndu-i că vor trebui să plece cu armata lor la București, pentru a se uni cu armata comandată de Mehmet pașa, guvernatorul Rumeliei⁷⁸.

Între timp însă, în Polonia situația s-a complicat și mai mult. Confederații nu au găsit în străinătate sprijinul scontat. În plus, era imposibil să se ajungă la un acord nu numai între confederați și rege, dar nici chiar în tabăra confederaților. Ei au mai săvîrșit greșeala de a hotărî, în 1770, deslituirea lui Poniatowski, iar în anul următor a fost comis chiar un atentat împotriva lui. Din această cauză, confederații au pierdut și sprijinul pe care i-l mai ofereau unele state, iar Rusia și-a intensificat eforturile pentru înăbușirea Confederației de la Bar⁷⁹. Încheierea tratatului secret dintre Poartă și Austria, la 6 iulie 1771, a grăbit pecetluirea soartei Poloniei. Urmărind să evite izbucnirea unei conflagrații generale, Frederic al II-lea a propus împărțirea Poloniei⁸⁰. Cu ocazia tratatelor dintre Prusia, Austria și Rusia în vederea realizării acestei împărțiri, Frederic al II-lea a sprijinit, eventual a și propus, planul ca Polonia să fie despăgubită, pentru teritoriile pierdute, pe seama Moldovei și a Țării Românești. În cazul în care acest proiect ar fi fost găsit practic, Moldova și Țara Românească ar fi fost încorporate Poloniei, nu „ca un bun propriu aparținînd Coroanei”, ci trebuiau să fie stabiliți pe tronurile lor doi domni indigeni sau străini. „după cum cele trei Curți vor conveni” și de a-i face feudatari Poloniei în condiții similare ducatului Curlandei⁸¹. Tratatul în acest sens s-au purtat între cele trei puteri, pînă în a doua jumătate a anului 1771⁸², dar nu s-a ajuns la nici un acord. Polonia a fost împărțită pentru prima dată în 1772⁸³, fără a mai primi compensația teritorială propusă.

Din cele expuse mai sus reiese faptul că Moldova, datorită poziției geografice și situației sale politice, a constituit un loc de refugiu pentru confederații poloni. Din această cauză, ea a avut de suferit de pe urma evenimentelor declanșate de Confederația de la Bar.

În ce privește rolul domnilor moldoveni, se poate spune că nu a fost constant. Dacă la început Poarta i-a însărcinat cu furnizarea informațiilor despre evenimentele din Polonia, ulterior, datorită complicării situației, ei au primit sarcina de intermediari între părțile implicate în conflict și Poartă. Mai mult, Grigore Callimachi a încercat să adopte o atitudine proprie dictată de interesele sale. Ea nu a putut fi însă tradusă în viață, atît datorită slăbiciunii domnului, cît și faptului că Poarta nu înțelegea ca un supus al său să urmeze o altă linie politică, decît cea a ei. În sfîrșit, tratativele purtate pentru prima împărțire a Poloniei au pus în discuție posibilitatea ca Moldova și Țara Românească să constituie obiect de compensație pentru Polonia dezmembrată. Realizarea acestui proiect ar fi însemnat însă extinderea remanierii hărții Europei și asupra Imperiului otoman, alunecarea acestuia pe panta dezmembrării, ceea ce ar fi pus marile puteri în fața unor noi confruntări și a unor complicații cărora ele nu erau pregătite să le facă față. Așa se și explică de ce acest proiect a rămas fără ecou.

⁷⁷ Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 44.

⁷⁸ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 821.

⁷⁹ Anatol Lewicki, *op. cit.*, p. 293; Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 261.

⁸⁰ *Istoria României*, vol. III, p. 479–480.

⁸¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 36; idem, *Istoria românilor*, VII, p. 277.

⁸² Idem, *Acte și fragmente*, p. 35–36, 37, 40–41, 44 și 46.

⁸³ *Istoria României*, vol. III, p. 480.

LA CONFÉDÉRATION DU BAR ET SES CONSÉQUENCES POUR LA MOLDAVIE (1768 — 1771)

RÉSUMÉ

La Moldavie, par sa position géographique et politique, a eu à subir les complications politiques engendrées par la Confédération du Bar, en 1768—1771. Jusqu'à présent, en dehors de quelques mentions, les études consacrées à cette Confédération ne se sont pas occupées de ces implications. L'auteur, utilisant surtout des documents publiés en Roumanie, décrit la situation de la Moldavie durant ces années.

Au cours des événements de cette période, l'attitude des princes moldaves n'a pas été constante. Ils ont dû tenir compte des dispositions de l'Empire Ottoman. Au ueut, ils se sont limités à envoyer des rapports sur les événements de Pologne. Ils n'ont fait que transmettre les informations qu'ils avaient recueillies. Ensuite, le prince moldave Grégoire Callimacki a adopté une attitude favorable ou défavorable à la Confédération, suivant les intérêts de l'Empire Ottoman et, autant que possible, suivant les intérêts de sa patrie. Ainsi, pendant la première moitié de l'année 1768, les intérêts de l'Empire Ottoman et ceux du prince moldave concordaient. L'Empire Ottoman n'était pas préparé pour la guerre et le prince moldave désirait éviter la guerre, pour mettre à l'abri son pays des ravages que les opérations militaires n'auraient pas manqué de produire sur son territoire. L'Empire Ottoman suivit une politique sinucuse, tendant à rendre plus difficile la position ue la Russie. Le développement ultérieur des événements a déterminé l'Empire Ottoman à attribuer au prince moldave la mission d'intermédiaire entre les parties impliquées ou intéressées dans le conflit. Le prince moldave a rempli sa mission par l'entremise de son agent à Varsovie, La Roche. Grégoire Callimacki a essayé aussi d'adopter une attitude personnelle à l'égard des contédérés.

Quand, pendant l'été de 1768, quelques-uns d'entre eux se réfugièrent en Moldavie, le prince, malgré les hésitations de la politique de l'Empire Ottoman à l'égard de la Pologne, les somma de quitter son territoire. Sa sommation n'a pas eu d'effets, parce qu'il était trop faible et parce que la Turquie ne voulait pas qu'un des ses vassaux suive une autre politique que la sienne.

Le cantonnement des troupes contédérées en Moldavie a causé de grands dommages au pays, qui à la même époque était pillé par les Turcs et les Tartars. Conjointement, les armées confédérées firent de la Moldavie une base d'agression contre la Pologne occupée par les armées de l'impératrice Catherine. En pareilles circonstances, les armées de l'impératrice et celles du roi de Pologne ont franchi plusieurs fois les frontières de la Moldavie, provoquant des pertes importantes à cette principauté. Quant aux dirigeants de la Confédération, ils s'engagèrent vis-à-vis de la Porte Ottomane, en cas de victoire, à lui garantir le droit d'exercer sa suzeraineté sur la Moldavie et la Valachie dans les mêmes conditions qu'auparavant.

À l'occasion des négociations relatives au premier partage de la Pologne fut mise en discussion la possibilité d'attribuer la Moldavie et la Valachie à la Pologne, comme compensation pour les territoires qui allaient lui être ravis. La réalisation d'un tel projet aurait eu pour conséquence le remaniement de la carte de l'Europe et aurait entraîné l'écroulement de l'Empire Ottoman. Les puissances intéressées furent ainsi placées dans l'embarras de nouvelles complications. C'est pourquoi ce projet fut abandonné.

DIN ABUZURILE CONSULILOR ÎN MOLDOVA ÎN ANII 1822—1828

DE

S. MĂRIEȘ AGAPI

În istoriografia noastră s-a scris puțin pînă în prezent despre supușii străini din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

N. Iorga, în binecunoscuta comunicare ținută la Academia Română, în 1912, a prezentat, pe baza reclamației domnitorului Ioniță Sandu Sturza către Poartă, unele abuzuri ale sudiților din Moldova¹. Aspecte ale problemei supușilor străini din Principatele Române au fost apoi cercetate de I. C. Filitti², J. D. Condurachi³ și C. Turcu⁴.

În rindurile care urmează aducem câteva știri noi cu privire la supușii străini din Moldova în deceniul al treilea al secolului trecut, culese dintr-un material documentar inedit, ce se află la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei k. S. România din București⁵. Este vorba despre un memoriu adresat Porții Otomane de domnitorul Ioniță Sandu Sturza, la 7 aprilie 1825, cu privire la abuzurile consulilor din Moldova, date la iveală cu ocazia ultimului rescensămînt al supușilor străini din anii 1824—1825⁶.

¹ N. Iorga, *Plingerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice, seria a II-a*, tov. XXXV, an. 1912—1913, București, 1913, p. 1—11.

² I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, București, 1915; Idem, *Despre abuzurile consulilor în epoca regulamentară*, în „*Viața Românească*”, Iași, an. V, (1910), p. 339—352; Idem, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Ist.*, seria a II-a, tom. XXXVI, an. 1914, p. 973—1025.

³ Jean D. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic*, București, 1918.

⁴ C. Turcu, *Fabrica de huscă de la Luncani — Bacău (1817)*, în *Arhivele Statului — 125 ani de activitate, 1831—1956*, p. 417—425; Idem, *Observări asupra catalogiei sudiților din Moldova pe anii 1824—1825*, în *Indrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. II, București, 1956, p. 129—150.

⁵ Bibli. Acad., CXXII, nr. 95, copie rom., 6 file.

⁶ Unele părți din actul menționat sînt reproduse în scrisoarea adresată de același domnitor, la 8 mai 1825, principelui Metternich, publicată de I. C. Filitti (*Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828*), loc. cit. p. 1011—1016.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe baza stipulațiilor tratatului de la Kuciuk-Kainargi, din 10 iulie 1774, Rusia obține din partea Turciei dreptul de a înființa consulate în Principatele Române⁷. După exemplul Rusiei și alte puteri europene: Austria, Prusia, Franța și Anglia instalează, până la începutul secolului al XIX-lea, agenți consulari în Principate⁸. Începând din această vreme se poate vorbi despre supuși străini, denumiți și sudiiți, ca de o „problemă” de ordin politic, diplomatic, juridic, social și economic din istoria țării noastre.

Consulii din Principate, prin interpretări abuzive ale tratatelor încheiate cu Poarta de către statele pe care le reprezentau, s-au considerat îndreptățiți să exercite unele drepturi în mod abuziv. Printre aceste abuzuri a fost și cel săvârșit pe prilejul acordării patentelor de protecție. Astfel, potrivit art. XI din tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Poarta a autorizat pe consulii și viceconsulii ruși din Principate să se lotoasească în relațiile lor cu autoritățile locale de dragomani recrutați dintre raiete, așa numiții „beratli” sau oameni „cu patentă”⁹.

Consulii, în special cel austriac, pe temelul acestui articol au acordat patente de protecție unui număr mult mai mare de persoane decât ar fi fost necesar pentru legăturile lor cu autoritățile locale. Pămîntenii care beneficiau de aceste patente de protecție au fost asimilați sudiiților. Crearea de sudiiți deveni în curînd o sursă de importante venituri pentru consulii din Principate¹⁰.

După pacea de la Siștov, din 1791, numărul sudiiților austrieci sporește cu numeroși emigranți din Rusia, Polonia, Austria și Ungaria, în special lipoveni, unguri și evrei, ce veniseră în Moldova înaintea ultimului război¹¹. La adăpostul protecției consulare, aceștia beneficiau de toate avantajele ce le oferea condiția de sudit în privința jurisdicției (asistența consulului sau a dragomanului la procesele pe care sudiiții le aveau cu pămîntenii), a vămii (tariful vamal de 3%) și a impozitelor (scutirea de impozitul personal). Concomitent, ei au început să cumpere imobile în țară, să arendeze moșii și să practice comerțul pe picior de egalitate cu pămîntenii¹².

La 1798, abuzurile comise în numele privilegiilor prevăzute în capitulații sporiseră în așa măsură încît Poarta se vede obligată să emită un *hathumaium* prin care refuză să recunoască pe viitor consulii și viceconsulii proveniți din raiete, interzice pămîntenilor să ia patente de protecție, oprește pe sudiiți să cumpere imobile în Principate și obligă pe cei căsătoriți cu pămîtence să se supună legilor locului¹³. Acesta n-a avut, însă, urmări apreciabile. Ca dovadă, Poarta este nevoită să repete prin noi firmane dispozițiile restrictive cu privire la sudiiți.

Astfel, la 1813, Poarta ordonă domnitorului Scarlat Calimah să alcătuiască o listă cu toți supușii străini locuitori în Moldova, cu scopul de a nu permite supușilor Imperiului Otoman să-și aroge pe nedrept titlul de sudit și nici de a îngădui supușilor străini care se ocupă cu comerțul și care se bucură de toate privilegiile ce le sînt acordate prin tratate să aibă bunuri imobile în Principat sau să inde-

Asemănarea pe alocuri în ceea ce privește conținutul și stilul între memoriul din 7 aprilie 1825 și scrisoarea din 8 mai același an ne îndreptățește să considerăm că tot domnitorul Ioniță Sandu Sturza este autorul memoriului.

⁷ D. A. Sturza și C. Colescu Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1900, p. 129–130.

⁸ Rusia (1782), Austria (1783), Prusia (1785), Franța (1798), Anglia (1803).

⁹ D. A. Sturza și Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 130.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 6–7.

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

¹² *Ibidem*, p. 4–5.

¹³ D. A. Sturza și C. Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 240; Th. Codrescu, *Uricatul*, vol. III, Iași, 1853, p. 158–159.

plinească funcțiuni care sînt permise, de drept, numai raielelor¹⁴. Este o dovadă și pînă la acea dată sudiiții depășiseră cu mult drepturile ce le aveau în virtutea capitulațiilor și că unii indigeni dobîndiseră în mod ilegal protecția străină. În consecință, domnitorul Scarlat Calimah însărcinează Departamentul Pricinilor Străine și pe vel agă, după cum rezultă din nota postelnicului C. Negri, din 12 martie 1813, către agentul consular austriac la Iași, Iosif Raab, să procedeze la o verificare a tuturor sudiiților din Moldova, pe baza căreia să se alcătuiască lista cerută de Poartă¹⁵.

Ordinul Porții este reinnoit la 1815, după cum rezultă din circulara domnitorului către toți ispravnicii din ținuturi, din 14 mai același an¹⁶. Se punea atunci în vedere acestora să examineze cu atenție situația tuturor sudiiților din ținutul respectiv, în special a celor care țineau circiumi sau erau arendași de moșii, indicîndu-se numele lor, al stăpînilor moșiilor arendate, data încheierii contractului de arendare și durata lui. Cu acest prilej se repeta cuprinsul poruncii domnești din luna aprilie 1815, prin care se interzicea arendarea de moșii de către sudiiți¹⁷. Circulara semnala ispravnicilor de ținuturi că unii dintre pămînteni se prevalează de calitatea de sudit pe baza unor patente emise de consulate. Toți aceștia trebuiau să predea ispravnicilor patentele ce le aveau pentru a fi înaintate spre cercelarea Departamentului Pricinilor Străine. Se interzicea pe viitor ca pămîntenii să fie primiți în categoria sudiiților. Ordinul Porții era de a nu recunoaște ca sudiiți decît „pe locuitorii unei țări străine și numai pe aceștia”¹⁸. Cu toate măsurile restrictive luate de domnitorul Scarlat Calimah, totuși numărul sudiiților provenind din rîndul pămîntenilor creștini, evrei sau armeni, a sporit simțitor. Odată cu creșterea numărului acestora s-au înmulțit și stărostiile din ținuturi, iar sfera atribuțiilor pe care și le-au asumat s-a lărgit. Inițial, misiunea acestora era de a supraveghea pe dezeretori¹⁹. Treptat, agenții consulari subalterni și-au arogat drepturi care depășeau atribuțiile lor, ca dreptul de a judeca pe supușii străini, de a-i impune la taxe sau de a-i condamna la amenzi ș.a.²⁰.

De asemenea, stărostii au început să ia sub protecția lor locuitorii pămînteni, pe care i-au declarat drept sudiiți.

În asemenea condiții, la 1821, numărul sudiiților în Moldova crescuse la 1557 persoane²¹, cifră care reprezenta o sporire simțitoare față de începutul secolului, cînd potrivit recensămîntului din 1803, suma totală a sudiiților din Moldova nu depășea 540 persoane²².

Nerespectarea prevederilor capitulațiilor, firmanelor Porții și dispozițiilor autorităților moldovene a sporit la începutul celui de al treilea deceniu al secolului trecut, mai ales în privința cumpărării de imobile și arendării de moșii. Sînt menționați în documente, la 1821, o serie de negustori sudiiți austrieci, care au arendaț moșii boierești și mănăstirești în ținuturile Hîrlău, Iași, Dorohoi și Suceava²³.

Curmarea abuzurilor săvîrșite de străini, interzicerea cumpărării de imobile de către sudiiți, supunerea negustorilor străini la legile țării, interdicția de a se

¹⁴ Documente privind istoria României, *Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, (serie nouă), vol. II, București, 1967, p. 101; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Collimachi*, vol. I, București, 1902, p. 171—173.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*... (serie nouă), vol. II, p. 101.

¹⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. X B, București, 1902, p. 330—331.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*... (serie nouă), vol. II, p. 246.

¹⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 331.

¹⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 1007.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ După un tabel statistic alcătuit de Gh. Ungureanu (în manuscris)

²² Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, p. 368.

²³ Arh. St. Iași, Ms. 10, f. 40v—41.

numi consuli dintre greci, sînt deziderate unanim formulate în proiectele de reforme întocmite de boierii moldoveni în anul 1822²⁴.

Pentru a pedepsi pe sudiții care avuseseră un rol însemnat în evenimentele din 1821, Poarta ordonă, la 1822, verificarea situației tuturilor străinilor din Moldova. Imixtiunea unor consuli din Principate în tulburările provocate de Eterie determină Poarta să facă cunoscută ambasadorilor puterilor europene acreditați la Constantinopol hotărîrea ei de a nu mai admite în Moldova și Țara Românească, pentru fiecare putere, decît un singur consul la București și altul la Iași, avînd fiecare dragomanul său. Consulii trebuiau să aparțină nației pe care o reprezentau. Ei nu puteau să provină din „raielele” Porții, în special dintre greci. Informată că în Principate, nerespectînd tratatele, consulii obișnuiesc să numească agenți subalterni la fiecare ținut, care, în mod fraudulos, înscriu între sudiți locuitori pămînteni, Poarta mai cerea reprezentanților puterilor europene să nu mai acrediteze „vechili” în ținuturi²⁵. În același timp, un firman din anul 1822, adresat domnitorului Ioniță Sandu Sturza, interzice străinilor să devină proprietari de imobile în Moldova, prevăzînd, totodată, ridicarea patentelor de protecție de la raielele care deveniseră suditi și reintegrarea lor în rîndul pămîntenilor²⁶. În consecință, la 20 iulie 1822, în numele domnitorului Ioniță Sandu Sturza, caimacamii săi ordonă ispravnicilor de ținuturi să verifice pe toți supușii străini și să procedeze la recensămîntul acestora²⁷. Se înființează un comitet central de cercetare a situației suditilor, întocmindu-se instrucțiuni în acest scop²⁸.

Lucrările de verificare a suditilor sînt însă stînjinite de atitudinea refractară a agentului austriac Lippa. În cele din urmă, după repetate note ce-i sînt adresate de autoritățile moldovene, Lippa răspunde că va proceda singur la cercetarea supușilor săi²⁹. Revizuirea pe care o efectuează este însă superficială. El continuă să acorde, chiar și după această revizuire, patente de protecție pămîntenilor. Față de atitudinea lui Lippa, domnitorul Ioniță Sandu Sturza se vede obligat să raporteze Porții, care ceruse printr-un hatîhumaium din 4 mai 1824 garanții scrise de menținere a ordinii publice în Moldova, în cazul retragerii parțiale a corpului de ocupație otoman din țară³⁰, că divanul refuză să dea o asemenea garanție cît timp nu are posibilitatea de a obliga pe sudiții care locuiesc în Principat să respecte legile locale³¹. În răspunsul Divanului, din 18 iunie 1824, se arată, vădit exagerat, că „Principatul este plin de străini de toate națiile, care au fost cauza tulburărilor ce au aosit țara sau, care, cel puțin, au luat parte la acestea”³². Ca urmare, Poarta invită pe ambasadorii puterilor europene acreditați la Constantinopol să ordone consulilor lor din Moldova, ca, împreună cu autoritățile locale, să procedeze la o nouă și foarte riguroasă examinare a situației tuturilor străinilor din Principat³³. Concomitent cu ordinul care dispunea ca jumătate din trupele de ocupație otomane să evacueze Moldova, Poarta, printr-un firman adresat domnitorului Ioniță Sandu Sturza, decide să fie verificați sudiții din acest Principat. În baza firmanului se instituie la Iași un comitet special de examinare a străinilor, alcătuit din boieri numiți de domn și dintr-un delegat al Agenției consulare austriece, ca

²⁴ I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 94—99.

²⁵ Bibl. Acad. CXXXI, nr. 190.

²⁶ D. A. Sturza și Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 304.

²⁷ Arh. St. Iași, Ms. 10, f. 89 v.

²⁸ *Ibidem*, f. 90.

²⁹ I. C. Filitti, *Correspondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828*, *loc. cit.*, p. 1011.

³⁰ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment 14, p. 40—41, *Ibidem*, vol. XVI, p. 1159—1160.

³¹ *Ibidem*, vol. X, p. 592; vol. XVI, p. 1159—1160.

³² *Ibidem*, vol. XVI, p. 1159—1160.

³³ *Ibidem*, p. 1157.

reprezentant al tuturor consulatelor străine din Moldova. Totodată, au fost desemnați și pe la ținuturi boieri însărcinați cu recensământul sudiiților³⁴

Gvernul austriac delegă pe baronul Fleischhagl von Hakenau, consul al Austriei la București, să se ocupe de problema revizuirii supușilor austrieci din Moldova, legală direct de chestiunea evacuării țării de trupele otomane. În cursul vizitei acestuia la Iași, i-au fost prezentate de către Divanul Moldovei toate abuzurile comise de Agenția consulară austriacă. Convingându-se în cursul examinării situației supușilor austrieci de adevărul reclamației Divanului Moldovei, Fleischhagl von Hakenau a dat, împreună cu agentul consular Lippa, garanții scrise pentru supușii lor, angajându-se să remedieze situația acestora³⁵.

Lucrările de examinare a supușilor străini din Moldova au durat din iulie 1824 și pînă la 25 martie 1825, rezultatul lor fiind consemnat într-o condică alcătuită cu ocazia acestui recensământ³⁶. Pe baza datelor recensământului din anii 1824—1825, domnitorul Ioniță Sandu Sturza a alcătuit un memoriu cu privire la abuzurile consulilor din Moldova, pe care l-a adresat Portii otomane la 7 aprilie 1825.

Reproducem în continuare elementele principale ale acestui memoriu.

Domnitorul expune mai întii măsurile luate, în conformitate cu ordinele emise de Poartă, pentru cercetarea situației supușilor străini. El comunică acesteia textul statisticii alcătuite cu ocazia recensământului din anul 1824—1825, împreună cu un tabel, care prezintă numărul real al supușilor străini aparținînd diferitelor protecții străine. Potrivit statisticii, din totalul de 2282 sudiiți (capi de familie), cîți au fost declarați de consuli din Moldova, numai 510 erau cu adevărat sudiiți, restul, adică 1772 persoane, provenind din rîndul pămîntenilor. Aceștia din urmă se recrutaseră dintre locuitorii capitalei sau din ținuturile de la ținuturi, în special dintre negustorii de rit creștin, armean sau mozaic. De origine moldoveni, armeni, greci sau evrei, ei se îndeletniceau cu comerțul, din generație în generație. Unii, căsătorii cu pămîtence, dețineau și bunuri imobile în țară.

Se indică apoi motivele pentru care pămîntenii alergau la protecția străină: sustragerea de la dările locale, neplata vămii după tariful legal și dobîndirea avantajelor și privilegiilor de care beneficiau sudiiții veritabili, în baza capitulațiilor încheiate de statele europene cu Poarta otomană. Originea acestei stări de lucruri trebuie căutată, după părerea lui Ioniță Sandu Sturza, în așa zisa „vreme a domnilor greci”, cînd consuli din Principate, și mai ales cel austriac, au acordat patente de protecție oricăruia din pămîntenii care le solicitau.

Se face în continuare istoricul creșterii numărului sudiiților austrieci prin acordarea patentelor de protecție începînd de la tratatul de la Șiștov, din 1791 și pînă la data redactării memoriului respectiv. Potrivit art. 8 din tratat, se stabilește că vor fi recunoscuți de sudiiții austrieci numai acele persoane, care înainte sau în cursul războiului din anii 1788—1791, s-au declarat de supuși ai Imperiului Habsburgic³⁷. Mai beneficiau de această calitate străinii care veneau temporar în țară, pentru comerț sau alte ocupații, înzestrați cu pașapoarte legale, emise de guvernul țării lor de origine precum și alte categorii de persoane.

Domnitorul Ioniță Sandu Sturza arăta apoi că în perioada de după tratatul de la Șiștov, din anul 1791, consulatele străine din Moldova, și mai ales Agenția austriacă din Iași, au distribuit în mod ilegal patente de protecție oricărui pămîntean care opta pentru condiția de sudit.

Avertizată atunci asupra acestui abuz, Poarta a emis două firmane, adresate domnitorilor Mihail Suțu și Alexandru Moruz, prin care se interzicea pămînte-

³⁴ Bibl. Acad., XXXVI, nr. 174.

³⁵ Arh. St. București, Xerografii, Viena, LXIII/66; Bibl. DCCLXXXII, nr. 105.

³⁶ Catagrafia sudiiților din 1825 a făcut obiectul unei minuțioase analize din partea lui C. Turcu în lucrarea sa, *Observări asupra catagrafiei sudiiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*, în *loc cit.*, p. 129—150.

³⁷ Aceștia, în virtutea articolului menționat, trebuiau să vîndă imobilele pe care le dețineau în Moldova și să-și stabilească domiciliul în cuprinsul statului căruia s-au supus, Cf. D. A. Sturza și C. Colescu-Vărtic, *op. cit.*, vol. I, p. 75.

nilor să dobândească patente de protecție de la consulatele străine și se prevedea, totodată, că supușii străini din Principate nu au dreptul să cumpere bunuri nemiscătoare în țară; persoanele care, cu toate acestea, au cumpărat imobile în Principate, erau obligate să le vîndă rațelelor Porții, adică moldovenilor.

În pofida ordinelor Turciei, Agenția consulară austriacă din Iași a continuat să acorde patente de protecție locuitorilor autohtoni.

După tratatul de la București din anul 1812, în rîndul protejărilor austriece se numărau încă puțini locuitorii autohtoni, dar acest abuz va crește și mai mult în epoca domniei lui Scarlat Calimah, cînd Agenția austriacă a distribuit aproape zilnic patente de protecție pămîntenilor, atrăgînd în rîndul supușilor săi pe fruntașii țîrgoveților din capitală și din ținuturi, de rit creștin, armean sau mozaic.

Domnitorul semnalează Porții un alt abuz, datînd încă din vremea domniei lui Scarlat Calimah, și anume generalizarea numărului de staroșii austriece în ținuturile Moldovei. Această măsură contravenea tratatelor puterilor europene cu Poarta, care prevedeau stabilirea unui singur consul împreună cu dragomanul său, în fiecare din capitalele celor două Principate. Consulatul rus și Agenția austriacă, care aveau cei mai numeroși sudiiți, dispuneau pînă la 1812 numai de un consul la București și altul la Iași, însoțiți de un dragoman și de cîte un agent consular subaltern la Galați și Focșani. După această dată, datorită creșterii neconținute a numărului sudiiților austriecei, Agenția consulară austriacă a numit asemenea agenți subalterni pe la majoritatea țîrgurilor din cuprinsul Moldovei. Definitivarea acestui proces a avut loc în vremea evenimentelor de la 1821.

Staroștii de ținuturi, întocmai ca agentul consular din Iași, au ridicat la reședințele lor pavilionul austriac și din simpli funcționari subalterni ai Agenției austriece, arogîndu-și drepturi care depășeau atribuțiile lor, au devenit stăpîni atotputernici în ținuturi, „ținînd fiștecare la cvartirul său masă giudecătorească, luînd asupra sa putere de giudecător și putere de executor prin slujitorii închipuiți în formă de caporali". În plus, ei n-au pierdut din vedere să atragă cît mai mulți localnici în rîndul sudiiților.

Memoriul domnitorului Ioniță Sandu Sturza mai informează despre vizita lui Fleischhagl von Hakenau la Iași, despre garanțiile scrise date de acesta și de agentul Lippa cu privire la remedierea situației supușilor austriecei, despre refuzul lui Lippa de a proceda la înlăturarea din rîndul supușilor săi a falșilor sudiiți și la desființarea stăroștiilor abuzive create la ținuturi.

Date statistice ilustrează informațiile care se referă la refuzul Agenției consulare austriece de a distinge adevărații sudiiți de cei frauduloși. Din totalul de 1514 persoane (capi de familie), arată domnitorul Ioniță Sandu Sturza, cîte s-au prezentat la recensămînt cu patente de supuși austriece, Agenția a consimțit să înlătore 265 sudiiți, dar a refuzat să facă același lucru pentru alți 951, dovediți prin cercetare că sînt tot pămînteni ca și primii. Aceștia din urmă proveneau din rîndul celor mai înstăriți negustori și meșteșugari moldoveni, armeni și evrei. De aici și explicația perseverenței cu care Agenția consulară austriacă înțelegea să-i protejeze ca sudiiți austriecei. Domnitorul reclamă Porții că din cauza neîndreptării de către Agenție a rețelor evidenciate de ultimul recensămînt, sudiiții manifestă o atitudine de nesupunere față de legile de poliție locală, provocînd „turburări și răzvrătire printre țîrgoveți". Abuzul a ajuns așa de mare, încît „oricare jidov sau armean sau grec, lăcuiori de aici, precum și mulți din moldoveni, îndată ce sînt trași pentru pricini de datorii sau pentru fapte de silnicie sau pentru tălhușaguri, sari cu împotrivire împotriva poliției locului și a zapciilor arătîndu-se că ar fi sudiiți austriecești". Această stare de lucru dăunează pămîntenilor, a căror comerț și bunăstare decad continuu.

De aceea, în încheiere, domnitorul Ioniță Sandu Sturza solicită intervenția Porții pe lîngă guvernele statelor străine pentru respectarea tratatelor și curmarea abuzurilor consulare.

În anexa memoriului de care ne-am ocupat se prezintă un tabel statistic cu toți sudiiții din Moldova. Se indică la fiecare protecție cîte persoane au fost declarate, inițial, de către consuli ca supuși străini, cîte se scad, neîntrînd condițiile legale și cîte mai rămîn. Aceștia din urmă reprezintă, de fapt, numărul real al

sudiților din întreaga Moldovă. Rezultă din aceste date că Agenția consulară austriacă avea cei mai numeroși sudiți provenind din pămînteni (1216) capi de familie. Urmau apoi în ordine descrescînd: consulatul rus (420), consulatul englezesc (74), consulatul francez (55) și cel prusian (7). Rămîneau recunoscuți ca veritabili sudiții: 298 capi de familie la protecția austriacă, 72 la cea rusă, 63 la cea franceză, 61 la cea prusiană și 16 la cea britanică.

Actul din 7 aprilie 1825, prezentat mai sus, deschide seria memoriilor și scrisorilor înaintate Porții și Austriei de către domnitorul Ioniță Sandu Sturza cu privire la abuzurile consulare în Moldova. La 8 mai 1825 domnitorul Moldovei adresează principelui Metternich o documentată scrisoare în acest sens, relatîndu-i gravele abateri de la prevederile tratatelor cu Poarta pe care le-a comis, și continuă să le comită, Agenția consulară austriacă din Iași și staroștii săi de la ținuturi³⁸. În anul următor, 1826, Ioniță Sandu Sturza a înaintat Porții o petică reclamativă, prin care dezvăluie abuzurile supușilor străini din Moldova. Este vorba de binecunoscuta „plîngere” publicată de N. Iorga, redactată posterior memoriului care a făcut obiectul articolului de față³⁹.

Cu toate intervențiile domnitorului pe lîngă puterea suzerană și pe lîngă Austria și în pofida măsurilor prohibitive cu privire la sudiții luate de autoritățile moldovene⁴⁰, abuzurile practice pînă atunci au continuat. Staroștii de sudiți n-au fost desființați după 1825, deși Agenția consulară austriacă a dat promisiuni ferme în acest sens. Documentele semnalează cazuri de abuz de putere din partea acestora la ținuturile Neamț și Bacău.

Asfel, la 10 mai 1828 Isprăvnicia ținutului Neamț raporta Vistieriei că un anume Dumitru Săidăcaru, vechi birnic, născut și crescut în Piatra Neamț, după ce a bătut grav pe o slugă a sa, a refuzat să se supună cercetării organelor de poliție locală, refugiindu-se în curtea starostelui supușilor britanici din ținutul Neamț, Gheorghe Gheorghyadi. Acesta nu numai că n-a voit să-l predea slujitorilor domnești trimiși să-l ridice, dar l-a declarat de sudiț britanic, n-a răspuns cererii Isprăvnicii să indice de cînd și cu ce patentă se pretinde respectivul de sudiț și a adresat o scrisoare arogantă Isprăvnicii în care se declară singur competent să cerceteze pricina și să-l pedepsească după legile protecției sale⁴¹. Isprăvnicia ruga în consecință Vistieria să ia măsurile cuvenite pentru a se pune capăt acestei practici nelegale a starostelui Ghiorghyadi, care protejează în mod frecvent contribuabili pămînteni sau acordă adăpost persoanelor refractare la „pravilele pămîntului”. Vistieria dă curs cererii Isprăvnicii ținutului Neamț și, la 26 mai 1828, înaintează adresă Departamentului Pricinilor Străine cu privire la cazul respectiv, cerîndu-i să intervină la consulatul britanic ca acesta să pună în vedere starostelui din Piatra să înceteze a mai proteja pe infractori, mai ales „pe oamenii ce sînt drepti pămînteni”⁴². Intervenția acestuia n-a rămas fără urmări. La 29 august același an, agentul Karl von Udrizki, gerantul

³⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 1011—1016.

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 1—11. Ne întemeiem în această precizare pe argumentarea invocată de I. C. Filitti (*op. cit.*, p. 1009) și pe rapoartele consulilor prusieni din Principate, care nu menționează respectiva, „plîngere” către Poartă a domnitorului Moldovei, anterior datei de 3 martie 1826. (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 340—344 și 344—345).

⁴⁰ În 1824 se interzice sudiților să posede avere imobilă în țară, să exercite anumite meserii, să vîndă mărfuri cu amănuntul. (Nota din 10 noiembrie 1824 adresată de agentul consular austriac din Iași, Lippa, Departamentului pricinilor străine. Arh. St. București, Xerografii Viena, LXVI/213).

În 1824 se mai interzice acestora să se căsătorească cu pămîntence (C. Erbicaneanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 259). Se inițiază frecvente verificări ale străinilor din Principat ca cele din anii 1826 și 1828 (Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova (1741—1832)*, Iași, 1934, p. 60.

⁴¹ Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar S/916, f. 2.

⁴² *Ibidem*, f. 1.

agenției consulare britanice din Moldova, comunica Departamentului Pricinilor Străine înlocuirea starostelui Gheorghi Gheorghiadu cu căpitanul Vasile Dimitriu, supus britanic⁴³. Deci, stărostiile rămân și la 1828, ceea ce arăta la 1825 domnitorul Ionită Sandu Sturza în memoriul său către Poartă — o pepenieră de suditi și un adăpost pentru infractori, fie pămînteni, fie supuși străini.

Unii funcționari consulari subalterni își arogau arbitrar drepturi pe care nu le aveau, procedînd la cercetarea pricinilor sudiților de pe la ținuturi, fără stirea autorităților pămîntene. Uneori ei recurdeau chiar la mijloace violente, ca molestarea dregătorilor locali s.a. Un asemenea caz reclamă Isprăvnicia ținutului Bacău, la 7 aprilie 1828, Vistieriei⁴⁴. Este vorba de draomanul viceconsulatului prusian din Iași, Grișore Botan, care a bătut pe vornicul satului Luncași, din ținutul Bacău, unde mersese să cerceteze pricina supusului prusian Neculai Andrieș cu răzesii din acel sat⁴⁵. Cazul prezintă o însemnătate deosebită datorită faptului că însuși domnitorul Ionită Sandu Sturza intervine în această chestiune. La 18 aprilie 1828 domnitorul comunică Departamentului Pricinilor Străine că a fost informat că respectivul draoman însusindu-și puteri pe care nu le avea a comis un grav abuz, molestînd un funcționar al ocîrmuirii locale⁴⁶. Întrucît „această întindere a numitului asupra unei raiele a properternicei noastre împărțirii fiind cu totul nesuferită”, după cum scrie domnitorul Ionită Sandu Sturza în porunca sa către Departamentul Pricinilor Străine, se pune în vedere acestuia să facă cunoscut consulatului prusian că domnitorul cere demiterea lui Botan din funcția de draoman și-i interzice pe viitor să asiste la judecarea proceselor supușilor prusieni. Exemplul citat pune în lumină faptul că acenții consulari subalterni, turbulenți și aroganți, deveniseră la acea dată o adevărată problemă pentru statul moldovean și o sursă permanentă de conflicte între autoritățile pămîntene și consulatele străine⁴⁷.

Suprimarea stărostiilor instituite abuziv, fără heratul sau firmanul Porții, devine un deziderat și o preocupare constantă a autorităților moldovene. Regulamentul Organic al Moldovei, răspunzînd acestei necesități va consacra un articol special, în capitolul III, secția IV-a, desființării acestora⁴⁸.

Memoriul către Poartă din 7 aprilie 1825 ca și „plîncerea” din 1826 n-au dus la rezultatele scontate. Ca urmare, redactorii Regulamentului Organic al Moldovei din 1831 se văd obligați să includă în textul regulamentului un articol special⁴⁹ consacrat desființării abuzului cu patentele de protecție acordate de consulate pămîntenilor.

Prin informațiile noi sau suplimentare pe care le furnizează, memoriul din 7 aprilie 1825 aduce o contribuție însemnată la cunoașterea situației supușilor străini din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

⁴³ Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar S/487, f. 12.

⁴⁴ Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar A/43, f. 35.

⁴⁵ Vezi C. Turcu, *Fabrica de huscă de la Luncași — Bacău (1817)*, în *loc. cit.*, p. 417—425.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Litere, dosar A/41, f. 39; orig.; o copie se află în ms. 114, nr. 109, f. 11, *ibidem*.

⁴⁷ Starostii de suditi din ținuturi înțeleg să beneficieze de toate avantajele stărilor privilegiate ale țării, așa încît Vistieria Moldovei se vede obligată, la 20 noiembrie 1828, să comunice Isprăvnicii din ținutul Neamț că aceștia nu au dreptul la scutelnici (Arh. St. Iași, Isprăvnicia ținutului Neamț, nr. 2). Dăunător pentru țară era faptul că starostii își creau scutelnici dintre birnicii pămînteni, care se eschivau în felul acesta de la plata dărilor locale.

⁴⁸ *Regulamentul Organic al Moldovei din 1831, Cap. III, secția a IV-a, art. 93*, după „Analele parlamentare ale României”, tom I₂, p. 100—101.

⁴⁹ *Ibidem*, art. 92, în *loc. cit.*, p. 101.

ABUS COMMIS PAR LES CONSULS EN MOLDAVIE 1822—1828

RÉSUMÉ

La Valachie au XVe siècle et la Moldavie au début du XVIe siècle sont devenus des Etats vassaux de l'Empire Ottoman. Ces deux principautés jouissent d'une certaine autonomie intérieure. Néanmoins, elles furent considérées par la sultan, leur suzerain, comme étant „partie intégrante“ de la Turquie. C'est pourquoi, à la fin du XVIIIe siècle, à la suite du traité signé à Kuciuk Kainardgi en 1774 par les délégués de la Turquie et de la Russie, les conventions conclues entre l'Empire Ottoman et les Etats européens, connues sous le nom de „capitulations“, furent étendues aux principautés roumaines. En vertu du même traité du Kuciuk Kainardgi, la Russie, et ensuite l'Autriche (1783), la Prusse (1785), la France (1798) et l'Angleterre (1803) furent représentées à Iassy (capitale de la Moldavie) et à Bucarest (capitale de la Valachie) par des consuls.

Ces consuls, invoquant les capitulations intervenues entre les Etats dont ils étaient les représentants et la Turquie, se sont attribués maints privilèges qu'ils exercèrent bientôt abusivement. C'est ainsi qu'ils commirent des excès de pouvoirs en accordant des „patentes“ de protection. En effet, conformément à l'article XI du traité de Kuciuk Kainardgi, les consuls dans les principautés roumaines ont obtenu le droit d'engager à leur service des indigènes pour les utiliser comme „drogmans“ (ou interprètes) auprès des autorités locales. Se prévalant des dispositions de cet article, les consuls ont muni de „patentes“ de protection un nombre considérable d'indigènes qui, en fait, n'exercèrent nullement les fonctions de drogmans. Ces indigènes, protégés par les consuls, furent assimilés aux sujets étrangers et, en conséquence, jouirent des mêmes faveurs que ceux-ci, notamment pour la douane, les impôts et les juridictions ayant la compétence de juger leurs procès. En effet, les sujets étrangers, en Moldavie, payaient moins d'impôts que les indigènes; leurs procès n'étaient point jugés par les tribunaux moldaves mais par le consul de l'Etat dont ils étaient les ressortissants, etc. Les indigènes, munis de la „patente“ de protection d'un consul, prétendirent jouir des mêmes privilèges. Les consuls prirent la défense de leurs protégés à l'égard des autorités locales et réussirent à contraindre le gouvernement moldave à reconnaître aux „protégés“ les mêmes droits qu'aux sujets étrangers.

Pour bénéficier de ces faveurs, de nombreux indigènes s'empressèrent de se procurer des „patentes“ de protection en échange d'espèces sonnantes. Surtout le consul d'Autriche à Iassy fit sans vergogne ce commerce.

En 1824—1825 un recensement des étrangers fut effectué en Moldavie. Les résultats enregistrés furent communiqués au gouvernement turc dans un mémoire que lui adressa le prince régnant en Moldavie, Jean Alexandre Stourdza.

A l'occasion de ce recensement, les consuls de Iassy firent savoir que 2282 personnes étaient sous leur protection. Le prince Jean Alexandre Stourdza, dans son mémoire, affirme que du nombre total de 2282 protégés, il n'y avait que 511 qui avaient droit à cette protection, étant réellement des „sujets“ étrangers. Par conséquent 1771 individus avaient frauduleusement obtenu des „patentes“ de protection. C'étaient pour la plupart des artisans et des commerçants d'origine moldave, ou appartenant aux communautés arménienne ou juive. Le plus grand nombre, s'était placé sous la protection du consulat d'Autriche. Suivaient, en ordre décroissant, les protégés des consulats de Russie, d'Angleterre, de France et de Prusse.

En outre, les consuls de Iassy se faisaient représenter dans les districts de la Moldavie par des „prévôts“ (starosti), jouissant eux aussi de toutes les immunités consulaires, à l'abri desquelles ils commettaient d'innombrables abus. Ils accordaient eux aussi des „patentes“ de protection aux indigènes. Ils percevaient de leurs protégés des redevances. Ils prétendaient être seuls compétents pour juger leurs

procès. Aucune mesure d'exécution, soit en matière pénale, soit en matière fiscale, soit en toute autre matière, ne pouvait être prise par les autorités moldaves à l'encontre d'un de ces „protégés” qu'avec le concours du prévôt respectif.

A juste raison, le prince Jean Alexandre Stourdza, dans son mémoire, soutenait que les procédés des consuls et de leurs „prévôts” étaient contraires aux traités en vigueur entre la Turquie et les autres Etats d'Europe. Ces traités prévoyaient que les Etats respectifs seraient représentés en Moldavie par un consul résidant à Iassy, assisté d'un drogman. Aucune clause des traités n'autorisait les consuls à déléguer leurs pouvoirs aux „prévôts” des districts.

Jean Alexandre Stourdza ne put obtenir satisfaction. Son mémoire n'eut point de conséquences appréciables. Les consuls continuèrent à commettre des excès de pouvoirs. Ils ne se gênèrent nullement à empiéter sur les attributions des autorités locales. Malgré quelques tentatives de résistance à ces empiètements, le prince de Moldavie fut contraint de céder. Les abus des consuls devinrent si fréquents et si graves que le Règlement Organique, constitution dont la Moldavie fut dotée en 1831 en vertu du traité d'Andrinople (1828), prit certaines mesures pour mettre fin aux excès les plus criants. Mêmes ces dispositions du Règlement Organique s'avérèrent insuffisamment efficaces.

A. D. XENOPOL — ISTORIC

DE

D. CIUREA

Figură de prestigiu a culturii românești moderne, A. D. Xenopol poate fi considerat „omul reprezentativ” al epocii, ca gândire și ca acțiune: istoric militant pentru adevărul istoric¹ și pentru drepturile istorice ale poporului român. Este explicabil deci că tot ce s-a scris despre el, în România și în străinătate, se poate concentra în tomuri întregi.

Alături de publicistica istorică și de memorialistică, în care s-a manifestat cu multă vigoare, opera de sinteză istorică și „sistemul” lui Xenopol constituie rezultatul remarcabil a trei decenii de activitate de catedră și de investigație (1883—1914)².

În discursul său de recepție la Academia Română, din 1895, consacrat lui Mihail Kogălniceanu, Xenopol considera Istoria poporului român (1837) „cea mai însemnată lucrare”, și publicarea „letopisețelor”, eveniment capital, afirmându-se ca un continuator („După exemplul marelui bărbat această lucrare rămasă... cu totul în părăsire a fost reluată de mine...”).

Xenopol a publicat, ca și Gr. Tocilescu, și manuale la diverse nivele, între acestea și unul de istorie universală veche (Iași, 1881), în care prezenta „împurile preistorice pînă la căderea Imperiului Roman”, și se referea și la filologia comparată, „știința nouă” care a revelat și demonstrat originea comună a limbilor indo-europene.

Reconstrucția lui Xenopol a avut trei ediții, ultima postumă (prima în șase volume, Iași, 1888—1893, a doua în 14 volume, din care au apărut numai 5, București, 1913—1914, și a treia completă București, 1925—1930). Xenopol a făcut eforturi ma-

¹ Cf. și C. Cantù, *Histoire universelle*, vol. XX, Paris, 1880, p. 313 (Les sciences historiques).

² Sinteza de *Istoria Românilor din Dacia Traiană și teoria, sistemul* lui Xenopol se explică prin linia trasată de precursori și nerealizarea de alți contemporani, N. Ionescu, B. P. Hasdeu și V. A. Ureche și prin preocupări similare pe plan european, la Th. Lindner și alții. Lindner sublinia: „Am căutat să urmăresc, deopotrivă, participarea poporului și a spiritelor conducătoare la făurirea viitorului nostru”. Cf. *Geschichte des deutschen Volkes*, 2 vol., Stuttgart, 1894. Cf. și *Geschichtsphilosophie*, Stuttgart-Berlin, ed. 2, 1904.

xime și conlinui pentru remanierea în raport cu informația nouă³ totuși, cum afirma N. Iorga⁴, lucrarea a rămas „învechită, cu toată așa de marea valoare a gânditorului”. Dar aceasta este soarta tuturor operelor istorice de ansamblu. În volumele ultimei ediții reelaborate, Xenopol intra în polemică cu N. Iorga, D. Onciul, I. Ursu, I. Tanoviceanu și atitudinea lui apărea și ca a unui dominator depășit. Xenopol lua atitudine și față de diletanți, ca Radu Roselli, care improvizau și din imaginație („Adevărul istoric trebuie să fie rezemat totdeauna pe dovezi documentale”, iar ipoteza pe argumentare). Istoricul panegirist Al. A. C. Sturza, deși considera pe Xenopol „mare istoric român” și îi sublinia meritul „de a nu face istorie izolată”, în afară de „contradicții de neconceput la un istoric de această valoare”, în „argumentarea și maniera de a prezenta sursele consultate”, îl acuza pe Xenopol de „șovinism” și de „patriotism exagerat”⁵.

Xenopol concepea această istorie ca o istorie „a poporului și nu un șir de biografii a stăpînitorilor săi”. El și-a pus problema periodizării istoriei Românilor, pe care n-a rezolvat-o acceptabil, datorită necunoașterii categoriei marxiste de formația social-economică⁶, dar criteriul adoptat (cu toate obiecțiile lui Onciul) își are valoarea lui. În prima ediție a sintezei sale Xenopol delimita: perioada slavonismului sau istoria medie a poporului român, perioada grecismului (1633—1821) istoria modernă și „istoria Românismului” sau istoria contemporană, adică a „regenerării naționale”. Este cazul să subliniem că în problema periodizării Xenopol a fost influențat și de N. Ionescu, care considera că istoria modernă a poporului român începea cu „epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu”⁷. În ediția a doua intervenea cu unele reluări. Epoca slavonismului avea ca limite anii 900—1650 și includea „închegarea naționalității române”, 900—1400. În cadrul acestor perioade Xenopol a fixat diviziuni cronologice, pentru sistematizarea expunerii, în funcție și de evenimente sau de domnii mai importante. (1290—1457 „Primii domni și vechile așezăminte”, 1457—1546, epoca lui Ștefan cel Mare).

Xenopol a acordat importanță cadrului geografic și rolului mediului natural, dar — cum sublinia el — nu în genul lui H. T. Buckle. Ingenioasă apare harta triunghiurilor de riuri și de munți, ca zone de restrîngere și de extindere a elementului etnic românesc în funcție de factorul extern. S-a minimizat cultura geografică a lui Xenopol (S. Mehedinți).

În raport cu stadiul de atunci al cercetării istorice, cînd critica diplomatică era încă în forme incipiente, Xenopol, ca „pozitivist”, lua atitudine față de „romanismul” lui Hașdeu⁸ dar accepta ca valabil conținutul unor documente care ulte-

³ „Descoperiri se fac neîncet”, scria Xenopol —, cunoștințele se întind și se adîncesc, mîrînd fără încetare orizontul Istoriei. Fiecare timp ogîndește în lucrările istorice ce le înfățișează cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său” („Precuvîntare” la ediția I. 1888). „Prezentul scrie istoria trecutului, viitorul a prezentului”. Xenopol a avut meritul deosebit de a fi descoperit, pornind de la informația documentară din volumele colecției Hurmuzaki, și publicat „primul proiect de constituție a Moldovei din 1822” („An. Ac. Rom.” 1898).

⁴ Cf. *Generalități...*, ed. 1944, p. 182—184, 345.

⁵ Cf. *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato* (1660—1830), Paris, 1913, p. 54, 69, 72, 73, 112, 118, 138—139, 143—144, 181, 195.

⁶ Cf. și *Teorie și metodă în științele sociale*, București, 1966, *Filozofia istoriei*, vol. VII, 1969.

⁷ Cf. *Discurs asupra epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, Iași, 1868. N. Ionescu se referea la „Cartea cea mare a istoriei moderne a Românilor, carte neapărată ce o dorim cu toții...”.

⁸ Cf. *Istoria Românilor*, vol. V, ed. III, 1927, p. 106, n. 18, p. 107. Hașdeu deriva Colomia din Colonia romana, Sniatin din Netindava, dar și Xenopol punea Suceava în legătură cu Sucidava.

Cf. și G. Oestreich, *Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland*, H. Z., Bd. 208, H. 2, 1969, p. 325 (în legătură cu influența pozitivismului în domeniul istoriei la sfîrșitul perioadei idealistico-romantice).

rior s-a demonstrat a fi fost false. Opera lui Xenopol apare ca o realizare impresionantă ca efort și proporții, cum sublinia și N. Iorga, dar și ca un compromis între istorie și literatură istorică. Xenopol însuși afirma că i se „încălzea condeul și povestirea lua un caracter mai literar”. Ca și H. I. Marrou recent, Xenopol nu avea în față numai „magia formei” ca Michelet, și era pentru adevăr și „o haină frumoasă”, pentru „îmbinarea acestor două caractere”⁹. „Istoria tinde a deveni o știință, scrierea ei mai mult o lucrare literară”, sublinia Xenopol. Punctul de vedere al lui Xenopol, comun și altor contemporani ai săi (K. Lamprecht), va fi adoptat și de N. Iorga mai târziu¹⁰.

Aportul nou și substanțial al operei de sinteză a lui Xenopol îl constituie capitolele de istorie social-economică în primul rând și considerațiile privind rolul maselor și individului în făurirea istoriei. În capitolul „fenomenele generale ale vieții românești în perioada slavonismului” (vol. XI ed. III, 1928, p. 87) Xenopol afirma, oarecum impropriu dar just în fond, că „ideile și starea socială” sînt „două puteri care determină înaintarea sau îndărăptarea așezămintelor unui popor”. El se referea la structura social-economică și la antagonismele de clasă și ideologia social-politică. Cea mai reușită contribuție de istorie socială a lui Xenopol, cu informația documentară completă și cu generalizări rămase valabile, poate fi considerat articolul „Proprietatea mare și cea mică în trecutul țărilor române”, publicat în „Viața Românească” 2/1913, p. 161—192, inclus sub formă de capitol în vol. VI ed. III, 1928, p. 109—145. Xenopol sublinia formarea „mării proprietăți actuale de la noi” în detrimentul „întregii clase agricole a poporului român” și rapacitatea și lipsa de umanitate a „boierimii române” „hemesile de pămînt”. În același articol din 1913 Xenopol prezenta și o nouă definire a rolului istoriei, care apare și în dezacord cu unele din considerațiile sale anterioare. „Menirea istoriei este de a expune și explica desfășurarea trecutului, problema desigur din cele mai grele și care ajunge fără lăgadă pentru a umplea vasul pervaz al unei științi”. În dezacord cu cei care vedeau în istorie un „tribunal”, Xenopol scria, atunci, că „istoria nu este cîmpul unde se realizează ideia dreptății”. În introducerea la vol. I, ed. II, 1914, scria sub influența evenimentelor în curs, că „nimeni nu poate ști încotro viața lui va fi împinsă de puterile istorice” (factorul extern).

În afară de expunerile la Sorbona și Collège de France, publicate și în broșuri (Paris, 1908), aici Xenopol sublinia importanța relațiilor tradiționale cu Franța, și de alte contribuții, Xenopol a colaborat cu capitole de sinteză de Istoria Românilor (Formarea statelor feudale române și Lupta contra dominației turcești) la marea colecție de atunci *Histoire générale Lavisse-Rimbaud*, (1894—1895), „o carte care va face înconjurul lumii”. Și aici prezenta considerații nevalabile pentru „rumîni” și „vecini”¹¹ și ambigui privind rolul lui Mihai Viteazul, a cărui acțiune ar fi căsat pentru că nu s-a sprijinit pe „o largă bază populară” dar și datorită faptului că „secolul lui” n-ar fi fost „copt”. „Veacul lui era încă necopt pentru asemenea idei”, sublinia Xenopol, dar R. Heidenstein, un contemporan care scria despre „nobilissimum regnum” din planurile lui Mihai Viteazul, îl infirmă. Mihai Vi-

⁹ Cf. H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1954, (Magia cuvîntului și strălucirea adevărului fac din munca istoricului o operă de artă). Cf. și H. Stuart Hughes, *History as art and as science*, New York, 1964.

¹⁰ N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 187. Iorga era pentru informație, critică și stil „uman”, istoria fiind un „gen literar”.

¹¹ Xenopol considera valabilă numai pentru Muntenia explicația denumirii (rumân) dată „clasei servilor” prin aservirea „micilor principate anterioare” de „Radu Negru”. În Moldova elementul românesc n-ar fi fost redus la servaj de „descălători” ci numai „indigenii slavi”, „sub numele de vecini”, existenți și în Occident. Cf. *Histoire générale Lavisse-Rimbaud*, t. III, 1894, p. 875. Ulterior afirma că românii veniți de peste munți ar fi aservit populația locală din Muntenia și din Moldova, rezultînd astfel „clasa rumânilor și a vecinilor, a căror origine se urcă chiar la timpul descălătorii”. Cf. *Ist. Rom.*, vol. VI, ed. III, 1928, p. 109.

teazul, afirmă Xenopol, „concepase o lucrare pentru care vremile în care trăia nu erau făcute”, ceea ce nu corespundea realității istorice pe plan european. Xenopol nu ignora, desigur „modernismul” secolului XVI. Dar Xenopol se mai referea și la „fatalitatea destinului”¹², ilustrată și prin motto-ul luat din opera lui Miron Costin¹³.

Xenopol a susținut, cu convingere și fermitate, „continuitatea” poporului român în Dacia Traiană, format din „rădăcina fiziologică dacă” și „trunchiul dac alt-oiu cu coroană romană”. Continuitatea era contestată de unii istorici, care se pretindeau obiectivi, în raport cu penuria și echivocul surselor istorice. Controversa, manifestată încă la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX (Fessler, Ballmann, Lebrecht), a continuat și a luat noi forme și aspecte, redevinând acută, în funcție și de obiective politice. Trebuie subliniat faptul că Xenopol, în mod incert, nu cunoștea și nu a utilizat toată literatura existentă atunci referitoare la Români și permanența lor în Dacia¹⁴.

Xenopol considerat „filozof și istoric” („philosophe autant qu'historien”) în Grand Larousse și alte enciclopedii și „epistemolog”, alături de P. Lacombe și E. A. Freeman, de Emile Callot¹⁵, cu înclinația sa particulară spre teorie, cum o afirma, „largă minte de cugetare filozofică”, cum scria N. Iorga, a dat o remarcabilă operă de filozofia istoriei, continuată și completată de el prin alte studii particulare. În care apare și ca un continuator al unor gânditori români anteriori ca G. Săulescu. Vasile Conta, pe care Xenopol îl considera primul filozof român, și Grigore Sturza¹⁶. Cele două ediții ale tratatului de filozofia istoriei, *Principiile fundamentale* (1900) și *Teoria istoriei* (1908) au avut importanța deosebită de a fi redat stadiul mondial al investigației în acest domeniu, eflorescent atunci, și de a prezenta, în cadrul unor adevărate capitole, unele considerații originale¹⁷, care au influențat și pe N. Iorga („permanențele” sînt „factorii statornici” ai lui Xenopol).

¹² În legătură cu „rolul destinului” s-a scris și mai recent. H. Meyer (*Abend-ländische Weltanschauung*, 1966, p. 535, cap. *Der Mensch in der Geschichte*) sublinia că „libertatea omului istoric își găsește limitele în aceea ce se numește soartă”. „Quando lo vuole il destino bisogna ubbidire” spunea Napoleon în exilul din Sf. Elena. Cf. Barry E. O'Meara, *Napoléon en exil...*, t. I, Bruxelles, 1824, p. 198. „Je m'abandonne à ma destinée sans jamais la forcer”, spunea Bernadotte, care afirma că l-a depășit pe Napoleon „par l'esprit d'ordre, d'observation et de calcul”. Cf. *Critique*, 270 nov. 1969, p. 1929-1030.

¹³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. Panaitescu, 1958, p. 144 („Dzicem că de ar fi cutare și cutare, acum ar hi într-alt chip. Iară nu sînt vremile supt cirna omului, ce bietul om supt vremi”).

¹⁴ Cf. *Une énigme historique - Les Roumains au Moyen-Age*, Paris, Leroux, 1885, 234 p. Cf. și *Istoria Românilor*, vol. I, ed. II, 1914, p. 296-297. Cf. și E. A. Freeman, *Histoire générale de l'Europe...*, Paris, 1886, p. 450-451, 470.

¹⁵ Cf. *Ambiguités et antinomies de l'Histoire et de sa Philosophie*, Paris, 1962, p. 23.

¹⁶ Gh. Săulescu (*Hronologia și istoria universală*, t. I, Iași, 1837, Introducere) a dat, sub influența lui Schläzer, G. Gervinus și F. Ancillon, prima definiție a istoriei la noi. („Istoria științelnică spunere... sistematică înfățișare... a societăților omenirii, cerculează cauze și efecturi, creșterea și înapoierea staturilor”) și o periodizare a istoriei universale. Gr. Sturza, în *Les lois fondamentales de l'univers* (1891, 1892) se referea la „ordinea materială” și „ordinea morală”, și făcea previziuni juste pentru Români din Transilvania.

¹⁷ O largă prezentare a contribuției lui Xenopol la P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, ed. V. Leipzig, 1922, p. 91-94. Cf. și H. Berr, *L'Histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris, 1921, p. 33-55.

În mod particular puneă Xenopol și problema rolului maselor și individului¹⁸, prezentînd considerații juste și acceptabile, în acord și cu vederile lui G. V. Plehanov (1898) și M. Kogălniceanu însuși (1872).

În construcția „seriilor istorice” Xenopol a fost influențat de considerații și sublinieri din alte studii anterioare (Guizot, Henry Mathieu)¹⁹. Obiecțiunile lui Benedetto Croce, care considera arbitrară și fictivă distincția între cele două categorii de fapte, de repeliție și de succesiune²⁰, l-au determinat pe Xenopol să-și „sociologizeze” concepția și să acorde prioritale unui proces istoric general și să pună accentul pe evoluție, care urmează anumite „legi”, așa cum au afirmat și admis și alți contemporani²¹. N. Iorga vorbea ulterior de un „organism în mers”²², la Ettore Pais „organismo vivente”.

Seria istorică, ca „tranză” a evoluției generale și particulare, i-a dat și lui Xenopol posibilitatea întuirii unor fenomene istorice în devenire, cum a fost descompunerea Imperiului austro-ungar, de care era absolut sigur în 1902 și 1914²³.

¹⁸ „Oamenii mari sădesc ceva trainic în omenire numai atunci cînd ei se supun puterii evoluției iar nu cînd caută să o domine”. Cf. *Cesar și Napoleon*, Anuarul Universității din Iași, 1911. „Cînd omul mare lipsește poporul rămîne o masă inertă”. Cf. *Ist. Rom.*, vol. IV, 1914, p. 333—334 (referitor la Petru Rareș, pe care-l prezenta nefavorabil). Xenopol a scris și sub influența lui A. De Lamartine, *Civilisateurs et conquerants*, t. I, 1865, p. 41. Recent F. I. von Rintelen, *Le sens dans l'Histoire*, Revue Philosophique, 1966, p. 463—475, consideră apariția oamenilor mari „legea immanentă a Istoriei”. Sensul însuși al istoriei ar consta în aceste „valori” oameni și acțiuni. Cf. și *The Nature of Historical Explanation* by Patrick Gardiner, Oxford, 1968, p. 139.

¹⁹ Cf. Henry Mathieu, *La Turquie et ses différents peuples*, t. II, ed. II, Paris, (1870), p. XXI: „les faits n'arrivent pas isolément dans ce monde; ils se suivent, s'enchaînent, se développent les uns par les autres et il faut indiquer au moins les liens qui les unissent, s'il on veut donner de l'unité au récit”. Paul Mougeolle (*Les problèmes de l'Histoire*, Paris, 1886) scria despre „asocierea faptelor” și „legea seriilor circulare”.

²⁰ Cf. *Principiile fundamentale ale Istoriei*, Iași, 1900, p. 337—363 (Cap. X. „Seriile istorice”). Cf. și N. Gogoneață, *La conception de A. D. Xenopol sur les séries historiques* (extras), București, 1968, („teorie originală și îndrăzneată, nu lipsită de unele contradicții”). Sub influența criticii lui Croce, și Lacombe, Xenopol admitea istoria „știință explicativă”.

²¹ Cf. și *Studiul Italiene*, vol. VI, 1939, p. 73—78, 95. Xenopol, în 1900, se referea la o lege istorică a evoluției admisă și de M. Reymond, *Weltgeschichte*, Neudamm, 1893, p. 2. O lege a progresului, o evoluție continuă, și la C. Cantu, *op. cit.*, p. 315. O. Botez a definit concepția lui Xenopol evoluționism dinamic. Lăuri de atitudine pro sau contra „principiilor” lui Xenopol întîlnim în studiile remarcabile ale contemporanilor români ai lui Xenopol, M. Calloianu, *Știința istoriei*, București, 1895 (56 pagini), I. S. Floru, *Constituirea istoriei ca știință*, Convorbiri literare, 1905 și Pompiliu Eliade, *Cugetări asupra istoriei*, (1896) în Omagiu Măiorescu, București, 1900, p. 74—83. M. Calloianu se pronunța pentru depășirea „pragmatismului pur documentar cu ceva simț critic” și pentru realizarea unui „sistem de cunoștințe sigure” și admitea o „lege istorică” care asigură și istoriei caracterul de știință. Xenopol l-a ignorat pe Calloianu. P. Eliade considera că „istoria „importantă ramură de ocupație a minții omului” trebuie așezată între „arte”. Numai prin metodă istoria se apropie de științe (geologie), Sociologia, atunci știința în „fașă”, era „chemată a lua asupra-și prevederea acțiunilor omenestii”.

²² N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 255.

²³ „Dacă noi aplicăm aceste principii (faptele care se înlanțuie...prelungirea seriilor... în dezvoltarea popoarelor sau umanității) la istoria Imperiului Austriei, noi putem întrevădea prăbușirea sa mai mult sau mai puțin apropiată”, scria Xenopol în 1902. Cf. și F. D'Antonio, *La storia e le scienze*, Nuova Rivista Storica,

așa cum s-au făcut previziuni pentru prăbușirea Imperiului Otoman (H. Mathieu). Xenopol își afirma „credința întemeiată pe prelungirea seriilor că soarta îi păstrează poporului român încă un viitor îndelungat”, „pe acest îngust pământ unde neamurile neîncăpătoare se zdrobesc și se înghii”²⁴.

Opera istorică a lui A. D. Xenopol marchează un efort maxim de a prezenta veridic „trecutul poporului român, glorios prin răbdarea și statornicia cu care a putut înfrunta loviturile destinului”. Se poate spune (cum scria W. Sombart despre H. Taine) că „omul a fost mai mare decât teoria”.

A. D. XENOPOL HISTORIEN

RÉSUMÉ

D'accord avec les préoccupations de son époque, A. D. Xenopol a continué l'oeuvre de M. Kogălniceanu et a réalisé la première grande synthèse de l'histoire du peuple roumain. Il a souligné le changement profond intervenu dans le domaine des recherches historiques, en fonction de l'information et des courants nouveaux de la philosophie de l'histoire. Son principal ouvrage a eu trois éditions : la première en six volumes (Iassy, 1888—1893), la seconde dont seulement les cinq premiers volumes ont paru (Bucarest, 1913—1914) et la dernière édition en 14 volumes (Bucarest, 1925—1930).

Le grand mérite de Xenopol est d'avoir accordé une importance raisonnable au milieu géographique, d'avoir posé le problème d'une périodisation judicieuse et d'avoir étudié particulièrement les problèmes d'histoire économique et sociale.

Le rôle de l'individu et des masses dans l'histoire a été considéré par Xenopol, dans ses ouvrages de philosophie de l'histoire, de la même manière que par M. Kogălniceanu et G. V. Plekhanov. En cette matière notre grand historien et penseur a eu de grands mérites. Les séries historiques ont donné à Xenopol, comme à d'autres penseurs, la possibilité d'entrevoir le cours de l'évolution suivant les lois qu'ils ont formulées.

a. XXIII 1—2, 1939, p. 34—47. Pentru „Futurologie” (Le devenir des techniques) cf. *Revue Internationale des Sciences Sociales*, vol. XXI/4, 1969.

²⁴ Cf. *Ist. Rom.*, vol. II, ed. 3, p. 124.

ROMÂNIA ȘI CONFERINȚELE AGRARE DIN 1930—1932

de

I. CIUPERCĂ

Prăbușirea prețurilor la produsele agricole în timpul crizei economice mondiale din 1929—1933 a determinat România — țară exportatoare — să se alăture acțiunilor menite să faciliteze desfacerea stocurilor disponibile în țările din Europa centrală și de est. Țară în a cărei economie predomina o agricultură inapoiată, România, puternic lovită după primul război mondial de concurența marilor țări exportatoare de peste ocean, a manifestat o preocupare deosebit de activă pentru vinderea cerealelor pe piețele europene. Importanța acestui articol în structura economiei¹ și a exportului² țării noastre este de natură să justifice asiduitatea eforturilor depuse de politica comercială românească în perioada crizei economice. Pericolul dezechilibrării economiilor naționale și al ruinării unei considerabile părți din populație, ca urmare a vinderii produselor agricole la prețuri care tindeau să scadă sub valoarea prețului de producție³, a determinat țările exportatoare de cereale să încerce inițierea unei mișcări de solidarizare în vederea convingerii marilor țări europene consumatoare că este în interesul lor să ridice puterea de cumpărare a Europei centrale și de est prin achiziționarea cu prioritate și la un preț mai ridicat a cerealelor din această regiune. De fapt, aceasta este esența acțiunilor de solidarizare a țărilor din Europa centrală și de est în timpul crizei economice. Țările exportatoare, între care și România, urmăreau să evite concurența cerealelor transoceanice produse în cantități mari și la prețuri mai joase decât cele europene și se vedeau nevoite să recunoască că nu pot realiza acest lucru decât cu bunăvoința Germaniei, Italiei, Olandei, Belgiei, Franței, Austriei și Cehoslovaciei (citate în ordinea importanței lor din punct de vedere al consumului de cereale⁴).

¹ Agricultură și silvicultură produceau 58,4% din venitul național pe anul 1930, iar populația rurală reprezenta aproximativ 80% din totalul populației. Vezi „Anuarul statistic al României”, 1939—1940, p. 403.

² C. Ianculescu, *Surplusul populațiunii ca limită a exportului agricol*, București, 1934, p. 6—7. Autorul dovedește că pînă în 1920 ponderea produselor animale și vegetale în exportul României era de 80—83% iar în perioada 1927—1931 — 55,6%.

³ *Ibidem*.

⁴ „Adevărul” din 22 mai 1931. Europa importa aproximativ 16,5 milioane tone cereale pe an repartizate pe țări după cum urmează: Germania — 5 milioane tone; Italia — 3 milioane tone; Olanda — 2,5 milioane tone; Belgia — 2 milioane tone; Elveția, Austria și Cehoslovacia — cite 1 milion tone.

Conferința armistițiului vamal (februarie 1930), convocată la recomandarea Aduării Societății Națiunilor din septembrie 1929, a dat prilejul reprezentantului României — V. N. Madgearu — să propună și soluția adecvată pentru realizarea învoielgerii cu țările consumatoare: o derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate⁵ în favoarea statelor agrare din Europa centrală și de răsărit; cu alte cuvinte, acordarea unui tarif preferențial cerealelor acestor țări.

În vederea sprijinirii acestei propuneri Madgearu inițiază, chiar în timpul conferinței armistițiului vamal, întrevederi cu delegații celorlalte state exportatoare. Aceste întrevederi prefătează seria conferințelor agrare ce se vor ține în Europa.

De fapt Conferința armistițiului vamal a eșuat. Nu putea fi vorba de o consolidare a tarifelor când 13 state procedaseră la majorarea lor în vederea protejării agriculturii proprii. Greutățile crizei adăugându-se celor lăsate de primul război mondial împuneau fiecărui stat să-și urmărească cu rigurozitate interesele și, deci, făceau și mai anevoioasă colaborarea internațională. De aceea, și interesul marilor puteri față de conferințele agrare și de greutatea țărilor exportatoare, în general, trebuie privit diferențiat. Ne interesează în primul rând politica Franței și Germaniei în această regiune. Franța nu putea să cumpere cerealele est-europene deoarece, în condițiile crizei, se vedea nevoită să-și limiteze consumul în funcție de producția proprie⁶. Dacă nu putea rămâne cu totul indiferentă, faptul se explică prin interesele politice ce le avea în această parte a Europei. Germania era dispusă să cumpere cerealele din țările răsăritene numai în măsura în care i se oferea prilejul să-și reia locul deținut înainte de război în economia țărilor din Europa centrală și de est.

Anunțarea intenției de a proceda în mod solidar la restricții vamale împotriva produselor industriale, drept contramăsură la protecționismul agrar folosit de țările importatoare, a iritat în egală măsură și Franța și Germania și toate celelalte țări occidentale, deși o asemenea măsură din partea țărilor exportatoare era greu de realizat în mod practic.

Cert este că și după Conferința armistițiului vamal și, de altfel, în loată perioadă crizei, în atenția guvernului român, ca și a celorlalte guverne din țările exportatoare, a stat reducerea pierderilor rezultate din exportul de cereale la prețuri scăzute⁷.

⁵ Încheierea tratatelor comerciale pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate presupune că fiecare parte contractantă recunoaște celelalte aceleași avantaje și privilegii pe care le-a acordat sau le va acorda oricărui alt stat. O formulă tip a clauzei a fost dată de Comitetul Economic al Societății Națiunilor în ianuarie 1929 conformându-se unei rezoluții a Conferinței economice mondiale din 1927. Vezi dr. Pedro Cosío și George Wickersham, *La Clause de la nation la plus favorisée* în *Dictionnaire diplomatique, sous la direction de Frangoulis*, Ed. de l'Academie diplomatique et internationale: tome I, Paris, s. a., p. 467—477. Richard Riedel, *Dérogation à la clause de la nation la plus favorisée*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1931). Al. Hallunga, *Studii de politică economică externă a României*, vol. I, București, 1932, capitolul Convențiile și acordurile comerciale"). Solicitarea derogării de la această clauză de către statele exportatoare de cereale din Europe se întemeiază pe o situație reală: imposibilitatea de a rezista concurenței cerealelor produse de Argentina, Statele Unite, Canada și Australia care produceau mult și ieftin. Dacă Germania ar fi acordat o reducere de tarif cerealelor europene printr-un tratat încheiat pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate, de avantajul acordat țărilor europene ar fi beneficiat în mod automat toți partenerii Germaniei care aveau încheiate tratate cuprinzând această clauză. Tocmai de aceea țările europene exportatoare solicitau micșorări de tarife în mod unilateral, prin derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate adică un tarif preferențial.

⁶ „Adevărul” din 22 mai 1931. Dr. Ernest Grîntescu, *Probleme agrare*, București, Tipografia ziarului „Universul” S. A., 1934, p. 42—44.

⁷ Citeva cifre sînt elocvente în a demonstra că prăbușirea prețurilor era o realitate pentru România. Chintalul de grîu românesc, care în 1928 costa 650 de lei,

De aceea era folosită orice împrejurare pentru a afirma încă odată necesitatea acceptării cerealelor europene la un regim preferențial. Un asemenea prilej l-a oferit ancheta organizată de Societatea Națiunilor pentru a afla părerea guvernelor europene asupra cauzelor și remediilor crizei economice. Pentru a formula un răspuns comun la chestionarul Societății Națiunilor⁸, se convoacă la București, între 22 și 24 iulie 1930, prima conferință agrară, la care participă România, Jugoslavia și Ungaria. Într-adevăr, cele trei țări participante au fost de acord ca răspunsul lor să cuprindă următoarele soluții: 1) tratament vamal preferențial acordat de țările europene importatoare în favoarea produselor agricole de origine europeană; 2) consolidarea taxelor vamale de intrare a produselor europene la un nivel rațional care să permită o posibilitate de beneficiu acestor țări; 3) libertatea completă a comerțului de cereale pe piața europeană prin abolirea tuturor măsurilor protecționiste indirecte din partea țărilor industriale⁹.

Tot la București, se hotără eliminarea concurenței între țările participante și adoptarea de măsuri care să permită desfășurarea unei politici unitare de vânzare a cerealelor.

Același scop, facilitarea desfacerii cerealelor în Europa, era urmărit și pe alt plan: a-1 îmbunătățirii relațiilor economice între statele Micii Înțelegeri. Pe măsura înmulțirii planurilor de organizare a Europei centrale și a agravării crizei economice, soluția realizării Micii Înțelegeri economice se bucura de o mai mare atenție. Ideea intensificării colaborării economice între statele Micii Înțelegeri și dorința de a imprima un caracter din ce în ce mai organizat acestei colaborări s-au impus încă la conferința de la Ioachimov din 13—15 mai 1927¹⁰. De-a lungul unui șir de conferințe, diplomații statelor Micii Antante și experții economiști încearcă să găsească formele cele mai potrivite de colaborare economică nereușind decât să formuleze principiile pe care ar trebui să se bazeze o asemenea colaborare (conferința de la București din februarie 1929): — libertatea comerțului, simplificarea tarifelor și unificarea nomenclaturii vamale, simplificarea formalităților vamale, abolirea sau reducerea taxelor vamale, raționalizarea producției industriale, punerea agriculturii pe picior de egalitate cu industria și asigurarea unei remunerații normale agricultorilor și capitalurilor investite în agricultură, abolirea piedicilor din calea comerțului agricol¹¹.

În contextul căutărilor unor modalități de apropiere economică a statelor Micii Înțelegeri, România și Jugoslavia s-au gândit la posibilitatea punerii în

a scăzut la 600 în 1929, la 311 în 1930 și la 242 de lei în 1931. Chintalul de porumb costa 650 de lei în 1928, 350 în 1929, 330 în 1930, 158 în 1931 și 172 de lei în 1932. Orzul a scăzut de la 535 de lei chintalul în 1928 la 195 de lei în 1932. (V. N. Madgearu, *Politica noastră financiară în cursul depresiei economice*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1933, p. 15. Problema scăderii prețurilor la cereale a atras atenția mai multor cercetători: V. Slăvescu, R. Cresin, I. C. Vasiliu, D. I. Ticulescu ș.a. S-a demonstrat că vinderea recoltei din 1930 la prețurile din 1928 ar fi adus un venit în plus de 13,5 miliarde lei. Vezi Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1934, p. 758.

⁸ Unsprezece state participante la Conferința armistițiului vamal au ajuns la un acord compus din: o convenție comercială, un protocol privind negocierile ulterioare și un act final; chestionarul constituie o anexă la articolul I al protocolului. Vezi Edouard Herriot, *Europe*, Les Editions Rieder, Paris, 1930, p. 88—102.

⁹ V. N. Madgearu, *L'Entente économique des états danubiens în Le Traitément préférentiel et l'entente économique regionale*, București, Cartea Românească, 1932, p. 74—75.

¹⁰ Vezi Edouard Beneș, *L' Accord austro-allemand, Praga, Orbis, 1931*. Dr. M. Niederle, *Ideea colaborării economice a Micii Înțelegeri*, București, Atelierele „Curierul judiciar” S. A. 1935, p. 4 și urm.

¹¹ Arh. Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.) Fond Mica Înțelegere, mapa 21, fila 528.

practică a regimului preferențial mai întâi în cadrul Micii Înțelegeri uzându-se de bunele relații politice cu Cehoslovacia. Cu toată opoziția partidului agrarian ceh, care se bucura de o reală influență¹² în Cehoslovacia, la conferința Micii Înțelegeri de la Strabske Pleso din 25—27 iunie 1930 s-a pus problema realizării unei înțelegeri economice între România și Iugoslavia la care urma să adere și Cehoslovacia. Se pare că chiar de la această conferință, sau nu mult după aceea, ministrul de externe iugoslav Marinovici a inițiat o acțiune diplomatică trimițând guvernului român documentul intitulat „Mémoire sur la nécessité d'une organisation économique entre les états de la Petite Entente”¹³. Memorandumul iugoslav va constitui punctul de plecare în organizarea conferinței agrare româno-iugoslave de la Sinaia (31 iulie — 1 septembrie 1930).

Ministrul iugoslav pornea de la constatarea că țările exportatoare de cereale din Europa sînt cele mai lovite de criza economică și că ele nu se pot orienta spre un procedeu similar celui folosit de țările industriale, adică nu se pot înconjura de ziduri vamale protecționiste împotriva cerealelor de peste ocean, din cauza lipsei de mijloace financiare care să permită completarea sistemului vamal protecționist cu prime de export consistente. Mai mult, Marinovici spunea că chiar dacă ar sta în posibilitatea țărilor exportatoare să acorde aceste prime, ele ar constitui „un tribut plătit de țările agrare țărilor industriale”. O acțiune de perfecționare a agriculturii în condițiile crizei economice nu este de conceput. De asemenea, o înțelegere între statele agrare și cele industriale este de nerealizat în cadrul actualului sistem vamal bazat pe clauza națiunii celei mai favorizate. Ministrul de externe iugoslav explică eșecul Conferinței armistițiului vamal prin imposibilitatea fiecărei țări agrare, luată în parte, de a trata cu țările industriale pe principiul *do ut des* și crede că soluția cea mai indicată este „unirea mai multor țări cu economie agrară preponderentă într-o comunitate economică pe a cărei capacitate de consumație să poată conta țările industriale”¹⁴. Marinovici crede că România și Iugoslavia pot lua inițiativa unei înțelegeri regionale din următoarele considerente: criza economică mondială le creează o situație identică; există strînse relații economice între România și Iugoslavia; unitatea lor ar întruni 32 milioane locuitori și 0,5 milioane km² și n-ar putea fi nesocotită de țările industriale. Prezența Cehoslovaciei în Mica Înțelegere, aprecia Marinovici, constituie o împrejurare fericită de natură să prilejuiască găsirea mai lesne a unei căi de înțelegere așa fel încît agricultura țărilor exportatoare să fie cuprinsă „într-o protecție pe care țările industriale o acordă propriei lor agriculturi”.

Evident, o asemenea unitate economică ar urma să fie deschisă oricărei alte țări „fără a fi identic de largă” iar în cazul României și Iugoslaviei ar putea tinde către o uniune vamală dar „cu unele rezerve relative la interesele speciale”. Cehoslovacia, sugera ministrul iugoslav, ar putea să participe la această înțelegere chiar pe timpul validității tratatelor existente admitînd „nevămuțită” o anumită cantitate de grâu româno-iugoslav. Pentru realizarea acestui mod de colaborare, Marinovici preconiza crearea unor organizații specializate în export și import în cele trei țări.

România, după ce a examinat memorandumul iugoslav și l-a găsit compatibil cu interesele ei, a invitat Iugoslavia la conferința de la Sinaia pentru a examina

¹² Arh. M.A.E., Fond Mica Înțelegere, mapa 21, f. 643. Albert Mousset, *La Hongrie et ses voisins depuis les accords de la Haye* în „L'Esprit International”, nr. 18, aprilie 1931, p. 278—279. Dr. Florin Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București, 1933, p. 27.

¹³ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 143/1930, fila 1—8.

¹⁴ Arh. M.A.E., Fond 71, Iugoslavia, vol. I, 1920—1933, f. 205. În interviul acordat corespondentului ziarului „New York Herald” în 31 octombrie 1930 Marinovici precizează că acesta este sensul căutării unei noi forme de colaborare cu statele europene.

formele concrete ale apropierei economice româno-iugoslave¹⁵. În memorandumul¹⁶ prezentat de delegația română condusă de Virgil Madgearu se arată că „pentru realizarea unei politici de apărare a intereselor agriculturii țărilor exportatoare, cele două țări trebuie să înceapă, fără întârziere, o acțiune în următoarele două direcții: crearea unor mari unități economice reprezentând mase considerabile de consumatori; adoptarea unei politici comerciale ferme care să facă posibilă obținerea revendicărilor comune în vederea „protejării intereselor lor agricole”. Guvernul român găsește că o înțelegere economică româno-iugoslavă este oportună și utilă datorită similitudinii de structură economică și amicitiei politice și că o asemenea înțelegere „ar crea o bază pentru începerea cooperării economice europene”¹⁸. La punctul B, memorandumul guvernului român arată că scopul final al alianței economice româno-iugoslave va fi o politică comercială unitară ale cărei faze de realizare vor fi determinate de „regimul economic stabilit de clauzele juridice ale convențiilor comerciale ale fiecărui stat”. În prima etapă marcată de durată tratatelor comerciale în vigoare cele două state vor colabora în vederea eliberării de angajamentele comerciale internaționale. Ele vor folosi în acest scop toate mijloacele excepționale de politică comercială pentru a-și salvarda interesele lor agricole și pentru a grăbi realizarea unei cooperări economice europene. În etapa următoare, al cărui început va fi marcat de eliberarea de angajamentele internaționale, cele două state vor duce o politică comercială comună. Se indicau și măsurile adecvate fiecărei etape.

În privința relațiilor cu celelalte state, memorandumul român (punctul C)¹⁸ preconizează negocieri pe aceleași baze cu țările vecine, evident „cu rezervele de ordin politic create de tratatele de pace”. De asemenea, urmează să se ducă tratative cu marile puteri industriale în momentul când toate statele participante la înțelegerea regională vor fi libere de angajamentele lor internaționale.

Guvernul român crede că „este absolut necesar ca statele care vor adera la acest acord să admită clauza preferențială pentru produsele agricole”. Concluzia finală a conferinței de la Sinaia a fost că „o uniune vamală între România și Iugoslavia este utilă, posibilă și oportună”¹⁹.

Plecând de la această constatare s-au luat și primele măsuri în vederea pregătirii apropierei sub această formă între cele două țări²⁰. Astfel, s-a hotărât crearea unei comisii interparlamentare româno-iugoslave care să elimine multitudinea dificultăților existente în fața unui asemenea obiectiv. Trebuia să se procedeze la o „seriere a industriilor” pentru a se putea stabili care trebuiesc protejate. De asemenea, s-a hotărât crearea unui birou de informație și propagandă care să contribuie la informarea sistematică a cercurilor interesate din ambele țări. S-a inițiat studierea comparată a legislației economice a celor două țări în vederea unificării și simplificării legislației vamale. S-a discutat asupra măsurilor excepționale de politică comercială în vederea desfacerii cerealelor ambelor țări chiar în condițiile validității tratatelor bazate pe clauza națiunii celei mai favorizate. Ca o măsură practică imediată s-a hotărât vinderea în comun a porumbului, atât România cât și Iugoslavia fiind în egală măsură interesate în desfacerea acestui produs.

Nu este lipsit de interes ecoul lucrărilor conferinței de la Sinaia în România. Remarcăm că în condițiile agravării crizei economice, orice măsură în stare să con-

¹⁵ V. N. Madgearu, *L'Entente économique roumano-yougoslave. Discours prononcé à la première conférence économique rumano-jugoslave de Sinaia à 31 Juillet 1930*, în *op. cit.*, p. 12—16.

¹⁶ V. N. Madgearu, *op. cit.*, anexa 1: „Point de avue du gouvernement roumain à la conférence économique roumano-yougoslave à Sinaia”.

¹⁷ Virgil Madgearu, *loc cit.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ „Adevărul” din 6 august 1930.

²⁰ V. N. Madgearu, *Projet d'Entente danubienne, în Dictionaire diplomatique...*, tome II, Paris, s.a., p. 657—658.

tribuie cât de cât la ameliorarea efectelor crizei era considerată ca binevenită; cu atât mai mult se bucura de credit ideea înțelegerii economice româno-iugoslave cu cât și în atmosfera europeană exista părerea, care s-a dovedit eronată, că poate fi depășită criza printr-o acțiune solidară a statelor europene. Ceea ce a incomodat cercurile interesate românești n-a fost înțelegerea economică româno-iugoslavă ca atare ci amplitudinea ei, intenția de a se ajunge pînă la o uniune vamală. La 6 august 1930 Comitetele uniunilor sindicatelor agricole și viticole, reunite în ședință comună, întocmesc o scrisoare către regele Carol al II-lea semnată de Constantin Garoflid — pe atunci președinte al acestor comitete²¹. Exprimîndu-și regretul că guvernul nu l-a consultat „într-o chestiune de așa mare importanță” Comitetul uniunilor sindicatelor agricole și viticole „se ridică împotriva uniunii vamale cu o țară exclusiv agricolă uniune care ar însemna” o nivelare a tuturor prețurilor produselor agricole la cel mai scăzut preț din fiecare țară și nu va avea drept rezultat decât egalizarea mizeriei comune”. Agricultorii cer „o alianță vamală” care, oferind țărilor industriale un deuseu mai însemnat decît al fiecărei țări în parte, va permite să impună cumpărarea produselor agricole în condițiuni de preferință și pe bază de contingentări reciproce”.

Revista „Bursa”, însciriindu-se pe linia aceluiași dezacord observa că la Sinaia s-a folosit termenul vechi de uniune vamală pentru o noțiune nouă²².

Fără îndoială că o uniune vamală româno-iugoslavă nu era soluția cea mai potrivită pentru depășirea dificultăților crizei economice. Constatăm, însă, că nu s-a realizat colaborarea româno-iugoslavă nici sub forma unității economice regionale preconizată de Marinovici sau sub forma „alianței vamale” la care se referea scrisoarea lui C. Garoflid. Vorbind de colaborarea româno-iugoslavă economistul Madgearu afirma că rațiuni politice au dus încă odată la eșecul unei inițiative economice²³, explicînd că ideea acordurilor economice regionale a fost trecută pe un plan secundar datorită altfînd indiferenței cu care a fost întâmpinată la conferința de la Varșovia cît și inoportunității create de lansarea planului austro-german de uniune vamală²⁴.

Prin urmare, și după încercarea de colaborare româno-iugoslavă problema desfacerii cerealelor celor două țări la un preț care să asigure o rentabilitate cît de mică gospodăriei țărănești rămînea nerezolvată. Soluția uniunii vamale, chiar dacă am neglija opoziția ce i s-a făcut în România și lipsa de oportunitate în raport cu situația europeană, avea dezavantajul de a cere mult timp pe cînd criza presupunea soluții imediate. Cînd, puțin timp după conferința de la Sinaia, este convocată o nouă conferință agrară, de data aceasta din inițiativă poloneză, colaborarea țărilor agrare cîștiga în extensiune fără a deveni mai eficientă deoarece rezoluțiile conferinței, chiar dacă reprezentau consensul a opt țări europene cu o populație de aproximativ 90 milioane locuitori, n-au putut fi puse în practică. România a acordat toată atenția conferinței de la Varșovia care se prezenta, toluși, ca o posibilitate de acțiune pe linia înlăturării dificultăților crizei. De altfel, inițiativa poloneză de convocare a conferinței fusese cunoscută în prealabil de guvernul român. În discursul rostit la 28 septembrie 1930, șeful delegației române, V. Madgearu, amintea că premierul Maniu „a avut deja ocazia să discute cu mareșalul Piłsudski și ministrul de externe Zaleski problemele care fac obiectul acestei conferințe”²⁵.

Poziția guvernului român la această conferință²⁶ a fost stabilită în funcție de următoarele considerente: necesitatea soluționării problemelor ridicate de criza economică în fața tuturilor țărilor europene, asigurarea continuității eforturilor fă-

²¹ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 31/1930, f. 1—2.

²² „Bursa” nr. 1343 din 10 august 1930.

²³ V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 657—658.

²⁴ V. N. Madgearu, *Le Traitement préférentiel et l'entente économique régionale*, București, Cartea românească, 1932, p. 83. Ed. Beneș, *op. cit.*, p. 17—18.

²⁵ V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 15.

²⁶ *Ibidem*, anexa II („La Point de vue du gouvernement roumain à la conférence de Varsovie”).

cute la celelalte conferințe și neomogenitatea țărilor participante sub raportul calității de țară exportatoare de produse agricole. Delegația română sublinia că cele nouă țări participante pot fi grupate astfel: țări exportatoare (România, Iugoslavia, Ungaria și Bulgaria); țări importatoare-exportatoare (Polonia, Letonia, Estonia, Finlanda) și țări importatoare — Cehoslovacia.

Totuși, guvernul român consideră că „o acțiune a statelor participante este posibilă și oportună” și că ea trebuie desfășurată în trei direcții: o acțiune comună în vederea asigurării debușurilor europene pentru produsele agricole de proveniență europeană. (În această problemă guvernul român este de părere să se recomande statelor participante însușirea rezoluțiilor conferinței de la București relative la necesitatea tratamentului preferențial și la suprimarea oricăror restricții impuse comerțului european); o acțiune de vîndere concertată a produselor de export comune mai multor țări; și, în sfîrșit, una de colaborare economică între țările exportatoare de cereale cu scopul de a forma o unitate economică de o asemenea importanță încît să asigure bazele normale de cooperare cu țările industriale din Europa.

Lucrările conferinței s-au desfășurat în cadrul a patru comisii, delegatul român fiind ales președintele comisiei a III-a, care urma să se ocupe de colaborarea internațională²⁷.

Punctul de vedere al delegației române referitor la tratamentul preferențial este însușit de conferința de la Varșovia. Tratatul preferențial era considerat „singurul mijloc eficace și practic destinat a atenua criza agricolă”²⁸. De asemenea, se indica „o solidarizare a tuturor statelor exportatoare de cereale, la Geneva, în problemele în care interesele lor sînt în joc”²⁹.

Delegația cehoslovacă n-a aderat la ideea tarifului preferențial cerînd posibilitatea de a consulta guvernul dacă este bine ca Cehoslovacia să lucreze cu vecinii europeni prin derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate. La Varșovia au apărut și divergențe între statele agrare³⁰, ajungîndu-se chiar să se remarce că „numai România, Iugoslavia și Ungaria au realizat un adevărat front comun”³¹. Cu toate acestea, consensul în privința tarifului preferențial și mai ales propunerea Ungariei, Poloniei, României și Iugoslaviei de a se aplica restricții la importul produselor industriale, ca ripostă împotriva protecționismului practicat de Germania și Cehoslovacia³², a iritat Germania. Cu toate că ministerul polonez al agriculturii dezmințise, înainte de începerea conferinței, versiunea potrivit căreia „conferința ar pune bazele unui bloc agrar în opoziție cu țările industriale și mai ales cu Germania”³³, era de așteptat ca Germania să nu privească cu bunăvoință o tentativă de unitate în Europa centrală și de est. Se știe că atunci cînd Germania a fost dispusă să încheie tratatele prin derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate, a refuzat să trateze cu țările agrare în bloc avînd interese diferențiate față de fiecare dintre ele.

Asupra rezoluțiilor conferinței de la Varșovia se mai impun cîteva observații. Nici una dintre ele nu putea fi aplicată imediat și, de aceea, ele se prezintă ca o afirmare de principii menită să atragă atenția Europei asupra dificultăților statelor exportatoare. Multe din rezoluții (cu privire la organizarea rețelei de silozuri în fiecare stat, la acordarea creditelor pentru agricultori, la crearea de noi orga-

²⁷ „Adevărul” din 29 august, 1930.

²⁸ „Adevărul” din 6 septembrie 1930.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 110/1930, f. 2. Un buletin al agenției telegrafice „Sud-Est” Paris din august 1930 cuprinde declarația unei personalități politice din Grecia despre intenția de a lua inițiativa constituirii unui cartel balcanic între Grecia, Turcia și Bulgaria — țări producătoare de tutun.

³¹ Albert Mousel, *op. cit.*, p. 278.

³² „Adevărul” din 29 august 1930.

³³ Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 110/1930, f. 11.

nizații care să asigure coordonarea vânzării cerealelor au devenit inoperante deoarece presupuneau investiții anevoie de realizat în perioada crizei. Singură crearea Comitetului permanent de studii economice a statelor Europei centrale și de est era de natură să favorizeze prelungirea coordonării eforturilor statelor exportatoare pentru vânzarea rentabilă a cerealelor lor. Toluși, ineficiența persistă a însoți conferințele care au fost convocate drept urmare a holăririlor luate la Varșovia. Astfel, între 18—21 octombrie 1930, o conferință a experților agricoli a votat statutul Comitetului permanent de studii economice și a făcut doar recomandări în legătură cu necesitatea studierii în fiecare țară a posibilităților de organizare a creditului agricol, cu crearea unor instituții specializate care să controleze exportul, cu studierea prealabilă a mijloacelor concrete de aplicarea tarifelor preferențiale³⁴

În noiembrie 1930, la Belgrad, o conferință a reprezentanților Institutelor de export din Bulgaria, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia, acționind pe linia coordonării desfacerii produselor agricole, stabilea în detaliu funcționarea Biroului central de control al produselor de export începând cu grâul, porumbul și se-cara. Înființarea acestui birou era socotită ca o treaptă spre crearea birourilor de vânzare comună — obiectiv rămas în stadiu de proiect³⁵. Abia conferința de la București din februarie 1931 reușea să întrunească din nou statele participante la Varșovia, cu excepția Cehoslovaciei. Având pe ordinea de zi discutarea regulamentului Comitetului permanent de studii economice, problema tratamentului preferențial și a convențiilor veterinare internaționale, conferința a adoptat nu mai puțin de nouă rezoluții³⁶, între care reținem ca mai importante doar cele referitoare la necesitatea adoptării unei poziții comune la conferința de la Paris din februarie 1931 convocată de Comisia de studii pentru Uniunea Europeană și la conferința grâului de la Roma (martie 1931).

De fapt, solidaritatea țărilor exportatoare a continuat să se manifeste sub forma prezentării unui punct de vedere comun în dezbaterile internaționale preocupate de dificultățile economice care priveau și Europa centrală și de est: adunările Societății Națiunilor, a doua conferință pentru acțiune economică concertată — noiembrie 1930, de la Geneva, conferința grâului de la Londra, 1931, conferința de la Stresa, 5—20 septembrie 1932, conferința economică mondială de la Londra — 1933.

Astfel, la a XI-a adunare a Societății Națiunilor (octombrie 1930), Magdearu-vorbind „ca reprezentant al țărilor agricole europene și ca mandatar al celor opt state participante la conferința agrară de la Varșovia”, a arătat că deoarece „principalul simptom al conjuncturii economice actuale este formidabila prăbușire a prețurilor la materiile prime și mai ales la cereale”, este necesar ca procesul de asanare economică să înceapă cu țărilor agrare și, ca mijloc, propunea „o derogare condițională, limitată, și temporară de la clauza națiunii celei mai favorizate”³⁷.

Deoarece discuțiile privind tarifele preferențiale întârziu luarea de măsuri imediate, diplomația românească încearcă o altă cale și anume, menținându-se punctul de vedere al guvernului afirmat la conferințele internaționale precedente, se propunea, prin N. Titulescu, în ședința Comisiei de studii pentru Uniunea Europeană din 20 ianuarie 1931, vânzarea stocurilor disponibile din recolta anului 1930 și organizarea creditului agricol internațional³⁸. Și această propunere a rămas fără urmări.

Ineficiența mișcării de solidarizare a țărilor exportatoare și a dezbaterilor economice internaționale, în general, a acreditat ideea că dificultățile crizei economice

³⁴ „Adevărul” din 22 octombrie 1930.

³⁵ Albert Mousset, *op. cit.*, p. 279.

³⁶ „Adevărul” din 17 februarie 1931.

³⁷ V. N. Magdearu, *L'Europe agricole devant la Société des Nations în Le Traitement préférentiel...*, București, Cartea Românească, 1932, p. 40.

³⁸ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Editura politică, 1967, p. 358—360.

trebuie depășite prin eforturi depuse pe plan intern. Precizăm că acțiunea României pe plan internațional a fost însoțită de măsuri legislative interne menite să faciliteze exportul cerealelor și coordonarea eforturilor în această direcție cu celelalte țări interesate. Dintre legile promulgate amintim: Legea pentru organizarea Institutului național de export³⁹, Legea pentru organizarea exportului de cereale și de carne proaspătă⁴⁰, Legea pentru înființarea unei organizații centrale în vederea încurajării și sistematizării exportului de cereale⁴¹, Legea pentru valorificarea produselor agricole⁴² și altele.

Cum tratarea preferențială a cerealelor europene s-a lovit de enorme greutăți, rezultate din interferența intereselor marilor puteri în Europa centrală și de est, statele exportatoare europene au fost nevoite să treacă la o politică vamală protecționistă și să încerce a-și dezvolta pe cât posibil industria.

LA ROUMANIE ET LES CONFÉRENCES AGRAIRES DE 1930—1932

RÉSUMÉ

Dans cette note, l'auteur fait un exposé des négociations de la Roumanie pour trouver des débouchés à ses produits agricoles pendant la crise économique mondiale de 1929—1933.

L'égalité de tous les Etats exportateurs (inclusivement des pays d'outre mer) à l'égard du protectionnisme des Etats européens acheteurs de grains, n'a été que formelle. En réalité, l'agriculture de l'Europe de l'Est, qui usait de moyens techniques moins perfectionnés et qui, par conséquent, produisait à un prix de revient plus élevé, a subi, à cause de ce protectionnisme, de plus grandes pertes que ses concurrents. Cette pénible situation a déterminé les Etats agraires de l'Europe de l'Est à se réunir en conférences pour trouver une solution, notamment pour reconquérir les débouchés européens qu'ils avaient perdus.

Au cours des débats de ces conférences qui ont eu lieu à Bucarest Sinaia et Varsovie (juillet — septembre 1930), les Etats qui y participaient ont été d'accord que, pour sortir de la crise, il était nécessaire d'obtenir une dérogation à la clause de la nation la plus favorisée. Cette dérogation devait consister en un traitement préférentiel accordé par les Etats européens acheteurs de produits agricoles aux Etats européens vendeurs de tels produits.

À la conférence de Sinaia, la Roumanie s'efforça de conclure une convention économique régionale avec la Yougoslavie, dont l'objet était de donner à ces deux Etats la possibilité d'avoir une politique unitaire à l'égard du marché européen. Ce projet échoua à cause de certaines difficultés techniques, auxquelles s'ajoutèrent les complications produites par le projet austro-allemand d'union douanière.

La solidarité des pays agraires de l'Europe de l'Est ne s'est manifestée à Varsovie et aux autres conférences que pour réclamer un régime douanier préférentiel. Cependant les efforts de la Roumanie et des autres Etats agraires n'ont pas abouti à la signature de traités contenant la clause préférentielle, à cause du refus des Etats acheteurs de produits agricoles d'accepter un telle clause.

³⁹ „Monitorul oficial”, nr. 91, din 26 aprilie 1930.

⁴⁰ Idem, nr. 141, din 28 iunie 1930.

⁴¹ Idem, nr. 148, din 7 iulie 1930.

⁴² Idem, nr. 82, din 8 aprilie 1931.

POPORUL ROMÂN ÎN SPRIJINUL REFUGIAȚILOR POLONEZI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

de

A. KAREȚCHI și L. EȘANU

În ultima vreme, a apărut în țară și peste hotare o vastă literatură consacrată celui de al doilea război mondial. Monografiile, studiile, articolele, memoriile etc. aduc în circuitul științific noi date privitoare la cauzele deslănțuirii războiului, desfășurarea lui, mișcarea de rezistență europeană împotriva ocupanților hitleriști, victoria forțelor antihitleriste și însemnătatea ei. În prezentul articol ne propunem tratarea unui aspect — menționat, dar cu totul insuficient analizat în istoriografie — privitor la regimul refugiaților polonezi civili pe teritoriul României în anii celui de al doilea război mondial. Studiile și articolele apărute în literatura noastră de specialitate¹, puține ca număr, aduc date inedite și deosebit de interesante privitoare la membrii guvernului și militarii polonezi refugiați în România. Ele nu analizează însă problema populației civile polone aflate pe teritoriul României, fie pentru că autorii nu și-au propus un asemenea obiectiv, fie pentru că elaborarea

¹ Articolul lui Aurel Loghin și Dumitru Tutu, *Sprrijinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, publicat în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice” (în continuare se va cita „Analele...”) nr. 4/1968, p. 39—51, prezintă date noi privitoare la sprijinul acordat de guvernele României refugiaților polonezi. Scris pe baza informațiilor dobândite prin cercetarea unor arhive centrale — și în special Arhiva Ministerului Afacerilor Externe — articolul scoate în evidență ajutorul acordat membrilor guvernului polonez și militarii refugiați, amintind doar în treacăt sprijinul acordat populației civile. În articolul lui A. Petric și Gh. Unc *Tezaurul Băncii Poloniei străbate România*, publicat în „Magazin istoric”, nr. 7—8/1968, p. 161—162, este reliefată grija statului român pentru păstrarea unei părți din tezaurul Poloniei cotropite de trupele hitleriste. Aceeași problemă, dar într-un context mai larg, au prezentat-o autorii mai sus menționați în comunicarea intitulată *Aspecte ale relațiilor româno-poloneze la începutul celui de-al doilea război mondial* (vezi „Studii, Revistă de istorie”, nr. 3/1967, p. 554). Intervenții sintetice asupra sprijinului acordat de poporul și guvernele României au fost făcute în articolul lui Ion Suciu *Refugiații polonezi în România* („Magazin istoric” nr. 9/1969, p. 66—67) și în comunicarea lui A. Loghin *Solidaritatea poporului român cu lupta poporului polonez în lupta împotriva agresiunii hitleriste*, susținută la sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, octombrie 1967.

lor a fost făcută pe baza cercetării unor arhive centrale, și mai puțin a celor locale. Arhivele locale cu fondurile lor, alături de cele centrale necercetate, pun la dispoziția istoricilor un material extrem de bogat, încă neexplorat, care reliefează cu pregnanță sprijinul larg și umanitar de care s-a bucurat populația civilă poloneză pe teritoriul României. Autorii prezentului articol, parte a unei monografii în curs de pregătire, pornind de la literatura existentă și bazându-se pe cercetarea unui bogat material arhivistic, își propun să facă cunoscute date și elemente noi privitoare la regimul refugiaților polonezi pe teritoriul țării noastre. Acest lucru este cu atât mai necesar, cu cât în literatura poloneză de specialitate au apărut noi referiri privitoare la ajutorul acordat de poporul român populației poloneze. Astfel, fostul ambasador al Poloniei la Ankara în lucrarea *Insemnări de la Ankara* face dese referiri la personalitățile politice din România în legătură cu emigrarea în țara noastră a unei părți a armatei poloneze și a populației civile, în septembrie 1939, precum și ospitalitatea cu care au fost primiți². Informații similare conține, de asemenea, vasta lucrare a unui grup de cercetători polonezi *Războiul de eliberare a poporului polonez din anii 1939—1945*³. Atitudinea binevoitoare a guvernului român și profundul umanism al populației din țara noastră au fost relevate de Raymond Kulinski se într-o suită de articole publicate în revista poloneză *Dreptul și viața*⁴.

La 1 septembrie 1939, Germania hitleristă a invadat teritoriul Poloniei, declanșând, în acest fel, cel de al doilea război mondial. Cercurile conducătoare din România, în ciuda tendințelor manifestate de grupurile de extremă dreaptă, au promovat o politică externă îndreptată spre evitarea antrenării țării în conflagrația mondială, spre păstrarea suveranității și integrității teritoriale a României. La 6 septembrie 1939, în urma Consiliului de Coroană, România a declarat neutralitatea și, totodată, acordul pentru trecerea prin teritoriul său a materialelor strategice destinate Poloniei, precum și ajutorul populației poloneze lovite de război. În telegrama pe care Gr. Gafencu, ministrul de externe al României, o trimitea legațiilor române din Londra, Berlin, Roma și ambasadei din Paris se arăta: „Politica noastră se menține pe liniile hotărâte în Consiliul de la Cetroceni din 6 septembrie...; respectarea strictă a neutralității ne îngăduie să dăm Poloniei toate ajutoarele dictate de omenie și de prietenie...; la granița polonă unde se îngrămădesc din ce în ce mai mulți fugari, ne-a fost cu putință să organizăm un serviciu de ordine și de ajutor care lasă să treacă copiii, femeile și răniții, ca și refugiații politici. Crucea Roșie se ocupă cu adăpostirea și întreținerea copiilor, iar refugiaților politici, care vor să rămână în țară li s-a desemnat o zonă în Moldova unde pot locui. Potrivit regulilor neutralității, convoaiele militare sînt firește oprite, iar trupele străine care pînă azi nu au apărut la hotar, dacă vor voi să treacă în țară vor fi dezarmate și internate. Tot potrivit regulilor neutralității am îngăduit tranzitul prin țară spre sau din statele beligerante al diferitelor mărfuri și al persoanelor civile”⁵.

Fidelă politicii externe de sprijinire a poporului polonez, România, deși ea însăși amenințată de pericolul agresiunii hitleriste, a luat măsurile dictate de situația creată. Astfel, la începutul lunii septembrie a început trecerea prin România

² Sokolnicki Michal, *Dziennik Ankariski 1939—1943*, London, Gryf Publications Ltd, 1965.

³ T. Rawski, Z. Stopor, I. Zamoiski, *Războiul de eliberare a poporului polonez din anii 1939—1945. Problemele fundamentale*. Editura Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1968. Recenzia lucrării, sub semnătura lui M. Moldoveanu, a apărut în „Analele...” nr. 6/1964, p. 150—153.

⁴ Raymond Kulinski *Culisele internării guvernului polonez în România*, tradus în revista „Lumea” din 15 decembrie 1966, p. 23—25.

⁵ Arh. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, I, 10 general 1939—1940, vol. 69, p. 9.

a armamentului anglo-francez destinat Poloniei⁶; a acordat azil guvernului și unei mari părți a armatei poloneze; a autorizat tranzitul unei părți din rezerva de aur a Băncii Poloniei, echivalentă cu 70 tone aur brut⁷; la 10 octombrie 1939 a asigurat depozitarea a trei tone aur care au fost păstrate în condiții optime și au fost restituite guvernului polon la 17 septembrie 1947⁸. Reichul german a exercitat puternice presiuni asupra României pentru a o determina să-și schimbe cursul politicii sale față de Polonia. Cînd W. Fabricius, reprezentantul diplomatic al Germaniei la București, a cerut guvernului român să oprească tranzitul unor lăzi încărcate cu bombe incendiare aflate în portul Constanța destinate Poloniei, A. Călinescu a răspuns: „Am examinat chestiunea din punct de vedere juridic și socotesc că este bine să spun, încă de la început, că după dreptul internațional tranzitul de armament nu poate fi refuzat de o țară neutră... De altfel, a împiedica tranzitul nu mai este un act de neutralitate, ci este un act de parțialitate și înseamnă încercuirea unei țări”⁹. La 8 septembrie 1939 legația germană la București a adresat guvernului român o notă prin care arăta că guvernul german „nu împărtășește acest punct de vedere” — adică cel expus de A. Călinescu cu privire la neutralitatea României și încadrarea ei în convenția de la Haga referitoare la drepturile și îndatoririle statelor neutre. „Dacă România ar deschide astăzi, cînd alte comunicații (cu Polonia — n.n.) sînt tăiate, un drum pentru transportul materialului de război către Polonia, teritoriul românesc ar deveni o bază de operațiuni împotriva Germaniei, situație cu care guvernul german n-ar putea nicidecum să se împace” — se arăta în nota amintită¹⁰.

Cercurile simpatizante ale agresiunii fasciste au deschis o campanie de presă ostilă atitudinii României față de Polonia. Astfel, legația română de la Sofia în telegrama trimisă Ministerului Afacerilor Externe la 29 septembrie 1939 arăta că „cercurile răuvoitoare pun în circulație aici (în Bulgaria — n.n.) și probabil și în alte țări versiuni după care refugiații polonezi din România ar fi rău tratați și spoliați de avutul lor”¹¹.

Profund nemulțumiți de faptul că România, cu toate presiunile exercitate asupra ei, continua să le opună rezistență, hitleriștii au organizat la 21 septembrie 1939 asasinarea primului ministru A. Călinescu, folosindu-se în acest scop de un grup terorist al Gărzii de Fier. Participarea directă a hitleriștilor la asasinarea primului ministru român a fost reliefată de cercurile diplomatice și guvernamentale străine. Ministrul Franței de la Atena a exprimat ambasadorului român din această țară îngrijorarea „că la mijloc era o influență străină și poate o lovitură nazistă”¹². Ambasadorul român la Belgrad, în audiența obținută la principele Paul, relata că acesta „a exprimat tot regretul pentru pierderea Președintelui Consiliului, Călinescu, și indignarea sa pentru acest asasinat odios. „Am explicat — spune în continuare ambasadorul — caracterul de răzbunare al actului criminal și faptul că repercusiunea în țară a fost contrară aceleia scontată de atentatori”¹³. În această situație grea, poporul român, profund ostil fascismului și agresiunii și-a manifestat mai puternic sentimentele sale de simpatie și solidaritate față de poporul polonez. „Trupele polone și populația civilă poloneză, refugiate în România din fața invaziei germane, s-au

⁶ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, p. 207. (Telegrama ambasadorului român de la Belgrad adresată M.A.E. la 30 septembrie 1939).

⁷ A. Petric, Gh. Unc, *op. cit.*, p. 161.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 2, dosar 14—16, p. 4.

¹⁰ Arh. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, vol. 68, p. 370.

¹¹ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, p. 323.

¹² *Ibidem*, p. 66.

¹³ *Ibidem*, p. 193.

bucurat de primirea caldă și sprijinul poporului nostru" — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu¹⁴.

Exodul masiv al populației și armatei poloneze a început în a doua jumătate a lunii septembrie dar, ceea ce trebuie remarcat este faptul că, încă în prima jumătate a lunii septembrie 1939, autoritățile administrative, orașele și satele românești și în primul rând cele din Moldova, provincie prin care au intrat refugiații, erau pregătite pentru a-i primi¹⁵. În acest sens într-un referat asupra operei de asistență a populației refugiate se arată: „Statul român, declarându-se neutru față de conflictul germano-polon, a hotărât să primească pe refugiații poloni civili și militari pe teritoriul român. Un număr considerabil de refugiați, bărbați, femei și copii au găsit astfel adăpost pe pământul românesc”¹⁶.

Prefecții de județ raportau că pentru asigurarea hranei refugiaților au fost luate măsuri de organizare a cantinelor în localurile școlilor, căminelor studențești etc.¹⁷. În numeroase locuri de trecere a refugiaților s-au organizat echipe sanitare pentru acordarea asistenței medicale; Ministrul Sănătății a trimis trenuri-băi, care au funcționat în punctele aglomerate. Potrivit ordinului ministerului amintit serviciile sanitare județene și de municipiu erau obligate să acorde pe întreaga durată a refugiului asistența medicală necesară cetățenilor stabiliți în diferite localități¹⁸. Pentru autovehiculele civile și militare poloneze au fost pregătite puncte de alimentare cu benzină în Botoșani, Fălticeni, Hirău, Roman, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț, Tîrgu Frumos etc.¹⁹. Totodată, autoritățile au pregătit șoferi români care au condus mașinile poloneze pe teritoriul României pînă la localitățile de destinație. Acest lucru era necesar deoarece mulți șoferi polonezi, fie din pricina oboselii, fie a rănilor căpătate, erau puși în imposibilitate de a mai conduce autovehiculele²⁰. Transportul masei mari de refugiați polonezi a fost asigurat de Căile Ferate Române, care au pus la dispoziție trenuri speciale sau vagoane atașate la trenurile de persoane și accelerate²¹.

Refugiații polonezi intrați pe teritoriul României au găsit în rîndul populației o vie manifestare a sentimentelor de solidaritate și caldă prietenie. Nicolae Iorga scria în aceste zile: „Lungile noastre legături cu poporul însuși ne impun, ca popor, cea mai deplină admirație și cea mai duioasă compătimire, iar pentru cei aduși să caute ospitalitatea noastră, cea mai frățească atitudine”²². În ziarul „Universul” a apărut articolul sugestiv intitulat „Legile ospitalității” în care se spunea, printre altele: „Tradiția de ospitalitate a poporului român face ca hotărîrea guvernului (de a acorda sprijin populației poloneze — n. n.) să capete aprobarea unanimității poporului român²³. În satele și orașele din Moldova refugiații erau așteptați, creindu-li-se condiții bune de trai. Un refugiat polon relata, în coloanele unui ziar francez, despre primirea ce li s-a făcut la graniță: „De îndată ce am trecut frontiera spre România peisajul ne pare mai dulce. De pe cîmp, din păduri, din

¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și democratice din România*, Editura politică, 1966, p. 46.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond Rezidența Regală a Ținutului Prut, dosar 25/1939, p. 188—191, dosar 2599/1939, p. 167.

¹⁶ Arh. St. București, fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 2.

¹⁷ Arh. St. Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 27.

¹⁸ Idem, fond Inspectoratul General Sanitar al Ținutului Prut, dosar 6/1939 p. 180.

¹⁹ Idem, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 25/1939, p. 181.

²⁰ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18/337/1939, p. 43.

²¹ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 63/1939, p. 322—352.

²² N. Iorga, *Înainte de teribila fatalitate în „Neamul românesc” din 20 septembrie 1939.*

²³ „Universul”, din 24 septembrie 1939.

case, femeile surizătoare ne întind cești de lapte, copiii vin spre noi cu mâinile pline de fructe. Au fost cu toții oameni minunați față de noi”²⁴.

Alte date confirmă primirea caldă de care s-au bucurat refugiații polonezi pe teritoriul României. Ziarul „Haboker” * (Dimineața) a publicat o suită de articole consacrate modului ospitalier în care a fost primită în România populația poloneză. Autoarea articolelor — ea însăși participantă la exod — după ce descria atrocitățile la care s-au datat ocupanții germani, scria: „La trecerea frontierei nu ne venea să credem văzînd pe țărani români, ale căror fețe exprimau compătimire și pe soldații români care parcă ar fi vrut să ne aperse”; în continuare, ea descrie primirea de care s-au bucurat: „Din toate statele s-au strîns țărani și în timp de o oră, cu o iuteală de necrezut, s-a organizat ajutorarea refugiaților. Tot orașul (Rădăuți — n.n.) a fost mobilizat pentru primirea noastră. Coșuri pline cu piine, brînză și alte alimente au fost prima binecuvîntare cu care ne-au primit roditorul pămînt al României... Totul ne-a fost dat din tot sufletul”. În încheiere, autoarea menționa: „Cunoscuta ospitalitate românească și sufletul său deschis, care este gata să-și ajute aproapele la nenorocire, aceste calități au fost descoperite în acest timp în toate părțile României, la țărani, militari, civili. Actualul război a descoperit în unii oameni firea prădălnică, iar în alții una îngerească”²⁵. „Populația orașului Suceava — menționa ziarul „Universul” — a oferit refugiaților istoviți de drum și foame piine, ceai și fructe”²⁶. În orașul Botoșani, în numai cîteva ore, cetățenii au pus la dispoziție 300 de camere, existînd posibilitatea suplimentării spațiului necesar pentru refugiați, prin amenajarea clădirilor noi ale școlilor normale; în acest fel, într-un oraș de circa 30 de mii de locuitori, populația era gata să primească și să ajute un număr de aproximativ 3.000 de refugiați civili. La 25 septembrie 1939 în acest oraș au fost cartiruiți peste 2.000 de refugiați polonezi²⁷. În toate județele au fost primiți de populația locală un număr mare de refugiați civili. O informație din luna noiembrie 1939 publicată de ziarul „Manchester Guardian” pe baza unei telegrame a agenției Reuter stabilea că în România, trecînd prin Moldova, au intrat din primele zile ale refugului 46.000 de civili, 22.000 de soldați și 1.500 ofițeri²⁸. Populația Moldovei a făcut eforturi deosebite pentru a primi și asigura condiții corespunzătoare pentru aceste cîteva zeci de mii de refugiați.

Masele din Moldova au răspuns cu căldură vibrantului apel ce le-a fost adresat de către autoritățile administrative și în care, printre altele, se arăta: „Datori sîntem, ne obligă un elementar sentiment de umanitate, să-i primim cu bunăvoință, să-i ajutăm în aceste clipe de deznădejde și lipsă” pentru ca „toată populația poloneză refugiată la noi să găsească îndestulare și să fie pe deplin mulțumită”²⁹.

Cercetările noastre ne-au dus la concluzia că în primele zile ale odiseii poporului polonez, populația română i-a revenit nobila misiune de a primi refugiații și a-i trata cu dragoste și înțelegere. Într-un ordin trimis primăriilor în luna septembrie se specifica: „Organele administrative din localitățile unde au sosit refugiații polonezi, vor lua măsuri pentru a le asigura hrana în momentul sosirii și în primele zile. În acest scop se va face apel la public ca să-i primească și să-i hrănească, sau să contribuie cu bani și alimente”³⁰ (subl. ns.).

Apelul lansat de rezidentul regal al Ținutului Prut conținea și o chemare adresată populației: „Mă adresez cetățenilor Moldovei, a căror ospitalitate și bunățate au devenit proverbiale, cerîndu-le asistența cea mai caldă pentru refugiații poloni,

²⁴ „Lumea nouă” din 15 octombrie 1939.

* Acest ziar apărea în Palestina, în limba ebraică.

²⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 2229/1940 (nepaginat). Nota Legației române de la Cairo, din 20 ianuarie 1940.

²⁶ „Universul” din 21 septembrie 1939.

²⁷ Arh. St. Iași, fond Rezidența Iași, dosar 2599/1939, p. 165.

²⁸ Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 736 (nepaginat), telegrama agenției Reuter din 11 noiembrie 1939.

²⁹ Arh. St. Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 9.

³⁰ Idem, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 5—6.

pentru a li se acorda adăpost cu toată bunăvoința și o contribuție în alimente și bani”³¹. Primăria municipiului Iași a lansat în zilele grele ale lunii septembrie un apel similar cetățenilor municipiului „pentru ajutorarea polonezilor refugiați”³².

În toate localitățile au luat ființă „comitete de asistență a refugiaților” și „comitete pentru ajutorarea refugiaților polonezi” compuse din reprezentanții autorităților locale, ai Crucii Roșii Române, ai altor societăți de binefacere precum și reprezentanți ai populației³³. Aceste comitete, cu sprijinul larg al maselor, au organizat primirea refugiaților, au pregătit hrana pentru câteva zile, au împărțit haine etc.³⁴.

O activitate deosebită a desfășurat asociația „Amicii Poloniei”, care își avea filiale în principalele orașe ale țării³⁵. La Suceava, asociația „Fraternitatea”, s-a înscris activ în opera de ajutorare a populației refugiate³⁶. În orașul Iași, societatea „Amicii Poloniei”, creată în anul 1926, din care făceau parte profesori universitari, profesori secundari, ziariști etc. și-a convocat adunarea sa extraordinară în incinta Universității ieșene la 19 septembrie 1939 pentru a participa alături de ceilalți factori la ajutorarea refugiaților³⁷.

Spitalele și-au deschis larg porțile pentru a primi refugiații bolnavi. Materialele de arhivă atestă că în această perioadă un mare număr de răniți polonezi au primit îngrijirile necesare în spitalele românești³⁸. La chemarea adresată de către comitetele de asistență ale refugiaților, numeroși cetățeni au subscris însemnate sume de bani³⁹. Numai în județul Suceava au fost completate peste 200 de liste de subscripție⁴⁰.

Toate acestea scot în evidență faptul incontestabil că primirea refugiaților polonezi a fost o acțiune minuțios pregătită, a cărei reușită a depins în primul rând de larga adeziune și participare a poporului român.

Marea masă de refugiați care intrase pe teritoriul țării noastre, stabilirea lor în diferite orașe și sate, precum și perspectivele unei șederi îndelungate au impus elaborarea unui regim juridic pentru refugiați și îmbunătățirea măsurilor organizatorice cu scopul de a asigura condiții corespunzătoare de trai cetățenilor polonezi veniți pe teritoriul României. În acest context se remarcă o lărgire a coordonatelor preocupărilor statului român, care intervine direct în acțiunea de ajutorare a populației poloneze refugiate.

Refugiații polonezi au fost împărțiți în trei categorii: a) membrii guvernului polon, de care se ocupa direct guvernul român; b) refugiații militari polonezi, de care se ocupa Ministerul Armatei și unitățile militare teritoriale române⁴¹; c) refugiații civili, care soseau în grupuri tot mai numeroase⁴².

Pe teritoriul statului român refugiații civili au fost primiți ca „cetățeni liberi” care puteau „părăsi țara pentru orice destinație, ei neaflindu-se sub controlul autorităților... decât în ceea ce privește respectarea normelor de ordin polițienesc”⁴³. A fost dat publicității comunicatul oficial „Refugiații civili poloni pot părăsi Româ-

³¹ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 9.

³² *Ibidem*, p. 5.

³³ *Ibidem*, p. 21; fond Rezidența regală a Ținutului Prut, dosar 2590, p. 175.

³⁴ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18—337/1939, p. 424.

³⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 513—935, p. 1.

³⁶ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 16/1940 (nepaginată).

³⁷ Arh. Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Senatul Universității, condică pe anii 1925/1926, Ședința din 9 octombrie 1926; vezi și „Opinia” din 20 septembrie 1939.

³⁸ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 10/1939, p. 145—146.

³⁹ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 186, 188, 344.

⁴⁰ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 27.

⁴¹ *Idem*, dosar 63/1939, p. 344, 474.

⁴² *Idem*, dosar 231/1939, p. 409—410.

⁴³ *Idem*, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 188.

nia". În acest scop s-au înființat, începând din ziua de 20 septembrie, birouri de eliberare a biletelor de tranzit pentru persoane și automobile la Pașcani, Roman, Bacău, Focșani, Fălțiceni, Iași și Vaslui, și în localurile prefecturilor din județe⁴⁴. Mulți dintre refugiații care și-au exprimat dorința, au folosit înlesnirile date de Ministerul de Externe al României și au plecat în alte țări, unde războiul nu izbucnise⁴⁵. O mare parte însă dintre ei au rămas în România și s-au bucurat pînă la sfîrșitul războiului de sprijinul și ospitalitatea poporului român. Statul român le-a dat posibilitatea să se stabilească în orașele și satele din cuprinsul Munteniei și Olteniei⁴⁶. În vederea deplasării lor din Moldova și Dobrogea prefecturile de județ au eliberat foi de călătorie, le-au asigurat hrana pînă la localitatea dorită, avînd totodată, obligația de a lua măsuri pentru ca toți refugiații evacuați să ajungă în cele mai bune condițiuni la destinație⁴⁷. Refugiații erau conduși de reprezentanți polonezi, desemnați de autoritățile române⁴⁸. În circulara M.A.I. adresată prefecturilor de județ se arăta: „Toți refugiații poloni vor trebui tratați deopotrivă cu omenie; orice abuz de autoritate și orice neregulă va fi aspru sancționată”⁴⁹. Pe meleagurile Munteniei și Olteniei, refugiații polonezi au fost primiți cu aceeași dragoste și înțelegere; unii dintre ei s-au încadrat în diferite întreprinderi și instituții unde au lucrat pînă la terminarea războiului⁵⁰.

Copiilor polonezi li s-au creat condiții să învețe în limba maternă în școlile polone înființate la Ploiești, București, Tirgoviște, Turnu Severin și în alte orașe din țară⁵¹. Studenții polonezi în număr de 117 au căpătat alocație de 100 lei pe zi, audierea gratuită a cursurilor, cercetarea gratuită a bibliotecilor precum și alte înlesniri materiale pentru a-și putea continua studiile⁵².

Pentru permanentizarea ajutorului pe care-l primeau cetățenii polonezi, de la 15 octombrie 1939, a fost instituită o alocație de stat în valoare de 100 lei pe zi pentru fiecare refugiat civil adult și 50 lei pentru fiecare copil⁵³. Organele administrative românești erau obligate să plătească la timp alocația fixată⁵⁴. Astfel, într-o circulară a Ministerului Afacerilor Interne din octombrie 1939, adresată prefecturilor din județ, se arăta: „Binevoiași a lua cele mai nimerite și mai grabnice măsuri, pentru ca plata drepturilor convenite refugiaților poloni să se facă în timpul cel mai scurt posibil”⁵⁵. Membrii guvernului polonez și militarii refugiați se bucurau de un alt regim stabilit prin instrucțiunile guvernului român⁵⁶.

În condițiile în care ajutorarea populației poloneze, reglementată prin instrucțiuni precise, a căpătat un caracter tot mai organizat era necesară antrenarea reprezentanților refugiaților la administrarea sumelor de bani pe care le punea la dispoziție statul român. În cursul lunii octombrie în comitetele de ajutorare a refugia-

⁴⁴ „Universul” din 22 septembrie 1939.

⁴⁵ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 10/1939, p. 159—161.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 90, 145—146.

⁴⁸ Arh. St. București, fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 3.

⁴⁹ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 71/1941, p. 82.

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 163/1939, p. 154, 353; dosar 231/1939, p. 939; Fond Rezidența Regală a Ținutului Prut, dosar 2310/1939, p. 64—65.

⁵¹ Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18—337/1939, p. 141; Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 798, p. 5.

⁵² Arh. St. Fălțiceni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 65; dosar 61/1940, p. 52—54, 113.

⁵³ Arh. St. Bacău, fond Prefectura județului Bacău, dosar 109/1940, p. 2.

⁵⁴ Arh. St. Iași, fond Rezidența... , dosar 64/1940, p. 169, 173, 183.

⁵⁵ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 160.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 319—322.

tilor au fost incluși și reprezentanți ai populației poloneze, care participau la acțiunile inițiate de aceste comitete⁵⁷.

Încă din luna septembrie, primăriile și prefecturile au acoperit sumele bănești necesare ajutorării populației poloneze din bugetele proprii; începînd din luna octombrie 1939, Ministerul de Interne a deschis finanțarea organelor administrative locale, care au folosit sumele alocate pentru subvenționarea comitetelor de ajutorare a refugiaților⁵⁸. Organele administrative au primit ordine categorice ca sumele acordate să fie folosite numai pentru ajutorarea populației poloneze și nu în alte scopuri⁵⁹.

În vederea coordonării pe țară a acțiunilor de sprijinire a populației poloneze, în cadrul Ministerului de Interne a fost creat un serviciu special al refugiaților polonezi transformat la 26 septembrie 1939 în „Comisariat general pentru evidența și asistența refugiaților poloni”⁶⁰.

Statul român a venit în sprijinul populației poloneze prin înființarea în numeroase localități a punctelor de schimb a zloților polonezi și valutei străine în lei⁶¹. De asemenea, pentru a nu da posibilitate speculanților să folosească greutatea materiale ale refugiaților, statul a interzis inițial orice vânzare-cumpărare a autovehiculelor poloneze precum și a altor obiecte de valoare. Pentru a veni în întîmpinarea cererilor refugiaților, pe lângă prefecturi s-au înființat totuși, mai tirziu, comisii mixte de validare a vânzărilor de automobile, bijuterii și alte obiecte prețioase⁶². În tendința de a pune capăt actelor speculative care se manifestau uneori, de la 15 octombrie 1939 au fost sistate toate operațiunile de vânzare pentru obiectele de valoare de proveniență poloneză, rămînînd în funcțiune numai Comisiunea din București, care funcționa pe lângă Prefectura municipiului⁶³.

Organele administrative au emis ordine care prevedeau interzicerea scumpirii alimentelor și a diferitelor obiecte de larg consum⁶⁴; a fost stabilit prin lege, de asemenea, un cuantum al chiriei⁶⁵.

Ajutorul primit pe teritoriul României de poporul polonez într-unul din cele mai grele momente ale istoriei sale, a trezit sentimente de recunoștință față de poporul și statul român. Astfel, la adunările prilejuite de sărbătorile naționale ale poporului polonez, care se desfășurau în România, se abordau drapele românești și poloneze, se cîntau cîncele ale celor două popoare; refugiații polonezi scoteau în evidență prietenia cu care au fost primiți, ovaționau îndelung pentru poporul român⁶⁶. Oficialitățile poloneze au exprimat, de asemenea, pe diverse căi mulțumiri pentru felul în care au fost primiți în România refugiații polonezi. În luna septembrie 1939, ambasadorul Poloniei la București a mulțumit călduros guvernului român „pentru atitudinea sa față de Polonia, cu ocazia declanșării războiului de către Germania”. „Această atitudine a României — scria în continuare ambasadorul — nu va rămîne fără influență asupra dezvoltării viitoare a relațiilor dintre cele două țări”⁶⁷.

⁵⁷ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 204; fond Rezidența..., dosar 2599/1939, p. 175.

⁵⁸ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 23—25.

⁵⁹ Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 160.

⁶⁰ Arh. St. București, fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 2.

⁶¹ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 67—69, 161.

⁶² Arh. St. Ploiești, dosar citat, p. 24.

⁶³ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 63/1939, p. 356; Arh. St. Suceava, dosar 10/1939, p. 7—8 și 146.

⁶⁴ Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 23/1939, p. 100 și 105.

⁶⁵ Arh. St. Suceava, dosar 10/1939, p. 145.

⁶⁶ Arh. St. Fălticeni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 93.

⁶⁷ Arh. St. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, p. 294.

Încă în toamna anului 1939 autoritățile române primeau numeroase mulțumiri de la refugiați. Spre exemplificare cităm scrisoarea refugiaților polonezi din 6 noiembrie 1939, adresată prefecturii județului Baia în care, printre altele, se spunea: „Exprimăm cele mai bune mulțumiri pentru autoritățile și societatea românească... care ne-au dovedit o mare bunătate și o sinceră prietenie”⁶⁸.

Ziaristul polonez F. Piskorski, care a vizitat România în ianuarie 1940 și apoi, în paginile unor ziare din S.U.A. s-a ocupat îndeaproape de refugiații polonezi, și-a exprimat admirația pentru felul în care aceștia erau tratați. Lui îi aparține articolul „Sur la terre hospitalière de Roumanie”⁶⁹.

În raportul pe care l-a întocmit în anul 1940 „Comisariatul general pentru evidența și asistența refugiaților poloni” se sublinia recunoștința refugiaților polonezi față de țara noastră. „Refugiații își dau seama de solitudinea cu care guvernul român ocrotește cauza lor ca și de eforturile pentru împlinirea nevoilor refugiaților și avem satisfacția să putem sublinia mulțumirile pe care le culegem de peste tot”⁷⁰.

Prezența refugiaților polonezi pe teritoriul României și ajutorul primit din partea poporului român a cuprins și alte variate aspecte, care nu pot fi abordate în spațiul restrâns al acestui articol.

Ajutorul acordat refugiaților polonezi pe teritoriul țării noastre constituie o dovadă concludentă a tradițiilor comune de luptă ale celor două popoare și reprezentă, totodată, una din cele mai semnificative pagini ale solidarității poporului român cu popoarele cotoprite de invazia hitleristă. Prezentul articol constituie o modestă contribuție la cunoașterea unui moment din bogatele tradiții ale prieteniei româno-polone care au vechi legături în lupta pe care au desfășurat-o pentru eliberarea lor națională și socială.

LE PEUPLE ROUMAIN ET LES RÉFUGIÉS POLONAIS PENDANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Cet article est fondé sur les informations que les auteurs ont recueillies dans les dossiers conservés aux Archives nationales et locales de Roumanie, dossiers relatifs aux relations qui s'établirent entre le peuple roumain et les Polonais réfugiés chez nous au début de la deuxième guerre mondiale.

Leur patrie ayant été envahie par les armées de Hitler, de nombreux Polonais franchirent la frontière qui séparait la Pologne de la Roumanie. Ils furent accueillis chez nous non seulement amicalement, mais même fraternellement. Les autorités roumaines prirent aussitôt les mesures nécessaires pour venir en aide à ces infortunés réfugiés, accablés par le malheur. Elles obtinrent un large concours de la population civile roumaine. En ces tristes jours de septembre 1939, les habitants des villes et villages de Moldavie assurèrent l'hébergement et le ravitaillement de dizaines de milliers de Polonais.

Selon les statistiques officielles établies à l'époque, trouvèrent asile en Roumanie 46.000 civils polonais, 28.000 soldats et 1.500 officiers. Leur installation dans

⁶⁸ Arh. St. Fălțiceni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 28—29.

⁶⁹ Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 763/940, p. 4—6.

⁷⁰ Idem, fond M.A.I., dosar 798, p. 8.

diverses régions de notre pays, leur séjour que les circonstances issues de la guerre étaient de nature à prolonger, imposèrent au gouvernement roumain l'obligation de réglementer, par une série d'actes administratifs, les conditions de résidence et de déplacement de ces réfugiés. Pour faciliter l'application de ces mesures, ainsi que pour assurer dans les meilleurs conditions possibles l'hébergement et le ravitaillement, des associations et des comités furent constitués auxquels participèrent les représentants des Polonais réfugiés.

L'accueil fraternel du peuple roumain, la sympathie qu'à maintes reprises il manifesta alors aux Polonais, fut une preuve éclatante de la vieille amitié qui unissait les deux nations.

SURSE DOCUMENTARE PENTRU STUDIAREA CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

J. BENDITER

Bogăția documentară care există cu privire la strategia folosită de Germania hitleristă în cel de-al doilea război mondial subliniază, între altele, grija înaltului Comandament al Wehrmachtului și al Cartierului general al lui Hitler de a păstra toate documentele cu ajutorul cărora să se poată scrie la sfârșitul războiului o „istorie a marilor victorii”. Înființarea în 1940 a unui institut special de „Istorie a Wehrmachtului”, al cărui director a căpătat în 1942 titlul „de împuternicit special al Führer-ului pentru scrierea unei istorii a războiului”, a determinat și apariția unei istoriografii oficiale.

Pentru prima oară, o parte din aceste documente a fost cunoscută cu ocazia procesului marilor criminali de război de la Nürnberg și apoi inclusă în ediția oficială în 42 de volume¹. Pe baza acestui material au fost publicate, după război, o serie de volume de documente legate de scopurile și planurile agresive ale Germaniei hitleriste².

O bună parte din arhivele secrete militare au căzut în minile învingătorilor Germaniei. Între documentele care au fost luate de armatele americane³ se aflau și directivele de război ale înaltului Comandament al Wehrmacht-ului (O. K. W.), de

¹ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, 42, vol. Nürnberg, 1947—1949.

² *Nazy Conspiracy and Agression*, vol. 1—8, Washington 1946—1948; P. de Mendelsohn, *Design for Agression. The Inside Story of Hitler's War Plans*, New-York, 1946; *Geheim! Dokumentarische Tatsachen aus dem Nürnberg Prozess*, Düsseldorf, 1947; *Geheime Kommandosache. Aus den Dokumenten des Nürnberg Prozesses gegen die Hauptkriegsverbrecher*, Berlin, 1948.

³ *Guide to captured German documents*, prepared by G. L. Weinberg and the W. A. P. Staff, under the direction of Fritz T. Epstein Alabama, Human Resources Institute, 1952; G. Bounin, *Les Archives Allemandes d'Alexandria* în la „Revue Historique”, 84e année, juillet-septembre, Tome CCXXIV; 1960, p. 105—111; Wilhelm Rohr, *Schicksal und Värblab des Schriftgutes der obersten Reichsbehörden*, în „Der Arhivar”, Iuli, 1955, p. 162—173.

⁴ *Führer Directives and other top-level directives of the German Army, 1939—1945*, vol. I—II, 1948.

care ne vom ocupa în mod special. Ele constituie documente fundamentale pentru studierea strategiei militare a Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial.

Printre numeroasele și variatele ordine date de Wehrmachtsführungsstab a existat o categorie specială care a căpătat numele de Führer Weisungen sau directivele Führer-ului. Cele 51 de directive au fost folosite în cadrul procesului de la Nürnberg. În volumele de documente ale procesului ele nu au fost publicate în mod sistematic. În cele două volume de documente publicate de Departamentul Marinei Americane⁴, care cuprind diferite ordine ale lui Hitler, directivele au fost prezentate pentru prima oară în mod mai sistematic.

În 1962, Directivele au apărut în Republica Federală a Germaniei într-o publicație aparte⁵, sub îngrijirea lui Walter Hubatsch, unul din istoriografii O.K.W.-ului. Doi ani mai târziu a apărut o ediție engleză a directivelor, cu o introducere și scurte comentarii la fiecare directivă scrise de Trevor Roper⁶, Francois Ponthier⁷, a tradus în 1965 directivele în limba franceză, folosind textul german din ediția germană și introducerea și comentariile din cea engleză.

Prima directivă este datată 31 august 1939, în legătură cu aplicarea „Planului alb” (Fall Weiss) de atacare a Poloniei. Cea de-a 51-a directivă, din 3 noiembrie 1943, încheie seria acestor documente numerotate după care urmează ordine speciale date de Hitler și telegrame destinate diferitelor teatre de operațiuni. Ultimul ordin a fost dat la 15 aprilie 1945.

Din documentele procesului de la Nürnberg reiese că prima directivă a O.K.W.-ului a fost publicată în toamna anului 1933⁸. „Directiva pentru forțele armate în eventualitatea unor sancțiuni” este iscălită de generalul Blomberg, după care a urmat „Directiva pentru unificarea pregătirilor într-un eventual război”, din 26 iunie 1936 și cea din 24 iunie 1937, „Directiva pentru unificarea și pregătirea forțelor armate pentru război”. Cu o zi înaintea anexării Austriei la Germania a apărut directiva nr. 1 pentru ocuparea Austriei și directiva nr. 2 pentru ocuparea ei în mod pașnic. Șapte zile mai târziu, a apărut o nouă directivă nr. 1, elaborată în vederea ocupării Memelului, în cazul când Polonia ar fi invadat Lituania. „Operația verde” (Fall Grün) de ocupare a Cehoslovaciei de către armatele germane a fost expusă într-o directivă din 30 mai 1938. Directiva nr. 4, din 18 octombrie 1938, a avut drept scop lichidarea „Operației verzi”. Trevor Roper, în introducerea la ediția engleză, crede că spre sfârșitul anului 1938 ar mai fi apărut trei serii de directive. El se referă, probabil, la cele conținute în scrisoarea trimisă de Keitel lui Hitler⁹ la 20 mai 1938, prin care primul atrăgea atenția asupra necesității de a se elabora noi directive în vederea modificării planului verde, „ținând cont de situația creată prin încorporarea Austriei la Reich și a celor mai recente planuri ale Statului Major ceh”. „La 30 mai a fost elaborată o nouă directivă, prin care se statornicea că a fost luată hotărârea irevocabilă de a distruge Cehoslovacia „printr-o acțiune militară într-un viitor apropiat”. Se hotără ca pregătirile să înceapă imediat. Evenimentele care au urmat pînă în iulie 1938 au convins pe Hitler că Anglia și Franța nu vor intra în război pentru Cehoslovacia. Acest motiv a determinat ca, la 7 iulie, să fie date „Directivele strategice generale” prin care se fixau următoarele sarcini pentru armatele germane: preparative complete pentru realizarea „planului verde”, menținerea „operației roșii”, adică concentrarea strategică cu efortul principal spre est și pregătiri speciale destinate a face față diverselor eventualități care ar putea surveni în cursul executării planului verde. Această directivă trebuia să înlocuiască o parte din conținutul altelei, dată la 24 iunie 1937, în legătură cu Cehoslovacia și pe care o găsim sub nr. 55—37¹⁰.

⁵ *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Bernard und Groefe Verlag, Frankfurt am Main, 1962.

⁶ *Hitler's War Directives*, Sidwuck and Jackson Ltd. London, 1962.

⁷ *Hitler Directives de guerre*, Arthand, Paris, 1965.

⁸ *Proces des grandes criminals de guerre devant le Tribunal militaire international 1945—1946*, Nürnberg, vol. 34, p. 488.

⁹ *Archives secretes de la Wilhelmstrasse*, vol. II, pièce 92, p. 173.

¹⁰ *Ibidem*, vol. II, pièce 119, p. 213—219.

În ceea ce privește numărul directivelor după publicația de documente sovietică recent apărută¹¹ el ar fi fost de 52. Trevor-Roper, care, cum singur mărturisește, și-a permis unele libertăți față de ediția germană, consideră că au fost numai 51 de directive, iar pe cea cu privire la ocuparea Norvegiei și Danemarcei din 1 martie 1940 a numerotat-o cu 10 a. Scmnalâm, de asemenea, că textul directivei nr. 12 lipsește. Se crede că ea nu a fost transmisă comandamentului armatei. În jurnalul generalului Jodl se amintește că această directivă a fost modificată în urma unui ordin dat de autorul jurnalului. În afară de directiva nr. 24, despre colaborarea cu Japonia, iscălită de generalul Keitel, toate celelalte directive sînt iscălite de Hitler.

Deși se consideră că prima directivă din seria celor elaborate în 1939 ar fi cea din 31 august, respectarea adevărului istoric ne impune însă să amintim, sprijinindu-ne pe documentele de la Nürnberg, că în preajma atacării Poloniei au mai fost date două directive. Cunoașterea lor ne ajută să înțelegem și pe această cale cît de intense au fost pregătirile pentru această agresiune. La 3 aprilie 1939 a apărut o legătură cu „Varianta Weiss”. Hitler ordona să se facă toate pregătirile pentru ca atacul asupra Poloniei să aibă loc „începînd de la 1 septembrie 1939”, iar Înaltul Comandament să facă imediat o repartitie exactă a acțiunilor pe care urmau să le execute forțele armate. La 11 aprilie, Hitler iscălește o nouă directivă, în care, între altele, se preciza: „neapărat trebuie sc eliminate orice fel de fricțiuni cu Polonia. Dacă Polonia va avea o poziție amenințătoare față de Germania, imediat ne vom despărți de ea, trecînd peste acordul ce există între noi. În acest caz, scopul nostru va fi nimicirea forței militare poloneze. Orașul liber Danzig va fi anexat Germaniei imediat după începerea operațiilor. Scopul nostru este localizarea războiului la granițele Poloniei, ceea ce este posibil datorită crizei interne din Franța, fapt care va impune Angliei să fie reținută”¹². Poate nu e lipsit de interes să amintim că, cîteva zile după elaborarea acestei directive, Hitler declara în Reichstag că intenția Germaniei de a ataca Polonia „este o invenție a presei internaționale”.

Cine citește cu atenție directivele își dă seama că ele reprezintă evoluția agresiunii săvîrșite de imperialismul german în cel de-al doilea război mondial. Ele constituie punctul de plecare pentru clarificarea și realizarea celor mai importante campanii și operațiuni militare ale tuturor forțelor armate germane. Apare limpede că particularitățile acestor directive, ca și ale planului strategic general, au fost determinate de obiectivele politice și economice ale Germaniei hitleriste, în primul rînd de cele pe care Hitler le-a precizat la 23 noiembrie 1939 în fața conducătorilor militari, că „este absolut necesar să rezolvăm problemele economice. Aceasta nu se va putea face fără ciocniri cu alte state și stăpînirea unor bunuri străine”¹³. „Azi — preciza el cu altă ocazie — trăim epoca imperiilor economice”¹⁴. Realizarea dominației economice și politice a Germaniei în Europa a început — așa cum arăta de altfel și Hitler în ședința cu conducătorii militari din 23 noiembrie 1939 — prin luarea unor măsuri concrete: eliberarea Germaniei de obligațiile internaționale, părăsirea Ligii Națiunilor și a conferinței dezarmării, introducerea serviciului militar obligatoriu, remilitarizarea zonei renane, ocuparea Austriei. Pasul următor a fost — cum arăta Hitler — Boemia, Moravia, instaurarea protectoratului; prin „aceasta a fost creată baza atacării Poloniei”. Cum s-au desfășurat lucrurile în continuare pentru realizarea dominației Germaniei, se poate urmări desigur în linii mari în directive.

Agresiunea contra Poloniei a constituit începutul. La 3 octombrie 1939, generalul Raeder terminase memorandumul despre atacarea bazelor din Norvegia, iar trei zile

¹¹ Сoвepшено Секртно! Точко для командования документы и материалы, Изд. „Наука”, Москва, 1967, стр. 10.

¹² Нооренберский процесс, Сборник Материалов, том II, Государственное издательство, Москва, 1955, стр. 971.

¹³ Сoвepшено секретно, стр. 75.

¹⁴ R. Bartel, *Die Kriegsziele des deutschen Imperialismus*, Deutscher Verlag Berlin, 1956, p. 30—32.

mai târziu, Dönitz prezenta și el un memorandum cu același subiect. În octombrie și noiembrie, Raeder continua să lucreze la planul ocupării Norvegiei împreună cu „Organizația Rosenberg”, secția de politică externă a partidului nazist. La 27 ianuarie 1940, Keitel a prezentat planul de atacare a Norvegiei și abia la 1 martie 1940 a apărut directiva în vederea aplicării operației „Weserübung”. Planul atacării Belgiei și Olandei a intrat în preocupările cercurilor conducătoare militare încă din 1938, când a fost planificată atacarea Cehoslovaciei și a fost prevăzută eventualitatea unui război cu Anglia și Franța. În timp ce la 6 octombrie 1939 Hitler asigură guvernele Belgiei, Olandei și Luxemburgului că va respecta neutralitatea lor, la 7 octombrie generalul Brauchitsch ordona grupei armatelor „B” să se pregătească pentru atacarea acestor țări. Este cunoscut că la 10 mai 1940 trupele germane au ocupat cele trei țări. Ar trebui să folosim un spațiu prea mare pentru a sublinia intensele preparative care au precedat apariția fiecărei directive, care nu au fost niște „revelații succesive ale unui viitor pe care numai Hitler îl determină”¹⁵. Ele au fost pregătite cu foarte multă migală de o multime de organe militare și politice și abia apoi iscălite de Hitler.

Rînd pe rînd, directivele indică măsurile în vederea înfrîngerii Angliei și Franței, pentru îndepărtarea pericolului de război în același timp pe mai multe fronturi, pentru distrugerea pozițiilor strategice ale Angliei în Mediterană și ale Statelor Unite în Oceanul Pacific, Orientul Apropiat, pentru împiedicarea formării unei alianțe antihitleriste, activizarea Italiei și Japoniei, pentru pregătirile necesare purtării unui „război fulger” contra Uniunii Sovietice. Distrugerea și nu înfrîngerea statului sovietic a fost „unul din marile obiective ale lui Hitler din momentul în care a conceput programul său în 1920”¹⁶. Atacarea U.R.S.S. constituia, după părerea cercurilor conducătoare fasciste, una din condițiile cele mai importante pentru asigurarea dominației germane, mai întîi în Europa și apoi pe plan mondial. Cu ajutorul boagățiilor acestei țări, Germania — credea Hitler — va putea să ducă mai departe războiul împotriva continentelor.

Alături de directivele pentru purtarea războiului în răsărit au fost date directive speciale pentru exploatarea economică a U.R.S.S., pentru nimicirea populației, a luptei împotriva partizanilor. Departe de a avea numai un caracter militar, directivele pot fi considerate ca documente de prim ordin, ele reflectînd gîndirea politică și strategică a cercurilor conducătoare germane. Lectura lor convinge adînc că ele fac parte integrantă din planul general strategic și că constituie o parte din istoria strategiei germane.

*

Autorul directivelor, după părerea lui Trevor Roper, și nu numai a lui, a fost Hitler. Cel de-al doilea război mondial — scrie tot el — a fost o afacere personală a lui Hitler: „el l-a dorit, el l-a pregătit, el a ales momentul declanșării lui”. Teza nu este nouă, cele mai multe lucrări apărute pînă în 1949 sub auspiciile lui „Komitee zum Studium der Geschichte des Krieges”, au contribuit în mare măsură la răspîndirea tezei vinovăției exclusive a lui Hitler pentru catastrofa militară a Germaniei în cel de-al doilea război mondial. Luînd în considerație însemnătatea directivelor ca sursă documentară, problema autorului lor prezintă pentru cercetătorii interes. Aceasta cu altă mai mult cu cît una din greutățile studierii perioadei hitleriste se poate naște și din greșita poziție față de rolul jucat de Hitler. Așa cum este greșit a considera pe Hitler ca unicul autor și actor pe scena Germaniei între anii 1933—1945, tot atît de greșit este atunci cînd el este socotit o marionetă la discreția anumitor cercuri politice financiare și militare germane. El nu a fost nici un „vizionar”, nici un „stăpînit de idei demoniace”, ci conducătorul unui partid politic al cărui program a reprezentat punctele de vedere ale unei părți a cercurilor conducătoare germane

¹⁵ Trevor Roper, *op. cit.*, p. 21.

¹⁶ *Probleme des Zweiten Weltkrieges*, Herausgegeben von A. Hillgruber Kiepenheuer lt. Witsch, Köln—Berlin, 1967, p. 100.

interesate în restabilirea ordinii interne puternic zdruncinate de efectele crizei și a luptelor sociale, și în refacerea economiei germane și reconstruirea puterii Germaniei printr-o politică de expansiune. Programul partidului nazist înfățișa perspectiva creării unei „Germanii mari”, care va stăpîni „erst Europa und dann die Welt”. El a avut sprijinul larg al mării industrii și finanțe, a cercurilor militariste care au contribuit, cum arăta Dr. Schacht în ianuarie 1937, „la organizarea economiei de război încă în timp de pace”. De aceea, rolul pe care l-a jucat Hitler în această perioadă nu poate fi statornicit în afara condițiilor concret istorice din Germania, care au dat naștere regimului hillerist, sau izolat de forțele care l-au adus la putere.

Este adevărat că după 1938, în condițiile în care pregătirile de război ale Germaniei s-au intensificat, conducerea strategică bazată pe principiul cumulării puterii politice și a celei militare în mîinile unui dictator, au făcut ca Hitler și cartierul său general să dețină puteri aproape nelimitate. Ar fi greu de tăgăduit faptul că în anii războiului Hitler a luat chiar o serie de hotărîri importante fără să se mai sfătuiască cu unii din generalii săi cei mai apropiați. Ordinul de atacare a Norvegiei și atacarea Narvicului au fost considerate de unii generali împotriva voinței lui Hitler ca foarte riscante. Pot fi citate, de asemenea, greșelile făptuite de Hitler împotriva voinței unor generali în iarna anului 1941—1942 cu ocazia bătăliei pentru Moscova. Este cunoscută, de asemenea, adevărata criză care s-a dezlănțuit în conducerea Wehrmacht-ului cu ocazia bătăliei de la Stalingrad, din cauza opoziției dintre părerile unor generali și cele ale lui Hitler. Unele din planurile lui Hitler, expuse generalilor, între care erau și foarte buni specialiști, s-au dovedit a fi niște simple himere, cum au fost, de pildă, planul de ocupare a bogățiilor petroliere ale Caucazului, atacarea Iranului și Irakului, atragerea Turciei în război și pregătirea unei lovituri în Orientul Apropiat. Analiza unora din directive în ceea ce privește, de pildă, campania din vara anului 1942 subliniază uneori lipsa unui țel precis al ofensivei, o necoordonare a forțelor militare angajate în luptă. Hitler, împreună cu generalii, dar mai ales el însuși, nu odată a subapreciat forțele armate sovietice, ca și posibilitățile reale ale industriei Uniunii Sovietice. De altfel, însăși operația „Taifun” îndreptată spre Moscova a pornit de la subaprecierea forțelor militare sovietice și supraaprecierea posibilităților armatelor germane. Au fost și multe puncte de vedere deosebite între generali și Hitler. Putem cita, de exemplu, deosebirile de vederi între generalul Beck și Hitler în preajma atacării Cehoslovaciei, expuse în Memoriul făcut de general din 5 mai 1938, care concluează că politica dusă de Hitler împingea Germania la un război de mari proporții, ceea ce însemna, după părerea sa, o înfrîngere sigură, pentru că Germania nu va putea face față forțelor armatelor unite ale Angliei, Franței și Statelor Unite¹⁷. (Acest memoriu nu figurează în Arhivele procesului de la Nürnberg). Se pot da exemple cînd au fost luate hotărîri care au satisfăcut numai ambițiile lui Hitler, indiferent dacă acestea au costat grele sacrificii umane și materiale. Pot fi date exemple cînd unele hotărîri luate de Hitler dovedeau lipsa de cunoștințe temeinice în domeniul militar ca și în domeniul politic. Ceea ce ne interesează însă pe noi este faptul dacă toate aceste greșeli și deficiențe ale lui Hitler pot fi considerate cauze fundamentale care au determinat ca Germania să pregătească războiul sau au determinat ca Germania să piardă războiul? În ce măsură responsabilitatea sa poate sau nu fi împărțită și cu alții? Ar fi suficient să începem răspunsul nostru prin a arăta că Hitler nu a venit la putere cu ajutorul unei lovituri de stat. Partidul său a fost adus la putere în mod legal de către acele cercuri care l-au finanțat și pînă atunci și care au desfășurat din iulie 1933, în cadrul „Consiliului general al economiei germane”, o intensă activitate pentru pregătirea și planificarea, absolut necesare, a economiei de război. Cercurilor industriale germane, care reprezentau „Confederația industriei germane”, partidul nazist le-a promis de la început pacea socială, crearea unei puternice armate și expansiuni teritoriale. Marele industriaș Krupp se lăuda într-un discurs

¹⁷ *Betrachtungen zur gegenwärtigenpolitischen Lage Deutschlands*, in Benoit-Mechin, în *Histoire de l'armée allemande*, V, *Les Epreuves de force*, 1938, Albin Michel, Paris, 1965, p. 267—270.

ținut studenților de la Universitatea din Berlin că „pe parcursul anilor, printr-o muncă liniștită, au fost create premisele științifice și materiale ca alunci când va veni momentul, fără risipă de timp, ele să poată fi puse la dispoziția armatelor germane. Altfel — se întreba el — cum ar fi putut realiza armata sarcinile ei incredibile între anii 1933—1939 și mai ales după 1939?”¹⁸.

Întreaga pregătire a celui de-al treilea Reich pentru război din punct de vedere economic a fost rezultatul simbiozei între cercurile economice, financiare, administrative și militare.

„Loviți de criză și amenințați de consecințele ei sociale și politice — scrie istoricul american Hallgarten — industriașii germani l-au plătit pe Hitler”¹⁹. Frica de comunism a cercurilor conducătoare germane a fost în mod abil exploatăată de Hitler și de partidul hitlerist. Cu cât concentrarea capitalului și a industriei a crescut, cu atât capitalismul german avea nevoie de o pază mai strânsă pentru înlăturarea oricărei urme de democrație.

Politica partidului nazist a însemnat pentru militarismul german mari posibilități de refacere și întărire a poziției sale. Cu toate că armata germană a constituit un factor important de pază a ordinii interne într-o Germanie zdruncinată de lupte politice din ce în ce mai violente, de criza economică și consecințele ei precum și de convulsii sociale, cercurile militariste și Statul Major considerau că puterile lor erau prea reduse pentru a putea să joace un rol hotărâtor pe planul politicii interne și externe. Declarațiile făcute de Hitler la 3 februarie 1933 în legătură cu introducerea serviciului militar obligatoriu, cu hotărârea de a face din armată „fundamentul națiunii”, pentru că numai ea „va face posibilă cucerirea de întinse și bogate teritorii în est”, înființarea la 4 aprilie a „Consiliului de apărare”, nașterea Wehrmacht-ului la 16 aprilie 1935, toate acestea au fost primite cu brațele deschise de cercurile militariste. Scopurile de război înscrise în programul nazist au redat, după spusele unor generali, armatei „onoarea, grandoarea și puterea sa”. Spre satisfacția Statului Major, alocările pentru bugetul militar creșteau în Germania hitleristă de la an la an. Chiar cei mai mulți dintre generalii care au încercat la un moment dat să se opună politicii lui Hitler au recunoscut adevărul lor inițial față de programul partidului nazist. Insuși Hitler declara, într-un discurs din 23 decembrie 1933, că „dacă armata nu ar fi fost alături de mine, eu nu aş fi astăzi aici”²⁰. Este citată foarte adesea în literatura legată de ascensiunea hitlerismului în Germania hotărârea generalului Hammerstein și a generalului Schleicher ca la nevoie să asigure pe calea unui putsch dominația lui Hitler²¹.

Teza după care generalii germani au fost „ca o ceară moale în minile lui Hitler”²², ei mărginindu-se numai să-i asculte interminabilele monoloage, este astăzi foarte greu de crezut. Părerea susținută de unii istorici „că înaltul Comandament German a fost antrenat într-un război ale cărui întindere și consecințe i-au scăpat”, este neadevărată. Ar fi de ajuns să răsfoim jurnalele unora dintre generali sau unele lucrări scrise²³ cu scopul de a arăta opoziția făcută lui Hitler de către unii ofițeri superiori în care se recunoaște într-un fel sau altul ce contribuție importantă au adus generalii începând din 1936-1937 la pregătirea de război și ce sentimente de mulțumire și satisfacție le-au adus „ușoarele războaie”

¹⁸ Procès, Nürnberg, vol. XXXV, doc. 3171 D.

¹⁹ *The Nazi Revolution. Germany's Guilt or Germany's fate*, Boston, 1965, p. 45.

²⁰ Gordon A. Craig, *The politics of the Prussian Army, 1940—1945*, Oxford Clarendon Press, 1955, p. 466.

²¹ *Ibidem*, p. 466.

²² Gert Buchheit, *Soldatentum und Rebellion. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht, Rostatt-Boden, G. Grote, 1961, p. 376.*

²³ W. Erfurth, *Der deutsche Generalstab 1918—1945*, Göttingen, 1947; Walter Görlietz, *Der deutsche Generalstab Frankfurt a. M.*, Verlag der Frankfurter Hefte, 1950; H. Greiner, *Die Oberste Wehrmachtführung, 1939—1945*, Wiesbaden, Limes-Verlag, 1951; John Wheeler Bennel, *The Nemeses of power. The german army in Politics, 1918—1945*, London, Macmillan, 1954.

din Polonia și Franța. Să adăugăm și responsabilitatea unor ofițeri superiori în ceea ce privește aplicarea unor metode de război contrare oricăror uzanțe recunoscute cum au fost incendierea orașelor și a orașelelor, masacrarea populației civile, înspăimântătoarele crime comise în Polonia și mai ales în U.R.S.S., nemai-auzitele pogromuri, deportarea populației etc. Este vorba de responsabilitatea unor ofițeri superiori care cu mult zel au depășit ordinele primite și a altora, care le-au executat cu multă rivnă.

Dacă ar fi să credem pe Trevor-Roper, Hitler a dezlănțuit războiul după un plan făcut de el fără ca Statul Major și celelalte organe de conducere ale armatei să fi avut vreun alt plan. Trevor-Roper subliniază că planul lui Hitler, „deși urmărea realizarea unor vechi aspirații naționaliste, politica și strategia realizării lui era impusă de el personal”. Din ce în ce mai puțini oameni se arată dispuși a crede așa ceva. Încă în martie 1938, Churchill declara în Camera Comunelor că Europa se găsea în prezența unui program de agresiune pregătit cu minuțiozitate și care se desfășura etapă după etapă. El continua prin a arăta că scopurile politicii externe a Germaniei au fost acelea pe care Hitler le-a proclamat în cartea sa *Mein Kampf* pînă la agresiunea împotriva Uniunii Sovietice din 1941²⁴. Pentru realizarea acestei politici a existat fără nici o îndoială un plan strategic general elaborat de întregul aparat militar și politic înființat de regimul hitlerist. Fiecare directivă este rezultatul muncii concrete a organelor și instituțiilor militare și politice fără de care regimul hitlerist n-ar fi putut exista.

Strategia nazistă era sortită eșecului, indiferent dacă ea ar fi fost sau nu pusă în aplicare de Hitler. Germania nu putea să facă față potențialului militar și economic al marilor puteri care au format mai tirziu coaliția antihitleristă. Contradicția dintre planurile de cucerire și posibilitățile limitate pentru realizarea lor a determinat cercurile conducătoare ale Germaniei să instaureze o singeroasă dictatură, care să asigure agresiunea pe plan intern și extern, să asigure centralizarea deplină a puterii executive nelimitate și a celei legislative și militare în mâinile unei singure persoane, să subordoneze toate resursele materiale și spirituale ale țării războiului, să distrugă principalii dușmani ai Germaniei prin război fulger și, în sfîrșit, să aplice pe un plan larg principiile războiului total. Asemenea obiective au venit în primul rînd în contradicție nu numai cu interesele popoarelor din lume, ci cu mersul progresului uman. În al doilea rînd, realizarea lor a impus o serie de măsuri care nu au corespuns cu posibilitățile reale, economice, politice și militare ale Germaniei. În toată Europa ocupată, războiul s-a dublat cu lupta subterană a popoarelor, cu o rezistență nemaîntîlnită încă în istorie și pe care nici o directivă și nici un ordin nu au putut s-o frîngă. Eroismul armatelor sovietice, asupra cărora a căzut greul purtării războiului, a contribuit alături de lupta armatelor coaliției antihitleriste la falimentul forțelor germane.

Cine studiază directivele Înaltului Comandament al Wehrmachtului iscălite de Hitler învață foarte multe lucruri despre cauzele care au favorizat un timp scurt victoriile Germaniei și cele care au dus la catastrofa ei.

²⁴ W. S. Churchill, *The Second World War*, Cassel London, 1948, p. 239, vol. 1.

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLELE XV—XVII

DE

D. CONSTANTINESCU

Publicăm în cele ce urmează un număr de documente moldovenești din secolele XV—XVII aflate în posesia noastră în original, copii, fotocopii după original, traduceri și rezumate.

Deoarece colecționarea lor a început prin anul 1933, când nu mă gândeam că ele vor putea vedea vreodată lumina tiparului, n-am însemnat pe ele, cum obișnuiau o seamă de colecționari, proveniența lor. În timpul celui de al doilea război mondial am întocmit un indice al tuturor documentelor pe care le achiziționasem pînă atunci, care conținea și sursa, dar cu ocazia evacuării s-a pierdut nu numai indicele, ci și multe din documente, manuscrise, precum și o bogată colecție numismatică, multe cărți rare și nenumărate clișee. Cele ce au mai rămas, împreună cu cele achiziționale după război, între anii 1945—1947, câteva mii, le-am tradus și transcris, în parte — pînă în prezent peste 350; restul materialelor, conținînd originale, clișee, fotocopii, traduceri, copii și rezumate de documente, inscripții de ctitorii religioase, de pe clopote și pietre funerare, însemnări de pe icoane și cărți vechi au fost fișate, parțial, urmînd a fi definitivare pentru o eventuală tipărire a lor.

Documentele care apar aici cuprind: a) judecăți domnești (nr. 1, 15, 16) și o judecată a mitropolitului (nr. 24); b) porunci domnești (nr. 18); c) întăriri de proprietăți (nr. 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 21); d) vânzări de proprietăți (nr. 2, 3, 5, 7, 8, 13, 19, 20); e) hotărnicie (nr. 14, 15, 22); f) donații și schimburi de proprietăți (nr. 6, 23); g) chezășii (nr. 17); h) mărturii particulare ale unor dregători domnești (nr. 11) și ale celor locali (nr. 3); i) izvoade (nr. 21).

Aceste documente aduc știri noi sau completează informațiile mai vechi despre unele sate străvechi — multe dispărute ori contopite cu altele — de la jumătatea secolului al XV-lea pînă la jumătatea secolului al XVII-lea.

Satul Iucușeni se află și azi în comuna Victoria, județul Iași. E un sat străvechi (nr. 1, 22). Cu siguranță că el exista și în secolul al XIV-lea. De reținut este elementul juridic *gloaba* care nu-i altceva decît străvechea *zavescă*, care se punea pentru a opri rejudecarea aceleiași cauze.

Bălușeni (nr. 2) și Grașii (nr. 2) sînt satele contopite sub numele de Grași (care își trage numele de la Grașiță), ambele existente documentar la începutul secolului al XV-lea și numite azi, impropriu, Dumbrava (comuna Timișești, județul Neamț).

Retovoiești—Cucuieti, contopite cu alte sate, sînt astăzi în comuna Urecheni, județul Neamț.

Roșiorii (nr. 3), din fostul județ Roman, sînt și astăzi. Mențiunea din document fiind vagă nu putem preciza dacă sînt Roșiorii din comuna Dulcești, jud. Neamț, sau

cei care dau numele comunei din județul Bacău,

Satele Brătuleții (nr. 4, 5, 6, 7, 11) și Netezii (nr. 8, 9,) se află în comuna Grumăzești — Neamț.

Vlăiceni, din ținutul Iași, fie că au dispărut, fie că s-au contopit cu alt sat, așa încît nu se pot identifica sigur.

Betești (nr. 13) și Cindești (nr. 13) se află, amîndouă, în județul Neamț, primul în comuna Rediu, iar al doilea în comuna cu același nume.

Edumerești — Idumirești (nr. 13, 21, 23) sînt Scorțenii de azi, din județul Bacău; pentru acest sat mai posed foarte multe documente, din nenorocire carbonizate, dar care cu stăruință și anevoință ne pot da multe lucruri neștiute. Satele au fost proprietatea lui Gavril hatmanul, fratele lui Vasile Lupu voievod, pe care Gheorghe Ștefan le-a dat cumnatului său, Boul, fiul vistiernicului de multe ori trădător, Toader Boul.

Goșmanii (nr. 23) sînt și azi în județul Neamț, iar Schitul (nr. 24) este Agapia, odinioară mănăstire de călugări.

La documentele slave întregirea prescurtărilor s-a făcut în mod tacit, iar la cele românești orice intervenție a noastră în text a fost marcată prin paranteze unghiu-lare (< >).

1.

6961 (1453) mai 1. *Alexandrel voievod judecă pira lui Giurge și a fraților săi, nepoții Icușoaiei, împotriva acesteia, penttu satul Icușenii, dînd dreptate lui Giurgea și fraților săi.*

Suret de la Alexandru vod<ă>, l<e>t 6961 <1453> mai 1.

Facem înștiintare cu această carte a noastră, precum au venit, înainte<a> noastră și înaintea tuturor boierilor noștri, Giurge, nepotul Ecușoae și cu frații săi și au pîrit pe Icușoae pentru satul Icușăni <ș>¹ pintru dresurile <di>¹n Icușăni: iar Icușoaie a zis¹ dresuri acelu <sat>¹ de mai sus scris s-au s¹ri<cat cînd s-au g>¹iudecat <cu d>¹înșii dup<ă> dreptate și <v>¹reme că <s-au s¹ri>¹cat <a>¹celi dresuri¹ acel sat Icușăanii¹ giudeca<ta>¹ noastră. Iar Icușoae¹, pintru cari i-a<m> dat și noi acestu uric¹ acel sat Icușăanii, ca să fie a Giurgii și a fraților lui>¹, lor și copiilor lor și nepoților și strănepoți<lor> și a tot neamul ce să va alege mai aproape, nerușuit nici cîdănoară în veci. Iar altul niminea ca să n-aibă treabă cu acel sat, făă numai Giurge și cu frații săi. Iar de s-ar mai scula cineva din rudeniile lor să mai pîrască pintru acest sau să pomenească de dînsu, acela să dea gloabă 60 de ruble.

Și la aceasta au fost toți boerii noștri: Dima² Graevici³ vel⁴ vol⁵<nic> și dum<nealui> Coste pîrcălab și dum<nealui> Petre post<elnic> și dum<nealui> Ivan vel stol<nic> și dum<nealui> Giurge vel com<is> și alți mulți boer<i> mari și mici.

<Și pentru>¹ mai mare cridînță și int<ă>r<i> tura <...am poruncit ci>¹nstintului și credin<cios>¹ boeriu<lui nostru, dumnealui>¹ Mihail vel logofăt¹ și¹ cătră aciastă<carte a noastră>¹.

S-a<u talmăcit de>¹ Evloghie dasc<ăl, let 72>¹ 67 <1759> mai 16.

Trad. rom. din anul 1759, pe hirtie pe ambele părți, carbonizată și ruptă, avînd următoarele însemnări: a) „Icușenii... copie du<pă> ispisocul lui Alexandru vod<ă>, let 6961 mai“; b) „Dumitru Savin“; c) „Nr. 213 iulie în 23 — 1859“; d) „Nr. 255, 1862 mar<tie> 15“.

¹ Loc ars și rupt.

² Corect: Duma.

³ Corect: Braevici.

⁴ Cuvîntul „vel“ aparține traducătorului neputînd exista în original.

⁵ Corect: vor.

2.

7077 (1569) iulie 17, Suceava. Bogdan Lăpușneanu voievod întărește mănăstirii Agapia satele Bălușenii și Grașii, de pe Neamț, și Retovoștii, numit Cucueșii, de pe Topolița, cu morile lor.

Suret de la Bogdan vodă, văteat 7077 <1569> iulie 17.

În numele Tatălui și a Fiului și a Sfintului Duh, troiță sfintei nedespărțite. Adecă eu cel plecat stăpinuui meu domnul Isus Hristos, cu Bogdan v<oie>v<o>d, cu mila lui Dumnezeu, stăpin țării Moldovii. Înștiințare facem cu această carte a noastră tuturor cine a vedea-o sau ar auzi cetind-o, cum că bine am¹, cu domnească noastră voe, cu curată și luminată inemă și cu toată voe noastră cea bună și cu dumnezeiască putere, am făcut pom<enire pen>¹tru sufletele moșilor și strămoșilor și a părinților <noștri>¹, pentru a noastră <să>¹nătate și a mintuirii trupurilor <și sufletelor n>¹oastre și <pen>tru sănătate și mintuire suflet<elor și trupuri>¹lor al iubiți<lor noștri fra>¹ți și surorilor noastre ș<i>¹....¹ răposăților¹ miluit și am întors¹ să<to>mului mai marilor voveozi Mihail și Ga<vril, de la sfânta mănăstire Agapia :....¹ sate anume Bălușenii, pe pîrîul Neamțului, <în ținu>¹t Neamțu și<a>¹tu satu, anume Grașii, care satu¹ vechi cu adevăr<at ale>¹ noastre, care să răspundu aproape de ce<tatea Neamț>¹ului cu tot venitul lor.

Și viind înaintea noa<stră și înaintea>¹ boerilor noștri Ion Danciul pîrcălab, nefiind d<e nimeni silit, nici a>¹suprit, ș-au vindut dreaptă ocină și moșie a mo<șului său cu tot ve>¹nitul ei, care au avut-o el dată de moșu său Alexandru v<oie>v<o>d, o bucată de loc din hotarul satului Rătovoștii, parte din sus, ce să numești acum Cucueșii, cu moară în Topoliță. Aciașta au vindut-o rugătorilor noștr, egumenului chir Sălivestru și tuturor părinților ot mănăstire Agapiei în 300 zloți tătărești. Și sculindu-s<e> rugătorii noștri, toate le-au plătit acești de mai sus arătati, cu 300 zloți în mina pîrcălabului, bani mănăstirești, înaintea noastră și a boerilor noștri. Așjiderea și noi văzîndu a lor de bunăvoe vînzare și tocmeală între dinșii și deplin plată, am întărit și noi rugătorilor noștri de la mănăstire Agapiei mai sus arătatul satu anume Rătovoștii, cu moară în Topoliță, ce să numesc acum Cucueșii, cu uricu și cu <tot v>nitul, lor>¹ și tuturor care vor rămîne după dinșii, neclătit, neruș<eit niciodată, în veac>¹.

Și hotarul acelor de mai sus arătate sate să fie <după vechile hotare>¹, care s-au stăpinit dintru-năitu, nezmintit. Și de acum î<nainte.....>¹, pentru acei<a> am pus credința domniei noastre Bogdan v<oie>v<o>d <și credința pre>¹aiubiților fraților noștri, Mihail <și>¹ Coș<tantin>¹.¹ ce¹ <și credința boie>¹riului nostru Crăciun v<el vornic al Țării>¹ de Sus <și credința bo>¹erului nostru Ioan Caracuzeli și credința boerului no<stru>¹....¹ și credința boerului Sava și boerul <Turcea.....>¹ pîrcălabi de Hotin și credința boerului Pașcu și boer<ului Tu>¹doran pîrcălabi <de Neamț>¹ și credința boerului Coste și credința boerului Por<osaci pîrc>¹ălab Novogradschie și credința boerului Vas<i>le <portar de Suceava>¹ și credința boerului Tudor spătar și cred<ința boerului Jurja vi>¹sternic și credința boerului Dinga postelni<c și cre>¹dința boerului Movila pah<arnic> și credința boerului <Vas>can stolnic și credința boerului Arvat comis și credința tuturor boerilor noștri celor mari și mici.

Dar și după viața noastră cine va fi stăpînitor țării Moldovii, din fiii noștri, sau din frații noștri, sau din ruda noastră, sau oricine s-ar întimpl, s-ar scula să strici întemeiat datul nostru, pe cum am tocmit și am miluit mănăstire Agapiei, să fie blestemat de domnul Dumn<e>zeu, care a făcut ceriul și pămîntul și de pre<a>sfînta născătoare de Dumnezeu și de 4 evangheliști și de 12 verhovnici a<postoli și de 318 pîrinți de la Nechiia și de toți sfinții, să aibă parte cu Iuda și cu procletul Arie și cu Iudeii ci-au răstignit pe domnul Hristos, ce-au zis că single lui să fie pe noi și pe fii<i> noștri.

Și pentru mai mare credință și întărirea tuturor celor ce s-au arătat <mai sus, am>¹ poruncit credincios boerului nostru Gavriil vel log<o>f<ă>t de au scris <și să lege pe>¹te noastră <pe> adevărată carte aciașta.

¹ Loc ars și rupt.

<S-a scris>¹ în Suceava, de <Si>mion Popa.

Trad. rom., pe hîrtie carbonizată, ruptă și cu mici lipsuri.

3.

7096 (1588) martie, Roman. Marturia pîrcălabilor, șoltuzului, pîrgarilor și preoților din Roman precum că Petrică și soția sa, Dochia, vînd Drăguței, fiica lui Toma logofăt, ocina lor din Roșiori.

† Се жео ми, Давид и Бежан, паркалаби Романскѣи, і Ионашко шолтѣш и кѣ пргари и Максим Гъркѣ и призкитер Лѣка, прозванѣем же Кърдиш, и вѣси призкитери вт трѣх Руманскон. Даем вѣ знаніе сим листом нашим яко прѣдоша прѣд нами, на стола Романскаго трѣга, Петрика съ вѣока жена, именем Давкіа и брати Евдѣкѣи, именем Крестѣ и Козма, вт волост Немецкон, кнѣци Ѡне Кижак и прѣвѣнци Ившшеки, по сконхѣом ихъ доброу коли никымъ иже понждени, иже прислѣвани и прѣдали скѣмъ втнина вт оурик старѣго Стефана воевода, раздѣлана права по скѣмъ чѣст вт сѣлѣ Руминѣи и вт царинѣ, что ест имъ чѣст; тѣ прѣдал Дравѣцен, джци Томн логѣфета за рѣи злат татарскѣх.

И плати томъ втнина Дрѣгѣца, джци Томн логѣфета, вт кнѣи писани ихъ вт Дѣкѣа, жена Петрика и вт свои братѣи, Крестѣ и Козма, синове Илѣи, кнѣци Ѡне Кижак и прѣвѣнци Ившшеки на свои прави пинѣзи и готови кнѣи писани ихъ рѣи злат татарскѣх.

Тѣмъ ради, никто да не смѣетъ сѣа токмежъ вѣзвратити или прѣкратити, николиже, на вѣки вѣкомъ, амин.

Исе 8 Трѣхъ Роман, мѣсеца мартъ, въ лѣто 7096.

Adică noi, David și Bejan, pîrcălabi de Roman, Ionașco șoltuz și 12 pîrgari și Maxim Gîrbea și preotul Luca, însă poreclit Veardes, și toți preoții din Țirgul Roman. Dăm și ire cu această carte a noastră cum au venit înaintea noastră, la scaunul Țirgului Roman, Petrică și soția sa, anume Dochia și cu frații Evdochiei, anume Cristea și Cozma, din ținutul Neamțului, nepoții lui One Vijac și strănepoții Anușcăi, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni, nici asupra și au vîndut ocina lor, din uricul de la Ștefan voievod cel Bătrîn de împărțeală dreaptă pe partea lor din satul Roșiori și din țărână, care este partea lor; această parte au vîndut-o Drăguței, fiica lui Toma logofăt, drept 150 zloți tătărești.

Și a plătit acea ocină Drăguța, fiica lui Toma logofăt, mai sus scrisei Dochia, soția lui Petrică și fraților ei, Cristea și Cozma, fiii lui Pea, nepoții lui One Vijac și strănepoții Anușcăi, dreptii săi bani gata, scriși mai sus, 150 zloți tătărești.

Drept aceea, nimeni să nu îndrăznească a înlouarce sau a strica această locmeală, niciodată, în veacul veacului, amin.

Scris în Țirgul Roman, luna martie, în anul 7096 <1588>.

Orig. slav, hîrtie, pecete pe ceară.

Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

¹ Loc ars și rupt.

4.

7112 (1604) august 13, Hârmănești. *Ieremia Movilă voievod dă lui Vasile Iost pîrcălab carte ca să stăpîncască și să-și aperc hotarul satului său Brătuleții.*

† Їѡ Єремїа Могила коєкод, Божїю милостїю господарь земли Молдавскоѡ. Далъ есмь къ листъ господства ми савъзи нашими, Каснаїе выкупаг пръквалѡ, на то ѡи да ест моцнъ и силнъ съ сію листъ господства ми дрѣжати и ѡбранити хотаръ селъ скоемъ, Братъслецїн, по гдѣ покѣдѡвѣт прикилѣ его и по гдѣ изъ кѡка ѡжикалїи. Ино никто да смѣшансѣт калѡвати, господства ми нехъздастъ никому хотаръ селъ скоемъ, ни къ знанїю нѣстъ господства ми.

Тѣмъ радн, никто да не смѣютъ калѡвати или квалзити къ зѡвоїо хотѣр и къ полѣни его, ѡ Каратик, или ѡ Зимберещи прѣдъ сію листъ господства ми.

Ине ѡ Хрѣзмьнщи, къ лѣто ^взрѣкѣ августъ гї.

Єремїа Могила коєкод (м.р.)

† Самъ господинъ кѡлѣл.

Чернатъ <писалъ>.

+ Io Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Dal-am această carte a domniei mele slugii noastre, lui Vasile ce a fost pîrcălab, precum să fie tare și puternic cu această carte a domniei mele a ține și a apăra hotarul satului său, Brătuleții, pînă unde îi răspund ispoaocele sale și pînă unde a apucat din veac. Și nimeni să nu îndrăznească a face vreo învăliure căci domnia mea nu va da nimănui hotarul satului său, nici voiește a ști domnia mea.

Drept aceea, nimeni să nu culeze a face vreo învăliure sau a se băga în hotarul lui, sau în poienile lui, în Văratec, sau în Zimbrești, împotriva cărții acesteia a domniei mele.

Scris în Hârmănești, în anul 7112 <1604> august 13.

Eremia Moghilă voievod <m. p. >.

+ Însuși domnul a poruncit.

Cernat <a scris>.

Orig. slav, hîrtie, pecete mică pe ceară roșie, sub vală, stricată.

Clișeu și fotocopic, la D. Constantinescu.

5.

7125 (1617) februarie 11, Iași. *Radu voievod întărește lui Mitrolan, episcop de Huși, satul Brătuleții din ținutul Neamț, pe care l-a cumpărat de la Vasile Aronescul.*

Їѡ Радѡ коєкода, Божїю милостїю, господарь земли Молдавскоѡ. Оже прїидѣ прѣдъ нами и прѣдъ всими нашими молдавскими колѣри савъга нашъ Каснаїе Аронескъа, никїимъ непонѣжденъ, ни прїислоканъ, ни о добраа скоа правѡа ѡтнїннѡ и помилованїе за правокѣрноѡ егоко вислѡженїе, ѡтъ ѡрикъ за милованїе ѡтъ Йрона коєкода и ѡтъ нарѣжденїи за потѡврѣжденїе ѡтъ Єремїа коєкода и ѡтъ Симѡнѡ коєкода и ѡтъ Костантїна коєкода, едно село на имѣ Брѣтѡслецїнъ ѡтъ колѡстъ Немцкомъ, съ мѣсто за млинъ которыи нашѡ послѡшенъ къ граду Немцкомъ. Того же село продадъ ѡтѣць и молѡбни нашимъ кїръ Митрофанъ епископъ Хвѡшкомъ ради двѣ стѡ ѡгарскїхъ черкони златнїхъ и платѡдѣстнїхъ. И кѡставшисѡ ѡтѣць и молѡбникъ нашъ Митрофанъ епископъ и заплатилъ къ рѡкалѣ савъѣтъ нашѡмъ Каснаїе всѡ исплѡно съ готовими пѣнѣси тиѡ

дѣкѣ ста и пѣтдесѣтнѣхъ сѣи черкони златнѣхъ отъ прѣдъ нами и ѡтъ прѣдъ вѣсего сѣхѣкта господства мы.

И въ томъ тогдаже ѡтѣца и молебникъ нашъ Митрофанъ епископъ мартѣвринска прѣдъ нами и прѣдъ вѣсѣмъ колѣромъ нашимъ малымъ и великимъ како того село кѣпила да бѣдетъ свѣтѣки монастыри Сѣкѣлѣсъ къ экоемъ построитѣлю, гдѣ естъ храмъ чистномъ свѣтѣкноу чистнаго и славнаго пророка и прѣдѣтеча и креститѣлю Іѡаннѣ.

Тѣмъ ми ѡкоже видѣхомъ добровольно токмежи продажѣе къ семѣже исплакноуе заплаѣтѣ еже прѣлатъ ѡтъ ѡтѣца и молебника нашего и пакъ сѣрѣдѣе свѣктини си еже къ свѣтомъ монастырѣсъ такожде и ми есми дади и потвердиди свѣтомъ < монастырѣсъ Сѣкѣлѣ томъ книше писанномъ, сѣлѣ >¹ на имѣкѣ Брѣтѣлецѣи ѡтъ колостъ Немецкомъ, съ мѣсто за млинъ и съ къ < семъ хотаромъ и съ късемъ доходомъ отъ вѣсѣ >¹ го хотарѣ да бѣдетъ и ѡтъ насъ даданѣе и потвержденѣе и < исписокъ свѣтѣки монастырѣ непорѣшено николѣже >¹ на вѣкѣкѣ къчннѣхъ. И ннѣ да сѣ не смѣшатъ прѣдъ симъ < листомъ нашимъ >.

< Сѣ Ис, къ лѣто >¹ гѣрке мѣсеца фѣврѣарѣе аѣ днѣе.

† Господнѣхъ рече.

Іѡаннѣкъ логѡфѣтъ и сѣ искалѣ. Зчиннѣе имъ зрнѣ.

† Дѣмитрѣсъ Филипъ < писалъ >.

+ Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri ai Moldovei sluga noastră, Vasile Aronescul, de nimeni silit, nici asuprit, ci de bunăvoia lui și a vîndut dreapta lui ocină și miluire pentru slujba lui dreaptă și din uric de miluire de la Aron voievod, un sal, anume Brătuleții, din ținutul Neamțului, cu loc de moară, care a fost sub ascultarea cetății Neamțului. Acest sat l-a vîndut părintelui și rugătorului nostru chir Mitrofan, episcop de Husi, drept două sute cincizeci galbeni ungurești de aur. Și sculîndu-se părintele și rugătorul nostru Mitrofan episcopul, a plătit deplin lotii acei două sute cincizeci galbeni ungurești de aur, în bani gata, în mîinile slugii noastre Vasile, dinaintea noastră și dinaintea întregului sfat al domniei mele.

Apoi, tot atunci, părintele și rugătorul nostru episcop Mitrofan a mărturisit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri mari și mici precum acel sal l-a cumpărat ca să fie a sfintei mănăstiri Secul, metania sa, unde este hramul Tăierea capului sfințului prooroc înainte mergător și botezător Ioan.

Deci, văzînd noi această tocmeală și vînzare de bunăvoie și către aceasta și plata ce a plătit părintele și rugătorul nostru, cum și acea osîrdie a sfintiei sale către sînta mănăstire, noi încă de asemenea am dat și am întărit sfintei mănăstiri Secul acel numit mai sus sal, Brătuleții, din ținutul Neamțului, cu loc de moară și cu toate hotarele lui și cu toate veniturile, din tot hotarul, să fie și de la noi danie și întăritură și ispisoc sfintei mănăstiri, nestrămutat, niciodată în vecii vecilor. Și altul să nu se amestece împotriva cărții noastre.

La Iași, în anul 7125 < 1617 > luna februarie 11 zile.

+ Domnul a zis.

Ghianghea logofăt a iscălit < m. p. > Faceti-le uric.

Dumitru Filip < a scris >.

Orig. slav, hîrtie, pecete aplicată pe un petec de hîrtie care acopere 1/3 din cinci rînduri de text; o trad. rom. din 20 iunie 1804 de polcovnicul Pavel Debrici.

Cliseu și fotocopie după orig., la D. Constantinescu.

¹ În fotocopie textul e acoperit de sigiliu; întregit după o traducere din 1804 iunie 20 de polcovnicul Pavel Debrici.

6.

7125 (1617) februarie 12, Iași. Radu voievod întărește lui Mitrofan, episcop de Huși, satul Brătuleți din ținutul Neamț, cumpărat de la Vasile Aronescul.

† Но Радѣа воєвода, Божією милостією, господарѣ земли Молдавскои. Дали всми се лист господства ми молевникѣ нашемѣ Митрофанѣ, ипископ Хвѣ-скыѣ, на то да вздет моцни и силен съ сим листом господства ми, дрѣжати и обранити своѣо правою село имѣ Брѣтѣлецїи, что ест ѣ волост Немецскои еже ест емѣ правою кѣплениѣ въ Каснаѣ Аронескѣа. Таже и господства ми да-дѣхом емѣ и повтвердихом лѣн бити емѣ тон село, еже више ест писан съ възѣм дѣходом. И никто да съ неѣмишаѣт прѣд сим листом нашим.

✠ Ис, въ лѣто ^{сэрке} Феврваріе кї.

† Господинѣ рече.

† Гѣнѣа вел логофѣт ѣчи.

† Болдович <писал>.

+ Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorului nostru Mitrofan, episcopul Hușilor, ca să fie tare și puternic, cu această carte a domniei mele, a ținea și a apăra satul său drept, anume Brătuleții, care este la ținutul Neamțului, care îi este lui dreaptă cum-părătură de la Vasile Aronescul. Pentru aceea și domnia mea i-am dat lui și i-am întărit acest sat al lui, care este scris mai sus. cu tot venitul. Și nimeni să nu se amestece niciodată înaintea acestei cărți a noastră.

In Iași, la anul 7125 <1617 > februarie 12.

+ Domnul a zis.

+ Gheanghia mare logofăt a învățat.

+ Boldovici <a scris>.

Orig. slav, hîrtie, pecele aplicată cu tuș.

Clișeu și fotocopie, la D. Constantinescu.

7.

7125 (1617) aprilie 18. Radu Mihnea voievod întărește mănăstirii Secul satul Brătuleți, ținutul Neamț, dăruit acesteia de Mitrofan episcop de Huși, care îl cumpără cu 250 galbeni ungurești de la Vasile Aronescul.

7125 <1617 > apr <ilie > 18.

Ispisoc domnesc de la Radul Mihnea v <oie > vod, precum că au vîndut Vasilie Aronescul lui Mitrofan, episcopul Hușului, un sat anume Brătuleții, din țin<u>t Neamțului, cu loc de moară în pîrîul satului, anume Sărata, drept 250 galbeni un-gurești de aur și întărește mînăstirii Secului.

Iar hotarul să fie pe unde au umblat din vac.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avg <ust >, de la cîmp”.

8.

7138 (1629) octombrie 26. Eufrosina, stareța mănăstirii Topolița, vinde lui Mitrofan, episcop de Huși, o bucată de loc cu 60 taieri.

Pe un loc din hotarul lui Barno <v > schii, pînă în valea Netezilor și pînă în pîriu.

7138 <1629> oct <om> v <rie> 26.

Zapis de la Eufrosina, stărița de la Topolița, împreună cu tot soborul, precum că au vîndut lui Mitrofan, episcopul de Huș <i>, un loc ce iaste de la hotarul lui Barnovschii vodă, de unde au stăpînit, pînă în valea Netezilor și pînă în pîriu, drept 60 talere, bani gata.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avq<ust>, de la cîmp”.

9.

7137 (1628) decembrie 30. *Alexandru voievod întărește lui Mitrofan, episcop de Huși, o bucată de loc cupărată cu 100 taleri.*

7138 <1628> dec v<rie> 30.

Ispisóc sîrbesc de la domnul Alexandru v<oie> vod, fiul Radului v< oie > vod, întăritură pe zapisul de sus arătat¹, ce întărește lui Mitrofan episcopul un loc de pămînt din hotarul lui Bărnovschii v< oie > vod, dintru acel hotar, pe unde au stăpînit, pînă în valea Netezilor și pînă la izvor, drept una sută talere numărați.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avq<ust>, de la cîmp”.

10.

7140 (1632) iulie 3, Iași. *Alexandru Iliăș voievod întărește sasului Fealtin din Cotnari o moară și o povarnă pe pîriul Buhalnița.*

† Иъ Плъѣандръ Илѣашъ воевода Божію милостію господарь земли Молдавскон. Оже господства ми дали и потврѣдани есми Фѣлтинови сасъ въ Котнарѣ егѣ правою ѡтнинѣ и кѣнежно въ испригналіе за кѣнежно въ Петра <ко>²-воевода и за потврѣжденіе въ Стефанъ Томшѣ воевода и въ Моісеи воевода една млинѣ и една поварніе что на потоцѣ Бѣхъаници.

Тѣмъ радѣ како да вѣст еамѣ и въ насъ ѡтнинѣ и срѣк и потврѣжденіе непорѣшено неколѣже на вѣки. И ни въ прѣкълаби ни въ ницѣ да сѣ не ѡмнишетъ прѣдъ симъ листомъ нашимъ.

✠ Ис, зрѣмъ юліе г.

† Господинѣ рече.

† Гангѣ велъ логофѣтъ счи и сѣ іскаахъ.

† Дмитръ <писалъ>.

+ Io Alexandru Iliăș voievod, din mila lui Dumnezeu, dom al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am întărit lui Fealtin sas din Cotnari dreapta sa ocină și cumpărătură, din privilegiu de cumpărătură de la Petru voievod și de întărire de la Ștefan Tomșa voievod și de la Moisi voievod, o moară și o povară, care sînt pe pîriul Buhainti.

¹ Vezi documentul precedent.

² Loc rupt în original.

Pentru aceea, să-i fie lui și de la noi ocină, uric și întăritură, nestrucată nicio dată, în veci. Și nici unul dintre pîrcălabi sau din alții să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

În Iași, 7140 <1632> iulie 3.

+ Domnul a zis.

+ Ghianghea mare logofăt a învățat și a iscălit <m.p> .

+ Dumitru <a scris> .

Clișeu și fotocopie după orig. slav, hîrtie cu pecete, la D. Constantinescu.

11.

<1635> aprilie 17, Iași. Mai mulți boieri, rude și descendenți ai hatmanului Isac Balica, care luaseră satul Brătuleții, din ținutul Neamțului, mărturisesc că acest sat n-a fost al lui Isac Balica și nu le aparține, ci episcopului de Roman, Mitrofan.

† Се вбо ми Сакин Прѣжескѣа вел дворник Долнѣи Земли и Дѣмитрашко Шолдан вел дворник Горнѣи Земли и Глигоріе Зрѣке вел спѣтар и Лѣпѣа Прѣжескѣа вел клѣчѣр и Ивнѣшкѣцѣ Прѣжескѣа постелник и Чогоѣа Пѣтрашко логѣфет и Гевргіе и Нон, сынове Шефан Прѣжескѣа.

Dăm știre cum ne-am fost apucat noi de un sat, anume Brătuleții, de la ținutul Neamțului și am dzis că iaste de moșia noastră și l-au ținut Balica hatmanul, care sat iaste a părintelui vlădicăi lui Mitrofan, episcopul de Roman, cumpăratură de la Aronescul. Apoi am socotit și nu s-au aflat acel sat de moșii a noastră, nice l-au ținut Balica hatmanul.

Dece noi toți <i> , de bunăvoia noastră, am lăsat acel sat să fie iară a părintelui vlădicăi, lui Mitrofan, iară noi, nime dentru seminția noastră, să nu mai aibă treabă a să amesteca, întru nemică, la acel sat, nice dănaoară, în veci. Să să știe.

✕ Ис, апріліе зї.

† Сакин Прѣжескѣа вел дворник нескѣ <m.p.>

† Дѣмитрашко Шолдан вел дворник нескѣ <m.p.>

Глигоріе Зрѣке вел спѣтар <m.p.>

† Из Лѣпѣа Прѣжескѣа клѣчѣр <m.p.>

† Из Пѣтрашко Чогоѣѣ вие логѣфет нескѣ <m.p.>

† Дѣмитрош Бѣшш вие вистѣрник <m.p.>

† Ивнѣшкѣцѣ Прѣжескѣа постелник <m.p.>

Clișeu și fotocopie după orig. rom. hîrtie, la D. Constantinescu. Data de an, după un ispic din 16 aprilie 1635.

12.

7144 (1636) martie 13, Iași. Vasile Lupu voievod împuternicește pe Gheorghe Moțoc și seminția lui să stăpînească o jumătate din satul Vlăiceni, de pe Jijia, cu jumătate de moară.

Но Касилне воевода, Божію милостію, господарѣ земли Молдавскон.

Dat-am cartea domniei mele slugei noastre, lui Gheorghe Moțoc și seminții lui, spre acția, ca să fi tari și puternici, cu cartea domniei mele, a ținea și a opri giu-mătate de sat de Vlăiceni, ce sîntu pre Jijia și cu giu-mătate de moară <ă> și cu

tot venitul, din tot locul, ce să va veni pre acea giuământ de sat.

Iară cui va părea cu strîmbul, să vie să stea de faț <ă> înaintea domniei mele și să-ș <i> aduc <ă> și dirésele. И НИКТО ДА НЕ СМЪЖЕТ ДРЪЖАТИ ИЛИ ОПИРАТИ ПРЪД СМ ЛИСТОМ ГОСПОДСТВА МИ.

† Х Ис, лѣтв зарма мартиѣ гѣ
 † Господинъ рече.
 † Пятрашко Башотъ кел логѡфет.
 † Дмитръ <инсал>.

Cliseu și fotocopie după orig. hîrtie, peceta timbrată, la D. Constantinescu.

13.

7149 <1640 septembrie 1 — 1641 august 31> *Vasile Lupu voievod întărește lui Grigorcea din Bețești cumpărăturile de pămînt din Edumirești de la diferiți vinzători.*

Suret de la Vasilie vod <ă>¹.....¹ | <e>t 7149 <1640—1641>.

Iată <că au venit ina>ntea noastră și înaintea ai noștri <credincioși și cinștiți>¹ boiari, mari și mici, sluga noastră, Ionașco B <andur>¹, de a lui bunăvoie, de nime nevoit, nici <asuprit>¹ și au vîndut <a lui dreaptă>¹ ocină de cumpărătura <ră> a frăține-său¹ Ioniță B <andur>¹ ce-au fost cumpărată¹ Bandur de la acel.....¹ dintr-aceia sat, din Bețești, bă.....¹ <cum>¹ părătură iarăș lui Ioniț <ă> B <andur>¹ pro.....¹ de la Țigan și de la fratele <său>¹.....¹ de ni <meni silit, nici asuprit, ci de a lui bunăvoie>¹ Samuil și Pelaghiei ci au fo <st> cumpă <rătură în> ții lui Samuil și Pelaghie Tudo.....¹ siei, nepoata Fugii lui Borcia, den vatr <a satului și>¹ din cîmpu și den apă și den pădure, din tot ve <nitul. Ace>ia iarăș au vîndut-o slugei noastre mai s <us>¹.....¹ ii den Bețești drept o sut <ă de zloți>¹.....¹. Și după aceia iarăș a venit și.....¹ boiari, Nicoară den Cîndești, de nime nevoit, nici asuprit și au vîndut a <lui dreaptă ocină și cu>¹ mpărătură tătene-său, de la Andriu, ficiorul Oancii, nepot.....¹ <a>¹ opta parte de sat din Edumirești.....¹ din cîmpu și din Poiana Boului.....¹ <și din>¹ tot venitul, den parte den sus. Acéia au vîndut-o.....¹ <slugii>¹ noastre, Grigorcii den Bețești, dreptu treizăci și patru.....¹ ri. Și după acéia iarăș dăm și întărim slugii <noastre>¹.....¹ Gligorcei den Bețești <ca să-i fie lui ocină>¹ și moșia.....¹ parte den sat den.....¹.

Trad. rom. cu chirilice, din sec. XVIII, pe hîrtie groasă, îndoită, cu lipsuri mari datorate carbonizării.

14.

F. d. <înainte de 14 septembrie 1641> *Vornicul Savin adună, din poruncă domnească, oameni din Bălățești, Hilioara, Ciahlaești, Netezi și Grumăzești, stabilind hotarele dintre Brătuleți și Mînjești.*

+ **Ето аз** vornicul Savin scriem și mărturisim cum am mărșu cu cinstilă cartea mării sale [le] lui vodă, de să hotărîm satului Brătuleților despre Mînjește. Am strînsu oameni buni și bătrîni din sate de pre împregiur, de au mărturisit cu sufletele sale, anume: Tudoran din Hilioara² și Dumitru de acolo și Precop de

¹ Lipsă; ars, pierdut.

² „din Hilioara”, adăugat deasupra rîndului.

acolea și Nechifor și Andreian de acoloa și Ionașco vătămanul de Băltătești și alți săteni de acoloa și Toma Sălișteanul den Ciahlăești și Lupan și Ursu și alți săteni și popa Toader den Neatedzi și Dumitru și Gavril de acoloa și alți săteni și popa Mardare de Grumădzăști și popa Isac de acolo și Ifrim și Ionășcel de acolo și alți săteni.

Deci au mărturisit de rindul hotarului Brătuleților: de unde să începe pîrîul Răciului, de suptu Dialul Mare la vale pînă unde dă în valea Hiliiorului; de acoloa valea în gius pînă iasă dereptu capul Hiliiorului; de acoloa în dreptul lojișcului spre amiadzădți întru <o>³ turpină de stăjaru ce au fost un buir; de acoloa în dreptul locului în vadul Danei; de acoloa preste vale, pîrîul la deal, pre în huciuu într- < un >³ buir vechiu ce iaste lîngă drum, întru < un >³ fag, în coastele Osoiului; de acoloa pre coastă, la vale, la casa lui Ștefu; de acoloa în valea Todireștilor, deci valea în susu unde să împreună <ă> cu pîrîul Scăiașului; de acoloa valea în susu, pre lîngă piciorul Scăiașului și a Lozii, la deal, pînă suptu Dealul Mare; de acoloa pre suptu Dealul Mare, în dreptul locului înapoi, unde cade hotarul iară în pîrîul Răciulei, de să împreună.

De aciastă mărturisim.

Савин Прѣжескѣа дворник искаѣ <т.р.>

< Pe pagina a IV-a : > Pe Brătuleți < și, cu altă cerneală, continuare > desupt munte, < iar dedesubt : > Mărturie hotarnică a vor < ni > cului > Savin, „Fără velet“.

Orig. rom, hîrtie.

Cliseu și fotocopie după orig, la D. Constantinescu.

Datat după documentul nr. 15.

15.

7150 (1641) septembrie 14. Iași. Vasile Lupu voievod judecă pricina pentru hotarele satelor Brătuleții și Minjeștii din ținutul Neamțului, dintre Mitrofan și Constantin Stîrcea fost pîrcălab de Hotin, dînd cîștig de cauză lui Mitrofan pe baza hotarniceii lui Savin Prăjescul fost vornic.

† Ив Насиліе коввода, Божію милостію, господарь земли Молдавскон. Оже пріндеше прѣд нами и прѣд всими нашимѣ молдавскимѣ болѣри, великими и шалыми, молвенникѣ наше епископѣ Митрофан и тѣгалн <сѣ> за лице прѣд нами сѣ слѣгам нашем Костантин Стѣрчѣ внк пѣркѣлаб Хотинскон и сѣ вси силѣни вт село Мѣнжѣши радѣ Хотар село Брѣтѣлевцилор, что ѣ колост Намецкомѣ, рѣкѣши втѣцѣ и молвенникѣ наш Митрофан ажѣ впрѣс-локает Хотар село емѣ, Брѣтѣлевцелор, сѣ Хотар село им Мѣнжѣцим.

Ино господство ми и всѣго нашеѣо сѣвѣкта, не могѣт извралн им и сѣт-корилн им лист господства ми до болѣриномѣ нашѣ вѣрномѣ Савин Прѣжескѣа дворник како данте спрѣтатѣ люди добри вткрѣснѣи мѣшиаш да сѣматрѣет сѣ тѣх люди добри за рѣдѣ томѣ Хотар и извралн им по правдою. Ино болѣри нашим Савин Прѣжескѣа внк дворник вш спрѣтатѣ многѣх люди добри, вткрѣснѣи мѣшиашн, на имѣ: Тѣдoran вт Хланвара и Дѣмитрѣс вт там и

³ Omis.

Прекон вт там и Некифор и Андриан вт там и Ивнашко вѣтъман вт Бълцѣтци и инниѣ людї вт там и Тома Силнцкнѣл вт Чахлѣтци и Аспан и Зрѣлѣ и инниѣ людї вт там и поп Тоадер вт Нѣтешѣ и Дѣмитроѣ и Гаврил вт там и пѣп Мардарїѣ вт Грѣмѣшци и поп Исак вт там и Ифрим и Ивнѣшчѣл вт там и инниѣ людї добри, вткрѣснїи мѣнаши, и избрал Хотар село Брѣдѣлцим вткъ Хотар село Мѣнжѣцим и поченши Хотар вт гдѣ починает поток Рѣчюлен, вт под Гор Келнкаго, долнїи даждедо рѣцѣ Хилнорѣлн, а вт толѣк нижна долиною даждедо нзидет право главѣ Хилнорѣлн а вт толѣк право мѣстомѣ на полѣдннѣ, въ един трѣпннѣ за дѣба, что вѣше един вѣвр; вт толѣк право мѣстѣ до брѣд Данец, а вт толѣк через долину, на един потокѣ, днл над Хвчю дажде до един вѣвр вѣтхаго, что ест подлн дорогѣ, въ един вѣкѣ, в рѣбра Ёсоюлн, а вт толѣк долнїи на рѣбра в дом Шефѣ, вт толѣк въ рѣцѣ Тоадерицнлор таже долина више, дажде до гдѣ сѣк вѣплѣют сѣ поточ Скѣюшѣлн и Лѣзѣвн, в днл дажде под Гор Келнкѣ, а вт толѣк под Келнкомѣ Гор право мѣстомѣ назад, дажде до падет Хотар пак въ поточ Рѣчюлѣ. Толнко ест Хотар село Брѣдѣлцилор вткъ село Мѣнжѣци и вткъ иншїи сторици.

Ино слѣга наш Костантин Стѣрчѣ пѣркѣлаѣк и сѣ вѣси людї вт село Мѣнжѣци, вни зостали от прѣд нами и от кес закон земскаго, а молекникѣ наш Митрофан епископѣ, вн справил сѣк и поставилн свѣн ферѣкѣ кад злати в кистїтар господства мн.

Ино вт силѣ на прѣд да имают дѣржати своа правака втнннѣ и дѣднннѣ тот село Брѣдѣлци, сѣк кес Хотар, по гдѣ Хотарннл болѣкрннѣ наш кѣрного више писан, Сакнн Прѣжескѣл дѣорник, сѣк тнѣ людї добри више писанннл. И да не имаѣт наи тѣкѣти ради сннл тѣж ннколнже, на кѣкн кѣчнїи. И нн да сѣк не внишлѣт прѣд снл лнстом нашнм.

✠ Исѣл, къ лѣто «зри мѣсеца сентемвриѣ дї.

† Сам господннѣк кѣлѣл.

Гаврїлнш Матѣлнш кѣл логѣфет <м.р.>

+ Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, rugătorul nostru, episcopul Mitrofan și s-a pîrît de față înaintea noastră cu slușa noastră Costantin Sturcea fost pîrcab de Hotin și cu toți sătenii din satul Minjăști, pentru hotarul satului Brătuleților, ce este la ținutul Neamțului, zicînd părintele și rugătorul nostru Mitrofan precum că hotarul satului său, a Brătuleților, se asuprește de către hotarul satului lor, a Minjăștilor.

Deci domnia mea și cu tot sfatul nostru, nepulindu-le alege aici, am făcut cartea domniei mele la credincios boierul nostru Savin Prăjescul vornic să strîngă oameni buni, megieși de prin prejur și împreună cu acei oameni buni să cerceteze pentru rîndul hotarului aceluia sat și să le aleagă cu dreptate. Deci boierul nostru Savin Prăjăscul fost vornic a strîns mulți oameni buni, megieși de prin prejur, anume: Tudoran din Hilioara și Dumitru de acolo și Precop de acolo și Nechifor și Andreian de acolo și Ionașco vătămăan din Bălătești și alți oameni de acolo și Toma Silisteanul din Ceahlăești și Lupan și Ursu și alți oameni de acolo și popa Toader din Netedzi și Dumitru și Gavril de acolo și popa Mardare din Grumăzăști și popa Isac de acolo și Ifrim și Ionașcel de acolo și alți oameni buni, megieși de prin prejur și au ales hotarul satului Brătuleții dinspre hotarul satului Minjăști, înce-

pîndu-se hotarul de unde se începe pîriul Răciulei, de sub Dealul Mare, la vale pînă dă în apa Hilliorului, iar de acolo drept locul spre miazăzi, la o trupină de stejar, care a fost cu un buor; de acolo locul drept pînă în vadul Danei, iar de acolo peste vale, pe un pîriu, la deal, prin huci, pînă la un buor vechi, ce este lîngă drum, într-un fag, în coasta Osoiului, iar de acolo pe coastă la vale pînă în casa lui Ștefu, iar de acolo în pîriul Todireștilor, apoi valea în sus, pînă unde se împreună cu pîriul Scăiușului și al Loziei, la deal pînă sub Dealul Mare iar de acolo pe sub Dealul Mare, în dreptul locului. Înapo, pînă unde cade hotarul iarăși în pîriul Răciulei. Alît este hotarul satului Brătuleșilor de către satul Mănjăștilor și de către alte părți.

Deci sluga noastră Costantin Ștircea pîrcălab și cu toți oamenii din satul Mînjăști ei au rămas dinaintea noastră și dinaintea a toată legea țării, iar rugătorul nostru Mitrofan episcop, el s-a îndreptat și și-a pus ferie, 24 zloti, în vistieria domniei mele.

Deci de acum înainte să aibă a-și ține a sa dreaptă ocină și moșie, acel sat Brătuleșii, cu tot hotarul, pe unde au hotărît credinciosul nostru boier mai sus scris, Savin Prăjescul vornic, cu acei oameni buni mai sus scriși. Și să nu aibă a se trage la judecată pentru această pricină niciodată, în vecii vecilor. Și nimeni să nu se amestece împotriva acestei cărți a noastre.

În Iași, la anul 7150 <1641> luna septembrie 14.

+ Însuși domnul a poruncit.

Gavrilaș Mateiaș mare logofăt <m.p.>

Orig. slav, hîrtie, pecete mică cu ceară, căzută. Cu o traducere românească din mai 1817 de Pavel Debrici. Clișeu și fotocopie după orig., la D. Constantinescu.

16.

7150 (1642) martie 28, Iași. Vasile Lupu voievod judecă pîra lui Pătrașco Ciogolea mare șetar împotriva lui Gheorghe, nepotul Buhlei, pentru un loc de prisacă din Crăești.

† **Иъ Басиліе Ковода, Божію милостію, господарь земли Молдавскон.**

Adec <ă> s-au pîrît de faț <ă>, înaintea domniei mele, credincios boiarul domniei mele, Pătrașco Ciogole, șetariul cel mare, cu Ghiorghe, nepotul Buhlei, pentru un loc de prisacă din sat din Crăești, dzicîndu boiarîmul domniei mele cum acel loc de prisacă i l-au dat Ionașco diiaconul și Floria și alți oameni din Crăești, pentru șeptedzăci și cinci de galbeni. Iar Ghiorghe au dzis cum acel loc de prisacă este a lui dreptă ocină și moșie și acei oameni, ce mai sus scriem, carii au dat acel loc de prisacă, n-au nici o treabă.

Deci, domniia mea și cu tot svatul domniei mele, i-am giudecat după obiceiul țării și așa le-am aflat lege: ca să ai <bă>¹ Ionașco diiaconul și Floria și alți oameni din Crăești a da și a întorce acei șeptedzăci și cinci de galbeni boiarîmului domniei mele, care mai sus scriem, pentru căci s-au aflat adevărat, cum n-au avut Ionașco diiaconul cu alți oameni a lui nici o treabă cu acel loc de prisacă, căci s-a aflat acel loc de prisacă a Buhlei. Și l-am dat pre mina lui Ghiorghe.

Deci, Ionașco diiaconul și Floria și alți oameni a lor, ei toți au rămas denaintea domniei mele și din toată lege țării.

Deci, de-acum nainté ca să nu mai aibă a să mai pîri aceasta pîră nici odă-năoră în veci preste cartea domniei mele.

✠ Ис, въ лѣто зри мартіе ки.

<Самъ господинъ>² велѣл.

¹ Omis.

² Ilizibil din cauza sigiliului.

<+ Гаврил Мътниш>¹ вел Логофет.
+ Ивнашко <писал>.

Clișeu și fotocopie după orig. rom., hîrtie, cu pecete pe ceară, la D. Constantinescu.

17.

F. d. (A doua jumătate a sec. al XVII-lea). *Mai mulți oameni din Bălțătești și Filioara iau în chezășie pe Gligorie din Filioara, deoarece îl trăgeau la vecinătate vlădica de Huși și egumenul unei mănăstiri.*

+ Adecă eu Vasilie Albăscul și Toader al S.....¹ <Var>² tolomei și Ion ficiorul lui Dărloman, Alexa<a>².....² <din Băl>¹ țatești, noi toți și Ursu di Hilioara, Gligori.....² ca, mărturisim cu aces<t> zapis al nostru cum am luat.....² ficior, anume Gligorie din Hilioara, în chiză<șie>¹.....² <de la>¹ părintele vlădica de Huși și de la egumenul de la.....² <și>² de la tot săborul, pentru că-l prinsese de-lu băgas<e> la.....² pentru vecinătate. Iar de acmu să s-aședze la mănăstir<e>².....². Și pentru altă poveste, că s-acoliseaște un țigan că.....² <a>¹ furat niște boi. Ci de-l va ținea prinsu, nemic.....² dovedi cu nime<ni>. Iar de-l va dovedi, să-l aducem.....² ori <i> naintea măriei sale lui vod<ă>, ori la pîrcălabi... ..² unde ne vor pohti să aducem acest om de faț<ă>²..... <Și>² pentru credința noastră, ne-am pus și deagitele.

+ Vasile + Toader + Vartolomei + Alexa + Vasilie

Orig. rom., hîrtie carbonizată, scoasă de la foc, ruptă (lipsește 1/3 din dreapta), cinci amprente digitale.

18.

F. d. (A doua jumătate a secolului al XVII-lea). *Poruncă domnească către un dregător ca să cerceteze și să stilpească hotarele unui sat al mănăstirii Agapia încălcate de răzeși.*

.....²
din sus iaste st <il > pilă, iar altă bucată din hotar, din gios, iaste nestălpită iar răziașii lor, ei intră pe ocina lor, pre acia bucată de hotar ce iaste nestălpită și le iau de-a dziacea și cosescu pre acia bucată de loc și dzic că acia bucată de loc iaste nevîndută.

Pontr-aceaia deacă veți vedea cartea domniei mele, iar voi să stringeți oameni buni, bătrîni, megiiși de prin pregiur și să socotiți.....² direșie lor și pre zapisele vindzătorilor și foarte pe drept <ate>².....² șteți.....² de hotar de pri alți răzăși. Și prec<um veți >² alege să le și stilpiți și să le faceți și scrisori de la acei oameni buni, precum veți afla mai cu dreptul. Și cît fin vor fi cosit pre locul lor și vor fi ara[aj], să le luați finul cosit și să-l dați pre mina rugătorilor noștri, călugărilor de la s< fin > ta[a] mănăstire de la Agapia, iar din piine, ce să va afla, să aibă a le lua de-a dziaci călugării.

Aciasta v<ă > scriem.

Însuși domnul a spus.

.....²

¹ Omis.

² Loc ars, rupt, lipsă.

Orig. rom., hîrtie carbonizată și ruptă sus și jos.

19.

7160 (1651) decembrie 24. *Zapisul stareței mănăstirii Topolița prin care vinde lui Radu spătar o jumătate din satul Netezi, ținutul Neamțului.*

Copie de pe zapisul Efrosinei, stareții de la Topolița, pentru vînzarea ce au făcut Radului spătar¹ giuămătate de sat din Netezi, la let 7160 <1651> decv<rie>24.

Și au vîndut dreaptă ocină și moșie a mănăstirii, giuămătate de sat din Netezi, ce iaste pe apa Topliței, în ținutul Neamțului. Și hotarul iaste: din dealul Grumăzeștilor și iaste și o movilă și lovește drept în valea Netezilor și valea în gios, în giuămătate de sat, pînă în siliștea Giurgeștilor și cu doi vecini, anume Sava și Crăciun; și din poenile Telicuiului și din păduri, cu tot venitul, în tot locul, toate în giuămătate, drept 200 de lei bătuș.

Rezumat românesc într-un „perilipsis adunal în scurt, din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avg<ust>, de la cîmp”.

20.

716<0 - 2> <1652 - 1654 februarie 22>. *Zapisul de vînzare a unei părți din satul Edumetești, pe care a cumpărat-o hatmanul Gavril.*

sat din Edumirești, de nime nevoit, nici silit, ci de bunăvoia mea, eu am vîndut lui Gavril, hatmanului, din giuămătate de sat, din parția din gios, den a șa<s>ia parle a patra parte, din parlea moși-mieu, lui Grozav Negre . . .² am vîndut lui Gavril hatmanul droptu 20 de taler,³ bani bun <i> d<in>² și din cîmpu și din pădure și din curător <i> de finaț și ditr <apă și>² din valra satului și din Poiana Boului, cu tot venitul, ca să hie dumisale de la noi direaple cumpăratur <ă>.

Și în locmala no<a>stră s-au limplat mulți oameni buni: Ianăș hotnogul și Alecsi Boș. . .² să și Gavril Clipa și Dragotî ot Românești și Simion Pe <p> elea și Nicoar <ă> ot Edumirești și alți oameni buni.

Aciasta mărturisim cu acest zapis al nostru.

Și < pentru mai >² mare credință și mărturie ne-am pus ale noastre peceti.

Aceasta < scriem >²²

.² ereu iscal și am scris.

Velet 716⁴

Orig., rom., hîrtie arsă și ruptă. Sînt aplicate patru peceti inelare, din care una e complet ruptă, și o amprentă digitală. Datarea sigură e între anii 1652 și 22 februarie 1654, cînd satul era proprietatea lui Ștefan Boul mare vornic al Țării de Sus. Vînzarea s-a putut face numai pînă în primăvara anului 1653, în domnia lui Vasile Lupu. Vezi pentru aceasta și documentul din 22 februarie 1654, emis de Gheorghe Ștefan voievod.

¹ Radu spătar e frate cu Neculai Abaza, amîndoi fii ai lui Gavril hatmanul și al Lilianeî, ctitorii mănăstirii Agapia.

² Loc ars și rupt; lipsă.

³ „de taler” scris de altă mîna și cu altă cerneală.

⁴ Velețul e scris de altă mîna și cu altă cerneală. Rupt, lipsă cifra unităților.

21.

7162 (1654) februarie 22. *Gheorghe Ștefan voievod întărește lui Ștefan Boul, mare vornic al Țării de Sus, satul Iadomireștii, numit Scorțenii, din ținutul Bacău, care a fost al lui Gavril hatmatul și al fiului său, Alexandru paharnicul.*

Suret de la Gheorghie Ștefan vod <ă> den v <e>l<ea>t 7162 <1654> fev <ruarie> 22.

Iată, acest adevărat al nostru și cinstit boiar, dumnealui Ștefan Boul marele vornic de Țara de Sus, slujind domniei mele cu dreaptă și credincioas <ă> slujbă; pentru acia și noi văzind a lui dreaptă și credincioas <ă> slujbă, l-am miluit pre dânsul cu osăbită a noastră milă, dat-am și l-am miluit pre dânsul, de la noi, în pământul nostru al Moldovii, cu un sat anumia Iadomireștii, care acum să numescu Scorțenii, ce <es> te pe Tazlăul Mare, în ținutul Bacăului, cu tot venitul. Care acel sat au fostu al lui Gavriil hatmanul și al fiu-său, lui Alexandru paharnicul.

Pentru acia, acest salu, ce-i mai sus numit, Iadomireștii, ce s <e> numesc Scorțenii acum, să fie de la domnia mia boiarinului nostru, ce-i mai sus scris, lui Ștefan Boul marele vornic, dreaptă danie și milă și uric de întăritură cu tot venitul, neclintit niciodată, în véci. Iar altul ca s <ă> nu se <a> mestică peste scrisoarea noastră.

De Evloghie dascal s-au scos.

L <ea>t 7273 <1765> ghen <arie> 4.

Trad. rom., cu chirilice, pe hîrtie carbonizată.

Pe p. a IV-a se află următoarea „Copie a Iadomireștilor și izvod de numărul bătrînilor, care ș-au vîndut partea de moșii. Anii 7162 <1654> fev <ruarie> 22” :

Izvod vînz ¹ au vîndut dumisale h <atmanului > ¹ Gavriil din sat Iadomireștii.

2 bătrîni au vîndut Necoară, feciorul lui ¹, un bătrîn ce au fost de pe unchi-său Andrii, iară alt bătrîn partea lui Dumitru Stoian și a lui Arion, feciorul Crăstiuului, că au perit multe bucate a lui Necoară, pentru dăjdii <le> ² lor. Deci au vîndut cîte jumătate de bătrîn. Și s-au vîndut drept o sută de zloți bătuți, locul de țarină și de finaț în Poiana Boului și tot venitul de pre acel loc.

Un bătrîn au vîndut Ilie și frate-său Ioan și sora lor, Mariia, feciorii lui Giurzu, nepoții Cablei. Și s-au plătit deplin cincizeci de zloți bătuți.

2 bătrîni au vîndut Mithodie, cu fratele său Vasilie, feciorii lui Toader Gefer și cu ruda lor, Măricuța, fata lui Simeon diaconul. Deci, un bătrîn le este lor de pre Gheorghie Stărpul, iar un bătrîn ce li-i lor de pe părinții lor, iar numai giumătate de bătrîn a lor, iar giumătate de bătrîn este a Măricăi, fata Eremii, nepoata Petrii. Și s-au dat pe amîndoi bătrînii de sută de zloți, bani gata.

Și acea giumătate de bătrîn a Măricăi, nepoata Petrii, o au vîndut ia și lui Solomon și Mithodie cu oamenii lui; o au vîndut apoi și hatmanului. Deci iaste vîndută acea giumătate de bătrîn în două locuri. Deci ficiorul lui Solomon au vîndut hatmanului acea giumătate de bătrîn, în partea din gios și iaste în partea de sus, 17 zloți.

Partea de jos din Iadomirești :

2 bătrîni au vîndut Lupul, feciorul lui Solomon, ce au cumpărat Solomon de la Ion și de la sora lui, Tudora și Bilușca și Anisiia, feciorii lui Toader diaconul, nepot lui Deaicu. Și s-au dat bani 60 lei bătuți. Ș-au plătit amîndoi bătrînii.

1 bătrîn au vîndut popa Ion și cu frate-său Avram și sora lor, Tudosiia, feciorii Beșului și cu ruda lui, Mihăilă, feciorii Mărienii, nepot lui Birlos și Toader Bliariul cu fimeia sa, Nastasiia, fata Tudosiiei, nepoata Măriei, toț <i> nepoții lui Hilip. Și sînt scrise trei zapise pre acest bătrîn. Și s-au plătit deplin 30 lei bani gata.

¹ Loc ars, rupt, lipsă.

² Omis.

Ce au avut cumpăr <ătură>¹ de la Vlădoi, nepoat¹ mei, de la Ogheniia, fata Vărvarii¹ au plătit deplin 20 l<ei>¹.

1 bătrîn ce-au vîndut <Ni> coară, carele au fost a lui¹ rian, feciorul lui Cristea, ce au fost călugăr, pre nume Mardarie. Pentru acel bătrîn are gîlceavă cu Nicoară, feciorul lui Mardarie călugărului, drept 50 zloț<i>.

1 bătrîn au vîndut Tăbălăeștii, dumisal <e> păharnicului, în Iadomirești, din partea de sus, drept 40 zloț<i> bătut<i>.

Din partea Negrelească <i> au luat arvonă, de la hatmanul 3 lei, Marco Alexa, Ion Negrilă, Ștefan Teatul. Și au luat Ion Negrilă, Simeon, feciorul< lui >¹ Negrilă și Malhei și toți nepoții lui Ion Negrilă de la păharnicul Alexandru, 18 zloț<i> bani gata. Tij pre prot.² Negreleasca.

18 zloț<i> au luat Ștefan Teatul din pantea Negrelească <i>, Tij.².

9 gal<beni>³, au luat Vasilca, fata lui Romașcu.

2 gal<beni>³ au luat Savul pre partea Oncii.

4 gal<beni>³ au luat Ilie cu Băscă și Gavril Clipa pe partea Clipei.

Șase sule de zloț<i> au dat pre Iadomirești și trei zloț<i> ce s-au aflat oameni buni la împărțală la Fărtigani.

38 pămînturi.

20 de dealniță de fin.

16 pămînturi la Bodești.

8 dealniță de fin părțile în Somo [mo] neus.

Iosif ieroshimonah d<u>h<o>v<nic>.

Nazaria sh<i>m<o>na<h>ia stareța s<fintei> m<ănăstiri> Văratecul.

22.

7166 (1657) septembrie 21. Iași, Bejan Gheucă, vornic de gloată, stabilește, din poruncă domnească, hotarele satului Iușianii, de pe Jijia, ținutul Iașilor, proprietateu mănăstirii Agapia.

Adecă cu Bejan Gheucă vornicul de gloată scriu și mărturisăscu cu ciasți scrisoare a mia pentru rîndul unui sat, anume Iușianii, ce⁴ iaste pre Jijia, în ținutul Iașilor, carele iaste a svintei mănăstiri Agapiei. Vînit-au călugării înaintia⁵ mării salc lui vodî, de s-au rugat și ș-au cerut și hotarnic să-ș<i> hotărăscî și să-ș<i> aliagă hotarul acelui sat despre alte hotari. Deci măriiia sa vodî m-au trimis pre mine acolo, la acel sat, ce mai sus scriem și am strînsu oameni buni, megiiăși și am socotit și diriasă ci mi-au arătat⁶ de spun în siamne.

Și am purces cu acei oameni buni pre siamnele ciale bătrîne⁶ unde au fostu de veac și pre unde au știut oameni buni⁶ <pe ho>laru din sus, de la o movilă⁶ hotarul țirgului⁶ <I> a înlor-sătura Jijiei și de acolia peste cîmpu pînă⁶ și de acolia în dreptul locului pînă în tărîmurele⁶ lor și de acolia pre tărîmurele Prutului în gios, pînă⁶ ia iarășî în dreptul locului, peste cîmpu și preste⁶ în capul bălții din sus și de acolia dreptu prin Stîncă⁶ din gios de o moviliță; de la moviliță dreptu pin dumbrav<ă>⁶ buor pînă în Căpătina și din capul Căpătinei la vale⁶ și trece valia cia mare pîn-la o vâlcia⁶ drumul cel mare ce vine de la țirgu și pre drum în sus pînă la o movi<lă de unde>⁶ să înciape hotarul dintiiu.

Așia am socotit și am aflat <cu>⁶ oameni <buni, megiiăși>⁶ ce mi-au arătat, de la domnii cei b<ătrîni> Pentr-acéia ca să le facu⁶

¹ Text carbonizat și rupt.

² Ilizibil.

³ Text prescurtat.

⁴ În text, „pe” în loc de „ce”.

⁵ După cuvîntul „înaintia” urma „noast”, tăiat și continuat cum e în text.

⁶ Loc ars și rupt; lipsă.

scrisoare de credință și ca să aibă a-și <i> fa<ce>¹ dirése domnești. <Încre^{re}1e>² dințată cu mina mia, am iscălit și mi-am pus și <pece>tia³.

Și eu Stră <tulat am s<cris> ca să s<e> știe.

От Ис, лѣто 72 <рѣс>¹ мѣсеца септемвриѣ <ка>² д. кнн.

Кожан Гюска Дворник искал <т.р.>.

Orig. rom., hîrtie carbonizată; lipsește treimea din mijloc.

23.

7166 (1658) ianuarie, Suceava. Radu fost spătar și fratele său, Neculai Abaza, fiii lui Gavril hatmanul, dau mănăstirii Agapia satele Iadomireștii, din ținutul B. Bacău, și Cărjeuții, din ținutul Hotin, ultimul în schimb pentru Goșmanii de la Neanam, precum și via la Cotnari și sălaşe de țigani.

Adică noi, Radu biv spătar i Nicolae Abăza, sinovi Gavril hatman, scrieriem și mărturisim cu acest zăpis al nostru cum noi, de a noa[noa]ștri bunivoe, ne-a-am tocnit și ne-am voit cu călugării de la sv<ă>nta mănăstire Agapia și am dat dodoof sate svinte mănăstiri, anume: satul Iadomireștii, de la ținutul Bacăului, cu l lot venitul și satul Cărjeuții, ce iaste la ținutul Hotinului; însă pentru Cărjeuții le-a-am dat și am f<ăcut... schimbător> cu satul Goșmanii, ce iaste la ținutul Neanam-țului¹ și cu lot venitul ce să va alege; călugării să ție Goșmananii, iar eu, Radul spătar, să aibu a ținea Cărjeuții cu tot venitul. Așijderea și din v vii de la Cotnari le-am dat doai fălci în Sărată, ce-au fost a dumisali păharniculului Alexandru, Dumnedzeu să-l pomenească, două falci în Țerincuțe, a dumisali comisul En<ε>chie. Așijderea și patru sălaşe de țigani, carii vor hi drepti de moșie, . să avem a le da, deaca ne vom alege.

Pentru mai mare credință am iscălit și ne-am pus peceteile < să se știe >^{1 1} și ca să aibă a-și face și drese domnești pre zăpisul nostru.

С СѢЧАР, лѣто 72 <рѣс> генаріѣ.

Из Радѣс <т.р.>³

Orig. rom., hîrtie carbonizată.

24.

7166 <1657 septembrie 1 – 1658 august 31>. Ghedeon, mitropolitul Suceavei, judecă plîngerea lui Alexa împotriva călugărilor de la schil, care i-au impresurtrat locul și un pomot.

† Гѣдѣон архієпископ и митрополит СѢЧАРСКІИ scriu și mărturisesc cu această carte a noastră că au venit înaintia noastră cestu om, anume Alexa, de s-au j jelluit pe călugării de la schitu, pentru niște pomături și loc, ce li-ar fi impresurtradu.

Deci noi am trimes scrisoare la⁴ acolo, de au socolit cu nme-giesii de pin pregiur și cu alți oameni buni.

Deci s-au aflat că acel pomăt și locul că iaste < a >² Alexii și a frate-său dreptii ocini și moșie. Si au adus și zăpis de la marturi, cari suntu scriși în zăpis, cum n-au călugării nici o treabă cu acea moșie.

Pentru aceia noi încă am făcut de la noi aciastă scrisoare, să-i fie de crede-dinți și să ție Alexa moșia. Iar călugării să nu mai aibă nici o treabă de cumm înainte, nici dăntoar, în voci.

.⁴ 7166 < 1658 >⁴

.⁴ < m. p. > .

Orig., rom., pe hîrtie complet carbonizată, cu pecetea mitropoliei, în tuș nne-gru, foarte clară.

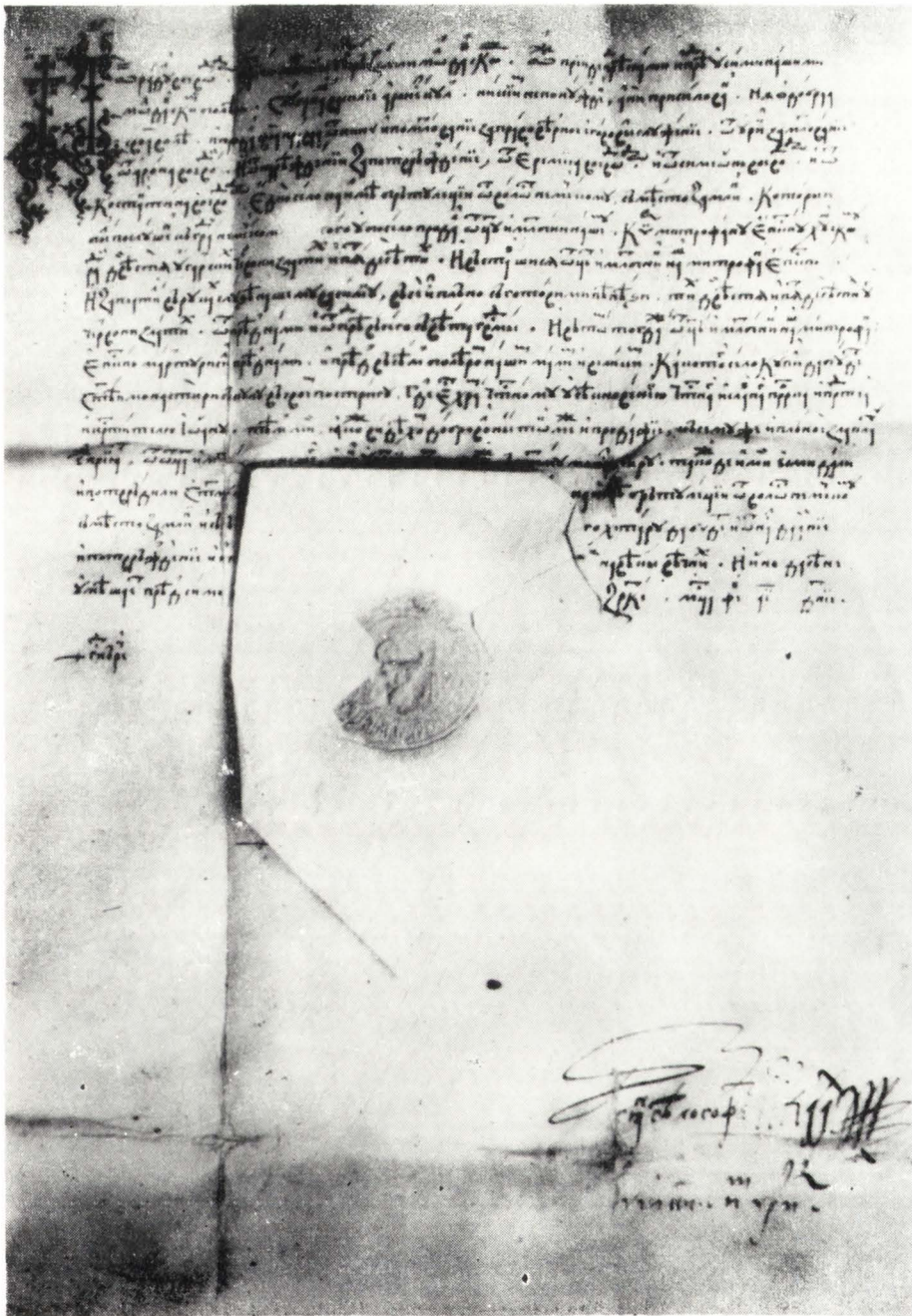
¹ Ars, rupt, lipsă.

² Întregit după mențiunile de pe pagina a IV-a.

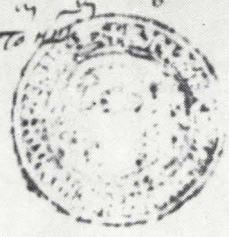
³ Dedesubt încă o iscălitură, ilizibilă.

⁴ Ilizibil, carbonizat.

⁵ Omis.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The ink is dark and the paper shows signs of age and wear.

Small handwritten text or signature located below the main body of text, possibly a date or a reference mark.

Small handwritten text or signature located in the bottom right corner of the page, possibly a date or a reference mark.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a legal document or contract, with various lines of text and some decorative elements.

Handwritten text or signature located below the seal, possibly indicating the date or the name of the signatory.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and appears to be a formal record or decree, possibly related to land ownership or administrative matters. It contains several lines of text, some of which are partially obscured by ink blots or damage. The script is a historical form of Cyrillic, possibly from the 17th or 18th century.

Handwritten signature or stamp in Cyrillic script, located below the main body of text. It appears to be a personal or official mark, possibly a signature of a high-ranking official.

Handwritten signature or stamp in Cyrillic script, located to the right of the main body of text. It is another personal or official mark, possibly a signature of a different official.

Handwritten notes or signatures in Cyrillic script, located in the lower left quadrant of the page. It includes some illegible markings and what appears to be a signature.

Handwritten notes or signatures in Cyrillic script, located in the lower right quadrant of the page. It includes several lines of text and a signature.

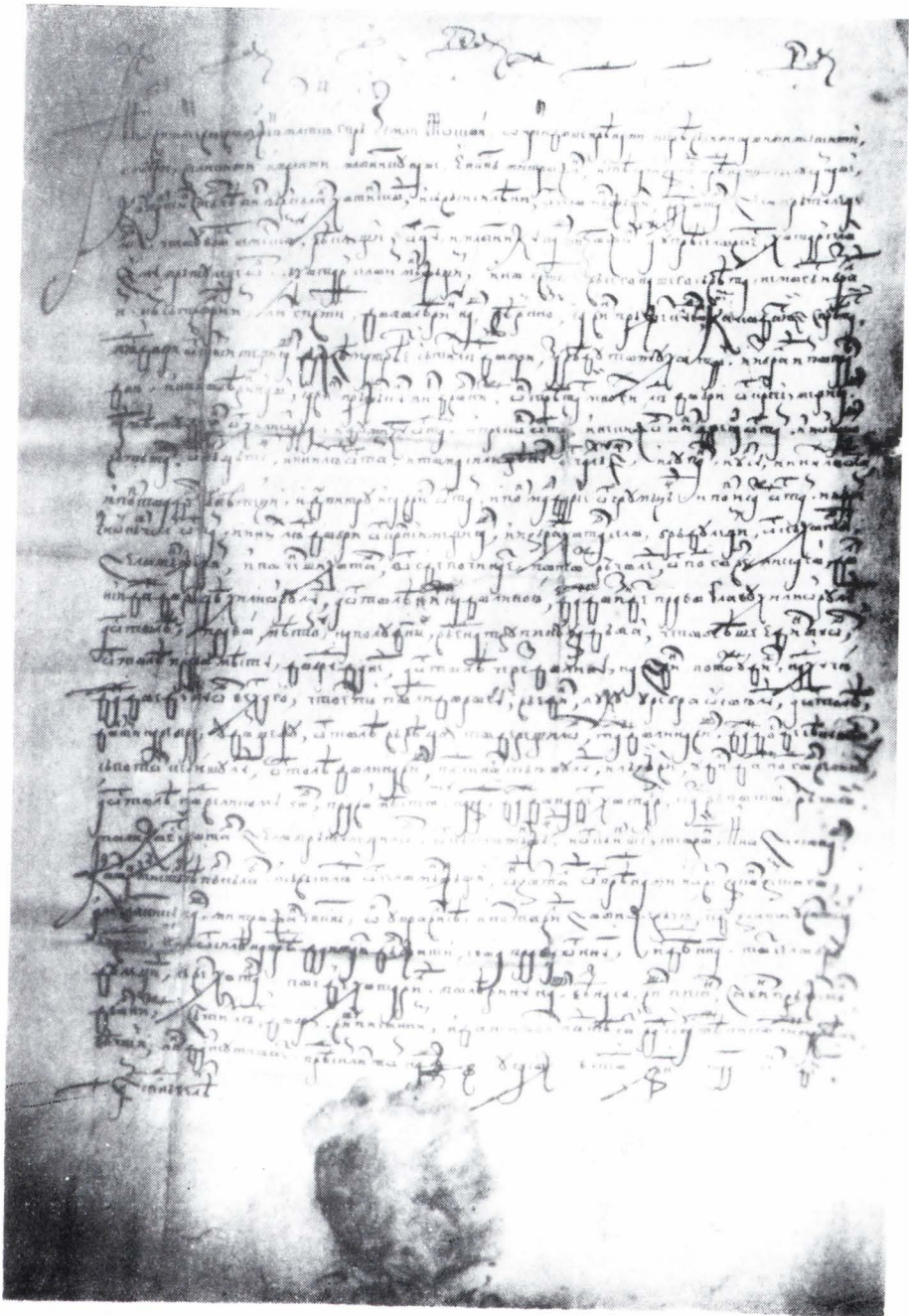
Handwritten text in Cyrillic script, likely a church document or manuscript. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The handwriting is cursive and somewhat faded.

Самое

Handwritten signature or name at the bottom of the page, written in a large, stylized Cyrillic script.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and spans most of the page, with some lines appearing to be part of a list or numbered entries. The ink is dark and the paper shows signs of age and wear.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a church manuscript or liturgical book. The text is arranged in approximately 20 horizontal lines. Each line begins with a large, decorative initial letter, often in red or black ink, followed by the main body of text in black ink. The script is a cursive style typical of the 17th century. The text is partially obscured by two large, dark, circular ink blotches at the bottom of the page. The overall appearance is that of an aged, possibly leather-bound manuscript page.

ALTE ACTE ROMÂNEȘTI DE LA CONSTANTINOPOL

DE

PAUL MIHAIL

Publicăm aici trei acte românești, aflate în Arhiva metohului Sf. Mormint din Constantinopol, dintre care unul original, un ispisoc din secolul al XVII-lea și o traducere din secolul al XVIII-lea.

Traducerea din 1783 noiembrie 7, autenticată în 1800, a documentului din 77029 (1521) iunie 4, nu lipsită de greșeli și omisiuni, aparținând cunoscutului tălmăcitor Gheorghe Evloghie, este anterioară copiei aflată în *Condica Asachii de la Arhivele Statului din București* după care actul e publicat de Mihai Costăchescu în *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 473—477 și e reeditat apoi, în traducere, după aceeași copie slavă, în *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XVI, vol. 1 (1501—1550), București, 1953, p. 184—185.

Importanța deosebită a ispisocului din 7093 (1584) octombrie 21, prevăzut cu pecetea lui Duca voievod, constă în autograful lui Miron Costin, care rezumă documentul prin care Petru Șchiopul voievod întărește mănăstirii Galata Mare din Deal satul Plopii, din ținutul Hirlăului, arătându-se și hotarele. Față de documentul original publicat, în traducerea noastră, în revista „Studii” nr. 2/1954, p. 347, în redacția de față avem formularea documentului în limba română a secolului al XVII-lea, în versiunea lui Miron Costin. Apar, de asemenea, precizări față de textul original; de exemplu, mănăstirea Galata este numită aici Galata Mare din Deal pentru a se face diferența între această biserică și o alta, numită identic, aflată „în vale”. Miron Costin a dat echivalentele românești ale unor entopice ca *izzvor*, *lîntînă*, pe care le înlocuiește, în formularea definitivă, prin cuvîntul *puț*.

Ultimul document pe care îl prezentăm este hrisovul românesc din 7168 (1660) mai 7, cu iscălitura autografă a lui Ștefan voievod, prin care domnul dăruiește mănăstirii Hlincea satul Hlincea, împreună cu 15 poslușnici și reînnoiește închinarea mănăstirii Hlincea către mănăstirea „Driiano”, de la Rumeli, la Arghirocaastro, făcută de tatăl său, Vasile voievod. Scrisul este artistic, cu puncte lucrate în aur.

Publicăm aceste documente destărate, mărturii ale istoriei neamului nostru, cu credința că ele vor constitui un îndemn pentru cercetarea arhivei care le păstrează.

La editarea acestor documente am marcat intervențiile noastre în text prin paranteze unghiulare (< >).

1.

7029 (1521) iunie 4, Hirilău. Ștefan voievod cel Tânăr, domnul Moldovei, întârește mănăstirii Bistrița satul Călinești, pe Cobile, unde a fost casa lui Dragomir și o mănăstire cu vie dăruite de boierul Cozma.

Suret de pe ispisoc sîrbesc de la Ștefan voievod din let 7029 < 1521 > iunie 4 zi.

Facem înștiințare pentru acestu adevărat și credincios al nostru d<umnea> lui Cozma, carele au venit înainte noastră și înainte boierilor noștri ai Moldovii, de ai lui bunăvoe, de nime silit nici asuprit și au dat pentru sufletul și mîntuire sa, a sa dreaptă ocină și cumpărătură a sa, dintre ale sale drepte urici și dresă de la strămoșii noștri, de la Ilieș și Ștefan v<oie> vod și din dres di cumpărătură ce au avut el de la moșul domnii meli Ștefan v<oie> vod un sat la Cobile, undi au fost casa lui Dragomir, anume Călineștie și mănăstirea cu vie pe gura pîrfului, întru acelaș hotar. Acele li-au dat mănăstirii noastre de la Bistrița unde este hrumul Adormirii presfîntii stîpînii noastre Născătoare de Dumnezeu, unde este egumen rugătoriu nostru, chir Silioan.

Deci noi, văzînd a lui de bunăvoe danie ce au dat el pentru sufletul și mîntuirea sa, așijderea și de la noi am dat și am întărit pre acel de mai sus scris sat, unde au fost casa lui Dragomir, la Cobile, anume Călineștii și mănăstire cu vie, pe gura pîrfului, întru acelaș hotar, ca să fii acei sfinte mănăstiri Bistriții, unde este hrumul presfîntii stăpînii noastre Născătoare de Dumnezeu și unde este egumen rugătoriu nostru chir Silioan, de la noi uric cu tot venitul. nerusuît și nestrămutat niciodată în veci.

Iar hotarul acelui de mai sus zis sat anumi Călineștii, undi au fost casa lui Dragomir la Cobile și mănăstirea și viile, să fie de către toate părțile după hotărăle vechi, pe undi au umblat din veac.

Și dresurile ce au avut el de la strămoșii noștri, de la Ilieș și Ștefan v<oie> vod și de la moșul domnii mele Ștefan v<oie> vod, el încă le-au dat în mîncele rugătoriuului nostru, chiar Silioan egumenului și tuturor fraților, dinaintea noastră și dinaintea boierilor noștri ai Moldovei.

Și spre aceasta ești credința domniei mele de mai sus zis Ștefan v<oie> vod și credința a preaiubitului fratelui domniei mele Petru și credința tuturor boierilor noștri, a mari și mici.

Iar după a noastră viață, cine va fi domnu, din fii și niamul nostru, sau ori pe cini va alege a fi domnu țării Moldovii, să nu strice a noastră danie, ci mai ales să dea și să întărească.

Și pentru mai mare lărie și întăritură acelor de mai sus scris, am poroncit credincios <ului> boierului nostru d<umi> sale Troțușanul logof<ăt> să scrie și a noastră pecele către această carte a noastră să o lege.

S-au scris în Hirilău.

S-au tălmăcit de Ghiorgghi Evlogghi dascal, 1783 noembr<ie> 7. Înaintea mea, s-au poseduit suretul acesta și fiind asemenea, s-au încredințat cu a mea iscălitură, 1800 iul<ie> 24.

Constantin Balș vel logof<ăt> .

Di mini sau poseduit și fiind asemenea am iscălit.

1800 iul<ie> 24.

<Pe verso > III, 7029 <1521 > iunie 4. Suret de pe ispisocu domnului Ștefan v<oie> v<o> d întărit la anul 1800 de d<umnea> lui Constantin Balș vel logof<ăt> prin cari întărești dania lui Cozma ușerul pe moșie Călineștii ce au dăruit-o mănăstirii Bistriții, ca să fie uric și danie cu tot venitul.

2.

7093 (1584) octombrie 21. *Ispisoc autentificat de Miron Costin vel logofăt prin care Petru Schiopul voievod întărește mănăstirii Galata Mare din deal satul Plopii din ținutul Hirlăului, arătându-se și hotarele.*

Den dîresul de la Pătru voievod de danie și de miluire și de-ntăritură svintei măn < ă > stirii Galatei Mari den dial pre satul Plopii care iaste în ținutul Hirlăului cu hăleșteu și cu tot vinitul și hotarul acelu satu ce mai sus scrie Plopii și cu hăleșteu să începe den piatră și den vadu pre amîndoai pînă o movilă, aproape de drum, unde iaste o piatră și de acolea dreptu piste izvorul țării, în dial, unde iaste o piatră și de acolea dreptu peste Spimoșița în dial, la o piatră și de acolea dreptu la gruiul lui Bancovici, la puțu ¹ la pămînturi, la movila Cucoară, unde iaste o piatră și de acolea dreptu unde să-npreună drumul Cotnariului cu drumul cel mare, unde iaste o piatră și de acolea tot drumul pînă la Jijioara, în gura Largii și iară Jijioara în sus pînă în drumul Șipotului și iară drumul în sus pînă la izvorul Iazărului și de acolea tot izvorul Iazărului în gios pînă la piatră și în vad, unde să înpreună hotarul.

V < ă > l < e > tul au înblat 7093 < 1584 > oct < ombrie > 21.
Miron vel log < ofăt >.

< Pe verso, însemnare contemporană : > Ispisoc hotarnic în cari să arată anume toate hotarile încungiurătoare moșii Belceștii înpregior. 7093 < 1584 > oct < ombrie 21. >

3.

7168 (1660) mai 7, Iași. *Ștefan Lupu voievod, domnul Moldovei, dăruiește mănăstirii Hîncea satul Hîncea, împreună cu 15 postlușnici și scutiri de dări, reinnoind închinarea la Rumeli, făcută de tatăl său, Vasile voievod.*

† Къ ѿмѣ ѿца и сна и стога дѣ. Съ аз раб владкы моѿмъ Гъ Бгъ и спсѣ шшѿмъ Ис Хв и тронческѣи поклоникъ, Нш Стефанъ коевода, Бжїю млстїю, Гспдръ землн Младаксон².

Binecuvîntat întru tot dulce Dumnezeu, ce știe acesta bine ce m-au ales din zgîul maicei mele și mi [i]-au dăruit domnia și voveoziea țerei din eșitul bunătăței milei sale pururea amu să mulțimim lui Dumnezeu cum să cade că ne-au deschis ușa milei sale și lumini de înțeles și am văzut și am cunoscut că nice o mărire nu stă pre pămînt neschimbată și de moarte neatînsi, ce ca o floare vestezdește și ca o umbră trece și să risipește tot omul, domnia mea socotindu și urmîndu lucrurile celor bune altor svînți răpăsați domni carii au fostu mainte de noi libovul³ ce au avut cătri Dumnezeu au dat și au miluit svintele mănăstiri și besereci pentru mîntuirea sufletelor sale. Dreptu aceea și domnia mea, cu vrerea lui Dumnezeu și cu blagosloveniea a patru svînții ai noștri moldovenesți pîrinți, alesul Sava arhieiscop și mitropolit Suceavei și Dosofteiu ipiscopul de Roman și Theofan ipiscopul de Rădăuți și Serafin ipiscopul de Huș și cu vrerea tuturor boierilor

¹ La început, scris : „izvoru”, apoi s-a tras o linie și s-a scris : „fînătănă”, care s-a șters și, deasupra ambelor cuvinte, s-a scris de aceeași mînă : „puțu”.

² În numele Tatălui și Fiului și Sfîntului Duh. Iată eu robul stăpînului meu Domnului Dumnezeu și mîntuitorului nostru Isus Hristos și închinătorul Treimeii Io Ștefan voievod cu mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei.

³ Dragostea.

noștri moldovenești mari și mici dal-am și am miluit a noastră svintî rugî, minăstire Hlineca, unde iaste hramul svintul marele măcinic a lui H <ristc> s vonic¹ Ghiorghie, cu-n sat întregu, anume satul Hlineca și cu tot hotarul pre unde au ținut de vac, ce acel sat iaste dreptu domnescu ascultătoriu de soaunul nostru tîrgului Iașii și cu 15 poslușnici carii sintu împregiurul svintei mănăstiri; și am lăsaț domnia mea acel sat și cu toți poslușnicii să fie în pace de dajde mare și mică și de zloți și de lei și de galbeni și de orți și de ilis și de sulgiu de vaci și de oi și de sâu și de piei și de ceari și de miiare și de unt și de camăn mare și mică și de camăn cojocărească și de lucru de braniște și de coasă la cêir și de cărat de fin și de lêmne și de iaz și de gheață și de joldu și de podvoade și de cai de olac; și voi diregători de trîg și soltuji și pîrgari și globnici și deșugubinari nime să naibă treabă cu dînșii a-i învălui, ci să fie în pace. Așijdere și de acum ina² inte fără de aiaste de să vor adăoga n<esca>² re daanii pentru multe nevoi și greutăți ce vor căde în țara noastră de toate să fie în paci numei să aibă a da acel sat și poslușnicii o dată într-un an cite șesedezeci galbeni la cămara domnii mele cindu va hi dajde împărătească la bir, iar altă nemic să nu dea peste tot anul și să fie în pace de gorștină de oi și de deseatină de stupi și de gorștină de mascuri să li se fie în samă pină în 50 de oi domnești, ce fac 500 de oi țărănești și 50 de stupi, ce fac 500 de stupi țărănești și 15 mascuri domnești, ce fac 150 de mascuri țărănești, pre alita să li se fie în seamă fără pecetluit, iar de să vor afla mai mult, să aibă a luă de la dînșii gorștină și deseatină pe dreptate ca și de la altă țară; așijderea de să va tîmpla vro moarte de om într-acel sat să n-aibă a prăda vornicii, ce să aibă a luă călugării de la cea svintă mănăstire ce scrie mai sus, Hlineca, să fie lor de hrană și de îmbrăcăminte. Drept a[a]ceea ca să fie de la domnia mea acel sat Hlineca svintei mănăstiri ce scrie mai sus Hlineci daare și miluire cu tot venitul neclăit nici odinioară, în veci; și am dal, și am închinat domnia mea acea svintă mănăstire Hlineca la Rumeli, la Arghirocastro, Driianoe, unde iaste hram Uspenîia Pécistei, ce iaste făcută de Ustimiian împărat, ca să fie metoh acei svinte mănăstiri, cum au fost dată și închinată mai de mult de cinstit și luminat pămîntele domnii mele Vasilie vodă.

Iar după a noastră viață și domnie, cine va alége Dumnădzeu să fie domnu în țara noastră într-a Moldovei să nu strice a noastră dare și locmală, ce să dea și să întărească, iar cine să va ispiti a <s> trica a noastră dare și locmală, acela să fie neertat de Dumnădzeu ce au făcut ceriul și pămîntul și de pécinstilă și luminaată a lui Maică și să-i fie pirîș Svatiî Ghiorhi la înfricatul giudeț și să petreacă cu Iuda și cu Ariea, în veci, amin.

✠ Ис, клто зрдн ма з.

† Слѣм глѣднѣ казѣл.³

Нѡ Шѣфан ковода.

† Корлатт <писал>.

Original pe hîrtie în mărime de 43×239⁵ cm. Începutul, numele și numirile, încălitura domnului, anul, punctele în semn de stea și virgulele sint scrise în aur. Pécetea e căzută. Pe verso: „N 2.7168 1660 de la Hr <istos> a lui Ștefan voie <v>. <o> pentru satul Hlineca dăruiț mănăstirii Hlineca”.

¹ ostaș.

² loc rupt în orig.

³ Insuși domnul a poruncit.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is densely packed and spans most of the page. At the top, there are some larger, possibly decorative or header-like characters. The script is dark and somewhat faded in places, making some words difficult to decipher. The overall appearance is that of an old, weathered document.

1664

Handwritten signature or date at the bottom of the page, written in a large, stylized cursive script. The characters are bold and somewhat abstract, typical of historical signatures. The date '1664' is clearly visible in the center of the signature.

TREI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI INEDITE DIN SECOLELE XVI—XVII

DE

CONSTANTIN TURCU

Următoarele trei documente pe care le publicăm în aceste pagini sînt originale, scrise în limba slavă pe hîrtie format coală. Ele se păstrau odinioară în colecția profesorului C. Sturzu din Bacău, care a avut amabilitatea să mi le încredințeze pentru un timp, spre studiu. La mine le-a văzut profesorul M. Costăchescu din Iași, care le-a copiat pentru inegalabilul său corpus de documente moldovenești, a cărui editare — ajunsă pînă la domnia lui Petru Rareș — a fost întreruptă din cauza ultimului război mondial.

În afară de precizarea pe care ținem să o facem, că în editarea acestor acte vom urma, pe cît vom putea mai mult, metoda cunoscutului slavist și profesor ieșean, M. Costăchescu, în rîndurile care urmează vom mai sublinia, pentru fiecare din aceste documente în parte, importanța lor istorică, toponimică, onomastică și genealogică. De asemenea vom face observările diplomatice necesare, precum vom stăruii și în problema autenticității lor.

1. Documentul din 1565, de la Alexandru Lăpușeanu, s-a descifrat cu greutate, din cauza roșăturilor de la indoiturile hîrtiei. Data de an abia s-a putut citi iar cifra unităților ($r = 3$) este nesigură. Pecetea domnească, pe ceară roșie, aplicată pe hîrtie, este stricată. Actul nu are semnături.

O traducere a acestui act a publicat în ziua oară profesorul M. Costăchescu¹), în condițiile arătate mai sus.

Din punct de vedere istoric, documentul este important pentru cunoașterea „feriei”, veche instituție financiară din Moldova, despre care a apărut în anul 1944 un document studiu², stabilind și data apariției ei — ca taxă pentru închiderea unui proces — la 21 decembrie 1573)³. Documentul pe care-l publicăm însă aici duce existența „feriei” cu opt ani înainte, adică la data de 25 aprilie 1565 (7073). De asemenea, acest act ne amintește despre documentul necunoscut de la Ștefan cel Mare, care confirma lui Filipaș Mleașniță cumpărătura poienii „unde a fost Costea Călușăru”, pe care i-o vînduse unchiul său, Sava Mleașniță.

¹ *Documente privind Istoria României*, A, veacul XVI, vol. II, p. 170 (nr. 168).

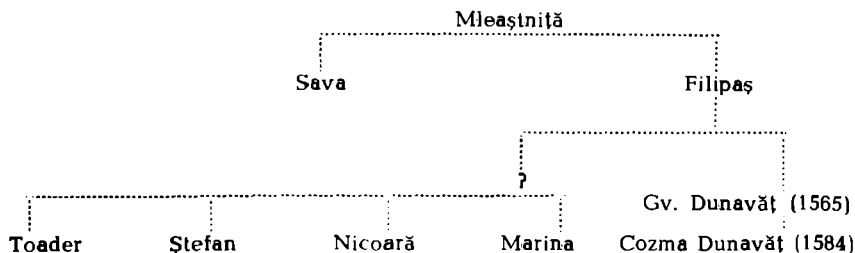
² George D. Longinescu, *Feria*, București, 1944 (124 pagini), extras din revista „Balcania”, vol. II—III.

³ Cf. și *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, p. 26 (nr. 33).

Toponimicele existente în documentul din 1565 sînt doar patru: Frunțești, Filipeni, Obîrșia și Poiana lui Costea Călugăru. Primele trei nu ne sînt cunoscute din documentele anterioare acestuia, deși un Frunțes figurează în divanele lui Ștefan cel Mare și tot pe atunci exista și un Filip. Apariția Frunțeștilor și a Filipenilor abia la anul 1565 ar putea stîrni oarecare îndoieli asupra autenticității actului. La acestea s-ar mai adăuga și apariția izolată a „feriei”, cu aproape un deceniu înainte de data care o atesta anterior¹. În sfîrșit, ultimul toponimic — Poiana lui Costea Călugăru sau a călugăruului Costea? — e menționat încă de la 6 iulie 1438 (6946). Pe atunci Costea „trăia” în acea poiană, care — împreună cu alte sate de la Berheci — a intrat în stăpînirea scriitorului domnesc (pisar) Mihail Oțel. Actul original cu data de mai sus (1438) pare că s-a pierdut și ne-au rămas doar trei regește ale lui și trei traduceri — toate cu unele deosebiri între ele². Iar în ceea ce privește actul de la Ștefan cel Mare — amintit mai sus — acesta ar putea fi cel arătat în regeștul din 15 octombrie 1491 (6999). Actul original cu această dată a fost prezentat la o judecată din secolul al XIX-lea, împreună cu uricul din 1438, pentru moșia Oțelești și altele învecinate³. Între acestea va fi fost menționată, desigur, și poiana amintită. Mai adăugăm că în anul 1584, poiana de care ne ocupăm și cu restul satului și-au schimbat numele în Filipeni, poate după cumpărătorul Filipas, sus amintit sau poate după vreun alt Filip mai de demult⁴. Dintr-un act din anul 1803, reiese însă că și satul Frunțești ar fi făcut parte din moșia Filipeni, întrucît la judecata ce a urmat atunci, oamenii din Frunțești n-au putut dovedi cu acte „talpa Frunțeștilor”⁵.

Onomastica din documentul datat 1565 nu este mai puțin discutabilă decît toponimia lui. Existența lui Costea Călugăru am văzut-o mai sus. El a trăit — dacă documentul din 1438 e autentic — în timpul lui Alexandru cel Bun și sub fiii săi.

Filipaș, tatăl lui Gavril Dunavăț, unchiul său Sava, fiul lui Mleașniță, și popa Onică din Frunțești, nu mai apar în documentele anterioare. Din actul de la 1565 și din cel de la Petru Șchiopul⁶, din 25 iunie 1584 (7092), am alcătuit o sumară spiță a acestui neam.

Mai menționăm, în legătură cu acest neam, că un document din 21 august 1581 (7089) ne dă sliri despre Varvara Marica și Teodor, care sînt copiii lui Trif Mleașniță⁷.

¹ Cu privire la problema autenticității acestui act și chiar a celorlalte două, mi-au fost de mult folos discuțiile avute cu istoricii C. A. Stoide și D. Ciurea, cărora le mulțumesc și pe această cale.

² M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. I, p. 523—525 și vol. II, Iași, 1932, p. 21—23; Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dintre anii 1426—1502*, București 1947, p. 37—40; D.I.R., A, Veacul XIV—XV, București, 1954, vol. I, p. 155—156 (nr. 186); Al. Băleanu, *Documente și regește moldovenești*, în „Cercetări Istorice” (I. Minea), vol. X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 257—258.

³ M. Costăchescu, *Op. cit.*, vol. II, p. 22.

⁴ D.I.R., A, Veacul XVI, București 1951, vol. III, p. 259 (nr. 313).

⁵ Al. Băleanu, *loc cit.*, vol. VIII—IX (1932—1933), nr. 2 p. 143—146.

⁶ D.I.R., A, XVI, vol. III, p. 259 (nr. 313).

⁷ D.I.R., A, XVI, vol. III, p. 170—173 (nr. 225).

Poate că acesta din urmă este un fiu necunoscut al lui Filipaș, întrucât doi din copii sînt aceiași: Toader și Marica. (Mica nepotrivire dintre Marina și Marica s-ar putea datora confuziei între literele chirilice de mîină „K” și „H”).

2. Documentul lui Vitolt Mărășteanul este de asemenea rău păstrat și pe alocuri rupt, ceea ce face ca textul să aibă unele lipsuri. Nefiind datat, am propus anul 1605, adică cu cinci ani înainte de moartea marelui logofăt Stroici, căruia îi este adresată scrisoarea. (Ultimul act iscălit de el este acela din 16 ianuarie 1610¹). Vitolt Mărășteanul a fost logofăt. În anul 1627, aprilie 20, soția sa Teofana, fata lui Bucioc vornicul, vindea satul Slipoteni de la Obîrșia Berheciului, din care o parte a fost a lui Dragoș Călugărul². Deci Vitolt Mărășteanul murise înainte de această dată (1627).

Documentul său e un „raport de cercetare”. Scrisul e cam evoluat pentru epoca la care se referă și de aceea poate fi pus la îndoială. Necunoscînd alte documente de la Vitolt, nu putem să facem o comparație. Avem însă credința că emitențul actului era un străin (Vitolt!) și, deci, el putea să aibă un scris puțin deosebit de cel folosit în cancelaria epocii. Altfel ar trebui să spunem că documentul în cauză este un fals de la jumătatea secolului al XVII-lea!

Ceea ce ne mai atrage atenția asupra acestui document, în afară de ductul caligrafic, este și stilul său deosebit de familiar. O introducere bogată și o încheiere — ambele de o excesivă politețe și foarte măgulitoare.

Între persoanele care apar aici este un Anton din Frunțești, pe care îl mai găsim într-un act din 29 decembrie 1666 (7175)³, ca fiind mort mai demult. De asemenea un „Toader Mleșnice postelnic”. El este un Mleășniță. În afară de cele arătate mai sus, nu mai avem alte vești despre el. La fel stau lucrurile și cu acel Dragoș, care ar putea să fie Dragoș Călugărul menționat mai sus.

În ceea ce privește cariera lui Stroici, mare logofăt, ea este destul de cunoscută. În legătură cu Vitolt Mărășteanul, mai amintim pe fratele său Iurașco Mărășteanul, logofăt, care semna în locul lui Stroici la data de 1 noiembrie 1603⁴.

Toponimia din scrisoarea lui Vitolt Mărășteanul este deosebit de interesantă. Ea este românească, deși textul e slav: Frunțești, Dunavesciorul (loc și prâu), Dunavățul, poiana Runcului — care este un pleonasm, polană și runc fiind totuna — apoi cîteva ușor slavizate: Siliștea lui Dobromir și Răchiți, cărora li s-a adăugat sufixul „ova”. Cred că este important de subliniat că nici aceste toponimice nu apar în documentele anterioare. Dar ele există și azi în fostul ținut Tecuci. Mai atragem atenția, în sfîrșit, asupra descrierii drumului, care este problema principală din actul nostru: „este drum vechi și săpat adînc de cară, dar acum nu mai umblă carăle pe dînsul”.

3. Documentul din 1648, aprilie 18, nu are semnătura domnului, ci numai pețetea aplicată pe ceară roșie. E scris de cunoscutul diac Corlat și e iscălit de marele logofăt Toderașcu.

Toponimicele principale din act sînt aceleași: Hilipeni, care este totuna cu Filipeni, Dunavățul și Frunțești. Alte toponimice — Oncești, Vovrejani și Medeleni — sînt în legătură cu marilor.

Lăsînd la o parte numele marilor, persoanele interesante din act sînt: popa Andronic, Arsenie fiul Cristinei, nepotul Moldei, Alexa Rășpop, Nicoară al Molnei (sic), Teodosie fiul lui Pascal al Molnei și unchiul lor Grigore Roico. Toți sînt necunoscuți din alte acte.

¹ D.I.R., A, veacul XVII, București, 1957, vol. II, p. 273 (nr. 359).

² *Documenta Romaniae Historica*, București, 1969, vol. XIX, p. 239 (nr. 184) și p. 462—465 (nr. 338).

³ C. Solomon și C. A. Stoide, *Documente Tecucene*, Bîrlad, 1938, vol. I, p. 24—25.

⁴ D.I.R., A, XVII, vol. 1, p. 118 (nr. 171).

1

7073 (1565) Aprilie 25. *Alexandru vodă Lăpușneanu dă carte de stăpnire lui Gavril Dunavăț și rudelor sale din Filipeni, pe o jumătate din „poiana unde a trăit Costea călugărul”. Aceasta iusese cumpărată de către tatăl său Filipas, de la unchiul său Sava, fiul lui Mleașniță, cu uric de la Ștefan cel Mare; pentru poiana sus numită, Gavril Dunavăț a avut judecată cu popa Onică din Fruntești și rudele lui. S-a pus ferie.*

† Янѣа(н)дрѣ в(о)вод(а) вожію м(н)л(о)стїюу г(о)п(о)даръ зѣмли
М(в)лада(в)скон <вж> прїнде(т) прѣ(д) нами поп ѿник в(т) фрѣ(н)те(щи)
и съ дрѣги <плѣ>мѣни вт ѿбрѣшіе и тѣгали на Гаврилѣ Дѣнавѣ(ц) и плѣ-
<мѣ>ници е(х) вт село Филипѣни, ра(дї) пол полѣна гдѣ в<ил>и вжи
вали Костѣ калѣге(р) що та полонина полѣна била кѣпила Филипаш) в(тѣ)цѣ
Гаврил(а) Дѣнавѣ(ц) <вт оу>и коке ег, вт на Сава, снѣ Млѣщни(ц) вт др-
че за мартѣріе що има(ли) вт стара(г) Стефана ково<дї> за рл зл(тї)
тата(р)ски(х).

Ино г(о)п(о)да ми да(х) и(м) днѣ да пр<иложи(т) и(х) и(с)прикнлїе
и ма(р)тѣріе на(д) два се(д)мн(ц).

Ино(ж) <Га>ври(л) снѣ Филипаш) съ сво(и) плѣ<мѣ>ни(х) нрїнде(т)
на днѣ съ ма(р)тѣріи и прине(с)ли собн(х) и(с)прикнлїе прѣ(д) нами <що>
в(ни) <нмали> за купѣжно в(тѣ)ц(с) и(х) Филипаш) <в(т)> стараг
Стефана ково(дї) що купн(лі) в(тѣ)цѣ и(х) Филипаш) в(т) С<ав>а Млѣ-
щни(ц) за рл зл(т) тата(р)скїи(х) и <оу>паци(л) сѣ прѣ(д) нами и по-
(с)тави(лі) собнѣ фрїе поне(ж) <да е(ст)> и(м) и в(т) на(с) ли(ст) за ма(р)-
тѣріе и управленїе на(і) па(ч) потврѣжденїе. Да е(ст) и в(т) на(с) и(м) в(т)-
ни(н) и дѣ(д)ни(н) непо<ру>шени(і) николи(ж) на вѣки. И ни да сѣ нѣуми-
шлѣ(т) прѣ(д) симу на(с) ли(ст).

Я кто на(і) вѣзвнже(т) на(і) бо(л)ша(г) тѣжѣ, а в(н) да бѣде(т)
в(с)та(л) по(р)тѣ и ко(л). Инак да ни вѣде(т). Са(м) г(с)днѣ рѣ(ч).

Иисъ Хыръъ, кѣто взог, а(пр). кѣ.

Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră popa Onică din Fruntești și cu alte rude din Obîrșie și s-au plîns contra lui Gavril Dunavăț și a rudelor sale din satul Filipeni, pentru o jumătate de poiană, unde a trăit Costea călugărul, care această jumătate de poiană a cumpărat-o Filipas, tatăl lui Gavril Dunavăț, de la unchiul său Sava, fiul lui Mleașniță, din uric de mărturie ce a avut el de la bătrînul Ștefan voievod, pentru 140 zloți tătărești.

De aceea, domnia mea le-am dat zi peste două săptămîni, ca să-și prezinte privilegiul lor și mărturie.

Deci, Gavril, fiul lui Filipas, cu neamurile sale, au venit la zi cu mărturie și au adus înaintea noastră privilegiul de cumpăratură ce l-a avut tatăl lor, Filipas, de la bătrînul Ștefan voievod, precum că a cumpărat tatăl lor, Filipas, de la Sava Mleașniță, pentru 140 zloți tătărești. Și s-a îndreptat înaintea noastră și și-au pus ferie, ca să le fie și de la noi carte de mărturie și de îndreptare, precum și de întărire, să le fie și de la noi ocină și dedină, nestrîcătă niciodată, în veci. Și altul să nu se amestece în fața acestei cărți a noastre.

Și cine ar mai ridica o pîră mai mare, acela să fie dator la Poartă 50 de boi. Altfel să nu fie. Însuși domnul a spus.

Scriș în Hîrlău, în anul 7073 <1565 >, aprilie 25.

2

<C. 1605>. *Vișolt Mărășteanul scrie marelui logofăt Stroici, în legătură cu cererea lui Anton din Frunțești, de a i se hotărînici proprietățile și drumul ce duce printre pîrăile Dunavăt și Dunavecior, la Obîrșia, Poaiana Runcului, Siliștea lui Dobromir și Răchiți.*

† Превзлюбав(н)номъ и сла(д)ко срѣдечномъ и пог' <оспо>ди божи много наде(ж)номъ ч(с)тнѡмъ нашемоу родителю па(н) Строн(ч) великѣи логофѣ(т) здравіа теле(с)наго и дшевнаго ѡ(т) Хр(с)та б(о)га полъчити ѡ се(р)-дно желав(м).

Посл(х) ч(с)тнѣи на(ш) родителю кѣдомо даемъ г'(с)д)вѣти ере пришоа П(н)то(н) ѡ(т) Фрѡ(н)тѣ(щи) сз ч(с)тнѣи ли(ст) г'(с)п(д)нани до на(с) да понде(м) сз люди добрими и хотаримъ Дшнекечорѡ(л) ѡ вѣршіе Дшнекечорѡ(л)н, Пошна Рѡ(н)кѡ(л)н и ѡ сѣтїе Дшнекечорѡ(л)н село Силницїе Добромірока и да смотри(м) сз люде добри(х) и стары(х) еди(н) пж(т) что иде(т) ѡ(т) Дшнакѣ(ц) <пре(з) Дшнакѣ(р)> до Рѣкетѡка проме(ж)дѡ ти(х) ки(ш)писани(х) селоке.

Мы(ж) вси спрѣтали люди добри(х) и стары(х) ѡ(т) села коло(ст) Тѣкѡ(ч)скѡи и ѡ(т) Рѣкетѡка ѡ(т) коло(ст) Пю(д)скѡи и питали вси и(х) за тои пж(т) а вси на(м) ска(за)ли еди(н) пж(т) старыи проме(ж)дѡ ти(м) село(к) что иде(т) ѡ(т) Дшнакѣ(ц) пре(з) Дшнакѣ(р) до Рѣкетѡка.

За правда, мл(с)тивкыи пане логофѣ(тѣ), мы вси видили нже е(ст) дорога старая и копана глѣбоко за вози нж тепѣ(р) не издри(т) вози пони(м) и може(т) быти тон пѡ(т) на ти(х) знаки что е(ст) ѡ привїлїи Тоадѣра Млѣ(ш)ннїе по(с)тѣ(л)ника нж Драгоше и сз племенїковѣ еїо а вси тѣжѡ(т) за еди(н) пѡ(т) что е(ст) пони(ж) Силниця ДХеромірово и <иде(т) приве(н)>¹ нж люди добри(х) не хотѡ(т) дати...¹ имаю(т) и(м) село кѡсе и сѣтаѡ цркѡ нж молїан(с) П(н)тоновїи да <лиши(т) бѡ> катѡ млѣста пони(ж) тон дорогѣи. П П(н)то(н) не хотѡ(л) лиши(ти) нѡ <мы и > ты(х) люди добри(х) и стары(х) пре(з) волѡ П(н)тонока поставили вси столпѡ пони(ж) тон старѡи дорогѣи а чж да е(ст) тепѣ(р) а вси ѡще <теж> ѡ(т) на П(н)тона.

Г'(с)д)вѣти вси доко(л)но разѡмѣ(н) сѣтвори(ш) іако(ж)тѡ ба наѡчи(т) <и> бл(с)ти ба да ѡмножи(т) дни и лѣта г'(с)д)вѣти кѡ сз мирѣнїи ѡ(т) <га-ба>, дмн(н).

Кашїи мастїо нашемоу мл(с)тивѡмоу панѡ и добродѣтелю нан мѣ(н)шїиїи сна и сѡга.

Кнто(лт) мѡрѡцѣнѡ(л).

Prea iubitului și bunului la inimă și celui de multă nădejde întru bunul Dumnezeu, cinstit al nostru părinte, pan Stroici, mare logofăt, sănătate trupească și sufletească de la Hristos-Dumnezeu. din inimă ne rugăm să-ți dea.

¹ Loc rupt în original (două trei cuvinte).

Handwritten text in a cursive script, likely Latin, covering the entire page. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines. The paper is heavily stained, particularly with a large dark circular mark on the right side and various smaller spots and smudges throughout. The ink is dark and somewhat faded in places, making some words difficult to decipher. The overall appearance is that of an old, well-used document.

I — Doc. nr. 1 (1565 < 7073 > aprilie 25).

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a dark ink on aged paper. The script is dense and fills most of the page. There are some large, dark stains or blotches in the lower right quadrant, which obscure some of the text. At the bottom of the page, there is a large, stylized signature or seal, possibly in red ink, which is partially obscured by the dark stains. The overall appearance is that of an old, well-used document.

бръс(а) за мли(н) и сѣ садове и сѣ копаніе и сѣ масто за сѣножати и сѣ
вѣ(с) прих(о)д).

И тако(ж) дѣре прииде прѣ(д) ними, Плѣ(к)са Рязпо(н) и прода(л) вѣсѣ
ча(ст) его вѣлико сѣ и(з)вѣре(т) ш(т) того ста(р) Никола(р) Мо(л)нии, ра(дн)
дѣвѣт лѣвоки(х) бити, что тоа ча(ст) бѣше ѿ(мѣ) за вѣкѣплениѣ ш(т) Тодо-
снѣ снѣ Пакѣ(л) Мо(л)нии и ш(т) вѣко его Гангоріѣ Ро(н)ко ти(ж) прода(л)
вн(ш)писѣ(н) поп Й(н)дронн(к) и пападію ег.

Ино ми видѣ(в)ше тот запис(с) ш(т) толки(х) лю(дн) добри и слуги
на(ш) вѣрѣвахо(м) и ш(т) нас еше(ж) дадохо(м) и потвѣдили есѣмн
вѣсѣ Й(н)дронн(к) и пападію ег, како да ѿ(ст) н(м) и ш(т) на(с) права штиннѣ
и вѣкѣплениѣ <сѣ вѣ(с) прих(о)д> и н(н) да сѣ не ѡмнша(в)т).

Са(м) г(с)п(дн)нѣ каза(л).

✠ Й(с) вѣт ѿзрнѣ а(при)лнї.

Тодвращко вѣл логофѣт некал.

Корлат <писѣл>.

Io Vasile voievod din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată că a
venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri mari și mici, popa Andronic din
Fruntești și a arătat înaintea noastră un zapis de mărturie de la mulți oameni buni
și de la megieși de prin prejur, anume: Gherasim din Hilipeni și Ionașco de acolo
și Andronic și Ion Platon și Iosip bătrînul de acolo și fiul lui Iosip și Gavril de
acolo și Pentelei din Oncești și Ionașco din Vovrejeni și Vasile din Fruntești și
Vlașca de acolo și Constantin din Medeleni și Ionașco fiul lui Topenu de acolo și
Anghel de acolo și de la alți mulți oameni buni, astfel scriînd în acest zapis, cum
că a venit înaintea lor Arsenie fiul Cristinei, nepotul Moldei din Hilipeni, de a
lui bunăvoie, de nimeni silit și nici asuprit, și a vîndut a sa dreaptă ocină și moșie,
partea Molnei, un bătrîn din satul Hilipeni, pe pîrăul Dunavăț.

Pe acela l-a vîndut popii Andronic și preotesei sale Mariei, drept două zeci
taleri de argint, din cîmp și din pădure și din vatra satului și din vad de moară
și cu livezi și cu arături și cu loc de finaț și cu tot venitul.

Și, de asemenea, a venit înaintea lor Alexa Răspop și a vîndut toată partea
lui, cîtă se va alege din acest bătrîn al lui Nicoară al Molnei, drept 9 lei bătuți.
Care această parte i-a fost lui de cumpărătură de la Tudosie, fiul lui Pavel al
Molnei și de la unchiul lui, Grigore Roico; asemenea a vîndut-o mai sus scrisului
popii Andronic și preotesei sale.

Deci noi, văzînd acest zapis de la atîția oameni buni și slugi ale noastre, am
întărit popii Andronic și preotesei lui, ca să le fie lor și de la noi dreaptă ocină
și cumpărătură, cu tot venitul. Și altul să nu se amestece.

În Iași, anul 7156 <1648> aprilie 18.

Însuși domnul a poruncit.

Todirașcu, mare logofăt.

Corlat <a scris>.

Istoria lumii în date, București, Editura Enciclopedică Română, 1969, 615 p. (Lucrare elaborată de Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolăescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă și contemporană), sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oțetea).

Dacă încercările de pînă acum¹ de a se elabora o lucrare de cronologie a istoriei universale nu au reușit, cel puțin pentru noi, cu toate meritele particulare pe care le au unele dintre ele, să răspundă pe deplin unei necesități, din ce în ce mai stringente, de orientare rapidă în imensa cantitate de date și fapte ale istoriei, *Istoria lumii în date* corespunde cel mai mult acestui deziderat. Din această cauză, lucrarea se prezintă nu numai ca un îndreptar „prețios în informarea asupra istoriei omenirii”, ci și ca un valoros instrument de lucru pentru cercetătorii din domeniul științei istorice. Autorii și-au propus și au izbutit în cea mai mare măsură să prezinte cititorilor o succesiune în timp și spațiu a celor mai importante date, evenimente și personalități din istoria lumii, din cele mai vechi timpuri și pînă la 1 ianuarie 1968.

Fiind „în primul rînd o prezentare a evenimentelor politice”, este explicabil de ce spațiul cel mai larg li s-a acordat acestora. Totuși, autorii nu au ignorat nici cele mai importante date ale istoriei economice, sociale și culturale. Totodată, trebuie semnalat faptul că un loc aparte s-a acordat istoriei României. Lucrarea se încheie cu „Tabele cronologice” (p. 552—570), cuprinzînd „liste ale șefilor de state și primilor miniștri, în special ai țărilor europene cu care România a întreținut relații mai strînse sau care au avut un rol important în istoria continentului nostru” și cu un „Indice de persoane” (p. 571—615).

În ce privește organizarea materialului, autorii au adoptat soluția prezentării faptelor istorice pe grupuri de țări (pe continente), compartimentare pregnant evidențiată mai ales începînd cu partea care tratează a doua perioadă a lumii moderne (1789—1914). Din acest punct de vedere, trebuie remarcat faptul că lucrarea îmbrățișează toate țările lumii. Ne referim în special la țările Africii care, înainte de a se forma ca state independente, au făcut parte din alte formațiuni politice. În felul acesta, autorii au izbutit să evite „viziunea europa-centristă”. Din punct de vedere

¹ În prefața lucrării pe care o recenzăm, sînt menționate cîteva dintre ele. Noi am adăuga că merită să rețină atenția și cea a lui E. Cavaigneac, *Chronologie de l'histoire mondiale*. Deuxième édition, revue et augmentée, Paris, 1934, importanță, printre altele, și pentru faptul că ea conține ample și documentate considerații asupra bazelor cronologiei istoriei. La noi, liste de suverani, e drept, cu destinație specială (pentru elevii Școlii de arhivistică) și cuprinzînd numai România și vecinii săi imediați a întocmit Aurelian Sacerdoțeanu (vezi „Hrisovul”, I, 1941, p. 140—191).

cronologic, epocile istorice, începînd cu cea medievală, sînt împărțite în două: *Lumea medievală (I) (sec. V—XI)*, *Lumea medievală (II) (sec. XI—XVII)*, *Lumea modernă (I) (1648—1789)*, *Lumea modernă (II) (1789—1914)*, *Primul război mondial*, *Lumea contemporană*, *Lumea contemporană după al doilea război mondial*.

O constatare care se impune din parcurgerea lucrării se referă la seriozitatea și spiritul științific cu care a fost întocmită.

Neîndoielnic că o asemenea întreprindere, unică în istoriografia noastră, nu a putut evita unele neajunsuri. Trebuie să precizăm însă din capul locului că ele nu sînt esențiale.

O primă observație se referă la faptul că lucrarea trebuia însoțită de o introducere, în care să se fi făcut măcar cele mai generale considerații referitoare la cronologie și importanța ei în istorie. Trebuiau inserate apoi cîteva date asupra diferitelor sisteme cronologice, avîndu-se în vedere faptul că, după cum se știe, unele dintre ele s-au menținut și după ce s-a introdus era noastră². Era poate necesar să se explice cum au fost integrate toate aceste sisteme într-unul de cronologie universală, întrucît lucrarea se adresează nu numai specialiștilor ci și marelui public.

Unele nedumeriri ridică și organizarea materialului din punct de vedere cronologic. Este adevărat, cum observă autorii, că „e imposibil de stabilit o perioadă care să fie valabilă pentru toate cele cinci continente” (p. VI). Or, tocmai din acest motiv ar fi fost, poate, preferabil să se evite o prea mare fărîmîțare a perioadelor istorice, căci, este evident, ea îngreuiază utilizarea cărții. De pildă, *Lumea medievală (I)* este limitată între secolele V—XI (p. IX), dar prezentarea evenimentelor privind țările române începe cu secolul IX și se termină la anul 1330 (p. 80—81), iar cele privind Elveția încep cu anul 1231 (p. 117); *Lumea modernă (I)* este limitată la anii 1648—1649 (p. XI), însă prezentarea evenimentelor în legătură cu Serbia, Macedonia, Bosnia și Herțegovina începe din anul 1557, Dubrovnic și Dalmația cu anul 1590, iar Croația-Slavonia cu anul 1573 (p. 193).

De asemenea, este neîndoielnică imposibilitatea cuprinderii tuturor datelor, chiar de însemnătate istorică și că unele omisiuni sînt inevitabile. Iată cîteva exemple, pe care le dăm pornind de la comparația cu însemnătatea altor date inserate în lucrare: în luna iunie 1365, Ludovic I, regele Ungariei, atacă și cucerește Vidinul (unde domnea țarul Srațimir), pe care îl stăpînește pînă în vara anului 1369. Către sfîrșitul aceluiași an, Vidinul este atacat din nou, dar de către turci, chemați în acest scop de țarul Alexandru al Tirnovei, care urmărea să refacă unitatea statului bulgar. Datele sînt importante și pentru faptul că, și în primul, și în al doilea caz, Vidinul a fost eliberat cu ajutorul domnului muntea, Vladislav I (Vlaicu)³. Datele de mai sus trebuiau inserate măcar la una din țările implicate în aceste evenimente. Nu este menționat, apoi, tratatul comercial dintre domnul Moldovei, Petru Șchiopul și regina Angliei, Elisabeta, din 27 august⁴. Printre evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, trebuia menționat și tratatul dintre regele Sobiecki al Poloniei și împăratul Austriei Leopold I, din 31 martie 1683. În baza acestui tratat, îndreptat numai împotriva Turciei, Sobiecki a venit în ajutorul Vienei, asediată de armatele sultanului. Se specifica clar că „în cazul în care Viena sau Cracovia va ajunge în pericol, fiecare din aliați va fi obligat a veni cu oastea în ajutorul celuilalt”⁵. Totodată, pacea de la Carlowitz prezintă o importanță deosebită și pentru Moldova, deși prevederile în legătură cu ea sînt incluse

² Cf. *Documente privind istoria României*. Introducere, vol. I, Editura Academiei, București, 1956, p. 391.

³ Cf. Ștefan Pascu ș.a., *Istoria medie a României, Partea I (sec. al X-lea — sfîrșitul sec. al XVI-lea)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 162—163.

⁴ Vezi St. Nicolaescu, *Date noi despre înălțarea lui Petru Vodă Șchiopul domnul țării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591 și tratatul comercial din 27 august 1588, încheiat cu Elisabeta, regina Angliei*, București, 1937.

⁵ Cf. Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țării române la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933, p. 90.

în tratatul de pace turco-polon. Dar fiind faptul că pacea punea capăt unei stări de lucruri dezavantajoase nu numai pentru Moldova, ci și pentru celelalte state din centrul și sud-estul Europei, considerăm că era necesar să se facă și această mențiune⁶.

De asemenea, discutabil este și criteriul după care au fost întocmite etichetele cronologice de la sfârșitul lucrării. Ar fi fost de dorit, după părerea noastră, ca aceste etichete să cuprindă, pe cât posibil, personalitățile politice ale tuturor țărilor și nu numai ale celor „europene” cu care România a întreținut relații mai strânse sau care au avut un rol important în istoria continentului nostru.

Apoi, unele date inserate în lucrare nu sînt suficiente de clar explicate. Este cazul mișcărilor țărănești din Cehia dintre anii 1620 — 1621. Se menționează că în desfășurarea lor, „un rol important joacă populația valahă” (p. 122), fără a se da însă explicațiile necesare în legătură cu această populație. Este, de asemenea, insuficientă explicația dată tratatului de pace dintre Puterile Aliate și Bulgaria de la Neuilly-sur Seine, din 27 noiembrie 1919 (p. 368). Aici nu se mai face specificarea, ca în cazul celui cu Austria din 10 septembrie 1919 de la Saint-Germain en Laye (p. 368), că România nu l-a semnat în aceeași zi. După cum se știe, ea l-a semnat în decembrie 1919⁷.

În sfârșit, adeseori datele privind știința, arta și cultura sînt amestecate cu datele de istorie politică și diplomatică (vezi p. 138, 139, 171, 191, 368, 369, etc.), iar unele dintre acestea, deși prezintă importanță istorică, nu sînt menționate. Ne referim la Pravila lui Vasile Lupu, care a fost tipărită la Iași, în 1646⁸. De asemenea, trebuia menționată și înființarea primei fabrici de hirtie din Moldova, atribuită lui Petru Șchiopul, care exista în 1583⁹.

Observațiile făcute nu împieteză cu nimic asupra valorii și însemnătății practice a acestei lucrări. Ea constituie încă o dovadă a misiunii așteptate de complexe pe care o are istoricul ca specialist creator și ca propagator al cunoștințelor de istorie.

Ven. Ciobanu

Unitate și continuitate în istoria poporului român, Sub redacția prof. univ. D. Berciu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 461 p.

Volumul prezintă o reală importanță, datorită faptului că în el se analizează rezultatele la care s-a ajuns pînă acum în istoriografia marxistă românească și se dezbate unele din problemele actuale cele mai importante ale acesteia.

Lucrarea cuprinde o mare varietate de aspecte cu privire la problema continuității și unității poporului român, schițînd etapele principale de luptă pentru înființarea statului nostru național unitar. Articolele redactate cu multă competență de specialiști de la București și Cluj oglindesc principalele probleme spre care și-au îndreptat atenția istoricii români în ultimii ani. Este regretabil că la elaborarea acestei lucrări, a cărei tematică o formează unitatea în istoria poporului român, lipsește contribuția istoricilor ieșeni.

⁶ *Ibidem*, p. 219

⁷ Cf. S. D. Spector, *Romania at the Paris Peace Conference (A. Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New-York, 1962, p. 197 și urm.

⁸ Cf. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 268.

⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I-a, ediția a IV-a, București, 1943, p. 243.

Articolul geografului clujean Tiberiu Morariu, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României* (p. 9—30), care deschide acest volum omagial, ilustrează pe deplin că, pe lângă ceilalți factori ai unității poporului român, mediul geografic carpatic a constituit o bază prielnică pentru permanentizarea elementului românesc în aceste locuri. Autorul subliniază poziția centrală a „ținutului de peste pădure”, rolul lui de permanent rezervor demografic românesc. Subjugat în decursul istoriei ei de vecini rîvnitori, celatea Transilvaniei nu și-a pierdut însă, niciodată, etnicitatea sa specific românească. Studiind problema sub aspectul demografic, autorul relevă că munții Carpați, prin înălțimea lor relativ redusă, ca și prin numeroase văi și depresiuni de care sînt brăzdați, nu au izgonit de la sine omul, ci l-au atras, oferindu-i condiții de viață multumitoare. Astfel, a avut loc un adevărat proces de „umanizare a muntelui” (p. 26). Numeroase pasuri, trecători și defilee, au avut o importanță deosebită în desfășurarea unor legături normale între românii din toate provinciile spațiului carpatic.

Articolul prof. D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare* (p. 31—40) relevă strînsa interdependență dintre factorul cultural și cel etnic, în procesul de geneză și dezvoltare a națiunii române, ambii desfășurându-se în cadrul unitar al teritoriului carpatic. Autorul relevă vechimea mai mare a unității culturale, care a precedat-o în spațiul carpatic pe cea etnică, putînd fi urmărită încă de la apariția primelor comunități omenești stabile de cultivați și de plante și crescători de animale. În lumina acestui punct de vedere se combat teoriile migrațiilor catastrofice, accentuîndu-se rolul permanent al factorului local în geneza civilizațiilor ulterioare. Astfel trecerea la o etapă superioară apare înfăptuită, nu prin distrugerea civilizației anterioare, ci prin preluarea creatoare a elementelor culturale viabile. În acest mod, autorul urmărește dezvoltarea teritoriului carpatic pînă în momentul înfloririi civilizației dacice și a contactului ei cu civilizația romană — contact care a constituit fundalul etnogenezei românești.

Studiul cercetătorului sibian Iuliu Paul, *Date noi privind raporturile reciproce dintre culturile Petrești, Cucuteni și Gumelnița* (p. 41—52), se oprește tocmai asupra unui moment al acestei unități culturale, anterioare formării poporului român. Pornindu-se de la axioma că lanțul Carpaților nu a constituit niciodată o barieră, autorul analizează strînselile raporturi de geneză și dezvoltare ce au existat între cele trei culturi reprezentative ale neoliticului lîrziu, cu ceramică pictată de pe teritoriul țării noastre.

Studiul numismatului Bucur Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace* (p. 53—64), își propune să elucideze de ce tocmai în perioada de maximă înflorire a culturii geto-dacilor (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) încetează baterea monedei proprii, care avusese o existență de cca. două secole. Descoperirile monetare ale epocii respective relevă că geto-dacii nu au renunțat la folosirea monedei ca mijloc de schimb, ci au adoptat denarul roman, moneda forte a timpului, găsită în peste 250 de localități și în număr de cca. 20 000 de piese. Descoperirea unor tipare monetare în cetățile dacice a relevat faptul că cea mai mare parte a denarilor ce au circulat în Dacia sînt imitații dacice, dar executate alît de perfect încît, pînă în prezent, cu greu pot fi deosebite de originale. Imitațiile după denarii romani sînt aceleași pe întreg teritoriul Daciei, aflat sub autoritatea lui Burebista. Această dovadă numismatică sporește cunoștințele noastre despre unitatea lumii geto-dacice, realizată în vremea lui Burebista și continuată apoi, cu unele mici întreruperi, sub urmașii lui, pînă în momentul cuceririi romane.

În articolul *Cronologia regilor daci* (p. 65—72), Hadrian Daicovicu, prin coroborarea izvoarelor istorice și arheologice și printr-o strînsă demonstrație logică, reușește o verosimilă reconstituire a perioadelor de domnie a regilor daci începînd cu Burebista și sfîrșind cu Decebal. Datorită argumentelor aduse de autor devine plauzibilă informația lui Iordanes despre suirea pe tron a lui Burebista în anul 82.

Cît despre ceilalți regi, ei sînt plasați pe tronul din munții Orăștiei, după cum urmează: Deceneu și Comosic din 44 î.e.n. pînă în 28 e.n. (fără a se putea delimita cîți ani au revenit fiecăruia din totalul de 72 ani cuprinși în această perioadă); Scorilo între 28—68 e.n., urmat de Duras — Diurpaneus (probabil fratele lui) între

68 și 87 e.n., când acesta din urmă cedează, de bună voie, tronul lui Decebal. Am avea de observat în cazul celor 72 de ani de domnie ai lui Deceneu și Comosicus că, dată fiind vârsta înaintată a lui Deceneu în momentul suirii pe tron — lucru observat și de autor — cel puțin 50 de ani de domnie din cei 72 ar trebui lăsați pe seama lui Comosicus. Această cifră nu ni se pare ireală (comparând cu cei 40 de ani de domnie, atestați, ai lui Scorilo), astfel că nu ar fi necesar să presupunem și existența altor regi, ale căror nume nu ne-ar fi fost transmise de autorii antici.

În lucrarea *Un nou aspect al problemei continuității* (p. 73—82), prof. clujean Kurt Horedt propune o nouă datare a prezentei culturii Sintana de Mureș — Cerneahov — în Transilvania. Subliniind caracterul mai tirziu al lipului de fibulă cu semidisc (a doua jumătate a sec. al IV-lea), autorul demonstrează că pătrunderea elementului got în Transilvania nu s-a făcut imediat după 271 e.n. (cum se credea), ci de-abia după invazia hunică (375—376). Singurele infiltrări s-au produs, în acest caz, dinspre carpi și dinspre dacii liberi din vest, elemente etnice înrudite cu substrat dacic al fostei provincii romane.

Academicianul Constantin Daicoviciu, în studiul său *Originea popotului român după cele mai noi cercetări* (p. 83—98), schițează o nouă schemă a evoluției istorice din mileniul I, mileniu care a însemnat actul de naștere al poporului român. În esența sa, schema academicianului Daicoviciu se înscrie în contextul mai larg al teoriilor care susțin continuitatea firească a populației daco-romane pe teritoriul Daciei. Pe această linie, în prima parte a studiului, autorul combate argumentele teoriilor emise de adversarii continuității, în special de roeslerieni. Dar, aceeași etichetare de roeslerienism se face și teoriilor care văd în linia Dunării baza de romanitate, din care s-au răspândit romanii, ca purtători ai culturii materiale de tip Dridu, spre Moldova și Muntenia (p. 91). Păreră acad. C. Daicoviciu este că Dridu e „o cultură proto-bulgară slavă” (p. 90), neadmițând componența romanică în cadrul ei. Cultura populației romanice (eventual străromânești), din spațiile extracarpatiche, ar fi în zonele mai ferite, de munte și de dealuri (ex. cultura Bucov). Autorul admite că a existat o romanitate dunăreană, care și-a pierdut, însă, tot mai mult din intensitate, după sec. VI, în urma slavizării și a dislocărilor de populație (p. 94).

Concluzia autorului este că poporul român s-a format în ultimele două-trei veacuri ale mileniului I în regiunile de deal și de munte ale fostei Dacie romane, iar de aici masele de români s-au extins „și asupra acelor ținuturi ale României care nu au fost niciodată romanizate sau din care romanizarea dispăruse între timp” (p. 96).

Alexandru Graur în articolul intitulat *Unitatea limbii române* (p. 99—104) analizează cu competență cauzele care au determinat caracterul unitar al limbii române. Sint scoase în evidență condițiile istorice specifice țării noastre în epoca medievală, constând într-o mai slabă manifestare a fenomenului anarhiei feudale. La noi, boierii fiind subordonați domnilor într-un grad mai mare decât cei din apus suveranului lor, izolarea a fost mai puțin evidentă. Apoi, ei neavînd întotdeauna puterea de a împiedica plecarea țăranilor, a făcut ca circulația să nu fie niciodată întreruptă. Legarea țăranilor de pământ s-a făcut la noi relativ tirziu — sustine autorul — în momentul în care limba română era deja constituită. Astfel, contactul între români din diverse regiuni s-a menținut în permanență viu și a împiedecat diferențierea prea mare a limbii.

Autorul ajunge apoi la concluzia interesantă că ideea comunității de limbă a apărut și s-a dezvoltat ca o componentă esențială a sentimentului național, care s-a întărit și mai mult în epoca modernă.

Aurelian Sacerdoțeanu, cunosător al problemelor fundamentale din istoria evului mediu românesc, tratează despre *Elementele de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor* (p. 105—134). Într-o documentată expunere se arată că elementele de continuitate și unitate se pot rezuma în: a) unitatea de cultură preromană, a cărei arie depășește limitele geografice ale sud-estului european; b) romanizarea treptată a popoarelor băștinase; c) dispariția treptată a elementelor romanice de la sud de Dunăre, prin asimilarea lor de către greci, sirbi și bulgari, încît au rămas pînă astăzi numai zone care au păstrat vorbitori ai dialectelor limbii române; d) întărirea și consolidarea poporului daco-roman, românii de azi, a cărei arie de

răspindire a fost și ea îngustată de-a lungul vremii, prin înaintarea vecinilor pînă la despărțirea lui de trunchiul roman comun.

Din aceasta rezultă — susține autorul — că au existat elemente comune, dar odată cu acestea s-au constatat că există și deosebiri. Explicația la faptul că limba română a rămas alături de unitară stă în legătură cu prezența caracterelor comune din acest întins teritoriu, dar și cu dezvoltarea unitară a zonelor de limbă și cultură, care, fiecare în parte, au continuat și unitatea lor.

Se arată apoi că factorul de seamă al unității și continuității poporului român în Dacia rezidă în discontinuitatea stăpînilor săi.

În studiul lui Radu Manolescu, intitulat *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV—XVI)* (p. 135—152) se înfățișează într-o sistematică prezentare o serie de concluzii interesante și originale. Se arată că unitatea economică a țărilor române în evul mediu s-a manifestat prin schimbul permanent și intenționate de mărfuri dintre ele, generate de caracterul complementar al economiei lor.

Producția meșteșugărească moldo-muntenă în sec. XV—XVI, deși în progres, nu putea satisface încă, în întregime cererea de articole meșteșugărești de calitate superioară, pentru a cărei acoperire se recurge la import, mai ales din Transilvania. În schimb, în economia Moldovei și Țării Românești, alături de agricultură, un loc însemnat îl ocupau creșterea vitelor, pescuitul, albinăritul, care ofereau prisosuri abundente pentru export. Faptul că majoritatea covârșitoare a populației din cele trei țări române o alcătuiau românii a înlesnit, de asemenea, legăturile economice dintre ele, datorită unității de limbă, de viață, de tradiții.

Schimbului de mărfuri dintre țările române li s-a adăugat și circulația de meșteșugari, ca și variate legături între meșteșugarii transilvăneni și moldo-munteni.

O contribuție importantă la cunoașterea istoriei politice a țărilor române de la sfîrșitul secolului al XVI-lea o aduce Ion Ionașcu în articolul *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române* (p. 153—186). Autorul, pe lângă o serie de date noi pe care le prezintă ajuze la concluzii judicioase, arătînd că la răpida destrămare a unirii politice a contribuit inexistența unei piețe comune în sînul căreia să se împletească interesele economice ale celor trei țări din același sistem politic și lipsa unei centralizări interne, fiecare din cele trei țări constituind o unitate politică.

Ideea dominantă care se desprinde din articol este că în războiul de eliberare a țărilor române de sub jugul otoman, Mihai Viteazul a fost înfruntat permanent de ideea unificării lor politice într-un stat centralizat de tip feudal, în condițiile existenței unei conștiințe a unității de neam și de limbă a românilor, a unei solidarități de luptă împotriva adversităților externe.

Deosebit de interesant prin problemele abordate este articolul lui Ștefan Ștefănescu, intitulat *Mișcări demografice în țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român* (p. 187—208).

În articol se analizează în mod documentat emigrările care au avut loc în această perioadă, etapele, cauzele și importanța lor. După ce se afirmă că secolul al X-lea a însemnat pentru istoria țării noastre o perioadă de avînt demografic, de care este legată încheierea procesului de formare a limbii și poporului român și apariția primelor organizații românești, se arată că prin formarea Țării Românești și a Moldovei s-a deschis calea dezvoltării unei vieți politice românești de stat. Acest proces s-a manifestat de-a lungul secolelor ca important factor polarizator al eforturilor pornite din cele trei țări române, cu scopul realizării ideii de unitate statală.

Pericolul extern, otoman în primul rînd, a dus la solidarizarea pe cîmpul de luptă a românilor din cele trei țări române, la încercări repetate de unire a ținuturilor românești într-un bloc mai mult sau mai puțin încheat.

Despre lupta revoluționarilor români se ocupă Miron Constantinescu (*Lupta națională și socială a românilor din Transilvania în 1848*, p. 209—222) și Ion Șendrulescu (*Lupta revoluționarilor români pentru unitate în perioada 1849—1853*, p. 223—236).

Miron Constantinescu, într-o expunere interesantă, arată că ideile fundamentale care au stat la baza programului revoluției de la 1848 din Transilvania au fost necesitatea unirii forțelor revoluționare române și maghiare împotriva forțelor reacționare habsburgice și lupta pentru reforme sociale. Chestiunea care a dat însă

alt curs revoluției a fost tendința cercurilor maghiare de a impune forțat unirea Transilvaniei cu Ungaria fără acordul maselor din Ungaria și împotriva voinței manifestate de poporul român. Autorul analizează cu mult discernămint ideile fundamentale ale diferitelor curente revoluționare.

Concluzia pe care o trage autorul este că orientarea și desfășurarea ei i-au dat un caracter antifeudal și național, în diferite etape și împrejurări fiind mai accentuată una sau cealaltă latură a caracterului său, ambele existând în același timp.

Autorul conține că deși revoluția a fost înfrântă, reacțiunea habsburgică nu a mai putut reveni asupra unor drepturi cîștigate de popor.

Ion Șendrulescu subliniază în articolul său, că lupta pentru unitatea politică a românilor, care a constituit unul din obiectivele de seamă ale revoluției de la 1848 din cele trei țări române, a continuat să formeze centrul preocupărilor revoluționarilor emigrați munteni și moldoveni și după revoluție și a interesat deopotrivă și pe reprezentanții românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic.

Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne (p. 237—254) este titlul articolului semnat de Eugen Stănescu. Autorul analizează noțiunea de România în diferite perioade istorice. Se afirmă că ea constituie o prezență continuă în scrierile cronicarilor în privința conștiinței unității teritoriale, încă de la Grigore Ureche. Această prezență, pe măsura trecerii timpului se clarifică, cunoscînd pînă la D. Cantemir o intensitate din ce în ce mai mare.

Acela care folosește pentru prima oară termenul de România este D. Philippide la 1816, în lucrarea sa *Istoria tes Roumounias*. E. Stănescu afirmă că prin acest termen D. Philippide nu înțelegea numai locuirea teritoriului cu români, ci continuitatea unor formațiuni politice străvechi.

Se arată apoi că nu se poate merge mai departe cu cercetarea acestei probleme dincolo de veacul al XVII-lea, din lipsa monumentelor literare în limba română, dar — afirmă autorul — nu înseamnă că această tradiție nu ar fi mai veche decît secolul al XVII-lea. Ea își găsește probabil izvoarele primordiale în folosirea de către populația autohtonă a termenului de „Romania” și de către străini a celui de „Dacia”, ambii termeni denumind aceeași realitate istorico-geografică, pînă cînd evoluția istorică a dus la formarea statelor feudale românești.

Despre situația economică a Transilvaniei se ocupă Carol Göllner în articolul intitulat *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 255—264). Autorul arată influența pe care a avut-o asupra situației economice a Transilvaniei orientarea silnică din partea claselor guvernante a acestei economii spre apus și neglijarea legăturilor cu Principatele Unite, determinînd ca piața locală să absoarbă din ce în ce mai multe mărfuri din provinciile apusene ale imperiului. Unele ramuri ale industriei de aici și-au continuat activitatea numai datorită posibilității de a importa unele materii prime și de a exporta produse manufacturiere dincolo de Carpați.

Constantin Nuțu și G. D. Iscru publică articolul *Continuitate, unitate, libertate națională în programele politice ale românilor din Transilvania* (p. 265—286). După ce se arată că în perioada de formare a națiunii române și a statului național român esența programelor naționale ale românilor din Transilvania a constă în demonstrarea dreptului istoric asupra pămîntului pe care se aflau, revendicarea unității politice românești sub diferite forme și revendicarea libertății naționale în virtutea principiului modern al autodeterminării, se trece la studierea lor. Într-o largă expunere se demonstrează concludent că principiul național la românii din Transilvania a evoluat de la ideea repunerii în drepturile uzurpate pînă la autodeterminarea națiunii.

Vasile Maciu se ocupă cu multă competență de *România și pactul dualist austro-ungar din 1867* (p. 287—314). După ce se face o expunere a evenimentelor care au precedat încheierea acestui pact, se arată că împotrivirea României față de acest pact politic constituie un aspect al luptei poporului român pentru făurirea unității de stat. Intemeindu-se pe principiul democratic al autodeterminării na-

ționale, România nu s-a opus poporului maghiar, ci numai voinței nobilimii maghiare de a ține sub stăpânire Transilvania, cu ajutorul Austriei.

Se analizează apoi poziția potrivnică a României în condițiile politice internaționale din anii imediat ulterioari încheierii pactului.

Studiul lămurește unul din aspectele cele mai interesante din istoria Transilvaniei din această perioadă.

O interesantă contribuție la cunoașterea unor aspecte ale mișcării socialiste reprezintă articolul lui C. Corbu, *Poziția socialiștilor din vechea Românie față de problema unității de stat a poporului român, la sfârșitul secolului al XIX-lea* (p. 315—324). Autorul arată că în programul socialiștilor din România de la sfârșitul secolului trecut, care cuprindea revendicări democratice, un rol important îl ocupa problema națională. Programul preconiza unele soluții pentru îmbunătățirea situației populației românești din Transilvania și pentru realizarea unității politice a poporului român. Prin argumentele pe care le-au adus în susținerea acestui drept, socialiștii au încurajat lupta românilor de peste munți, au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale a românilor, la afirmarea ideii de continuitate și unitate politică.

În concluzie, C. Corbu afirmă în mod just că ideile luptei naționale, în contextul general al luptei sociale, s-au dezvoltat și cristalizat pe măsura maturizării mișcării muncitorești și a societății.

Cîteva articole se axează pe probleme variate cu referire la primul război mondial, dintre care se remarcă acela al lui Ion Gheorghiu: *România și problema unirii Transilvaniei în anii 1914—1916* (p. 323—344), în care se face o amplă prezentare a situației politice din țară în perioada neutralității. După ce se descriu împrejurările politice internaționale și acțiunea alif a Puterilor Centrale cit și a Antantei de a determina ieșirea din neutralitate a guvernului român, autorul se ocupă de atitudinea diferitelor grupări politice din România față de chestiunea Transilvaniei. Deși în 1914 exista un puternic curent în opinia publică favorabil participării la război alături de Franța, Rusia și Anglia, guvernul condus de I. C. Brăteanu nu considera oportună o acțiune a țării noastre alături de țările Antantei. În realitate, guvernul român își precizase poziția încă de la 1 octombrie 1914, cînd încheiasse acordul cu Rusia — numai momentul intrării în acțiune nu se fixase încă. Deoarece victoria finală a armatelor Antantei nu se întrevedea curînd, Ion I. C. Brăteanu nu s-a grăbit să-și dea pe față legăturile sale, pentru a nu expune țara.

Din articol reiese rolul important pe care l-a avut România în momentul intrării ei în război, politica de tergiversare a guvernului român față de insistențele diplomației Antantei pentru alegerea momentului intrării în război, precum și intenționala curentului din țară în favoarea unirii Transilvaniei cu vechiul regat.

Contribuții noi și interesante la cercetarea istoriei României din perioada primului război mondial aduce profesorul C. C. Giurescu în articolul *România și primul război mondial. Știri noi din arhivele Vienei* (p. 345—358). Pe baza unor materiale din arhivele Vienei se arată eforturile diplomației austro-germane pentru a determina intrarea în acțiune a României alături de Puterile Centrale. Din cercetările autorului reiese rolul important pe care l-a avut România în combinațiile politice austro-germane și atenția deosebită acordată, în același timp, de puterile Antantei, în perioada neutralității pentru a o determina să participe la război.

I. Cupșa, în articolul *Armata română în lupta pentru libertate, independență și unitate politică* (p. 359—380), se ocupă de rolul, puterea de combativitate și sacrificiile făcute de trupele române în războiul pentru independență și în primul război mondial. Autorul insistă asupra campaniei din Cehoslovacia, relevînd importanța multor acțiuni care au fost mai rar menționate.

Printre cercetările de istoria culturii, menționăm articolul lui V. Curticăpeanu, intitulat *Oglindirea procesului de unitate național-politică a românilor în istoriografia modernă* (p. 381—394). Afirmînd că preocupări scrise ale ideii de unitate a poporului român se găsesc în lucrările umaniștilor, mai cu seamă în opera lui Nicolae Olahus și în mare măsură în scrierile cronicarilor moldoveni, precum și

în lucrările lui D. Cantemir, se arată că reprezentanții Școlii Ardelene, făcând noi pași față de aceștia, lasă o operă vastă care este străbătută de trei idei fundamentale: originea română a poporului român, continuitatea neîntreruptă a vieții sale în spațiul carpato-danubian și raporturile dintre românii autohtoni și populațiile migratoare. Prin aceasta ei au contribuit la crearea bazei istorico-juridice a postulatelor luptei pentru unitatea politică a întregului popor român.

Împrejurările în care se dezvoltă societatea românească modernă impun ca o cerință obiectivă a istoriografiei, concepută pe baze noi, să oglindească trecutul întregului popor român și să servească ca armă de luptă în făurirea noilor idealuri. În fruntea acestei generații sînt cei mai de seamă reprezentanți ai revoluției de la 1848: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, S. Bărnățiu, Gh. Bariț. Ideea unei istorii cuprinzătoare a tuturor românilor este exprimată în forma cea mai avansată a epocii într-o serie de lucrări ale lui N. Bălcescu.

Studiul de o valoare remarcabilă *Adunarea de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918* (p. 395—416) al lui Ștefan Pascu, pune în lumină pe baza unui material bogat inedit, unele aspecte noi ale unirii Transilvaniei cu România. După ce se arată măsurile luate de Consiliul Național Român în vederea convocării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, se examinează împrejurările specifice în care s-a înfăptuit marele act al Unirii. Autorul redă discuțiile — uneori contradictorii — care au avut loc în preajma datei de 1 decembrie între membrii diferitelor delegații, precum și entuziasmul maselor care au participat la adunare. După ce se descriu condițiile în care s-a săvîrșit marele act politic, se menționează componența Marelui Sfat Național și alegerea Consiliului Dirigent. În continuare este redată activitatea acestui consiliu, precum și aderarea sașilor, evreilor și a svabilor din Banat, care apreciiind hotărîrea de la Alba Iulia ca o cheazăsie a dezvoltării lor etnice și culturale în noul stat, recunosc unirea Transilvaniei cu România.

În încheiere, autorul ajunge la concluzia că, cu toate neajunsurile izvorîte din politica claselor dominante, unirea Transilvaniei cu România a însemnat un moment de crucială însemnătate în istoria poporului român.

Printre contribuțiile cu privire la același mare act istoric este și articolul Eufrosinei Popescu, intitulat *Ecoul unirii Transilvaniei cu vechea Românie în presa de dincoace de Carpați* (p. 417—428). Autoarea semnalează momentele principale ale acestui mare eveniment care a provocat interesul presei din vechea Românie.

Din articol reiese în mod evident că actul făuririi unității politice a statului nostru a fost reflectat cu un deosebit entuziasm în presa de dincoace de Carpați.

O contribuție substanțială privind istoria contemporană, o prezintă articolul semnat de L. Banyaș și A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui* (p. 429—461). Autorii folosind o documentare bogată, fac o expunere a împrejurărilor care au precedat evenimentul din 1940. Se arată că pericolul evident pentru independența României, creat alît prin anexarea Austriei de către Germania hitleristă, cit și prin pretențiile revizionismului maghiar horthist, a determinat o serie de acțiuni din partea guvernului român în vederea consolidării Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, inclusiv pentru apropierea Ungariei de statele componente ale acestei alianțe, care însă n-au reușit. În condițiile presiunilor militare hitleristo-hortyste, s-a ajuns la încheierea acordului economic româno-german din 23 martie 1939, care a deschis calea subordonării economiei românești intereselor politicii agresive hitleriste.

În urma insuccesului negocierilor româno-ungare de la Turnu Severin, cu privire la revendicările ungare, la 29 august 1940 Mihai Manoilescu a fost invitat la Viena, unde i s-a comunicat ultimativ ca România să accepte arbitrajul puterilor Axei de a se cerea Ungariei o parte din Transilvania. Instaurarea dictaturii legionare-antonesciene a însemnat deslănțuirea unei crunte prigoane anticomuniste și a unor pogromuri rasiste. În continuare, se arată lupta organizațiilor Partidului Comunist Român, pentru anularea dictatului imperialist de la Viena.

Interesant ca tematică și concepție, volumul prezentat, apărut cu ocazia aniversării semicentenarului unirii Transilvaniei cu vechea Românie, reprezintă o contribuție substanțială la cunoașterea unora din problemele fundamentale din

istoria poporului român Exigența științifică, seriozitatea informării și interpretarea în spirit marxist a subiectelor, sint calitățile ce caracterizează conținutul materialelor.

N. Corivan și N. Ursulescu¹

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918.* (Cu 124 de documente inedite — 1626—1864 — și 3 reproduceri), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 550 p. + 1 hartă.

Deși viticultura se numără printre ocupațiile de căpetenie ale românilor în evul mediu și deși ea este ilustrată de un material documentar foarte bogat, o istorie a acestei vechi îndeletniciri românești ne lipsește încă după cum ne lipsește și o sinteză istorică asupra apiculturii, îndeletnicire, de asemenea, pe cîl de veche, pe atît de importantă în istoria poporului român. Cum în trecut, ca și astăzi de altfel, condițiile naturale au impus o zonare a viticulturii în bazine viticole este foarte firesc dacă nu chiar necesar ca cercetarea istorică a problemei să porceadă de la această realitate. Este tocmai ceea ce întreprinde pentru prima dată în istoriografia românească profesorul Constantin C. Giurescu prin *Istoricul rodgoriei Odobeștilor*.

Constituind cea dintîi monografie istorică asupra unei podgorii românești, cartea lui Constantin C. Giurescu are în același timp ca obiect de cercetare cel mai mare complex viticol al țării, reprezentativ pentru podgoria românească. Este, de altfel, și unul din motivele pentru care autorul s-a oprit asupra Odobeștilor și nu a altui centru viticol. Lucrarea este înlocuită pe baza unui foarte bogat material documentar, publicat sau inedit, și a unei cunoașteri directe de către autor a întregii zone viticole a Odobeștilor. Acest din urmă fapt constituie „al doilea motiv pentru care, menționează autorul, am ales ca obiect al monografiei Odobeștii și nu un alt centru viticol...; regiunea îmi este binecunoscută de decenii atît în ce privește terenul, cît și oamenii. Scriu deci despre o așezare și o îndeletnicire familiară, pe care o știu din proprie experiență”, (p. 8).

Prof. Constantin C. Giurescu consideră Odobeștii „cel mai mare complex viticol al nostru” deoarece „prin podgoria Odobeștilor se înțelege nu numai suprafața viticolă a localității cu acest nume, localitate care a încorporat, aidoma atîtor alte orașe, satele vecine — în speță Grozeștii și Vineșestii —, nu numai suprafața viticolă a satelor formate în cursul veacurilor pe vechea și foarte întinsa moșie a răzeșilor odobeșteni — este vorba de satele Jariștea, Vărsătura, Pădurenii, Arva, Căpătanul, Mera, Șindilarii —, dar și aceea a satelor răzășesti vecine Pătești, Balolești, Găgești și chiar a celor de pe malul drept al Milcovului din fosta Țară Românească, adică suprafața viticolă a satelor Broșteni, Beciu și Vîrteșcoiu” (p. 7—8). Totodată, trebuie să subliniem faptul că profesorul Constantin C. Giurescu nu se limitează numai la cercetarea evoluției viticulturii din această întinsă podgorie, ci scrie, de fapt, o istorie completă a întregii zone urmărindu-i dezvoltarea economică, socială, politică, demografică și culturală din antichitate pînă la 1918. Lucrarea are prin urmare un caracter complex pe care i-l conferă în primul rînd multiplele implicații ale evoluției viticulturii din această zonă — însuși tîrgul Odobești este, ca să spunem așa, un „dar” al

¹ Lucrările privind istoria medie, modernă și contemporană sînt prezentate de N. Corivan, iar cele de istorie antică de N. Ursulescu.

viei — dar și preocuparea autorului de a nu lăsa înafara investigației sale nimic din ceea ce prezintă, într-un fel sau altul, importanță istorică, fie că e vorba de locuri, monumente sau momente istorice din regiunea Odobeștilor, fie că e vorba de evenimentele istorice din aceeași zonă.

Evoluția istorică a podgoriei Odobești este cercetată foarte amănunțit de Constantin C. Giurescu, analiza bogatei informații documentare fiind strălucit sprijinită de competența deosebită a autorului în materie de viticultură. În acest mod sînt cercetate pe rînd începuturile satului de răzeși Odobești și ale celor din jur, întinderea și vechimea podgoriei Odobeștilor, soiurile de viță cultivate, lucrul viei, uneltele, desfacerea vinului în țară și peste hotare, prelucrarea strugurilor și a produselor secundare, unitățile de măsură pentru vin, distrugerile provocate de filoxeră și replantarea podgoriei Odobești, dregătorii și dările caracteristice podgoriei. Într-un cadru specific podgoriei se dezvoltă și țirgul Odobești de a cărui istorie autorul se ocupă într-un capitol aparte.

Ceea ce se cuvine a fi subliniat în chip deosebit este faptul că lucrarea profesorului Giurescu nu constituie doar o sinteză istorică asupra unei podgorii românești reprezentative, ci una care se întemeiază în primul rînd pe documente inedite, ce se află în număr mare la Biblioteca Academiei, Arihvele Statului din București, Iași și Focșani sau în colecțiile particulare ale unora din descendenții răzeșilor odobeșteni.

Aceste acte se publică, de altfel, în anexele monografiei. Peste 30 de documente din cele editate în anexe provin din colecția particulară Panfil, Odobești (ele au intrat între timp în patrimoniul Bibliotecii Academiei, constituind pachetul MDXLIV). Credem însă că în condițiile existenței atîtor documente inedite privitoare la podgoria de pe Milcov nu-și aveau locul între acestea documentele nr. 60—62 care se referă la vieile din podgoria Iașilor. Trebuia în schimb inclus în volum interesantul act inedit din 1672 (7180) iulie 8, prin care Dănciulea și ginerele său Leoa din Odobești, vînd lui Apostol fiul lui Bancău din Focșani, un pogon de vie de la Odobești din partea Hodorească (Arh. St. București, M-rea Doljești, XXXII/25; vezi și *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. III, 1653—1675, nr. 2180). La numeroasele uliți ale Odobeștilor menționate de autor (p. 60—61) mai adăugăm „ulița Ciubotarului” dintr-un document cu data 1701 mai 23 (Biblioteca Academiei, XLVI/161) și „ulița Petrii Hiicăi” dintr-un document din 1713 octombrie 9 (Biblioteca Academiei, CXL/11). În sffrșit, observăm că documentele din anexe ce provin din fonduri publice nu sînt însoțite de obișnuita descriere arheografică.

Foarte bogat în conținut, cartea profesorului Constantin C. Giurescu aduce o contribuție substanțială la studierea viticulturii românești, în general, și la cunoașterea completă a evoluției istorice a podgoriei Odobeștilor în special.

I. Caproșu

ȘTEFAN OLTEANU ȘI CONSTANTIN ȘERBAN, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 460 p. în 8°.

Lucrarea cercetătorilor Ștefan Olteanu și Constantin Șerban reprezintă o analiză științifică și sistematică a dezvoltării meșteșugurilor din Moldova și din Țara Românească pînă la destrămarea orînduirii feudale.

Volumul, întocmit pe baza unui bogat material informativ dat de cercetările arheologice și de arhivă, cuprinde trei părți. Prima parte este intitulată *Meșteșugurile pe teritoriul Țării Românești și Moldovei în epoca feudalismului timpuriu (sec.*

X—XIV) de Ștefan Olteanu, iar a doua *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în epoca feudalismului dezvoltat*. Din partea a doua primele două capitole în care sînt cercetate meșteșugurile din secolele XIV—XVI și din secolul al XVII-lea sînt redactate de Ștefan Olteanu, iar ultimul de Constantin Șerban. Partea a III-a intitulată *Meșteșugurile în epoca destrămării feudalismului (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — 1848)*, are ca autor pe Constantin Șerban.

Ștefan Olteanu a început studierea vechilor meșteșuguri din Moldova și din Țara Românească cu secolul al X-lea, secolul formării poporului român, și, totodată a cristalizării raporturilor feudale în societatea românească, folosind o documentare cu mult mai bogată decît au avut la dispoziție vechii cercetători, în special un imens material arheologic.

Autorul susține just că în secolul al XIV-lea consolidarea raporturilor feudale a contribuit nu numai la concretizarea noilor instituții de stat ci și la dezvoltarea forțelor de producție interne. Se demonstrează, în continuare, că față de epoca precedentă se constată o continuă diferențiere și specializare a meșteșugurilor, un avînt vizibil al acestora pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd, din cauza aservirii Țării Românești și a Moldovei de către turci, a intervenit o frinare, o încetinire a ritmului de dezvoltare a meșteșugurilor, în special a celor din orașe, deși pe domeniile feudale se petrece o creștere a ramurilor meșteșugărești de sine stătătoare. S-a subliniat totodată că dezvoltarea meșteșugurilor din țările noastre, în epoca amintită, a creat și condițiile începuturilor unui proces de organizare profesională a unei părți a meșteșugarilor din orașe.

Situația meșteșugurilor în secolul al XVII-lea ar fi, cum se afirmă de autor, „momentul reluării în condiții diferite, a ritmului de dezvoltare din a doua jumătate a secolului al XV-lea și perioada imediat următoare”. Dar nici în secolul al XVII-lea producția meșteșugărească nu se desfășoară uniform, ci în etape, fiecare cu un ritm de dezvoltare diferit. Paralel cu dezvoltarea meșteșugurilor de la orașe, în secolul al XVII-lea au cunoscut o dezvoltare deosebită, într-un ritm similar de diferențiere, și meșteșugurile de la sate.

Cercetarea atentă a materialului documentar indică evident că a doua treime a secolului al XVII-lea reprezintă perioada de maximă dezvoltare a meșteșugurilor, iar în ultima treime a lui cele sătești depășesc producția domeniilor, proprietarii acestora fiind puși în situația de a apela la piață.

Studiindu-se diferențierea socială din rîndul meșteșugarilor din secolul al XVII-lea se constată că în general au fost grupați pe profesii, pe ulițe, iar în anumite condiții a fost favorizată, în rîndurile lor, diferențierea de avere. Astfel, s-a demonstrat cu numeroase exemple — că cei mai înstăriți dintre meșteșugari au ocupat, prin alegere, funcții de conducere în administrația municipală, dar foarte numeroși dintre ei au fost lipsiți de mijloace materiale suficiente, iar alora li se vindeau casele și prăvăliile pentru datorii sau pentru neplata obligațiilor față de stat etc.

Observăm însă că obligațiile meșteșugarilor față de stat (p. 229—233) nu sînt suficient tratate, de aceea nu se explică sărăcirea unora, fuga din orașe și privilegiile acordate altora pentru a se așeza în orașe etc.

În ultima treime a secolului al XVIII-lea se constată, atît în orașe cît și în sate, o perioadă de înviorare a producției meșteșugărești. Această perioadă, care se continuă și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se caracterizează prin existența unor condiții optime pentru dezvoltarea meșteșugurilor, înființarea de ateliere, posibilități mai ușoare de aprovizionare cu materii prime, comenzi numeroase, sprijin și posibilități pentru a se lupta împotriva concurenței etc.

Partea a III-a cuprinde tratarea meșteșugurilor în epoca destrămării feudalismului, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă în anul 1848. Autorul ajunge la concluzia justă că în această vreme se observă continuarea procesului de destrămare a feudalismului, de formare a relațiilor capitaliste, manifestat ca un fenomen dominant. Producția meșteșugărească la sate și la orașe este inegală, ultima cunos-cînd cea mai largă dezvoltare și realizînd o producție mai mare și mult variată, care în general depășea limitele pieței. O caracteristică a acestei perioade este aceea a

decăderii meșteșugurilor domeniiale, care nu mai rentează, ca preț, calitate etc., fiind depășite.

În general, ideea principală care se desprinde clar din întreaga expunere este că pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, începând cu epoca cristalizării relațiilor feudale, s-au dezvoltat numeroase meșteșuguri, care cu timpul s-au diferențiat, atingând un nivel tehnic superior, îmbunătățind continuu uneltele de producție. În special meșteșugurile din centrele urbane au înregistrat o continuă specializare. Dominația otomană a frânat dezvoltarea normală a meșteșugurilor ca și organizarea profesională a meșteșugarilor.

Observăm aici că autorii au adoptat o schemă prea rigidă în tratarea materiei, care — credem noi — dăunează urmării normale a evoluției unor aspecte. De exemplu, cele trei capitole intitulate *Formele de organizare profesională a meșteșugurilor* puteau forma unul singur, plasat la sfârșitul lucrării și care, la rîndul său putea fi precedat de un alt singur capitol intitulat *Formele de luptă ale meșteșugarilor*. De asemenea, nu putem fi de acord cu încadrarea pictorilor, sculptorilor și a celorlalți creatori de opere de artă în rîndul meșteșugarilor. Dacă tipograful sînt considerați meșteșugari, de ce nu sînt încadrați în aceeași categorie și autorii manuscriselor cu sau fără miniaturi?

Unei lucrări atît de întinse, în care sînt citate foarte numeroase nume de persoane și localități, i se face mult simțită lipsa indicelui și nu știm de ce autorii nu au dat și o ilustrație cu cele mai reprezentative lucrări ale meșteșugarilor noștri?

În concluzie, subliniem încă o dată contribuția extrem de valoroasă adusă prin elaborarea acestui volum de Ștefan Olteanu și de Constantin Șerban la cunoașterea dezvoltării meșteșugurilor, al nivelului lor tehnic, al activității meșteșugărești pe ramuri și al locului lor în economia și structura socială din timpul orînduirii feudale românești.

Trebuie, cred, atras atenția și asupra faptului că manuscrisul lucrării a fost folosit din plin de către autorii volumelor al II-lea și al III-lea al *Tratatului de Istoria României*.

N. Grigoraş

GHEORGHE CRONȚ, *Instituții medievale românești. Întrățirea de moșie. Jurătorii*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 244 p. în 8.

Autorul menționează, în prefață, că în această lucrare pune „în lumină două instituții originale ale Țării Românești din secolele XIV—XVIII” (p. 5). Trebuie însă să observăm că cel puțin a doua instituție, cea a *Jurătorilor*, a existat și funcționat și în Moldova și în Transilvania.

Folosind — pînă la epuizare, am putea spune — documentele interne ale Țării Românești, cum nu a făcut pînă acum nici unul din cercetătorii anteriori, Gheorghe Cronț a urmărit și în bună parte a reușit să lămurească conținutul „social și juridic” precum și funcțiile complexe ale acestor două instituții.

Lucrarea are două părți. În prima parte se tratează: *Originea istorică și practica generală a întrățirii* (începînd cu orînduirea comunei primitive și terminînd cu cea capitalistă), *Instituția întrățirii în istoriografie* (cu referiri la cercetările românești și la cele străine). *Vechile practici de întrățire pe teritoriul țării noastre*, *Practica întrățirilor în societatea feudală românească* (nu se precizează că se studiază această practică numai pentru Țara Românească), *Practica întrățirilor între membrii familiei, Întrățirile între persoane neînrudite și Constatări finale și concluzii*.

Instituția jurătorilor în Țara Românească este studiată în partea a II-a a lucrării.

Primele trei capitole ale primei părți sînt tratate pe baza unui foarte redus material informativ de prima mînă, în special pe bază de literatură străină și ca atare conțin doar ipoteze. Suscită însă interes, pentru comparația instituției noastre, cunoscută într-un mare număr de țări europene, explicarea influențelor, a prevederilor referitoare la înfrățiri din *Rescriptul* lui Dioclețian, din Basilicale și din celelalte colecții de legi bizantine, care au circulat și în țările noastre.

Aprecierile pe care le face autorul asupra studiilor anterioare despre înfrățire le socotim prea severe. Multe din ele nu sînt „de importanță secundară” (p. 25), fiind datorate unor eminenți istorici și juriști, care au sesizat și înțeles „funcțiile esențiale ale înfrățirii”, deși au avut la dispoziție un material documentar redus.

Cercetarea propriu-zisă a instituției se face începînd cu capitolul intitulat *Practica înfrățirilor în societatea feudală românească* (p. 31—63) în care autorul ne dă o sinteză reușită a cercetărilor vechi și a informațiilor surprinse în materialul documentar inedit, avut la dispoziție. Se studiază mai întîi *frăția de cruce* — care fusese însă cunoscută și în Transilvania și în Moldova — de largă „utilizare populară”, dar de „restrînsă utilizare în rîndurile feodalilor”.

Frăția de cruce, care crea legături artificiale de rudenie, se făcea în cadrul unei ceremonii solemne, pe toată viața. Fiind numai de natură spirituală, nu producea nici un efect juridic. Frații de cruce, deși nu erau membri ai aceleiași familii, dacă ceremonia se oficia de biserică, nu se puteau căsători cu surori ale înfrățitilor, deoarece deveniseră și surorile lor. Fiindcă nu s-a ținut seama de această interdicție, începînd din secolul al XVII-lea biserica a interzis înfrățirile de cruce.

Observăm că autorul nu a subliniat sau poate că nu admite faptul că înfrățirea de moșie, practică numai în Țara Românească, a derivat din frăția de cruce, deoarece, în mod obișnuit, frații de cruce, cu și fără rude, își lăsau dacă nu toate cel puțin o parte din bunuri înfrățitului. Totuși autorul citează cazuri, menționate documentar, ca „să fie frați de cruce pe această ocină”.

Se afirmă că frăția de moșie a avut „aplicații condiționate de relațiile feudale... desigur din vremurile anterioare constituirii statului feudal”. Dar, ne întrebăm: frăția de moșie nu a fost condiționată de constituirea *legală* a proprietății feudale, garantată de instituția domniei, de titularul ei, care se bucura de „dominium eminens”, deci din epoca stătală?

Nu se explică și de aceea nu înțelegem rostul înfrățirii de către părinți a copiilor de sex masculin. Dacă un asemenea act nu era în legătură cu o anumită formă de proprietate, fiindcă copiii moșteneau de drept bunurile părintești, de ce se practica? Conservarea bunurilor în familie era asigurată în primul rînd de existența copiilor și în al doilea de dreptul succesoral. De asemenea, destul de curioase ni se par cazurile de înfrățire între frați, în schimb, cele dintre frați și surori sînt explicabile, nu însă și cele dintre surori, deoarece este știut că fiii aveau un drept mai mare la moștenirea bunurilor părinților decît frații și surorile acestora. Practica ni se pare nu numai curioasă dar și inexplicabilă și nu s-a încercat să fie lămurită.

Afirmația că „practica înfrățirii între rude arată că înfrățitorii au urmărit crearea unei ordini necesare în afara celei prevăzute de dreptul comun al Țării Românești” poate fi acceptată numai parțial. Credem că la discutarea acestor înfrățiri trebuiau neapărat urmărite prevederile dreptului succesoral feudal din Țara Românească.

Pentru a putea moșteni orice fel de proprietate funciară era nevoie ca fiicele să fie înfrățite? Aici credem că trebuia să se facă o comparație cu situația din Moldova și să se explice de ce numai în Țara Românească fetele au fost excluse de la dreptul de a moșteni o anumită proprietate funciară.

Apreciem ca deosebit de interesantă prezentarea intervenției dreptului de preemțiune în cazurile de înfrățire, tratată în această lucrare pentru prima oară, atât de amplu.

Situația în familie a unui ginere înfrățit ni se pare neclară, ca și atitudinea lui de biserică. Mai observăm că nu se indică, nu se expune ceremonialul practicat cu ocazia înfrățirii de moșie, care nu este exclus să nu se fi bazat numai pe un act scris, aprobat de domnitor.

Instituția jurătorilor în Țara Românească este, de asemenea, studiată pe baza unui foarte mare număr de informații documentare. Fiind o instituție cunoscută nu numai în Țara Românească ci și în Transilvania și în Moldova, credem că trebuia studiată în ansamblu și comparativ.

În capitolul în care autorul se ocupă cu originea jurătorilor nu se dă o definiție a acestora și nici nu se discută deosebirea dintre ei și martori. Datorită acestui fapt, neavizații fac confuzie între martori și jurători. Părerea noastră este că unele din categoriile de jurători, ca cei numiți boieri, tocmelnici, hotarnici, megieși, oameni buni, pot fi sigur încadrați în categoria martorilor. Tabelul de la p. 154 ni se pare edificator în acest sens. Se știe doar că nu numai jurătorii depuneau jurământ, ci și martorii.

Jurătorii tocmelnici arbitrau, nu jurau, la fel și hotarnicii; în schimb, jurătorii adevărați, care luau „lege” să jure, formau o categorie de adevărați jurători, deși pot fi asimilați prea bine cu martorii. Însoțirea hotarnicilor, cunoscuți și în Moldova, de un „om domnesc” era normală, deoarece acesta avea delegația de a observa executarea hotărârii instanței. Toate persoanele, care în procesele civile depuneau mărturie pe baza cunoașterii situațiilor de fapt și de drept intră în categoria martorilor și nu a jurătorilor (vezi însă p. 130). Nu sîntem de acord că persoanele delegate de domn să judece sînt jurători, ci pur și simplu judecători.

„Jurătorii în procesele civile” au făcut, în majoritatea lor, oficiul de judecători, de arbitri și martori spre deosebire de cei care depuneau în procesele penale, care nu arătau faptele săvârșite de învinuți, ci „conduita lor de oameni corecți”, deci proba lor era subiectivă.

Numeroși jurători indicați că au participat la rezolvarea proceselor civile formau un complet de judecată prezidat de delegatul domnesc, deci o instanță. Evident că au fost jurători care cunoșteau faptele și dacă afirmația părții care-i ceruse era contrarie celor știute de ei, refuzau să jure. Pentru ca jurătorii să nu jure strîmb, înainte de a jura li se citea o carte de blestem semnată de mitropolit. Se găseau unii dintre ei care, după citirea unei asemenea cărți, să refuze de a mai jura.

Jurătorii nu erau folosii oricum, ci numai atunci cînd proba cu martori era imposibilă și cînd nu existau nici altfel de probe. Cu jurători se urmărea stingerea litigiilor. Domnii puteau refuza „legea peste lege”, adică un număr dublu de jurători, părții care pierduse procesul. Depunerea jurămintului jurătorilor se făcea într-un cadru solemn. După jurămint, dacă partea „rămasă de lege” nu cerea „lege peste lege”, domnitorul singur, sau împreună cu sfatul, dădea hotărîrea, care nu era decît confirmarea faptului și situației afirmate de jurători. Dacă ambele părți nu puteau aduce decît un număr egal de jurători, hotărîrea rămînea la aprecierea domnitorului. Asemenea situații nu sînt expuse în lucrarea pe care o recenzăm. Au fost și cazuri cînd domnii cereau de prima dată să depună 48 de jurători. Se cunosc cazuri cînd s-au adus și 50 de jurători, ca și procese cîștigate numai după jurămintul jurătorilor uneia din părți.

Aducerea jurătorilor la procese costa foarte mult. Astfel, deplasarea și întreținerea a 12 jurători, care au depus într-un proces în anul 1577, a costat 4300 de aspri. Pentru plata acestei sume, partea cîștigătoare a fost nevoită să-și arendeze moșia pe timp de nouă ani.

Lucrării, credem, i-ar fi fost necesar un capitol în care să se trateze evoluția instituției jurătorilor, pentru că dacă la început și chiar uneori și mai tîrziu ei s-au confundat cu martorii, cu vremea deosebirea dintre ei devine netă. Mai tîrziu

jurătorii, prin anchetele pe care le făceau, și prin aplicarea unor instrucțiuni primite de la domnie, se transformă în adevărați judecători.

Procesul de dispariție a instituției jurătorilor s-a datorat introducerii de noi norme în dovedirea actelor juridice, lizindu-se ca procesele să fie rezolvate cu ajutorul probelor scrise și a martorilor. Întrebările din text și observațiile făcute nu reduc valoarea lucrării, extrem de documentate și metodic concepute, ci arată complexitatea problemelor puse de cele două instituții feudale, cărora autorul ar fi trebuit să le acorde un spațiu mult mai întins. Bazat pe întregul material documentar accesibil, autorul, care posedă o întinsă cultură juridică și istorică, a adus numeroase date noi, a propus soluții deosebit de interesante asupra unora din aspectele acestor două instituții, care nu numai că nu fuseseră rezolvate, dar nici chiar puse de cercetătorii anteriori.

N. Grigoraș

FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitaliste (XV—XVIIIe siècles)*, Tome I, (Paris), Armand Colin, 1967, 467 p. cu ilustr. + 28 f. pl. (Destins du Monde).

După remarcabila sa operă de analiză *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, A. Colin, 1949¹, profesorul Fernand Braudel publică în cunoscuta colecție *Destins du Monde* o carte de sinteză în care își propune să ne ofere ceea ce istoriografia mai nouă denuște „o viziune globală a istoriei societății umane” în secolele XV—XVIII. „Viziunea globală” a istoriei impune cercetătorului lărgirea și adîncirea investigației și anchetei istorice în toate aspectele vieții sociale.

Desigur, în paginile cărții sale, profesorul Braudel nu epuizează — și nici nu putea s-o facă dată fiind întinderea cronologică a temei și extrema abundență a materialelor documentare — tratarea diferitelor și multiplelor probleme ridicate de cercetarea vieții societății în perioada menționată. Este totuși de remarcă că savantul francez nu se mărginește numai la Europa, ci caută să cuprindă și istoria societăților umane de pe celelalte continente. Viziunea sa globală a istoriei se manifestă deci, atît în plan orizontal — extinderea la maximum a ariei geografice a investigației istorice, — cît și în plan vertical — secționarea cît mai multilateră a vieții diferitelor societăți.

În cartea pe care o prezentăm, profesorul Braudel abordează probleme foarte variate, din care desprindem: istoria populației, istoria alimentației, a locuinței, a îmbrăcămînții și a modei, a tehnicii și a răspîndirii ei, a circulației monede și a istoriei orașelor.

În primul capitol, consacrat populației, autorul subliniază importanța raportului existent între numărul populației și viața materială. Progresul material și numărul oamenilor sînt factori care se determină unul pe altul. Numărul este considerat ca un „excelent indicator”, el reprezentînd un bilanț al „reusitelor și eșecurilor”. F. Braudel subliniază marile flucuații — fluxurile și refluxurile demografice, — care caracterizează viața societății în timpurile trecute și care, totodată, reflectă într-o anumită măsură stadiul de dezvoltare al societății. Ni se dau și o serie de tabele estimative cu populația Asiei, Americii și Europei în perioada 1650—1950. Sînt reproduse datele statistice dintr-un buletin O.N.U. din decembrie 1951, care arată că populația continentelor amintite ar fi avut 470 milioane în 1650, 694 milioane în 1750, 1.091 milioane în 1850 și 2.416 milioane în 1950. Desigur, în seco-

¹ Recenzată în revista „Studii”, XII (1959), nr. 3, p. 281—285.

lul nostru, datorită aparatului și procedeelor folosite de statistica modernă, cifrele privind populația sînt mai apropiate de realitate decît cele din secolele anterioare. Pentru a evalua populația de acum 3—400 ani trebuie plecat de la anumite scări de referință: numărul locuitorilor din orașe, efectivele armatelor și flotelor. Procedeul de bună seamă destul de arbitrar, dar care, în lipsă de altceva, ne oferă unele aproximative indicii de mărime. Autozul amintește apoi și problema complexă a densității populației în raport cu nivelul de civilizație al diferitelor societăți la un moment dat. Aici se face constatarea că speța umană nu se răspîndește pe glob ca o pată de ulei pe suprafața apei, ci se grupează în anumite zone.

Referitor la alimentație, profesorul Braudel arată că în secolele XV—XVIII aceasta se baza în cea mai mare parte pe cereale. Afirmația este evidentă mai ales pentru America precolumbiană, pentru Africa și de asemenea pentru civilizațiile asiatice unde orezul predomină încă și azi. Credem că nici Europa nu trebuia omisă din această listă. Lucrări recente ca aceea a lui Robert Mandrou², de pildă, relevă că în secolele XVI—XVII alimentația principală a mării majorității a populației Franței era de natură vegetală. Același lucru îl putem constata și din sursele documentare românești. Căutînd să stabilească un raport între alimentația vegetală și alimentația animală, autorul opinează că la suprafața egală, în cazul cînd economia unei țări sau teritoriu se apreciază după numărul de calorii din alimente, atunci agricultura depășește cu mult creșterea vitelor. Bine sau rău, agricultura hrănește de 10—20 ori mai mulți oameni decît creșterea animalelor. Pretutindeni în lume și în diferite epoci, nu numai în secolele XV—XVIII, fiecare progreseune demografică implică, dincolo de un anume nivel de viață legat de poziția socială, un apel masiv la alimentația vegetală. Hrana este de altfel un indicium important al condiției sociale, al civilizației și chiar al mediului de cultură în care trăiește omul. Hrana abundentă și variată este un apanaj al claselor dominante care își pot permite, datorită stării lor materiale, orice extravagante alimentare.

Tot în legătură cu capitolul alimentației, profesorul Braudel constată că din cele două aspecte sesizabile de la prima vedere, luxul și mizeria, luxul apare în modul cel mai izbitor și totodată cel mai tentant pentru cercetătorul modului de viață. Sursele documentare oferă informații și detalii deosebit de bogate și variate asupra meni-urilor ce se servesc la masa bogaților. Partea de mizerie a alimentației, cea care privește masa păturilor sărace, este mai ascunsă investigației, dar în același timp are o extraordinară răspîndire. Surprinderea ei necesită eforturi mai mari de cercetare și adeseori apeluri la surse indirecte.

Un subcapitol legat tot de alimentație, asupra căruia stăruie autorul, este cel al băuturilor. Acestea joacă nu numai rol de alimente, ci și de „dopante”, fiind folosite pentru a crea așa-numitele „evaziuni”. Răspîndirea culturii viței de vie, înmulțirea distilierilor pentru fabricarea băuturilor tari, arată că în secolele ce au urmat celui de al XV-lea alcoolismul înregistrează o incontestabilă curbă de creștere. Apoi, descoperirile geografice și deschiderea marilor căi maritime au adăugat la lista băuturilor indigene, băuturi exotice, cum sînt cafeaua și ceaiul, folosite și ele, îndeosebi cafeaua, tot ca excitante. În sfîrșit, tot un caracter „dopant”, îl are și tutunul, care însă nu-și găsește locul într-un tabel de clasificare obișnuit, nefiind nici aliment și nici băutură.

Trecînd la locuințe, profesorul Braudel face constatarea că în secolele XV—XVIII, mai ales la locuințele modeste, ocupate de marea masă a populației, nu apar noutăți care să surprindă. În general se construiește și se reconstruiește tot după metodele tradiționale.

Dar în afară de aspectul lor exterior, casele ne oferă și spectacolul aspectului lor interior, care, desigur, pune din nou probleme de clasificare și de explicare a condiției sociale a locatarilor. Interioare bogate și somptuoase la nobile și la *psychologie historique*, Paris, Albin Michel, 1961 (*L'évolution de l'humanité*, LII).

² Robert Mandrou, *L'introduction à la France moderne (1500—1640), Essai de psychologie historique*, Paris, Albin Michel, 1961 (*L'évolution de l'humanité* LII).

la burghezia urbană cu oarecare stare materială, în sfârșit, interioarele mizere la sărăcimea orașelor și la țărănime, sînt cîteva din imaginile care apar dincolo de zidurile și ferestrele locuințelor.

Costumele și moda sînt alte elemente caracteristice ale modului de viață al oamenilor. Autorul face observația pe deplin justificată că o istorie a costumelor nu are numai o latură anecdotică, ci dimpotrivă, ridică o serie întreagă de probleme legate de materiile prime folosite pentru confecționarea îmbrăcămînții, de procedeele de fabricație, de prețul de cost, de implicațiile culturale ale îmbrăcămînții, de mode, de ierarhiile sociale care se reflectă în hainele oamenilor. Prin variațiile sale, adeseori efectuate după bunul plac, costumele semnaleză preluin-denii, cu o deosebită stăruință, opoziții sociale foarte bine conturate. Legile sompluare, vizînd în marea lor majoritate latura vestimentară a vieții societății, sînt izvorîte nu din dorința guvernelor de a tempera un lux prea exagerat, ci din tendința claselor suprapuse de a nu permite imitarea îmbrăcămînții lor de către cei care acced la rangul lor social.

Un mare capitol al cărții profesorului F. Braudel este consacrat tehnicii. Aceasta este definită ca „efortul violent, dar de asemenea răbdător și monoton al oamenilor asupra lumii exterioare...”. Toate inovațiile și ameliorările aduse diferitelor procedee și unelte în cursul veacurilor nu sînt altceva decît rodul unor acumulări îndelungate de experiență. Istoria tehnicii ca și istoria societății este „o istorie lentă, surdă, complicată, o memorie care repetă cu încăpăținare soluții cunoscute, dobîndite, care îndepărtează dificultățile... Orice invenție... trebuie să aștepte ani sau chiar secole pentru a fi introdusă în viața reală”.

În continuarea analizei sale, autorul se ocupă de sursele de energie pe care le consideră ca pe un factor cheie în dezvoltarea tehnicii. În secolele XV—XVIII acestea erau: forță umană, aceea a animalelor domestice, a vîntului, a apei curgătoare, a lemnului, a cărbunelui de lemn și a cărbunelui de pămînt. Cu excepția cărbunelui de pămînt, sursele enumerate mai sus dezvoltau o forță de acțiune destul de redusă. Un progres autentic ar fi fost utilizarea pe scară largă a cărbunelui de pămînt, așa cum s-a întîmplat mai tîrziu în secolul al XIX-lea, cînd cocsul a devenit indispensabil pentru metalurgia fierului. Oamenilor le-a trebuit însă mult timp pînă cînd să recunoască în cărbunele de pămînt altceva decît un combustibil de calitate superioară. Însăși descoperirea cocsului nu va duce de îndată la folosirea lui în domeniul industrial.

Profesorul Braudel dă apoi o clasificare în ordine descrescătoare a surselor de energie din Europa, care apare în felul următor: 1. tracțiune animală — 14 milioane cai și 24 milioane boi, fiecare cap de animal reprezentînd 1/4 cal-vapor, deci în total aproape 10 milioane cai-vapori; 2. lemnul — circa 10 milioane cai-vapori; roțile hidraulice — 1,5—3 milioane cai-vapori; 4. oamenii — 50 milioane muncitori, adică 900.000 cai-vapori; vecele de la corăbii (fără flotele de război) — 233.000 cai-vapori. De remarcat lipsa din clasificare a morilor de vînt și a cărbunilor de lemn și de piatră. În același timp se constată că pe primele două locuri sînt animalele de tracțiune și lemnul. După opinia autorului, prioritatea animalelor de tracțiune și a lemnului ca surse de energie denotă o economie rămasă încă la vechile soluții, lipsită de elasticitate, fapt care a frînat într-o mare măsură dezvoltarea mașinismului. Absența spiritului de invenție ar fi de asemenea o altă consecință a acestui conservatorism tehnic. În ce privește mașinismul, F. Braudel face precizarea că perioada dominată de sursele de energie tradițională nu a fost totuși lipsită de mașini și de mecanisme foarte savant și ingenios construite. Acestea funcționau însă cu o mare încetineală, deoarece erau private de marile surse de energie, care în secolul al XVIII-lea vor face ca mașinile să funcționeze cu o mare repeziune.

Înainte revoluției industriale deci, a existat un îndelungat stadiu prealabil. Atelajele, lemnul combustibil, motoarele elementare de rîu și de vînt, brațele de muncă, multiplicare de un mare număr de ori, toate acestea sînt — după F. Braudel — elemente care au provocat, în secolele XV—XVIII, o lentă creștere a forței, a puterii, a inteligenței practice. Aceasta a fost, de altfel, baza pe care s-a sprijinit

progresul tehnic, devenit din ce în ce mai rapid începând cu anii 1730—1740. A avut astfel loc în mod imperceptibil, adeseori fiind chiar complet ignorată, o pre-revoluție industrială, o acumulare de descoperiri, de progrese tehnice, unele din ele spectaculoase, cele mai multe sesizabile doar „cu lupa”. A intervenit apoi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, folosirea forței aburului în industria textilă din Anglia, care a permis dezvoltarea rapidă a economiei engleze. Această dezvoltare accelerată a tehnicii și implică a economiei n-a fost în fond decît revoluția industrială, care a succedat perioadei de evoluție înceată, de ameliorare lentă a tehnicii.

O atenție specială este acordată, de autor, fierului, care, la începutul perioadei tratate, era un fel de „rudă săracă” în cadrul activității industriale. Metalurgia fierului din trecut a folosit, în mare procedee identice celor din zilele noastre, adică furnale înalte și ciocane mari. Diferența dintre metalurgiile perioadelor vechi și cele ale perioadelor noi este — după F. Braudel — o diferență de ordin cantitativ. În timp ce un furnal înalt de azi consumă în 24 ore 3 trenuri de cocs și minereu, în secolul al XVIII-lea, cea mai perfecționată instalație de acest tip nu funcționa decît cu intermitență și, în caz că funcționa, abia dacă dădea 100—150 tone pe an. De altfel, și unitățile de greutate în care se măsoară producția unui furnal sînt deosebit de grăitoare: azi în mii de tone, acum 200 de ani în chintale de 50 kilograme. Această diferență de scară în ce privește evaluarea producției de fier este în fond un element care separă două civilizații. De aici derivă și constatarea că metalurgia fierului este ca un fel de barometru al vieții economice în diferite perioade istorice. De pildă, în 1800 producția mondială de fier sub diferitele sale forme (fontă, fier, forjat, oțel) este evaluată doar la 2 milioane tone, cifră care totuși pare a fi exagerată. Pînă la începutul secolului al XIX-lea elementul decisiv în tehnologie nu apăruse, „civilizația economică”, fiind încă sub dominația „textilului”. În primele decenii de după 1800 se produce saltul care într-adevăr a fost prodigios. Profesorul Braudel ne oferă cîteva cifre care ilustrează din plin această transformare. El ia în această privință producția de fontă din Anglia care s-a prezentat astfel: 1788 — 68.000 tone; 1796 — 125.400 tone; 1806 — 250.000 tone; 1830 — 678.000 tone.

Un alt mare capitol este consacrat difuziunii tehnicilor, precum și revoluțiilor care au avut loc în acest domeniu. Profesorul Braudel constată că marile revoluții tehnice din secolele XV—XVIII au fost: artileria, tiparul și navigația la mare largă. În ce privește artileria, inovațiile acesteia, adică montarea țevei de tun pe un afet mobil și instalarea ei la bordul navelor au stimulat progrese în tehnică (fabricarea pieselor și a pulberii, formarea de personal specializat) și progrese în știință (ramura matematicii balistice). Implicațiile economice au fost de asemenea importante, în sensul că numai statele bogate puteau avea o artilerie puternică. În felul acesta prețul războaielor a crescut, deci și eficacitatea statului ca instrument de forță; de asemenea s-au mărit și cîștigurile antreprenorilor care aveau ateliere de tunuri.

În legătură cu tiparul, faptul decisiv pentru dezvoltarea societății, alături pe plan economic, cît și cultural, a fost descoperirea caracterelor mobile. Autorul subliniază că datorită cuvîntului tipărit, datorită cărților, contactele între oameni au devenit mai ușoare, schimburile de idei s-au intensificat, descoperirile din știință și tehnică au devenit bunuri ale unui număr mai mare de oameni.

În sfîrșit, navigația la mare largă, care a fost o creație europeană, a dat Europei primatul în comerțul maritim mondial cu toate implicațiile lui în istoria umanității. Cea mai plină de consecințe din aceste implicații a fost crearea imperiilor coloniale care a dus la aservirea unei mari părți a populației globului.

Ultimele două capitole ale cărții sînt consacrate istoriei monetare și istoriei orașelor.

În capitolul de istorie monetară ni se prezintă diferitele sisteme monetare din lume, evoluția modului de folosire a metalelor prețioase, tehnica circulației banilor și instrumentele de credit. În capitolul de istorie a orașelor, autorul este preocupat în primul rînd de structura internă a comunităților urbane din diferite părți

ale lumii, de modul în care s-au format acestea, precum și de aspectul lor exte-xterior. Un subcapitol special este dedicat funcției orașului.

O carte ca cea de față, prin însăși tematica ei atât de variată, pune nenumărate probleme, atât cititorului preocupat mai mult sau mai puțin de istorie, cât și istoricului profesionist. Aceste probleme sînt evocate chiar de autor în paginiile sale de concluzii: „Noi n-am vorbit — scrie F. Braudel — nici de toate orașele, nici de toate tehnicile, nici de toate realitățile elementare ale locuinței, îmbrăcă-ăcămînții, alimentației”. Așadar, a trata în mod exhaustiv infinita varietate a aspect-ec-telor vieții societății este o sarcină care depășește nu numai limitele ce oricumcum trebuiesc puse unui studiu, oricît de vast ar fi el, ci și posibilitățile unui singuror om. Mai departe, autorul ne explică că intenția sa a fost „dacă nu de a vedea dea totul, cel puțin de a situa totul... la scara necesară a lumii...”, de a oferi o vedere de de „ansamblu” a vieții materiale a societății într-o perioadă istorică dată. Professo-eso-urul Braudel se declară apoi de acord cu concepția lui Marx asupra istoriei — „C'c'est'est Marx qui a raison” (subl. n.) — că preocuparea principală a cercetării istorice tre-trebuie să fie cercetarea vieții materiale a diferitelor societăți, precum și relațiile de de interdependență dintre acestea. În acest sens nu trebuie uitat marele postulat că că „totul este social, ordine socială” și că în cadrul acestei ordini sociale se desfăș-fășoară întreaga istorie a societății umane cu infinita ei gamă de situații cuprinscînse între „cele două margini ale vieții”: bogăție și sărăcie, lux și mizerie”.

S. Columbeanu

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN R. S. ROMÂNIA, *Catalal-atalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III III, 1653—1675, București, 1968, 690 p. + 18 facsimile.

Pe lângă însemnătatea pe care o prezintă pentru cunoașterea inestimabilului tezaur al Arhivelor Statului și de utilitatea lor pentru cercetătorul trecutului romă-mănesc, cataloagele de documente au dobîndit în ultima vreme, în condițiile ini-ini-tierii și publicării mării colecții de acte *Documenta Romaniae Historica*, o impo-ortanță excepțională pentru istoriografia românească. Utile din todeauna, aceste cataloage au devenit, astfel, lucrări indispensabile care ușurează într-o mareare măsură munca editorilor corpusului de acte menționat, scutindu-i pe aceștia de de investigații suplimentare care însumează destul efort, risipă de timp și de fondururi bănești. Este vorba așadar nu numai de contribuția, indirectă, a arhiviștilor la la editarea izvoarelor istorice, dar și de, să-i spunem, o anumită rentabilitate a cer-cer-cetării istoriografice în genere ce poate rezulta numai din conjugarea eforturilor lor ce le implică întotdeauna o lucrare de anvergura corpusului de acte medievaleale ce se editează în prezent. De aici și importanța deosebită a acțiunii sistematice întreprinse de Direcția Generală a Arhivelor Statului de publicare a cataloageilor de documente ale principalelor fonduri arhivistice din țară.

O acțiune similară este demult așteptată de cercetători și din partea celor-ortale instituții care posedă mari fonduri documentare (Biblioteca Academiei, Biblio-lio-lica Centrală de Stat etc.). În ceea ce privește documentele moldovenești însăși, ceea ce întreprinde cu succes și cu atîta folos Direcția Generală a Arhivelorlor Statului nu ar trebui să se limiteze numai la acele din Arhiva Istorică Centrală, ci acțiunea să fie extinsă asupra tuturor fondurilor mai importante din unitățile Arhivelor Statului din țară. Pentru că, după cum se știe, în ultimele decenii unele din arhivele județene și-au îmbogățit mult fondul de acte medievale făcînd necesare întocmirea unor astfel de cataloage. În Moldova, de pildă, ale căreirei arhive județene am avut prilejul să le cercetăm sistematic, sînt încă foarte puțin

serviciile ale căror cataloage cercetătorul poate spera să le aibă curînd la îndemînă. Ar fi de dorit, de asemenea, ca ritmul de apariție al seriei cronologice a *Catalogului* privind documentele moldovenești din Arhiva Istorică Centrală să nu mai înregistreze pauze atât de mari ca cea dintre volumul al II-lea (tipărit în 1959) și cel de al III-lea volum, apărut în 1968, deci la un interval de nouă ani. Unele dificultăți pe care le comportă întocmirea unei astfel de lucrări nu sînt totuși de natură să determine un ritm atât de lent de apariție al seriei *Catalogului*.

Volumul al III-lea al lucrării cuprinde 2518 rezumate, regeste și mențiuni ale documentelor moldovenești din anii 1653—1675 ce se păstrează, sub diferite forme de acte, în Arhiva Istorică Centrală din București. Majoritatea actelor rezumate în *Catalog* fiind inedite, ele aduc numeroase știri noi privind istoria politică, socială și economică a Moldovei din perioada a căreia îi este consacrat acest volum. Volumul este întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasîlescu și Cornelia Crivăț, după principiile ce au stat la baza alcătuirii celorlalte două volume apărute. La revizia lucrării, rectificarea datelor unor documente și întocmirea aparatului științific au colaborat și Ileana Leonte și Mihail Fănescu.

Ca și primele două volume, volumul al III-lea e însoțit de același aparat științific cuprinzînd bibliografia publicațiilor citate în volum, lista cronologică a togoferilor, cea a dieilor, un tabel al documentelor cu date rectificate, altul de corespondență cotelor pe fonduri, precum și indicii de nume și materii. Rezumatele documentelor sînt însoțite, de asemenea, de aceeași completă descriere arheografică și de mențiunile edițiilor. Observăm însă că indicele de nume ar fi dobîndit un spor de utilitate dacă satele și orașele ar fi fost identificate și localizate potrivit împărțirii administrative actuale. Deși asupra necesității acestui fapt se atrăgea atenția încă de la apariția volumului I al *Catalogului* (vezi recenzia lui N. Stoicescu și M. Chircă în „Studii. Revistă de istorie”, an X (1957), nr. 5, p. 209), justetea unei astfel de observații nu a fost avută în vedere nici la acest volum. Pentru arhiviștii operația de mai sus comportă cele mai puține dificultăți deoarece marea majoritate a documentelor sînt constituite în serii cronologice complete.

De aceea, socotim că cel puțin începînd cu volumul al IV-lea o atare necesitate nu ar mai trebui ignorată alita timp cit ea nu mai trebuie argumentată în chip special.

Călăuzit de acest volum, cercetătorul se poate orienta rapid în vastul fond de documente al Arhivei Istorică Centrale. Întocmit cu minuțiozitatea specifică arhivisticii, volumul constituie, dincolo de unele mărunte imperfecțiuni de formulare și de punctuație, pe excelent instrument de lucru de care istoricul nu se poate dispensa, dar pe care, în chip firesc, l-ar dori însoțit cît mai curînd posibil de altele similare alcătuite de acele instituții care demult ar fi trebuit să urmeze exemplul Arhivelor Statului București.

I. Caproșu

ILIE CORFUS, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 404 p.

La lista lucrărilor care se ocupă de problema agrară în țările române s-a adăugat de curînd cartea apărută sub semnătura lui Ilie Corfus. Autorul ei, un eminent cercetător de la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, este deja cunoscut în literatura noastră istorică prin studiile sale de politică externă, iar acum

a dat cea dintii încercare monografică asupra istoriei agriculturii din Țara Românească¹.

Ilie Corfus arată în introducerea cărții sale că în lucrările anterioare au fost cercetate mai ales relațiile agrare, iar concluziile la care s-a ajuns, adeseori contradictorii, se bazează numai pe analiza legiuirilor cu privire la relațiile dintre țărani dependenți și stăpînii moșiilor, în vreme ce problema producției agricole în sine a fost neglijată (p. 6). Dimpotrivă, lucrarea sa este alcătuită pe baza unei aprofundate cercetări a documentelor inedite privitoare la modul în care au fost aplicate legiuirile agrare și sînt scoase în evidență rezultatele la care s-a ajuns sub aspectul producției agricole. De aceea, autorul subliniază că rostul cărții sale este de a da răspuns la o serie de întrebări care constituie în sine tot atîtea probleme. Acestea sînt: „cum au evoluat practic raporturile dintre clăcași și stăpînii moșiilor pe care locuiau, cum au luptat clăcașii împotriva exploatării, ce venituri realizau stăpînii sau locuitorii lor, arendașii, din obligațiile clăcășești în pragul introducerii Regulamentului Organic, ce pămînt cultivau stăpînii sau arendașii de moșii pentru ei cu forța de muncă clăcașă, ce pămînt lucrau clăcașii pentru ei, cum se făcea atunci agricultura, pe ce zone geografice și cu ce unelte, cine creștea vitele și cine producea cerealele, pe ce pămînt, pe ce întinderi, în ce condiții și pentru ce scop, cum s-au extins an de an suprafețele cultivate și cum s-a mărit volumul producției de grîne, de cître cine și cum se desfășeau produsele agricole și, în sfîrșit, cum se prezenta în aceasltă epocă de adînci transformări economice și sociale satul românesc” (p. 9). Sînt, deci, întrebări care se pot grupa în jurul a două mari probleme: evoluția relațiilor agrare și dezvoltarea producției agricole în perioada de destrămare a relațiilor feudale și de apariție a elementelor capitaliste.

În problema relațiilor agrare, autorul ajunge la concluzia că sub regimul celor două legiuri prerogulamentare, „Praviliceasca condică” și legiuirea lui Carașea, cu toate eforturile depuse de clasa stăpînitoare, țărani dependenți nu au lucrat cele 12 zile de clacă, în afară de mici excepții, ci au plătit bani pentru ele. Cauzele care au dus la acest rezultat au fost: rezistența țărănimii împotriva încercărilor de aplicare a dispozițiilor legilor, slaba populare a moșiilor din partea cîmpului și lipsa de interes a boierilor și a arendașilor de a cultiva rezerva moșierească. Prin Regulamentul Organic s-a introdus normarea muncii țărănilor și prin această numărul real al zilelor de clacă a fost mărit, dar, prin menținerea vechiului sistem al invoielilor, țărani au continuat să plătească bani pentru clacă, însă la prețuri din ce în ce mai ridicate. Din acest motiv, principalul venit al moșiilor l-a constituit dijma din produsele recoltate de țărani de pe locurile lor de hrană, după care venea, în al doilea rînd, renta în bani, care pentru proprietari și arendași era mai convenabilă decît problematica perspectivă de cultivare a rezervei cu inventarul rudimentar al clăcașilor.

Pe baza acestor constatări, Ilie Corfus arată că, în afară de unele excepții, în Țara Românească, pînă la Regulamentul Organic nu a existat rezerva moșierească. Unul dintre argumentele invocate în sprijinul acestei teze și asupra cărții se insistă în repetate rînduri este „lipsa de interes al stăpînitorilor pentru agricultură” (145). Rezerva moșierească nu s-a dezvoltat nici sub regimul regulamentar, pentru că noua legiuire nu s-a putut aplica. În fața refuzului clăcașilor de a lucra zilele de muncă normată, proprietarii și arendașii au preferat să le dea pămînt de hrană, cu plată, sub forma de „prisoase”. În regiunea de cîmpie, unde moșiile erau slab populate, se punea mai întii problema destelenirii și cultivării pămîntului în sine (p. 146).

Situația s-a schimbat întrucîtva după anul 1843, cînd, în urma cererii sporite de cereale românești pe piața externă, a început să se dea o mai mare atenție cultivării de grîne pe rezerva moșierească, pentru care proprietarii și arendașii au fost

¹ Lucrarea a fost publicată și în limba franceză, sub formă prescurtată: *L'agriculture en Valachie durant la première moitié du XIX-e siècle*, în colecția „Biblioteca istorica Romaniae”, nr. 23, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1969, 245 p.

siliți să recurgă la folosirea muncii salariate și a inventarului propriu (p. 164). În consecință, și pînă la anul 1848, rezerva a rămas minimă și discontinuă.

Datorită stadiului de dezvoltare în care se afla rezerva, moșiile din Țara Românească au fost în întregime la dispoziția clăcașilor, care, pînă la anul 1831, lucrau atît pămînt cît puteau, dînd dijmă din produse. Cînd Regulamentul Organic le-a redus întinderea locurilor de hrană, clăcașii au reușit să cuprindă suprafețe mari de pămînt sub denumirea de „prisoase”, pentru care au trebuit să plătească arenda mereu sporite. În felul acesta „prisoasele” au constituit „principala cale de dezvoltare a gospodăriei țărănești și a agriculturii românești” în perioada regulamentară (p. 194). De aceea, baza producției de cereale a țării nu a fost rezerva moșierească, ci gospodăria țărănească, ce s-a transformat din ce în ce mai mult în gospodărie producătoare de cereale pentru piață, mai ales în regiunea de cîmpie.

Pentru a stabili care a fost producția de cereale în perioada regulamentară, autorul a avut la dispoziție statisticile de semănături și recolte. Luînd poziție critică față de o oarecare nesiguranță a cifrelor, pe baza lor este prezentată extinderea an de an a culturilor și creșterea volumului producției de cereale. Aportul rezervei moșierești la sporirea producției de grîne este menționat numai după anul 1847. Se arată că s-au extins mult suprafețele semănate cu grâu, mai ales acele de toamnă, care era tot mai mult cerut la export, în vreme ce porumbul rămînea baza alimentației țărănilor. Tot cu acest prilej sînt trecute în revistă și unele preocupări de îmbunătățire a tehnicii agricole, de ameliorare a semințelor și a raselor de animale, dar care nu au dat rezultate, deoarece nu au trezit nici un interes din partea proprietarilor și arendașilor de moșii.

Despre comerțul cu cereale, Ilie Corfus arată numai faptul că negustorii deveniți arendași de moșii au monopolizat comercializarea produselor gospodăriei țărănești, plătindu-le la preturi foarte reduse. Rezultatul a fost o crîncenă exploatare la care a fost supusă țărănimea din partea capitalului comercial și cămătăresc.

În sfîrșit, în ultimul capitol al cărții se ocupă de acțiunea de sistematizare a satelor din Țara Românească, prevăzută în dispozițiile Regulamentului Organic.

În încheiere, reluînd concluziile la care a ajuns în cartea sa, Ilie Corfus combate afirmațiile istoricilor care au susținut pînă acum existența și predominanța rezervei moșierești în dezvoltarea economiei agricole a Țării Românești și arată că, în consecință, teoria profesorului Andrei Oșetea despre cea de a doua iobăgie, teorie la care autorul ei a renunțat deja, nu mai poate fi susținută. Lucrarea este completată cu anexe ce cuprind materialul statistic amintit mai înainte, în formă prelucrată de autor și se încheie cu un indice de nume și lucruri de o reală utilitate pentru cititori.

Cartea lui Ilie Corfus este merituoaasă, înainte de toate pentru că este cea dintîi încercare monografică despre agricultura din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea; în al doilea rînd, pentru că autorul folosește un bogal material documentar și pe baza lui ajunge la concluzii noi și deosebit de interesante; în sfîrșit, pentru faptul că pune în circulație informațiile statistice, necunoscute încă, cu privire la dezvoltarea producției agricole dintre anii 1831—1851. Cu toate acestea, sînt și unele observații care trebuiesc făcute asupra ei. Mai întîi, cu privire la modul de organizare a expunerii problemelor de care se ocupă autorul.

Urmărirea lor în două perioade distincte, cea de înaintea și cea din vremea Regulamentului Organic, este logică, fiind impusă, în parte, de inegalitatea cantitativă și calitativă a informației documentare, pe care autorul a avut-o la dispoziție. Dar chiar în aceste condiții, era necesar ca unele probleme să fi fost cercetate în amîndouă perioadele, pentru a se putea constata cu mai multă claritate modul cum au evoluat. Așa, de pildă, lupta de clasă este tratată într-un capitol distinct numai pentru perioada primelor trei decenii din secolul al XIX-lea, iar pentru perioada următoare, cunoscută prin înăsprirea exploatării clăcașilor de către proprietari și arendași, este prezentată doar într-un simplu paragraf din capitolul relațiilor agrare sub regimul regulamentar. Normal ar fi fost ca problema să fi fost discutată într-un capitol unic și, așa cum s-a scos în evidență unul din momen-

tele culminante — răscoala din anul 1821 — să se fi arătat și creșterea ei în intensitate pe măsură ce se apropie anul revoluționar 1848.

Repartiția pământului între acela lucrat de clăcași pentru ei și acela care constituia rezerva moșierească este cercetată în capitole speciale numai pentru perioada regulamentară, în vreme ce pentru primele trei decenii, ale secolului al XIX-lea autorul se rezumă la afirmațiile făcute din loc în loc cu privire la întinderea redusă a rezervei și folosirea întregii moșii de către țărani. Dacă problema ar fi fost discutată într-un capitol anume și pînă la anul 1831, ar fi ieșit mai mult în evidență consecințele reducerii locurilor de hrană ale clăcașilor prin Regulamentul Organic și motivele care i-au silit să ardeze pământ suplimentar pentru hrana lor și pentru producerea de cereale-marfă. Pentru perioada regulamentară, autorul împarte expunerea problemei în trei capitole: unul despre curături (cap. VII, p. 123—144), al doilea despre rezerva moșierească (cap. VII, p. 145—166) și al treilea despre pământul lucrat de clăcași pentru ei (cap. IX, p. 167—192). În chestiunea curăturilor, autorul a demonstrat cu claritate că țăranii aveau drept de folosință asupra lor, iar nu de proprietate, însă discutarea ei într-un capitol special apare ca un adaus ce nu se leagă organic de restul lucrării. Or, este știut că pământul defrișat de țărani (curăturile) nu numai că făcea parte din locul lor de hrană, dar în regiunile împădurite de munte și deal el constituia însăși baza loturilor țărănești. De aceea era normal ca autorul să fi făcut, într-un singur capitol, o expunere unitară cu privire la pământul de hrană al țăranilor clăcași: pământul ce li se cuvenea prin lege, arătînd aici locul și importanța curăturilor și în continuare despre pământul suplimentar luat cu plată de la proprietari, despre care el discută în capitolul al IX-lea. Abia după aceea, iar nu intercalat între cele două chestiuni, trebuia descrisă situația rezervei moșierești.

La șirul întrebărilor la care trebuia să răspundă în cartea sa, Ilie Corfus adaugă și pe aceea deosebit de importantă despre felul cum se prezenta satul românesc. Dar simpla expunere cu privire la acțiunea de sistematizare a satelor este departe de a da un răspuns la întrebarea pe care și-a pus-o, astfel că și ultimul capitol nu se leagă cu restul lucrării.

Sînt, în schimb, alte capitole care nu ar fi trebuit să lipsească dintr-o monografie despre agricultura Țării Românești, precum și aspecte ale problemei care au fost tratate insuficient.

Autorul ar fi trebuit să-și înceapă cartea cu o scurtă prezentare a cadrului fizico-geografic. Era necesar ca, pe baza elementelor folosite în paragraful intitulat *Solul*, din capitolul despre cultura cerealelor în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, să fi delimitat și descris principalele zone agricole în care se împărțea Țara Românească. În felul acesta ar fi avut posibilitatea să arate cum s-a dezvoltat agricultura în cadrul acestor zone, în mod diferențial, în funcție de condițiile specifice fiecăreia. Expunerea ar fi fost mai unitară, nu fragmentată pe județe, așa cum a făcut-o autorul, fiind silit uneori ca, schimbînd doar cifrele, să repete aceleași constatări.

Evoluția numărului populației, factor important în dezvoltarea agriculturii, a fost urmărită numai pînă la statistica din anii 1828—1829. Era necesar ca pentru perioada regulamentară, cînd agricultura a luat o dezvoltare deosebită, să fi utilizat datele din catagrafiile fiscale, pentru a demonstra și legătura dintre creșterea numărului populației și extinderea culturilor de cereale. Cu acest prilej s-ar fi putut urmări și scoate în evidență procesul de colonizare a moșiilor de la Dunăre și din partea răsăriteană a Bărăganului după desființarea raialelor turcești. Prin această acțiune, care poate fi dovedită și prin existența a multor localități cu numele de *Slobozia*, s-a avut în vedere valorificarea și desțelenirea pămînturilor de pe moșiile pînă atunci slab populate din regiunea de cîmpie, dar autorul nu amintește nicăieri de ea. Descrierea precisă a raporturilor dintre locuitorii colonizați și proprietarii moșiilor ar fi dus la o explicație în plus cu privire la modul cum a evoluat rezerva în această regiune.

Potrivit titlului cărții, s-ar înțelege că Ilie Corfus tratează despre agricultura în general, cu toate ramurile ei, dar autorul și-a concentrat atenția numai asupra

culturii cerealelor. În schimb, afirmă în repetate rânduri că locul de frunte în economia agricolă a țării îl deținea creșterea vitelor (p. 21, 59, 127, 129 și 297), fără a veni cu nici o dovadă în sprijinul spuselor sale. Cu excepția menționării epizootiilor și a unor încercări de ameliorare a raselor de animale, nu se ocupă nicăieri de creșterea vitelor. Era necesar să arate cum a evoluat această ramură a agriculturii, ce schimbări au intervenit în zootehnie și la ce rezultate s-a ajuns, pentru a dovedi în ce măsură a mai deținut ea locul de frunte în economia țării în vremea cînd cultura cerealelor a luat o extindere tot mai mare.

În capitolele care tratează cultura cerealelor și producția agricolă, autorul amintește și de agrotehnică și preocupările de îmbunătățire a ei. Dar, dacă îi consacra un paragraf anume pentru perioada preregulamentară (p. 66—68), am văzut că aceste chestiuni sînt doar menționate din loc în loc (p. 204, 211, 212, 223, 224 etc.). Normal ar fi fost ca unui aspect atît de important al agriculturii să-i fie consacrat un capitol special, pentru a se putea urmări dezvoltarea tehnicii agricole. Unii istorici străini arată că în această perioadă a avut loc în țările cu o economie avansată fenomenul cunoscut sub numele de „revoluție agricolă” (Imre Wellmann, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIII-e siècle jusqu'au milieu du XIX-e siècle*, în „Annalles, économies, sociétés, civilisations”, anul 23 (1968), nr. 6, nov.-dec., p. 1.197 și urm.), asemănător celui petrecut în dezvoltarea industriei și care s-a manifestat prin supremația rațiunii și a rezultatelor experienței față de rutina înapoiată de pînă atunci a evului mediu. Ce ecou a avut „revoluția agricolă” în Țara Românească, în ce măsură se încadrează în cuprinsul ei încercările de îmbunătățire a tehnicii agricole? Autorul vorbește de lipsa de interes din partea proprietarilor și a arendașilor de moșii față de inițiativele de îmbunătățire a tehnicii agricole, arătînd că ei nu cultivau rezerva. Dar adevărata cauză a menținerii agrotehnicii din țările române la un nivel atît de scăzut constă în persistența relațiilor feudale care puneau la dispoziția clasei stăpînitoare forța de muncă gratuită a clăcașilor. În rîndurile țărănilor doborîți de lipsă și tînuți în bezna inculturii, se înțelege că inițiativele de acest fel nu puteau trezi nici un ecou. Tot în legătură cu această chestiune, nu sîntem de acord cu autorul cînd susține că poruncile din partea ocîrmuirii de a se extinde culturile de cereale se adresa țăranilor pentru motivul că doar ei se ocupau de agricultură, în vreme ce stăpînii și arendașii nu-și cultivau moșiile. Or, în Moldova, unde rezerva moșierească era cultivată cu grîne, aceste îndemnuri erau adresate tot țăranilor, ele fiind una din formele prin care se manifesta „grija” ocîrmuirii față de supuși.

Așa cum s-a arătat, concluzia principală asupra căreia Ilie Corfus insistă de nenumărate ori este aceea despre slaba dezvoltare a rezervei și că, în consecință, principalul venit al moșiei l-au constituit dijele (p. 163 și urm.). Cu toată noutatea ei și oricît de bine documentată pare, concluzia autorului nu este suficient de convingătoare. Unul dintre argumentele adeseori folosit în sprijinul ei este acela că uneltele țăranilor erau cu totul rudimentare și nu s-ar fi putut lucra cu ele rezerva moșierească (p. 29 și 164). Dar oare nu cu aceleași unelte au cultivat țărăniî tot mai mari întindeii de pămînt pentru dișii? Iată deci că acest argument nu rezistă logicii. Încă din vremea „Praviliceștii condiții”, stăpînii de moșii au adăugat la obligațiile în muncă ale clăcașilor ziua de plug. Cu ce scop au făcut-o oare? Numai pentru a lua o sumă de bani în plus pentru ea, sau pentru a cultiva o parte din rezervă?

Nu este convingătoare nici afirmația că dijele au continuat să fie „principalul venit al proprietății” (p. 165), mai cu seamă în perioada regulamentară, cînd locurile de hrană „legiuite” ale clăcașilor au fost mult reduse. În cazul acesta și cantitățile de produse luate ca dije trebuie să fi fost mai mici decît înainte, deoarece pentru „prisoase” plăteau arenda tot mai mare. De aceea s-ar părea că ordinea veniturilor, după importanța lor, se schimbă, renta în bani, constînd din plata obligațiilor de muncă și din arenda pentru „prisoase”, să treacă pe primul loc. În sprijinul afirmației sale autorul trebuie să vină și cu alte documente ca, de pildă, sămîie unor gospodării moșierești, din care să rezulte proporția dintre cele două forme ale rentei feudale. Pentru Moldova, asemenea documente arată că marea majoritate a produse-

lor adunate de proprietari și arendași provenea de pe rezerva moșierească, în vreme ce din dijme se luau cantități de grâne foarte mici.

În această perioadă, la fel ca și în Moldova, în Țara Românească a luat amploare arendașia. Era normal ca autorul să arate ce anume a determinat dezvoltarea arendașiei. Oare arendașii cumpărau venitul moșilor la prețuri tot mai mari pentru a se mulțumi doar cu dijma ca principal venit și cu încasarea banilor de la clăcași pentru zilele de lucru și pentru prisoase? Își poate închipui oricine că, în asemenea condiții, afacerea nu era rentabilă. Între motivele care au determinat extinderea arendașiei trebuie să fi fost și posibilitatea exploatării rezervei, dar mai ales unul asupra căruia autorul a insistat din alt punct de vedere și anume monopolizarea comerțului cu produsele țărănești. Sistemul este specific perioadei de destrămare a feudalismului, când mica gospodărie țărănească s-a antrenat pe calea producției precapitaliste de mărfuri pentru piață. În cadrul acestui proces, țărani din regiunea de munte a Moldovei au devenit producători de cherestea. Și aici, ca și în Țara Românească, negustorii s-au transformat în arendași de moșie și în această calitate au monopolizat și au ținut sub controlul lor comerțul cu produsele gospodăriei țărănești, aceasta fiind pentru ei una din principalele căi de realizare a profitului.

Autorul arată că aportul rezervei moșierești la dezvoltarea producției de cereale pentru piață s-a făcut simțit abia începând cu anul 1847 (p. 239). Dar modul în care au fost alcătuite tabelele statistice din anexa lucrării nu dau posibilitatea de a se constata acest lucru. Trebuia ca în cuprinsul tabelelor să se facă distincția între cerealele recoltate de pe pământurile țărănești și cele rezultate din cultivarea rezervei moșierești altă înaintea cât și după anul 1847, deși autorul afirmă că rezerva a cunoscut o oarecare dezvoltare încă din anul 1843 (p. 143). Aceasta ar fi fost o dovadă incontestabilă în sprijinul multora dintre concluziile sale, pentru susținerea cărora expunerea făcută mai înainte este insuficientă.

În sfârșit, concluzia autorului cu privire la slaba dezvoltare a rezervei moșierești se sprijină pe o cercetare unilaterală a problemei și anume numai sub aspectul culturii cerealelor, neglijându-se total creșterea vitelor. Este posibil ca tocmai din această ramură a agriculturii proprietarii și arendașii să fi realizat venituri de pe rezervă mai însemnate decât din dijmele adunate de la țărani.

Atribuirea gospodăriei țărănești a rolului principal în dezvoltarea producției de cereale în Țara Românească implică o serie de consecințe importante de ordin economic și social. Așa cum s-a arătat mai înainte, țărani clăcași au devenit mici producători de mărfuri, ceea ce însemna un pas important pe calea destrămării feudalismului și apariția elementelor capitaliste. În acest caz, nu numai convertirea clăcii în hani, ci și plata arenzii pentru prisoase, care tinde să transforme pe clăcaș în mic fermier, este elementul care constituie o manifestare evidentă a înaltului grad de descompunere a feudalismului. Bineînțeles că legarea țăranilor de moșie prin piedicile puse în calea dreptului de destrămare i-a menținut la dispoziția proprietarilor și arendașilor care i-au supus unei exploatări tot mai grele prin majorarea obligațiilor bănești.

În acest cadru a avut loc și adâncirea diferențierii țăranimii, pe care *Mie Cornus* o menționează atunci când mai curând presupune decât constată folosirea pe scară tot mai largă a mîinii de lucru salariată în agricultură. Angajarea de oameni plătiți la lucru este, fără îndoială, un indiciu sigur al deosebirilor tot mai mari ce s-au produs între pătura țăranilor înstăriți și sărăcimea satelor. Dar era necesar ca o chestiune altă de importanță să fie cercetată mai amănunțit și pe bază de documente, pentru a se arăta cum și pe ce căi s-a produs diferențierea țăranimii, cum s-a exercitat exploatarea sărăcimii satelor de către fruntași și modul cum au reacționat păturile de jos ale țăranimii împotriva acestei exploatări. Autorul trebuia să se ocupe de aceste aspecte care sînt mult mai importante pentru istoria satului românesc decât măsurile luate de ocîrmuire pentru sistematizarea lui. Iar pentru a reveni la chestiunea muncii salariate, expunerea făcută la p. 70—71 este insuficientă pentru a servi la explicarea extinderii culturilor de cereale în vremea Regulamentului Organic,

Se arată adeseori în cuprinsul cărții că una din cauzele care au impulsionat dezvoltarea producției agricole în Țara Românească a fost cererea sporită de cereale pe piața externă (p. 121, 159, 165, 239 etc.). Afirmația este justă și nu constituie o noutate în istoriografia noastră, dar autorul era obligat ca de data aceasta să o dovedească cu ajutorul cifrelor. El trebuia să stabilească raportul între creșterea, pe de o parte, a recoltelor, iar pe de altă parte a exportului de produse agricole. Or, în toată lucrarea nu se găsește nici o informație cu privire la cantitățile de cereale și numărul de vite vândute pe piața externă, pentru a se vedea în ce măsură aceasta a determinat extinderea agriculturii. De asemenea, nu se amintește nici de nevoia de a aproviziona piața internă, în vremea când populația orașelor a crescut în mod simțitor. Asadar, capitolul cu privire la comerțul cu produsele agricole este deficitar în lucrarea lui Ilie Corfus.

Autorul nu se ocupă nici de prelucrarea pe plan local a produselor agricole și de existența unei industrii cît de modeste în acest scop. În luna noiembrie 1841, un anume Feraldi a cerut aprobarea ocîrmuirii pentru a înființa la Giurgiu o fabrică de zahăr din sfeclă. Iată deci că este vorba și de introducerea unei noi plante de cultură. Propunerea lui Feraldi a fost socotită ca nefolositoare locuitorilor și vistieriei și a fost respinsă (*Analele parlamentare*, tom. XI, partea I, p. 254—257). Oare să fi fost singura inițiativă de acest fel? Nu sînt amintite întreprinderile de morărit, nici salhanalele unde se extrăgeau însemnate cantități de seam, din care cea mai mare parte era destinată exportului și aducea vistieriei venituri uneori mai mari decît din exportul de vite (*Analele parlamentare*, dările de seamă asupra bugetelor vistieriei pe anii 1838—1846). În sfîrșit, au fost uitate velnițele, în care importante cantități de grîne și de cartofi, plantă de curînd introdusă în cultură, erau prefăcute în rachiu. Cu „borhotul” rămas de la fabricarea rachiului erau îngrășate vitele de negoț destinate exportului.

Acestea sînt, în linii mari, cîteva din observațiile care se pot face asupra cărții lui Ilie Corfus. Ea rămîne, totuși, o lucrare importantă, care aduce o contribuție valoroasă la cunoașterea istoriei agriculturii românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea și prin aceasta și-a atins în bună parte scopul propus. Așa cum arată și autorul ei, cartea va înlesni viitoarelor cercetări „în vederea elaborării unei istorii agrare românești cît mai complete și mai apropiate de adevăr” (p. 299). De aceea, ea va trezi, cu siguranță, un viu interes din partea cititorilor.

Corneliu Istrati

GH. CRISTEA, *Conspirația „republicană” din august 1870*, „Studii, revistă de istorie”, XXII (1969), 2, p. 231—247.

Răscoala ploieștenilor de la 8 august 1870 a fost mult timp considerată ca încercarea ridicolă a unui aventurier de a instaura republica și de a se proclama el însuși „președinte al republicii”; această temerară tentativă n-ar fi avut nici o urmare serioasă, ordinea fiind lesne restabilită în cursul aceleiași zile de către un batalion de vînători, trimis din București.

Gh. Cristea, prin studiul pe care-l recenzăm, dovedește cît de lipsită de temei a fost legenda „Republicii de la Ploiești”. Folosind amintirile unor rude ale lui Eugeniu Canada, informațiile publicate în ziarele epocii, comunicatele oficiale ale guvernului de atunci și actele judecătorești întocmite cu acel prilej, Gh. Cristea pune în evidență cauzele răscoalei de la 8 august 1870, modul cum s-a manifestat nemulțumirea ploieștenilor împotriva regimului lui Carol I, eșecul mișcării și consecințele imediate ale înfrîngerii ei.

La 1870, în mai toate regiunile României, mocnea o ostilitate din ce în ce crescîndă în contra principelui domnitor. Acesta pretindea să guverneze țara după placul său. El constituise din politicieni conservatori un guvern menit să pună în executare directivele sale, fără a se sînchisi de voința majorității corpului electoral. Aplicînd sistemul care va caracteriza întreaga lui domnie, el dizolvase parlamentul îndată ce încercase să exercite asupra actelor puterii executive dreptul de control cu care-l învestise constituția. Avuseseră loc alegeri silnice, în decursul cărora, din ordin, ostirea făcuse uz de armă. În lupta electorală căzuseră morți și răniți. Cu asemenea procedee, fusese alcătuit un nou parlament. Teroarea guvernamentală, dezlăntuită cu prilejul alegerilor, nu putuse totuși împiedica pătrunderea unui mare număr de opozanți în adunările legislative.

Pentru a intimida pe adversarii săi, guvernul, prezidat de Manolache Costache Iepureanu, nu s-a sfiit să recurgă la măsurile abuzive, cum a fost și aceea de a aresta preventiv pe ziaristii considerați primejdioși pentru curajul cu care dezvăluiseră ilegalitățile și malversațiunile regimului.

Dintre malversațiunile cea mai de seamă a fosa așa-zisa „afacere Strusberg”. Pentru construirea căilor ferate statul român se angajase, prin contract, să plătească lui Strusberg preturi mult exagerate. Închipuindu-și că-i era îngăduit orice, Strusberg nu se mulțumise cu acest câștig ilicit. El săvîrșise numeroase fraude. Pașaba pricinuită astfel țării noastre, după cite susțineau, la 1870, cercurile opoziționiste, se urca la zeci de milioane lei aur. Întrucît însuși Carol I uzase de autoritatea lui pentru a se încheia contractul cu Strusberg, opinia publică română era convinsă că domnitorul, în schimbul unor apreciable foloase personale, patronase această incorectă afacere. Era deci firesc ca el să fi pierdut orice autoritate morală.

În asemenea condiții, liberalii radicali au pus la cale un complot pentru a alunga din țară pe Carol I. Dușmănia lor împotriva domnitorului se datoră, după părerea lui Gh. Cristea, mai ales faptului că el refuza să le încredințeze misiunea de a constitui guvernul, că deci nu voia să-i aducă „la putere”. Desigur și acest motiv a contribuit la atitudinea lor. Ceea ce însă pare să-i fi determinat să recurgă la calea complotului a fost presiunea exercitată chiar de corpul electoral, care voia să pună capăt unui regim devenit odios. Astfel, la alegerile comunale de la București din 26 aprilie 1870, deși guvernul conservator a făcut uz de obișnuitele ingerințe, totuși candidații liberalilor radicali au întrunit peste 80% din voturile exprimate, în timp ce generalul Florescu, tipic exponent al reacțiunii, n-a putut obține decît 16%¹. O atît de masivă manifestație punea cu deplină claritate în evidență că alegătorii voiau schimbări adînci în sistemul de guvernămînt, schimbări care nu puteau fi realizate decît prin înlocuirea șefului statului.

Ținînd seamă de dorința marii majorități a corpului electoral, unul din cei mai activi fruntași ai liberalilor radicali, Eugeniu Carada, a început pregătirile. A vizitat principalele orașe ale Munteniei și Olteniei. A adunat arme. A întocmit planul acțiunii. Cînd a izbucnit războiul franco-german, la 3/15 iulie 1870, el a considerat că sosise prilejul pentru izgonirea reprezentantului rametei Hohenzollern de pe tronul României. Carada nu se îndoia de victoria Franței și deci de prăbușirea Prusiei. Înfrîngerea germanilor ar fi fost o grea lovitură pentru Carol I, care beneficiase pînă atunci de sprijinul lor.

Din conspirație mai făceau parte, pe lîngă Eugeniu Carada, cîțiva fruntași radicali mai puțin influenți, ca doctorul Sergiu, maiorul Pilat, Constantin Ciocîrlan, fost prefect de poliție, etc.

Cînd pregătirile au fost destul de înaintate, s-a căzut de acord ca, în dimineața zilei de 8 august 1870, să se răscoale poporul în șapte orașe — dintre care Gh. Cristea citează București, Craiova, Turnu Severin și Ploiești — și totodată armata cantonată în labăra de la Furceni, lîngă Tecuci, să pornească spre

¹ „Românul”, 27—28 aprilie 1870, p. 361.

București. Scopul urmărit era abdicarea silită a lui Carol I. În locul lui urma să fie proclamat domnitor al românilor prințul Jerome Napoleon. Până ce acesta ar fi preluat conducerea statului, ar fi funcționat o locotenență domnească, din care ar fi făcut parte generalul N. Golescu. Aceste informații Gh. Cristea le-a cules din memoriile lui M. Theodorian-Carada².

Motive care încă nu sînt pe deplin cunoscute au silit pe fruntașii complotului să amîne dezlănțuirea răscoalei. Se pare că ei au început a sovăii din cauza biruințelor obținute de oștirea germană asupra armatei franceze. La Ploiești, Alexandru Candiano-Popescu n-a ținut însă seamă de ordinul de amîinare și a pus în executare planul stabilit pentru acest oraș.

În dimineața de 8 august 1870, cete de ploieșteni răsculați au procedat, conform însărcinării ce primiseră, la arestarea reprezentanților autorității și au pus stăpînire pe edificiile publice. De mare însemnătate a fost ocuparea, fără rezistență, a oficiului telegrafic. Au fost luate de îndată măsuri pentru a împiedica să fie transmise la București știri despre cele petrecute la Ploiești. În același timp, pe imprimăte ale oficiului telegrafic au fost ticluite preținse telegrame, prin care Al. Candiano-Popescu era numit prefect al județului Prahova și prin care I. C. Brătianu, în calitate de ministru de război al noului regim, comunica „definitivul succesor al libertății pe tot teritoriul României”.

Răsculații au obținut lesne, fără vărsare de sînge, o victorie deplină, însă de scurtă durată. Rezistență nu li s-a opus decît la cazarma batalionului de linie, unde maiorul Polizu a izbutit să adune vreo 80 de „oameni sub arme”.

În după-amiaza aceleiași zile de 8 august 1870, un batalion de vînători, sosit din București, a pus capăt răscoalei. Din ordinul comandantului batalionului, maiorul Gorjan, celebru prin strășnicia sa, au fost arestați numai la Ploiești „peste 400 cetățeni”³. Arestări au mai avut loc și la Craiova, Pitești, Brăila, Galați etc. În București au fost întemnițate 39 persoane, printre care B. P. Hașdeu, ziaristul I. V. Valentinianu, Eugeniu Carada etc. Candiano-Popescu, care fugise din Ploiești, a fost capturat în comuna Lipia din județul Buzău.

După cercelările efectuate de organele anchetatoare, au fost trimiși în judecată 41 acuzați, cei mai de seamă fiind Eugeniu Carada, Alexandru Candiano-Popescu, C. T. Grigorescu, Radu Stanian și Stan Popescu. În conformitate cu codul de procedură penală în vigoare, instanța competentă era Curtea cu juri din Ploiești. Guvernul Manolache Costache Iepureanu însă se temea că jurații prahoveni vor achita pe conducătorii răscoalei de la 8 august 1870 și deci, implicit, vor osîndi regimul lui Carol I. De aceea guvernul a stăruit și obținut strămutarea procesului de la Ploiești la Tîrgoviște, unde credea că, într-o atmosferă mai calmă, va reuși să obțină condamnarea lui Carada și a lui Candiano-Popescu, precum și a complicilor lor.

În aceste împrejurări, la 12 octombrie 1870, a început la Curtea cu juri din Tîrgoviște judecarea procesului. Acuzarea a fost susținută de însuși procurorul general al Curții de apel din București, Ioan N. Lahovari. Pe banca apărării au luat loc 9 avocați, printre care Pantazi Ghica, N. Fleva, Scarlat Turnavitu și Al. Sihleanu. S-au prezentat în instanță și Ion C. Brătianu împreună cu Anton Arion și au cerut să le fie îngăduit să apere și ei pe acuzați. Cererea lor a fost admisă de completul Curții. După șase zile de dezbateri, jurații au declarat nevinovați pe cei 41 acuzați care, în consecință, au fost achitați. Zadarnică fusese deci strămutarea procesului la Tîrgoviște. Manoperile cabinetului Manolache Costache Iepureanu n-au putut să împiedice Curtea cu juri a județului Dimbovița să condamne nu pe cei 41 acuzați, ci pe Carol I și pe miniștrii lui. Precum foarte just constată Gh. Cristea, „achitarea conspiratorilor, considerată ca „un act patriotic”, a constituit un nou prilej de intensificare a campaniei antidinastice”.

² M. Theodorian-Carada, *Elemerele*, vol. I, București, 1930, p. 38.

³ Nicolae Fleva, *Procesul lui 8 august. Apărarea lăcută celor 41 acușați*, București, 1871, p. 10.

Autorul însă nu indică modul cum, pe lângă articolele din ziare, s-a desfășurat campania antidinastică.

Gh. Cristea, prin studiul pe care-l recenzăm, are meritul de a fi dovedit lipsa de teame a unei legende persistente. La 8 august 1870 n-a fost proclamată la Ploiești „republica” și Al. Candiano-Popescu nu și-a atribuit titlul de președinte al republicii. N-a avut loc atunci, în acel oras, o manifestație a unui aventurier și a acoliților lui. La 8 august 1870 ploieștenii s-au răscolat împotriva unui reșim devenit odios. Ei voiau alungarea din țară a lui Carol I și, în locul lui, să fie adus la conducerea statului un domn care să respecte voința națiunii, un domn care să nu fie preocupat numai de îmbogățirea rapidă prin afaceri incorecte. Dorințele ploieștenilor erau împărțite de marea majoritate a poporului român. Răscoala trebuia să izbucnească în șapte orașe. În ultimele clipe dezlănțuirea ei a fost amânată. La Ploiești, Candiano-Popescu n-a acceptat amânare, nerăbdător fiind să vadă încetînd un sistem de guvernămînt pe care-l considera potrivit intereselor României. El avea probabil convingerea că, față de mișcarea ploieștenilor, românii din celelalte regiuni ale țării nu vor rămînea impasibili. Cu prilejul răscoalei Candiano-Popescu n-a uzurpat decît funcțiunea de prefect al județului Prahova, nu și pe aceea de președinte al republicii. Acesta este adevărul istoric pe care Gh. Cristea l-a restabilit.

Dacă sînt conforme realității concluziile la care Gh. Cristea a ajuns, sînt însă rezerve de făcut cu privire la unele materiale pe care le-a folosit, precum și la cîteva amănunte din expunerea sa.

Astfel, memoriile lui M. Theodorian-Carada conțin numeroase afirmații fan-teziste. Din categoria acestora face desigur parte intenția, atribuită conducătorilor răscoalei ce urma să fie dezlănțuită în întreaga țară la 8 august 1870, de a proclama domnitor al românilor pe prințul Jerome Napoleon. O asemenea intenție ar fi fost prea naivă pentru a putea fi reală. Prințul Jerome Napoleon, ginerele regelui Italiei, avea veleități la tronul imperial al Franței. În 1870, înainte de izbucnirea războiului franco-german, Napoleon al III-lea era deja grav bolnav. Din cauza eredității, starea sănătății unicului său fiu inspira îngrijorări. În cazul în care principele imperial ar fi încetat din viață, coroana revenea prințului Jerome Napoleon. Acesta, dat fiind caracterul său și ambițiile care îl însuflețeau, n-ar fi renunțat niciodată la perspectiva de a deveni împăratul Franței și deci n-ar fi acceptat niciodată să fie numai domnitorul românilor și vasalul sultanului. Ion Brătianu și C. A. Rosetti care, în cursul pribegiei lor la Paris, prin anii 1851—1853, avuseseră legături cu prințul Jerome Napoleon, îl cunoșteau prea bine pentru a nu-și face iluzii cu privire la atitudinea ce ar fi adoptat, dacă i s-ar fi oferit coroana României. Așadar, afirmația făcută de M. Theodorian-Carada în ale sale *Elemide* a izvorit numai din bogata sa imaginație. S-ar fi convenit ca Gh. Cristea să folosească informațiile din aceste *Elemide* cu prudență.

De mult mai mare însemnătate decît pretensele reminiscențe ale lui M. Theodorian-Carada sînt memoriile lui Candiano Popescu. Manuscrisul lor se afla, în 1944, în păstrarea lui Ion. V. Lascăr, care a și publicat în acel an un volum de 170 pagini, cuprinzînd amintirile lui Candiano Popescu pînă la 1867⁴. Ele prezintă un evident interes pentru ultima perioadă a domniei lui Cuza Vodă, îndeosebi pentru a cunoaște condițiile în care a fost pregătită lovitura de stat de la 11 februarie 1866. De mult mai mare interes însă trebuie să fie mărturia lui Candiano Popescu despre răscoala de la Ploiești din 8 august 1870. Nu ne putem explica pentru ce Gh. Cristea n-a folosit pentru studiul său această prețioasă mărturie.

Dacă ar fi cunoscut memoriile lui Candiano Popescu, Gh. Cristea ar fi evitat măcar una din erorile de amănunte pe care le-a săvîrșit. În adevăr, el n-ar mai fi scris (p. 245) că cei 41 acuzați ai complotului de la 8 august 1870 au fost achi-

⁴ General Al. Candiano Popescu, *Amintiri din viața mea*, vol. I, Editura „Universul”, București, 1944, 170 pagini.

tați de Curtea cu juri din Tîrgoviște la 17/29 noiembrie 1870, de vreme ce achitarea lor a avut loc la 17/29 octombrie 1870⁵.

Greșilă este și afirmația lui Gh. Cristea (p. 231) că Ion C. Brătianu a fost „invinuit pe vremuri de legături cu Orsini, care atentase la viața lui Napoleon al III-lea”. O asemenea învinuire n-a fost adusă niciodată lui Ion C. Brătianu de contemporanii lui, deoarece el n-a avut nici un fel de legături cu Orsini. Încercarea acestuia de a ucide pe Napoleon al III-lea a fost pusă în executare la 14 ianuarie 1858⁶. Or, în ianuarie 1858, Ion C. Brătianu era de mult înapoiat în țară. Nu în conspirația lui Orsini a fost implicat Ion C. Brătianu, ci într-un complot din 1853, denumit complotul de la Ipodrom. Achitat de Curtea cu juri din Paris la 16 noiembrie 1853, el a fost totuși condamnat de tribunalul corecțional din capitala Franței la 16 ianuarie 1854, la trei ani închisoare și 500 franci amendă, pentru delictele de participare la o societate secretă și deținere de imprimerie clandestină. A fost eliberat din închisoare la 14 iulie 1856, cu șase luni înainte de împlinirea termenului pedepsei. Amănuntele acestea sînt de mult cunoscute⁷. Este surprinzător că Gh. Cristea n-a aflat încă despre ele.

Este de asemenea surprinzător că Gh. Cristea n-a menționat rolul pe care l-a avut Stan Popescu în răscoala ploieștenilor de la 8 august 1870. În acele grele împrejurări, Stan Popescu a fost principalul colaborator al lui Alexandru Candiano Popescu, care l-a numit polițai al orașului. Avea de altminteri Stan Popescu o bogată experiență de luptător politic. Participase în Italia la acțiunea lui Garibaldi, din a căruia oaste făcuse parte⁸. Participase și la insurecția polonezilor din 1863⁹. Fanatic partizan al lui C. A. Rosetti, Stan Popescu se „distinsese” și la 11 februarie 1866, prin concursul ce dăduse celor ce siliseră pe Cuza Vodă să abdice. A avut atunci misiunea de a însoți pînă la graniță pe fostul domn, cînd acesta a plecat în pribegie¹⁰. La Ploiești, la 8 august 1870, Stan Popescu a procedat metodic, cu energia care-l caracteriza, la executarea planului ce fusese stabilit de șefii conspirației. Sub conducerea lui au fost ocupate sediile principalelor servicii publice. Lui mai ales i se datorește că răscoala nu s-au dat la excese.

În încheierea studiului său s-ar fi convenit ca Gh. Cristea să pună în evidență însemnătatea răscoalei de la 8 august 1870 în istoria României, prin reperкусиunile pe care le-a avut în viața politică a țării noastre. Aceleași cauze care au determinat atunci pe ploieșteni să se revolte vor pricinui puternicele manifestații din anii următori împotriva regimului. De exemplu, organizatorii manifestației de la sala Slătineanu din București din seara zilei de 10 martie 1871 au pornit la luptă pentru aceleași motive și au avut în vedere același scop al alungării lui Carol I, ca și Candiano Popescu în anul precedent. Dacă studiul lui Gh. Cristea ar fi avut o asemenea încheiere, ar fi reieșit și mai bine că răscoala de la 8 august 1870 n-a fost rezultatul ațîțării unei mici cete de aventurieri, cum au susținut vreme îndelungată politicienii conservatori, ci a fost o mișcare a maselor orășenești împotriva unui sistem de guvernămînt a cărui înlăturare o considerau necesară.

Constantin C. Angelescu

⁵ „Românul”, 18 brumărel 1870, p. 913. În graiul poporului, „brumărel” este luna octombrie (Lazăr Săineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a 9-a, Craiova, s.a., p. 79).

⁶ *Grand Larousse encyclopédique*, tom. VIII, Paris, 1963, p. 8—9.

⁷ „Studii și cercetări istorice”, Iași, XX (1947), p. 171—207.

⁸ General Al. Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 111.

⁹ N. Fleva, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰ General Al. Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 111.

ȘTEFAN PASCU, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, 1968, 510 p.

Lucrarea lui Ștefan Pascu reprezintă o valoroasă contribuție la studiul istoriei moderne a României. Ea este rodul unei munci sistematice și minuțioase. Subtitlul lucrării, în care se menționează că Marea Adunare Națională de la Alba Iulia este „încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român”, arată că aria cercetării este mai mare decât indică titlul.

Autorul nu tratează numai desăvîrșirea unității statului român, care a avut loc în 1918, ci urmărește premisele unității de stat a românilor din vremurile cele mai îndepărtate. În studiul elaborat se scot în evidență două caracteristici principale ale istoriei poporului român: libertatea socială și independența și unitatea politică. Se arată că de la conștiința de neam, pe baza originii romane a poporului român și a limbii sale, se ajunge la conștiința unității etnice și a necesității unității politice, în scopul luptei de eliberare de sub dominațiile străine. Formarea națiunii române, transformarea conștiinței de neam în conștiință națională semnifică transformarea tendințelor în luptă conștientă pentru unitate. Crearea statului modern român a constituit evenimentul politic principal spre desăvîrșirea unității. Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 a însemnat terminarea acestui proces.

Lucrarea este precedată de un Cuvînt înainte și se termină cu un Cuvînt de încheiere. Ea este însoțită de anexe, ilustrații, indice, rezumate în limbile franceză, engleză, rusă și germană. Poate că ar fi fost bine să se tragă concluziile la sfîrșitul fiecărui capitol.

Ajutat de o documentare largă și prezentînd principalele etape ale problemei în mod sistematic, autorul reușește să redevie esența factorilor sociali, economici, politici în care s-a desfășurat procesul de unitate.

În vederea adîncirii unora din chestiunile interesante din lucrare, facem unele comentarii.

În subcapitolul cu privire la lupta pentru unirea țărilor române în timpul revoluției de la 1848 se precizează că au existat acțiuni din partea românilor din Transilvania pentru constituirea națiunii române într-un organism statal unitar în cadrul Imperiului habsburgic, cum este memoriul lui Andrei Șaguna adresat la 13/28 februarie 1849 împăratului și apelul deputaților. Autorul arată că în aceste memorii, deși se vorbește de unirea românilor din Austria, de multe ori se uită această precizare, cuprinzîndu-i pe toți românii. În legătură cu această afirmație este interesant de constatat că și la unii români din principate exista o tendință ca unirea tuturor românilor să se facă sub egida Austriei. În 1848, D. Rallet declara emisarului polonez, Butkiewicz, că sînt comitele care acționează în acest sens (P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, București, 1929, p. 38).

În continuare se subliniază lupta pe care au dus-o emigrații cit și românii din țară pentru unire. La bogatele acțiuni prezentate de autor în acest sens se mai pot adăuga încă câteva încercări, care ilustrează dirigenția luptei. Aceste manifestări aveau drept obiectiv unceri numai unirea Moldovei și Țării Românești, alături unirea românilor din toate cele trei țări române sau se cereau libertate și independență numai pentru românii din Transilvania.

La 18/20 martie 1849 a avut loc o adunare a emigrației române la Constantinopol, la care au participat munteni și moldoveni, cu care prilej s-au semnat un proces verbal, în care s-a cerut unirea ambelor principate într-un singur stat sub supravegherea Porții (I. Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, vol. III, 1940, p. 86). La 1 februarie 1849, Gh. Magheru a propus înființarea unui comitet de munteni și moldoveni, care să reprezinte națiunea română la Constantinopol și să aibă drept sarcină realizarea revendicărilor românilor.

La rîndul său, Ion Eliade Rădulescu, în martie 1849 a avut o întrevvedere cu un personaj politic cu care ocazie a susținut ideea de unitate politică a românilor din Imperiul habsburgic cu cei din Moldova și Țara Românească (*Ibidem*, p. 77). În

anul următor, N. Bălcescu scria lui I. Ghica că vrea să-l trimită pe A. G. Golescu (Negru) la Viena ca să se întâlnească cu toți deputații românilor din Transilvania. Scopul venirii acestora era de a cere unirea românilor într-o țară românească cu guvernul, capul și instituții deosebite (N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, 1964, p. 24).

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia conține informații bogate și concretizări ale unor puncte de vedere. Este convingătoare ilustrarea tezei implementării luptei pentru libertatea socială cu aceea pentru libertatea politică, pe care autorul o urmărește de-a lungul secolelor. De asemenea este interesantă analiza procesului de unitate politică, care culminează cu evenimentul de la 1 decembrie 1918. Merită o specială subliniere atenția permanentă de a se trata în mod unitar și într-o strânsă dependență evenimentele din cele trei țări române. Se observă că, în elaborarea lucrării, autorul a fost călăuzit de ideea întocmirii unui studiu riguros științific și de încadrarea lui într-o largă sinteză și viziune a istoriei României.

Prin această lucrare autorul a dat o nouă contribuție valoroasă istoriografiei noastre.

N. Corivan

Gh. GICA, *Procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, „Analele Universității București”, Seria științe sociale, Istoric, XVI (1967), p. 85—96.

În viața politică a României, sub regimul burghezo-moșieresc, partidul conservator a avut un rol important. Până în toamna anului 1918, el a fost unul din partidele de guvernământ care, printr-un sistem de basculă, s-au perindat la cârma statului. Totuși istoria acestei grupări politice n-a fost încă scrisă. Introducerile publicate de Titu Maiorescu la discursurile lui parlamentare înfățișează istoria României de la 1866 la 1901 cu scopul evident de a pune într-o lumină cât mai favorabilă rolul fracțiunii „junimiste”, iar nicidecum de a prezenta, cu imparțialitate, activitatea partidului conservator. Aceste introduceri n-au fost scrise cu seninătatea de un om de știință, ci cu patimă de un om politic.

Autorul studiului pe care-l recenzăm, Gh. Gica, și-a propus să descrie faza finală a partidului conservator, și anume „procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alexandru Marghiloman”.

Destrămarea partidului conservator a început încă din 1908, când Take Ionescu, pentru motive personale năceplind șefia lui Petre Carp, s-a retras din gruparea în care activase în ultimii 17 ani. El a constituit atunci partidul „conservator-democrat”. Urmat de numeroși partizani, Take Ionescu a obținut răsunătoare succese la alegerile parțiale din 1908—1910. Nu i-a fost însă încredințată misiunea de a forma guvernul în decembrie 1910, după demisia cabinetului liberal. Capriciul șefului statului, nesocotind indicațiile corpului electoral, a preferat pe Petre Carp, imitator al iuncărilor prusieni. Procedeele reacționare ale acestuia, rigiditatea lui excesivă, refuzul lui de a face vreo concesie celor de altă părere, lipsa lui de simț politic, vor provoca în curând o dublă criză: Petre Carp, după demisia silită, în 1912, a cabinetului pe care-l prezida, se va retrage, în 1913, de la șefia partidului conservator. Noul prim-ministru, Titu Maiorescu, va fi și noul șef al partidului conservator. După îndelungi negocieri, el a reușit, la 14 octombrie 1912, să obțină colaborarea lui Take Ionescu. Nădăjduia, după colaborare, să realizeze reintregirea partidului conservator. Zadarnice au fost străduințele sale. Nenumăratele fricțiuni din sinul guvernului Titu Maiorescu — Take Ionescu, în 1912—1913, au dovedit că reintregirea devenise imposibilă, ambițiile takiste fiind incommensurabile. Demisia cabinetului de colaborare conservatoare, în ianuarie 1914, a fost pricinuită mai ales de aceste continue fric-

țiuni, nu numai — cum pare a crede Gh. Gica — de reforma agrară și de reforma electorală pe care partidul liberal le preconiza.

După ce a trecut în opoziție, Titu Maiorescu, din cauza vârstei înaintate și a slăbirii sănătății, a cedat șefia partidului conservator lui Alexandru Marghiloman. Acesta era un mare moșier și un dirz reacționar. Alegerea lui ca șef al partidului conservator avea o vădită semnificație. Ea însemna că aceasla grupare politică se va opune cu înverșunare realizării celor două reforme propuse de liberali.

Izbucnirea primului război mondial, în iulie 1914, a avut de consecință amănarea reformelor și a produs o nouă sciziune în sinul partidului conservator. Dorind intrarea României în acțiune împotriva Austro-Ungariei și a Germaniei, Nicu Filipescu s-a despărțit de Alexandru Marghiloman, a cărui germanofilie el a considerat-o dăunătoare intereselor țării noastre. Atitudinea lui Nicu Filipescu fiind aprobată de mulți membri ai grupării conservatoare, a avut ca rezultat o nouă înjumătățire a acesteia.

Stăruind pe linia germanofiliei chiar după dezlănțuirea ostilităților, în august 1916, între România și așa zisele „puteri centrale”, Alexandru Marghiloman a rămas la București sub ocupația dușmană. A avut atunci legături cu comandanții armatei inamice din teritoriul ocupat. Nu s-a sfiit să colaboreze cu ei. A izbutit să le inspire încredere deplină. În acele grele împrejurări pentru neamul românesc, el și-a trădat patria. Ca răsplată pentru trădarea pe care o săvârșise, Marghiloman a obținut, cu sprijinul contelui Ottokar Czernin, ministrul de externe al Austro-Ungariei, să fie numit, în martie 1918, prim-ministru al României ce avea să fie crunt mulțată prin pacea de la București din luna următoare.

Guvernul Marghiloman a fost constituit, în 1918, din vechi conservatori, la care s-a adăugat apoi și un transfug de la liberali, Constantin Garoflid. Adunările legislative au fost dizolvate. Alegerile generale au avut loc sub presiunea exercitată de prefectii județelor, care au uzat de procedeele de măsluire obișnuite pe acele vremuri, pentru a obține rezultate favorabile. În asemenea condiții, Senatul și Camera au fost alcătuite aproape numai din conservatori. Puțini, foarte puțini opoziționi au pătruns în Adunarea deputaților. Cel mai de seamă dintre ei a fost generalul Averescu.

Ca și predecesorii lui din perioada 1916—1918, Alexandru Marghiloman a guvernat folosind starea de asediu, cenzura, curțile marțiale și menținând suspendate mai toate libertățile cetățenești. Mai reacționar decât înaintașii lui, el a amânat punerea în aplicare a reformei agrare și a reformei electorale, admise în principiu de parlamentul precedent, în 1917, prin modificarea constituției. S-a mârșinit să întocmească un proiect de lege, prevăzând „arendarea obligatorie” la țărani a unei părți din marea proprietate și impunându-le în schimb obligația de a munci în folosul moșierilor. Gh. Gica afirmă că acest proiect de lege „n-a fost votat” (p. 89).

Sub presiunea opiniei publice din țara noastră, Marghiloman, după prăbușirea militară a sprijinitorilor lui germani, a fost demis din funcțiunea de prim-ministru „la începutul lunii noiembrie 1918”. Alungarea partidului conservator de la cîrmă statului în condițiile din toamna anului 1918 a fost urmată de lichidarea treptată a acestei grupări politice.

Corpul electoral n-a iertat lui Marghiloman și aderenților lui nici trădarea săvârșită în cursul războiului din 1916—1918, prin excesiva lor germanofilie, nici politica reacționară a ultimului guvern conservator.

Marghiloman însă nu s-a lăsat copleșit de loviturile primite. Printr-o campanie abilă, el a încercat să producă în opinia publică un reviriment în favoarea sa. Concesiile pe care le făcuse germanilor sub ocupație, el a pretins că fuseseră impuse de necesitate. Cît despre tendințele reacționare de care era învinuit partidul conservator, Marghiloman s-a silit să dea impresia că o asemenea acuzație era nedreaptă, deoarece și conservatorii — prelindea el — luptau pentru progres, preconizau reforme care să asigure propășirea continuă a neamului românesc, însă susțineau că progresul nu se realizează prin salturi, ci numai treptat. Pentru a dovedi că, în adevăr, o asemenea concepție slăbea la baza doctrinei conservatoare, Marghiloman, la 1 decembrie 1918, a modificat însăși denumirea acestui partid, hotărînd

că el se va numi „partidul conservator-progresist”. Totodată Marghiloman a adoptat și un nou program. Gh. Gica omite de a da lămuriri despre programul de la 1 decembrie 1918.

Noua denumire a partidului conservator — scrie Gh. Gica — n-a avut alt scop decât de „a înșela opinia publică” și de „a ascunde caracterul reacționar al partidului [...]”, esența sa de clasă¹.

Sub această nouă firmă și cu noul program, Alexandru Marghiloman și prietenii lui politici au candidat la alegerile generale din noiembrie 1919, primele alegeri ce au avut loc în țara noastră sub regimul votului universal și al reprezentării proporționale. S-au ales atunci — după cite afirmă Gh. Gica — dintre candidații conservatori-progresiști 16 deputați și 4 senatori.

Se știe că primul parlament constituit în România sub regimul sufragiului universal a avut o scurtă durată. După demisia guvernului prezidat de Alexandru Vaida, el a fost dizolvat, la 26 martie 1920, la cererea noului prim-ministru, generalul Averescu. La alegerile generale din mai—iunie 1920, Gh. Gica scrie că au fost aleși abia 4 deputați conservatori-progresiști, „ceea ce dovedește cu prisosință pierderea influenței politice a acestui partid” (p. 92).

Destrămarea grupării conservatoare a mers sporind. În rindurile puținilor aderenți rămași au devenit din ce în ce mai numeroase defecțiunile. Unii aderenți s-au retras, renunțând la activitatea politică militantă. Cei mai mulți însă s-au înscris în alte partide. Rezultatul acestor defecțiuni a fost că, la alegerile generale din martie 1922, nici un candidat conservator-progresist n-a fost ales deputat sau senator. A fost o prăbușire care nu putea avea altă urmare decât lichidarea totală. De altminteri, a fost firească această prăbușire. Sub regimul electoral censitar partidul conservator era puternic la colegiul I de Cameră și de Senat, adică la colegiul marilor proprietari rurali. Doar taciștii, după constituirea lor ca grupare separată, obținuseră succese și la colegiul al II-lea, adică la colegiul burgheziei. Vechii conservatori însă nu s-au bucurat niciodată de simpatia acestei categorii de alegători. Or, reforma agrară din 1921 a micșorat puterea economică a marelui moșierimi. La această lovitură s-a adăugat desființarea privilegiilor ei electorale, prin punerea în aplicare a sufragiului universal. Neizbutind să atragă de partea sa elemente ale burgheziei, totodată fiind privit cu ostilitate de țărani care nu puteau uita crunta lor aspirare de către latifundiari, partidul conservator, după 1918, nu putea înregistra decât înfringeri în luptele electorale. Defecțiunea puținilor lui aderenți accentuându-se, înfringerile au constituit un dezastru iremediabil.

Cît timp Alexandru Marghiloman a mai trăit, rămășițele partidului conservator-progresist au vegetat. Îndată ce Alexandru Marghiloman a murit, lichidarea a și avut loc. În iunie 1925, ultimii membri ai acestei grupări s-au înscris în partidul poporului al generalului Averescu. Pentru a da iluzia că acest act nu fusese săvârșit de naufragiații politici, s-a recurs la o pompoasă formulă. Printr-un comunicat, s-a făcut cunoscut că partidul conservator-progresist „fuzionase” cu partidul poporului.

Cu această „fuziune” se încheie expunerea lui Gh. Gica. El nu s-a preocupat de cele petrecute ulterior. Nu s-a străduit să afle ce influență au exercitat foștii conservatori în partidele politice în care s-au înregistrat și ce a mai supravețuit, după desființarea grupării marghilomaniste, din doctrina, programul și metodele ei.

Brusca încheiere constituie o deficiență a studiului ce recenzăm. Nu este însă singura deficiență. Gh. Gica, insuficient informat, a făcut și unele afirmații inexacte și altele lipsite de precizie.

Astfel, la pag. 88, Gh. Gica afirmă că Al. Marghiloman a fost numit președinte al consiliului de miniștri la 19 martie 1918. Or, decretul de numire poartă data de 5 martie 1918 stil vechi sau 18 martie stil nou¹.

Marghiloman a fost silit să demisioneze de la președinția consiliului de miniștri „la începutul lunii noiembrie 1918”, scrie Gh. Gica (p. 89). Data indicată este

¹ „Monitorul oficial”, 6 martie 1918 stil vechi, p. 3489.

ptea vagă. Din „Monitorul oficial” reiese că această demisie a avut loc la 24 octombrie 1918 stil vechi sau 6 noiembrie 1918 stil nou².

Proiectul de lege referitor la arendările obligatorii și la munca silită, prezentat adunărilor legiuiltoare în 1918, „n-a fost votat” de către acestea, sustine Gh. Gica (p. 89). Realitatea este cu totul alta. Acest proiect de lege a fost adoptat de Senat la 21 septembrie 1918 și de Cameră la 28 septembrie 1918. A fost sancționat și promulgat la 9 octombrie 1918. Noua lege a fost publicată în „Monitorul oficial” de la 12 octombrie 1918 stil vechi (p. 2818—2826). N-a mai fost însă pusă în aplicare, întrucât printr-un decret-lege din 6 noiembrie 1918 stil vechi „toate lucrările” așa zisului „parlament Marghiloman” au fost declarate inexistente.

Greșite sînt și afirmațiile lui Gh. Gica despre numărul parlamentarilor conservatori-progresiști aleși în 1919 și 1920. Gh. Gica sustine că, în noiembrie 1919, au intrat în parlament 16 deputați și 4 senatori conservatori-progresiști (p. 92). Este exact că au fost aleși atunci 4 senatori membri ai partidului conservator-progresist. Acest partid însă n-a fost reprezentat în Cameră prin 16 deputați, cum greșit afirmă Gh. Gica. Numărul deputaților conservatori-progresiști în Camera din 1919 a fost numai de 13, după cum precizează și ziarul oficial al acestei grupări politice, „Le progrès”, la 11 noiembrie 1919, publicînd și numele celor 13 deputați (p. 1). Aceeasi cifră de 13 deputați este citată și de Alexandru Marghiloman în memoriile sale³.

Inexactă este și afirmația autorului studiului ce recenzăm că, la alegerile generale din 1920, au fost aleși 4 deputați conservatori-progresiști (p. 92). La aceste alegeri Alexandru Marghiloman și prietenii lui au înregistrat un eșec desăvîrșit. N-a fost ales nici unul dintre ei nici deputat nici senator, deși au fost depuse liste de candidați în 23 județe⁴.

Așadar, studiul acesta referitor la descompunerea partidului conservator-progresist conține importante erori. Gh. Gica a săvîrșit și greșeala de a nu da suficiente lămuriri despre unele fapte sau acte prezentînd un deosebit interes pentru istoria aceluia partid.

Astfel, despre „proiectul de lege” din 1918 relativ la arendarea obligatorie și la munca silită Gh. Gica se mărginește a scrie că a fost „conceput în mod reacționar” și că, deși „n-a fost votat”, totuși „a compromis prestigiul deja știrbit al partidului conservator, care voia să asigure moșierilor avantajul muncii obligatorii a țăranilor” (p. 89). Afirmația că acest proiect de lege n-a fost votat este contrară realității, după cum am arătat deja. Declarația desul de vagă că „proiectul de lege” era reacționar nu poate fi considerată ca îndestulătoare.

În adevăr, trebuia precizat că, înainte de a prezenta parlamentului acest proiect, guvernul Marghiloman pusese în aplicare, la 27 mai 1918, un decret-lege privitor la „obligativitatea muncilor și culturilor agricole”⁵. Potrivit articolului 2 al acestui decret-lege, „toți muncitorii agricoli valizi, bărbați pînă la 60 ani, femei pînă la 50 ani și copiii de la 14 ani în sus, sînt obligați a executa îndată munca care li se distribuie de serviciul agricol județean. Se exceptează femeile gravide, cele care alăptează sau au copii mici. Excepțiile se hotărăsc de serviciul agricol județean”. Articolul 11 al decretului-lege dispune că serviciul agricol județean stabilește norma zilnică pe care muncitorii agricoli sînt datori să o îndeplinească. Amenzi severe, transformate, în caz de neplătă, în zile de închisoare, sînt prevă-

² „Monitorul oficial”, n-rul 173 bis de la 24 octombrie 1918 stil vechi, p. 3029

³ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, București, 1927, p. 409.

⁴ Pentru listele de candidați, vezi „Le progrès” de la 16 mai 1920, p. 4, 18 mai 1920, p. 2, și 25 mai 1920, p. 2. Pentru rezultatul alegerilor, vezi „Le progrès”, de la 2 iunie 1920 și 5 iunie 1920, precum și Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V București, 1927, p. 56.

⁵ „Monitorul oficial”, 27 mai 1918, p. 668—673. Decretul-lege este contrasemnat de Al. Marghiloman, în calitate de președinte al consiliului de miniștri și ministru al agriculturii ad-interim.

zute pentru cei care s-ar sustrage muncii obligatorii sau care n-ar executa norma stabilită (art. 37—39).

Aceste draconice măsuri și sancțiuni au fost implicit menținute prin legea de la 12 octombrie 1918 privitoare la arendarea obligatorie. Legea se aplica proprietăților rurale al căror teren agricol depășea înlinderea de 100 hectare. Obligația de a arenda, după o scară progresivă, o parte din moșie nu constituia o sarcină pentru marii proprietari, ci dimpotrivă le procura apreciable folosuri. În adevăr, suprafața de pământ care trebuia arendată era foarte mică; ea era doar de cel mult 10% din terenul agricol pentru moșiile de la 100 la 250 hectare și cel mult de 20% pentru moșiile între 251 și 500 hectare; la latifundiile între 1000 și 3000 hectare coeficientul era de 30—60%. Aplicarea legii era încredințată unor comisii în care predominau moșierii și aliații lor firești (consilierul agricol al județului, delegatul Băncii Agricole etc.). Aceste comisii aveau și misiunea de a stabili prețul arenzii pe hectar „după valoarea reală a pământului” (art. 60), adică având în vedere favorizarea proprietarului. Pentru terenul agricol ce li se arenda țăranii erau constrânși la munca silită. Legiuitorul de la 12 octombrie 1918 nu se sfiise să insereze în art. 66 că „toți muncitorii agricoli care se folosesc de dispozițiunile legii de față sint obligați ca, pînă la limita capacității lor de muncă, să lucreze partea de moșie care rămîne proprietarului sau arendașului”.

A fost deci considerabil înăsprită asupra sătenilor de către regimul marghilomanist. Cu mult înainte de acest regim, marii agricultori obișnuiau să arendeze țăranilor o parte din moșie, îndeosebi pentru a-și asigura brațele de muncă necesare lucrărilor cimpului. Legea de la 12 octombrie 1918 acorda moșierilor posibilitatea legală de a exploata munca acestor țărani pînă la extrema limită, în conformitate cu însuși textul articolului 66. Sătenii care nu s-ar fi desemnat să consimilă de a fi astfel exploatați s-ar fi expus la inumanele sancțiuni din decretul-lege de la 27 mai 1918. Cu mijloacele coercitive aplicate de prefectii, primarii jandarmii și judecătorii acelei epoci, s-a instituit un sistem de muncă silnică mai aspru decît cel din vremea Regulamentului Organic.

Tendințele reacționare ale partidului conservator s-au evidențiat prin această odioasă lucrărire care constrîngea pe țărani să lucreze „pînă la limita capacității lor de muncă” în folosul moșierilor. Gh. Gica, în loc de vagi declarații asupra unui „proiect” (despre care greșit afirmă că n-a fost votat), ar fi trebuit să amintească barbarele dispoziții ale decretului-lege de la 27 mai 1918 și ale legii de la 12 octombrie 1918, care caracterizează regimul marghilomanist.

Programul adoptat de comitetul executiv al partidului conservator la 1 decembrie 1918 este abia menționat în studiul ce recenzăm. Gh. Gica a omis să indice concesiile comșimțite atunci de conservatori, sub presiunea recentelor evenimente și pentru a nu fi complet eliminați din viața politică a României. Astfel, prin programul de la 1 decembrie 1918⁶, se acceptă exproprierea a două milioane hectare din marea proprietate rurală. Se cere însă ca terenul expropriat să fie atribuit țăranilor în loturi care să nu fie mai mici de 5 hectare, indivizibile prin moștenire, și să se constituie și loturi mijlocii de 25—100 hectare. Pentru muncitorii din industrie se prevede participarea la beneficiile întreprinderii. Cu privire la reforma electorală, partidul conservator se rostește pentru sufragiul universal, „temperat” prin acordarea de două voturi acelorora dintre alegători care sint căsătorii și au cel puțin doi copii; totodată, partidul conservator propune ca femeile să aibă dreptul de a participa la alegerea consiliilor comunale și județene. Pentru sporirea veniturilor statului, partidul conservator se raliază soluției înființării impozitului progresiv pe venit și creării monopolului de vînzare a alcoolului, zahărului și petrolului. Noul program recunoaște că revizuirea constituției a devenit necesară. Principalele inovații constituționale pe care Marghiloman și prietenii lui le preconizează au de obiect „întărirea” adunărilor legiuitoare. La acest rezultat — după părerea lor — nu s-ar putea ajunge decît holărîndu-se ca dizolvarea Camerei să aibă loc numai cu consimțămîntul Senatului, iar Senatul să fie alcătuit, pe lingă aleșii sufragiului

⁶ „Steagul”, 3 decembrie 1918.

universal, din reprezentanți ai „diferitelor bresle și cercuri economice sau culturale”, precum și din senatori numiți de șeful statului.

Acestea au fost principalele deziderate înscrise, la 1 decembrie 1918, în programul partidului conservator. Cu acel prilej, comitetul executiv a hotărât ca partidul în viitor să fie denumit: „conservator-progresist”⁷.

Nu era o denumire nouă în istoria politică a României. Deja în 1859—1861 apăruse la București un ziar intitulat „Conservatorul progresist”. Era organul oficios al unui mănunchi de politicieni grupați în jurul juristului C. N. Brăiloiu⁸. După mai bine de o jumătate de veac, Alexandru Marghiloman și prietenii lui au reluat aceeași firmă, spre a da corpului electoral iluzia că și ei luptau pentru izbânda ideilor democratice. În realitate, prin atribuțiile date Senatului și prin reorganizarea acestei adunări legiuitoare (a cărei majoritate avea să fie alcătuită din senatori numiți de șeful statului și din delegații corporațiilor), ei credeau să fi găsit o soluție eficace pentru a împiedica sufragiul universal să aibă cuvântul hotărîtor în conducerea treburilor publice.

Corpul electoral însă n-a putut fi amăgit. El și-a dat seama că partidul conservator, cu toate că prelindea să fi devenit un partid progresist, rămăsese tot atât de reacționar ca altă dată. De aceea marghilomanismii au fost înfrinți așa de cumplit la alegerile din 1919, 1920 și 1922. Înfrîngerea lor a avut loc nu numai în alegerile generale pe care Gh. Gica le citează, dar și în alegeri parțiale pe care Gh. Gica nu le menționează. Astfel, în septembrie 1920, Alexandru Marghiloman a candidat fără succes în județul Botoșani, la o alegere parțială de senator⁹. Considerînd un asemenea rezultat ca nesemnificativ, el s-a prezentat, în luna mai 1921, în județul Constanța, iarăși la o alegere parțială de senator. Și de astă dată a suferit un dureros eșec¹⁰. Această ultimă înfrîngere, într-un județ unde odinioară obținuse o frumoasă victorie, a pus în evidență că Alexandru Marghiloman era definitiv osîndit de sufragiul universal.

Deși ostracizat, el a păstrat toluși convingerea că încă nu se încheiase cariera lui politică. Această convingere Marghiloman a exprimat-o în conferința pe care, la 4 februarie 1923, a ținut-o la Institutul Social Român din București. A vorbit atunci despre doctrina conservatoare.

Gh. Gica, reproducînd o notiță dintr-o gazetă al cărei director nu-și ascundea profunda aversiune față de Marghiloman, scrie că acea conferință a fost „o profesiune de credință [a] ideii conservatoare” pentru care s-a încasat „cite 5 lei de la fiecare persoană”, adică de la fiecare ascultător (p. 94). Ideile fundamentale expuse de Alexandru Marghiloman în acea conferință, care a fost publicată într-un volum editat de Institutul Social Român¹¹, Gh. Gica n-a mai socotit necesar să le mai amintească și să le supună criticii.

Spațiul restrîns al unei recenzii ne împiedică să rezumăm aceste idei. Datorîndu-sîntem însă să subliniem importanța deosebită pe care o prezintă conferința lui Al. Marghiloman de la 4 februarie 1923 pentru istoria descompunerii partidului conservator. Prin glasul autorizat al șefului partidului a fost înfațșată atunci ultima fază a doctrinei acestei grupări politice. Ea rămăsese în fond tot atât de reacționară ca în a doua jumătate a veacului trecut, Marghiloman declarînd că, potrivit doctrinei conservatoare, proprietatea individuală trebuia să fie considerată ca sacră și inviolabilă și că ea trebuia să fie garantată, ca atare, prin chiar textul constituției.

⁷ „Steagul”, 3 decembrie 1918.

⁸ Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, tom. 1. București, 1913, p. 142.

⁹ „Le progrès”, 5 august 1920, p. 3, și 5 septembrie 1920, p. 3.

¹⁰ „Le progrès”, 18 mai 1921, p. 3.

¹¹ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în volumul *Doctrinile partidelor politice, 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București, Cultura națională, s.a. (1924), p. 111—117.

În această privință, Marghiloman, în 1923, nu se deosebea de conservatorii de la 1866. De aceea el n-a mai avut nici o influență asupra opiniei publice, dornică de înnoiri.

Cea din urmă manifestație a partidului conservator-progresist a avut loc la 9 aprilie 1924, când, printr-un banchet, Alexandru Marghiloman a fost sărbătorit pentru împlinirea vârstei de 70 ani. Despre acea manifestație Gh. Gica nu pare să fi avut cunoștință, deoarece n-o menționează. În darea de seamă, publicată în ziarul „Timpul”, oficiosul partidului, se afirmă că la banchet au participat 300 persoane¹². Au fost rostite numeroase discursuri. Toți vorbitorii au fost oameni în vîrstă și cuvîntările lor s-au referit numai la trecut. A lipsit la această manifestație tineretul. Planuri pentru viitor nimeni dintre cei prezenți nu s-a încumetat să înșăileze.

În anul următor, Alexandru Marghiloman a încetat din viață și partidul conservator-progresist s-a auto-dizolvat, „fuzionînd” cu partidul poporului. După această lichidare, s-a încercat de Grigore N. Filipescu reconstituirea unui partid conservator în România¹³. Încercarea însă n-a reușit. Nu învie morții!

Publicînd acest studiu despre descompunerea partidului conservator-progresist, Gh. Gica are meritul de a fi pus în evidență însemnătatea temei. Meritul său este însă mult micșorat prin erori și omisiuni, datorate superficialității cu care a cercetat izvoarele, îndeosebi memoriile lui Alexandru Marghiloman și presa conservatoare.

Constantin C. Angelescu

¹² „Timpul”, 12 aprilie 1924.

¹³ Const. Gr. C. Zotta și N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 33.

NOTE BIBLIOGRAFICE

P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura științifică, 1969, 400 p. în 8° + 36 pl. în afara textului.

Editura științifică publică sub acest titlu lucrarea terminată în ultimele zile ale vieții de prof. P. P. Panaitescu pe care redacția de istorie o consideră exagerat, credem noi, ca „una din cele mai valoroase lucrări de gândire istorică apărute în limba română”.

Cele 18 capitole, în care este împărțită cartea sînt intitulale: *Pămîntul românesc și istoria culturii românești, Băstinașii înainte de romani, Romanizarea, Romanitatea în Dacia și la Dunărea de jos în epoca migrațiilor (sec. III—IV), Originile creștinismului la români, Problema continuității, Formarea poporului român, Limba română purtătoare de cultură, Străvechea viață populară a românilor, Feudalismul, Formarea clasei stăpînitoare, Originile slavonismului cultural la români, Contactele externe, Primele state românești, Transilvania sub unguri, Contactele externe: Crucialele, Drumurile de comerț, Întemeierea orașelor în ținutul românesc, Întemeierea statelor românești, Începuturile culturii feudale în țările române și Concluzii.*

P. P. Panaitescu susține că din cultura popoarelor face parte integrantă organizarea instituțiilor, evoluția lor și felul de a munci, adică ceea ce a rămas și rămâne, în forma sa evolutivă, întreaga creație colectivă a societății, tot ce a format obiceiul de viață deosebit cuprinzînd, în cadrul ei, „istoria politică cu tradițiile ce se formează prin permanentele vecinătăților și ale posibilităților materiale cît și imensa și seculara efortare, care a adus trecerea de la formele primitive ale vieții sociale, de la comunele primitive la viața de stat, la alcătuirea statului sub orînduirile sale succesive”: sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă.

Studiul acestui cadru s-a făcut socotindu-se românii ca urmași ai romanității orientale, luată în totalitatea ei, principala problemă a culturii românești fiind romanizarea, ca operă populară, nu ca una imperială, de cucerire, începută deci cu mult înainte de Traian și continuată cît timp s-a menținut Imperiul de Răsărit la Dunărea de Jos, deci pînă în secolul al VII-lea. Formarea poporului român, ca o sinteză daco-romană, s-a terminat în secolul al X-lea; P. P. Panaitescu o socotește terminată în secolul următor, iar pătrunderea și așezarea ungarilor în Transilvania a însemnat doar întinderea unei pătriuri subțiri de stăpînitori feudali peste masa băștinașă aservită, care însă nu a putut niciodată distruge unitatea românească, literatura orală, arta populară originală cu adînci legături încă din timpul orînduirii comunei primitive.

S-a subliniat în mai multe locuri — urmîndu-l pe N. Iorga — că niciodată poporul nostru nu a trăit izolat, ci a avut legături cu toate popoarele vecine, că a făcut „parte integrantă, cu istoria lui, din istoria Europei”, cum dovedește terminologia veche, îndeosebi cea privitoare la organizarea politică feudală (cetate, țară, domn etc.).

Se știe că principala manifestare comună a Europei în secolele XI—XIII au fost cruciatele, inițiate în apărarea civilizației ei bazată pe religie, pe creștinism, amenințată de popoarele arabe, de turci și mongoli. Lupta împotriva acestora, de când n-a mai fost dusă izolat, de când s-a născut o solidaritate a popoarelor europene în fața acestei primejdii, a permis reluarea ofensivei pentru cucerirea teritoriilor pierdute.

Autorul susține că la cruciate au luat parte și românii, socotind drept cruciate și luptele duse împotriva marilor năvăliri ale popoarelor turce din secolele X—XIV. În legătură cu cruciatele, afirmă P. P. Panaitescu, s-au format și la noi „primele orașe, întâi în Transilvania, apoi dincoace de Carpați, pe drumurile ce se deschid spre Dunăre și Marea Neagră” și în sfârșit, în secolul al XIV-lea, statele românești independente.

Urmărind această idee, P. P. Panaitescu a cercetat împrejurările generale și particulare în care s-a născut cultura românească, baza ei geografică, împrejurările care au permis formarea acestei culturi, caracteristicile ei fundamentale specifice și unitare, peste granițele statelor feudale și în legătură cu permanența factorilor economici și sociali.

Nici o stăpînire sau influență străină nu a putut distruge puterea de creație a poporului român și unitatea sa de limbă. Toate elementele de bază ale feudalismului și culturii feudale — cum demonstrează autorul — s-au născut simultan pe întreg teritoriul locuit de români și s-au păstrat ca atare. Un alt caracter esențial al culturii românești feudale, subliniat de autor, este continuitatea ei în timp, cu specificul său, peste tot pămîntul românesc, începînd de la cultura daco-romană și pînă în zilele noastre, ca element principal al istoriei noastre, ca o creație a poporului.

Autorul a socotit întemeierea statelor românești — care a reprezentat rezultatul creației politice românești după secole de eforturi — o încununare a luptei pentru independență politică împotriva marilor state vecine expansioniste, ca parte integrantă din creația culturală originală.

În concluzie, în această ultimă lucrare, P. P. Panaitescu a urmărit și reușit în bună parte să fixeze premisele istorice care au pregătit formarea culturii noastre medievale, care a rămas românească totdeauna, teritoriul, dezvoltarea și diferențierea socială, „contactele externe și uniunile de cultură, din care au făcut parte românii încă înainte de constituirea lor în state”, ca și participarea lor „la marile curente ale civilizației europene”.

N. Grigoraș

HENRI H. STAHL, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, 278 p.

Cu un titlu elocvent și un sumar nu mai puțin sugestiv, noua lucrare a lui H. H. Stahl s-a recomandat suficient și nemijlocit cititorilor. Dacă încercăm să ne oprim în aceste câteva rînduri asupra ei nu o facem, deci, pentru a repeta încă odată ceea ce realitatea difuzării cărții a demonstrat-o deja, ci, dimpotrivă, pentru a consemna tocmai semnificația revelatoare a situației de fapt. Nu formulăm, desigur, prin această afirmație, nici un fel de obiecție voluminoaselor lucrări de stricte exegeză istorică, din trecut și de astăzi, consacrate unora dintre problemele particulare ale trecutului poporului român. Necesitatea lor rămîne indiscutabilă, întrucît numai elucidarea tuturor aspectelor constitutive permite, în ultimă instanță, reconstituirea întregului. De altfel, înseși „controversele” abordate de H. H. Stahl se referă uneori la subiecte speciale în chiar contextul istoriei noastre medievale.

Trecînd însă peste trăsăturile coumne, impuse de specificul cercetării științifice, lucrarea se distinge, credem, în peisajul literaturii noastre istorice actuale, printr-un inedit, sau mai bine zis printr-un edit de multă vreme neglijat, al tendințelor ei fundamentale și al interpretărilor concrete ce se propun, demn de a fi subliniat și întîmpinat cu cea mai deplină satisfacție. Aproape fiecare pagină din volum constituie o pledoarie viguroasă, o invitație la sintetizarea și teoretizarea istorică a experiențelor și opiniilor individuale, mai numeroase astăzi ca niciodată. Notele, studiile sau chiar monografiile, oricît de consistente ar fi ele, nu pot depăși, evident, anumite limite dinainte stabilite, reducînd dezbaterea de principii la un cadru îngust și impropriu. H. H. Stahl mărturisește, de altfel, că chiar proporțiile apreciable și perspectivele largi ale tematicii studiate în lucrarea sa anterioară: *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I—III, București, Editura Academiei, 1958—1963, nu i-au permis să dezvolte întreaga problematică pe care materialul cercetat i-a sugerat-o. Dar, cîte din rezultatele meditației științifice, alimentate de practica reconstrucției istorice particulare, nu rămîn în patrimoniul celui ce le-a creat, numai din pricina conformismului și lipsei de îndrăzneală!

Lucrarea lui H. H. Stahl este, în același timp, și un apel la dezbateri, la afirmare deschisă a opiniilor personale, deoarece numai procedînd astfel se poate verifica stadiul real al dezvoltării istoriei ca știință sau al interpretării conferite de istorici domeniilor lor de cercetare. Evident, unele dintre concluziile autorului pot ridica obiecții sau comporta amendamente mai mult sau mai puțin importante, după cum altele, privite dintr-o perspectivă deosebită, s-ar putea dovedi nesatisfăcătoare. Dar, nu aspectul acesta ni se pare a fi, deocamdată, cel esențial, ci rezultatul final al discuțiilor, imaginea globală ce se va contura atunci cînd efortul fiecăruia se va concretiza în expuneri generalizatoare.

Ne oprim, de exemplu, la una dintre problemele care frapează de la primele pagini: deși se recunoaște imposibilitatea de a delimita teoretic sociologia de istorie, se acceptă, în cele din urmă, individualitatea fiecăreia, cel puțin sub raportul metodologiei de cercetare. Totuși, după lectura celor patru capitole ale lucrării: I *Impotriva concepției idealist-juridice, ca metodă de cercetare a istoriei sociale* (p. 5—61). II *Greșita identificare a feudalismului nostru cu cel apusean* (p. 62—123), III *Teoria „pămîntului gospod” și problema „dării cailor”* (p. 124—187). IV *Organizarea pe baze cneziale a celor mai vechi sate* (p. 188—275), singura încheiere îndreptățită ce se impune este aceea că între sociologia istorică și istoria propriuzisă nu există nici o deosebire, nu numai teoretic, dar nici practic. Cartea lui H. H. Stahl este operă istorică, oricît de mult ar dori autorul s-o considere altfel, și aceasta, întrucît studierea diferențiată a trecutului societății omeștii, sub unul din aspectele esențiale ale acesteia: economic, social sau cultural, nu este decît rezultatul specializării științifice, a stabilirii unor norme de cercetare menite să ușureze reconstituirea faptelor istorice, nu consecința dezvoltării paralele a seriilor de fapte înseși. Cu alte cuvinte tabloul societății omeștii la un anumit moment istoric nu poate fi decît unic, pentru că nici această societate, oricît de complexă ar fi ea în totalitatea manifestărilor sale, n-a fost decît una singură.

Firește, nu rezervăm istoricului, prin această accepțiune a travaliului său științific, un rol superior sociologului, economistului sau isloricului de artă, ci dimpotrivă, îl vedem concretizat în fiecare dintre aceștia, atunci cînd desprinderea unei ramuri istorice din disciplina maternă constituie un fapt împlinit sau specializat el însuși în unul dintre domeniile istorice care nu au revendicat încă vreo autonomie metodologică. Iar în privința modalității de comunicare a ideilor între aceste discipline istorice particulare nu putem găsi un exemplu mai nimerit decît chiar cartea lui H. H. Stahl, animată de dorința mărturisită a autorului „de a se ajunge la formarea unui singur colectiv de muncă, în care fiecare să aducă contribuția sa la bunul mers al științei lor comune, care este știința legilor care diriguiesc viața laolaltă a oamenilor” (p. 6) și care este, adăugăm noi, știința istorică, nu cum pare a fi ea uneori, ci așa cum o alestă ultima expresie a finalității ei militante.

L. Șimanschi

CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. I, 1967, 431 p. și vol. II, 1968, 144 p.

Un dicționar istoric al localităților din România întocmit la nivelul cunoștințelor și al exigențelor științifice actuale încă ne lipsește, dar fără înodială, nu va mai trece multă vreme pînă la întocmirea unei astfel de lucrări atîta timp cît posibilitățile de realizare a acesteia sporesc an de an prin publicarea monumentalei colecții de acte medievale *Documenta Romaniae Historica*. Publicarea imensului material documentar al acestui corpus va fi de natură să impulsioneze așadar nu numai cercetarea istorică propriu-zisă ci și pe cea din domeniile adiacente, între care și geografia istorică. Deși lucrările în acest domeniu, raportate mai ales la unele provincii istorice, nu lipsesc, ele nu-l mai pot mulțumi astăzi pe cercetător fie datorită criteriilor depășite după care au fost întocmite, fie datorită bazei documentare reduse, în comparație cu cea de azi, pe care ele se întemeiază. Chiar pentru Transilvania, provincie pentru care lucrările de acest fel sînt ceva mai numeroase, „pînă în prezent nu există un dicționar istoric, întocmit pe baze științifice, cu ajutorul căruia cercetătorul să se poată orienta în acest labirint al numirilor de localități” (vol. I, p. 5). Este meritul regretatului profesor Coriolan Suciu (1895—1967) de a fi înzestrat istoriografia românească cu o asemenea lucrare, de care va beneficia nu numai istoricul ci și geograful, lingvistul ș.a. Căci, după cum subliniază acad. Iorgu Iordan, „toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea altor evenimente, întâmplări și fapte mai mult sau mai puțin vechi sau importante care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular” (*Toponimia românească*, p. 2).

Întocmit pe baza vechilor documente transilvănene, dicționarul înregistrează alături localitățile existente cît și pe cele dispărute cu atestările ordonate cronologic și variantele numelor, separat adăugîndu-se și un tabel al localităților dacoromane dispărute. Complexitatea lucrării a făcut ca ea să beneficieze uneori și de sugestiile reputaților istorici clujeni Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu sau regretatul Silviu Dragomir. Dificultățile elaborării unei astfel de lucrări au putut fi înlăturate grație altor experiențe de peste patru decenii a autorului în cîmpul cercetării istorice, cît și largii documentări întreprinse odată cu întocmirea colecției *Documente privind istoria României*, seria C, la care Coriolan Suciu a colaborat. Informațiile din cele șase volume de documentare transilvănene (1075—1350) au fost considerabil îmbogățite prin extinderea cercetării materialului documentar publicat sau inedit, din perioada următoare. Depozitele arhivistice din Cluj, colecțiile de documente, dicționarele, indicatoarele de localități și numeroase lucrări de istorie cercetate au oferit autorului, de asemenea, un imens material care a permis ca evoluția numelui localității să poată fi urmărită de la origini pînă în zilele noastre. Coriolan Suciu a întocmit astfel o lucrare unică în istoriografia românească ce „va umple un gol de mult simțit și va fi un instrument bun de lucru, punînd totodată un bogat material informativ la dispoziția istoricilor, arheologilor, geografilor, lingviștilor, economiștilor și tuturor acelor care vor avea de a face cu probleme unde se întîlnesc numiri de localități în diferite momente istorice”, după cum subliniază însuși autorul (vol. I, p. 8).

Dincolo însă de interesul major pe care dicționarul îl prezintă pentru categoriile de cercetători de mai sus, se cuvine să notăm extraordinara bogăție a toponimiei românești pe care o atestă dicționarul și, mai ales, contribuția pe care el o aduce la evidențierea unității teritoriului românesc și a limbii române însăși. Moldoveanul din orice colț al provinciei sale istorice va putea afla lesne prin acest dicționar că numele cutărei localități se întîlnește des nu numai în vechea țară a Moldovei, în Muntenia, Oltenia, sau Dobrogea ci și în Banat, Transilvania sau Maramureș și că aceste localități omonime sînt foarte vechi, iar sistemul de for-

mare a numelor este același deși vreme îndelungată fărămițarea feudală a impiedecă realizarea unității politice a unui popor unitar încă dintru început prin origine, limbă, obiceiuri sau trăsături spirituale. Din acest punct de vedere, dicționarul lui Coriolan Suciu prezintă o importanță deosebită pentru orice cărturar ce se interesează, într-un fel sau altul, de trecutul istoric.

Apariția acestei valoroase și utile lucrări constituie un prim succes de prestigiu al istoriografiei românești într-un domeniu în care dificultățile multiple au fost de natură să-l descurajeze pe cercetător, fapt pentru care nici realizările nu au fost prea numeroase. E de presupus însă că în condițiile amplexării pe care o cunoaște investigarea istorică și, mai ales, publicarea izvoarelor documentare, acest dicționar nu va rămâne multă vreme singular, fiecare din provinciile istorice românești trebuind să fie ilustrate de opere similare ca o etapă necesară și obligatorie spre dicționarul de geografie istorică a României, tot atât de așteptat și, poale, nu mai puțin important decât celălalt mare dicționar, al limbii române, ce se întocmește și se editează în prezent.

I. Caproșu

E. M. ПОДГРАДСКАЯ Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках (E. M. PODGRADSKAIA, *Relațiile comerciale ale Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII*), sub redacția E. M. Russev, Chișinău, 1969, 224 p.

Studiul apărut sub egida Institutului de istorie al Academiei de științe al R. S. S. Moldovenești umple un gol în literatura istorică. În introducere, autoarea menționează că relațiilor politice, sociale și culturale ale Moldovei, Ucrainei și Rusiei nu li s-au consacrat pînă acum cercetări monografice. În Evul Mediu, Moldova a întreținut relații economice permanente și strînse cu Liovul, care în secolele XVI—XVII devine centrul care leagă Moldova cu piața europeană. Pe lîngă acestea, în cercetările anterioare, perioada de dezvoltare a comerțului în tranziție este cercetată insuficient. Începînd cu secolul al XVI-lea apare o nouă caracteristică în expontul moldovean al produselor agro-alimentare și al mărfurilor meșteșugarilor locali. Mărfurile din orient, care în secolul al XV-lea erau cel mai important articol în comerțul de schimb, acum, în secolele amintite, ocupă al doilea loc. Legăturile Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII sînt cercetate în complexul deplasărilor social-economice și politice care s-au produs în numita epocă în țările Europei centrale și de sud-est. Sînt cercetate probleme ca strămutarea căilor comerciale ale lumii și influența asupra economiei Moldovei și Poloniei a acestui factor precum și creșterea necesităților de produse agricole și alimentare ale țărilor apusene. Pe de altă parte, Liovul apare ca producătorul mărfurilor de meseriași și consumatorul de produse prime agricole și alimentare, iar Moldova ca exportator de produse agro-alimentare și animaliere și consumator pentru produsele meseriașilor Liovului.

În capitolul *Cercetarea izvoarelor* se relevă că prezenta monografie utilizează documentele inedite din secolele XVI—XVII, actele diferitelor instituții orășenești păstrate în fondurile de la Liov și ale orașului Cămenița păstrate la Kiev, documente poloneze păstrate în Arhiva Centrală a U.R.S.S., actele Tribunalului orașului Liov scrise în limbile poloneză, germană și latină, documentele Judecătoriei armenice din Liov și registrele de vamă ale orașului Liov.

Pe lîngă acestea s-au folosit izvoarele documentare și narative publicate în limba română.

În capitolul I se arată rolul Moldovei în schimbul comercial între Europa apuseană și de răsărit în veacul al XV-lea. De la mijlocul secolului al XIV-lea, orașul

Liov a devenit centrul prielnic al întretăierii drumului comercial între apus și răsărit. La sfârșitul sec. al XIV-lea, negustorii au început a folosi drumul comercial al Moldovei intrucît statul feudal consolidat prezenta o garanție pentru negustori.

În al doilea paragraf al capitolului I se cercetează unele aspecte ale comerțului Moldovei cu Liovul în secolul al XV-lea publicîndu-se etichetele de tariful vamale ale Moldovei (p. 60—70).

În schimbul comercial între răsărit și apus, Moldova se transformă treptat într-un furnizor mare de produse agro-alimentare și animaliere pentru Liov.

În capitolul al II-lea, intitulat *Caracterul și însemnătatea legăturilor comerciale ale Moldovei cu Liovul în veacurile XVI—XVII*, se subliniază că Moldova era prin excelență țara creșterii animalelor și producătoare de cereale. Mărirea, în secolele XVI—XVII, a vânzării produselor agricole pe piața internă și externă a făcut ca feudații moldoveni să-și extindă silit stăpînirea pămîntului, fie pe calea expropriării micilor agricultori, fie prin cumpărări masive de moșii. Analiza numeroaselor documente atestă că Moldova făcea comerț în primul rînd cu vite cornute și produse animaliere. Vitele din Moldova luau drumul spre Liov prin două direcții: prin Sneatin și Camenița. În aceste localități, negustorii făceau socoteala viteilor. De o deosebită însemnătate în viața comercială a Moldovei era ținerrea iarmaroacelor periodice de vite, care aveau loc la Șipintii, Botoșani, Hotin, Cernăuți și Troțuș. Plata marilor arenzi pentru vămile de la Hotin și altele arată marile operații negustorești ce se făceau la iarmaroace. La iarmaroacele de la Liov, Sneatin și Iazlovăț etc. participau negustorii moldoveni cu mari turme de vite, exportate din Moldova la Liov, care ajungeau anual la 10—20.000 capete de vite. În afară de vite se exporta ca articol permanent „vinul valah” în mari cantități.

Alt articol de export moldovean era mierea și ceara moldovenească, de calitate superioară. Se citează că, în 1551—1552, numai prin vama de la Halici s-au adus din Moldova 774 pietre de ceară. Considerînd că piatra, măsură medie-vală, era egală cu 3,3 kg. reiese că s-a exportat impunătoarea cantitate de 25.558 kg. ceară (p. 117). În documentele cercetate se menționează că în secolul al XVII-lea se mai exportau din Moldova „nuci valahe”, tulin moldovenesc și anison. Dintre mărfurile meșteșugarilor și produsele meseriașilor se exportau la Liov piei de vite și de viței, prevăzute încă în privilegiile domnitorilor moldoveni din sec. al XV-lea, apoi piei prelucrate în safian, produs superior moldovenesc față de cel turcesc. Se arată că Iașul în sec. al XVII-lea era centrul exportului pieilor de safian. Se mai exportau blănuri, pînză de casă și țesături de lînă. Moldova era o țară cu o creștere dezvoltată de oi și, de aceea, exporta lînă de calitate superioară. Meșteșugarii iscusiți în prelucrarea aurului, argintului și a pietrelor prețioase, moldovenii realizau produse artistice care erau exportate la Liov de către breasla care avea sediul la Iași.

Se exporta în mari cantități și cu preț mare potasiu, materie primă pentru pregătirea sticlei, săpunului și postlavului. Se citează cazul cînd s-au cumpărat 200 de care de potasiu. Altă dată s-au plătit pentru potasiu pînă la 5.000 de zloti.

Un alt produs care se exporta din Moldova era peștele. Se citează cazul cînd negustorii lioveni trimiteau în Moldova zeci de care pentru morun, cegă, crap și scrumbii de Dunăre. La rîndul lor și produsele meseriașilor Liovului erau prezente pe piața moldovenească, în primul rînd articolele din metal: tablă de fier, cutite, coase, cuie. Se aduceau din Liov diferite țesături și șepci (pălării italiene purtate la curte).

Comerțul Moldovei cu orașele poloneze i-a adus acesteia venituri importante de la vămi. Capitolul al III-lea, *Formele organizatorice ale comerțului Moldovei cu Liovul*, cuprinde: cumulara schimbului bănesc și de mărfuri (p. 180—186), rolul creditului și garanției în raporturile reciproce comerciale (p. 186—195), rolul asociațiilor negustorești în schimbul de mărfuri (p. 195—201), schimbul negustoresc prin forme contractuale (p. 201—206) și organizarea transporturilor mărfurilor între Moldova și Liov (p. 206—212). Comerțul moldovenesc dintre Moldova și Liov a jucat un rol pozitiv pentru dezvoltarea economică a ambelor țări.

Bogăția materialului inedit i-a permis autoarei să dea un viu și colorat tablou al unui aspect important din trecutul istoric al Moldovei.

Paul Mihail

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, volumul XIX (1626-1628) întocmit de HARALAMBIE CHIRCĂ, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 798 + LXII p.

După publicarea a trei volume (I, XXI, XXII) din seria B, Țara Românească, a noului corpus de acte medievale românești, *Documenta Romaniae Historica*, se începe, prin acest volum, publicarea documentelor moldovenești, urmînd ca în scurtă vreme să se reia, după aceleași principii științifice, tipărirea documentelor de pînă la anul 1625. Apariția volumului al XIX-lea, de mult așteptată de medievisti, de cei ieșeni în special, este de natură să evidențieze încă odată importanța deosebită pe care o prezintă pentru istoriografia românească noua colecție de documente. Căci, în afară de un număr de acte care au mai fost tipărite, cea mai mare parte a documentelor din acest volum sînt editate pentru prima dată. Ele conțin un foarte bogat material nou privind viața economică, socială, politică și culturală a Moldovei, extrem de greu de investigat altminteri datorită răspîndirii sale într-un mare număr de depozite arhivistice din țară. Consultarea foarte numeroaselor colecții mai vechi de acte moldovenești îl obligă pe cercetător la o mare risipă de timp, iar erorile, adesea în număr mare, ale aceluiași colecții sînt de natură să îngreuiereze și mai mult investigarea științifică. Adunînd și prelucrînd cele 458 de acte cuprinse în volum cu rigurozitatea pe care o presupune astăzi editarea izvoarelor, Haralambie Chircă a întocmit un instrument de lucru de neînlocuit alături pentru istoric, cît și pentru oricare alt cercetător din domeniul științelor umaniste. În această privință trebuie să subliniem, de altfel, că utilitatea fiecărui volum va crește pe măsură ce numărul lor va spori, determinînd astfel progresul cercetării științifice nu numai în domeniul istoriei, ci și în numeroase alte domenii de cercetare, precum toponimia sau onomastica, ca să numim numai două dintre ele, a căror dezvoltare este legată nemijlocit de o ediție științifică de documente.

Întocmit după criteriile științifice de editare ce stau la baza întregii colecții (vezi *Introducerea* la vol. I, B. Țara Românească), volumul alcătuit de Haralambie Chircă constituie, după cum rezultă din consultarea lui, un instrument de lucru sigur ce oferă cercetătorului deplina garanție a editării științifice a unor acte care nu de puține ori prezintă dificultăți pentru istoric. Editorul are nu numai meritul de a fi pus la îndemîna cercetătorului în toate cazurile un text și o traducere îngrijită sau o lectură sigură a documentului, ci și acela de a fi întregit numeroasele lacune din unele acte și de a fi corectat erorile de lectură sau de datare ale documentelor publicate. Acest tom însumează așadar un mare volum de muncă, ce presupune în aceeași măsură competență și pasiune din partea editorului. Aceleași atribute le evidențiază și foarte bogatii indici întocmiți de un colectiv în care, alături de Haralambie Chircă, și-au adus contribuția Maria Balan, Sașa Caracas și Olimpia Diaconescu, iar la identificarea numelor de locuri și persoane Al. I. Gonta.

Consultarea volumului este înlesnită, de asemenea, de celelalte anexe care îl însoțesc: bibliografia, lista regestelor în limbile română și franceză, lista de cuvinte și expresii slave, o listă a documentelor cu data 1626—1628 ce nu au fost incluse în volum, documente românești în transcriere chirilică și 20 de fotocopii.

În ceea ce privește documentele cuprinse în volum menționăm că actual editat sub data < 1627 septembrie 1 — 1628 august 31 > (7136), *Drăgești* (nr. 237)

(copie din 1828 de la Arh. St. Iași) datează din 30 octombrie 1627 (7136) (originalul românesc a fost achiziționat recent de Arh. St. Roman).

Satisfacția prilejuită medievistilor de apariția a încă unui valoros volum, ca cel de față, am vrea-o întreținută, cum observăm și altă dată în acest periodic (tom. III, 1966, p. 235), de un ritm constant în editarea colecției, lucru de altminter pe deplin posibil atita timp cît un număr de volume au și fost întocmite.

I. Caproșu și L. Șimanschi

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”, *Documenta Romaniae Historica*, B, *Țara Românească*, volumul XXII (1628—1629), întocmit de DAMASCHIN MIOC, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 863 p.

Apariția volumului XXII din corpusul de acte medievale *Documenta Romaniae Historica*, B, *Țara Românească* este de natură să trezească interesul deosebit al istoricilor și al cercetătorilor din domeniile ce au tangență cu istoria, deoarece prin numărul mare de documente pe care le include, el constituie un instrument de lucru de neînlocuit.

Întocmit de Damaschin Mioc, volumul XXII cuprinde în ordine cronologică documentele interne, cunoscute azi, ale Țării Românești dintre anii 1628—1629.

Cele 387 acte incluse în volum, dintre care 329 sînt inedite, conțin prețioase informații de ordin economic, politic și social, înlesnind astfel cercetătorilor posibilitatea de a aprofunda și largi cunoașterea principalelor aspecte ale dezvoltării feudalismului din Țara Românească în perioada respectivă cît și din cea anterioară la care se referă unele din actele volumului. În acest sens remarcăm îndeosebi faptul că majoritatea documentelor cuprind informații importante privitoare la domeniul feudal laic și mănăstiresc. Proprietatea feudală laică se extinde prin posedarea țăranilor de pămînt ca urmare a cumpărării sau acaparării lui de către feudali, fapt oglindit de un număr mare de acte (33 privesc un singur feudal, pe Necula vistiernic). Peste 60 de acte conțin știri prețioase privind întărirea proprietății mănăstirești. Din mulțimea celorlalte informații transmise de actele incluse în acest tom, mai reținem pe cele care privesc aservirea țăranilor liberi, sau încetările celor aserviți de a scăpa de rumânie.

Editat în condiții grafice optime, volumul este însoțit, ca și celelalte două apărute pînă în prezent, de anexele necesare: bibliografie, lista regestelor în limbile română și franceză, tabelul de cuvinte și expresii slave din documentele de limbă română, lista documentelor greșit date, documente românești în transcriere chirilică, facsimile și un foarte bogat indice onomastic și de materii alcătuit de S. Caracaș, M. Bălan, R. Cămărășescu și O. Diaconescu.

Realizat după cerințele actuale ale editării izvoarelor istorice, volumul constituie pentru orice cercetător un instrument sigur de lucru care, în același timp poate fi consultat cu ușurință datorită indicilor săi foarte bogați. Transcrierea documentelor a fost făcută foarte atent deși, după părerea noastră, nu trebuiau totuși întregite tacit unele omisiuni ca: *părintelui* pentru *păr <in> telui*; *țigance* pentru *țega <n> ce* (Doc. nr. 341, pl. XVII) etc. De asemenea considerăm că ar fi fost util ca în cazul unor documente păstrate numai în traduceri, copii sau rezumate, precum și în cel al unor acte date de editor, comentariile care le însoțesc să fie ceva mai dezvoltate.

Prin rigurozitatea științifică cu care este întocmit, acest volum se înscrie ca un nou succes în vasta acțiune de editare sistematică a izvoarelor documentare medievale.

G. Ignat

CONSTANTIN ȘERBAN, *Constantin Brîncoveanu*, București, Editura tinerețului, 1969, 206 p. în 8°*.

În colecția *Oameni de seamă* cercetătorul Constantin Șerban ne prezintă perioada de timp dintre anii 1688—1714, din istoria Țării Românești, care a fost dominată de personalitatea și activitatea politică, economică și culturală a lui Constantin Brîncoveanu. Primul capitol al lucrării, intitulat *De tîndr învățînd la școala veștii*, (p. 5—17) cuprinde toate datele, verificate cu grijă, asupra familiei lui Constantin Brîncoveanu, asupra bunurilor materiale de care au dispus înaintașii săi și a carierii politice făcute de el în timpul domniei unchiului său Șerban Cantacuzino.

Începuturile domniei lui Constantin Brîncoveanu, alegerea lui ca domn de către boieri după moartea lui Șerban Cantacuzino (28/29 octombrie 1688), fără a se fi cerut în prealabil avizul Porții, cu toate implicațiile unui asemenea act, ca și situația din Imperiul habsburgic și cel otoman sînt încadrate și discutate competent. Confirmarea alegerii ca domn de către turci a lui Constantin Brîncoveanu s-a făcut relativ repede datorită sacilor cu aur trimiși la Constantinopol. Totuși, cum subliniază clar autorul, numeroase griji apăsau asupra noului domn și în special amănunțirea cu intervenția a trupelor austriece, instalate la granițele nordice ale Țării Românești, ca și acțiunile ostile întreprinse de aga Constantin Bălăceanu.

Abilitatea politică și atenția acordată de domnitor oamenilor politici ai vremii indică pe Constantin Brîncoveanu ca pe un diplomat versat. Asemenea calități se observă din atitudinea lui conciliantă față de Habsburgi prin care a urmărit să zădărnicească concretizarea unor acțiuni dușmănoase împotriva sa și a țării sale, împiedicarea intrării în Țara Românească a trupelor austriece, care ar fi atras pe cele turco-tăbăre. Pentru realizarea planurilor sale, într-o vreme cînd se duceau intense tratative între Austria, Poartă, Venetia și Polonia, în vederea încetării războiului, Constantin Brîncoveanu a folosit pe cei mai buni diplomați, aleși cu grijă dintre rude, ca stolnicul Constantin Cantacuzino. Deși s-au reluat ostilitățile între turci și austrieci, Constantin Brîncoveanu a reușit să ducă nu numai o politică de echilibru dar, cu sacrificii reduse, să-și lichideze dușmanii și să distrugă, la Zărnești (11 august 1690), trupele habsburgice comandate de generalul Heissler.

Acțiunile și lupta lui Constantin Brîncoveanu, duse împotriva lui Constantin Cantemir și a fiilor săi este tratată în capitolul intitulat: *Contra Cantemireștilor* (p. 44—57). Sintem de părere că în acest capitol, prea restrîns, s-a prezentat rezumativ politica Cantemireștilor, și în special aceea a lui Constantin Cantemir, ca și a Costineștilor. Rămîne încă de dovedit amestecul lui Velicicu Costin și în special al lui Miron Costin în așa-zisul complot organizat împotriva lui Constantin Cantemir.

În capitolul intitulat „*Săraca fără bogată*” (p. 57—66) autorul ne prezintă sugestiv situația economică și socială contemporană a Țării Românești, exploatarea cruntă a maselor de țărani de către boierime și aparatul de stat — o adevărată pată neagră a administrației lui Constantin Brîncoveanu — a cheltuielilor enorme făcute de domn pentru a-și putea menține tronul, cu susținerea favoriților, cu dejucarea intrigilor puse la cale la Poartă, cu aprovizionarea trupelor turcești în campanie, cu menținerea relațiilor diplomatice cu țările vecine etc. Ca să poată întreprinde asemenea negocieri politice, Constantin Brîncoveanu a angajat un personal numeros, cunoscător de limbi străine, care a lucrat sub conducerea sa nemijlocită și a unchiului său stolnicul Constantin Cantacuzino. Constantin Brîncoveanu, deși asaltat de Austria, Polonia și chiar de Rusia, de a le accepta ocrotirea — care era iluzorie — pentru a nu-și atrage represaliile Porții, a „navigat” cu multă înțelepciune și prudență.

Prin pacea de la Karlowitz (26 ianuarie 1699) s-a încheiat o lungă perioadă de distrugeri, jafuri, suferinți și amenințări la adresa Țării Românești, care a mar-

* În acest an a apărut în Editura Științifică și lucrarea *Constantin vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, de Ștefan Ionescu și I. Panait.

cat însă și apogeul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Călătoria lui la Poartă din vara anului 1703 i-a atras încă o dată atenția asupra pericolului care-i amenința permanent țara și domnia.

Scopul final al politicii sale a fost acela de a scăpa de dominația otomană.

Griji mari și grele i-au provocat lui Constantin Brîncoveanu — considerat de acuma de turci și ca „prea bun prieten al muscalilor” — războiul declarat de Poartă în 1711 Rusiei, ca și numirea lui Dimitrie Cantemir, dușmanul său, ca domn al Moldovei. Turcii au apreciat că prin prezența lui Dimitrie Cantemir la Iași se va împiedica trecerea fâțișă de partea rușilor a lui Constantin Brîncoveanu. Autorul monografiei nu uită să facă știut că acuma domnitorul Țării Românești s-a gândit să-și caute un adăpost sigur, fiindcă sfîrșitul acestui război, oricare ar fi fost învingătorul, nu-l vedea favorabil pentru el.

Înainte de a încheia mai observăm că lucrării îi lipsește un capitol despre arta și cultura din Țara Românească între anii 1688—1714; cele citeva considerații de la p. 189—192 nu-l pot înlocui.

În concluzie, apreciem că cercetătorul Const. Șerban a reușit să dea o lucrare de sinteză și analiză asupra domniei lui Constantin Brîncoveanu, scrisă într-un stil viu, împărțită în capitole cu titluri sugestive, care se citește cu plăcere, și ca atare deosebit de utilă pentru toți iubitorii trecutului poporului nostru.

N. Grigoraș

ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu, Viața. Domnia. Epoca*, Editura Științifică, București, 1969, 464 p. + 2 hărți.

Monografia cercetătorilor Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, consacrată vieții domniei și epocii lui Constantin Brîncoveanu, constituie, fără îndoială, o contribuție științifică a cărei necesitate se făcea de mult simțită*. Este adevărat că activitatea desfășurată de voievodul muntean în cei peste douăzeci și cinci de ani de domnie a reprezentat, așa cum se arată și în primul capitol al lucrării, un subiect abordat nu o singură dată de istoricii români din trecut și de astăzi. Dar, niciodată, bogăția de fapte istorice a epocii brîncovenești nu a fost tratată în mod exhaustiv, accentul punindu-se, de obicei, numai pe cele aspecte ale căror implicații și semnificații istorice erau de natură să atragă imediat atenția cercetătorului. Chiar și lucrarea amplă a lui N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, cuprinde doar activitatea omului politic și a ctitorului, lăsîndu-se de o parte aspecte nu mai puțin interesante și utile pentru înțelegerea personalității multilaterale a domnului și a complexității epocii.

O lucrare cuprinzătoare, care să închege într-un tot unitar și complet rezultatele cercetărilor anterioare, fie întregindu-le cu informațiile inedite ale izvoarelor, fie modificîndu-le în lumina aceluiași temei documentar, este tocmai și scopul pe care și l-au propus cei doi autori. Într-adevăr, folosirea unei vaste bibliografii și investigarea riguroasă a surselor istorice a dat posibilitate lui Ștefan Ionescu și Panait I. Panait să realizeze un studiu monografic care să întrunească însușirile de mai sus.

Lucrarea cuprinde zece capitole, dintre care șase (I, IV, V, VIII, IX și X) sînt întocmite de Ștefan Ionescu, iar patru (II, III, VI și VII), de Panait I. Panait. După o prezentare critică a principalelor izvoare și studii care privesc domnia

* Odată cu această monografie a apărut și lucrarea lui C. Șerban, *Constantin Brîncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969, Colecția „Oameni de seamă”.

lui Constantin Vodă Brîncoveanu, în lucrare se analizează succint politica externă promovată de marile puteri aflate în imediată apropiere a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea. Subliniindu-se faptul că tendințele expansioniste ale puterilor vecine constituiau o primejdie pentru țările române, se analizează apoi politica externă urmată în aceste condiții, de Șerban Cantacuzino, o atenție deosebită acordindu-se raporturilor acestuia cu Imperiul Habsburgic.

În capitolul *Situația social-economică a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Vodă Brîncoveanu* (p. 51—126), întemeiat, în mare parte pe informații inedite, Panait I. Panait prezintă succesele înregistrate de Țara Românească în dezvoltarea economiei agrare, în domeniul meșteșugurilor, extracției miniere și schimburilor comerciale. Observînd preocuparea constantă a domnului muntean de stimulare a activității economice a țării, autorul consideră că „lunga rămînere în scaunul țării, neobișnuită pentru acea perioadă, s-a datorat în primul rînd puterii de înțelegere a fenomenelor economice, condiție de seamă a întregului sistem politic și cultural promovat de Constantin Vodă Brîncoveanu”. (p. 126).

În capitolul al IV-lea, intitulat *Început de domnie*, sînt expuse concis condițiile în care a ajuns domn Constantin Brîncoveanu și primele acțiuni întreprinse de el pentru a obține confirmarea domniei.

Activitatea politică desfășurată de voievodul muntean este prezentată apoi pe etape, în capitole semnificativ intitulate: *Lupta pentru consolidarea și extinderea puterii* (p. 162—193), *Politica brîncovenească la începutul veacului al XVIII-lea* (p. 194—230), *Adîncirea crizei regimului politic* (p. 231—264), *Sfîrșit de domnie* (p. 265—305). În cuprinsul acestora sînt pe larg analizate: politica de echilibru a lui Constantin Brîncoveanu, în centrul căreia a stat apărarea intereselor românilor, relațiile dintre țările române și cele ale Țării Românești cu Imperiul habsburgic și cu Rusia, raporturile cu familia Cantacuzinilor, condițiile în care a fost mazilit și apoi decapitat domnul, împreună cu fiii săi.

Un capitol aparte, intitulat *Renașterea culturală și artistică* (p. 306—380), este consacrat dezvoltării culturii și artei din vremea lui Brîncoveanu.

Sintetizînd, în capitolul final, laturile activității lui Constantin Brîncoveanu, Ștefan Ionescu definește importanța personalității complexe a marelui domn și locul pe care acesta îl ocupă în istoria românească și a Europei de răsărit.

Monografia este însoțită de un rezumat în limba franceză, un indice general, deosebit de util, date fiind proporțiile lucrării și două hărți: una privind dezvoltarea economică a Țării Românești în sec. XVII—XVIII, iar cealaltă înfățișînd repartiția monumentelor civile și religioase ridicate sau refăcute în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu ș.a.

Scrisă îngrijit, documentată temeinic și imbinînd judicios analiza faptelor istorice cu prezentarea sintetică a semnificațiilor lor, monografia consacrată epocii și personalității lui Constantin Brîncoveanu, realizată de Ștefan Ionescu și Panait I. Panait constituie o operă valoroasă și extrem de utilă, nu numai cercetării sau instruirii istorice, ci și dezvoltării interesului masei largi de cititori pentru trecut, atît de bogat în învățămînte, al neamului românesc.

G. Ignat

I. D. LĂUDAT, *Istoria literaturii române vechi*. Partea a III-a, București, Editura didactică și pedagogică, 1968, 156 p. în 8°.

Continuîndu-și cercetările asupra literaturii noastre vechi, după publicarea celor două volume apărute în anii 1962 și 1963, I. D. Lăudat a trecut la studierea

creației literare românești din secolul al XVIII-lea, de pînă în jurul anului 1780, de cînd socoate că „începe o fază de tranziție spre literatura română modernă, fază numită și „epoca luminilor”.

Lucrarea cuprinde trei părți în care se tratează: *Alți cronicari ai veacului al XVIII-lea din Moldova, Țara Românească și Transilvania, Literatura religioasă din țările românești în veacul al XVIII-lea și Precursorii școlii ardelenne*. În prima parte ni se prezintă opera lui Axinte Uricarul: *A doua domnie a lui Nicolai voievod Mavrocordat, Cronica anonimă a țării Moldovei dintre anii 1662 și 1733*, tradusă în grecește de Al. Amiras și atribuită de unii istorici literari acestuia, Ioniță Canta, continuatorul cronicii lui Ion Necluce, *Letopisețul anonim al Moldovei (1733—1774)* atribuit de Mihail Kogălniceanu și N. Iorga lui Ienache Kogălniceanu, *Condica lui Gheorgachi, Ghenealoghia familiei Cantacuzinilor*, redactată de Mihai Cantacuzino după septembrie 1776 ca și *Istoria politică și geografică a Țării Românești din timpurile vechi pînă în anul 1774, Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia din anii 1769—1774 scrisă de biv vel stolnicul Dumitrache*, precum și principalele lucrări istorice din Transilvania, din aceeași perioadă de timp.

Despre fiecare autor sau presupus autor ca Al. Amiras sau Ienache Kogălniceanu, I. D. Lăudat ne dă datele biografice după ultimele cercetări publicate și totodată apreciază și judecă sintetic, lapidar, valoarea artistică și documentară a fiecărei cronici. De asemenea, cînd a fost cazul, a scos în evidență și a subliniat părțile cele mai originale, descrierile și comparațiile revelatoare, unicitatea informațiilor, părerile unora din cronicari despre originea română a poporului nostru, apreciindu-le ca atare, dar și lipsurile celorlalți, în special ale acelor care au scris într-o limbă greoaie, cu grecisme și turcisme.

Literatura religioasă din țările românești în veacul al XVIII-lea este tratată cu multă competență, urmărindu-se atent în special eforturile intelectualilor vremii pentru a impune limba română în instituțiile de stat, în biserică și școală, precum și încercările unei părți a boierimii și a clerului de a menține limba slavă sau, ca o alternativă, de a se introduce limba greacă. Cărturari români de prestigiu au luptat însă pentru a se da locul cuvenit limbii române. Între aceștia un loc de frunte îl ocupă episcopul Damaschin al Rîmnicului, Iacov Putneanu ș.a.

Precursorii școlii ardelenne, Ion Inochentie Micu Klein, Petru Pavel Aron, Grigore Maior, în Transilvania și Banat, au pășit în fruntea celor ce luptau pentru recunoașterea drepturilor politice, a îmbunătățirii stării economice a românilor, a afirmării și dezvoltării culturii în limba română.

Cu privire la activitatea lui Axinte Uricarul credem că trebuie comentat și faptul că el a făcut două din cele mai bune copii ale cronicii lui Grigore Ureche. După o asemenea copie, posibil prima, păstrată la Biblioteca Universității din Iași, s-a publicat de către P. P. Pănițescu, ultima ediție a cronicii lui Grigore Ureche. *Letopisețul*, așa zis anonim, al Moldovei (1733—1774), cu toate argumentele aduse de autor nu sîntem convinși că n-a fost scris de Ienachi Kogălniceanu.

În concluzie, apreciem *Istoria literaturii române vechi*, Partea a III-a, de I. D. Lăudat ca o expunere sistematică, clară, la curent cu întreaga literatură de specialitate, ca o contribuție la cunoașterea literaturii noastre vechi.

N. Grigoraș

DUMITRU VELCIU, *Ion Neculce*, București, Editura Tineretului < 1963 > 245 p.

Dacă opera lui Ion Neculce s-a bucurat meru de atenția cercetătorului, viața acestuia, în schimb, nu a preocupat în aceeași măsură pe istoriograf, biografia cronicarului urmînd în cea mai mare parte datele cronicii sale. Aceasta deoarece pe lângă valoroasele contribuții aduse în intervalul ce s-a scurs de la prima schiță biografică a lui Ion Neculce, scrisă de Mihail Kogălniceanu în 1852, pînă la apariția monografiei semnate de Dumitru Velciu au rămas în afara cercetării destule aspecte ale biografiei cronicarului după cum altele precum cultura sa, raporturile cu contemporanii și cu rudele sau poziția sa față de cărlurarii înaintași au fost insuficient aprofundate. S-au strecurat, de asemenea, unele erori în cercetările de pînă acum privitoare la ascendenții familiei lui Ion Neculce, la dregătoriile și la proprietățile cronicarului.

Pentru deplina elucidare a acestor aspecte din biografia cronicarului autorul a întreprins o cercetare sistematică a documentelor dar mai ales a numeroaselor acte inedite de la Biblioteca Academiei pînuind în valoare date necunoscute sau ignorate de cercetătorii anteriori. Este tocmai ceea ce cu cîteva decenii în urmă intenționa să întreprindă, pornind de la aceleași constatări, reputatul editor al documentelor moldovenesti Mihai Costăchescu, care adunase vreme îndelungată material pentru biografia cronicarului.

Cea dintîi monografie asupra lui Ion Neculce se impune atenției cercetătorului nu numai prin lărga prezentare pentru prima dată a vieții marelui cronicar moldovean, dar și prin o seamă de concluzii noi pe care ea le conține, concluzii ce sporesc sau corectează, uneori, ceea ce se știa cu privire la viața cronicarului. De altfel, unele contribuții cu privire la înaintașii cronicarului adusesse Dumitru Velciu și anterior prin publicarea unor studii în 1967. Observăm însă că cercetările privitoare la primii Cantacuzini veniți în Moldova vor putea fi extinse. Ei sînt aduși în Moldova într-adevăr de Radu Mihnea, dar numai după ce stătuseră o vreme la curtea munteană a aceluiași voievod. Numit domn direct de către Poartă, Radu Mihnea a venit în Țara Românească însoțit de un număr de greci între care se aflau și tinerii Cantacuzini. Trecînd în scaunul Moldovei, el va spori numărul grecilor din anturajul său cu unii din cei ce se aflau mai demult în Țara Românească. Între aceștia se numără viitorul domn al Moldovei Vasile Lupu, în timpul căruia Cantacuzinii moldoveni vor ajunge la cele mai înalte dregătorii.

Prezentînd viața lui Neculce pe baza cronicii acestuia și a unor informații documentare minuțios analizate, Dumitru Velciu a dovedit că în ciuda aparențelor „Neculce omul și, prin om, opera lui, păstrează încă nevalorificate posibilități de cunoaștere și interpretare” (p. 6).

Insuficiența informației documentare a făcut însă ca pentru anumite evenimente sau aspecte ale vieții cronicarului Dumitru Velciu să se mărginească la datele cronicii. Numai aflarea de noi surse documentare va fi de natură să întregască, de pildă, știrile cronicii cu privire la zburciunata sa pribegie.

Se cuvine a fi subliniat însă faptul că așa cum l-a fost în intenție, autorul a izbutit „ca, în contextul unei biografii largi să desprindem, din meandrele actelor dictate de interesele de clasă ale feudalului și de pasiunile mărunte ale omului — care, și unele și altele, lasă urme în cronică — trăsătura fundamentală care îl ridică peste asemenea acte, dominînd omul și opera: sentimentul de profundă rezonanță al dragostei de țară, al atașamentului de pămîntul natal, patriotismul care îl apropie și îl leagă de marii înaintași, cronicării Grigore Ureche și Miron Costin și de prestigiosul contemporan Dimitrie Cantemir” (p. 7).

Însoțită de un bogat aparat științific și de o iconografie căreia ar fi fost indicat să nu i se prezinte numai în chip general sursa, cartea lui Dumitru Velciu constituie o contribuție ce suscită interesul cercetătorului nu numai ca cea dintîi sinteză biografică mai largă a cronicarului, dar și ca punct de plecare pentru noi cercetări.

I. Caprașu

ION NECULCE, *O samă de cuvinte, Letopiseșul Țării Moldovei*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1969, 452 p.

Această primă ediție din R. S. Moldovenească a Cronicii lui Ion Neculce, după cum se declară în nota introductivă, reproduce textul stabilit și tipărit de acad. Iorgu-Iordan în 1959. S-a recurs la această soluție deoarece în bibliotecile din R. S. Moldovenească nu se păstrează nici o copie a cronicii.

Studiul introductiv, *Cronica lui Ion Neculce — perlă a literaturii vechi moldovenești*, este semnat de E. Ruseev. El cuprinde capitolele: *Viața lui Ion Neculce* (p. 5—13); *Privire de ansamblu asupra cronicii* (p. 13—22); *Cronica lui Neculce — monument de ideologie feudală* (p. 22—29); *Patriotismul lui Neculce* (p. 30—38); *Cronicarul Neculce — artist al cuvântului* (p. 38—53). E. Ruseev analizează succint, dar cuprinzător, toate aspectele vieții și operei cronicarului, folosindu-se de caracterizări pregnante și sugestive, adaptându-și stilul unui public de largă audiență dar vădindu-se același istoric meliculos, atent la precizia datelor, la reliefarea amănuntului semnificativ. Referirile la necesitatea confruntării cronicii, ca izvor istoric, cu informațiile furnizate de documente și, mai ales, corelațiile permanente dintre istoria țării și istoria popoarelor vecine constituie trăsătura distinctă a studiului. În capitolul despre „Patriotismul lui Neculce” nota de interpretare originală este evidentă. Glosarul și indicele de nume și locuri întocmite de P. Dimitriev și T. Celac, deși meritorii, sînt tributare operei acad. Iorgu Iordan.

Ediția se remarcă printr-o îngrijită prezentare grafică.

Paul Mihail

VALERIAN MACIARADZE, *Besiki pe arena diplomatică*, Tbilist, 1968, 340 p. (în l. georgiană, cu rezumat amplu în l. rusă).

V. Maciaradze, profesor la Universitatea din Tbilisi, publică, bazîndu-se pe documente inedite, un studiu relativ la activitatea diplomatică în Persia și Rusia a cneazului georgian Besarion Gobașvili, marele poet al Georgiei, vestitul Besiki (1750—1791).

Autorul prezintă, după o amplă discuție privind izvoarele documentare, bibliografia problemei și stadiul actual al cercetărilor, datele cînd au avut loc în realitate ambasadele respective, precum și componența, itinerariile și scopurile lor, ajungînd la concluzii cu totul noi.

Astfel, în legătură cu ambasada în Persia, V. M. stabilește, pe baza noilor documente din arhive, că Besiki a plecat din Imeretia la 20 august 1778, a fost însoțit de 3 persoane și a folosit următorul itinerar la ducere: Mozdok-Astrahan-Ezel-Ispahan-Şiraz, iar la întoarcere a venit prin domeniile turcești probabil pe la Bagdad-Ahalihe.

Scopul ambasadei lui Besiki în Persia a fost să obțină sprijin în asigurarea independenței Imeretiei, cu toate că prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, alături de Georgia de apus cît și cea de răsărit, obținuseră mari avantaje, turcii fiind obligați a renunța la tributul în copii de ambele sexe și la persecutarea bisericii ortodoxe. În Persia, la început, situația se prezentase favorabilă unor tratative, mai ales că în lupta împotriva turcilor Kerim-han amenința direct Bagdadul. Curînd însă, în toamna anului 1779 Kerim-han murind, au început luptele interne, care au determinat încetarea războiului împotriva turcilor. În noua conjunctură ambasada georgiană a fost obligată să se întoarcă în țară, fără vreun rezultat.

După anul 1783, cind Rusia a încheiat un tratat cu țarul Iraclie al II-lea al Kartliei-Kahetiei, Solomon I, țarul Imeretiei a întreprins demersuri pe lângă curtea Ecateriei a II-a pentru a obține protectoratul rusesc. După moartea țarului Solomon I, urmașul acestuia, țarul David a încredințat lui Besiki misiunea grea de a convinge pe ruși să asigure și Imeretiei protecția mult așteptată.

În mai sau iunie 1787 Besiki, însoțit de 7 persoane, printre care și vărul său S. Gabasvili, a plecat în Rusia, de unde apoi a ajuns în Moldova, la Iași în anturajul cneazului rus Potemkin, comandantul suprem al trupelor rusești în războiul ruso-turc din 1789—1791, încheiat cu pacea de la Iași în 1792.

Itinerariul folosit de Besiki a fost stabilit pe baza documentelor inedite și se prezintă astfel: Kutaisi-Ecaterinograd-Mozdok-Kremenciug-Chișinău-Iași. În felul acesta se infirmă aserțiunile din literatura mai veche precum că Besiki ar fi ajuns, în cursul acestei ambasade, la Moscova și chiar la Petersburg.

La 16 septembrie 1787 Besiki a fost primit la Cremenciug de cneazul Potemkin, căruia i-a înmînat cererea țarului David de a fi primit sub protecția Rusiei în aceleași condiții ca și țarul Iraclie al II-lea.

Georgienii așteptau încă răspunsul la cererea lor cînd în anul 1789 a început războiul ruso-turc. În septembrie 1789 Besiki a prezentat o nouă cerere, în care, în locul protectoratului solicitat, arăta că în noua situație de beligeranță georgienii sînt gata să înceapă imediat războiul împotriva turcilor. Și de data aceasta georgienii au rămas fără răspuns. De aceea, în decembrie 1789 Besiki a prezentat a treia cerere, din conținutul căreia rezultă faptul că georgienii s-au convins că rușii nu vor încheia o alianță sau un tratat de protecție cu țarul Imeretiei, și au propus în consecință luarea unor măsuri directe privind asigurarea unor avantaje pe seama georgienilor, cum ar fi numirea unui consul rus la Ahalțihe, astfel ca turcii să nu întreprindă nimic la adresa Imeretiei fără știrea acestuia.

Dar nici această cerere n-a fost luată în considerație. Între timp Besiki murind, conducerea ambasadei i-a revenit vărului său S. Gabasvili. Acesta a introdus a patra cerere, modificată și ea pe parcurs care, însă, a rămas, ca și celelalte trei fără răspuns.

În felul acesta se constată că ambasada lui Besiki în Rusia nu și-a atins scopul. Concluzia nouă a lui Valerian Maciaradze spulberă afirmația diversilor istorici și literați care au atribuit lui Besiki merite inexistente în realizarea înțelegerii mult așteptată între ruși și imeretieni, fiind considerat de unii ca un factor activ chiar în tratativele de la Iași.

După cum se știe însă, tratativele în vederea păcii au început în august 1791, iar Besiki era mort de la 24 ianuarie 1791, după cum rezultă din inscripția grecească și georgiană de pe piatra de mormînt a marelui poet georgian, recent descoperită la Iași.

Studiul foarte documentat al lui Valerian Maccaradze este însoțit de 54 documente și 10 facsimile, printre care și fotografia pietrei tombale a printului Besarion Gabasvili (Besiki), care a murit la Iași și a fost înmormîntat în biserica sf. Vineri. Piatra de mormînt a lui Besiki se află astăzi în *lapidarium*-ul de lângă Palatul Culturii din Iași

Alexandru Andronic

АКАДЕМИЯ НАУК МОЛДАВСКОЙ С. С. Р. ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА, Александр Иванович Яцимирский. Библиография, Chișinău, 1967, 40 p.

Autorul, A. S. Kidel, afirmă în prefață că lucrarea și-a propus să înregistreze toate titlurile volumelor, studiilor și recenziilor slavistului A. I. Iațimirski. Este prima încercare de a se întocmi bibliografia scrierilor marelui învățat. O deosebită

atenție a fost acordată lucrărilor lui Iațimirski consacrate legăturilor multisekulare dintre slavi și români.

În scurta biografie de la p. 3 — 13 se arată că A. I. Iațimirski s-a născut la 30 august 1873 la Bairamcea, în familia învățătorului satului, iar copilăria a petrecut-o în Hîncești. Licențiat al facultății de istorie și filologie a Universității din Moscova în 1899, a devenit doctor în filologia slavă în 1903. Din anul 1906 el predă la Universitatea din Petersburg cursul de limba română, iar în anul 1913 este numit profesor la Universitatea din Varșovia, unde preda cursul de Istoria slavilor și Istoria Bizanțului. Evacuat în timpul primului război mondial la Rostov pe Don, Iațimirski organizează, din 1918, Institutul arheologic din Rostov, pe care-l conduce timp de 7 ani. Ultimii ani ai vieții sint legați de munca pedagogică la acest Institut. A decedat la 12 februarie 1925.

Bibliografia operei lui A. I. Iațimirski cuprinde perioada dintre 1893 — 1924. Postum i s-au publicat alte trei lucrări, în 1926, 1927 și 1930. În total, bibliografia cuprinde 161 de titluri și 27 de recenzii, inserate în „Analele secției de limbă și literatură a Academiei de științe”, în „Vizantiiskii Vremenic”, „Etnograficescoe Obozrenie” etc.

Contribuția lui A. I. Iațimirski în domeniul relațiilor româno-ruse s-a concretizat în publicarea materialului documentar aflat în România și a noilor izvoare literare și prin cercetarea folclorului românesc. Sint de menționat cu deosebire lucrările: Григорий Цамблак, Petersburg, 1904, VI + 501 p.; Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Editura Academiei de științe, Moscova, 1905, XL + 965 p.; Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV — XVII вв. Petersburg, 1903. Se cuvine menționat faptul că A. I. Iațimirski a scris numeroase recenzii despre studiile cercetătorilor români Ion Bogdan, Simion Florea Marian, Aron Densusianu, Ovid Densusianu, Ion Bianu, Gh. Crănițeanu etc.

Din bibliografia publicată apare evident interesul arătat de învățatul rus față de folclorul românesc. A. I. Iațimirski a tradus și adunat povești și legende românești, pe care le-a editat în 1902 și le-a republicat în 1908. A tradus nuvele de Nicolae Gane și Alexandru Vlahuță în 1906.

Lucrarea lui A. S. Kidel se încheie cu lista scrierilor despre profesorul A. I. Iațimirski; în total sint înregistrate 19 titluri din perioada 1903 — 1954. Se poate afirma că moștenirea științifică a lui A. I. Iațimirski reprezintă o pagină însemnată din istoria relațiilor culturale româno-ruse.

Paul Mihail

LCUREȚIU PATRAȘCANU, *Un veac de frământări sociale. 1921 — 1907*, București, Editura Politică 349 p.

În fiecare din lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu sint reflectate coordonatele spirituale de bază ale intelectualului revoluționar marxist-leninist, devotat unei ideologii pe care o susține, o apără și o propagă. *Un veac de frământări sociale, Sub trei dictaturi, Probleme de bază ale României sau Curente și tendințe în filozofia românească* demonstrează cu prisosință acestea. Ele readuc în discuție — ca și prelegerile universitare, interviurile, articolele sau corespondența sa — aspecte ce privesc perspectiva unei țări ce lupta să-și modernizeze economia și să se emancipeze din punct de vedere social-politic, probleme ce și le punea întregul popor în cadrul efortului general ce trebuia să ducă societatea românească pe calea progresului.

Prezentarea adincilor frământări sociale și politice din țările românești între anii 1821—1907 constituie obiectul lucrării *Un veac de frământări sociale*, publicată de Lucrețiu Pătrășcanu în 1945 și reeditată la sfârșitul anului 1969. Activist și conducător de seamă al partidului comunist, intrat în mișcarea muncitorească încă din anul 1919 și devenit membru al P.C.R. la constituirea sa în 1921, remarcabil intelectual de vastă erudiție și cultură marxist-leninistă, Lucrețiu Pătrășcanu analizează o importantă perioadă din istoria României.

Caracterul fragmentar al lucrării și faptul că numai anumite momente din istoria poporului român sînt cercelate în ea își au explicația — după cum afirmă însuși autorul — în condițiile în care ea a fost concepută și apoi realizată. Cartea a fost redactată în anii 1933—1942, prima ediție apărînd în 1945, după ce, sub pseudonimul Ion C. Ion, au fost publicate cîteva fragmente în revista „Viața Românească” din anii 1937—1938.

Prin reeditarea lucrării *Un veac de frământări sociale*, istoriografia și sociologia marxist-leninistă din țara noastră se îmbogățesc cu un studiu în care se relevă trăsăturile caracteristice proceselor social-economice și politice ale evoluției societății românești din secolul al XIX-lea și din primii ani ai secolului al XX-lea și în care se analizează, în lumina materialismului istoric, momente semnificative din istoria modernă a poporului român.

Pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor sociale din secolul trecut în Principate — așa cum remarca însuși Pătrășcanu — este necesar, „în primul rînd, să fie puse în lumină forțele interne — economice și sociale — care, ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani. Numai îmbrățișînd acest punct de vedere este posibilă deslușirea adevăratelor cauze ale mișcărilor sociale și revoluționare din tot acest timp” (p. 19). În opera sa, Lucrețiu Pătrășcanu pornește de la principiul teoretic marxist că pentru înțelegerea și explicarea atît a fenomenelor sociale și politice trecute, cît și pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor, problema determinării liniilor evoluției lui este de cea mai mare însemnătate. „Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se deschide și se încheagă, în același timp, din elementele și materialul pe care îl oferă tocmai trecutul” (p. 7). Astfel, Lucrețiu Pătrășcanu subliniază că „legînd trecutul cu prezentul, reactualizînd lupte și fapte din trecutul apropiat al poporului român, multe sînt învățămintele care pot fi trase” (p. 20).

Toate frământările vieții economice, sociale și politice din cursul secolului al XIX-lea prezentate în lucrare sînt permanent în evidență importanța problemei țărănești, deoarece în această vreme interesele economice, concepțiile politice, atitudinile sociale ale diferitelor pături, grupe sau clase sociale sau chiar ale personalităților private izolat își au punctul de plecare în poziția luată în cadrul luptei dintre marea proprietate și masele țărănești. În această privință, în lucrarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, se remarcă cu deosebită elocvență că „...România, ca organism social și politic, odată intrată în cadrul capitalismului mondial, supusă fiind legilor pe care această dezvoltare le impunea oricărei societăți moderne, organizate, nu mai putea menține în structura ei relații de muncă și așezăminte aparținînd regimurilor de mult îngropate în restul Europei, fără ca acest lucru să nu dea naștere la cele mai varii contradicții și la tot atîtea conflicte” (p. 339).

Autorul afirmă cu deplină justie că între 1864 și 1907 burghezia națională s-a întărit și și-a sporit mijloacele economice care i-au asigurat preponderanța în politica internă. Muncitorimea și țărănimea — luptînd fiecare încă separat cu metode proprii fiecăreia — aveau obiective comune. Ca deziderate concrete, muncitorimea, punîndu-se cu hotărîre în frunte, lupta pentru votul universal, pentru democratizarea țării, pentru drepturi și libertăți politice. Toate aceste revendicări erau de esență burghezo-democratică. „Constituia aceasta o inconsecvență din partea muncitorimii? — se întrebă autorul. Nu, căci societatea românească nu stătea în anul 1907 în fața unei revoluții socialiste, ci se îndrepta spre desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Dar nu în folosul burgheziei urma să se facă această desăvîrșire, ci pentru descătușarea — într-o nouă

fază de dezvoltare a societății românești a tuturor forțelor sociale progresiste" (p. 340).

Deși lucrarea poartă amprenta nivelului de cunoștințe al epocii în care a fost scrisă, ea are o certă valoare documentară și interpretativă, contribuind la o bună cunoaștere a trecutului de luptă revoluționară a poporului român.

Înlemeindu-și argumentația pe o seamă de date statistice, Lucrețiu Pătrășcanu demonstrează caracterul obiectiv al dezvoltării sociale, rolul maselor ca făuritoare ale istoriei, raportul dintre mase, clase și personalități istorice, îmbinarea socialului cu naționalul în dezvoltarea societății, corelația dintre factorii interni și externi. El a preluat și relevat tot ceea ce este valoros în lucrările predecesorilor săi și, în același timp, a combătut de pe poziții principale teoriile idealiste ale unor ideologi ai burgheziei și moșierimii.

Sînt de o mare importanță considerațiile cu privire la periodizarea istoriei moderne a României. În opoziție cu tezele care negau rolul hotărîtor al factorilor interni în apariția relațiilor de producție capitaliste în țara noastră, Lucrețiu Pătrășcanu susține, cu argumente de necontestat, punctul de vedere potrivit căruia evenimentul care deschide epoca modernă a României este mișcarea revoluționară de la 1821, de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, întrucît elementele caracteristice perioadei burgheze se găseau conturate înainte de acordarea deplinei libertăți economice externe, prin pacea de la Adrianopol din 1829, care, în fapt, doar a accelerat transformările economice și sociale ce au început mai înainte.

Urmărind filoanele genezei proceselor economice și sociale, pornind de la rolul determinant al impulsurilor interne ale dezvoltării, el aduce o apreciere mai veridică asupra începuturilor capitalismului în Principate, a evoluției modului de producție capitalist și a apariției celor două clase ale noii societăți moderne -- burghezia și proletariatul -- constatînd că și din acest punct de vedere dezvoltarea Principatelor române se încadrează în dezvoltarea generală a economiei din celelalte țări europene.

Remarcînd rolul maselor populare în dezvoltarea economico-socială, lucrarea reliefează rolul important pe care masele l-au jucat în cursul unor evenimente centrale ale istoriei României, surprinzînd entuziasmul, devotamentul și spiritul de jertfă dovedite de acestea. Analizînd revoluția de la 1848, Lucrețiu Pătrășcanu pune în evidență semnificația participării maselor muncitoare orășenești, care au reprezentat elementul de bază, combativ în toate momentele istorice de cea mai mare importanță. Privind în perspectiva istorică evenimentele secolului, autorul subliniază că tocmai acele idealuri și principii ale revoluției de la 1848 care nu și-au găsit atunci înfăptuirea au fost însușite ulterior de toate mișcările progresiste din țară și au fost înscrise „pe steagul de luptă al muncitorimii și aliaților ei”. În același sens explică autorul, cu o bogată argumentație, conflictul între dezvoltarea forțelor de producție, încetate de existența marii proprietăți (cea mai importantă rămășiță feudală) și îngrădite de rămășițele iobăgiste, și raporturile de proprietate. L. Pătrășcanu demonstrează că agricultura românească, cuprinsă în cadrul schimbului capitalist, a suferit toate influențele venite pe această cale, după cum asupra ei s-a revărsat influența directă a dezvoltării capitalismului, în cadrul economiei naționale. Pe această bază adîncă a acestui conflict se desfășura ciocnrea între forțele de producție, în creștere, și raporturile de producție; „tocmai de aceea, cele mai violente răscoale le întîlnim acolo unde, prin apariția unei burghezii sătești puternice, în cadrul unei agriculturi mai prospere, conflictul... era și mai acut și mai insolubil” -- menționa, pe bună dreptate, Lucrețiu Pătrășcanu. Aceasta însemna că satul românesc de la sfîrșitul secolului al XIX-lea nu stătea numai sub semnul pătunderii și dezvoltării unor relații de muncă și de producție capitaliste, ci el înfățișa totodată și „un amalgam de relații iobăgiste și semi-iobăgiste. În această a doua față a satului nostru vom găsi explicarea participării unitare a țărănimii în răscoale” (p. 302).

Monografia de o largă respirație documentară și analiză marxist-leninistă a realităților românești dintre anii 1821—1907, bogată în idei valoroase, *Un veac de*

frământări sociale, reprezintă una din primele și cele mai de seamă lucrări ale istoriografiei marxiste din România. Ea constituie un instrument și totodată o bază informativă și de interpretare prin prisma materialismului istoric pentru cercetătorii din domeniul istoriei, pentru cadre didactice ca și pentru oricine studiază istoria poporului român.

I. Căpreanu

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hirtie „Letea” — Bacău, Bacău, 1969, 294 p.*

Istoria dezvoltării social-economice a României pune în fața cercetării probleme deosebit de complexe. Acestea rezultă în mare parte din necesitatea bunei cunoașteri a evoluției diferitelor unități de producție, în special a celor mai mari și cu o activitate mai îndelungată, a locului lor în ramura respectivă de producție, ca și în industria românească în general, precum și a implicațiilor pe care le-au avut în viața regiunii în care au luat ființă. Sarcina este, fără îndoială, dificilă, dar numai astfel considerând lucrurile se poate ajunge la o corectă înțelegere a lor și, prin aceasta, la o contribuție reală privind istoria în ansamblu a patriei. Recenta monografie a cunoscutei fabrici de hirtie „Letea”, monografie care constituie un rezultat a fructuoasei colaborări între conducerea întreprinderii și Universitatea „Al. I. Cuza”, se înscrie tocmai pe o asemenea direcție. Autorii ei și-au propus și au reușit să realizeze — în pofida modestiei titlului — nu numai o amplă prezentare a fabricii băcăuane, ci și stabilirea locului ei într-un context mult mai larg, tendință care este evidentă în întreaga lucrare.

Această din urmă afirmație este valabilă chiar pentru începutul volumului. Un prim capitol este consacrat în mod util industriei hirtiei în România pînă la înființarea, în 1881, a fabricii „Letea”, capitol care, prin sublinierea rolului hirtiei în societate și prin analiza încercărilor anterioare de a realiza la noi producția acesteia, permite o mai bună înțelegere a necesității care a determinat înființarea întreprinderii băcăuane. În același sens trebuie amintită și prezentarea luptei, desfășurată după convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875, între tendințele liber-schimbiste și protecționiste. Înființarea fabricii „Letea”, una din primele noastre mari întreprinderi, apare în acest context ca o măsură progresistă, menită să contribuie la întărirea economiei românești.

Pentru istoricul întreprinderii, autorii au folosit un bogat material documentar, provenit în mare parte din arhive. Pe baza acestuia din urmă, mai ales, s-a putut face o precisă reconstituire a evoluției fabricii „Letea”, de un real folos fiind în această privință numeroasele tabele statistice care însoțesc textul. În condițiile sporirii capitalului, a investițiilor și a dotării treptate cu o aparatură mai modernă se poate constata în aceeași măsură și o sporire a producției. Este adevărat că această sporire nu a fost continuă, ea fiind afectată uneori de anumite evenimente, cum a fost cazul în timpul celor două războaie mondiale sau în anii crizei economice din 1929 — 1933, în vremea căreia, totuși, „Letea” a avut mai puțin de suferit decît alte întreprinderi.

Un element care a atras în mod deosebit atenția autorilor l-a constituit situația muncitorilor. Sînt analizate condițiile de trai și de muncă ale acestora, ca și lupta lor împotriva asupririi. Această luptă se încadrează în contextul general al activității revoluționare a proletariatului din România. Marile momente ale acestuia se reflectă și în mișcarea social-politică a muncitorilor de la „Letea”. Un exemplu

revelator îl constituie anul 1920. Este acest moment când și la Bacău s-a desfășurat o puternică mișcare în cadrul căreia în afara unor revendicări cu caracter general specifice grevei din 1920, muncitorii de la fabrica de hirtie au cerut și au reușit ca lucrul să fie întrerupt în ziua de 1 Mai, recuperarea făcându-se, fapt cit se poate de semnificativ, la 10 mai. Aceeași participare activă la lupta proletariatului român se subliniază în lucrare și în alte împrejurări, cum o dovedesc conflictele de muncă și acțiunile de sabotaj din timpul celui de al doilea război mondial.

După 1944, activitatea fabricii și acțiunile muncitorilor sînt prezentate în contextul nou, creat de actul de la 23 August. Se insistă asupra dificultăților care au trebuit înfrînte, dificultăți care s-au datorat atît consecințelor războiului, cit și atitudinii patronilor pînă la naționalizare, după care se face o amplă expunere asupra evoluției fabricii după 1948. Sînt relevante marile succese obținute de „Letea” în anii socialismului, succese concretizate în continua sporire și perfecționare a producției și posibile datorită largului sprijin acordat de stat. O premisă a succeselor fabricii „Letea” a constituit-o și colaborarea strînsă cu munca de cercetare științifică, în special cu Institutul politehnic din Iași. În asemenea condiții, „Letea” s-a impus nu numai ca una din principalele fabrici de celuloză și hirtie din țară, ci a căpălat și un binemeritat prestigiu peste hotare; 25% din producție este destinată exportului, produsele sale fiind solicitate în peste 20 de țări.

Exemplul dezvoltării actuale a fabricii „Letea” este sugestiv în numeroase privințe. Este motivul pentru care autorii au tratat pe larg dezvoltarea bazei ei tehnice și economice, dinamica utilizării forței de muncă, pregătirea profesională, organizarea științifică a producției ca și creșterea productivității muncii, mijloacele circulante, prețul de cost și rentabilitatea. Aceste elemente prezintă o reală utilitate întrucît constatările și concluziile care rezultă din analiza lor au o evidentă valoare practică.

În sfîrșit, dat fiind locul pe care „Letea” l-a ocupat în evoluția socială și culturală a orașului Bacău, un ultim capitol este consacrat acestei chestiuni. Pentru o mai bună înțelegere a acestei probleme se face mai întîi o incursiune istorică în trecutul orașului Bacău pînă la înființarea fabricii „Letea”. Fundarea acesteia, subliniază autorii, a avut o influență pozitivă în soluționarea problemelor sociale, culturale și urbanistice. Populația a sporit în mare măsură prin integrarea în viața citadină a anumitor categorii de țărani din centura demografică a orașului Bacău și a influențat activitatea acelor din regiunile de munte învecinate. Prin existența fabricii „Letea” structura socială a orașului Bacău a fost sensibil modificată. Aceste procese sînt cu atît mai intense în zilele noastre cînd muncitorii și alte cadre trebuie să manevreze utilajele ale unei tehnici moderne. Acest fapt se reflectă, printre altele, și prin instituțiile culturale nou create, ceea ce a avut favorabile rezultate pentru ridicarea nivelului intelectual al locuitorilor Bacăului în general.

Chiar pe baza sumarelor elemente de mai sus se poate face aprecierea că noua monografie prezintă o reală importanță pentru cercetarea istorică, economică și sociologică, atît prin documentata expunere a istoricului fabricii „Letea” cit și prin implicațiile pe care aceasta le-a avut și le are în afara incintei sale. Monografia la care ne-am referit probează necesitatea publicării și a altor lucrări asemănătoare, din apariția cărora cercetarea nu va avea decît de cîștigat.

V. Cristian

A. C. ЕРУСАЛИМСКИЙ, Бисмарк, дипломатия и милитаризм, Издательство „Наука“, Москва, 1968, 283 стр.

Dotat cu un remarcabil talent de a preda și scrie istoria, profesorul dr. A. Erussalimsky este considerat atît în U.R.S.S. cit și pe plan internațional drept unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei imperialismului german.

Interesul său pentru istoria imperialismului german s-a născut din convingerea că istoria Germaniei a jucat un rol hotărîtor în elaborarea teoriei leniniste despre imperialism, tot așa cum istoria și economia Angliei au prezentat pentru autorul „Capitalului” modelul cel mai dezvoltat al capitalismului. Rezultatele cercetărilor efectuate de istoricul sovietic în legătură cu istoria imperialismului german au însemnat o contribuție valoroasă la elucidarea problemelor care au frămîntat știința istorică în cel de al doilea deceniu al secolului nostru, legate de geneza primului război mondial și consecințele sale.

Așa se explică de ce multe din paginile biografiei științifice a istoricului Erussalimsky sînt legate de apariția publicației de documente sovietice de la sfîrșitul primului război mondial¹, de cunoscutele publicații din „красныи архивы”, de critica unor publicații documentare apărute în străinătate, de întinse cercetări efectuate în arhivele de peste granițele țării sale. Toată această activitate a deschis istoricului drum spre o serie de concluzii privind rezultatul împletirii unor evenimente europene și neeuropene, continentale și coloniale și care a dat studiilor sale de istorie universală o mare valoare.

Printre primele sale preocupări de istorie a Germaniei au fost cele legate de epoca și personalitatea cancelarului Otto von Bismark.

Cunoscînd bogata literatură scrisă în Germania și în alte țări despre cancelarul de fier, el publica în 1929 un studiu „Probleme der politischen „Ost” und „West” orientierung Deutschlands in der Bismarks Forchung”², în care analizînd o serie de lucrări apărute în perioada republicii din Weimar, ajungea la concluzia că interesele cercurilor conducătoare germane impuneau o reînviere a mitului creat mai de mult în jurul lui Bismark.

În 1940, el a scris cuvîntul introductiv la traducerea în limba rusă a lucrării lui Bismark *Gedanken und Erinnerungen*, studiu intitulat *Bismark diplomat*, care de fapt a constituit schița viitoareii sale lucrări „Bismark, diplomație și militarism” scrisă puțin timp înainte morții sale și care a rămas neterminată.

Înainte de a scrie lucrarea de care ne ocupăm, istoricul a publicat un studiu „Die Auflösung des preussischen Staates und die historischen Traditionen des Militarismus”³, în care găsim încă o explicație a preocupărilor sale în legătură cu epoca lui Bismark. El ajungea la concluzia că istoria imperialismului german nu poate fi studiată fără cunoașterea istoriei moderne a Prusiei. Pe parcursul a 700 de ani de existență, Prusia a fost un stat militar în care politica internă și externă a fost subordonată intereselor purtării unor războaie. Aici s-a născut chiar părerea care a jucat un rol important în concepția unor istorici germani, după care războaiele constituiau cea mai bună garanție a unității Prusiei și mai tirziu a Germaniei. De aici s-a născut și concepția lui Bismark că numai prin „fier și sînge” se va putea menține unitatea poporului german, și că prin război sau preparative permanente de război va fi asigurată această unitate de amenințările externe. Este cunoscut că mult mai tirziu Hitler va prezenta această concepție drept a sa proprie și o va folosi pentru realizarea scopurilor sale agresive.

¹ Международное отношения в эпоху империализма, 1878--1917 Государственное издательство, Москва.

² A. S. Erussalimsky, *Der deutsche Imperialismus, Geschichte und Gegenwart*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, p. 346--373.

³ Idem, p. 659--680.

Prusacismul ca forță social-politică și Prusia ca stat și-au asigurat poziția dominantă în Germania. Pentru cunoașterea istoriei și a dezvoltării imperialismului german este absolut necesar să se cunoască că după unificarea Germaniei, în minile Prusiei au rămas posturile de comandă ale Reichului german, că regele prusac a rămas Kaizerul german, iar primul ministru al Prusiei era de obicei și cancelarul Reichului. Prusia ocupa 65% din teritoriul german, număra 60% din populația Reichului, cuprindea 2/3 din bogățiile țării și cea mai importantă putere militară a Germaniei.

Perioada de lungă dominație a cancelarului Bismark — așa cum a văzut-o Erussalimsky — a început în zorile dezvoltării capitaliste a Prusiei și s-a terminat când capitalismul german a intrat în faza sa imperialistă, când marile monopoluri germane s-au legat mai strâns de junkerimea prusacă în lupta împotriva muncătorimii care începuse să se afirme și când imperialismul german se pregătea să treacă la realizarea planurilor sale de dominație mondială.

Contemporan cu o serie de revoluții europene și cu toate războaiele care au avut loc la sfârșitul secolului al XIX-lea, Bismark a pus în evidență prin întreaga sa activitate capacitatea sa excepțională de om politic și diplomat. Ca om politic încă de la începuturile carierei sale era convins de necesitatea întăririi nobilimii în sistemul monarhic, despre necesitatea întăririi monarhiei în Prusia și a întăririi Prusiei în Germania. Prin politica sa, el a contribuit în mare măsură la întărirea condițiilor istorice din Germania care nu făceau posibilă o revoluție pur burgheză și instaurarea puterii burgheziei sub forma unei monarhii constituționale, ceea ce a determinat căile spre unificarea Germaniei.

Întelegând în profunzime inevitabilitatea istorică a unității Germaniei Bismark a luptat pentru realizarea ei pe cale nerevoluționară. Problema germană — considera el — nu va putea fi rezolvată în parlament, ci numai prin diplomație și pe câmpul de luptă. Unitatea Germaniei după adinca sa convingere trebuia realizată în jurul Prusiei, într-o Prusie departe de orice liberalism și bine înarmată.

Iscusit diplomat, Bismark a înțeles că în condițiile istorice ale epocii pentru a întări și extinde chiar puterea junkerimii se impuneau a fi satisfăcute și interesele burgheziei germane. Ea trebuia însă determinată să renunțe la pretențiile ei de a juca un rol independent în ceea ce privește conducerea statului.

A. S. Erussalimsky a considerat că Bismark a fost unul din cei mai mari diplomați în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În diplomație ca și în politică el s-a sprijinit pe militarism. Prezența și poziția Germaniei în cadrul complicatei situații a Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea subliniază influența complexă exercitată de țelul urmărit de Bismark și anume: asigurarea hegemoniei militare și politice a imperiului german.

Un mare merit al istoricului în tot ceea ce a scris despre Bismark constă în aceea că el a reușit să lege întreaga politică a cancelarului de evenimentele internaționale și astfel să statornicească locul și rolul jucat de Germania în relațiile internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea. În tot ce a scris și gândit marele germanist despre Bismark și epoca sa se pot constata eforturile istoricului de a convinge pe cititor că istoria Germaniei de atunci are o legătură strânsă, cu contemporaneitatea însă tot el îl previne cit este de periculos să se vadă în trecut în mod neștiințific preistoria fenomenelor, care au urmat. El stăruie a ne convinge cit este de necesară pentru contemporani menținerea strictă a istorismului care permite răspunsuri exacte la anele din problemele ridicate, în cazul de față de una din însemnatele epoci ale istoriei Germaniei. Străin de orice intenție de absolutizare, profesorul și omul de știință pune în evidență cu talent și competență laturile condiționate de timp ale politicii lui Bismark. Ca toate lucrările sale, cea despre Bismark se citește nu numai cu interes ci și cu plăcere pentru că A. S. Erussalimsky avea darul de a scrie frumos și atractiv.

J. Benditer

VASILE NETEA, *Nicolae Titulescu*, Verlag Meridiane, Bukarest, 1969, 86 p.

Personalitate remarcabilă a diplomației românești dintre cele două războaie mondiale, N. Titulescu a fost în același timp cunoscut dincolo de hotarele României ca un perseverent apărător al intereselor țării și un animator al colaborării internaționale.

Lucrarea lui V. Netea, apărută în limbile franceză, rusă, engleză, germană și spaniolă, prezintă coordonatele fundamentale ale personalității titulesciene punând, astfel, la dispoziția cercurilor largi de cititori străini un mijloc de informare util și plăcut.

Ideea autorului este eficient subliniată de organizarea materialului în trei capitole fiecare înfățișând un aspect esențial al activității lui N. Titulescu fără ca micromonografia să piardă caracterul unitar. Astfel, activitatea juridică și didactică a lui N. Titulescu face obiectul primului capitol unde autorul pune în evidență spiritul innoitor în care profesorul și juristul Titulescu abordează problemele de drept, convingerea lui adâncă în posibilitatea instaurării domniei dreptului atât în relațiile dintre oameni ctt și în relațiile internaționale.

Participarea la viața politică internă și contribuția la desăvârșirea unității naționale este tratată în cel de al doilea capitol. După ce arată că omul politic Titulescu susținea încă de la începuturile activității sale că „viitorul popoarelor nu depinde de numărul și de întinderea teritoriilor lor, ci, mai ales, de capacitatea lor de a se pune în slujba civilizației”, V. Netea reliefează contribuția sa la dezbaterile marilor probleme care stăteau în fața statului român după făurirea unității naționale ca: reforma agrară, reforma electorală, reorganizarea sistemului financiar.

Domeniul din care Titulescu și-a dat întreaga măsură a personalității sale este politica externă a statului român. De aceea și capitolul cel mai cuprinzător - al III-lea - este rezervat diplomatului N. Titulescu referindu-se la feluritele misiuni ce le-a îndeplinit în perioada 1921 - 1936. Astfel, autorul se oprește asupra perioadei în care Titulescu a îndeplinit misiunea de ministru al României la Londra, funcție care i-a permis o adâncă cunoaștere a problemelor europene și a oamenilor politici chemați să le rezolve. V. Netea subliniază activitatea diplomatului român în vederea apărării intereselor economice ale țării în cadrul dezbaterilor privind reparațiile, problema optanților, soluționarea dificultăților crizei economice etc. În sfârșit, el se ocupă de activitatea lui Titulescu ca ministru de externe al României dovedind justetea principiilor pe care se întemeia această activitate: păstrarea *statu-quo-ului* teritorial, respectarea suveranității statului, egalitatea statelor în relațiile internaționale, lupta pentru crearea unui sistem de securitate colectivă, principii care au permis aprecierea că România a dus o politică europeană.

Un subcapitol care însumează referiri ale contemporanilor asupra marelui om de stat și stabilește locul lui N. Titulescu în istoria diplomației românești încheie micromonografia de față.

Scrisă cu competență, lucrarea lui V. Netea realizează o imagine veridică a marelui Titulescu. Cuvîntul înainte semnat de Mircea Mălița contribuie la nuanțarea acestei imagini.

I. Ciupercă

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” DIN IAȘI ÎN ANII 1968—1969

În anii 1968—1969, activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” s-a desfășurat în conformitate cu prevederile planului de cercetare științifică, continuându-se preocupările mai vechi, ce urmau a fi concretizate în lucrări monografice sau de sinteză, și avându-se în vedere, totodată, realizarea temelor noi.

Prin planul de cercelare s-a urmărit ideea unei optime raționalizări a muncii, a întăririi colectivelor de muncă, a continuării acelor teme care corespund necesităților istoriografiei noastre, tradițiilor și perspectivelor ei.

Astfel, secția de istorie veche și arheologie a continuat să lucreze la teme privitoare la cultura materială și spirituală a comunităților omenești de pe teritoriul Moldovei din neolitic (cultura Cucuteni) până în perioada feudală.

În cadrul cercetărilor referitoare la orînduirea comunei primitive s-a acordat o atenție deosebită culturilor din neolitic și epoca bronzului, precum și fortificațiile geto-dacice de la Stîncești și Cotnari.

Pentru adîncirea unor probleme privitoare la perioada geto-dacică s-au efectuat săpături în așezarea de la Medeleni și Botoșana și s-au reluat, în colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei din Iași, săpăturile din importanta așezare de la Poiana-Tecuci. De asemenea, prin săpăturile din așezările dacice de la Bîța Doamnei — Piatra Neamț și Dumbrava — Iași s-au completat informațiile cu privire la perioada geto-dacică din vremea lui Burebista și Deccebal.

Pentru cunoașterea relațiilor dintre populația autohtonă și romană s-au efectuat cercetări în castrul roman de la Barboși, aducîndu-se noi dovezi cu privire la continuitatea populației dacice în vremea stăpînirii romane din sudul Moldovei.

O deosebită atenție a fost acordată perioadei prefeudale în care a avut loc procesul de formare a poporului și limbii române. În acest scop s-au continuat, în colaborare cu Muzeul din Roman, săpăturile în necropola de la Vlădeni, unde pînă în prezent s-au descoperit peste 500 de morminte.

Pentru începutul epocii migrațiilor s-au continuat săpăturile din necropola Sîntana de Mureș de la Letcani, descoperindu-se cu acest prilej o fusaiolă cu inscripție runică, a doua de acest fel, după aceea din tezaurul de la Pietroasa, pe teritoriul țării noastre.

Pentru perioada corespunzătoare secolelor V—X, s-au întreprins cercetări cu rezultate deosebit de interesante în așezările de la Dodești, Epurenii și Botoșana. Tot în acești ani s-au continuat săpăturile în horodiștea din sec. VIII—X de la Fundul Hertei, prima așezare de acest fel, cercetată pe teritoriul Moldovei.

În ceea ce privește orînduirea feudală, s-au efectuat săpături în așezările și necropola de la Dărmănești (sec. XIII—XIV), în așezarea urbană de la Baia și s-au început cercetările la curtea domnească de la Hirlău, în colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei. Datele acestor cercetări arheologice au fost incluse în temele din planul de cercetare al Secției de istorie veche și arheologie, contribuind la o mai bună cunoaștere a istoriei Moldovei din această perioadă.

În perioada 1968—1969, secția de istorie medie, modernă și contemporană și-a orientat activitatea de cercetare științifică în direcția editării volumelor de documente din colecția *Documenta Roumaniae Historica*, acordînd, în același timp, o mare atenție studierii problemelor de istorie economică, politică, de organizare a statului etc. A fost refăcut indicele volumelor XXI — și XXII din colecția *Documenta Roumaniae Historica*, potrivit noii împărțiri administrative și s-a lucrat la finisarea volumelor I (1384—1448) și II (1449—1487) din aceeași colecție.

S-au continuat cercetările privind gospodăria moșierească din Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea precum și cele relative la încercările de reorganizare a statului feudal Moldova în cel de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea. În sfîrșit, s-au efectuat cercetări privitoare la

structura demografică a Țigurilor și orașelor moldovenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, administrația Moldovei între 1828—1848 și dezvoltarea constituțională a României (1859—1871).

În domeniul istoriei contemporane, cercetarea științifică s-a îndreptat spre studierea problemelor legate de dezvoltarea economică a României în perioada stabilizării relative a capitalismului și a crizei economice din 1929—1933, consecințele reformei agrare din 1921, problema petrolului în România între anii 1918—1929 precum și asupra unor aspecte ale politicii externe în perioada crizei economice.

Sectorul de istorie universală, înființat în decembrie 1967, s-a ocupat de studierea diplomatiei latine în țările române, relațiile moldo-polono-lătare în secolul XVIII și relațiile româno-polone între 1848—1866.

Totodată, membrii Institutului au redactat și prezentat în cadrul ședințelor de comunicări ale Institutului cit și la unele sesiuni științifice și simpozioane numeroase comunicări cu teme din planurile de cercetare sau din preocupările personale.

Astfel, în perioada 27—29 decembrie 1969 a avut loc la Iași sesiunea științifică cu tema *Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român*, organizată de secția de istorie veche și arheologie a Institutului. La această sesiune au participat specialiști din Iași, București, Cluj, Sibiu, Oradea, Sfântu Gheorghe, Piatra Neamț, Bacău și alte localități.

Din partea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” au fost prezentate următoarele comunicări: *Horodiștea de la Fundul Herței — județul Botoșani* (M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spinei), *Cimitirul din secolul IV de la Lețcani — Iași* (C. Bloșiu), *Descoperiri dacice în castrul roman de la Barboși* (S. Sanie și colaboratori), *Neamurile în migrație pe teritoriul Moldovei în secolele VI—X* (Dan Teodor).

Tot în decembrie 1969, colaboratorii secției de istorie veche și arheologie au participat la conferința națională de arheologie de la Craiova, prezentând comunicările: *Cercetările arheologice de la Ciolăneștii din Deal și importanța lor pentru La Tène-ul daco-getic* (M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie), *Unele considerații cu privire la cetățile daco-getice din sec. V—III î.e.n. din Moldova* (A. C. Florescu), *Noi date arheologice privitoare la sec. XII—XIV în Moldova* (V. Spinei).

În cadrul Societății de științe istorice s-au discutat comunicările *Unele probleme privind romanitatea la Dunărea de jos și Noi dovezi despre vechimea orașului Iași ca centru urban medieval* (Al. Andronic).

La sesiunea științifică organizată de Secția de științe istorice a Academiei pentru sărbătorirea semicentenarului Unirii din 1918 au fost prezentate comunicările: *Activitatea delegațiilor transilvănene la Conferința păcii în 1919* (D. Șandru și I. Saizu) și *N. Iorga luptător pentru desăvârșirea unității naționale a poporului român* (Gh. Buzatu). Cu aceeași ocazie, la Iași, în cadrul unei sesiuni de comunicări, a fost prezentată lucrarea *Desăvârșirea statului național român* (L. Boicu).

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” a organizat o sesiune științifică cu ocazia comemorării lui I. Minea și și-a adus contribuția la cea organizată pentru comemorarea lui V. Pârvan, la sărbătorirea a 120 de ani de la Revoluția din 1848 și la simpozionul închinat celei de a 150-a aniversări a nașterii lui N. Bălcescu.

La sesiunea consacrată sărbătoririi a 120 de ani de la Revoluția din 1848, D. Ciurea a prezentat comunicarea intitulată *Actualitatea revoluției de la 1848 pe plan european*, iar Al. Zub a prezentat lucrarea *Ecouri ale Unirii pe plan european*. La simpozionul închinat celei de a 150-a aniversări a nașterii lui N. Bălcescu, L. Boicu a prezentat: *Istoricul N. Bălcescu*.

La sesiunea științifică a Academiei organizată la 19 decembrie 1969, s-au prezentat comunicările: *Noi contribuții la diplomatica latină în țările române* (D. Ciurea), *Privilegiile fiscale ale sudiiților din Moldova în perioada Regulamentului Organic* (C. C. Angelescu) și *Relațiile româno-germane în anii crizei economice (1929—1932)*, (J. Benditer și I. Ciupercă).

În ședințele de comunicări ale Institutului, în anii 1968—1969, au fost prezentate următoarele comunicări: *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1457* (L. Simanschi), *Elemente laice în pictura monumentelor de cult în secolele XV—XVIII* (I. Solcanu), *Războaiele balcanice și problema agrară în România* (Ecat. Negruți-Munteanu), *Privire generală asupra relațiilor româno-austriece (sec. XVIII — 1848)*, (L. Boicu), *Austria și Principatele Române în ajunul războiului Crimeii* (L. Boicu), *Emigrația europeană în Principatele Române în anii războiului Crimeii (1853—1856)* (L. Boicu), *Procesul lui Al. Beldiman din 1872* (C. C. Angelescu), *Știri noi cu privire la primul periodic comercial românesc „Dunărea”* (A. Macovei), *Unele aspecte din istoricul Universității ieșene* (A. Macovei), *Vasile Pârvan și Italia* (Al. Zub), *În jurul unor însemnări inedite ale lui M. Kogălniceanu (1831—1839)* (Al. Zub), *O gospodărie moșierească din Moldova la începutul secolului XIX* (C. Istrati), *Arendarea ocnelor Moldovei (1832—1862)* (D. Vitcu), *Relații de producție în agricultura României între cele două războaie mondiale* (D. Sandru), *Cirulația micii proprietăți prin vânzare între cele două războaie mondiale* (D. Sandru), *Opinii enunțate între 1922—1928 cu privire la industrializarea României* (I. Saizu), *Governarea generalului Alexandru Averescu (martie 1920 — decembrie 1921)* (Gh. I. Florescu), *Societatea gallo-romano-francă a secolului VI în opera lui Gregorius Turonensis* (D. Ciurea), *Societatea italiană a Renașterii în operele umanștilor* (D. Ciurea), *Noi date privind Moldova și puterile europene între anii 1834—1849* (D. Ciurea), *Aspecte juridico-diplomatice ale diferendului lui Petru Rareș cu regele Sigismund* (D. Ciurea) etc.

O mare parte din aceste comunicări precum și alte rezultate ale cercetărilor științifice întreprinse de membrii Institutului au fost valorificate prin publicarea lor în „Anuarul” Institutului și „Arheologia Moldovei”. În această perioadă a apărut volumul VI din „Anuarul” Institutului și s-au definitivat pentru tipar vol. VII din „Arheologia Moldovei” și vol. VII din „Anuar”.

Alte rezultate au fost concretizate în lucrări tipărite în țară și peste hotare; o lucrare monografică, de mari proporții, privitoare la așezările din Moldova din paleolitic și pînă în secolul al XVIII-lea (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia) este în curs de apariție la Editura Academiei. De asemenea, au fost definitivate și predate Editurii Academiei lucrările *Instituțiile feudale ale Moldovei* (N. Grigoraș) și *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)* (L. Boicu), iar C. C. Angelescu a definitivat pentru tipar lucrarea *Banca Națională a Moldovei (1856—1877)*. Totodată, membrii sectorului de arheologie prefeudală s-au ocupat de pregătirea pentru tipar a inscripțiilor medievale de pînă la anul 1848 descoperite pe teritoriul orașului Iași.

În cadrul relațiilor cu străinătatea, un număr de cercetători au fost trimiși pentru studii sau documentare în U.R.S.S., R. D. Germană, R. F. a Germaniei, R. P. Ungară, R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă, R. P. Bulgară etc.

Cu acest prilej, D. Ciurea a prezentat la Academia de științe din Cracovia comunicarea *Les Roumains dans l'histoire de la humanisme de Pologne*, iar prof. M. Petrescu-Dîmbovița, fiind invitat în R. F. a Germaniei a prezentat comunicări și conferințe la Universitatea din Saarbrücken, Giessen, Frankfurt pe Main și Berlin. Participînd la simpozionul internațional de la Plovdiv (Bulgaria), prof. M. Petrescu-Dîmbovița a prezentat comunicarea *Quelques considerations concernant la fin de l'âge du bronze et le début du Hallstatt dans l'espace carpato-balcanique*.

Institutul nostru a fost vizitat de oameni de știință și cercetători din Franța, R. S. Cehoslovacă, U.R.S.S., R. P. Polonă și R. P. Ungară, prilejuind interesante schimburi de experiență.

În cursul anilor 1968—1969 au intrat în biblioteca Institutului, prin schimb cu „Anuarul” Institutului și „Arheologia Moldovei”, 645 reviste și 255 cărți de specialitate.

Gh. I. Florescu

Nr. colilor de tipar 27
Plase 12

Intreprinderea poligrafică Iași
str. Vasile Alecsandri nr. 12
Republica Socialistă România
comanda nr. 157

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie“, care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice“, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Head

Publicația apare anual.
Prețul unui abonament este de lei 40.
În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

La revue *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”* paraît 1 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de Dollars 2,50, £^o 1,10, FF 12,50, DM 15.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

CARTIMEX

Boîte postale 134-135
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. VII, p. 1—430, Iași, 1970*

40559

Lei 40